T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ÖNCESİ ARKEOLOJİSİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de Kıbrıs ile Anakara Etkileşimi

Erge YURTDAŞ
2502180353

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. Eylem ÖZDOĞAN
DOÇ. DR. Müge ŞEVKETOĞLU

İSTANBUL – 2025

ÖZ

ÇANAK ÇÖMLEKLİ NEOLİTİK DÖNEM'DE KIBRIS İLE ANAKARA ETKİLEŞİMİ

ERGE YURTDAŞ

Bu çalışma, Neolitik Çağ'da Doğu Akdeniz'de yerleşik ve üretici yaşama geçiş ve gelişim sürecinde Kıbrıs adasındaki kültürel ortam ve çevre bölgelerle ilişkileri incelemektedir. Kıbrıs'ta yerleşik yaşamın başlangıcının, Güneybatı Asya'da yaşanan gelişmelerin bir sonucu olduğu bugün yaygın olarak kabul edilmektedir. Ancak Neolitik toplumların adaya geldikten sonra nasıl bir dönüşüm girdikleri ve daha da önemlisi anakara ile olan bağlantılarının nasıl şekillendiği çok fazla araştırılmamıştır. Özellikle Neolitik Çağ'ın geç aşamalarını temsil eden Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ada için bilinmezlerle doldur.

Bu tez çalışmasında özellikle Neolitik Çağ'ın bu son aşamasına odaklanmakta, veri eksikliklerini gidermek amacıyla küçük bir alanda, eski ve yeni bulguların harmanlanmasını sağlayacak bir yüzey taraması ile arazi çalışmaları da yapılmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de dış etkilerle başlayan yerleşik yaşam, zaman içinde adaya uyum sağlamış ve özgün bir kültürel ortam oluşmuştur. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de yaşanan bu kültürel ortam anakaraya oranla daha geç bir tarihte sonlanmakta ve bu durum da adanın özgün yapısıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak adada Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in başlangıcı ve çömlekçiliğin ortaya çıkışı, çevre bölgelere oranla gecikmelidir, önceki dönem arasında bir boşluk bulunmaktadır. Yaklaşık bin yıllık bir boşluğun ardından, MÖ 6. bin yılın sonlarında başlayan ve MÖ 4. bin yıla kadar devam eden Çanak Çömlekli Neolitik Dönem gerek yaşam biçimi gerekse çok tanımlı çanak çömlek buluntularıyla anakaradaki Neolitik yaşamın gecikmeli bir benzeri gibidir. Ancak ne yazık ki bu dönemle ilgili veriler oldukça sınırlı olduğu gibi, eldeki verilerin neredeyse tamamı eski tarihli çalışmalardan gelmektedir. Küçük alanlarda sürdürülen bu eski tarihli kazı çalışmaları örneğin beslenme alışkanlıkları ve gündelik yaşama yönelik bulgulardan ziyade mimari ve çanak çömlek gruplarıyla sınırlıdır. Tezin içinde ayrıntılı olarak ele alındığı gibi

yerleşmelerin bir kısmı mutlak yöntemlerle tarihlendirilmiştir. Ancak tarihler arasında bulunan uzun boşluklar ve kazısı yapılan yerlerin ardışık bir sıra düzeninin oluşturulmasını ve sürece dair gelişme dinamiklerinin çıkarılmasını güçleştirmektedir. Bu durum eldeki ana veri kaynağını, karşılaştırmaların görece daha kolay yapılabildiği çanak çömlek buluntuları ile sınırlı tutulmasına neden olmuştur. Diğer taraftan çanak çömleklerin ana veri kaynağını oluşturması, hem çalışma kapsamında yapılan yüzey araştırması, hem de önceki yüzey bulgularının da değerlendirilebilmesine olanak tanımıştır.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenen bulgular belirtildiği gibi eski tarihli çalışmalardan elde edilmiştir. Az sayıdaki, sınırlı çalışmanın büyük bir kısmı, Mezopotamya'da Kentleşme sürecinin, Anadolu'da ise önemli değişimlerin başladığı bir döneme karşılık gelmektedir. Buna karşın, Kıbrıs'taki dönüşümler daha çok çanak çömlek üzerinden tanımlanmakta ve anakarada Neolitik Çağ'dan itibaren görülen çanak çömlek ve bezeme tekniklerinin devam etmesi nedeniyle Neolitik olarak nitelendirilmektedir. Çanak çömlek gruplarında gözlenen bölgesel ve zamansal çeşitleme mevcut çanak çömlek bulgularının gecikmiş değil, anakarayla hemen hemen çağdaş, ancak anakarada değişim süreci başladığında, bu durumdan çok etkilenmeden adaya özgün bir modele dönüştüğünü düşündürmektedir. Çanak çömlekli Neolitik Dönem'in hemen hemen ana kara ile paralel başlayan ancak daha uzun süre devam eden bir kültürel olgu olarak görülmemesinin başlıca nedeni olasılıkla, mevcut kazı yerlerinin dönemin geç aşamalarına tarihlenen sonuçlar vermesidir. Bu durumda, gerçekçi bir kültürel sıradüzen oluşturabilmek için tarihlerin yenilenmesinin yanı sıra yeni çalışmaların yapılmasını bir zorunluluk haline getirmektedir.

Bu çerçevede, tez kapsamında yeni veri toplanmasını sağlayacak bir yüzey taraması yapılmıştır. Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönemler arasında geleneksel olarak kabul edilen yaklaşık bin yıllık kronolojik boşluğu dolduracak ya da sürece ilişkin yen gözlemler yapılabilmesini sağlamak amacıyla Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması olarak adlandırılan iki sezonluk bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada belirlenen yerleşmeler ve buluntu alanlarından elde edilen yeni veriler, daha önceki araştırmalardan bilinen yerleşimlere ait yayımlanmış

bulgularla birlikte değerlendirilmiştir. Böylece, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e dair veri havuzu genişletilmiştir. Elde edilen sonuçlarla bu boşluğun, yalnızca arkeolojik veri eksikliğinden mi**,** yoksa gerçek bir kültürel dönüşüm sürecinden mi kaynaklandığı sorusuna çok yönlü açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, çanak çömlek teknolojisinin adada geç ortaya çıkış nedenleri; hammadde dolaşımı, üretim teknolojilerinin aktarımı, bitki ve hayvan türlerinin ada üzerindeki dağılımı, sembolik ve kültürel değerlerin dolaşımı, ulaşım teknolojileri ve insan hareketliliği gibi çok katmanlı parametreler üzerinden tartışılmıştır. Ancak bu parametreler arasında, ada genelinde yeterli arkeolojik veriye sahip ve tüm yerleşmelerde ortak biçimde izlenebilen tek unsurun çanak çömlek olduğu görülmüştür. Bu nedenle Kıbrıs ile anakara arasındaki ilişkiler, özellikle çanak çömleklerin biçimsel ve teknolojik özellikleri temelinde değerlendirilmiş; çömlekçilik geleneğinin adada nasıl yerelleştiği ve ne ölçüde dış etkilerle şekillendiği analiz edilmiştir. Çanak çömlek teknolojisinin adada geç benimsenmiş olmasına rağmen, Kıbrıs'taki malzeme üzerindeki Levant ve Anadolu etkileri açık biçimde izlenebilmiştir. Başlangıçta yalın ve basit formlarda üretilen kapların, biçim çeşitlemelerinin arttığı, boyalı ve tarak bezemeli örneklerle stilistik açıdan zenginleştiği, kültürel etkileşimlerin yanı sıra yerelleşerek bir sentez oluşturduğu izlenebilmiştir. Bu sentezin, adanın kuzey ve güney kesimleri arasında bazı farklılıklara sahip olduğu ve bunun anakaranın farklı kesimleriyle olan iletişimden kaynaklandığı öngörülmüştür.

Sonuç olarak bu çalışma, Kıbrıs'ın Neolitik Dönem boyunca yalnızca çevresel etkiler altında pasif bir geçiş bölgesi değil, etkileşimleri kendi kültürel bağlamında yeniden yorumlayarak bir kimlik geliştiren bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Çömlekçilikte gözlemlenen stilistik çeşitlilik**,** ada toplumlarının sosyo-ekonomik dinamiklerini, kültürel muhafazakârlığını ve adaptasyon süreçlerini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Çalışma, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'daki Doğu Akdeniz kültürel dokusu içindeki konumunu yeniden değerlendirme gereğini vurgulamakta ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ilişkin arkeolojik kazıların ve veri üretiminin artırılmasının bilimsel bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır. Adadaki arkeolojik bulgular, Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Levant bölgeleriyle kurulan

sıkı kültürel bağlara işaret etmekte ve bu ilişkilerin Kıbrıs'taki kültürel ve teknolojik gelişim sürecini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Özellikle çanak çömlek teknolojisinin geç benimsenmesi, yalnızca hammadde kıtlığıyla açıklanamayacak kadar karmaşık bir sürece işaret etmekte ve bu bağlamda daha kapsamlı araştırmaları gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Kıbrıs, Çanak Çömlekli Neolitik, Çanak Çömlek, KYAM, Boyalı Çanak Çömlek, Etkileşim, Kültürel Sentez, İzolasyon

ABSTRACT

INTERACTION BETWEEN CYPRUS AND THE MAINLAND DURING THE POTTERY NEOLITHIC PERIOD

ERGE YURTDAŞ

This study investigates the cultural landscape of Cyprus during the Neolithic Period and its interactions with surrounding regions, within the broader context of the transition to sedentary and productive lifeways in the Eastern Mediterranean. It is now widely accepted that the emergence of sedentary communities on the island resulted from developments occurring in Southwest Asia. However, the nature of the transformations experienced by Neolithic communities upon their arrival in Cyprus, and more crucially, how their mainland connections evolved, remain insufficiently explored. In particular, the Pottery Neolithic Period, representing the later stages of the Neolithic, is marked by significant gaps in the archaeological record of the island. This dissertation focuses on the final phase of the Neolithic and seeks to address existing data gaps through a targeted field survey, incorporating both previously known and newly collected material. The emergence of sedentism in the Pre-Pottery Neolithic on Cyprus, initially shaped by external influences, gradually gave rise to an insular cultural environment. This Pre-Pottery Neolithic phase persisted longer on the island than on the mainland, a phenomenon attributed to Cyprus's insular dynamics. Nevertheless, the onset of the Pottery Neolithic and the introduction of pottery technology occurred comparatively late on the island, leaving a significant chronological gap between the two phases. Following an approximate hiatus/delay of one millennium, the Pottery Neolithic of Cyprus, extending from the late 6th to the 4th millennium BCE, manifests as a delayed counterpart to contemporaneous mainland traditions, both in lifestyle and pottery typologies. Unfortunately, the available evidence for this period is highly limited and derives almost entirely from early excavations. These excavations, often constrained in scope, have largely emphasised

architecture and pottery assemblages, with minimal insights into subsistence strategies or daily life.

As discussed in detail in this thesis, some settlements have been dated using absolute methods. However, significant chronological discontinuities and the absence of stratigraphic sequences from excavated sites hinder efforts to reconstruct a coherent developmental trajectory. This limitation has compelled the research to rely primarily on pottery evidence, which allows for more consistent interregional comparisons. Consequently, pottery forms the principal dataset of this study, enabling the integration of results from both new fieldwork and earlier surface surveys.

The Pottery Neolithic material discussed herein originates predominantly from earlier fieldwork, conducted during a period when urbanisation in Mesopotamia and major cultural transformations in Anatolia were beginning to take shape. In contrast, transformations on Cyprus are largely inferred from pottery evidence, and the continuation of pottery production techniques and decorative practices dating back to the Neolithic mainland has contributed to their classification as Neolithic. The regional and chronological variability observed in Cypriot pottery assemblages suggests that these were not simply belated manifestations of mainland traditions. Rather, they appear broadly contemporary with mainland counterparts, diverging into a distinct insular model once broader changes began to unfold on the mainland.

A principal reason the Cypriot Pottery Neolithic is not recognised as a long-lasting cultural phenomenon running in parallel with the mainland lies in the fact that most excavated sites date to the later stages of the period. This situation underscores the need for renewed excavations and radiocarbon dating to establish a more accurate cultural sequence. Within this framework, the *Morphou Bay Prehistoric Survey* was conducted over two field seasons to generate new datasets aimed at addressing the traditionally accepted millennium-long chronological gap between the Pre-Pottery and Pottery Neolithic. The newly identified settlements and findspots were examined in conjunction with previously published data from known sites, thereby expanding the overall dataset for the Cypriot Pottery Neolithic.

The study interrogates whether the observed chronological hiatus reflects an actual cultural transformation or is merely the result of an archaeological visibility bias. The emergence of pottery technology in Cyprus is analysed through multiple interrelated

parameters, including raw material circulation, transmission of production techniques, distribution of plant and animal species, symbolic and cultural exchanges, transportation technologies, and human mobility. Among these variables, pottery remains the only consistent and sufficiently documented element across all Neolithic settlements on the island. Therefore, interregional connections, particularly between Cyprus and the mainland, are evaluated primarily through the formal and technological attributes of pottery assemblages, with specific attention to the degree of local adaptation and external influence.

Despite its late adoption, the pottery material from Cyprus exhibits clear stylistic and technological affinities with the Levant and Anatolia. Initially produced in plain and utilitarian forms, Cypriot pottery evolved into more stylistically diverse types featuring painted and combed decoration, reflecting both external influences and localised synthesis. This hybridisation process shows regional differentiation within the island itself, likely reflecting variable degrees of interaction with distinct mainland cultural spheres.

In conclusion, this research demonstrates that Cyprus should not be viewed merely as a passive periphery influenced by external developments, but rather as a dynamic locus that reinterpreted these influences within its cultural context. The stylistic diversity observed in Cypriot pottery assemblages provides critical insights into the socio-economic dynamics, cultural conservatism, and adaptive strategies of island communities. This study emphasises the necessity of re-evaluating Cyprus's position within the Neolithic cultural fabric of the Eastern Mediterranean and underscores the importance of expanding archaeological investigations into the Pottery Neolithic period. The island's archaeological record reveals robust cultural links with Anatolia, Northern Mesopotamia, and the Levant, which significantly shaped its cultural and technological development. The delayed adoption of pottery technology in Cyprus cannot be solely attributed to raw material constraints, pointing instead to a complex set of factors that warrant further comprehensive investigation.

KEYWORDS

Cyprus, Pottery Neolithic, Pottery, DFBW, Painted Pottery, Interaction, Cultural Synthesis, Isolation

ÖNSÖZ

"Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de Kıbrıs ile Anakara Etkileşimleri" başlıklı bu doktora tezi, yalnızca bilimsel bir çalışmanın değil, aynı zamanda büyük bir emek, dayanışma ve özveriyle şekillenen bir yolculuğun ürünü olarak ortaya çıktı. Bu süreçte bana destek olan, katkılarıyla bu çalışmaya değer katan herkese gönülden teşekkür etmek isterim.

Öncelikle, bu zorlu yolculukta rehberlik eden, bilgileri ve tecrübeleriyle bana ışık tutan tez danışmanlarım Doç. Dr. Eylem Özdoğan ve Doç. Dr. Müge Şevketoğlu'na en içten teşekkürlerimi sunarım. Yapıcı eleştirileri, bilimsel yaklaşımları ve yol gösterici tavırlarıyla bu çalışmanın hem derinliğini hem de yönünü şekillendirdiler; onların katkıları, bu araştırmanın temel taşlarını oluşturdu.

Bilgi birikimleri ve bilimsel yaklaşımlarıyla bana ilham veren, yeni fikirler ve düşüncelerle yolumu belirleyen hocalarım başta Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Prof. Dr. Necmi Karul, Doç. Dr. Fulya Dedeoğlu ve Doç. Dr. Emre Güldoğan'a içtenlikle teşekkür ederim. Verdikleri destek, bu çalışmanın gelişiminde önemli bir rol oynadı. Malzeme değerlendirme sürecinde ve Kıbrıs arkeolojisi üzerine düşüncelerini benimle paylaşan Joanne Clarke, Alexander Wasse ve David Reese'e teşekkür ederim. Ayrıca, yakın zamanda kaybettiğimiz Carole McCartney'e, yardım ve yol göstericiliği için minnettarım.

Tezimin malzeme toplama ve analiz süreci kapsamında gerçekleştirdiğim Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması Projesi'ne olanak sağlayan KKTC Turizm ve Çevre Bakanlığı ile Eski Eserler ve Müzeler Dairesi'ne minnettarım. Özellikle, malzeme çalışmaları için bana uygun bir ortam sunan Güzelyurt Şubesi'nden Mehmet Şöföroğlu ve Emine Hilkat'a, ayrıca Girne Şubesi çalışanlarına teşekkür ederim.

Yüzey araştırması projesinin hayata geçirilmesinde bilgi birikimleri, tecrübeleri ve emekleriyle önemli katkılar sunan Doç. Dr. Müge Şevketoğlu, Mehmet Özerenler, Mehmet Ali Kıran ve Elif Nurcan Aktaş'a içten teşekkür ederim. Özellikle, Kıbrıs'ın kuzeyinde gerçekleştirilen sistematik, başarılı ve halen güncelliğini koruyan yüzey araştırmasını yürütmesiyle bu alanda öncü bir arkeolog olan Müge Şevketoğlu'na, projenin her aşamasında sağladığı rehberlik ve bilimsel iş birliği için derin bir minnet borçluyum. Arazi çalışmalarından malzeme değerlendirme sürecine ve tez yazım

sürecine kadar uzanan geniş bir yelpazede, yontmataş teknolojisi, teknik çizim ve bilimsel sorgulama konularındaki ufuk açıcı yaklaşımı ile sürece değerli katkılar sağlayan Mehmet Özerenler'e içten teşekkür ederim. Ayrıca, laboratuvar ortamında gerçekleştirdiği titiz teknik çizim ve belgeleme çalışmalarıyla projenin sistematikliğine ve detaylarına katkıda bulunan Elif Nurcan Aktaş'a ve yüzey araştırması kapsamında toplanan verileri dijitalleştiren Göktuğ Mohaç'a teşekkür ederim. Her ne kadar fiziksel olarak yanımda olamasalar da arazide topladığım veriler üzerine tartıştığımız ve desteğini her zaman hissettiğim, her zaman bir telefon uzağımda olan arkadaşlarım Şafak Nergiz, Pelin Doğan Nergiz, Sena Öztürk ve Mehmet Polat'a bu uzun ve meşakkatli süreci benimle paylaştıkları için çok teşekkür ederim. Bu süreçte, bilimsel ve eleştirel yaklaşımıyla tezime ve düşünce biçimime değerli katkılar sağlayan Gülseren Baranhan ve Maria Michael'a içten teşekkür ederim. Varlığınız, bu sürecin yükünü hafifletirken yolumu da aydınlattı.

Tez sürecimin başından sonuna kadar yanımda olan, iyi günümde de kötü günümde de desteğini esirgemeyen, her zaman devam etmem gerektiğini hatırlatarak bana güç veren sevgili arkadaşım Çise Özverel'e ne kadar teşekkür etsem az.

Hayatım boyunca yanımda olan, beni her zaman destekleyen, koruyup kollayan ve daha iyi bir insan olmam için bana rehberlik eden aileme; annem Cemaliye Yurtdaş, babam Zihni Yurtdaş ve kardeşim Aysel Yurtdaş'a, sağladıkları maddi ve manevi destekler için gönülden teşekkür ederim. Her koşulda bana inandığınız ve güveninizle beni cesaretlendirdiğiniz için iyi ki varsınız.

Son olarak, tezime ve hayatıma dokunan ama burada isimlerini anmayı unuttuğum herkesten gönülden özür dilerim. Sağladığınız her türlü destek, yardım, hoşgörü ve hayatıma dokunmanız benim için çok kıymetliydi. Hepinize sonsuz teşekkür ediyorum.

ERGE YURTDAŞ

İSTANBUL, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ……..……ii

ABSTRACT……..……..v

ÖNSÖZ…….vii

TABLOLAR LİSTESİ……...xii

ŞEKİLLER LİSTESİ…… xiii

KISALTMALAR LİSTESİ……xx

GİRİŞ……..…….…**1**

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1 Arkeolojik Araştırmaların Geçmişi……...16

1.2. Kronoloji ve Terminoloji Sorunu…….23

1.2.1 Mutlak Kronoloji……...28

1.2.2 Karşılaştırmalı Kronoloji……...36

1.2.3 Terminoloji…...…….43

1.3. Çevresel Ortam……45

1.3.1 Jeoloji ve Jeomorfoloji…….……..47

1.3.2 Kıyı Topografyası……..50

1.3.3 Hidrografya……53

1.3.4 İklim……...56

1.3.5 Canlı Ortam……61

1.3.5.1 Flora……61

1.3.5.2 Fauna……...63

İKİNCİ BÖLÜM

KIBRIS ADASINDA NEOLİTİK ÇAĞ: ÖNCESİ, GENEL ÖZELLİKLERİ VE SONRASI

2.1 Kıbrıs'ın Tarihöncesine Genel Bir Bakış……..67

2.2 Neolitik Öncesi……70

2.2.1 Paleolitik Çağ. ……..70

2.2.2 Epi-Paleolitik Dönem……73

2.3 Neolitik Çağ……...…….80
2.3.1 Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem. ……82
2.3.2 Çanak Çömlekli Neolitik Dönem……..…85
2.3.3 Buluntu yerlerinin dağılımı ve coğrafyanın kullanımı……..…89
2.3.4 Mimari ve Yerleşme Düzeni……...…….92
2.3.5 Beslenme ve geçim stratejileri…….99
2.3.6 Taş Teknolojisi…….103
2.3.7 Çanak Çömlek Teknolojisi……...……...110
2.3.8 Ölü Gömme Adetleri……...…….113
2.4 Neolitik Çağ Sonrası: Kalkolitik Çağ Başlangıcı……...117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GÜZELYURT KÖRFEZİ TARİHÖNCESİ DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI

3.1 Yüzey Araştırmalarına genel bakış……126
3.2 Kıbrıs'taki Güncel Prehistorik Yüzey Araştırmaları…….133
3.2.1. Girne Bölgesi'ndeki Neolitik ve Kalkolitik Dönem Yüzey Araştırması (1995-1996)……...135
3.2.2 Trodos Archaeological and Environmental Survey Project (2000-2004).. ……136
3.2.3 Tremithos Neolithic Survey (TNS) (2014-2017)…….137
3.2.4 Settled and Sacred Landscapes of Cyprus (2014-)…….138
3.3 Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması (2020-2021)……...139
3.3.1 Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması Sınırları…..……...140
3.3.2 Yüzey Araştırmasının Yöntemi……...……149
3.3.2.1 Veri Toplama ve Belgeleme……..…..……..150
3.3.2.2 Arkeolojik Buluntuların Sınıflandırması…...……...151
3.3.3. Bulgular……...158
3.3.3.4 Değerlendirme……...191

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇANAK ÇÖMLEK VERİLERİ ÜZERİNDEN ESKİ VE YENİ BULGULARI DEĞERLENDİRME

4.1 Araştırma Kapsamında Yeniden Belgelenen Bilinen Yerleşmeler…....198

4.1.1 Klepini-Troulli…….198

4.1.2 Philia-Drakos A……..…….208

4.2 Yüzey Araştırmasında Saptanan yerleşimler ve Çanak Çömlek Verileri: Karşılaştırmalı Değerlendirme için Temel bulgular…….222

4.2.1 Yerleşme Fişleri……..223

4.2.2 Güzelyurt Körfezi Yüzey Araştırması Sırasında Toplanan Çanak Çömlekleri Tipolojisi……..229

4.3. Bilinen ve Yeni Bulunan Yerleşmelerin Değerlendirilmesi……....235

BEŞİNCİ BÖLÜM

KIBRIS ADASI'NIN NEOLİTİK DÜNYADAKİ YERİ

5.1 Toplumlar arası ilişkileri tanımlamada kullanılacak göstergeler……243

5.1.1. Hammadde Dolaşımı……..245

5.1.2. Teknoloji Aktarımı. ……252

5.1.3. Bitki ve Hayvan Türlerinin Dolaşımı…….256

5.1.4. Analojik Bağlantılar……261

5.1.5. Sembolik ve Kültürel Değerlerin Aktarımı…….264

5.1.6. Ulaşım teknolojileri……270

5.1.7. İnsan Hareketliliği……...274

5.2. Hareketlilik ve Rotalar: Kıbrıs……...……278

5.2.1. Ada İçi Hareketlilik. ……..….282

5.2.1.1. Girne Dağlarının Kuzeyi…….…...…..294

5.2.1.2. Mesarya Ovası……....…….298

5.2.1.3. Trodos Dağlarının Güneyi ve güney kıyılar……303

5.2.1.4. Değerlendirme……..315

5.2.2. Deniz Aşırı Hareketlilik. ……319

5.2.2.1. Anadolu Yarımadası……...…….325

5.2.2.2. Levant Koridoru……...361

5.2.2.3. Mezopotamya……...381
5.2.2.4. Değerlendirme……..405
5.3. Tartışma…….…….…….……..408
SONUÇ……...…….417
KAYNAKÇA……...426

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: MÖ 6. binyıl için iki farklı standart sapmada belirlenen radyokarbon tarihleri ve kalibrasyonlar……..……...29
Tablo 1.2: Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yerleşmelerin radyokarbon ve Thermoluminescence tarihleri……....31
Tablo 1.3: 4. binyıla tarihlendirilen yerleşmeler…….33
Tablo 2.1: Kıbrıs kronoloji tablosu…….68
Tablo 5.1: Kıbrıs, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de obsidyen bulunan yerleşmeler ve obsidyen miktarı……. …….285
Tablo 5.2: Can Hasan I kronoloji tablosu ……..…..331
Tablo 5.3: Köşk Höyük Tabakalanma……..336
Tablo 5.4: Hacılar kronoloji…….…….353
Tablo 5.5: Kuruçay Höyük tabakalanma…….…….356
Tablo 5.6: Tell Hassuna tabakalanma…….……..384
Tablo 5.7: Sabi Abyad kronoloji tablosu…….…….397
Tablo 5.8: Mezraa Teleilat Höyük tabakalanma. …….402

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Uydu verilerinden faydalanılarak oluşturulmuş vejetasyon haritası……..63
Şekil 2.1: Orga-Kourvelia kıyıcıları……...……72
Şekil 2.2: Vasilia-Mosphilia kıyıcı ve satırları ……..73
Şekil 2.3: Akrotiri-Aetokremnos'un konumu…….75
Şekil 2.4: Akrotiri-Aetokremnos genel görünüş…….75
Şekil 2.5: A- Faunal kalıntıların yoğunluğunu gösteren kazı fotoğrafı (üstteki), B- iyi korunmuş cüce hippopotam kafatası……..78
Şekil 2.6: Akrotiri Aetokremnos buluntuları: A-Deniz kabuğu boncuklar, B- Pikrolit boncuk, C- Tırnak kazıyıcılar…….…..…78
Şekil 2.7: Vretsia-Roudias yerleşiminin konumu……..….....79
Şekil 2.8: Klimonas yuvarlak planlı mimari……...……..93
Şekil 2.9: Shillourokambos yuvarlak planlı yapı…….……94
Şekil 2.10: Kalavassos- Tenta Mimari plan……..96
Şekil 2.11: Ayios Epiktitos- Vrysi mimari ve yerleşme düzeni……..….97
Şekil 2.12: Kalavassos-Ayious Mimari……...….98
Şekil 2.13: Kıbrıs'ta gözlenen mimarinin değişimi …….99
Şekil 2.14: MÖ 6.-4. binyıl sürtmetaş örnekleri (a-b:Sotira, c-d:Kokinoyia, e:Sotira, f: Kokinoyia)……..106
Şekil 2.15: Paralimni-Nissia yerleşimi, MÖ 6.-4. Binyıl yontmataş örnekleri…….107
Şekil 2.16: Cape Andreas-Kastros ağırlıkları……...109
Şekil 2.17: Khirokitia Ölü gömme adetleri……...117
Şekil 2.18: Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ve Kalkolitik Çağ mimari anlayışı…120
Şekil 3.1: Girne bölgesi'ndeki Neolitik ve Kalkolitik Dönem Yüzey Araştırması 1995-1996 araştırma alanı…….136
Şekil 3.2: Tremithos Valley Projesi, belgeleme metodolojisi……..138
Şekil 3.3: Settled and Sacred Landscapes of Cyprus Projesi araştırma stratejisi ve belgeleme……..139
Şekil 3.4: Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması sınırları……141
Şekil 3.5: Yüzey araştırması sınırları kapsamında seçilen pilot bölgeler…….142
Şekil 3.6: Ambelikou/ Bağlıköy araştırma bölgesi…….……..143

Şekil 3.7: Karşıyaka/Vasilia, Kayalar/Orga, Kormacit/Kormakitis, Sadrazamköy/Liveras bölgesi sınırları…….……144
Şekil 3.8: Karşıyaka/Vasilia, Kayalar/Orga, Kormacit/Kormakitis, Sadrazamköy/Liveras araştırma kadastral haritaları sınırları…….…..145
Şekil 3.9: Philia/Serhatköy araştırma bölgesi sınırları……..146
Şekil 3.10: Philia/Serhatköy araştırma bölgesi kadastral haritası sınırları……...147
Şekil 3.11: Chrysilou/Yuvacık araştırma bölgesi sınırları……148
Şekil 3.12: Chrysilou/Yuvacık araştırma bölgesi kadastral harita sınırları……..149
Şekil 3.13: Kormakiti-Kornos genel görünüm……..161
Şekil 3.14: Kormakiti Kornos'un kuzeybatıdan görünümü……..161
Şekil 3.15: Kormakiti-Kornos batıdan hava görünümü……163
Şekil 3.16: Kormakiti-Kornos ve eteklerinin kuzeybatıdan hava fotoğrafı……. 164
Şekil 3.17: Kormakiti-Kornos kuzeybatıdan hava fotoğrafı…….164
Şekil 3.18: Kormakiti-Kornos serbest yürüyüş kaydı……...165
Şekil 3.19: Kornos tepesi üzerindeki merkez olabilecek düzlük alan……..166
Şekil 3.20: Yerleşmenin olası boyutları ve buluntuların dağılım haritası……166
Şekil 3.21: Kormakiti-Kornos Sürtmetaş grupları……167
Şekil 3.22: Kormakiti-Kornos çanak çömlek grupları……..168
Şekil 3.23: Kormakiti Kornos yarı küresel, boya bezemeli parça……169
Şekil 3.24: Orga- Palialona kuzey doğudan görünüş……..170
Şekil 3.25: Orga-Palialona detaylı görünüm……171
Şekil 3.26: Orga-Palialona yüzey araştırması gps kaydı……..172
Şekil 3.27: Orga-Palialona buluntu dağılımı ve yerleşme boyutu modellemesi…...172
Şekil 3.28: Orga-Palialona'dan toplanan çanak çömlek grupları…….173
Şekil 3.29: Orga-Palialona sürtmetaş grubu…….174
Şekil 3.30: Orga-Kapsalia kuzeydoğudan görünüm…….175
Şekil 3.31: Orga-Kapsalia detaylı görünüm…….…….175
Şekil 3.32: Orga-Kapsalia ve çevresi sistematik yüzey taraması…….176
Şekil 3.33: Orga-Kapsalia'da bulunan havan eli ve öğütme taşı parçası……..177
Şekil 3.34: Orga-Kapsalia sürtmetaş grubu……..178
Şekil 3.35: Orga-Kapsalia sürtmetaş grubu……..178
Şekil 3.36: Liveras-Pano Yalala kuzeydoğudan görünüm……179

Şekil 3.37: Liveras-Pano Yalala yerleşimi gps kaydı……..180
Şekil 3.38: Liveras-Pano Yalala sürtmetaş grubu…….……181
Şekil 3.39: Ambelikou- Kallies genel görünüm……...……182
Şekil 3.40: Ambelikou- Kallies detaylı görünüm……182
Şekil 3.41: Ambelikou-Kallies gps kaydı……183
Şekil 3.42: Ambelikou-Kallies buluntu grubu ve çanak çömlek parçaları…….….184
Şekil 3.43: Ambelikou-Ayios Yeorkis Mimari kalıntılar……185
Şekil 3.44: Ambelikou-Ayios Yeorkis- Çanak Çömlek Mal grupları ve oranları...186
Şekil 3.45: Ambelikou-Ayios Yeorkis ve çevresinde gerçekleştirilen sistematik yüzey taraması…….…….187
Şekil 3.46: Yüzey araştırmasında saptanan yerleşme ve buluntu yerlerinin dağılımı…….……..…..188
Şekil 3.47: Girne bölgesi yerleşmelerinin dağılımı…….…188
Şekil 3.48: Yüzey araştırması kapsamında saptanan yerleşmelerin görünebilir alan (viewshed) analizi…….…….190
Şekil 4.1: Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmelerin kronolojisi…197
Şekil 4.2: Klepini-Troulli genel görünüm …….……..200
Şekil 4.3: Klepini-Troulli Mimari çizim…….…….203
Şekil 4.4: Klepini-Troulli çanak çömlek topluluğu…….…….205
Şekil 4.5: Klepini-Troulli boyalı çanak çömlek ve formlar…….206
Şekil 4.6: Klepini-Troulli delikli disk……...207
Şekil 4.7: Philia-Drakos A'nın sınırlarını ve yayılım alanını saptaman için gerçekleştirilen sistematik tarama……209
Şekil 4.8: Philia Drakos yerleşimi……210
Şekil 4.9: Philia-Drakos A yürüme ve toplama stratejisi…….……211
Şekil 4.10: Buluntu dağılımı uyarınca yerleşmenin maksimum boyutları……..….212
Şekil 4.11: Yerleşmenin minimum boyutları……213
Şekil 4.12: Philia-Drakos A buluntu grupları ve yerleşme içindeki oranlamaları…214
Şekil 4.13: Philia-Drakos A buluntu grupları ve yerleşme içindeki oranlamaları…214
Şekil 4.14: Philia-Drakos A çanak çömlek parçaları……215
Şekil 4.15: Philia-Drakos A çanak çömlek parçaları……216
Şekil 4.16: Philia-Drakos A çanak çömlek parçaları……217

Şekil 4.17: Philia-Drakos A bezeme örnekleri…….219
Şekil 4.18: Philia- Drakos A ağız çizimleri……..220
Şekil 4.19: Philia-Drakos A dip çizimleri…….……221
Şekil 4.20: Philia-Drakos A çanak çömlek mal grupları istatistik……222
Şekil 4.21: Kase formları……..228
Şekil 4.22: Dışa Dönük ağızlı kaseler. …….229
Şekil 4.23: Daralan ağızlı çömlekler. ……...234
Şekil 4.24: Linear bezeme örnekleri. ……...….234
Şekil 4.25: Dalgalı bezeme örnekleri……...….235
Şekil 4.26: Kafes bezeme örnekleri……..235
Şekil 5.1: Shillourokambos, Mylouthkia, Arkosykos ve Tenta yerleşimlerinden obsidyen örnekleri ……...246
Şekil 5.2: Kıbrıs'taki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem obsidyen dolaşımının en düşük maliyetli rota Analizi (LCPA) ……..249
Şekil 5.3: Kıbrıs'taki ana pikrolit taşıyıcıları ……..250
Şekil 5.4: Birincil ve ikincil kaynaktan Pikrolit örneği……251
Şekil 5.5: Kıbrıs Neolitik Çağ yerleşimlerinde bulunmuş Pikrolit nesneler……..…251
Şekil 5.6: Kalavassos-Tenta duvar resmi (11. ev)……267
Şekil 5.7: Kolları ve bacakları yukarıya kaldırılmış figür……268
Şekil 5.8: Neolitik Çağ'da ilk yayılmanın ardından önemli kültürel bölgelerin genelleştirilmiş haritası……285
Şekil 5.9: Kıbrıs'ta obsidyen var olan ve olmayan yerleşmeler…….……..286
Şekil 5.10: Akanthou-Arkosykos- Parekklisha-Shillourokambos arası yükseklik profili…….……..287
Şekil 5.11: Pikrolitten yapılmış malzemenin bulunduğu yerleşimler….……..288
Şekil 5.12: Boyalı çanak çömlek ve taraklanmış çanak çömleğin bölgesel dağılımı…….……...…290
Şekil 5.13: Adanın kuzeyindeki yerleşmelerdeki çanak çömlek üzerindeki bezeme şeması……..…292
Şekil 5.14: Girne Dağları'nın kuzeyindeki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Yerleşimleri…….……...…295
Şekil 5.15: Mesarya Ovası, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Yerleşimleri…...….299

Şekil 5.16: Philia-Drakos A- Dhali-Agridhi yerleşimler arası yükseklik profili.....301
Şekil 5.17: Dhali-Agridhi yerleşimi konumu.……...…302
Şekil 5.18: Trodos Dağlarının güneyi ve adanın güney kıyılarındaki yerleşimler…….…….303
Şekil 5.19: Sotira-Teppes konum……..304
Şekil 5.20: Sotira-Teppes mal grupları…….306
Şekil 5.21: Kantou-Kouphovounos konumu……..…….…..307
Şekil 5.22: Kalavasos-Kokinogia taraklanmış mal grubu…….……309
Şekil 5.23: Khirokitia, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşim planı…….311
Şekil 5.24: Khirokitia-Vouni çanak çömlek grupları……313
Şekil 5.25: Paralimni-Nissia yerleşim planı…….…….315
Şekil 5.26: Kıbrıs ada içi çanak çömlek hareketliliği tablosu……...319
Şekil 5.27: Koyu yüzlü açkılı mal grubu gözlenen yerleşmeler……...324
Şekil 5.28: Orta Anadolu yerleşimleri……..326
Şekil 5.29: Batı ve Doğu Çatalhöyük'ün konumu……327
Şekil 5.30: Batı Çatalhöyük EK I-EK II çanak çömlek bezeme ve formları çizimi……..…...329
Şekil 5.31: Batı Çatalhöyük EK I çanak çömleği…….330
Şekil 5.32: Can Hasan I konumu……..331
Şekil 5.33: Koyu Yüzlü Açkılı Mal Grubu…….……..333
Şekil 5.34: 2B tabakası kırmızı boyalı mal grubu ……334
Şekil 5.35: Köşk Höyük konumu……..335
Şekil 5.36: Köşk Höyük Çanak Çömlek grupları……...……..337
Şekil 5.37: Köşk Höyük Boyalı Çanak Çömlek grupları…….…….337
Şekil 5.38: Köşk Höyük kabartma bezemeli çanak çömlek…….338
Şekil 5.39: Tepecik-Çiftlik Tabalanama……..…339
Şekil 5.40: Çanak Çömlekli Neolitik Dönem (3. Tabaka) mimarisinin farklı evreleri……...341
Şekil 5.41: Tepecik-Çiftlik çanak çömlekleri…….……..342
Şekil 5.42: Güneydoğu Akdeniz'den seçilen yerleşimler…….343
Şekil 5.43: Mersin- Yumuktepe konumu……..344
Şekil 5.44: Yumuktepe Impresso çanak çömlek örnekleri……...346

Şekil 5.45: Yumuktepe Son Neolitik boyalı çanak çömlek örnekleri……..347
Şekil 5.46: Yumuktepe Son Neolitik boyalı çanak çömlek örnekleri……..348
Şekil 5.47: Tarsus-Gözlükule konumu…….349
Şekil 5.48: Tarsus-Gözlükule Impresso, Rocker, Trınak Baskı örnekleri……350
Şekil 5.49: Göller Bölgesi'nden seçilen yerleşimler…….351
Şekil 5.50: Hacılar konumu……..352
Şekil 5.51: Hacılar I boyalı çanak çömleği…….……..354
Şekil 5.52: Kuruçay konumu……355
Şekil 5.53: Kuruçay 7. Kat çanak çömleği……...358
Şekil 5.54: Bademağacı yerleşimi konumu……..360
Şekil 5.55: Anadolu çanak çömlek karşılaştırma tablosu…….361
Şekil 5.56: Levant koridorundan seçilen yerleşimler……...362
Şekil 5.57: Tell ain el Kerkh konumu……...363
Şekil 5.58: Kerkh mal grubu…….364
Şekil 5.59: KYAM mal grubu örnekleri……...366
Şekil 5.60: Kaba mal örnekleri…….367
Şekil 5.61: Ras Shamra yerleşimi konumu……...368
Şekil 5.62: Sha'ar Hagolan yerleşimi konumu…….370
Şekil 5.63: Sha'ar Hagolan Balıksırtı bezeme örneği……...372
Şekil 5.64: Sha'ar Hagolan boyalı çanak çömlek…….372
Şekil 5.65: Sha'ar Hagolan boyalı ve kazı bezemeli çanak çömlek örnekleri……..376
Şekil 5.66: Tell Abu Suwwan çanak çömleği……...376
Şekil 5.67: Tell Kurdu Konumu……377
Şekil 5.68: Tell Kurdu Mimarisi……...378
Şekil 5.69: Tell Kurdu boyalı çanak çömlek grubu……..380
Şekil 5.70: Mezopotamya'dan seçilen yerleşimler……...382
Şekil 5.71: Tell Hassuna yerleşimi konumu…….383
Şekil 5.72: Tell Hassuna- II, III, IV, V mimari tipleri……..385
Şekil 5.73: Tell Hassuna- Ia- Ic Kaba mal grubu örnekleri…….….386
Şekil 5.74: Tell Hassuna- Ia-II açkılı mal grubu formları ve boyalı mal grubu…...387
Şekil 5.75: Tell Hassuna- Ic-III Arkaik boyalı mal grubu…….…….388
Şekil 5.76: Tell Hassuna- Ic, IV, V Standart boyalı mal grubu…….…….390

Şekil 5.77: Tell Hassuna- Ib-II Standart çizi bezemeli mal grubu……...391
Şekil 5.78: Tell Hassuna- IV, V Standart çizi-boya bezemeli mal grubu…….392
Şekil 5.79: Choga Mami yerleşimi konumu…….394
Şekil 5.80: Son Samarra çanak çömleği……...395
Şekil 5.81: Sabi Abyad I-IV konumu……...396
Şekil 5.82: Sabi Abyad III çanak çömlek mal grupları…….399
Şekil 5.83: Sabi Abyad Kırmızı astarlı ve standart boyalı mal grubu formları……400
Şekil 5.84: Mezraa Teleilat konum…….…..402
Şekil 5.85: Mezraa Teleilat Höyük, Boyalı Çanak Çömlek Örnekleri…….404
Şekil 5.86: Mezraa Teleilat boyalı çanak çömlek…….405
Şekil 5.87: Mal grupları ve olası etkileşim haritası……..411
Şekil 5.88: Karşılaştırmalı kronoloji tablosu……412
Şekil 5.89: Metinde ismi geçen yerleşmelerin haritası…...……..417
Şekil 5.90: Kültürel Sentez şeması……...425

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz : Bakınız
CB : Tarak Bezemeli Çanak Çömlek
CW : Kaba Mal
DFBW : Dark Faced Burnished Ware
GIS : Coğrafi Bilgi Sistemleri
KYAM : Koyu Yüzlü Açkılı Mal
RDAC : Reports of Department of Antiquities Cyprus
RMP : Kırmızı Monokrom Çanak Çömlek
RW : Beyaz üzeri Kırmızı Boyalı Çanak Çömlek

GİRİŞ

Kıbrıs jeostratejik konumu itibariyle, tarihöncesi dönemlerde Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Levant arasında, önemli bir rol oynamıştır; adanın Neolitik Çağ'da içinde bulunduğu etkileşim ağları bu durumu açıkça göstermektedir (Guilaine, 2015). Arkeolojik bulgular Kıbrıs'ı çeşitli toplulukların ve kültürlerin kesiştiği bir yer olarak öne çıkarmaktadır (Şevketoğlu 2006; Özdoğan 2011; Knapp 2013; Peltenburg, Wasse 2004). Kıbrıs'ta tarihöncesi dönemlere dair sınırlı çalışmalara rağmen, son 30 yılda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar, adanın Tunç Çağı öncesinde anakaradan kültürel olarak izole olduğu yönündeki uzun süredir var olan görüş ve yorumları köklü olarak değiştirmiştir (Knapp v.d. 1994; Webb ve Frankel, 2009; Webb v.d., 2013; Knapp 2015). Özellikle, Neolitik Çağ'a ilişkin güncel veriler, Tunç Çağı'ndan önce Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Levant kültürleriyle Kıbrıs arasında gerçekleşen önemli etkileşimleri ortaya koymuştur (McCartney, Peltenburg 2000; Şevketoğlu 2000; Guilaine, Briois 2001; Todd 2005; Guilaine, 2015; Moutsiou 2018; Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023). Bu bulgular, Kıbrıs'ın Tunç Çağı öncesinde yalnızca izole bir ada olmadığını, aksine karmaşık kültürel etkileşimlerin bir parçası olduğunu işaret etmektedir (Swiny 2001). Adada insan varlığına dair en eski veriler, Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları sırasında Paleolitik Çağ'ı yansıtan sonuçlarından elde edilmiştir (Yurtdaş ve Özerenler, 2021). Bu bulgular, daha önce varlığı bilinmeyen insan izlerine dair önemli kanıtlar sunmaktadır. Ancak, radyometrik analizlerle kanıtlanmamış bu erken verilere halen şüpheli yaklaşılmaktadır. Kıbrıs'taki en erken insan iskanına ait mutlak tarihler bugün için Akrotiri-Aetokremnos'tan gelmekte ve Son Epipaleolitik Dönem'e (M.Ö. 11.000-9000) tarihlenmektedir (Simmons, 2001; 2012, 2023). Son Epipaleolitik Dönem'den, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e kadar iskan edilen Vretsia-Roudias gibi yerleşimler ile Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in erken evrelerine tarihlenen Agios Tychonas-Klimonas, Agia Varvara-Asprokremnos, Pareklisha-Shillourokambos, Akanthou, Arkosykos (Tatlısu-Çiftlikdüzü) gibi yerleşmelerdeki çalışmalar, Akrotiri ve Khirokitia kültürleri arasındaki tarihsel boşluğu doldurmuştur (McCartney, 2010; Simmons, 2012; Şevketoğlu ve Hanson, 2015; Simmons v.d., 2018; Tsakalos v.d., 2021). Anakara ile

Kıbrıs arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak yaklaşık MÖ 7000 yıllarına tarihlenen Khirokitia-Vouni yerleşimi, adadaki Khirokitia öncesi diğer Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimlerin izlerini taşımakta ve Doğu Akdeniz'deki kültürel dinamikler içerisinde önemli bir sürekliliği yansıtmaktadır. Bu durum, Kıbrıs'ın yalnızca yerel değil, bölgesel kültürel ağların içinde olduğunu işaret etmektedir. Khirokitia-Vouni yerleşimi, sonraki bulgularla birlikte, Kıbrıs'ın izolasyondan çok, farklı bölgelerle bağlantılarını vurgulamaktadır (Swiny 2001; Rainbird 2000; Le Brun 2001).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in ardından yaklaşık bin yıllık bir zaman boşluğunun ardından Çanak Çömlekli Neolitik Dönem başlanmıştır. Bu boşluğu açıklamak için iki temel hipotez öne sürülebilir: ya ada terk edilmiştir ya da bu boşluğu doldurabilecek yerleşimler henüz keşfedilmemiştir. Üçüncü ancak daha düşük bir olasılık da eski tarihlerdeki bir kalibrasyon sorununu ile açıklanabilir. Kıbrıs'ta çanak çömlek yapımının başlangıcı (MÖ 6. Binyıl), çevre anakara yerleşmeleri ve kronolojilerine göre, oldukça görece geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Bu dönem, çevre anakaralardaki baskın boyalı çanak çömlek geleneğinin geç bir yansıması olarak kabul edilmekte, aynı zamanda tarım, hayvancılık ve avcılık üzerine kurulu geçim ekonomilerinin devamlılığını işaret etmektedir Croft 1991; Clarke 1992: 3, 2001: 69; Clarke v.d., 2007: 69; Boness v.d. 2015).

Kıbrıs adasında Çanak Çömlekli Neolitik Dönem geç başladığı gibi, ana karadan daha geç bir dönemde sonlanmaktadır. Anadolu, Mezopotamya ve Levant bölgelerinde kentleşme sürecinin başladığı bir dönemde, adada Neolitik yaşam devam etmektedir. Çevre ana karaların adadaki izdüşümleri gecikmeli izleniyor oluşu dikkate değerdir. Neolitik Çağ'ın iki evresi arasında görülen boşluğu takip eden dönemin ana karadaki çağdaşlarla benzer olması beklenirken, özellikle çanak çömlek grupları biçim ve bezme açısından ana karanın erken döneminin izleri taşımaktadır. Bu noktada Neolitik Çağ'ın iki evresi arasındaki boşluk tartışmalı hale gelmektedir.

Adadaki Neolitik Çağ çalışmalarına bakıldığında Çanak Çömlekli Neolitik Dönem araştırmalarının az sayıdaki eski tarihli kazı ve araştırma ile sınırlı olduğu görülmektedir. Birçoğu eski tarihli olan bu araştırmalar genellikle kısıtlı alanlarda

sürdürülmüş, yerleşmeler arasında bölgesel ve kronolojik bağlantılar yeterince iyi kurulamamıştır. Bu nedenle Çanak Çömlekli Neolitik Dönem toplumları, beslenme alışkanlıkları ve gündelik yaşama yönelik bulgulardan çok mimari ve çanak çömlek gruplarıyla sınırlı olarak bilinmektedir. Ayrıca kazısı yapılmış olan yerleşmelerden gelen tarihler geniş bir zaman aralığını yansıttığı, daha da önemlisi kültürel olarak da ilişkilendirilemediği için, bu döneme ilişkin sürecin kronolojik ve kültürel arka planı tanımsızdır. Neolitik Çağ'ın ilk ve son evresine dair araştırmalardaki dengesiz dağılım, ayrıca son evreye ilişkin güncel çalışmaların eksikliği, aynı dönemi temsil etmesine karşın Çanak Çömlekli ile Çanak Çömleksiz Neolitik arasındaki olası bağlantıların kurulaması önünde de bir engeldir. Kıbrıs tarihöncesi büyük ölçüde, görece iyi bilinen ancak birbirinden kopuk olarak değerlendirilen Çanak Çömleksiz Neolitik ile İlk Tunç Çağı ile temsil edilmektedir.

Bu doktora çalışması, Kıbrıs'ta Neolitik Çağ'a tarihlenen çanak çömlek buluntuları üzerinden, adanın kültürel ve toplumsal alandaki dinamiklerini ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, adanın çanak çömlek kültürünün evrimini ve dış etkileşimlerle nasıl bir sentez oluşturduğunu incelemektir. Bu bağlamda, yerel üretim pratikleri ile dışarıdan gelen etkiler arasındaki ilişki detaylı bir şekilde ele alınarak, Neolitik Çağ'da gözlemlenen kültürel ve teknolojik gelişimlerin, çanak çömlek üretimine nasıl yansıdığı araştırılmaktadır. Neolitik Çağ'ın az bilinen son aşamasına odaklanılarak, adadaki mevcut durumu tespit etmek, burada yaşayan toplumları bölgesel ve kronolojik açıdan değerlendirmek buna ek olarak da çevre ana karalar ile olan etkileşimleri irdelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amaç, kapsam ve yöntemi aşağıda açıklanmıştır.

Amaç

Bu tez çalışması, Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki kültürel ortamı adanın kendi içindeki gelişme dinamikleri, önceki dönemle olan bağlantıları ve çevre bölgelerle olan ilişkileri bağlamında ele alarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Adaya dışarıdan gelen, ancak bölgeye uyum sağlayarak özgün bir yapıya kavuşan Neolitik topluluklar devamlılık içinde olan bir kültürel gelişme dinamiğini yansıtırken, ani bir şekilde sonlanmıştır. Daha sonrasında ortaya çıkan yerleşmeler ise ana karada

kesintisiz olarak devam eden bir sürecin yine adaya uyarlanmış haline benzemektedir. Bu bağlamda tez çalışmasında iki konu öne çıkmaktadır.

- Neolitik Çağ içinde bir boşluk var mıdır?
- Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de adadaki kültürel ortamın nasıldır? Bu dönemin krono-kültürel çerçevesi nasıl oluşturulabilir?
- Adanın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de çevresindeki ana karalarla olan ilişkisi nasıl şekillenmiştir? Neolitik Çağ'ın bu ikinci evresinde çevre bölgelerin etkisi nedir?

Bu bağlamda tezin ana amacını adadaki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i eski ve yeni verileri bir araya getirmek ve çevre bölgelerle olan bağlantılarını somut örnekler üzerinden açıklamak şeklinde özetlemek mümkündür.

Bu ana amaç doğrultusunda, adada döneme ilişkin güncel çalışmaların eksikliğini gidermek için, içerisinde eski yerleşmelerin de olduğu sınırlı bir bölgede yüzey araştırmaları gerçekleştirerek, mevcut bilgi birikimini güncellenmesi de hedeflenmiştir. Bu bağlamda tez kapsamında Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları projesi yapılmış ve mevcut veri güncellenmiştir. Buradaki çalışmaların bir parçası olarak eski yerleşme kesitlerinden ya da tabakalaşmış malzeme üzerinden yeni mutlak tarihlerin oluşturulması da hedeflenmiş, ancak bürokratik ve kaynak eksiklikleri nedeniyle bu çalışma hiç gerçekleştirilememiştir.

Tez kapsamında ele alınan konu ile ilgili en önemli sorun, mevcut veri çeşitliğinin çok az olmasıdır. Eski tarihli çalışmalar hem sınırlı alanlarda gerçekleşmiş hem de mimari ve çanak çömlek ağırlıklı yayınlanmıştır. Yüzey araştırmalarının doğal bir sonucu olarak yayınlar bu yayınlar da daha çok çanak çömlek odaklıdır. Bu nedenle çalışma kapsamında irdelenen konulara dair ana veri kaynağını çanak çömlek buluntuları

oluşturmaktadır. Tez kapsamında yapılan yüzey araştırmalar bu bağlamda yeni keşfedilen yerleşmelerden gelen çanak çömlek verilerinin oluşmasını sağlamış ve, adanın tarihöncesi dönemlerde, özellikle Neolitik Çağ'daki ada içi ve denizaşırı etkileşimleri ile kültürel dinamiklerini analiz edilmesine olanak tanımıştır. Dolayısıyla çalışmanın hedeflenen amaçlarına daha çok çanak çömlek buluntuları analiz edilerek ulaşılması planlanmıştır.

Araştırma, Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz Neolitiğindeki kültürel konumunu ayrıca Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Levant bölgeleri ile olan kültürel etkileşimlerini seçilmiş yerleşimler üzerinden incelemeyi böylelikle tarihsel boşluğu tanımlayacak veriyi toplamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, adaya gerçekleşen insan, mal ve bilgi aktarımlarının, kültürel yeniliklerin ortaya çıkmasındaki rolünü ve bu süreçlerin adanın tarihsel ve kültürel gelişimine nasıl katkıda bulunduğunu kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi planlanmaktadır. Araştırma, kapsamında izole bir bölge niteliğinde olan ada kültürleriyle ana kara arasındaki bağlantılara dair, arkeolojik ve antropolojik metotlar kullanarak, olası etkileşimlerin somut izleri de belgelemeye çalışmaktadır. Bu şekilde, Kıbrıs'ın bölgesel dinamiklerini ve bu dinamiklerin Doğu Akdeniz çerçevesinde nasıl şekillendiğinin ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışma kapsamında ayıca adanın kuzeyi ile güneyindeki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimlerindeki arkeolojik verileri bütüncül bir perspektifle ele alarak; ada kültürü, izolasyon, etkileşim, göç ve hareketlilik konuları temelinde, adanın hangi coğrafi bölgelerden etkilendiğini bu etkinin adaya getirdiği yenilikleri, adada yaşayan toplulukların bu yenilikleri nasıl kabul ettiğini ve yeni kültürel öğeleri kendi sistemlerine nasıl adapte ettiklerinin tartışması da hedeflenilmiştir.

1974 yılında Kıbrıs'ta yaşanan politik çalkantılar, adanın kuzey kesimindeki arkeolojik faaliyetleri ciddi şekilde etkilemiştir. O zamandan beri, özellikle Kuzey Kıbrıs'ta arkeolojik çalışmalar, siyasi sebeplerle büyük oranda sekteye uğramış, uluslararası hukuk ve ambargo tartışmalarının gölgesinde kısıtlı bir şekilde devam etmiştir. Bölgede, çok az sayıda kurtarma kazısı ve yüzey araştırması yapılabilmekte; ancak sistematik ve geniş çaplı kazılar veya araştırmalar için yeterli izin ve destek

sağlanamamaktadır. Güney Kıbrıs'ta ise, politik durumun bir yansıması olarak arkeolojik çalışmalar sürdürülmekte, fakat adanın bölünmüşlüğü nedeniyle arkeolojik veriler tam ve bütüncül bir şekilde değerlendirilememektedir. Özellikle Çanak Çömlekli Neolitik Dönem gibi spesifik dönemlere ilgi sınırlı kalmış ve sadece küçük ölçekli çalışmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda, Kıbrıs'ın her iki tarafında arkeolojik çalışmaların etkin bir şekilde sürdürülebilmesi, kültürel mirasın korunması ve elde edilen verilerin bütüncül ve doğru bir biçimde değerlendirilebilmesi için, uluslararası hukuk ve diplomasi alanlarında daha yoğun bir iş birliği ve diyaloğun teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır (Summerer, 2023).

Bu tez çalışmasının bir diğer amacı ise, özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde Kıbrıs'ta yoğun bir şekilde yürütülen arkeolojik çalışmalardan elde edilen ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenen bulguları, çevre anakaralardaki güncel ve yeni bilgiler ışığında yeniden değerlendirmektir. Bu yeniden değerlendirme sürecinde, Kıbrıs'a dair önceki yorum ve değerlendirmeler gözden geçirilecek, yeni bilgiler doğrultusunda mevcut bilgilere ne gibi katkılar yapılabileceği incelenecektir. Ayrıca, bu çalışma kapsamında, Kıbrıs'ın daha önceden savunulan, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de izole ve bağımsız bir gelişim gösterdiği öne sürülen yaklaşımlarını yeniden düşünme ve yorumlama hedefi de güdülmektedir. Bu çalışmanın, Kıbrıs arkeolojisine ve kültürel mirasının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Kapsam

"Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de Kıbrıs Adası ve Anakara Bağlantıları" başlıklı tez kapsamında, Kıbrıs Adası'nın Neolitik Çağ'ına dair mevcut bilgi birikimini derinleştirmek, süreci ada genelinde ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak ile adanın anakara ile olan toplumsal ve kültürel ilişkilerini incelemek üzere tasarlanmıştır. Bu döneme ilişkin mevcut bilgi boşluklarını doldurmayı amaçlayan araştırma, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'da sahip olduğu sosyo-ekonomik yapı ve dış dünya ile etkileşim dinamiklerine yeni perspektifler kazandırmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın kapsamı, özellikle Güzelyurt Körfezi'nde gerçekleştirilen Tarihöncesi Yüzey Araştırması sırasında elde edilen yeni bulguların detaylı analizi ile

başlamaktadır. Bu yeni bulgular, Kıbrıs'ta daha önce gerçekleştirilen sistematik kazılar ve yüzey araştırmaları sonuçlarıyla bütünleştirilerek, adanın Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi'ndeki kültürel ve ekonomik yapısına ilişkin daha kapsamlı bir çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir. Araştırmanın ilk aşamasında, yüzey taramalarından elde edilen çanak çömlek örnekleri incelenerek, mevcut veri tabanı, güncel çalışmalarla genişletilmiştir.

Tez çalışmasının ikinci aşamasında, Kıbrıs'ı çevreleyen Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Levant bölgelerinden bilinen Neolitik çanak çömlek gruplarıyla karşılaştırmalı bir analizle incelenmiştir. Yayınlanmış arkeolojik materyallere dayanan bu inceleme, bölgesel etkileşim kalıplarının ortaya konmasını sağlamış ve Kıbrıs'ın Neolitik çağdaki dış bağlantılarına dair daha net çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu süreçte, özellikle Kıbrıs'taki yerel özelliklerin anakara ile olan ilişkileri nasıl şekillendirdiği ve adanın stratejik coğrafi konumunun bu etkileşimdeki rolü üzerinde durulmuştur.

Bu kapsamda tez, Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi'nde hangi coğrafi bölgelerden etkilendiği, bu etkileşimin boyutları ve kapsamı ile sentez bir kültür oluşturulup oluşturulmadığını incelemektedir. Çalışma, elde edilen bulguları ve verileri, Kıbrıs'ın yerel çömlekçilik özellikleri ile çevre bölgeler arasındaki stilistik, teknolojik ve kültürel alışveriş süreçleri bağlamında analiz etmektedir. Çanak çömlek örneklerinin karşılaştırmalı analizi, adanın Neolitik dönemdeki kültürel kimliğini ve çevre bölgelerle olan etkileşim ağlarını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'daki toplumsal yapısı, ticaret yolları ve kültürel bağlarına dair yeni bilgiler sunarak, adanın bölgesel bağlamda nasıl bir etkileşim içerisinde olduğuna dair önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Elde edilen bulgular, Kıbrıs'ın Neolitik dönemdeki stratejik önemini ve kültürel kimliğini anlamak için bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

Yöntem

Bu tez çalışması, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'i inceleyerek, adanın çevre anakara ile olan kültürel etkileşimlerini ve çömlekçilik geleneklerinin evrimini

analiz etmektedir. Çalışmada hem Kıbrıs hem de çevre bölgelerden (Anadolu, Kuzey Mezopotamya, Levant) elde edilen yayınlanmış ve saha çalışmaları ile toplanan veriler, sistematik ve bilimsel bir metodoloji ile ele alınmaktadır. Araştırma, hipotez geliştirme ve bu hipotezlerin test edilmesi süreçlerinde nicel ve nitel veri analiz tekniklerine başvurmaktadır (Ruben, 1979; Wheat, 2012). Özellikle karşılaştırmalı mal grubu analizi ve makroskobik incelemeler gibi çok disiplinli yöntemler, Kıbrıs'ın tarihöncesi dönemdeki kültürel dinamiklerini ve ada ile çevre bölgeler arasındaki etkileşimleri incelemek için kullanılmaktadır. Bu yöntemler, adanın denizaşırı kültürel bağlantılarının kapsamını detaylandırmak amacıyla çalışmaya entegre edilmiştir. Çalışma bulguları hem deneysel veriler hem de teorik çerçeveler ışığında yorumlanmakta ve Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki kültürel değişim ve sürekliliğin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

-Teorik Çerçeve

Bu çalışma, kültürel arkeoloji ve antropolojinin yanı sıra materyalizm ve diyalektik materyalizm teorilerini bütünleştirerek, elde edilen bulguları kültürel bağlamda ve insan davranışları açısından derinlemesine anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Diyalektik materyalizm, toplumsal ve kültürel evrimin maddi koşullar tarafından şekillendirildiği ve bu koşulların sürekli bir değişim ve çatışma içerisinde olduğu varsayımına dayanır (Lefebvre, 2019). Bu teorik çerçeve, özellikle üretim ve tüketim ilişkilerinin toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğünü ve bu dönüşümlerin arkeolojik bulgulara nasıl yansıdığını anlamada etkili bir yöntem sunar. Bu yaklaşım, arkeolojinin sembolizm ve insan davranışları ile ilgili çıkarımlarını, maddi kültürün maddi üretim ilişkileri üzerinden ele alarak tamamlayıcı bir perspektif sunar.

Diyalektik materyalizmin temel iddiası olan sürekli değişim ve çatışma, tarihsel süreçlerde çeşitli toplumsal ve kültürel dinamiklerin yeniden biçimlenmesine yol açmıştır. Kültürel etkileşimlerin yoğun olduğu bölgelerde, maddi kültürdeki değişim ve dönüşümler belirgin hale gelir. Bu etkileşimler, maddi kültürün sadece işlevsel değil, aynı zamanda ideolojik anlamlar taşıdığına işaret eder. Burada diyalektik materyalizm, maddi kültür öğelerini toplumsal çatışmalar ve değişimler bağlamında

ele alarak, kültürel antropolojinin toplumsal yapı ve davranışlar üzerindeki analizlerini güçlendirir (Ruben, 1979; Brown v.d., 2019).

Çalışma hem pozitif hem de sosyal bir yaklaşımla, bölgesel kültürel etkileşimlerin maddi ve ideolojik yapılar üzerindeki etkilerini teorik bir perspektiften değerlendirmektedir (Wheat, 2012; Habib, 2018). Pozitif bilimler, elde edilen verilerin doğrudan gözlemlenebilir ve ölçülebilir olmasını sağlayarak, maddi kültürün somut bir analizini sunar. Buna karşın, sosyal bilimler ve diyalektik materyalizm perspektifi, bu maddi verilerin toplumsal ve ideolojik süreçlerle nasıl şekillendiğini anlamayı sağlar. Bu bağlamda, pozitif bilimler ile sosyal bilimler arasındaki metodolojik farklılıklar, maddi buluntuların hem teknik hem de toplumsal anlamlarının daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasına olanak tanır. Özellikle toplumsal yapıların maddi kültürdeki tezahürleri, ideolojik değişimlerin izini sürmede önemli bir araçtır (Sobayi, 2021).

Bölgesel etkileşimlerin sadece maddi kültür üzerinde değil, aynı zamanda ideolojik yapılar üzerinde de önemli etkiler yarattığı gözlemlenmiştir. Kültürel ve inançsal uygulamaların toplumsal değişim üzerindeki etkileri, maddi kalıntılar aracılığıyla izlenebilir (Brown v.d., 2019). Bu bağlamda, toplumsal sınıf farklarını ve hiyerarşiyi yansıtan yapılar, ideolojik bir sistemin maddi yansımaları olarak değerlendirilebilir (Van Wietmarschen, 2021). Lefebvre'nin (2019) belirttiği gibi, toplumsal yapıların maddi kültürdeki izlerini, ideolojik değişimlerin takip edilmesinde önemli bir araçtır.

Çalışmanın amacı, diyalektik materyalizm ve kültürel antropoloji arasındaki bağlantıyı daha belirgin kılmak ve bu iki yaklaşımın nasıl birbiriyle bütünleştirilebileceğini ortaya koymaktır. Diyalektik materyalizmin maddi kültürü, toplumsal değişimlerin bir ürünü olarak görmesi, arkeolojinin insan davranışları ve semboller üzerine olan vurgusuyla tamamlanabilir. Sonuç olarak, bu çalışma, elde edilen buluntuların yalnızca maddi analizine odaklanmakla kalmayıp, bu buluntuların toplumsal ve ideolojik süreçlerle nasıl ilişkili olduğunu anlamaya çalışmaktadır. Bu, hem pozitif bilimlerin veri temelli yöntemlerini hem de sosyal bilimlerin toplumsal ve ideolojik analiz yöntemlerini birleştirerek, kültürel tarihi daha derinlemesine bir perspektiften değerlendirmeyi mümkün kılacaktır.

-Veri Toplama

Bu çalışma, Güzelyurt Körfezi'nde yürütülen Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması sırasında toplanan çanak çömlek örneklerine dayanmaktadır ve Kıbrıs Neolitik çömlekçiliğine dair yeni bulgular sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, elde edilen bu örnekleri önceki kazı ve yüzey araştırmalarının verileriyle entegre ederek, adadaki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem hakkında daha derinlemesine bilgi sağlamaktır. Bu kapsamda, Kıbrıs Neolitik çömlekçiliğinin genel hatlarını çizmek ve bölgedeki çömlekçilik faaliyetlerine dair yeni yaklaşımlar geliştirmek hedeflenmiştir. Araştırma, Kıbrıs'ın kuzeybatısında yer alan Güzelyurt Körfezi ve çevresindeki pilot bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Seçilen bu pilot bölgeler, dağlık, ovalık ve kıyı ekosistemlerini kapsayarak, Neolitik yerleşim kalıpları ile su kaynaklarına olan yakınlık temelinde belirlenmiştir. Özellikle, geçmişte periyodik olarak su taşımış ya da taşkınlara uğramış akarsu kenarları gibi çevreler, bu dönemdeki yerleşim stratejilerini anlamak açısından önemli görülmüştür. Bu bölgeler, Neolitik toplulukların yerleşim tercihleri ve doğal kaynaklarla olan etkileşimlerini daha iyi analiz etmek amacıyla seçilmiştir. Elde edilen çanak çömlek örnekleri hem lokal hem de bölgesel bağlamda değerlendirilmiş ve makroskobik ölçekte teknolojik ve stilistik açıdan incelenmiştir. Bu süreçte, örnekler üzerinde kullanılan üretim teknikleri, pişirme yöntemleri, form ve yüzey dekorasyonları gibi unsurlar detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Yapılan analizler, Neolitik Çağ'daki sosyo-ekonomik yapılar ve kültürel değişimlerle olan ilişkilerini ortaya koymaktadır. Çömleklerin form, boyut ve stilistik özellikleri, dönemin toplumsal yapısının ve ekonomik koşullarının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Kıbrıs Neolitik Dönemi çömlekçiliği üzerine yeni veriler sunmakta ve adadaki Neolitik toplulukların materyal kültürüne dair önemli ipuçları sağlamaktadır. Çanak çömleklerin teknolojik gelişmelerle olan ilişkileri, sosyo-ekonomik yapıların bir göstergesi olarak incelenmiş, böylece toplumsal değişimlerin izleri takip edilmiştir. Araştırma, Kıbrıs Neolitik Dönemi'nde toplulukların yerleşim stratejileri, çevre ile etkileşimleri ve çömlekçilik faaliyetlerinin, dönemin kültürel dinamikleri açısından nasıl bir rol oynadığını ortaya koyarak, mevcut bilgi birikimine katkı sağlamaktadır.

Doğrudan malzemenin elde edilmesine yönelik bu saha çalışmasının yanı sıra, incelenen döneme ilişkin önceki yapılmış çalışmalar da taranmıştır. Bu bağlamda yerleşme listeleri çıkarılmış, kazısı yapılan yerleşmeler bölgesel ve kronolojik açıdan tasnif edilmiş ve yerleşme özellikleri ile açığa çıkarılan bulguların dökümü yapılmıştır. Bu çalışma yayınlar üzerinden derlenmiş, bu sayede Kıbrıs adasının bir bütün olarak değerlendirilmesini sağlayacak veri toplanmıştır.

-Değerlendirme Parametreleri

Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'da Doğu Akdeniz'deki yerini bağlamsal açıdan anlamak ve değerlendirmek amacıyla aşağıya listelenen parametreler oluşturulmuştur

- Hammadde dolaşımı,
- Teknoloji aktarımı,
- Bitki ve hayvan türlerinin dolaşımı,
- Analojik bağlantılar,
- Sembolik ve kültürel değerlerin aktarımı,
- Ulaşım teknolojileri,
- İnsan hareketliliği

Bu parametreler yalnızca çevre bölgelerle olan ilişkilerin değil, başından itibaren adadaki Neolitik dinamiklerin anlaşılabilmesi için, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de dahil edilerek tez kapsamında tek tek ele alınmıştır.

Bu parametrelerin incelenmesiyle Kıbrıs'ın Neolitik dünyadaki yeri, ekonomik ve kültürel ilişkileri ile teknolojik ve çevresel dönüşümlerini ortaya koymak hedeflenmiştir. Hammadde dolaşımı, adadaki yerel kaynakların kullanımı ve adaya getirilen hammaddelerin varlığını belirlemek üzere analiz edilerek, Kıbrıs'ın değiş-tokuş ağlarındaki rolü değerlendirilmiştir. Bitki ve hayvan türlerinin dolaşımı, adanın ekolojik geçmişi ile insan faktörünü anlamak doğrultusunda ele alınmış; Neolitik toplulukların adaya getirdiği hayvan ve bitkilerin Kıbrıs ekosistemi üzerindeki etkileri anlamaya çalışılmıştır. Sembolik ve kültürel değerlerin aktarımı bağlamında, mezar uygulamaları, çanak çömlek bezemeleri ve duvar resimleri özelinde adanın inanç

sistemi ve sosyal yapısı analiz edilmiştir. Ulaşım teknolojileri araştırılarak, Kıbrıs'a erken insan yerleşimlerinin nasıl gerçekleştiği ve anakara ile bağlantıların hangi denizcilik yöntemleriyle, nereden gerçekleşmiş olabileceği değerlendirilmiştir. Son olarak, insan hareketliliği üzerine yapılan genetik ve kültürel analizlerle Kıbrıs'taki Neolitik toplulukların kökenleri ve adanın insan göçlerindeki konumu incelenmiştir.

Ancak Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmelere dair veri azlığı bu parametrelerin tüm yerleşmelerde tutarlı biçimde izlenebilmesini engellemiştir. Mevcut araştırmaların sınırlı kapsamı, değerlendirme ve karşılaştırmaların yaşam alanları, gündelik yaşam pratikleri ve sosyal çevrenin bütüncül bir şekilde ele alınmasını sağlayacak veriyi sunmamaktadır. **Bu nedenle, adadaki tüm yerleşimlerde ortak olarak belgelenebilen tek unsur olan çanak çömlek, ana analiz parametresi olarak belirlenmiştir.** Bu durum, çanak çömlek verileri üzerinden anakara ile olan kültürel ve teknolojik etkileşimin izlenmesini mümkün kılmıştır

Adadaki yerleşmelerin bölgesel ve kronolojik çerçevesi oluşturulduktan sonra, mevcut yerleşmeler çanak çömlek gelenekleri kapsamında analiz edilmiş ardından da çevre bölgelere karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma, çanak çömleğin teknolojik evrimini, stilistik çeşitlenmeyi ve kültürel etkileşim süreçlerini derinlemesine inceleyerek yapılmıştır. Araştırma kapsamında adadaki yerleşimler ile çevresindeki bölgelerden seçilen örnekler, bölgesel etkileşim dinamiklerini ve kültürel aktarım örüntülerini anlamak amacıyla analiz edilmiştir.

Çalışmada, Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Levant yerleşimlerdeki, teknolojik ve stilistik açıdan benzer özellikler gösteren çanak çömlek grupları detaylı biçimde incelenmiş; bu grupların Kıbrıs'ta kronolojik olarak daha geç ortaya çıkma nedenleri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Ancak bu karşılaştırmalarda önemli bir metodolojik sorun gözetilmiştir: Kıbrıs ile anakaradaki çanak çömlek örnekleri, teknolojik ve stilistik benzerliklerine karşın, aynı mutlak tarih aralıklarına tarihlendirilmemektedir. Anakara örneklerinin büyük kısmı MÖ 7-6. binyıla tarihlenirken, Kıbrıs'taki benzer gruplar geleneksel kronolojide MÖ 5. binyıla yerleştirilmektedir. Bu durum, kültürel benzerliğe rağmen kronolojik bir sapma

izlenimi yaratmakta; kültürel transferin niteliği ve zamanlaması hakkında yanıltıcı yorumlara yol açabilmektedir. Bu nedenle, tez kapsamında Kıbrıs'taki tüm Çanak Çömlekli Neolitik yerleşimlere ait radyokarbon tarihleri yeniden ele alınmış ve güncel kalibrasyon eğrilerine göre yeniden ele alınmıştır. Bu süreçte daha önce göz ardı edilen, tutarsız ya da hatalı şekilde yorumlanmış bazı tarihlendirmeler de değerlendirmeye katılmıştır. Yapılan değerlendirmeler, Kıbrıs'taki çanak çömlek kullanımının MÖ 6. binyıla kadar geri çekilebileceğini, dolayısıyla adada çömlekçiliğin geleneksel olarak kabul edilenden daha erken başlamış olabileceğini işaret etmektedir. Bu yeni kronolojik önerme, Kıbrıs ile anakara arasındaki bin yıla yakın görünen farkın aslında daha dar bir zaman aralığına tekabül ettiğini ortaya koymaktadır. Tez kapsamında, kültürel olarak benzer ama kronolojik olarak farklı dönemlere tarihlenmiş çanak çömlek gruplarının karşılaştırıldığı gerçeği göz önünde bulundurularak; söz konusu benzerliklerin, doğrudan senkronik etkileşimler kadar, daha uzun soluklu kültürel süreklilikler ve dolaylı aktarım süreçleriyle de açıklanabileceği önerilmektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, çanak çömlek üretimi ve dağıtımındaki maddi koşulların, toplumsal yapı ve ekonomik ilişkiler üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymasıdır. İki farklı bölgedeki benzer mal gruplarının farklı kronolojik bağlamlarda karşımıza çıkması, üretim ilişkilerindeki ve maddi koşullardaki bölgesel farklılıkların bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, çanak çömleklerin teknolojik ve stilistik evrimini yalnızca sanatsal bir gelişme olarak değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik dinamiklerle iç içe geçmiş, karmaşık bir süreç olarak ele almaktadır.

-Kronolojik Çalışmalar

Bu çalışma, Kıbrıs ve çevre bölgelerden elde edilen çanak çömlek verilerini kronolojik bir yaklaşımla ele almakta ve çanak çömlek örneklerinin zaman içerisindeki evrimini incelemektedir. Araştırma, bu süreçte çanak çömlek geleneklerinin bölgesel sosyo-kültürel dinamiklerle nasıl bağlantılı olduğunu ortaya koymayı amaçlar. İncelenen örnekler, Kıbrıs'ın yanı sıra Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Levant bölgelerinde gözlemlenen çeşitli sosyo-kültürel gelişmelerle ilişkilendirilerek, bu geniş coğrafyada

baskın kültürel yapıların nasıl oluştuğunu anlamaya katkıda bulunmaktadır. Özellikle Doğu Akdeniz Bölgesi'nin sosyo-kültürel kimliğinin şekillenmesinde bu gelişmelerin önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Araştırmada, anakara bölgeleri ile Kıbrıs adası arasında gözlenen kronolojik farklılıklar ele alınmaktadır. Örneğin, Neolitik Çağ'ın başlarında bu kronolojik farklılıklar daha belirgin iken Tunç Çağı'nda Kıbrıs ile Anadolu arasındaki kronolojik paralelliklerin oldukça daraldığı ortaya koyulmuştur. Bu tür zaman farkları, toplulukların sosyo-ekonomik koşullarının toplumsal ve kültürel yapılarını nasıl etkilediğine dair önemli bir örnek sunmaktadır. Ekonomik kaygılar, ticaret ağlarının genişlemesi ve kaynakların kıtlığı gibi materyalist faktörler, toplulukların davranışlarını ve kültürel değişimlerini tetikleyen başlıca unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu değişimlerin, insan psikolojisine ve davranışlarına ayrıca toplumsal yapıya yansıyan yönleri, arkeolojik bulgular ışığında değerlendirilmektedir.

Toplulukların çevresel ve kültürel koşullara adaptasyon süreçleri, bu dönemdeki toplumsal yapılar ve üretim ilişkilerinin evrimine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle çanak çömlek üretiminde gözlenen teknik yenilikler ve stilistik farklılıklar, toplumların ihtiyaçlarına ve çevresel koşullara nasıl uyum sağladıklarının maddi birer yansıması olarak değerlendirilebilir. Arkeolojik bulgular, bu uyum süreçlerinin toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini aydınlatmada kritik bir rol oynar.

Bu metodolojik yaklaşım, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in daha derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunma hedefini taşımaktadır. Felsefi sentez teorisinin ışığında ele alınan bulgular, Kıbrıs'ın Neolitik Dönem'deki denizaşırı ve ada içi etkileşimlerini bir kültürel sentez süreci olarak ele almaktadır. Hegel'in diyalektik sürecine atıfta bulunan bu teori, karşıt kültürel unsurların etkileşimi sonucunda ortaya çıkan sentezin, kültürel evrimin hızlandırıcı ve itici gücü olduğunu vurgular. Tez ve antitez çatışmasının sonucunda oluşan sentez, Kıbrıs adasının Neolitik Çağ'daki sosyo-kültürel yapısının şekillenmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Wallraff, 1961; Habib, 2018).

Sonuç olarak, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'daki kültürel etkileşimlerinin analizi, adanın tarihöncesi dönemlerdeki sosyo-kültürel dinamiklerini anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Bu etkileşimler hem içsel hem de dışsal dinamiklerin birleşmesiyle adanın sosyo-kültürel kimliğini şekillendirmiş ve zengin bir kültürel bütünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kıbrıs'ın kültürel tarihi, özellikle denizaşırı ticaret ve anakara ile kurduğu ilişkiler ışığında, kültürel sentezin dinamik bir örneği olarak nitelendirilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kıbrıs ile ilgili Genel Bilgiler

1.1 Arkeolojik Araştırmaların Geçmişi

Kıbrıs'ın geçmişine dair merak, antik çağlardan itibaren varlığını sürdürmektedir. Birçok antik yazar, adanın antik kentlerini betimleyerek Kıbrıs'ın zenginliklerine dikkat çekmiştir. 18. yüzyılda ise arkeolojiye ilgili gezginler ve koleksiyonerler, adaya yaptıkları seyahatlerde kültürel miras kalıntılarını gözlemlemişlerdir (Ulbrich ve Kiely, 2012, 305). Kıbrıs'ın coğrafi konumu ve tarih boyunca sıkça el değiştiren siyasi yapısı, adaya önemli bir kültürel zenginlik kazandırmış ve farklı topluluklar ile medeniyetlere ev sahipliği yapmasına olanak tanımıştır. 19. yüzyılda Kıbrıs arkeolojisi, dönemin emperyalizm ve yağmacılık anlayışının bir parçası olarak şekillenmiş, meraklı seyyahlar antik kentleri ziyaret ederek skeçler çizmiş ya da topladıkları malzemeleri yayınlarında kullanmışlardır (Goring, 1988). 1860'tan itibaren Cesnola kardeşler ve R. Hamilton Lang gibi tarihe, arkeolojiye ve kültüre ilgi duyan yabancı diplomatlar, adanın birçok yerini ziyaret ederek topladıkları eserleri çeşitli yollarla yurtdışına çıkarmışlardır (Lang, 1878; Goring, 1988; Cesnola, 2015; Myres, 2018). Bugün bu eserler, Londra, Cambridge, Paris, Stockholm ve New York'taki arkeoloji müzelerinde sergilenmektedir (Cesnola, 2015).

1920-1929

Kıbrıs'ta gerçek anlamda ilk arkeolojik araştırmalar İsveçli arkeolog Einar Gjerstad başkanlığında, Swedish Cyprus Expedition adı altında gerçekleştirilmiştir. Gjerstad, adadaki araştırmalarına 1923-1924 yıllarında başlamış, ardından 1927-1931 yılları arasında gerçekleştirdiği kapsamlı çalışmalarla çağdaş Kıbrıs arkeolojisinin temellerini atmıştır (Gjerstad, 1931). Adayı coğrafi şartları göz önünde bulundurarak bölgelere ayıran Gjerstad, hem yüzey araştırmaları hem de kazılar gerçekleştirmiştir. Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem üzerine yapılan araştırmaların geçmişi de tam olarak bu süreçte başlamıştır. Gjerstad'ın, Phrenaros- Vounistiri Neolitik

yerleşmesini saptaması ve ardından Petra tou Limniti'yi kazmasıyla birlikte adada Neolitik Çağ'ın varlığına ilişkin ilk kanıtlara rastlanmıştır (Gjerstad, 1926). Gjerstad'ın araştırmaları Kıbrıs'a hem Akdeniz hem de Yakındoğu bağlamında bakılmasını sağlamıştır (Knapp, 2013).

1930-1960

Swedish Cyprus Expedition ekibi adada her ne kadar Neolitik Çağ'a tarihlenen birçok yerleşmede çalışmış olsa da Porphyrios Dikaios'un 1930-1950 yılları arasında gerçekleştirdiği araştırmalara kadar Kıbrıs'ın Neolitik Dönem'i ile ilgili veriler oldukça azdır. Dikaios, dönemin şartları ve donanımıyla beraber arkeolojik materyal üzerinden adanın tarihöncesi kronolojisini oluşturmuştur. Khirokitia-Vouni, Klepini-Troulli, Sotira-Teppes ve Erimi-Pamboules kazılarıyla adada Neolitik Ia, Neolitik Ib, Neolitik II ve Kalkolitik I evrelerini tanımlamıştır (Payne, 1934; Catling, 1964; Peltenburg, 1975). Fakat hem veri azlığı hem de bölgesel farklılıklardan dolayı bu kronolojik sıralama yetersiz kalmıştır (Dikaios, 1961). Dikaios tarafından oluşturulan kültürel kronoloji 1960 yılına kadar kabul görmüştür. Hector Cattling, 1960'lı yılların başlarında "Archaeological Survey of Cyprus" isimli araştırmasının sonucunda, Dikaios'un önerdiği Neolitik I ve II arasındaki devamlılığa karşı çıkmış ve bu sürekliliğin doğru olmayacağını ileri sürmüştür (Cadogan, 2004). Cattling, yaklaşık 10 yıla yayılan yüzey araştırmaları sonucunda, büyük çoğunluğu Tunç Çağı'na tarihlenen 1500 yerleşmeyi kayıtlara geçirmiştir (Cadogan, 2004).

1960-1974

Kıbrıs'ın 1960 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından, adanın arkeolojik çalışmalarında önemli bir ivme kazanılmıştır. Bu dönemde, P. Dikaios ve ardından V. Karageorghis'in Eski Eserler Dairesi'nin müdürü olarak görev yapmaları, Kıbrıs arkeolojisinde önemli adımların atılmasına vesile olmuştur (Åström, 1971). Dikaios, Khirokitia'da gerçekleştirdiği kazılarla adanın Neolitik Çağ geçmişini gün yüzüne çıkarmış, Karageorghis ise özellikle Enkomi ve Salamis'teki çalışmalarıyla Kıbrıs'ın Bronz Çağı ve Demir Çağı tarihine ışık tutmuştur.

Bu bilimsel keşiflerin yanı sıra, adada yaşayan farklı din ve dillere mensup halklar arasındaki toplumsal gerilimler 1963-1964 yılları arasında ciddi boyutlara ulaşmış ve bu durum arkeolojik projelerin sürdürülebilirliğini ve güvenliğini etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Özellikle belirli bölgelerdeki güvenlik endişeleri, projelerin yavaşlamasına veya geçici olarak durdurulmasına neden olmuştur (Feldbacher, 2020). Bu dönemde, arkeolojik çalışmaların zorluklarına rağmen, dünya genelinde arkeolojiye olan ilgi ve bakış açılarındaki değişiklikler, araştırma soruları ve yaklaşımlarını da dönüştürmüştür.

Bu süreçte, yabancı uzmanlar Kıbrıs'a geri dönerek arkeolojik çalışmalara katkıda bulunmaya başlamışlardır. Stanley Price, Trevor Watkins ve Edgar Peltenburg gibi isimler bu çalışmaların başını çekmişlerdir. Girne Batığı (Kyrenia Shipwreck), bu dönemin önemli arkeolojik keşiflerinden biri olarak öne çıkmıştır. 1965 yılında Kyrenia açıklarında keşfedilen bu batık, M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen ve Hellenistik Dönem'e ait bir ticaret gemisidir. Elde edilen bulgular, Akdeniz'deki ticaret yolları ve gemi yapım teknikleri hakkında önemli bilgiler sağlamış ve bu keşif, dönemin arkeolojik araştırmalarına uluslararası bir boyut kazandırmıştır (Katzev ve Swiny, 2022). Bunun yanında, S. Price, 1970 yılında Lefkoşa'daki Analiontas bölgesinde gerçekleştirdiği çalışmalarla Kıbrıs'taki yüzey araştırmalarına yenilikçi bir yaklaşım getirmiştir. Price, sistematik yüzey araştırmaları yaparak, alanda karelaj sistemiyle toplama gerçekleştirmiş ve bu yöntemiyle Kıbrıs arkeolojisinde buluntu dağılım analizlerinde önemli bir adım atmıştır (Stanley-Price, 1972). Hemen ardından, T. Watkins, 1968-1973 yılları arasında adanın kuzeybatısındaki Philia-Drakos yerleşiminde kazılar yaparak, bu bölgenin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in erken safhalarına tarihlendiğini ortaya koymuştur (Watkins, 1970).

Bu gelişmeleri takip eden süreçte, 1969-1973 yılları arasında E. Peltenburg, adanın kuzeyinde Ayios Epiktitos-Vrysi yerleşmesinde kazı çalışmalarına başlamış ve 1973 yılına kadar bu çalışmalar sistematik bir şekilde devam etmiştir (Peltenburg, 1972). Peltenburg'un çalışmaları, Neolitik yerleşimlerin sosyal ve kültürel yapıları hakkında önemli bilgiler sağlamıştır. Stuart Swiny ise Kıbrıs'ta özellikle Tunç Çağı üzerine yoğunlaşmış ve Sotira Kaminoudhia, Episkopi Phaneromeni gibi alanlarda

gerçekleştirdiği kazılarla bölgedeki yerleşim yerlerinin çevresel ve topografik özelliklerini inceleyerek, adanın arkeolojik tarihine önemli katkılarda bulunmuştur (Chelazzi, 2021). Bununla birlikte, 1974 yılına gelindiğinde, Kıbrıs'ta yaşanan önemli siyasi ve toplumsal değişiklikler nedeniyle adadaki arkeolojik çalışmalar büyük ölçüde durma noktasına gelmiştir (Knapp, 2013). 1974 sonrası dönemde, Kıbrıs'taki arkeolojik faaliyetlerin sürdürülebilirliği, adadaki siyasi ve fiziksel bölünmenin bir sonucu olarak ciddi şekilde etkilenmiştir.

1980-1989

1974 yılında adada yaşanan kritik gelişmeler, Kıbrıs'ın geleceğini derinden etkileyen bir dönemeç olmuştur. Bu dönemde meydana gelen olaylar, adada var olan hassas dengeleri altüst etmiş ve taraflar arasında derin bir güvensizlik ortamı oluşturmuştur. Yaşanan bu hassas süreç, adanın siyasi ve toplumsal yapısını köklü bir şekilde değiştirmiş, kalıcı bir çözüm arayışını daha da zorlaştırmıştır. 1975 yılında, bu zorlu sürecin ardından başlatılan Viyana Görüşmeleri, adada kalıcı barışın sağlanması ve topluluklar arasındaki güvenin yeniden inşa edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Viyana'da bir araya gelen taraflar, adanın geleceğini barış ve diyalog çerçevesinde şekillendirmek için müzakere etmişlerdir. Ancak, geçmişin derin yaraları ve güvensizlik duygusu, bu süreçte atılması gereken adımları zorlaştırmıştır. Görüşmelerin sonucunda, adanın kuzey ve güney bölgeleri arasında bir nüfus mübadelesi gerçekleşmiştir. Bu mübadele, her iki toplumun güvenliği ve refahı için tasarlanmış olsa da arkeolojik çalışmalar üzerinde de etkili olmuştur. Kıbrıs'ın kuzeyinde yürütülen arkeolojik faaliyetler, siyasi belirsizlikler ve uygulanan ambargolar nedeniyle büyük ölçüde duraksamıştır. Bu da bölgedeki kültürel mirasın korunması ve geleceğe taşınması açısından ciddi bir kayıp anlamına gelmiştir (Gürel, 2012; Menelaou, 2021).

Bu dönemde, Kıbrıs Cumhuriyeti, Eski Eserler Dairesi Müdürü Vassos Karageorghis ve Türkiye Cumhuriyeti, Anıtlar Müfettişi Ekrem Akurgal, adadaki arkeolojik mirasın korunması için ortak bir çaba göstermiştir. Ancak, dönemin siyasi atmosferi ve devam eden gerilimler, bu iş birliğinin tam anlamıyla hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır.

Özellikle adanın kuzeyindeki politik belirsizlikler, arkeolojik çalışmaların durmasına ve bazı projelerin güneyde devam etmesine neden olmuştur (Karageorghis, 1974: 3; 2007: 119; Şevketoğlu v.d., 2012).

Adanın kuzeyindeki politik belirsizlikler, sadece günlük yaşamı değil, arkeolojik çalışmaların devamını da ciddi şekilde etkilemiştir. Siyasi belirsizlikler ve uluslararası ambargolar, kuzeydeki kültürel mirasın korunmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Bu koşullar, birçok arkeoloğun faaliyetlerini adanın güneyine kaydırmasına yol açmıştır. Örneğin, Edgar Peltenburg, 1973 yılında Ayios Epiktitos-Vrysi kazısını bırakmak zorunda kalmış ve adanın güneyinde Lemba ve Kissonerga'da kazı çalışmalarına başlamıştır. Bu değişim, adanın siyasi dengesizliği ve politik atmosferden kaynaklanan zorunlu bir karar olmuştur (Peltenburg, 1979). Bu projeyi takriben Ian. Todd ve Alison South yönetiminde "Vasilikos Valley Project" başlamıştır (Todd, 1979). Her iki proje de Kıbrıs'ın tarihöncesi kültürlerini anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Lemba Archaeological Project kapsamında yapılan yüzey araştırmalarında saptanan yerleşmelerden önce Lemba-Lakkous (1976-1983), Kissonerga-Mosphilia (1979-1992), Kissonerga-Mylouthkia (1976-) gibi Neolitik ve Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilen yerler kazılmıştır (Peltenburg v.d., 1985). Eşzamanlı olarak Todd ve South başkanlığında yürütülen kısa erimli Vasilikos Valley Project kapsamında birçok prehistorik yerleşme saptanmıştır. Bunlar arasında yer alan Kalavassos- Tenta, Kalavassos-Kokinoyia, Kalavassos- Pamboules yerleşmelerinde daha sonra kazı çalışmaları yapılmıştır (Todd, 1987). Kuzey Kıbrıs'ta çalışmalarını sürdüren diğer yabancı arkeologlar da benzer şekilde faaliyetlerini güneyde sürdürmeye başlamış, bu da güneydeki arkeolojik bilgi birikiminin önemli ölçüde artmasına katkı sağlamıştır.

1990-1999

1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) kurulması ve 1989'da Eski Eserler ve Müzeler Dairesi'nin faaliyete geçmesi, bölgedeki arkeolojik çalışmaları yeniden canlandırmıştır. Ancak, KKTC'nin uluslararası alanda yalnızca Türkiye tarafından tanınması ve siyasi belirsizlikler, bilimsel araştırmaları olumsuz etkilemiştir (Şevketoğlu, v.d., 2012; Dolunay ve Kasap, 2018). Bu nedenle, kuzeydeki tahribat

riski altındaki yerleşimlerin korunması amacıyla kurtarma kazılarına öncelik verilmiştir. Müge Şevketoğlu'nun 1995-1996 yılları arasında Girne bölgesinde yürüttüğü Neolitik ve Kalkolitik dönemlere yönelik yüzey araştırmaları, 2000 yılında Tatlısu-Çiftlikdüzü/Akanthou-Arkosykos yerleşiminde kurtarma kazılarıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte, modern bilimsel yöntemler uygulanmış ve sualtı araştırmaları ile kültürel miras projeleri de desteklenmiştir (Sevketoğlu ve Hanson, 2015). Ayrıca, 1990'larda adanın Neolitik ve Kalkolitik dönemlerine dair başka önemli kazılar da gerçekleştirilmiştir. 1992'de başlayan Shillourokambos kazıları, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'ına dair zengin veriler sunmuştur (Guilaine ve Briois, 1992). Kalavasos-Tenta kazıları ise 1976'da başlamış, ancak 1990'larda önemli bulgulara ulaşılmıştır. Politiko Kokkinorotsos kazıları da 1990'larda başlatılmıştır (Steel, 1998). Bu kazılar, Neolitik ve Kalkolitik Dönem'lerin sosyo-ekonomik yapıları, yerleşim düzenleri ve günlük yaşamları hakkında değerli bilgiler sağlamış ve Kıbrıs'ın tarihöncesi dönemlerine dair önemli bir bilgi birikimi oluşturmuştur.

2000-2009

Güneyde Pareklisia-Shillourokambos ve kuzeyde Akanthou-Arkosykos/Tatlısu-Çiftlikdüzü kazıları, Neolitik Çağ'ın başlangıcının, P. Dikaios'un önceki tahminlerinden çok daha erken bir döneme dayandığını ortaya koymuştur. Bu kazılar, Kıbrıs'ın Neolitikleşme sürecinin Levant, Kuzey Mezopotamya ve Anadolu ile eş zamanlı olduğunu kanıtlayarak adayı bu bölgesel sürecin bir parçası olarak değerlendirme gerekliliğini doğurmuştur.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de gerçekleştirilen araştırmaların sayısındaki artış, Ayia Varvara-Asprokremnos, Ayios Tychonas-Klimonas ve Kretou Marottou-Ais Yiorkis gibi yerleşmelerde yapılan kazılarla birlikte, Neolitik'in erken safhalarına dair önemli veriler sunmuştur. Bu süreçte, Shillourokambos, Ais Giorkis, Kalavasos-Tenta, Erimi, Chlorakas-Palloures ve Agios Tychonas-Klimonas kazıları, Neolitik ve Kalkolitik dönemlere ait buluntuların gün yüzüne çıkarılmasında kilit rol oynamıştır (Briois, v.d.,1997; McCartney, 1998; Vigne, v.d. 2011; Simmons, 2012). Bunların yanı sıra, Mazotos Shipwreck Projesi de Kıbrıs'ın denizcilik tarihi üzerine önemli bilgiler sunmaktadır. 2006 yılında keşfedilen ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bu batık,

Sakız Adası amphoralarıyla dolu olup, Kıbrıs ile Ege arasındaki aktif ticaretin bir göstergesidir. Kıbrıs Üniversitesi ve Eski Eserler Dairesi tarafından yürütülen sistematik kazılar, antik gemi yapım teknikleri ve ticaret yolları hakkında önemli bilgiler sağlamıştır (Demesticha, 2010).

2010-2024

2010 yılında, Kıbrıs'ın güneyinde, Baf sınırları içerisinde, A. McCarthy tarafından başlatılan Prastio-Mesorotsos kazısı, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Orta Çağ'a kadar uzanan geniş bir yerleşim sürecini kapsamaktadır (McCarthy v.d., 2010). Bu kazı, Kıbrıs'ın hem arkeolojik hem de tarihsel süreçlerine dair önemli veriler sunarken, adadaki Neolitik ve Kalkolitik Dönem araştırmalarına da katkıda bulunmuştur. Aynı dönemde, Kıbrıs'ta gerçekleştirilen diğer önemli kazılar arasında, çok kültürlü bir yerleşime odaklanan Pyla-Kokkinokremos, Kalavasos-Tenta'nın bir parçası olarak yürütülen Vasilikos Vadisi Projesi, Erimi Arkeolojik Projesi, Orta ve Son Kalkolitik çanak çömlek ve taş aletlere odaklanan Chlorakas-Palloures, ve İlk Neolitik yapılar ile eserleri araştıran Agios Tychonas-Klimonas yer almaktadır.

Bu dönemde gerçekleştirilen su altı yüzey araştırmaları da büyük önem taşımaktadır. 2018-2024 yılları arasında, Dr. Lucy Blue ve Dr. Maria Michael liderliğinde yürütülen Dreamers Bay Sualtı Araştırmaları, antik liman kalıntılarını ve bir batık gemi kalıntılarını ortaya çıkarmış, Kıbrıs'ın denizcilik geçmişine dair yeni bilgiler ortaya koymuştur (Michael M. ve Blue L., 2019). 2018 yılında başlatılan North Cyprus Coast Projesi, Mehmetcan Soyluoğlu ve Müge Şevketoğlu liderliğinde, Akanthou/Tatlısu ve Karaburun bölgelerinde sualtı ve kıyı arkeolojik alanlarını tespit etmiş ve bu alanların korunması için stratejiler geliştirmiştir. Proje, Hellenistik dönemden 19. yüzyıla kadar uzanan önemli buluntular ortaya çıkarmış ve kıyı arkeolojisi çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuştur. Şevketoğlu'nun liderliğindeki ikinci aşama, bu buluntuların detaylı analizini ve paleo-çevresel verilerle desteklenmesini gerçekleştirmiştir, böylece Kıbrıs'ın denizcilik ve ticaret geçmişine dair daha geniş bir anlayış sağlanmıştır (Soyluoğlu, 2020; Hanson v.d., 2023).

Son olarak, Beachrock Formations araştırması, 2021 yılında başlamış olup, Kıbrıs'ın güney kıyılarındaki Holosen deniz seviyesi değişimlerini incelemektedir. Bu çalışma,

Amathus, Kition ve Dreamers Bay gibi antik limanlarda, deniz seviyesindeki değişikliklerin arkeolojik yapılar üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik paleo-çevresel ve jeokronolojik analizler içermektedir (Tidbury, 2021). Bu sayede, Kıbrıs'taki su altı ve karasal arkeolojik araştırmalar, adanın tarihsel ve kültürel mirasını daha iyi anlamamıza katkıda bulunmuştur. Bunlara rağmen, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ kültürünü ve bu dönemde ada üzerinde gerçekleşen etkileşimleri tam olarak anlamak için mevcut araştırmalar yetersiz kalmaktadır.

1.2. Kronoloji ve Terminoloji Sorunu

Kıbrıs'ta MÖ 5500-3900 tarih aralığı, kültürel olarak Çanak Çömleksiz Neolitik (İlk Neolitik) sonu ile Çanak Çömlekli Neolitik (Son Neolitik) Dönemi kapsamaktadır (Held, 1992; Clarke v.d, 2007). Günümüze kadar yapılan ve yayınlanan çalışmalar ışığında, bu dönem ve tarih aralığı, anakara ile uyum göstermemektedir. Bu uyumsuzluk, Kıbrıs'ın kültürel gelişiminin anakara ile olan zayıf bağlantılarına işaret etmektedir. Bu kopukluk, özellikle Kıbrıs'ın konumu nedeniyle kültürel sürekliliğin sık sık kesintiye uğramış olabileceğini ve yerel gelişmelerin izole bir şekilde ilerlediğini düşündürmektedir (Watkins ve Campbell, 1987). Kıbrıs'taki veriler, diğer bölgelerdeki hızlı sosyo-ekonomik değişimlerin aksine, toplumsal karmaşıklığın gelişiminde bir gecikme olduğunu göstermektedir. Toplumsal karmaşıklık belirtileri, Kıbrıs'ta Son Kalkolitik Dönem'e kadar, yani MÖ 3. bin yılın ikinci yarısına kadar ortaya çıkmamış; bu dönemde sosyal eşitsizlik, artı ürünlerin depolanması ve standartlaştırılmış üretim gibi belirtiler arkeolojik kayıtlarda görülmeye başlanmıştır (Clarke v.d., 2007, 9). Bu da Kıbrıs'ın, anakara ile olan bağlantılarının sınırlı olması ve adanın coğrafi izolasyonu nedeniyle kültürel gelişiminin kronolojik olarak anakara ile paralel bir şekilde ilerlemediğini işaret etmektedir (Bodet, 2020).

Kıbrıs'ın kültürel gelişiminin anakara ile farklılıklar göstermesinin nedenlerinden biri, adanın coğrafi konumu ve çevresel koşulları olarak yorumlanabilir. Ada, doğal kaynakların sınırlı olması ve nüfusun düşük kalması nedeniyle, anakara kültürlerinden farklı bir ekonomik ve sosyal yapı geliştirmiş olabilir. Bu durum, Kıbrıs'taki toplulukların daha izole bir yaşam sürmelerine ve anakara ile olan kültürel alışverişlerinin sınırlı kalmasına neden olduğu düşünülmektedir (Watkins ve

Campbell, 1987; Watkins, 2011). Kıbrıs'taki bu izole durum, adadaki kültürel yeniliklerin gecikmeli olarak benimsenmesine veya yerel şartlara uyarlanmasına yol açmış olabilir.

MÖ 6000 yılları, Anadolu'da Neolitik Çağ'ın sonunu temsil etmektedir. MÖ 6000-5500 arasına tarihlenen dönem ise Neolitik kültürün kesintisiz devam ettiği, ancak Yakındoğu'dan uyarlanan kronolojik sıradüzen nedeniyle İlk Kalkolitik olarak adlandırılan bir dönemdir. Birçok araştırmacı bu dönemi kültürel süreklilik nedeniyle Neolitik yaşamın devamı olarak görmektedir (Karul, 2017). Kabaca MÖ 5500-4500 arası Orta Kalkolitik, MÖ 4500-3000 arası ise Son Kalkolitik Dönemdir. Mezopotamya'da MÖ 6000-3000 yılları arası Son Neolitik (Halaf), İlk Kalkolitik (Ubeyd) ve Orta-Son Kalkolitik Dönemi (Uruk) yansıtmaktadır (Akkermans ve Schwartz, 2003). Güney Levant'ta ise MÖ 5500-3400 arası, Çanak Çömlekli Neolitik A (Jericho 9 ve Lodian Kültürü), Çanak Çömlekli Neolitik B ve İlk Kalkolitik (Wadi Rabah Kültürü) ve Orta-Son Kalkolitik (Ghahhulian-Beersheba Kültürü) ile temsil edilmektedir (Garfinkel, 1999; Lovell, 2001). Mısır ve Nil Deltası'nda ise bu zaman aralığı, İlk ve Son Neolitik Dönemi ve ayrıca Badarian ve Nagada kültürlerini kapsamaktadır (Hassan, 1985).

Bu bölgeler arasındaki kronolojik ve kültürel farklılıklar, Kıbrıs'ın anakara ile olan bağlantılarının zaman zaman ne kadar zayıf olduğunu ve bu durumun Kıbrıs'ı kültürel olarak "izole" bir konuma yerleştirdiğini düşündürmektedir (Clarke v.d., 2007, 9). Kıbrıs'taki bu kültürel izolasyon, adanın kendine özgü çevresel koşulları ve düşük nüfus yoğunluğu ile de ilişkilidir. Bu koşullar, adadaki toplulukların dış etkilerden bağımsız bir şekilde kendi kültürel yollarını geliştirmelerine neden olmuş olabilir (Clarke, 2010). Watkins (2011), bu tür adaların genellikle anakara ile sadece zorunlu ihtiyaçlar doğrultusunda iletişim kurduğunu ve bu durumun kültürel izolasyonu daha da pekiştirdiğini vurgulamaktadır.

Doğu Akdeniz'e kıyısı olan bölgeler arasında genel olarak paralel, ancak yer yer farklılık gösteren dönem tanımlamaları bulunmaktadır. Kronolojideki ve kültürel dizilimdeki farklılıklar ve bunlara eşlik eden geleneksel terminolojiler, araştırmacıları bölgeleri kendi içlerinde incelemeye yöneltmiştir (Levy, 1999; Özdoğan ve Başgelen,

1999; Akkermans ve Schwartz, 2003). Çanak Çömlekli Neolitik ve Kalkolitik Dönemler için Doğu Akdeniz ve çevresindeki araştırmaların bölgeselliği, Güneybatı Asya kronolojisi içinde tutarsızlıklar yaratmıştır. Özellikle Kıbrıs gibi ada topluluklarında, anakara ile olan sınırlı ilişkiler nedeniyle, bu kronolojik uyumsuzlukların ve kültürel farklılıkların daha belirgin hale gelmesi, adanın kültürel ve sosyal gelişiminde farklı bir çizgi izlenmesine yol açmıştır (Clarke, 2010). Bu tutarsızlıklar, özellikle Kıbrıs'taki istikrarsız kronolojik dizilimlerin uyumlaştırılmasındaki zorlukları artırmış ve adadaki kültürel sıralamanın daha karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur (Clarke v.d., 2007, 10).

Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sona ermesinin ardından yaklaşık bin yıllık bir boşluktan sonra görülmeye başladığı düşünülmektedir (Clarke, 1992). Bu boşluk, Kıbrıs'taki kültürel sürekliliğin kırılmasına ve erken Neolitik yerleşimlerin çöküşünün ardından nüfusun, arkeolojik kayıtlarda çok az iz bırakan küçük göçebe avcı-toplayıcı gruplara geri dönmesine neden olmuş olabilir (Clarke v.d., 2007, 10-13). Bu bin yıllık arkeolojik boşluğun nedenleri tam olarak anlaşılmamış olsa da iklim değişiklikleri, kaynak kıtlıkları veya sosyal yapıdaki değişimler bu duruma katkıda bulunmuş olabilir. Ayrıca, bu boşluk veri eksikliğinden kaynaklanmış da olabilir; ancak, adadaki veri eksikliği, bu boşlukların doldurulmasını zorlaştırmıştır (Clarke, 2010). Watkins (2011) de bu duruma dikkat çekerek, Kıbrıs'ta arkeolojik kayıtların eksikliği nedeniyle bu tür boşlukların sıkça karşılaşıldığını ve bu boşlukların adadaki kültürel süreklilik hakkında net sonuçlar çıkarmayı zorlaştırdığını belirtmektedir. Bu terminolojik boşluk, Kıbrıs'taki erken prehistorik terminolojinin nasıl geliştirilebileceği konusunda önemli bir tartışmayı gündeme getirmektedir.

Dikaios'un geliştirdiği ilk sistem, adadaki yerleşmelerin kronolojik sırayla düzenlenmesine dayansa da sonrasında yapılan kazılar ve bulgular, özellikle Khirokitia ve sonrasındaki yerleşimlerde, bu sistemin yeterli olmadığını göstermiştir (Clarke v.d., 2007, 27-28). Özellikle, Khirokitia'da ve diğer benzer yerleşimlerde karışık dolgularda veya kontekssiz olarak bulunan çanak çömlek verilerinin MÖ 7. binyılın sonları ve 6. binyılın başlarına doğru ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak

radyokarbon tarihlendirilmesi yapılamadığından dolayı bu durum halen tartışma konusudur (Clarke v.d., 2007, 10-13). Buna karşın, Kıbrıs'ta gerçek anlamda ilk çanak çömlek üretiminin varlığı MÖ 5. binin son yarısını işaret etmektedir (Clarke v.d., 2007, 10-13).

Mezopotamya, Anadolu ve Levant'ta ise MÖ 7. binin sonlarına doğru çanak çömlek üretimi başlamaktadır (Akkermans, 1996; Garfinkel, 1999; Özdoğan ve Başgelen, 1999; Lovell, 2001; Akkermans ve Schwartz, 2003, 101; Nieuwenhuyse et al., 2014; Boness v.d., 2015; Fletcher v.d., 2017). Eğer Kıbrıs'taki çanak çömlek verilerinin detaylı araştırması sağlanır ve radyokarbon tarihlendirmeler ile desteklenirse bu kronolojik boşluk daraltılabilir veya doldurulabilir.

Kıbrıs'taki çanak çömlek üretiminin kültürel ve teknolojik olarak anakaradakilerle oldukça benzer olması fakat kronolojik olarak geç ortaya çıkması, diğer bölgelerle karşılaştırıldığında çanak çömlek repertuarının daha sınırlı kalmış olması, adadaki toplumsal yapının ve ekonomik ilişkilerin anakara ile olan bağlantılarından farklı bir şekilde geliştiğini düşündürmektedir (Bodet, 2020). Bu farklılıklar, adanın kendi iç dinamikleri ve çevresel koşulları ile açıklanabilir; adadaki topluluklar, kendi ihtiyaçlarına ve kaynaklarına göre şekillenen bir kültürel gelişim süreci yaşamış olacakları düşünülmektedir (Clarke, 2010). Kıbrıs'taki çanak çömlek üretiminin başlangıcı ve gelişimi, bölgesel farklılıkları ve adanın anakara ile olan sosyo-ekonomik ilişkilerini göz önünde bulundurarak yeniden değerlendirilmelidir. Bu süreç, adadaki pirotekniğin gelişimi, sosyal yapıların evrimi ve kültürel etkileşimlerin incelenmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Watkins ve Campbell, 1987). Adadaki çanak çömlek üretim teknolojisinin ve yüzey işlemlerinin incelenmesi, Kıbrıs'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki kültürel etkileşimler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır (Bodet, 2020). Bu durum, adanın farklı bölgelerindeki toplulukların birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduklarını ve anakara ile olan ilişkilerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir (Clarke, 2010). Watkins (2011) bu noktada, adadaki yerel üretim tekniklerinin ve yüzey işleme yöntemlerinin anakara ile karşılaştırıldığında daha sade ve basit kaldığını, ancak bu durumun adanın kültürel yapısına uygun olduğunu vurgulamaktadır. Çanak çömlek üretim teknolojisinde,

adanın hemen her yerinde birbirine çok yakın bir üretim geleneği bulunmaktadır. Bu benzerlik ada temelinde yoğun bir iletişimi işaret ediyor olsa da bu durum halen net bir biçimde ortaya konulamamıştır. Çanak çömlek teknolojisi birbirine benzese de yüzey işlemleri göz önünde bulundurulduğunda yerleşmeler arasında farklılıklar gözlenmektedir (Peltenburg, 1975).

Bu farklılıklar, adadaki toplumsal örgütlenmenin ve kültürel alışverişlerin, diğer Güneybatı Asya bölgelerindeki gelişmelerle nasıl ilişkili olduğunu anlamak için kritik ipuçları sunmaktadır (Watkins ve Campbell, 1987; Clarke, 2010). Kıbrıs'ın kuzeyindeki yerleşmelerde çoğunlukla beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubu hakimken, güneydeki yerleşmelerde tarak bezemeli mal grubu hakimdir. Her iki bölgede de aynı üretim gelenekleri ve bezemeler belirli oranlarda karşımıza çıkıyor olsa da baskın yüzey şekillendirme işlemleri bu şekilde tanımlanmaktadır (Watkins, 1962).

Bu üretim teknikleri ve yüzey işlemlerindeki farklılıklar, adanın iç dinamiklerini ve dış dünyayla olan bağlantılarını anlamak için önemli birer gösterge olarak değerlendirilmeli ve Kıbrıs'ın prehistorik dönemi için önerilen yeni terminolojiler bu veriler ışığında yeniden şekillendirilmelidir (Bodet, 2020). Bu bağlamda, Kıbrıs'ın prehistorik dönemleri için önerilen yeni terminolojinin, anakara ile olan ilişkileri daha iyi yansıtacak şekilde güncellenmesi ve genişletilmesi gerekmektedir (Clarke v.d., 2007, 29-30).

Adadaki en erken çanak çömlek teknolojisi oldukça gelişkin olup, büyük olasılıkla daha erken tarihlere dayanan yerleşmelerde bu kültürün temelleri atılmıştır. Bu, Kıbrıs'taki erken dönem yerleşimlerin sosyo-kültürel evriminin, anakara etkileri ile temeli atılsa da daha sonra yerel adaptasyonlarla şekillendiği anlamına gelebilir (Clarke, 2010). Bu süreçte, Khirokitia'da ve Khirokitia öncesi yerleşimlerde bulunan ham pişmiş kil kaplar ve figürinler, Kıbrıs'taki çanak çömlek teknolojisinin erken örneklerini temsil etmekte ve bu dönemin teknolojisinin yerel üretim mi yoksa anakara etkileriyle mi şekillendiği konusundaki tartışmaları derinleştirmektedir (Clarke v.d., 2007, 10-13). Watkins (2011), Kıbrıs'taki çanak çömlek teknolojisinin, anakara ile olan sınırlı temaslar sonucu yavaş geliştiğini ve adadaki toplulukların kendi

ihtiyaçlarına göre bu teknolojiyi uyarladıklarını öne sürmektedir. Bu durum, adadaki toplulukların yeniliklere karşı daha muhafazakar bir yaklaşım sergilediklerini ve mevcut koşullara uyum sağladıklarını düşündürmektedir.

1.2.1 Mutlak Kronoloji

Kıbrıs'ın tarihöncesine ait radyokarbon tarihlendirmeler üzerine, 20. yy'ın sonlarında özellikle S. O. Held ve A. B. Knapp ve diğer araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak yeni yöntemlerin gelişmesine paralel olarak eski ve yeni verilerin kalibrasyon eğrileri güncellenerek gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu bölümde Kıbrıs'taki radyokarbon sonuçları ile mutlak tarihlendirmeler değerlendirilmektedir. Kullanılan tüm veriler MÖ cal olarak kullanılmakta ve OxCAL v4.4 programı ile IntCal 20 kalibrasyon eğrisine dayandırılarak kalibre edilmektedir (Reimer et al., 2020).

MÖ. 6. binyıla tarihlendirilen sadece birkaç tarih söz konusudur ve güvenilirlikleri halen tartışmalıdır. Bunlardan dört tanesi Kalavassos-Tenta, üç tanesi Cape Andreas, üç tanesi Khirokitia ve bir tanesi Kholetria-Ortos'dan elde edilen örneklerdir (Dikaios ve Stewart, 1962; Stanley-Price, 1975; Le Brun ve Ducos, 1981, 71; Held, 1992, 166; Todd et al., 2005) (Tablo 1). Bu tarihler, Kıbrıs'ın tarihöncesi kronolojisinin belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır, ancak özellikle MÖ 6. binyılın başlarındaki tarihler, kalibrasyon hataları ve örnekleme yöntemlerindeki farklılıklar nedeniyle halen belirsizlikler taşımaktadır (Clarke v.d., 2007, 9).

Yerleşme	Labaratuvar Kodu	GÖ	Materyal	1σ	2σ
Kalavassos- Tenta 21	P-2975	6970±310	Kömür	6092 BC-5616 BC	6466 BC-5316 BC
Khirokitia	LY-3716	7000±150	Kömür	5996 BC-5736 BC	6095 BC-5626 BC
Cape Andreas	Paris?	6760±140	-	5788 BC-5536 BC	5924 BC-5472 BC
Kalavassos- Tenta 23	P-2977	6580±290	Kömür	5786 BC-5216 BC	6062 BC-4900 BC
Kholetria-Ortos	Beta-56889	6450±230	Kemik	5629 BC-5208 BC	5805 BC-4882 BC
Khirokitia	LY-4306	6310±170	Kömür	5416 BC-5203 BC	5565 BC-4885 BC
Kalavassos- Tenta 11	P-2781	6300±80	Kömür	5374 BC-5208 BC	5412 BC-5200 BC
Khirokitia	LY-4309	6230±160	Kömür	5364 BC-4995 BC	5481 BC-4790 BC
Cape Andreas	Paris?	6275±105	-	5360 BC-5205 BC	5474 BC-4996 BC
Cape Andreas	MC-803	6140±200	Kömür	5232 BC-4842 BC	5480 BC-4602 BC
Kalavassos- Tenta 11	P-2549	5630±260	Kömür	4797 BC-4232 BC	5081 BC-3952 BC

Tablo 1.1: MÖ 6. binyıl için iki farklı standart sapmada belirlenen radyokarbon tarihleri ve kalibrasyonlar.

Eldeki radyokarbon tarihlendirmelerin çoğunluğu göz önünde bulundurulduğu zaman Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in MÖ 4500-3800 arsında seyrettiği ve yaklaşık 400 yıl süren bir kesintisiz süreç görmek mümkündür (Knapp ve Blake, 2005). Dhali-Agridhi yerleşmesinde bulunan erken çanak çömlek örneklerinin olduğu tabakadan alınan iki kemik tarihlenmiştir. Radyokarbon analizleri MÖ 5635-5004 / 5925-4690 CAL (GX-2847A) ve MÖ 4680-4448 / 4729- 4350 (P-2769) tarihlerini vermektedir (Lehavy, 1989). Dhali'den gelen tarihler doğrultusunda Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in 6. binin ikinci yarısında başlamış olabileceği düşünülebilir. Ancak, Clarke (2007) ve diğer araştırmacılar, Dhali-Agridhi'den elde edilen bu erken tarihler konusunda temkinli yaklaşmışlardır. Özellikle MÖ 5635-5004 (MÖ 6. Binyıl) gibi erken bir tarihin, Kıbrıs'taki genel Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kronolojisi ile uyumlu olmadığı belirtilmiştir (Clarke, 2007; 19). Fakat Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sonunu tarihleyen radyokarbon analizlerinin azlığı nedeniyle Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in başlangıcı için kesin bir tarih konuşmak mümkün değildir. Benzer bir şekilde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in de tam olarak ne zaman son bulduğu kesin değildir. Knapp'a göre Çanak Çömlekli Neolitik MÖ 3750'ye kadar devam etmekte (Knapp v.d., 1994), Peltenburg ise MÖ 4330-4156 / 4446-3958 CAL (BM-1906R) tarihinde Son Neolitik-İlk Kalkolitik geçişini savunmaktadır (Peltenburg, 2003, 25).

Genel hatlarıyla Çanak Çömlekli Neolitik Dönem için 26 radyokarbon ve iki termolüminesans tarihlendirme mevcuttur. Radyokarbon tarihlendirmelerin ikisi Dhali-Agridhi, ikisi Kantou-Kouphovounos, 17'si Ayios Epiktitos-Vrysi, ikisi Sotira-Teppes, biri Philia-Drakos A, biri Kalavassos-Tenta, biri Kalavassos-Pamboules'ten, Termolüminesans tarihlendirmelerin ikisi de Klepini-Troulli'den gelmektedir. Bu tarihlendirmeler, özellikle Ayios Epiktitos-Vrysi'deki sistematik tabakalanmaya dayanan sonuçlar doğrultusunda, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in mutlak kronolojisinin oluşturulmasında önemli bir altyapı oluşturmaktadır (Clarke v.d., 2007, 19-20). Ayios Epiktitos-Vrysi yerleşmesinden gelen tüm sonuçlar, sistematik bir şekilde tabakalara göre bir seri oluşturmaktadır (Bkz. Tablo 2). Radyokarbon analizleri, ocaklardan alınan kömür örneklerinden yapılmıştır ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem için adadaki en güvenilir sonuçları vermektedir (Peltenburg, 1982). Dhali-Agridhi'den gelen iki karbon örneğine bakıldığı zaman ciddi bir zaman aralığı görmek mümkündür. Bunların bir tanesi (GX-2847A), MÖ 5635-5004/5920-4690 cal ve ikincisi (P-2769), MÖ 4680-4448/4729-4350 cal olarak tarihlendirilmiştir. Uzmanlar tarafından birinci tarihin (MÖ 5635-5004/5920-4690 cal) oldukça erken olması, Kıbrıs Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'i için gerçekçi olarak kabul edilmemiştir. İkinci tarih ise Vrysi verilerine göre hazırlanan, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kronolojisi aralığında bulunduğundan dolayı kabul görmüştür. Fakat Dhali-Agridhi'de gözlenen erken çanak çömlek örnekleri belki de Vrysi'de görülmeyen daha erken bir evrenin varlığını sorgulatmaktadır (Clarke, 2007, 19).

Yerleşme	Labaratuvar Kodu	GÖ	Materyal	1σ	2σ
Ayios Epiktitos-Vrysi 14	GU-521	3105±130	Kömür	1508-1200	1641-1006
Kantou-Kouphovounos		5135±60	Kömür	3876-3804	4052-3776
Kalavassos-Pamboules	ST-419	5140±110	Kömür	4051-3784	4177-3702
Sotira-Teppees	ST-350	5150±130	Kömür	4059-3780	4251-3698
Ayios Epiktitos-Vrysi 15	BM-849	5224±78	Kömür	4068-3959	4254-3936
Ayios Epiktitos-Vrysi 12	GU-1459	5210±85	Kömür	4071-3951	4251-3898
Ayios Epiktitos-Vrysi 9	BM-848	5330±57	Kömür	4137-4054	4270-4042
Ayios Epiktitos-Vrysi 10	BM-844	5275±47	Kömür	4167-4094	4240-3982
Philia-Drakos A	BİRM-72	5270±100	Karbon	4172-3986	4338-3942
Ayios Epiktitos-Vrysi 7	BM-843	5355±67	Kömür	4202-4162	4338-4044
Ayios Epiktitos-Vrysi 11	GU-524	5255±120	Kömür	4240-3966	4341-3893
Ayios Epiktitos-Vrysi 16	BM-1907R	5290±100	Kömür	4242-4039	4346-3946
Ayios Epiktitos-Vrysi 8	GU-523	5340±95	Kömür	4258-4155	4346-3978
Ayios Epiktitos-Vrysi 3	BM-845	5360±57	Kömür	4262-4223	4333-4050
Ayios Epiktitos-Vrysi 13	BM-1908R	5360±110	Kömür	4271-4158	4370-3963
Ayios Epiktitos-Vrysi 17	BM-1906R	5360±120	Kömür	4330-4156	4446-3958
Ayios Epiktitos-Vrysi 2	BM-846	5372±92	Kömür	4330-4222	4360-3984
Ayios Epiktitos-Vrysi 1	BM-847	5389±53	Kömür	4333-4230	4343-4214
Ayios Epiktitos-Vrysi 6	GU-522	5420±80	Kömür	4352-4227	4372-4048
Sotira-Teppees	ST-337	5460±110	Kömür	4446-4229	4506-4043
Dhali-Agridhi 2	P-2769	5700±100	Kemik	4680-4448	4729-4350
Ayios Epiktitos-Vrysi 5	BİRM-337	5740±140	Kömür	4726-4446	4936-4336
Ayios Epiktitos-Vrysi 4	BİRM-182	5825±145	Kömür	4841-4501	5027-4359
Kantou-Kouphovounos		6270±60	Kömür	5318-5208	5369-5200
Dhali-Agridhi 1	GX-2847A	6415±310	Kemik	5635-5004	5925-4690
Klepini-Troulli	ph TL 09a	3860±480		Thermoluminescence Dating	
Klepini-Troulli	ph TL 09b	3570±445		Thermoluminescence Dating	

Tablo 1:2: Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yerleşmelerin radyokarbon ve Thermoluminescence tarihleri.

Sotira-Teppes yerleşiminden gelen iki kömür analizi sonuçlarında da tarih aralığı geniştir (Tablo:2). Örneklerden gelen sonuçlara bakıldığı zaman (ST-337, ST-350), MÖ 4446-4229/4506-4043 Cal ve MÖ 4059-3780/4251-3698 Cal tarihlerini görmek mümkündür. Bu tarihlerden birincisi (ST-337), 29 numaralı evin içinden, 1. tabakadan alınmış bir örnek, ikincisi ise 12 numaralı evin içinden, belirsiz tabakadan alınan bir örneğe karşılık gelmektedir. Sotira-Teppes yerleşiminden elde edilen bu analiz sonuçları, yerleşmenin erken evrelerinin, Ayios Epiktitos-Vrysi'nin erken evrelerine göre daha geç başladığını işaret etmektedir (Clarke v.d., 2007, 19).

Kantou-Kouphovounos'tan gelen iki radyokarbon tarihlendirmesi söz konusudur. Bu iki örnek farklı zaman aralıklarını işaret etmektedir. İlk örnek, 1. tabakadan gelmekte olup MÖ 5318-5208/5369-5200 Cal, ikinci örnek ise 4. tabakadan MÖ 3876-3804/4052-3776 Cal olarak tarihlendirilmiştir. Bu örnekler, Kantou-Kouphovounos yerleşmesinin tarihsel süreç içindeki gelişimini anlamak için önemli veriler sunmaktadır.

Özellikle 4. tabakanın, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonuna ve İlk Kalkolitik Dönem'in başlangıcına işaret etmesi, yerleşmenin bu dönemler arasındaki geçiş sürecinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Clarke v.d., 2007, 20). Yerleşmenin 4. tabakasının genel tarihlendirmesi, her iki standart sapma doğrultusunda MÖ 4060-3770 aralığında olduğu için bu tarihlendirmenin doğruluğundan şüphe edilmemektedir.

Ancak 1. tabakadan gelen ilk tarihlere, örnek sayısının azlığı ve tarihlendirmenin adadaki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kronolojisini MÖ 6. bine çekebilme olasılığı nedeniyle hâlâ şüpheyle yaklaşılmaktadır. Kantou-Kouphovounos'tan gelen GÖ 6270±60 tarihinin hata payı oldukça düşük görünmektedir. Eğer tabakada yapılacak ileri araştırmalarda destekleyici tarihler elde edilirse, Kouphovounos adada en uzun süre iskân görmüş yerleşme olarak tanımlanacaktır.

Kantou-Kouphovounos'un erken tarihlendirmelerinin sayısı arttırılırsa, Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arasındaki boşluk da kapanmış olacaktır. Kouphovounos'tan gelen ikinci tarih (MÖ 3876-3804/4052-3776 Cal), Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonuna ve tahminen adadaki İlk Kalkolitik Dönem'in başlangıcına tekabül etmektedir. Karşılaştıracak olursak, bu tarihin Vrysi'nin son tabakasından daha geç bir yerleşime işaret etmesi beklenmektedir.

Kantou-Kouphovounos'tan elde edilecek daha fazla radyokarbon analizi sonucu, adanın güneyindeki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'i anlamamıza önemli katkılar sağlayacaktır.

Philia-Drakos A yerleşmesinin 3. tabakasından gelen bir diğer radyokarbon tarihlendirme (Birm-72), MÖ 4172-3986/4338-3942 Cal olarak belirlenmiştir. Ancak

tarihlendirme için kullanılan materyalin yanmış odun mu yoksa kemik mi olduğu belirsizdir.

Karşılaştırma yapacak olursak, Philia-Drakos A, Vrysi'nin orta-geç tabakaları ile çağdaş durumdadır. Bu yerleşmeden elde edilen veriler, Kıbrıs tarihöncesi kronolojisinin detaylandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, kullanılan materyalin türü üzerindeki belirsizlikler bu tarihin kesinliğini etkileyebilir ve daha fazla araştırma gerektirmektedir (Clarke v.d., 2007, 20).

Bir diğer tarihlendirme ise Klepini-Troulli yerleşmesinden gelmektedir. Bahsi geçen yerleşme, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e kadar bir süreklilik göstermektedir. Ancak, yerleşmeden alınan örnekler üzerinde termolüminans tarihlendirme yapılmıştır (Ph TL 09a: 3860±480 ve Ph TL 09b: 3570±445).
Termolüminans tarihlendirme, hata payı yüksek bir yöntem olduğundan, Klepini-Troulli'den elde edilen sonuçlar, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kronolojisi içinde geç ve belirsiz bir konumda kalmaktadır (Clarke v.d., 2007, 20). Genel olarak bakıldığında, Troulli tarihlerinin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kronolojisi içinde biraz geç kaldığı ve hata payı göz önünde bulundurulduğunda bu dönemin dışında bile yer alabileceği söylenebilir.

Yerleşme	Labaratuvar Kodu	GÖ	Materyal	Tabaka	1σ	2σ
Kissonerga-Mylouthkia	BM-1476	4650±50	kömür	2. Tabaka	3512-3426	3532-3342
Kissonerga-Mylouthkia	BM-1474	4665±50	kömür	2. Tabaka	3514-3423	3533-3356
Kissonerga-Mylouthkia	BM-1540	4740±50	kömür	2. Tabaka	3629-3556	3636-3492
Kissonerga-Mylouthkia	BM-1473	4765±55	kömür	2. Tabaka	3636-3516	3642-3494
Kissonerga-Mylouthkia	BM-1539	4790±80	kömür	2. Tabaka	3646-3513	3662-3371
Kissonerga-Mylouthkia	BM-1475	4815±60	kömür	2. Tabaka	3646-3528	3710-3496
Kissonerga-Mosphilia	OxA-2964	4860±80	kömür	2. Tabaka	3711-3600	3804-3496
Kalavassos- Ayious	BM-1836R	4700±310	kömür	Erken Safha	3790-3019	4170-2831
Kalavassos- Ayious	BM-1834R	5030±120	kömür	Erken Safha	3952-3708	4059-3624
Kalavassos- Ayious	BM-1832R	5040±110	kömür	Belirsiz	3953-3756	4054-3632
Kissonerga-Mosphilia	OxA-2965	5100±80	botanik	2. Tabaka	3976-3796	4050- 3702
Kalavassos- Ayious	BM-1833R	5000±170	kömür	Erken Safha	3983-3634	4173-3496
Kissonerga-Mosphilia	GU-3397	5320±90	kömür	2. Tabaka	4251-4048	4336-3978
Kalavassos-Tenta	P-2780	5460±110	karbon	not in-situ	4446-4229	4506-4043

Tablo 1.3: 4. binyıla tarihlendirilen yerleşmeler.

Genel olarak tüm kalibre tarihleri özetleyecek olursak, Ayios Epiktitos-Vrysi tarihlerinin büyük çoğunluğu birbiriyle uyumlu ve dar bir aralıkta tutarlıdır. Bu

nedenle, Vrysi tarihlendirmeleri Çanak Çömlekli Neolitik Dönem için en güvenilir mutlak tarihleri sunmaktadır. Vrysi'nin geç evresine ait iki tarihlendirme, yaklaşık MÖ 4242-4039 arasını işaret ederek Çanak Çömlekli Neolitik'ten İlk Kalkolitik Dönem'e geçişi temsil etmekte ve bu geçişin kabul gören tarihten daha erken gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir (Clarke v.d., 2007, 20).

Bununla birlikte, Kantou-Kouphovounos'taki 4. tabaka, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in başlangıcını MÖ 6. bine, bitişini ise MÖ 4. bine taşıyabilir. Ancak, bu iki bin yıla yakın uzun süreci yerleşmede stratigrafik olarak gözlemlemek mümkün değildir. Kantou-Kouphovounos'tan gelen bu erken tarihi bir kenara bırakırsak, yerleşmede çanak çömlek üretiminin başlangıcını genel anlamda MÖ 5. binin ilk yarısına atfetmek yanlış olmayacaktır.

Bu bulgular, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in başlangıcına dair daha kesin bir anlayış geliştirilmesine yardımcı olabilir (Clarke v.d., 2007, 20). Ancak, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait veriler halen parçalıdır ve kronolojinin hassas bir şekilde belirlenmesine olanak sağlamamaktadır (Clarke, 2007, 19).

Eldeki veriler doğrultusunda, Kıbrıs'taki İlk Kalkolitik Dönem'in MÖ 3750-3400 arasına tarihlendirildiği kabul görmektedir. Peltenburg, Ayios Epiktitos-Vrysi'nin geç tabakalarında saptanan çanak çömleğin Neolitik-Kalkolitik geçişini yansıttığını belirtmektedir. Bu doğrultuda, Çanak Çömlekli Neolitik-İlk Kalkolitik geçişin adanın kuzeyinde MÖ 4242-4039/4346-3946 Cal civarında görüldüğünü ve İlk Kalkolitik Dönem'in bu tarihlerden hemen sonra başlamış olabileceğini öne sürmektedir.

Peltenburg'un bu önerisi, adanın güneyindeki Kalavassos-Ayious'un İlk Kalkolitik tabakalarından elde edilen MÖ 3952-3708/4059-3624 Cal ve MÖ 3983-3634/4173-3496 Cal tarihlendirmeleriyle de desteklenmektedir. Adanın kuzeyinde İlk Kalkolitik Dönem'in bitişini gösteren bir tarihlendirme bulunmadığından, güney ve batı bölgelerinden elde edilen sonuçlar, dönemin hangi zaman aralığında yaşandığını takip etmemize olanak sağlamaktadır.

Kıbrıs'taki İlk Kalkolitik Dönem kronolojisini destekleyen 16 radyokarbon tarihi bulunmaktadır. Bunların yedi tanesi Kissonerga-Mylouthkia'dan, beş tanesi Kalavassos-Ayious'tan, üç tanesi Kissonerga-Mosphilia'dan ve bir tanesi de

Kalavassos-Tenta'dan elde edilmiştir (Peltenburg et al., 1998, 12-21; Peltenburg, 2003, 259; Todd et al., 2004, 219). En güvenilir veriler, adanın güneyinde yer alan Kissonerga-Mylouthkia'dan gelmektedir. Bu veriler, İlk Kalkolitik (2-3) ve Orta Kalkolitik Dönem'e geçişin MÖ 3400 civarında gerçekleştiğini göstermektedir (Clarke v.d., 2007, 20-21).

Mylouthkia'nın 2. ve 3. tabakasına ait radyokarbon tarihlendirmelerinin her iki standart sapma aralığı, MÖ 3646-3528/3710-3496 Cal ile MÖ 3512-3426/3532-3342 Cal'dır. Bu durum, ikinci ve üçüncü tabaka arasında kısa bir zaman aralığının bulunduğunu ve İlk Kalkolitik Dönem'den Orta Kalkolitik Dönem'e geçişin MÖ 3400 civarında gerçekleşmiş olabileceğini işaret etmektedir.

İlk Kalkolitik Dönem yerleşmelerinin karakteri, muhtemelen tarihlendirmeleri etkileyen en önemli faktörlerden biridir. MÖ 4. bin tarihlendirmeleri, başka dolgu ve tabakalarla karışmamış çukurlardan alınan örneklerden elde edilmiştir (Tablo 3).

Özetleyecek olursak, Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmeleri çoğunlukla kısa süreli ve mevsimlik yerleşmeler olarak yorumlanmaktadır (Clarke, 1998). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den sonra Çanak Çömlekli Neolitik Dönem için radyokarbon tarihlendirmelerinde boşluklar olsa da, arkeolojik kayıtlarda tarihlendirilmemiş ya da tarihlendirilememiş kültürel sürekliliği işaret eden veriler mevcuttur.

Şu anki verilere göre, en erken yerleşimler adanın kuzeyinde yer almaktadır. Güneydeki yerleşimlerin ise mevcut bulgulara dayanarak biraz daha geç bir tarihe işaret ettiği gözlenmektedir. MÖ 5. bin ve öncesinde daha sağlam ve temelli yapılar görülürken, 5. binin sonları ve özellikle 4. binin başlarında çukur tabanlı, ahşap ya da kerpiç yapılar söz konusudur.

İlk Kalkolitik Dönem'in, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ardından kesintisiz bir şekilde devam ettiği ve adanın hem kuzeyinde hem de güneyinde MÖ 5. binin sonu ile 4. binin başlarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Mylouthkia'nın erken Orta Kalkolitik yapı (200) örneklemeleri sonucunda MÖ 3458-3376/3540-3371 Cal (OxA-7463) ve MÖ 3512-3426/3532-3342 Cal (OxA-74622) tarihleri elde edilmiştir.

Bu tarihler ve kültürel değerlendirmeler doğrultusunda, İlk Kalkolitik Dönem'in MÖ 4. binin ortalarında sona erdiği bilinmektedir (Peltenburg, 2003; Todd et al., 2005).

1.2.2 Karşılaştırmalı Kronoloji

Doğu Akdeniz ve Kıbrıs için karşılaştırmalı kronoloji, genellikle stratigrafi ile malzeme kültürü arasındaki ilişkilerin analizine dayanır. Bu yöntem, yerleşmeler ve bölgeler arasındaki karşılaştırmalı değerlendirmelerle tarihsel süreçlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Ancak karşılaştırmalı kronoloji, benzer mal grupları üzerinden anlamlı sonuçlar elde edilmesini sağlasa da, stratigrafik tabakaların kesintisiz olmaması veya malzeme gruplarındaki değişkenlik nedeniyle her zaman kesin sonuçlar sunmaz (Clarke v.d., 2007).

Kıbrıs özelinde, çanak çömlek mal gruplarının stratigrafik dizilimi ve bezemeleri, dönemsel geçişlerin doğru yorumlanmasında kritik bir rol oynar. Bu bağlamda, çanak çömleklerin boya, bezeme ve form özellikleri yalnızca yerleşimlerin iç dinamikleri ve toplumsal organizasyonları hakkında bilgi vermekle kalmaz; aynı zamanda adadaki kültürel etkileşimlerin boyutunu ve teknolojik yeniliklerin yayılma hızını anlamamıza da yardımcı olur (Clarke v.d., 2007).

Özellikle Çanak Çömlekli Neolitik ve İlk Kalkolitik Dönem yerleşmelerinde, mal gruplarının kronolojik dizilimi, stratigrafik veriler kadar çanak çömleklerin stilistik ve biçimsel özelliklerine de dayandırılır. Bu süreçte, Ayios Epiktitos-Vrysi, Philia-Drakos A, Klepini-Troulli, Sotira-Teppes ve Khirokitia-Vouni gibi önemli yerleşmelerde elde edilen mal grupları, adada yaygın olarak görülen beyaz üzerine kırmızı boyalı (Red on White) ve tarak bezemeli (Combed Ware) çanak çömleklerin kronolojik sıralamasında belirleyici olmuştur (Clarke, 1992; 2007; 2010; 2020).

Bu çanak çömleklerin stratigrafik dağılımı ve stilistik özellikleri, Kıbrıs'ın farklı bölgelerindeki yerleşimlerin çağdaş olup olmadığını belirlemede önemli ipuçları sunarken, ada genelindeki kültürel etkileşimlerin mekânsal ve zamansal boyutlarını da ortaya koymaktadır (Clarke v.d., 2007).

İki farklı karşılaştırmalı kronolojik sıralama modeli görmek mümkündür. Bunlardan birincisi, bağlamsal olarak farklı mal gruplarının varlığı ve yokluğu, stilize özellikleri ve kullanım sürelerini göz önünde bulundurur (Petrie, 1901). Diğeri ise mal gruplarındaki yoğunluğa göre bir kronolojik sıralama modelidir. Her yerleşmedeki

çanak çömleklerin boya ve bezeme gibi özellikleri incelenerek, bu özelliklerin başka yerleşmelerde de görülmesi durumunda, yerleşimlerin çağdaş oldukları varsayılır.

Gjerstad ve Dikaios, Kıbrıs için her iki kronolojik sıralama modelini kullanmış ve adanın kronolojik dizilimini bu şekilde oluşturmuşlardır (Gjerstad, 1926; Dikaios ve Stewart, 1962).

Kıbrıs'ta MÖ 6.-4. bin yılları arasına ilişkin karşılaştırmalı kronoloji, stratigrafik verilerin yanı sıra çanak çömleklerin biçimsel ve bezeme özelliklerine dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu süreçteki temel mal grupları, özellikle Çanak Çömlekli Neolitik'ten İlk Kalkolitik Dönem'e geçişin izlenmesinde kritik bir rol oynar. Ada genelinde farklı yerleşimlerde ortaya çıkan malzeme kültürü, bölgesel farklılıkların yanı sıra ada genelindeki kültürel ve teknolojik bağlantıları da ortaya koymaktadır (Clarke, 1992; Clarke v.d., 2007).

Bununla birlikte, adadaki MÖ 6. bin yerleşimleri ve malzemesiyle ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Vrysi, Troulli ve Philia-Drakos A gibi yerleşmelerde yapılan kazılar, Kıbrıs'taki erken dönem kültürel gelişmeleri ve bu gelişmelerin çevre bölgelerle olan ilişkilerini anlamada kritik bir öneme sahiptir (Clarke v.d., 2007). Özellikle Vrysi ve Troulli gibi yerleşmelerdeki arkeolojik buluntular, bu dönemin başlangıcını ve gelişimini anlamada kilit rol oynamaktadır.

Bu yerleşmelerdeki stratigrafik veriler ve çanak çömlek mal grupları, Kıbrıs'taki bu geçişin izlerini taşımaktadır (Clarke, 1992). Ayrıca radyokarbona dayalı kronolojilerde erken tarihler dikkate alınmadığında, bu durum hatalı yorumlamalara yol açmaktadır.

Kıbrıs'ta görülen ilk çanak çömlek grubu, Coarse Ware (CW) olarak adlandırılan kaba mallar ve Monochrome Burnished Ware (MBW) monokrom renkli açkılı mallar ile Cypro Dark Faced Burnished Ware (C-DFBW) Kıbrıs-koyu yüzlü açkılı mallardır (Peltenburg, 1978; Clarke, 2007). Bu mal gruplarının stratigrafik olarak yerleşimlerin alt tabakalarında bulunması, Kıbrıs'taki erken çömlekçilik tekniklerinin evrimi ve bu tekniklerin diğer bölgelerle olan bağlantıları hakkında önemli bilgiler sunar (Clarke v.d., 2007).

Bu mal gruplarının özellikle Philia-Drakos A, Dhali-Agridhi ve Klepini-Troulli yerleşmelerinin alt evrelerinde tespit edilmesi, bu yerleşmelerin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçiş sürecinde önemli merkezler olduğunu işaret etmektedir (Clarke, 2010). Philia-Drakos A yerleşmesinde, monokrom açkılı malların yerini giderek beyaz üzerine kırmızı boyalı çanak çömleklerin aldığı ve bu değişimin Vrysi yerleşmesindeki benzer bir süreçle eşzamanlı olarak gerçekleştiği gözlemlenmiştir (Clarke, 1992). Bu tür çanak çömlekler, Kıbrıs'ın diğer bölgelerindeki yerleşimlerle olan ticaret ilişkileri ve kültürel etkileşimler hakkında ipuçları sunar (Clarke v.d., 2007).

Bu süreç, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in başlangıcındaki kültürel etkileşimleri ve teknolojik yenilikleri anlamada kritik bir rol oynamaktadır (Clarke, 2020). Monokrom açkılı mal grubunun, beyaz üzerine kırmızı boyalı mal grubunun öncüsü olduğu fikri halen tartışmalı olsa da yaygın olarak kabul görmektedir (Clarke, 1998). Monokrom mal grubunun kademeli olarak azalmasıyla yerini boyalı ve tarak baskılı mallar almıştır. Bu geçişin, Vrysi gibi yerleşimlerde stratigrafik olarak belgelenmesi, Kıbrıs'taki teknolojik ve kültürel değişim süreçlerinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Clarke v.d., 2007).

Bu geçiş süreci özellikle Philia-Drakos A yerleşmesinde belirgin bir şekilde izlenebilmektedir. Watkins'in (1970) yaptığı araştırmalar, Philia-Drakos A yerleşmesinde boyalı çanak çömleklerin ortaya çıkışının bu yerleşmenin stratigrafik olarak Vrysi ile olan ilişkisini daha da güçlendirdiğini göstermektedir (Clarke, 2010). Bu süreç, adanın kuzey ve güney bölgeleri arasındaki kültürel bağlantıların ve teknolojik transferlerin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Clarke v.d., 2007). Yukarıda bahsi geçen geçiş süreci Philia-Drakos A yerleşmesinde takip edilebilmiştir (Watkins, 1970; 1972).

Kaba ve monokrom açkılı kapların kaybolmasıyla birlikte adanın kuzeyinde beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubu (RW), güneyinde ise tarak baskılı (CB) ve kırmızı astarlı (RMP) kaplar yaygınlaşmaktadır. Bu çömlek gruplarının ortaya çıkışı, Kıbrıs'ta farklı bölgelerdeki kültürel ve teknolojik dinamiklerin bağımsız evrimler sergilediğini

göstermekte; aynı zamanda kuzey ve güney arasında farklılaşan sosyal organizasyonları da yansıtmaktadır (Clarke, 2007).

Bu çanak çömlek gruplarının bölgesel dağılımı, Kıbrıs'taki kültürel ve ekonomik farklılıkların yanı sıra adadaki yerleşimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini anlamada önemli veriler sunmaktadır. Beyaz üzeri kırmızı boyalı kapların en iyi temsil edildiği yerleşme Ayios Epiktitos-Vrysi'dir. Vrysi yerleşmesinde yapılan kazılar, bu mal grubunun gelişimini ve evrimini izleme açısından büyük öneme sahiptir. Bu kazılar, Vrysi yerleşmesinin Kıbrıs'taki çanak çömlek üretim ve dağıtım merkezlerinden biri olduğunu düşündürmektedir (Clarke v.d., 2007).

Vrysi'deki stratigrafik veriler, beyaz üzeri kırmızı boyalı çömleklerin yayılma hızını ve adadaki ticari ilişkilerde oynadığı rolü anlamak için önemli bilgiler sağlamaktadır (Peltenburg, 1982; Clarke, 2007). Bu durum, kuzey bölgelerindeki çanak çömlek üretim tekniklerinin, özellikle boyalı çanak çömleğin, adadaki diğer bölgelerle karşılaştırıldığında daha fazla standartlaştırılmış olduğunu işaret etmektedir (Boness v.d., 2015).

Vrysi'de boyalı mal grubunun gelişimini ve aşamalarını takip etmek mümkündür (Peltenburg, 1982). Vrysi'deki boyalı mal grubu, ada genelindeki çanak çömlek üretim tekniklerinin gelişimini ve bölgesel farklılıklarını anlamada önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Philia-Drakos A yerleşmesi için kesin bir tabakalanma ortaya koymak halen mümkün olmasa da Watkins (1970), çanak çömlek teknolojisi ve bezemeleri üzerinden yerleşmeyi evrelere ayırmıştır. Bu evreler, yerleşmenin Kıbrıs'taki diğer Neolitik yerleşimlerle olan ilişkisini anlamada önemli bilgiler sunmaktadır (Clarke v.d., 2007).

Philia-Drakos A'daki açkılı mal (MBW) ve kaba mal (CW) gruplarının incelenmesi, adanın farklı bölgeleri arasındaki çanak çömlek alışverişinin sınırlı bir coğrafi çerçevede kaldığını ve yerel üretimin ön planda olduğunu göstermektedir (Clarke, 2007; Boness v.d., 2015).

Philia-Drakos A'da tespit edilen tabakalanma, yerleşmenin Kıbrıs'taki diğer Neolitik yerleşimlerle olan ilişkisini ve etkileşim boyutlarını daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır. Özellikle bu yerleşmedeki çanak çömlek tiplerinin gelişimi, ada genelindeki kültürel etkileşimlerin izlerini taşımaktadır (Clarke, 2010).

Yerleşmedeki stratigrafik veriler, Kıbrıs'taki geçiş dönemlerinin daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ve bu süreçlerin ada genelinde homojen bir şekilde gerçekleşmediğini göstermektedir (Clarke v.d., 2007). Bununla birlikte, ada genelinde gözlenen sosyal ve ekonomik homojenliğe rağmen kuzey ve güney bölgelerindeki dekorasyon teknikleri arasındaki ayrışma, Kıbrıs toplumunda bölgesel farklılaşmayı yansıtan en belirgin unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir (Clarke, 2001; Clarke, 2007).

Yerleşmedeki kaba mal grubu, monokrom mal grubu ve KYAM grubu, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in erken evrelerini işaret etmekte; ardından gelen boyalı mal grubunun ise Vrysi yerleşimi ile çağdaş olduğu düşünülmektedir. Ancak Philia-Drakos A yerleşmesindeki kaba mal ve monokrom malların görüldüğü evreye ait radyometrik tarihlendirmeler bulunmadığından, boya bezemeli olmayan mal gruplarının Vrysi yerleşmesindeki tüm evrelerden daha eski olduğu düşünülmektedir (Clarke, 1998).

Philia-Drakos A ve Ayios Epiktitos-Vrysi yerleşmeleri arasındaki kültürel benzerlikler, bu iki yerleşim arasındaki olası etkileşimleri ve ortak kültürel dinamikleri anlamak açısından önemlidir. Philia-Drakos A ve Ayios Epiktitos-Vrysi yerleşmeleri arasındaki bağlantı ve benzerliğin yanı sıra Klepini-Troulli yerleşmesi de bahsi geçen yerleşmelerle çağdaş görünmektedir. Klepini-Troulli, bu dönemde Kıbrıs'ın kuzeyinde önemli bir yerleşim merkezi olarak öne çıkmaktadır (Clarke v.d., 2007).

Klepini-Troulli'de yapılan kazılarda, stratigrafik olarak Vrysi ile benzer evrelere ait tabakaların varlığı tespit edilmiştir. Troulli'deki buluntular, özellikle çanak çömlek bezemeleri açısından Vrysi ile yakın bir ilişkiyi ortaya koymaktadır (Clarke, 2010). Troulli yerleşmesinde çanak çömleksiz evrenin hemen üzerinde, mimari kalıntısı bulunmayan çukurlardan gelen boyalı çanak çömlek

parçaları, Vrysi ve Troulli yerleşmelerinin birbirleriyle çağdaş olduğu görüşünü desteklemektedir (Peltenburg, 1979).

Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kültürüne ismini veren Sotira-Teppes yerleşmesinde tarak bezemeli mal grubu (CW) hakimdir. Bu yerleşme, Kıbrıs'ın güneyinde bulunmasına rağmen kuzeydeki yerleşimlerle çeşitli kültürel ve teknolojik benzerlikler göstermektedir (Clarke v.d., 2007). Özellikle Vrysi ve Troulli yerleşmeleri ile benzerlikleri dikkat çekse de, Sotira'daki çanak çömleklerin oranları ve tipolojik çeşitliliği kuzeydeki yerleşimlerden belirgin şekilde farklıdır (Clarke, 2020).

Bu fark, Kıbrıs'ın güney ve kuzey bölgeleri arasındaki kültürel ve ekonomik ayrışmanın bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Clarke v.d., 2007). Sotira yerleşmesinde de boyalı mal grubu görülmekte, ancak kuzeydeki yerleşmelere kıyasla oran oldukça düşük kalmaktadır. Bu durum, Sotira'nın Kıbrıs'ın güneyindeki diğer yerleşimlerden farklı bir gelişim süreci izlediğini ve bu süreçte farklı kültürel etkilerin rol oynadığını göstermektedir.

Sotira yerleşimi, Vrysi yerleşimi ile çağdaş olsa da, Vrysi kadar uzun süre iskân edilmemiştir (Peltenburg, 1975, 37). Sotira'daki buluntular, Kıbrıs'ın güney bölgesinin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki gelişim sürecine dair önemli bilgiler sunmaktadır (Clarke v.d., 2007). Güneyde, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakalarıyla tanınan Khirokitia-Vounoi yerleşiminde bazı çukurlarda açığa çıkarılan çanak çömlek parçalarına dayanarak, buranın da Sotira ile çağdaş olduğu düşünülmektedir.

Khirokitia'daki buluntular, yerleşmenin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki kültürel ve ekonomik bağlantılarını anlamada önemli veriler sunmaktadır. Khirokitia'daki çanak çömlek gruplarının büyük bölümü tanımlanamamış olup, geriye kalan malzemenin bir kısmı kırmızı boyalı, bir kısmı ise hem kırmızı boyalı hem de tarak baskılıdır. Bu çeşitlilik, Khirokitia'nın Kıbrıs'ın güney bölgesindeki diğer yerleşimlerle olan kültürel bağlantılarını ve bu bağlantıların adanın diğer bölgeleriyle ilişkilerini anlamada kritik bir rol oynamaktadır (Clarke v.d., 2007).

Khirokitia'da yapılan son kazılarda elde edilen çanak çömlekler, yerleşmenin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait olduğunu göstermekte ve bu dönemde adadaki yerel ve bölgesel çanak çömlek üretiminin dinamiklerini anlamak için önemli veriler sunmaktadır (Clarke, 2020).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in son bulması, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in bitişi kadar muamma değildir. Ancak bu geçiş dönemindeki toplumsal ve ekonomik değişimlerin daha karmaşık ve çok katmanlı bir süreç olduğu anlaşılmaktadır (Clarke v.d., 2007). Meydana gelen değişim ve dönüşüme neden olan faktörlerle ilgili hâlâ cevaplanmamış sorular mevcuttur.

Yakın zamana kadar bilim insanları, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonunda Sotira gibi yerleşimlerin terk edilmesini ve ardından İlk Kalkolitik Dönem'de Erimi, Maa, Mylouthkia ve Ayios gibi daha basit yerleşimlerin kurulmasını sosyo-ekonomik bir kırılma olarak değerlendirmiştir (Clarke, 2007). Ancak özellikle Kıbrıs'ın kuzeyindeki Vrysi gibi yerleşmelerde bu geçişin izleri, daha karmaşık bir süreç olarak görülmektedir.

Vrysi'deki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem buluntuları, İlk Kalkolitik Dönem'e geçişin yerel dinamikler tarafından şekillendiğini göstermektedir (Clarke, 1992). Bu buluntular, Vrysi'nin İlk Kalkolitik Dönem'de de önemli bir merkez olduğunu ve bu dönemdeki kültürel ve ekonomik değişimlerin, adanın diğer bölgeleriyle olan ilişkilerini anlamada kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Clarke v.d., 2007).

Hem Çanak Çömlekli Neolitik Dönem hem de İlk Kalkolitik Dönem üzerine araştırmaların ilerletilmesiyle birlikte, bu kırılma ve geçiş aşamasının daha net bir şekilde ortaya konulması mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik ve İlk Kalkolitik Dönemler arasındaki geçiş süreci, ada genelinde homojen bir şekilde gerçekleşmemiş; yerel dinamikler ve kültürel etkileşimler bu süreci şekillendirmiştir. Vrysi, Philia-Drakos A ve Sotira gibi yerleşmeler, bu dönemin Kıbrıs arkeolojisindeki yerini ve önemini anlamada kritik rol oynamaktadır.

Bu yerleşmelerdeki stratigrafik bulgular ve çanak çömlek grupları, adanın kültürel ve teknolojik evrimini anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Bu nedenle, Kıbrıs arkeolojisinde bu dönemlere ilişkin yapılacak daha detaylı çalışmalar, adanın tarihöncesi dönemlerine dair daha kapsamlı ve net bir tablo ortaya koyabilir (Clarke v.d., 2007).

1.2.3 Terminoloji

Eski çalışmalarda türetilen yerel ve bölgesel kronolojileri tanımlamak için kullanılan terminolojilerin yetersiz kaldığı, güncellemelerin ve ortak bir dilin oluşturulması gerektiği genel olarak kabul görmektedir (Watkins, 2004). 20. yüzyılın başlarında oluşturulmaya başlanan bu terminolojiler, Mezopotamya'daki yerleşmelerdeki kültürel dizilimini kullanmıştır. Fakat bölgelerde çalışan her araştırmacı, dönem ve kültürleri farklı şekillerde tanımlamasıyla birlikte uzun zaman boyunca süregelen bir karmaşıklık ortaya çıkmıştır. Hemen hemen tüm bölgelerde aynı terminolojinin kullanılıyor olması araştırmacıların uzak ve yakın çevreyi takip edebilmesi kolaylaşacaktır. Fakat bölgesel olarak farklı terminolojilerin kullanılmış olması durumu karmaşık bir hale getirmiştir.

Kıbrıs'ın tarihöncesi ile ilgili ilk kronolojik terminoloji P. Dikaios tarafından oluşturmuştur (Dikaios, 1961, 216-217). Dikaios'un sistemi malzeme grupları temelinde, bunların varlığı ve yokluğu üzerinden oluşturulan, doğrusal bir kronolojik terminoloji sistemidir. Kıbrıs'taki en erken yerleşme olarak bilinen Khirokitia ile başlayan kronolojik sıradüzende, Çanak Çömleksiz Neolitik olarak tanımlanan Khirokitia, Akeramik veya Neolitik Ia olarak tanımlanmıştır. Ardından, Klepini-Troulli ve Sotira-Teppes adlı iki Çanak Çömlekli Neolitik yerleşme tanımlamıştır. Troulli'de bulunan çanak çömleğin Sotira'ya göre daha erken bir teknoloji yansıtması üzerine, Troulli'ye Neolitik Ia, Sotira'ya ise Neolitik II demiştir. Daha sonra Erimi, yerleşmesinde tanımladığı İlk Kalkolitik Dönem için de Kalkolitik I terimini kullanmıştır (Watkins, 2004). 1970'lerde Dikaos'un oluşturduğu kronolojiye Peltenburg ve Watkins, Vrysi ve Philia verileri nedeniyle karşı çıkmıştır. Yerleşmelerin tümünde bulunan çanak çömlek topluluklarının teknolojik ve tipolojik açıdan çağdaş olacağını bu nedenle iskanının tam olarak aynı zamanda olmasa da

belirli zaman aralığında örtüştüklerini öne sürmektedirler (Watkins, 1970; Peltenburg, 1978; Peltenburg, 1979). Bununla beraber 1980'li yıllarda Kalavassos-Ayious ve Kissonerga-Mylouthkia'da gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte, Dikaos'un terminolojisine göre Kalkolitik I olarak adlandırılan dönem aralığı, çalışmaların ilerlemesiyle birlikte aslında Orta Kalkoltik Dönem'e karşılık gelmektedir (Bolger, 1988a).

Bu sebeplerden dolayı kritik bir hal alan Kıbrıs kronolojisi ve terminolojisi arkeolojik kayıtlar ve çevre bölgelerle beraber değerlendirilmeli ve güncellenmelidir. Örneğin MÖ 9. ve 8. bin yerleşmelerinin anakara bağlantısı kaçınılmazdır ve terminolojileri anakara ve çevre bölgelerle uyumludur. Bunun yanında MÖ 8. binin sonu ve 7. bin kronolojisinin de anakara ile uyumlu olduğu fakat birebir aynı olmadığı söylenebilir. Kıbrıs yerleşmeleri anakara ile bağlantılı ve benzer olmasının yanı sıra ciddi farklılıklar da göstermektedir. Shillourokambos'un 1a, 1b ve 2. tabakalarındaki PPNA için "Erken Akeramik" terimi kullanılmış, fakat Mylouthkia için Kuzey Levant benzerliğinden dolayı "Cypro-PPNB" terimi tercih edilmiştir (Clarke, 2007: 28). Bu kapsamda Kıbrıs için kullanılacak terminolojinin amacı, anakara ile benzerlikleri vurgulayan, aynı zamanda farklıkların altını çizecek olmasıdır. Bunun en kolay yolu, var olan terminolojiyi yok saymadan iyileştirmeler gerçekleştirmektir.

Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yani Son Neolitik Dönem, bölgesel kültür adlandırmaları doğrultusunda Sotira Kültürü (SCU) olarak da anılmaktadır. Bahsi geçen geçen dönem MÖ 5200/5000- 4500/4000 olarak tarihlendirilmektedir (Knapp, Held, ve Manning, 1994). Her ne kadar bu tarihler çevre kültürel bölgelere göre oldukça geç görünse de adada gerçekleştirilen araştırmalardan elde edilen veriler ve radyometrik tarihlendirmeler yaklaşık bin yıldan uzun süren bir dönemi işaret etmektedir. Fakat Ayios Epiktitos- Vrysi yerleşmesinden gelen radyokarbon tarihlendirmeleri sonucunda bu dönemin aslında 400 yıl kadar sürdüğü ve MÖ 4300-3900 cal arasında etkin olduğu kanısı kabul görmektedir (Peltenburg, 1975).

Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi tanımlarken iki yerleşme tipinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi, kalıcı yapılarla karakterize edilen orta büyüklükteki yerleşmelerdir. Örneğin; Sotira-Teppes, Ayios Epiktitos-Vrysi, Klepini-Troulli, Paralimni- Nissia, Kandou-Kouphovounos. Diğeri ise, mimari kalıntıya rastlanmayan, çukurlardan gelen veriler doğrultusunda tanımlanan yerleşmelerdir.

Örneğin; Dhali-Agridhi, Kalavassos- Kokkinoyia, Mari- Paliambela (Clarke, 2001). Adanın kuzey ve güneyinde, sistematik kazıların yürütüldüğü, Ayios Epiktitos-Vrysi ve Sotira-Teppes yerleşmelerindeki sosyal ve ekonomik girdilerin birbiriyle paralel olduğu açıkça ortadadır. Mimari kalıntıya sahip olmayan diğer yerleşmelere bakıldığı zaman da alet çantası ve çanak çömlek gruplarının birbiriyle benzer olduğu gözlenmektedir (Peltenburg, 1978).

Çevre kültürel bölgelerde çanak çömleğin kullanılmaya başlaması MÖ 7. binde görülmeye başlarken, Kıbrıs'ta 5. binde karşımıza çıkmaktadır (Boness v.d., 2015; Fletcher, Baird, Spataro, ve Fairbairn, 2017). Bununla beraber adadaki çanak çömlek kullanımın geç başlaması, anakara ile teknolojik ve tipolojik olarak farklılıkların görülmesi Kıbrıslı toplulukların, ada psikolojisiyle birlikte gelişmeleri geriden takip etmiş olduğu üzerine tartışmalar halen devam etmektedir (Knapp A. B., 2013). Her ne kadar Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arasında, radyokarbon tarihlendirme boşluğu olsa da maddi kalıntılar ve sosyal yaşamın süreklilik gösterdiğini buluntu grupları üzerinden söylemek mümkündür (Boness v.d., 2015).

1.3. Çevresel Ortam

Doğu Akdeniz'deki arkeolojik ve jeolojik araştırmalar son 25.000 yılın küresel iklim değişikliklerini ortaya koymaktadır (Robinson v.d., 2006, 1517). Bu değişiklikler, özellikle Son Buzul Maksimum'dan Holosen'in farklı evrelerine kadar uzanan süreçte, bölgenin çevresel dinamiklerini anlamamız açısından önemli veriler sağlamaktadır. Son Buzul Maksimum sırasında, Doğu Akdeniz'deki sıcaklık ve nem oranlarında ciddi azalmalar görülmüş ve bu durum, bitki örtüsünde kurak koşullara uygun türlerin baskın hale gelmesine neden olmuştur (Robinson v.d., 2006). Son yıllarda iklim araştırmalarının artışı ve yöntemlerin çeşitlenmesiyle birlikte yüksek çözünürlüklü yaş modelleri üzerinden, doğal çevre olaylarının zamanlaması ve süresi ile ilgili hemfikir olunsa da farklı bölgeler ve mikro çevreler için tartışmalar halen devam etmektedir. Bununla beraber, bölgedeki Son Buzul Maksimum ve Holosen'in başlangıcı için

önemli miktarda veriye sahip olmamıza karşın, Younger Dryas ve Orta Holosen'e ait veriler oldukça azdır (Robinson v.d., 2006: 1538).

Kıbrıs'ta, 20. yüzyılın sonlarına kadar iklim ve doğal çevre üzerine odaklanan herhangi bir araştırma gerçekleştirilmemiştir. Bunun üzerine bölgede çalışan araştırmacılar çevre bölgelerdeki verileri kullanarak, coğrafyaya uyarlamaya çalışsa da bir süre sonra yetersiz ve eksik kalmıştır. Uzun yıllar boyunca Kıbrıs'ta Holosen iklim ve çevre koşullarının MÖ 10.000 Cal tarihinden günümüze kadar antropojenik bozulmanın etkileri dışında aşağı yukarı benzer bir şekilde devam ettiği düşünülmekteydi. Ancak, özellikle Akrotiri-Aetokremnos ve Parekklisha-Shillourokambos gibi yerleşimlerdeki araştırmalar, Kıbrıs'ın çevresel dinamiklerinin, bu zaman diliminde tahmin edilenden daha fazla değişim geçirdiğini göstermiştir (Simmons, 1999; Guilaine, 2003).

Fakat adadaki ilk yerleşik insan iskan tarihinin geriye çekilmesiyle birlikte, bahsi geçen doğal çevre ve iklim olaylarının aslında beklendiği kadar istikrarlı olmayabileceği, bunun sosyal, kültürel, ekonomik ve diğer bağlamlarla beraber değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır (Brooks, 2006: 30). Stanley-Price (1980) ve Held (1989) gibi Kıbrıs'ta çalışan araştırmacılar, adanın Levant'ın kurak bölgelerine benzer bir şekilde, Son Buzul Maksimum sonrasında ormanlık bir doğal çevre yapısına sahip olabileceğini düşünmektedir. Kıbrıs'ın ormanlık alanları, yerel fauna ve flora üzerindeki etkileri nedeniyle erken insan faaliyetleri için kritik bir kaynak sağlamış olabilir. Bu görüş, özellikle geç Pleistosen ve erken Holosen dönemi için yapılan palinolojik analizlerle desteklenmiştir (Held, 1989; Peltenburg, 2003). Her iki araştırmacı da adanın Holosen başlarında, şimdikine kıyasla daha sulak olacağını belirtmektedir (Stanley-Price, 1980, 15; Held, 1983, 158-159).

Akrotiri-Aetokremnos'un keşfi ile adadaki iskanın Pleistosen-Holosen geçişine denk geldiği ortaya koyulmuştur. Bu keşif, aynı zamanda adanın ilk yerleşimcilerinin çevresel uyum mekanizmalarını anlamamızda yeni bir bakış açısı sunmuştur. Adadaki cüce hipopotam (Hippopotamus minör) ve cüce fil (Palaeoloxodon cypriotes) gibi megafaunal türlerin bu süreçte yok oluşu, insan faaliyetleri ile çevresel değişimlerin birleşik etkilerini göstermektedir (Simmons, 1999; Vigne v.d., 2012). Böylelikle

adadaki doğal çevre ve iklim üzerine yapılan tahminlerin aslında bilinenden farklı olacağı yorumlanmıştır (Ammerman ve Noller, 2005). Bu doğrultuda araştırmacılar dikkatlerini iklime çevirmiş ve hem buzul sonrası süreç hem de Holosen koşullarına yöneltmiştir. Bu araştırmalar, Kıbrıs'ın kuzey Levant ile olan çevresel bağlantılarını ve adanın Akdeniz boyunca oynadığı potansiyel köprü rolünü vurgulamaktadır (Clarke, 2007). Bu da önceden yorumlanan iklim koşullarının istikrarlılığı fikri ile çelişmekte ve yeni araştırmalara gereksinim duyulduğunu ortaya koymaktadır.

1.3.1 Jeoloji ve Jeomorfoloji

Kıbrıs, prehistorik çağlardan günümüze kadar jeolojinin doğal ve tarihi coğrafyayı, kültürel ve sosyo-ekonomik yapıyı şekillendirmede kilit nokta olduğu bir adadır. Yer şekillerinin oluşumu ile ilgili birçok benzersiz ve karmaşık süreci anlamada Kıbrıs'ın oluşumu, dünyanın birçok yerindeki yerbilimciler için jeolojik bir model olmuştur. Bu bağlamda, Trodos Dağları'nın denizaltı kökeni ve kalk-alkali karakteri, adanın merkezi kısmını oluşturarak, Trodos'un kuzeyinde ve güneyinde yer alan Maastrichtiyan-Tersiyer dönemi marllar ve tebeşirler ile örtülüdür. Bu jeolojik yapı, adanın oluşumunda büyük bir rol oynayarak Kıbrıs'ın doğu Akdeniz jeolojik çerçevesindeki yerini belirlemiştir (Cleintuar v.d., 1977). Kıbrıs'ta gözlenen bu karmaşık jeolojik süreçler, başta bakır olmak üzere maden kaynakları bakımından eşsiz bir jeo-çeşitlilik oluşturmuştur. Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan Beşparmak Dağları, Triyas-Üst Kretase yaşlı metamorfik kayaçlar ve dolomitlerle karakterize edilmiş olup, bu jeolojik yapılar, Trodos Ofiyoliti ve çevresindeki sedimanter istiflerle birlikte adanın jeolojik zenginliğini tamamlamaktadır (Hakyemez, 2014). Verimli topraklar, ormanlık alanlar, zengin biyo-çeşitlilik ve etkileyici peyzaj sergileyen adanın doğal çevresinin oluşmasında bu jeolojik süreçler etkili olmuştur. Tüm bu süreçler adanın üç kıtanın ortasında bulunan konumu ile birleşince yaklaşık 14.000 yıllık tarihi ve kültürel mirasının temelini oluşturmuştur (Geological Survey Department, 2017).

Doğal çevre ve jeolojik oluşum süreçlerini anlamak arkeologların tarihöncesi dönemlerdeki yerleşme yeri tercihlerini algılamaları için önemlidir. Peyzajın doğru okunması ve jeoloji bilgisi ile desteklenmesi ise tarihöncesi toplulukların hangi

bölgelere neden yerleştiklerini açıklamakta yardımcı olmaktadır. Trodos Dağları'nın ve Mamonia Kompleksi'nin oluşumu, Kıbrıs'ın stratigrafik ve yapısal evriminde kilit bir rol oynamıştır. Özellikle Trodos Dağları'nın ultramafik ve gabro kayaçlardan oluşan merkezi çekirdeği ve çevresinde yer alan dolerit dayk kompleksi, adanın jeolojik zenginliğini ve maden yataklarının oluşumunu anlamada kritik öneme sahiptir (Cleintuar v.d., 1977). Ayrıca, Trodos Dağları'nı çevreleyen sedimanter birimler, Geç Kretase'den Geç Miyosen'e kadar uzanan geniş bir zaman aralığında oluşmuş olup, bu birimler özellikle Yiğitler Grubu adı verilen ve Kıbrıs'ın kuzeyinde gözlenen sedimanter istifle temsil edilmektedir (Hakyemez, 2014).

Kıbrıs'ın topografik olarak temelde dört farklı yapıdan oluştuğunu söylemek mümkündür (Galili v.d., 2015: 181). Bunlar; adanın güney ve orta kısmını kaplayan Trodos Dağları, güney-batı bölgesinde bulunan The Mamonia Zone/Complex, kuzey sahillerine paralel uzanan Girne Dağları ve Güzelyurt ile Mağusa körfezleri boyunca uzanıp bu iki dağ kütlesini ayıran Mesarya Ovası'dır. Bu jeolojik yapıların oluşumu tektonik süreçlerle yakından ilişkilidir ve adanın kuzeyinde yer alan Girne Dağları Serisi, özellikle Kythrea Flysch olarak bilinen formasyonlar ile karakterizedir. Bu oluşumlar, Trodos'un kuzey yamacında derinleşmiş fay dilimlerinin kuzeye doğru eğimli olarak yığılmasının bir sonucudur (Cleintuar v.d., 1977). Avrupa ve Afrika levhalarının çarpışmasına bağlı olarak şekillenmiştir. İki tektonik levhanın çarpışmasıyla oluşan jeolojik yapıları Kutoğlu (2010: 12-14) şu şekilde açıklamaktadır: İlk olarak Trodos volkanik kütlesi Triyas – Üst Kretase magmatik kayaçlarından oluşan ve etrafı Üst Kretase–Geç Miyosen dönemine ait tebeşirlerle çevrili litolojik özellikler yansıtmaktadır. Mamonia Complex'i ise Orta Triyas'tan- Üst Krateseye kadar değişen volkano-sedimanter özelliklere sahiptir. Daha sonra jeosenklinaller yükselerek Girne Dağlarını oluşturmuştur. Girne Dağları'ndaki ana kayaç toplulukları ise Tripa Grubu ve Lapta Grubu olarak adlandırılır ve bu gruplar Jura-Üst Kretase yaşlı kayaçlardan oluşur (Hakyemez, 2014). Girne Dağları Serisi Jura-Üst Kratese yaşlı kayaçlardan oluşmakta ve etrafı ise Oligo-Miyosen yaşlı turbidik kayaçlarla karakterize olmaktadır. Bu iki dağ kütlesinin arasında kalan kısım ise faylanmalara uğrayarak çöküntü alanını oluşturmuş ve sonrasında dinamik süreçlerin taşıyıp biriktirmesiyle Mesarya Ovası alüvyonlarla dolmuştur. Mesarya

Ovası, Pliyo-Kuvaterner döneme ait çökel birimleri içermekte olup, özellikle denizel kumtaşları ve kalkarenitler bu dönemde çökelmiştir (Hakyemez, 2014). Mesarya Ovası, Pediaios ve Serrakhis dereleri tarafından sulanarak, alüvyon-kolüvyal topraklardan ve jipsli fanglomera biyokalkarenitlerden ve kumlu marnlardan oluşmaktadır (Delipetrou v.d., 2008).

Bölgenin tektonik hareketliliği dikkate alındığında Kıbrıs'ın yer aldığı coğrafyanın oldukça aktif olduğu göze çarpmaktadır. Adanın üzerinde, gerçekleştirilen jeolojik çalışmalar sonucunda yanal atılım, doğru atılım, bindirme-saryaj gibi ters atılımlı fayların mevcut olduğu (Bkz. Kinnard, 2011: Şekil.1), bunun haricinde Kıbrıs'ın kuzey ve güney ucundan geçen iki önemli denizsel tabanlı fay hattının varlığı bilmektedir (Palamakumbura ve Robertson, 2016: Şekil.1a). Bunlardan kuzeyde bulunanı aslında Anadolu Platosunda oldukça aktif olan "Doğu Anadolu Fay Hattının bir devamı niteliğindedir. Bu fay hattı İskenderun Körfezi'nden denize dalar daha sonra Girne Dağları boyunca devam edip Güzelyurt Körfezi'nden tekrardan denize dalıp Antalya Körfezi'ne kadar uzanır. Adanın güney ucunda yer alan diğer denizsel tabanlı fay hattı Afrika Levhasıyla Anadolu Levhasının çarpışma sınırını oluşturmakta ve Kıbrıs Yayı (Cyprus Arc) olarak adlandırılmaktadır (Palamakambura v.d., 2016, Şekil.1). Bunlar haricinde Geç Krateseden itibaren Akdeniz'in okyanus tabanının Anadolu'nun altına doğru dalması bu alanda bir yitim zonu oluşturmaktadır (Kutoğlu, 2010: 37). Kıbrıs da bu yitim zonu üzerinde yer almakta ve bu alanda gerçekleşen tektonik hareketlerden etkilenmektedir. Trodos'un kalk-alkali karakteri ve büyük boyutu, bu yitim sürecinin benzersizliğini ve adanın jeolojik yapısının diğer peri-Arap levha sistemleri ile olan ilişkisini anlamada önemli ipuçları sunmaktadır (Cleintuar v.d., 1977). Girne Dağları'ndaki bu tektonik aktiviteler, özellikle Tripa ve Lapta grupları arasında gözlenen bindirme fayları ile belirginleşir ve bölgenin jeotektonik evrimi hakkında önemli bilgiler sunar (Hakyemez, 2014).

Başlangıçta, Trodos Dağlari ve Girne Dağları, birer ada niteliğindedir, ardından Mesarya Ovası'nın yükselmesiyle birlikte bu iki adacık birbirine bağlanmıştır. Trodos Dağları, Geç Kretase döneminden itibaren deniz seviyesinin altında oluşmuş olup, bu süreç adanın merkezinde yer alan volkanik kayaçların ortaya çıkmasına neden

olmuştur. Trodos Dağları, özellikle ultramafik kayaçlar ve gabro kompleksleriyle tanınır. Girne Dağları ise Jura ve Üst Kretase yaşlı kireçtaşı ve dolomitlerden oluşan bir yapı sergiler (Hakyemez, 2014). Girne Dağları Kythrea Flysch formasyonunu yansıtmaktadır. Dağ sırasının her iki cephesinde de aynı oluşumlar mevcuttur. Kuzeye bakan cephe, sert ve dik bir eğimle denize inerken, güney cephesi daha ılımlı bir eğimle Mesarya Ovası'na açılır. Bu farklı topografik özellikler, bölgedeki tektonik hareketlerin ve farklı jeolojik süreçlerin bir sonucudur (Hakyemez, 2014). Güney'e bakan cephe Trodos dağlarına bakmakta ve Mesarya Ovası'na açılmaktayken kuzey cephe daha sarp ve dik bir şekilde denize inmektedir (Palamakambura v.d., 2016).

1.3.2 Kıyı Topografyası

Kıbrıs'ın kıyıları, esas adanın oluşumu ve sonrasındaki süreçte tektonik hareketler ile belirlenmişse de günümüzde halen çevresel faktörlerin etkisi ile şekillenmeye devam etmektedir. Adanın jeolojik gelişimi, Trodos Ophiolite'in oluşumundan başlayarak, Levant bölgesi ile olan uzun süreli tektonik ilişkilerle şekillenmiştir (Bölli, 2019). Bu jeolojik süreçler, özellikle Levant'ın tektonik aktiviteleri ile deniz seviyesindeki değişiklikler ve iklimsel etkilerle birleşerek, adanın günümüz kıyı morfolojisinin temelini oluşturmuştur (Önol, 2012). Trodos ve Kyrenia/Pentadaktylos/Beşparmak dağ kuşaklarının yükselmesiyle birlikte, adanın kıyı morfolojisi belirginleşmiş ve kıyı tipleri oluşmuştur. Bu yükselmeler, adanın batısında ve kuzeyinde daha belirgin olup, denizel taraçaların ve falezlerin oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir (Noller ve Mahaney, 2005). Adanın hemen hemen tüm cephelerindeki kıyılar boyunca, genellikle dar şeritler şeklinde uzanan ovalar söz konusudur (İlkseven, 2021). Bu ovalar aşınma ile oluşmuş ve yer kütlesinin yükselmesi sonucunda denizden gerilemesi ile (regresyon) şekillenmiştir (Polidorou ve Evelpidou, 2017). Bu süreç, özellikle Trodos Dağları'ndan gelen alüvyonların taşınması ve birikmesi ile hızlanmış, Akdeniz'deki deniz seviyesinin dalgalanmalarıyla da pekiştirilmiştir (Önol, 2012). Bunun yanı sıra, Kıbrıs'ın kıyı bölgelerinde geçmişteki deniz seviyesindeki değişiklikler de önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Akdeniz'deki deniz seviyesinin yaklaşık 4 metre yükselmesi, kıyı şeridinin iç kısımlara doğru çekilmesine ve bazı kıyı alanlarının sular altında kalmasına yol açmıştır (Andreou ve Sewell, 2016). Bu süreçler sonucunda, bugün

gözlemlenen kıyı morfolojisinin büyük bir kısmı tarihsel deniz seviyesi değişiklikleri ve tektonik aktivitelerle şekillenmiştir. Adanın kuzey ve güney kıyılarında bu tür ovalara rastlamak mümkündür. Kıyıların arkasındaki kara kütlesinin alçak olduğu kıyıların, su altındaki devamı da sığdır. Bu durum, özellikle Mağusa ve Akrotiri Körfezleri gibi yerlerde denizel ve kıyı ekosistemleri üzerinde önemli bir etki yaratmıştır, zira bu alanlar deniz suyu sıcaklıklarının artışı ve iklim değişikliği ile daha fazla stres altına girmiştir (Önol, 2012). Bahsi geçen alçak kıyılarda dalgaların biriktirmesi ve şekillendirmesi ile kıyı kordonu, kıyı oku, saplı ada (tombolo) gibi kıyı biriktirme formasyonları oluşmaktadır (Polidorou ve Evelpidou, 2017; İlkseven, 2021). Bunların yanı sıra, kıyı boyunca denizel taraçalar da gözlemlenebilir. Özellikle, kıyı bölgelerindeki denizel taraçalar hem tektonik yükselme hem de deniz seviyesindeki değişikliklerin bir sonucu olarak şekillenmiştir ve bu süreçlerin sonucunda adanın kıyı bölgelerinde ekosistem çeşitliliği oluşmuştur (Noller ve Mahaney, 2005). Karpaz Yarımadası'nın geniş alçak kıyıları, bu tür denizel taraçaların belirgin örneklerinden birini sunmaktadır (Bölli, 2019). Kıbrıs'ta alçak kıyıların en belirgin örneği Karpaz Yarımadası'da görülmektedir (Nır, 1993). Mağusa ve Akrotiri Körfezleri de akarsuların alüvyon biriktirmesi sonucunda alçak kıyılara örnek teşkil etmektedir. Geniş alanlara yayılmış alçak kıyılarda ise kıyı boyunca denizel taraçaları görmek mümkündür (Maguire ve Chick, 2016, 79). Bu kıyı tiplerinin, özellikle de Karpaz Yarımadası'ndaki alçak kıyıların oluşumunda, bölgedeki akarsuların ve deniz seviyesindeki değişimlerin etkisi büyük olmuştur. Aynı zamanda, bölgedeki neolitik ve kalkolitik yerleşimlerin, bu denizel taraçaların üzerine kurulduğu düşünülmektedir (Andreou ve Sewell, 2016). Bu yerleşimlerin, iklimsel değişimlere duyarlı alanlarda kurulmuş olmaları, bu yerleşimlerde bulunan insan topluluklarının deniz seviyesindeki değişikliklere nasıl uyum sağladıklarını anlamak açısından da önemlidir (Önol, 2012). Kıbrıs'ta görülen bir diğer kıyı tipi ise yüksek kıyılardır. Dağlık alanların hemen ardında görülen kıyılar genelde bu tiptedir (Nır, 1993). Bu yüksek kıyılar, adanın jeolojik geçmişi ve tektonik aktivitesinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Trodos ve Kyrenia/Girne dağları, bölgedeki en belirgin yüksek kıyı örneklerini sunar. Dalgaların kıyıya çarptıkları alanda dalga oyukları oluşmaktadır, bu oyuklar sürekli aşındırıldığı zaman üzerinden kütleler kopar ve böylece kıyı boyunca falezler oluşmaktadır. Bu süreç, bölgedeki yüksek dağların yükselmesiyle birleşerek kıyı

çizgisinde önemli değişimlere yol açmıştır (Noller ve Mahaney, 2005). Kıbrıs'taki kıyılar genellikle yüksek ve falezli kıyılardır. Kuzey'de Girne'nin batı kısmındaki kıyı boyunca yüksek ve dik kıyıları görmek mümkündür. Bu tür kıyılar, özellikle adanın kuzeyinde yer alan Pentadaktylos Dağları'nın eteklerinde yaygındır ve bu bölgedeki kıyılar, sert kireçtaşı kayalarının denizle etkileşimi sonucunda şekillenmiştir (Andreou ve Sewell, 2016; Bölli, 2019). Bunun yanı sıra adanın kuzey batısındaki Lefke bölgesinde de dağların hemen kıyının arkasında yükselmesinden dolayı yüksek kıyılar ile karşılaşmak oldukça mümkündür (İlkseven, 2021). Bu alanlardaki kıyı morfolojisi, özellikle deniz seviyesindeki değişikliklere karşı oldukça duyarlıdır ve iklimsel değişimlerin etkisiyle kıyı erozyonu gibi süreçlerle daha da şekillenmiştir (Önol, 2012). Güneyde ise Trodos dağlarının güney eteklerindeki Baf ve Limasol kıyıları da aynı şekilde yüksek kıyı tipine örnek oluşturmaktadır. Bahsi geçen bölgelerde kıyıdan itibaren deniz seviyesinin kısa mesafede hızlı artış gösterdiğini gözlemek mümkündür. Bu bölgeler, özellikle denizden aniden yükselen kayalık ve sarp yapılarıyla bilinir. Denizel aşındırma süreçleri, bu yüksek kıyılarda oyuklar ve falezler oluşturmuştur (Bölli, 2019). Bu kıyı bölgelerinde, deniz suyu sıcaklıklarının artışı ve iklimsel değişimlerin etkisiyle, kıyı ekosistemleri de önemli değişimlere uğramış ve bu durum, bölgedeki biyoçeşitliliğin korunması açısından kritik bir önem kazanmıştır (Önol, 2012). Kıbrıs'ın kıyı tipolojisi, sarp, erişilmesi güç, kayalık ve taşlaşmış kumullardan oluşmaktadır (Delipetrou v.d., 2008; İlkseven, 2021). Bu jeomorfolojik yapı, adanın kıyı bölgelerindeki biyolojik çeşitlilik ve ekosistemlerin korunmasında da kritik bir rol oynamaktadır (Andreou ve Sewell, 2016). Aynı zamanda, bu kıyı tipolojisi, Kıbrıs'ın tarih boyunca denizcilik faaliyetleri için sunduğu doğal limanların ve kıyı yerleşimlerinin oluşumunu etkilemiştir (Bölli, 2019). Adanın kıyı bölgelerinde yapılan çalışmalar, deniz seviyesindeki değişiklikler ve iklimsel etkilerin bu kıyıların oluşumunda önemli bir rol oynadığını göstermektedir ve bu bulgular, gelecekteki kıyı yönetimi ve korunması açısından büyük bir öneme sahiptir (Önol, 2012).

Sonuç olarak, Kıbrıs'taki kıyı morfolojisi, Neolitik yerleşimlerin şekillenmesinde çok yönlü bir rol oynadığı düşünülmektedir. Deniz seviyesindeki değişimler, bu erken dönem yerleşimlerinin konumlarını ve gelişimlerini anlamak için kritik öneme

sahiptir. Alçak kıyı bölgeleri, tarımsal faaliyetlere elverişlilik ve su kaynaklarına yakınlık gibi avantajlar sunarak yerleşimciler için uygun alanlar oluşturmuştur.
Özellikle, denizel taraçaların varlığı bu yerleşimlerin tercih edilmesinde kritik bir etken olmuştur. Bu topografik özellikler, kıyı alanlarında hem tarımsal hem de denizcilik faaliyetlerin gelişimini desteklemiş; deniz seviyesindeki dalgalanmalar, bu alanların zamanla yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Adanın kıyı topografyası, tarımsal ve ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, yerleşimcilerin çevresel uyum stratejilerini incelemede bir araç olarak kullanılmaktadır (Andreou ve Sewell, 2016).

1.3.3 Hidrografya

Kıbrıs'taki paleoiklim üzerine araştırmalar Orta Holosen'den itibaren sınırlı kalmıştır. Mevcut paleoçevre kayıtları, karasal çökeltilerde korunan polenlerin azlığı ve iyi korunamamasından dolayı eksik ve yanıltıcı bir tablo ortaya koymaktadır (Gifford, 1978, 1-9; Given v.d., 1999). Bu durum, özellikle Kıbrıs gibi yarı kurak iklim kuşağında yer alan bölgelerde, paleoiklim çalışmalarının zorluklarını artırmaktadır (Harrison v.d., 2014). Yarı kurak iklim kuşağında yer alan Kıbrıs'ta yağış miktarının az olması, yağışların yalnızca belirli dönemlerde yağması ve şiddetli buharlaşma dolayısıyla su kaynakları oldukça önemlidir. Kıbrıs'a düşen yağış miktarı yıllık ortalama 480 mm'dir. Bu yağış miktarı, özellikle Trodos Dağları'nın yükselmesiyle adanın iç kesimlerinde yoğunlaşmaktadır; bu da mevsimlik akarsuların ve yer altı su kaynaklarının oluşumunda etkili olmaktadır (Altinbas v.d., 2016). Akdeniz ikliminin bir sonucu olarak uzun süren yaz mevsimi, suyun büyük ölçüde buharlaşmasına neden olmaktadır. Bu buharlaşma süreci, adanın su döngüsünü etkileyerek hem tarım faaliyetlerini hem de su yönetimi stratejilerini zorlaştırmaktadır Yağışların bir kısmı adanın jeolojik yapısına bağlı olarak yer altına sızarak yer altı sularını oluşturur bir kısmı ise mevsimlik akarsuları oluşturmaktadır (İlkseven, 2021). Bu akarsular, Pedieos Nehri gibi, tarihsel olarak Kıbrıs'taki yerleşimler için hayati bir rol oynamıştır ve bu nehirler boyunca yeşil koridorlar oluşması, çağlar boyunca ve günümüzde sürdürülebilir kent planlamasının bir parçası haline gelmiştir (İnançoğlu v.d., 2020).

Kıbrıs'taki hidrografya, adanın tarihsel ve arkeolojik gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Yer altı suları ve mevsimlik akarsular, tarih boyunca yerleşim yerlerinin tercihinde ve bu yerleşimlerin gelişiminde önemli bir etken olmuştur. Özellikle Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda, su kaynaklarına yakın yerlerin tercih edilmesi, bu alanlarda tarım faaliyetlerinin sürdürülebilmesine ve toplulukların hayatta kalmasına olanak tanımıştır. Ayrıca, bahsi geçen su kaynakları çevresinde gelişen kültürel ve ekonomik faaliyetler, arkeolojik açıdan önemli verilerin günümüze ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Adanın su döngüsü ve su kaynaklarının çağlar boyunca nasıl kullanıldığı, bu bölgedeki arkeolojik buluntuların yorumlanmasında ve geçmiş medeniyetlerin yaşam tarzlarının anlaşılmasında temel bir unsurdur.

Akarsular

Akarsular, genellikle kaynakları dağlarda oluşan ve denize ulaşana kadar süregelen bir su akışıdır. Bu süreçte akarsular, dağları, tepeleri ve ovaları aşarak ilerler. Bu akışın dinamikleri, akarsuların geçtikleri coğrafi bölgelerin morfolojik özelliklerine göre büyük ölçüde değişiklik gösterir. Dağlık bölgelerde eğimin fazla olması akarsuların hız kazanmasına yol açarken, daha düz alanlarda akış hızı düşer ve birikim süreçleri başlar (Depraetere ve Moutsiou, 2021). Akarsular, güzergâhları boyunca yalnızca insanlar için değil, aynı zamanda doğal çevre, flora ve fauna için de temel bir kaynak niteliğindedir (Schumm, 2007). Özellikle Kıbrıs'ta, bu su yolları Neolitik ve Kalkolitik dönem yerleşimleri için hayati öneme sahip olmuştur. Pedieos (Kanlı Dere) gibi akarsular, bu dönemlerdeki yerleşimlerin yer seçiminde kritik rol oynamış, bu alanların tarım için uygunluğunu artırmıştır (Gunn v.d., 1975).

Her nehir, bulunduğu doğal çevredeki biyoçeşitliliğin dengesi için büyük önem arz eder. Akarsuların çeşitli topoğrafyalar üzerinde belirli bir yatak oluşturup akmasında, bölgenin jeolojik, litolojik ve jeomorfolojik özellikleri ve yer altı suyu ile kaynaklar önemli rol oynamaktadır. Kıbrıs'ta, akarsu sistemleri adanın jeomorfolojik yapısı tarafından şekillendirilmiştir. Bu durum, adadaki akarsuların akış rejimini ve mevsimselliğini belirleyen en önemli faktörlerden biridir (İlkseven, 2021).

Kıbrıs’ta yağış miktarı ile bağlantılı olarak tüm yıl boyunca akış gösteren akarsu mevcut değildir. Ancak, Trodos Dağları'ndan kaynaklanan akarsular, yağışlı ve karlı dönemlerde mevsimlik akış göstermektedir. Bu akış rejimleri, özellikle Trodos Dağları'ndan gelen kar sularının erimesiyle beslenen nehirlerde belirgindir ve bu mevsimsel akışlar, tarım faaliyetleri ve yerleşim yerleri için önemli su kaynakları sağlamaktadır (Depraetere ve Moutsiou, 2021). Kıbrıs'taki akarsuların bir kısmı sulamada kullanılırken, bir kısmı da denize dökülmektedir. Bu akarsuların oluşturduğu havzalar, sadece tarım ve sulama açısından değil, aynı zamanda tarih boyunca yerleşim alanlarının kurulmasında da etkili olmuştur (Gunn v.d., 1975).

Akarsular, nesiller boyunca hemen hemen tüm yerleşimler için hayati önem taşımıştır (Adoloye, 2009). Akarsular, insan faaliyetleri için birincil doğal kaynaklardandır (Buzarboruah, 2014). Akarsu havzaları her ne kadar sel, kum birikimi, erozyon gibi doğa olaylarının tehdidi altında olsa da tarım, sulama, denizcilik ve ekonomik açıdan çeşitli beklentileri karşılamaktadır (Das, 2014). Kıbrıs’ta, Pedieos Deresi gibi akarsular, tarih boyunca bölgedeki yerleşim yerlerinin ekonomik ve sosyal gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. Bu nehirler hem su sağlama kapasitesiyle hem de tarıma elverişli toprakların oluşumuna katkıda bulunarak adanın ekonomik yapısını şekillendirmiştir. Bu sebeple insanoğlu yerleşikliğe geçtiğinden beri suyun insan yaşamındaki temel rolünü fark etmiş ve her zaman suya yakın olmuştur (Sadoff ve Grey, 2002).

Kıbrıs’taki hemen tüm nehirler, yalnızca kış aylarında veya yoğun yağış olaylarından sonra akan mevsimsel nehirlerdir. Bu nehirlerin en uzunu, Trodos Dağları'ndan doğarak kuzeydoğuya Mağusa Körfezi’ne doğru akan Pedieos’dur (Charalambous, Manfred, ve Bakirtsiz, 2016). Bu nehir, yalnızca adanın su rejimini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda tarih boyunca bölgede bulunan yerleşimlerin coğrafi olarak nerelerde yoğunlaştığını da etkiler (Gunn v.d., 1975). Adadaki en önemli akarsular arasında Pedieos (100 km), Gialias (88 km), Serrakhis (55 km), Dhiarizos (42 km), Xeropotamos (41,5 km), Ezousa (41 km), Kouris (38 km) ve Ovgos (Dar Dere) (15km) yer almaktadır. Coğrafi olarak Trodos Dağları'ndan doğan ve adanın güneyine akan dereler kuzeye göre daha zengin durumdadır. Bu akarsuların farklı mevsimlerde

gösterdiği değişken akış rejimleri, tarımsal faaliyetler açısından önemli bir etkiye sahiptir. Bahar ve yaz aylarında eriyen kar sularının su kaynaklarını beslemesiyle beraber güneyde tek tük yazın akan dere görmek mümkündür (İlkseven, 2021).

1.3.4 İklim

Doğu Akdeniz'de yer alan Kıbrıs'ta yarı kurak ve dört mevsimin belirgin olarak yaşandığı tipik bir Akdeniz iklimi hakimdir. Kıbrıs Meteoroloji Dairesi'ne göre, adada yaz ayları mayıs ayından eylül sonuna kadar sıcak ve kurak geçmekte, bu dönemde günlük maksimum sıcaklıklar genellikle 30°C'nin üzerine çıkmaktadır (Department of Meteorology Cyprus). Kasım ayından mart ayına kadar yağışlı kış, ayrıca dengesiz hava sistemlerine maruz kalan kısa sonbahar ile ilkbahar mevsimleri gözlenmektedir (Delipetrou, v.d., 2008, 173). Kış aylarında, özellikle aralık ve ocak aylarında, yağış miktarları en yüksek seviyelere ulaşmaktadır ve yıllık yağış miktarı ortalama 500-600 mm arasında değişim göstermektedir (Department of Meteorology Cyprus). Kıbrıs'ın bu iklim özellikleri, adanın zengin bitki çeşitliliğine de yansımaktadır. Ada, 1,738 takson içeren doğal bir floraya sahiptir ve bu florada yaklaşık %6,7 oranında endemik bitki türü bulunmaktadır (Delipetrou v.d., 2008). Ada, 1640 yerli takson (tür ve alttür) ve yaklaşık 142 endemik bitki türü ile dikkat çekici bir biyolojik çeşitliliğe sahiptir (Wörn, 2019). Bu endemik bitkilerin çoğu, Kıbrıs'ın zengin ve çeşitli habitatlarını yansıtır. Özellikle Trodos Dağları, adadaki endemik türlerin çoğunun bulunduğu yerdir ve burada, Cedrus brevifolia gibi endemik ağaç türleri de bulunmaktadır (Delipetrou v.d., 2008). Trodos Dağları'nda yer alan bu ağaç türleri, özellikle adanın hidrolojik rejimine katkı sağlayarak, su kaynaklarının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, son yıllarda kaydedilen yağış miktarındaki azalma, bu ekosistemleri tehdit etmektedir (Rossel, 2001).

Kıbrıs'ta coğrafi faktörler ile şekillenen üç farklı iklim bölgesi bulunmaktadır. Bunlar Trodos Dağları iklim bölgesi, Girne Dağları iklim bölgesi ve Mesarya iklim bölgesidir. Trodos Dağları iklim bölgesi, adanın güney batısında yer almakta ve yazın en serin, kışın ise en soğuk bölgesidir. Yüksek konumundan dolayı düşük nem oranları ile Kıbrıs'ta tek kar görülen bölgedir (İlkseven, 2021). Bununla birlikte, Trodos Dağları'nda gözlemlenen yağış miktarlarındaki düşüş, özellikle kış aylarında

belirginleşmektedir. 1916-1970 ve 1970-2000 yılları arasındaki verilerin karşılaştırılması, yıllık yağış ortalamasında %14,9 oranında bir azalma olduğu gözlenmektedir (Rossel, 2001). Bu bölge, ayrıca Kıbrıs'ın su kaynaklarının büyük bir kısmını besleyen önemli bir hidrolojik alan olarak bilinir. Yağışların azalması, bölgedeki yeraltı su kaynaklarının yenilenmesini olumsuz etkilemektedir (Department of Meteorology Cyprus).

Trodos Dağları, ayrıca Pinus brutia ve Pinus nigra gibi iğne yapraklı ormanlara ev sahipliği yapar; bu ormanlar, Trodos'un yüksek zirvelerinde, 1400 ila 1950 metre arasındaki yüksekliklerde bulunur ve Kıbrıs'taki en geniş saf Siyah çam ormanını barındırır (Sparrow ve John, 2016). Bu ormanlar, özellikle Pafos ormanında yoğunlaşmıştır ve Kıbrıs'ın doğal bitki örtüsünün önemli bir parçasını oluşturur (Delipetrou v.d., 2008).

Girne Dağları iklim bölgesi, adanın kuzeyinde, kıyı şeridine paralel uzanan Girne Dağları ve eteklerinde hakimdir. Bu dağlar, kalker kayaçlardan oluşan ve alkali topraklara sahip olan bir sıradağdır ve burada genellikle Cupressus sempervirens gibi servi ormanları görülür (Sparrow ve John, 2016). Bu dağlarda ayrıca Juniperus phoenicea (Fenike Ardıcı), Pinus Brutish (kaba çam), Pinus nigra (kara çam), Cedrus (Sedir) gibi karakteristik Akdeniz bitki türleri de yaygındır (Delipetrou v.d., 2008). Ancak, Girne Dağları'nda da yağış miktarında belirgin bir düşüş yaşanmış, özellikle kış aylarında kaydedilen yağışlar, önceki dönemlere göre %16,3 oranında azalmıştır (Rossel, 2001). Girne Dağları'ndaki bu yağış azalması, bölgedeki doğal bitki örtüsünün durumunu etkilemekte ve erozyon riskini artırmaktadır (Department of Meteorology Cyprus).

Mesarya iklim bölgesi ise Trodos ve Girne Dağları arasında kalan, deniz etkisine kapalı bir bölgedir. Denizel etkiye kapalı bir bölge olmasından dolayı gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkları yüksektir. Bölge adanın en az yağış alan kesimidir (İlkseven, 2021). Mesarya Ovası, yıllık ortalama 300 mm'nin altında kalan yağış miktarı ile Kıbrıs'ın en kurak bölgesidir. Bu durum, bölgedeki tarımsal faaliyetleri kısıtlamakta ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını zorunlu kılmaktadır (Department of Meteorology Cyprus). Mesarya Ovası, tarihte yoğun ormanlarla kaplı

iken, günümüzde çoğunlukla tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Yoğun otlatma ve tarımsal faaliyetler, bölgedeki bitki örtüsünün çeşitliliğini önemli ölçüde azaltmıştır (Wörn, 2019).

Holosen iklimi, değişen güneş ışığı ve güneş aktivitesi doğrultusunda tropik volkanik patlamalar ve okyanus termohalin sirkülasyonu dinamikleri tarafından belirlenmiştir. Bahsi geçen buzul arası dönemde görülmeye başlanan yeni iklim, Homo Sapiens toplumunun büyümesini ve gelişmesine önayak olmuştur (Wanner, 2014). Bu doğrultuda Holosen iklimi üç ana dönemde incelenebilir. Yaklaşık GÖ 11.700-7000 arasındaki ilk dönem, kuzey yarımkürede yüksek güneşlilik ile temsil edilmektedir. Kuzey Amerika ve Avrasya'da eriyen buz kütlelerinin periferisinde ise halen serin ve ılıman bir iklim görülmekte, Afrika ve Asya'da ise yüksek muson yağmuru aktivitesi hâkim durumdadır (Renssen ve diğerleri, 2009) (Zhang ve diğerleri, 2011). Yaklaşık GÖ 7000-4200 arasındaki ikinci dönemde ise Holosen termal maksimum olarak adlandırılmaktadır. Bahsi geçen dönemde kuzey yarımkürede orta ve yüksek enlem bölgelerinde daha yüksek yaz sıcaklıkları yanında muson aktivitesinin de halen aktif olduğu fakat düşüşe geçtiği görülmektedir (Wanner ve Bütikofer, 2008). Bu dönemde, Kıbrıs'ta da benzer bir iklimsel değişim gözlemlenmiştir. Yüksek sıcaklık ve değişen yağış rejimleri, adadaki bitki örtüsünü de etkilemiş, özellikle ormanlık alanlarda tür çeşitliliği artmış ve bazı türlerin yayılım alanları genişlemiştir (Wörn, 2019). Holosen döneminde Kıbrıs'taki iklimsel değişimlerin, özellikle Trodos Dağları'nda gözlemlenen kar örtüsü ve yağış miktarlarındaki değişikliklerle paralel olduğu belirlenmiştir. 1970 sonrası dönemde, bu bölgede kar örtüsünde azalma ve yağış miktarlarında belirgin bir düşüş kaydedilmiştir (Rossel, 2001). Neoglaciation/Yeni buzullaşma olarak adlandırılan üçüncü dönemde ise kuzey yarımkürede yaz aylarında güneş etkisinin nispeten azaldığı gözlenmiştir (Denton ve Karlen, 1973). Fakat Holosen'in ortalarında her ne kadar güneşlenme süresi azalmış olsa da Holosen Termal Maksimum'un ve yeni buzullaşma döneminin antropojenik sera etkisi ve küresel ısınma ile sona erdiği düşünülmektedir (IPCC, 2007).

8.2 K Olayı: Kıbrıs'ta Toplumsal ve Ekolojik Etkiler

Holosen dönemi boyunca Kıbrıs, Doğu Akdeniz'in dinamik kültürel ve ekolojik yapısı içerisinde, çevresel değişimlerin etkilerini dolaylı yollardan hisseden bir ada olarak öne çıkmıştır. Neolitik Çağ'da, ada ile Anadolu ve Levant arasında kurulan kültürel ve ekonomik bağlantılar, Kıbrıs'ı daha geniş bölgesel sistemlerin bir parçası haline getirmiştir. Bu bağlamda, MÖ 6200 civarında gerçekleştiği düşünülen ve "8.2 k olayı" olarak adlandırılan ani iklim değişikliği, yalnızca çevre anakarada değil, aynı zamanda Kıbrıs'ın toplumsal yapılarında da dolaylı etkiler yaratmış olabilir (Rosen ve Rosen, 2018; Berger v.d., 2016; Nieuwenhuyse v.d., 2016). Bu çalışmada öne sürülen hipotez, bu iklimsel olayın Kıbrıs'taki yerleşim düzenlerinde kesintilere, toplulukların organizasyonunda değişimlere ve adanın yeniden şekillenen bir göç noktası olarak rol oynamasına yol açmış olabileceği yönündedir.

8.2 k olayı, Levant, Anadolu ve Kuzey Suriye gibi bölgelerde yaşanan kuraklık ve soğuma etkisiyle, tarımsal verimlilikte düşüşe ve dolayısıyla toplulukların yaşam stratejilerinde değişime neden olmuştur. Ana karadaki bu değişimler, ticaret ağlarının zayıflamasına ve kültürel değişimlerin yavaşlamasına yol açmış olabilir (Berger v.d., 2016; Nieuwenhuyse v.d., 2016; Rosenstock v.d., 2019). Kıbrıs'ın bu süreçte anakara ile kurduğu bağlantılar üzerinden dolaylı olarak etkilendiği düşünülebilir. Anadolu, Levant ve Mezopotamya'dan ithal edilen ürünlerin adaya gelmesinde yaşanan aksaklıklar veya ticaretinin zayıflaması, Kıbrıs'taki toplulukların yaşam biçimlerini yeniden değerlendirmelerini gerektirmiş olabilir (Davis, 1989). Bu tür bağlantıların zayıflaması, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sonunda Khirokitia ve Tenta gibi önemli yerleşimlerin terk edilmesiyle sonuçlanmış olabilir (Clarke ve Wasse, 2019). Ancak bu terk edilişin kesin bir şekilde 8.2 k olayıyla bağlantılı olduğunu gösterecek doğrudan bir kanıt bulunmamaktadır; bu durum yalnızca bölgesel bağlamda olasılıklar üzerinden değerlendirilebilir (van der Horn v.d., 2015; Le Brun v.d., 2017).

Kıbrıs'ta, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arasında gözlemlenen kesintinin nedenleri, yalnızca iklimsel etkilere değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik faktörlerin etkileşimine de bağlanabilir. 8.2 k olayının anakara bölgelerinde neden olduğu stresin, göç hareketlerini tetiklemiş olması muhtemeldir. Bu göçler sırasında, Kıbrıs'ın coğrafi ve ekolojik avantajları nedeniyle

alternatif bir yerleşim alanı olarak tercih edilmiş olabileceği öne sürülebilir. Adaya göç eden toplulukların, yanlarında tarım teknikleri, hayvan evcilleştirme bilgisi ve çanak çömlek üretiminde yeni yöntemler getirmiş olması olasıdır. Bu durum, Çanak Çömlekli Neolitik dönemde Kıbrıs'ta yeniden yerleşim faaliyetlerinin başlamasına katkıda bulunmuş olabilir.

MÖ 5. binyılda görülmeye başlanan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Kıbrıs'ta yeni bir teknoloji olarak çanak çömleğin devreye girdiği bir dönemdir. Bu dönemde, beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubu çömleklerin üretimi ve yerleşimlerin daha küçük, dağınık kümeler halinde yeniden organize edilmesi, bu toplulukların çevresel ve sosyal koşullara uyum sağlama sürecinde olabileceğini işaret etmektedir (Clarke v.d., 2007). Klepini-Troulli gibi yerleşimlerde bulunan mimari ve çanak çömlek kalıntıları, Kıbrıs topluluklarının hem anakara kültürel pratiklerinden etkilendiğini hem de bu etkileri kendi yerel yaşantılarına uyarladıklarını düşündürmektedir (Peltenburg, 1989; Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023). Ancak bu olası yeniden yerleşim sürecinin tamamen göç yoluyla mı, yoksa ada içinde mevcut toplulukların organizasyon değiştirmesiyle mi gerçekleştiği, henüz kesin değildir.

Bu hipoteze göre, 8.2 k olayı sırasında anakara bölgelerinde artan kuraklık ve kaynak kıtlığı, Kıbrıs'ın tarımsal potansiyeline olan talebi artırmış olabilir (Berger v.d., 2016; Nieuwenhuyse v.d., 2016; Rosenstock v.d., 2019). Bu talep hem etkileşim ağlarının yeniden kurulmasını hem de adaya doğru farklı bir göç dalgasını tetiklemiş olabilir. Ayrıca, Levant ve Anadolu'dan Kıbrıs'a su yönetimi sistemleri ve kuraklığa dayanıklı tarım yöntemlerinin getirilmiş olması da olasıdır. Bu teknolojik transferler, Kıbrıs'taki toplulukların çevresel değişimlere karşı dayanıklılıklarını artırmış olabilir (Rosen ve Rosen, 2018).

Sonuç olarak, 8.2 k olayının Kıbrıs üzerindeki etkileri doğrudan belgelenmemiş olsa da ada üzerindeki dolaylı etkilerin, Neolitik dönemdeki yerleşimlerdeki kesintiler, sürekli yer değiştirme, küçük çaplı yerleşimlerin gözlenmesinin yeniden yapılanma süreçleriyle ilişkili olabileceğini öne düşündürmektedir. Bu bağlamda, Kıbrıs'ın yalnızca çevresel streslere karşı bir kaçış noktası değil, aynı zamanda kültürel yeniliklerin ve teknolojik transferlerin gerçekleştiği bir alternatif merkez haline gelmiş

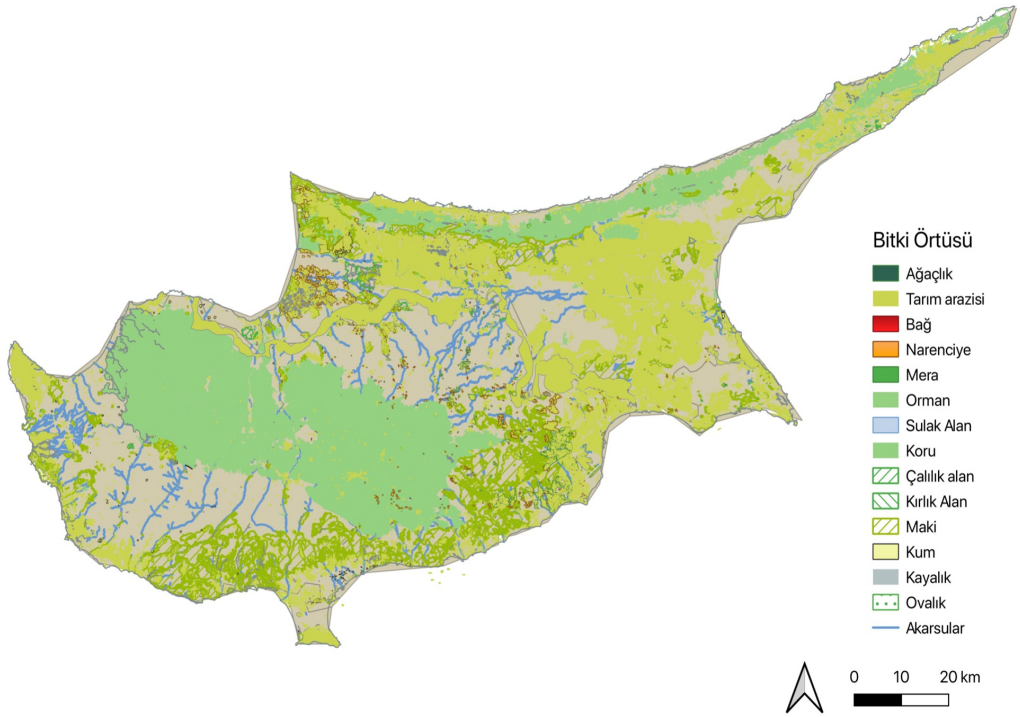
olabileceği hipotezi dikkate değerdir. Bu süreçte adanın, anakaradaki çevresel streslerin yarattığı zorluklarla başa çıkmak için yeni çözümler arayan topluluklar için bir alternatif merkez haline gelmiş olabileceği öne sürülmektedir. Ancak bu görüşlerin doğrulanması için, daha fazla arkeolojik kanıta ve detaylı stratigrafik çalışmalara ihtiyaç vardır.

1.3.5 Canlı Ortam

1.3.5.1 Flora

Asya, Afrika ve Avrupa'nın çevrelediği Kıbrıs'ta çeşitli iklim ve jeolojik yapıdan dolayı farklı peyzajları bir arada görmek mümkündür. Adanın coğrafi ve jeolojik çeşitliliği, Kıbrıs'ın bitki örtüsü ve habitatlarında zengin bir çeşitliliğe yol açmıştır. Kıbrıs, sahil boyunca uzanan kumul ekosistemleri, kıyı ovaları ve dağlık alanlarda yer alan orman örtüsü ile dikkat çekici bir floraya ev sahipliği yapmaktadır. Kıbrıs'ın kumul ekosistemleri, birçok nadir ve endemik bitki türüne ev sahipliği yapmaktadır ve bu türler, adanın flora zenginliğine önemli katkılar sağlamaktadır (Hadjichambis v.d., 2004). Her ne kadar adanın boyutları farklı tür ve habitat çeşitliliğini barındırmak için yeterli olsa da Miyosen tuzluluk krizinden sonra endemik biota oluşturmak için izole durumdadır (Böhme ve Weidl, 1994). Buna ek olarak adanın ilk iskanının GÖ 12.000 cal tarihinde, Epi-Paleolitik dönemde gerçekleştiği bilinmekte ve bu ilk avcı-toplayıcı toplulukların doğal çevrelerinden yararlandığı söz konusudur (Simmons, 2001; Simmons, 2014). Adada Neolitik Çağ'a geçişle birlikte, tarım faaliyetleri ivme kazanmış ve bitki kullanımında büyük bir artış gözlenmiştir. Kıbrıs'taki tarımsal faaliyetler, GÖ 9.000 yıllarında başlamış ve bu süreçte yerli buğday ve arpa türleri önemli bir rol oynamıştır. Neolitik Çağ'ın başlangıcında Kıbrıs'a ithal edilen ve hızla adanın tarımsal pratiğinin bir parçası haline gelen Juglans regia (ceviz) türü gibi bitkiler, adanın bitki örtüsünde önemli değişikliklere yol açmıştır (Pound v.d., 2023). Bununla beraber çiftçilik faaliyetleri ve bitkilerin doğrudan kullanımı MÖ 9000 tarihinde başlamıştır. (Briois, v.d. 1997; Croft, 2010). Adadaki botanik araştırmalar doğrultusunda, tarihöncesi çağlardaki vejetasyonun günümüzdekinden daha farklı olduğu bilinmektedir. Arkeolojik kazılardan elde edilen botanik veriler doğrultusunda meşe, kızılağaç, çınar gibi türlerin günümüzdekinden daha fazla gözlendiği

bilinmektedir. Özellikle Trodos Dağları gibi yüksek rakımlı alanlar, Pleistosen ve Holosen boyunca yoğun orman örtüsüne sahip olmuş, ancak insan faaliyetlerinin artmasıyla birlikte bu ormanların büyük bir kısmı tahrip edilmiştir (Lucas ve Fuller, 2020). Adada günümüzdeki bitki örtüsü ise maki ve bodur bitkilerden oluşmaktadır. Buna karşın, kıyı kumulları ve tuzlu bataklıklar gibi habitatlar da adanın doğal peyzajının bir parçasını oluşturur ve bu bölgelerde sucul bitki örtüsü yaygındır (Hand, 2003). Adanın coğrafi konumu ve değişken coğrafi yapısı ile birçok farklı bitki türü yaşamaktadır. Trodos ve Girne dağlarında iğne yapraklı ormanlar, dağların eteklerinden ovalara kadar maki ve garigler, alçak iç kısımlarda ise bozkırlar hakimdir (İlkseven, 2021). Ais Giorkis ve çağdaş arkeolojik alanlarda yapılan araştırmalar, adanın bitki örtüsünün Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den itibaren nasıl değişikliğe uğradığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmalar, tarımın adada yayılmasıyla birlikte doğal orman örtüsünün yerini giderek tarım alanlarına bıraktığını göstermektedir (Simmons, 2012). Polen analizlerinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda Erken Holosen'de Kıbrıs'ın yoğun orman, tipik Akdeniz ağaçları ve çalılar (Ceratonia siliqua, Cupressus, Juniperus, Quercus coccifera, Quercus infectoria subsp. Veneris, Laurus nobilis, Olea europaea, and riparian Platanus orientalis) ile kaplı olduğu bilinmektedir (Karali, 1996; Hansen, 2001). Bakır madenciliği ve denizcilik faaliyetleri ile Tunç Çağı'nda orman kesim faaliyetlerinin baş gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca, Neolitik Çağ'da adanın yoğun orman örtüsü, tarım ve yerleşim faaliyetleri nedeniyle bir miktar azalmıştır. Zamanla, inşaatlaşma ve şehirleşme ile bu oran daha da yükselmiştir (Lucas ve Fuller, 2020). Bununla birlikte adada nüfusta ve refah seviyesinde dalgalanmalar yaşanmış ve ormanların yanlış kullanılması ile ada giderek kuraklaşmıştır (Madon, 1930; Thirgood, 1981). Günümüzde adada potansiyel doğal bitki örtüsünün çok az miktarının korunduğu gözlenmektedir. Bu tahribatın etkileri günümüzde de devam etmekte olup, Kıbrıs'ın doğal bitki örtüsünün sadece %20'si korunabilmiştir (Hand, 2003). Bununla birlikte yaklaşık 140 yıllık orman yönetim planından sonra bile ormanlık araziler adanın %20'sini kaplamaktadır (Delipetrou, v.d. 2008:176).

Şekil 1.1: Uydu verilerinden faydalanılarak oluşturulmuş vejetasyon haritası.

1.3.5.2 Fauna

Fauna, bir bölgedeki tüm hayvan organizmalarını, memelileri, sürüngenleri, kuşları, amfibileri, böcekleri, balıkları ve daha farklı birçok mikroorganizmayı kapsayan bir terimdir. Kıbrıs'ın coğrafi konumu, zengin doğal çevresi ve jeolojik geçmişi, faunanın gelişimini ve çeşitliliğini sağlamış, ayrıca birçok biyolojik canlının ihtiyaçlarını karşılayacak ekolojik nişler ve habitatlar yaratmıştır. Günümüzde adada yaklaşık 30 memeli, 25 sürüngen ve amfibi, 370 kuş türü, 250 balık sürü ve 6000 civarında böcek türünün yaşadığı bilinmektedir (Delipetrou v.d., 2008:186-187). Kıbrıs, biyolojik çeşitliliği ve endemik tür zenginliği açısından Akdeniz'in önemli bir bölgesidir. Adanın flora ve faunasındaki bu çeşitlilik, iklim, jeoloji ve tarihsel izolasyon gibi faktörlerin birleşiminden kaynaklanmaktadır (Department of Environment-Cyprus, 2010).

Kıbrıs'ın faunal yapısı, adanın tarih öncesi dönemlerinden günümüze kadarki süreçte ciddi değişikliklere uğramıştır. Adadaki endemik türler arasında dikkat çekenler, cüce

su aygırı (Phanourios minutus) ve cüce fil (Palaeoloxodon cypriotes) gibi Pleistosen döneme ait hayvanlardır. Akrotiri-Aetokremnos gibi Epipaleolitik döneme tarihlenen önemli arkeolojik alanlarda, bu türlerin fosil kalıntıları, iyi korunmuş stratigrafik bağlamlarda bulunmuş ve yoğun tartışmalara neden olmuştur. Özellikle, kemiklerde tespit edilen yanma izleri ve bazı durumlarda görülen kesik izleri, bu türlerin insanların sistematik avcılığına maruz kalmış olabileceğini öne sürmektedir (Davis, 1989; Simmons, 2013; Hadjikoumis v.d., 2017). Ancak, yeni fizikokimyasal analizler, bu fosillerin bir kısmının doğal süreçler sonucunda birikmiş olabileceğini ve insan müdahalesinin sanılandan daha sınırlı olabileceğini göstermektedir (Zazzo v.d., 2015). Akrotiri-Aetokremnos'ta, Epipaleolitik insan yerleşimlerine işaret eden tabakaların altında birikmiş cüce hipopotam fosillerinin, doğal nedenlerle oluşmuş birikimlerden kaynaklanabileceği öne sürülmektedir. Ayrıca, kemiklerdeki manganez birikimleri gibi tafonomik veriler, bu türlerin yok oluşunun iklimsel değişimlerle ilişkilendirilebileceğine dikkat çekmektedir (Zazzo v.d., 2015).

Cüce fil fosil kalıntıları, adanın birçok bölgesinde bulunmuş ve bu türün adada yaygın olduğunu işaret etmektedir. Yeni saptanan fosil kalıntıları, Kıbrıs'ta Pleistosen döneme ait iki farklı cüce fil türü olabileceğini düşündürmektedir (Athanassiou v.d., 2014). Bununla birlikte, Epipaleolitik dönemde insan faaliyetleri ve iklimsel değişimlerin bu türlerin yok oluşunda birlikte etkili olmuş olabileceği öne sürülmektedir (Simmons, 2013). Bu kuram, bazı bilim insanları tarafından desteklenirken, diğerleri tarafından eleştirilmekte ve yoğun tartışmalara konu olmaktadır (Binford, 2000; Dewar, 2001). Kemiklerin kalsinasyon tarihleri, insan yerleşimlerinin bu yok oluşun doğrudan nedeni olmayabileceğini ancak kemiklerin odun yakıtı olarak kullanılmak üzere toplandığını işaret etmektedir. Bu durum, cüce hipopotamların soyunun tükenmiş veya ciddi şekilde tehlike altında olduğu bir döneme işaret etmektedir (Zazzo v.d., 2015).

Ayrıca, Vretsia/Roudias bölgesinde tespit edilen fosiller, Pleistosen dönemde Kıbrıs'ın daha geniş bir memeli çeşitliliğine ev sahipliği yaptığını göstermektedir (Vigne ve Cucchini, 2005; Bodet, 2021). Bu fosiller, cüce fil ve hipopotamlar dışında, daha geniş bir faunal çeşitliliğin var olduğunu ve bu türlerin yok oluşunun yalnızca insan faaliyetlerine değil, çevresel değişimlere de bağlanabileceğini göstermektedir.

Özellikle Younger Dryas dönemindeki kuraklık ve su kaynaklarının azalması, bu türlerin yok oluş sürecini hızlandırmış olabilir (Zazzo v.d., 2015). Bu bağlamda, Epipaleolitik dönem insanlarının adadaki memeli türleri üzerindeki etkisinin incelenmesi, yalnızca insan faaliyetlerinin değil, aynı zamanda çevresel değişimlerin de faunal dinamikleri nasıl etkilediğini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir (Simmons, 2013; Hadjikoumis v.d., 2017; Zazzo v.d., 2015).

Neolitik Çağ'da Kıbrıs'ın faunası, büyük ölçüde adaya dışarıdan getirilen türlerle zenginleşmiştir. Özellikle, Mezopotamya Geyiği (Dama dama mesopotamica), Alageyik (Dama dama), Kızıl Geyik (Cervus elaphus), Sansar (Mustella nivalis), yaban kedisi (Felis silvestris), Tilki (Vulpes vulpes), Muflon (Ovis gmelini ophion), tavşan (Lepus europaeus) ve çeşitli fare türleri gibi yeni memeli türler bu dönemde adaya gelmiştir. Bu türlerin Kıbrıs'a nasıl getirildiği konusunda yapılan araştırmalar, özellikle Epi-paleolitik ve Neolitik Çağ'daki insan hareketliliğinin bu türlerin adaya taşınmasında önemli bir rol oynadığını düşündürmektedir. Ayrıca, yapılan genetik çalışmalar, bu türlerin adaya getirilmesinin yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel bir etkileşim sonucu olduğunu da göstermektedir (Şevketoğlu ve Hanson, 2015). Bu türlerin bir kısmı, adadaki ilk yerleşik topluluklar tarafından getirilmiş ve bir kısmı da yerel yaban hayatına karışarak zaman içinde adada kalıcı hale gelmiştir (Higl, 2019). Adanın çeşitli bölgelerindeki arkeolojik kazılarda Dama dama mesopotamica kemiklerine rastlanılması, bu türün adada yaygın olduğunu işaret etmektedir. Ancak, bu türün günümüzde Kıbrıs'ta bulunmaması, muhtemelen aşırı ve sürekli avlanma sonucunda soyun tükendiği fikrini desteklemektedir (Kassapis v.d., 2005).

Adanın coğrafi izolasyonu, birçok türün yerel ortama uyum sağlamasına olanak tanımış, bu durum ise benzersiz adaptasyon süreçlerini doğurmuştur. Ovis gmelini ophion (Kıbrıs Muflon'u), adaya getirildikten sonra değişim geçirerek Kıbrıs'a özgü bir endemik tür haline gelmiştir. Koruma çalışmaları sayesinde popülasyonunda artış gözlenmesine rağmen, habitat daralması ve yasadışı avlanma gibi tehditler bu türün geleceğini riske atmaktadır (Department of Environment-Cyprus, 2010). Khirokitia kültüründeki topluluklar, hayvanları avcılık ve sosyal amaçlarla kullanmış, ancak

hayvanların genetik olarak evcilleştirilmesi sınırlı kalmıştır. Bu durum, insan-hayvan etkileşiminin adadaki sosyal yapılarla sıkı bir bağlantıya sahip olduğunu işaret etmektedir (Davis, 1989; Bodet, 2021).

Kıbrıs'ın tarihöncesi döneme ait faunası, yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel etkileşimlerin de bir sonucu olarak şekillenmiştir. Hayvan kemiklerinden yapılan aletler ve süs eşyaları, bu türlerin kültürel ve ekonomik değerini açıkça ortaya koymaktadır (Vigne v.d., 2014; Bodet, 2021**).** Ayrıca, arkeobotanik kanıtlar, tarımın gelişimi ile hayvan evcilleştirme süreçlerinin paralel ilerlediğini göstermektedir (Hadjikoumis v.d., 2023). Bu süreçler, adanın izolasyonunun sosyal yapılar üzerindeki etkilerini vurgularken, yerel toplulukların çevresel streslerle nasıl başa çıktığına dair önemli ipuçları sunmaktadır (Le Brun, 2001; Bodet, 2021).

İKİNCİ BÖLÜM

Kıbrıs Adasında Neolitik Çağ: Öncesi, Genel Özellikleri ve Sonrası

2.1 Kıbrıs'ın Tarihöncesine Genel Bir Bakış

Kıbrıs'ın tarihöncesiyle ilgili bilgilerimiz, ne kadar sınırlı olursa olsun, elimizdeki veriler adadaki kültür gruplarının oldukça zengin ve çeşitli olduğunu göstermektedir. Ada, Kuzey Mezopotamya, Levant, Anadolu ve Ege arasında bir köprü olarak tanımlanmaktadır ve zaman içinde birçok farklı kültür ve topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Kıbrıs, çevre kültür bölgeleriyle bu kadar yakın ve etkileşime açık bir konumda bulunuyor olsa da MÖ 2400'lere kadar, Tunç Çağı öncesinde anakaranın herhangi bir kesimiyle direkt etkileşimi işaret eden veriye rastlanılmadığı belirtilmiştir (Knapp v.d. 1994, 377; Bachhuber, 2015). Fakat ilerleyen yıllarda devam eden araştırmalar, aslında Tunç Çağı öncesinde, özellikle Neolitik Çağ'da adadaki kültürün Anadolu, Levant ve diğer kültür bölgeleriyle etkileşim içinde olduğunu gösteren verilere rastlanıldığını ortaya koymuştur (Şevketoğlu, 2002). Son 30 yılda devam eden Kıbrıs'ın tarihöncesi üzerine yapılan araştırmalar, Kıbrıs arkeolojisi adına devrim niteliği taşımaktadır. Yüzey araştırmalarından elde edilen, Paleolitik Çağ'a tarihlendirilebilecek yüzey buluntuları, Akrotiri-Aetokremnos'da yeniden başlatılan kazılar ve elde edilen erken tarihler sunan sonuçlar; Parekklisha-Shillourokambos, Ayia Varvara-Asprokremnos, Ayios Tychonas-Klimonas, Kritou Marottou-Ais Yiorkis, Akanthou-Arkosykos (Tatlısu-Çiftlizdüzü) ve Kissonerga-Mylouthkia gibi Neolitik Çağ için önemli bulgular sunan yerleşmeler, Khirokitia kültürünün aslında Neolitik Çağ'ın başlangıcı olmadığını ve bilinenden daha erkene tarihlendiğini ortaya koymuştur (Clarke, 1998; Peltenburg, 2003; Manning v.d., 2010; Vigne v.d., 2011; Şevketoğlu ve Hanson, 2015; Strasser v.d., 2016; Simmons v.d., 2018; Yurtdaş ve Özerenler, 2021).

Homo cinsinin Kıbrıs'taki en erken varlığı, çoğunlukla karada ve su altında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarından toplanan malzemeler doğrultusunda bilinmektedir (Vita-Finzi, 1973; Ammerman, 2020; Strasser v.d., 2016; Yurtdaş ve Özerenler, 2021). Akdeniz'deki diğer adalardaki Paleolitik buluntuların varlığı göz önünde bulundurulduğunda, Kıbrıs'ta da bu tür buluntulara rastlanması mümkün

gözükmektedir. Nitekim, adanın kuzeyinde, olası erken kamp/işlik alanlarının saptanmasıyla birlikte adadaki Paleolitik Çağ'a tarihlendirilebilecek yerlerin varlığı tartışılır hale gelmiştir (Yurtdaş ve Özerenler, 2021). Ancak söz konusu alanlar kazı sistematiği içinde ayrıntılı olarak araştırılmamış ve arkeolojik kontekstler radyometrik analizler ile tarihlendirilmemiş olduğu için konuya ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır. Paleolitik Çağ'ın ardından Kıbrıs'taki ilk insan iskanına ait en erken veriler, adanın güneyinde bulunan ve Son Epipaleolitik Dönem'e (MÖ 11.000-9000) tarihlenen Akrotiri-Aetokremnos kaya sığınağından gelmektedir. Aetokremnos'da günümüzde nesli tükenmiş endemik cüce filler ve cüce su aygırı kalıntıları ile insan elinden çıkmış taş aletler saptanmıştır (Simmons, 2001; 2012). Ek olarak, yeni bir erken yerleşim yeri olan Vretsia-Roudias da Son Epipaleolitik Dönem'den PPNA'ya kadar bir iskan söz konusudur (Tsakalos v.d., 2021). Son Epipaleolitik Dönem'in ardından, Agios Tychonas-Klimonas (Cypro-PPNA), Agia Varvara-Asprokremnos (Cypro-PPNA), Kissonerga-Mylouthkia (Cypro-PPNA), Kalavasos-Tenta 5 (Cypro-PPNA), Kritou Marottou-Ais Yiorkis (Cypro-PPNB), Parekklisha- Shillourokambos (Cypro-PPNB), Akanthou-Arkosykos (Cypro-PPNB) ve Khirokitia Vouni (Khirokitian), Kalavasos Tenta (Khirokitian), Kholetria- Ortos (Khirokitian), Apostolos Andreas-Kastros (Khirokitian) gibi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPNA-PPNB-Khirokitia Kültürü) yerleşimleri, Akrotiri ve Khirokitia Kültürü arasındaki boşluğu doldurmakta ve Kıbrıs kronolojisi için erken tarihler sunmaktadır (McCartney, 2010; Simmons, 2012; Şevketoğlu ve Hanson, 2015; Simmons v.d., 2018, Tsakalos v.d, 2021).

MÖ	11000	10500	10000	9500	9000	8500	8000	7500	7000	6500	6000	5500	5000	4500	4000	3500
KIBRIS	EPİPALEOLİTİK				PPNA (ÇÇ'siz Neolitik)		PPNB (ÇÇ'siz Neolitik)		KHIROKITIA (ÇÇ'siz Neolitik)				ÇÇ'Lİ NEOLİTİK			İLK KALKOLİTİK

Tablo 2.1: Kıbrıs kronoloji tablosu.

Khirokitia (yak. MÖ 7000), yıllar boyunca Kıbrıs'ta Neolitik Dönem'e tarihlendirilen bilinen en eski yerleşme olmuş ve anakaradaki Neolitik yerleşmelere kıyasla hem daha geç bir tarih hem de farklı kültürel özellikler sunmuştur (Dikaios, 1953; Le Brun, 1994). Adını bu yerleşmeden alan adadaki ilk yerleşimciler anakaradaki PPNB

dönemine benzer bir geçim stratejisine sahip ancak, gelişen Doğu Akdeniz kültürleri arasında, zamanda donmuş, farklı bir izole kültür olarak yorumlanmıştır. Kıbrıs'ın izole ve kendine özgü gelişmiş sosyal yapısını Khirokitia'da görmek mümkündür ancak gelişen bu kültürün köklerinin PPNA ve PPNB'de Levant ve Anadolu'dan geldiği düşünülen topluluklar tarafından atıldığı düşünülmektedir. Khirokitia ile tanımlanan farklılıkların Kıbrıs'ın bir ada olmasından kaynaklanan basit bir izolasyonun sonucu değil, anakaradaki Neolitikleşme süreciyle birlikte adaya gelen toplumların, Kıbrıs'ın doğal çevresine ve kaynaklarına uyum sağlayarak dönüşmesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir (Rainbird, 2000; Le Brun, 2001). Araştırmaların ilerlemesiyle birlikte geçtiğimiz 30 yılda, Kıbrıs'ta MÖ 9000 ile 7000 arasına, dolayısıyla Khirokitia Kültürü öncesine tarihlenen yerleşmelerin saptanmasıyla, Akrotiri ile Khirokitia arasındaki tarihsel boşluk doldurulmuştur. Böylelikle Kıbrıs'taki PPNA ve PPNB evrelerinin, çevre anakaralar ile çağdaş olduğu ortaya koyulmuş ve Kıbrıs'ın anakaradan izole bir şekilde gelişmediği ileri sürülmüştür (Steel, 2004; Simmons, 2012, 82). MÖ 7000'lerde Khirokitia ile tanımlanan özellikler uzun bir süre çok fazla değişmeden devam eder ve MÖ 5500'lerde kültürel bir kesintiye uğrar.

Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Çanak Çömleksiz Dönem'in sona ermesinden yaklaşık bin yıl sonraya, M.Ö. 4400-3900/3700 yılları arasına tarihlenir (Clarke, 1992, 3; 2001, 69; 2007). Bu dönemde çömlekçilikle aynı zamanda tarım ve hayvancılığa dayalı bir geçim ekonomisinin var olduğu görülmektedir (Croft, 1991, 69; Clarke, 2001, 65-66; Boness v.d., 2015).

Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait bulgular iki farklı yerleşme türünden gelmektedir. Bunlardan birincisi mimari kalıntıların bulunduğu orta ölçekli yerleşimlerdir (Philia-Drakos A, Ayios Epiktitos-Vrysi, Sotira-Teppes, Kandou-Kouphovounos, Paralimni-Nissia). İkincisi ise mimari kalıntıların tespit edilemediği ve kanıtların çukurlardan elde edildiği yerleşimlerdir (Dhali-Agridhi, Klepini-Troulli, Kalavassos-Kokkinoyia, Mari-Paliembeli, Khirokitia-Vounoi, Kalavassos-Tenta).

Kıbrıs'ta Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in çevre bölgelere oranla daha uzun sürmesi, çanak çömlek üretiminin Mezopotamya, Levant ve Anadolu'ya göre daha geç bir dönemde başlaması anlamına gelmektedir. Adada çanak çömlek üretiminin geç başlamasının birden fazla nedeni olmalıdır; bu durumu tercih, ihtiyaçlar ve teknik bilgi eksikliğine ve/veya adanın izolasyonuna bağlamak mümkündür.

Ayrıca, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmelerine ait tarihlendirmeler çoğunlukla 1970'li yıllarda gerçekleştirilen kazılarından elde edilmiştir. Bahsi geçen yıllarda yapılan radyometrik analizlerin güvenilirliği ve hata payları göz önünde bulundurulduğunda, bu sonuçların sorgulanabilir ve tekrar test edilmesi gerekebilecek durumda olduğunu belirtmek önemlidir.

Kıbrıs'ta üretilen çanak çömlekler, anakarada üretilenlerden bazı teknolojik, tipolojik ve stilistik farklılıklar göstermekle birlikte, genellikle Doğu Akdeniz Bölgesi'nde görülen baskın boyalı kültürün bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Wasse, 2007: 61-63; Peltenburg, 2014). Çevre kültürel bölgeleriyle benzerlikler ve farklılıklar belirgin olsa da Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de anakara ile doğrudan teması gösteren verileri tartışmak halen güçtür. Çanak çömlek özelinde, kültürel şemada benzer mal gruplarının anakaradaki sıralamada görülmesine rağmen, mutlak tarihlendirme açısından anakara ile Kıbrıs'taki mal grupları arasında yaklaşık 1000 yıllık bir zaman farkı vardır. Bu nedenle, araştırmacılar benzerlikleri yorumlarken, mal gruplarının aynı dönemi temsil ettiğini belirtirken tereddüt etmektedirler. Ancak, bu zaman farkı, Kıbrıs'ın bir ada olması ve diğer coğrafi faktörler göz önüne alındığında kabul edilebilir bir ölçüdedir.

2.2 Neolitik Öncesi

2.2.1 Paleolitik Çağ

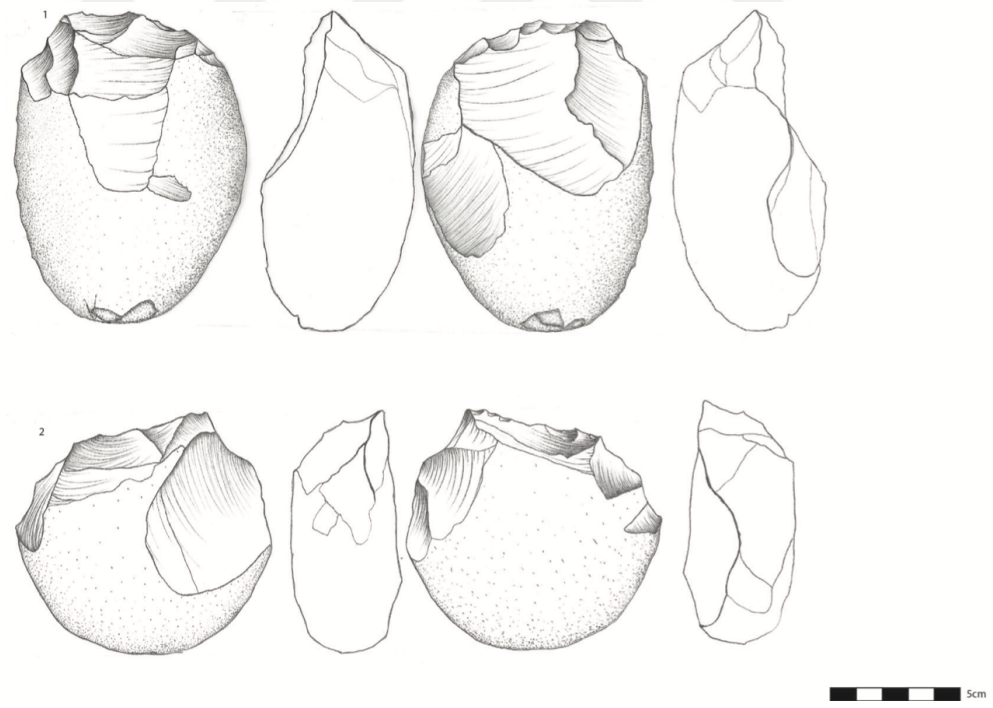
Kıbrıs'ta Pleistosen ve Paleolitik Çağ ile ilgili çalışmalar son derece sınırlıdır. Adadaki Paleolitik döneme ait kanıtlar genellikle, ilk insanların deniz engelini aşamayacağı düşüncesiyle sürekli olarak şüpheyle ve olumsuz bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Kıbrıs'taki Neolitik öncesi verilerin ilk izleri, C. Vita-Finzi'nin 1968'de Zygi Vadisi'nde keşfettiği ve Paleolitik olarak tanımladığı birkaç çakmaktaşı buluntusundan

ibarettir (Vita-Finzi, 1973, 454). Kısa bir süre sonra E. D. Stockton, Girne Dağları'nın kuzeyinde, kıyı ve dağlık bölgelerde yaptığı araştırmalarda Neolitik öncesi bazı buluntulara rastlamıştır. Stockton, bu buluntulardan birini "yoğun patinalı, iki yüzeyli, kaba kıyıcı benzeri bir alet" olarak tanımlamıştır. Diğer buluntuları ise Üst Paleolitik ve Mezolitik dönem standart teknolojisi olarak tanımlamıştır (Stockton, 1968, 18-19). Bir diğer Paleolitik Dönem'e tarihlendirilebilecek keşif, S. Swiny tarafından Neolitik yerleşim Kholetria-Ortos yakınlarında bulunan Acheulean el baltasıdır (Strasser v.d., 2016). Bahsedilen el baltası daha sonra Kholetria-Orthos'ta kazı yapan A. Simmons tarafından yeniden değerlendirilmiş ve yerleşimdeki Neolitik kazmaların, erken Paleolitik Dönem'e ait iki yüzlü kazmalara benzediğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, Kholetria-Ortos'un verileri, iki yüzeyli aletin morfolojik ve tekno-tipolojik olarak Neolitik kazmalardan farklı olduğunu ve tipik bir Paleolitik el baltası olduğunu göstermektedir (Strasser v.d., 2016). Son yıllarda yapılan jeoarkeolojik çalışmalar, Kıbrıs kıyılarında yükselen deniz seviyelerinin erken insan faaliyetlerinin izlerini takip edilmesini oldukça zorlaştırdığını ortaya koymaktadır. Akrotiri-Aetokremnos ve Aspros dalış alanı gibi yerlerde, Paleolitik ve Epipaleolitik dönemlere ait bulguların büyük bir kısmının deniz altında kaldığı düşünülmektedir. Özellikle Aspros'ta, geç Pleistosen'de deniz seviyesindeki değişimlerin bölgesel yerleşimler üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Bu durum, erken homininlerin kıyı bölgelerinde kalıcı yerleşimler oluşturabileceğini veya kısa süreli ziyaretlerde bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir (Kaczanowska v.d., 2014).

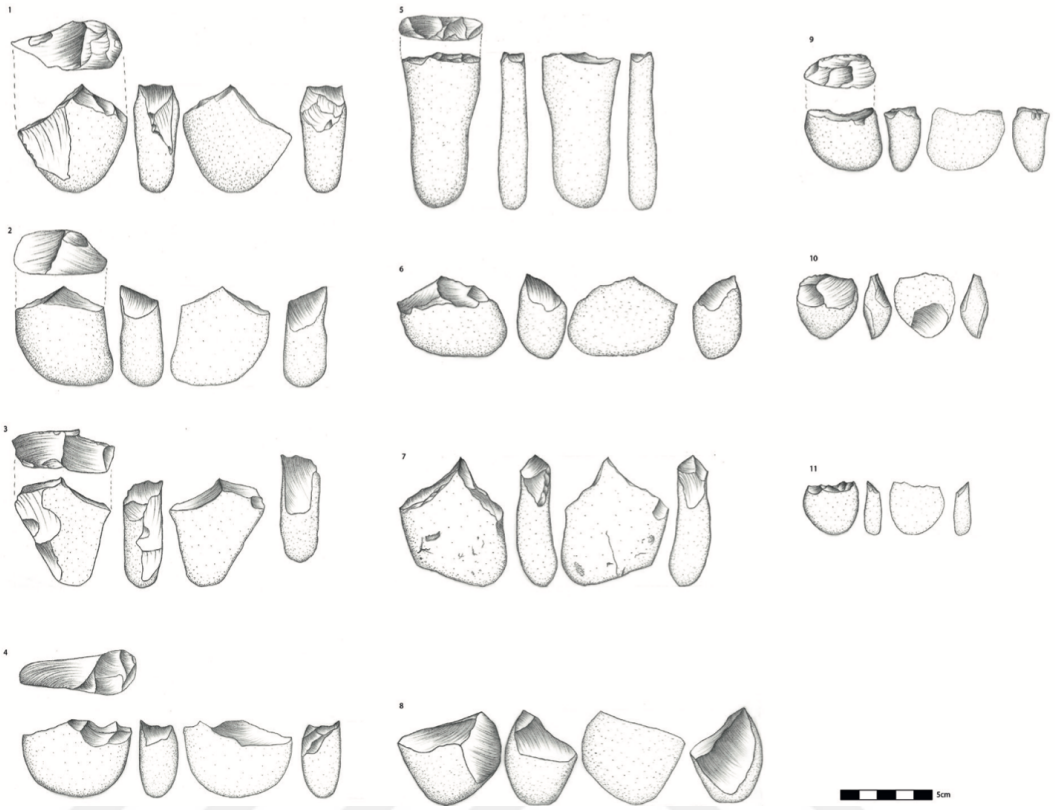
Kıbrıs'taki Paleolitik araştırmalar kapsamındaki ilk sistematik çalışma, 2007 yılında A. J. Ammerman'ın bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilen su altı yüzey araştırması Aspros Dalış Alanı C'dir. Aspros A alanı Son Paleolitik ve Epi-Paleolitik'e tarihlendirilirken, su altında kalan C alanı Son Paleolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir (Ammerman, 2020).

2020 yılında gerçekleştirdiğim doktora tezi kapsamındaki "Güzelyurt Körfezi ve Çevresi Tarihöncesi Yüzey Araştırması" sırasında, Alt/Orta Paleolitik Dönem ile ilişkilendirilebilecek iki buluntu yeri tespit edilmiştir. Buluntu yerlerinden biri Kayalar köyünde dağlık, nispeten yüksek bir alanda Orga-Kourvelia, diğeri ise kıyıya çok yakın bir konumda, Karşıyaka köyü sınırlarında yer alan Vasilia-Mosphilia'dır.

Birbirine oldukça yakın konumlarda saptanan buluntu yerlerinde teknolojik olarak Alt/Orta Paleoltik Dönem'e tarihlendirilebilecek 13 çaytaşı alete rastlanılmıştır. Orga-Kourvelia buluntu yerinde yüzeyden toplanan 2 adet kıyıcıya, Vasilia-Mosphilia buluntu yerinde ise 11 adet kıyıcı ve satıra rastlanılmıştır (Şekil 1-2) (Yurtdaş ve Özerenler, 2021). Yüzey araştırmasından elde edilen ve tekno-kültürel olarak tarihlendirilen bu buluntuların kronolojik güvenilirliği halen sorgulanabilir durumda olsa da çaytaşı alet teknolojisinin Kıbrıs'taki varlığını değiştirmez. Şu anda adadaki araştırmalar, Homininlerin adaya olan ziyaretlerinin bir kolonizasyon mu yoksa tek seferlik, rastgele bir ziyaret mi olduğunu anlamak ve değerlendirmek için yetersizdir. Ancak, Kıbrıs'taki Paleolitik Kültür'ün, Levant ve Anadolu gibi komşu kültür bölgeleriyle etkileşim yoluyla mı geliştiği, yoksa yerel bir gelişim mi gösterdiği sorularına cevap bulabilmek için araştırmaların daha da ilerletilmesi ve daha fazla veriye ihtiyaç vardır (Yurtdaş ve Özerenler, 2021).

Şekil 2.1: Orga-Kourvelia kıyıcıları (Yurtdaş ve Özerenler, 2021, Şekil.11).

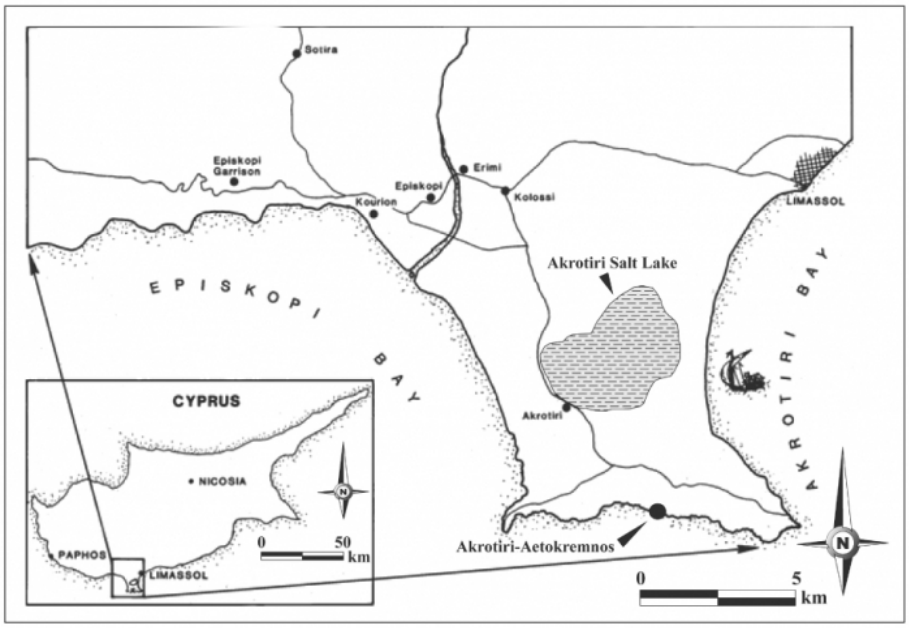
Şekil 2.2: Vasilia-Mosphilia kıyıcı ve satırları (Yurtdaş ve Özerenler, 2021, Şekil.13).

2.2.2 Epi-Paleolitik Dönem

Son 30 yıl içinde gerçekleştirilen yeni kazılar, Kıbrıs'ın erken tarihöncesi dönemleri hakkında bilgi sağlamış ve Kıbrıs Arkeolojisi ile Yakındoğu Epipaleolitik Dönem gibi konulara yeni veriler eklenmiştir. Bu bağlamda, Son Epipaleolitik avcı-toplayıcıların erken denizcilik faaliyetleri üzerine çeşitli hipotezlerle birlikte izolasyon ve bölgesel bağlantılara odaklanılmıştır (Simmons, 2011; Bodet, 2018). Her ziyaretin denizcilik faaliyetini gerektireceği düşünülmektedir. Akdeniz'de denizcilikle ilgili kanıtlar, Franchti Mağarası'ndaki Melos Kaynaklı obsidyen buluntularına dayanan GÖ 12.000 tarihli bulgulara dayanmaktadır. Ancak, Anadolu ile Kıbrıs arasındaki mesafe, en düşük deniz seviyesinde bile 30-60 km arasında değiştiği için, bu seyahatin daha zorlu olması beklenmektedir. Ancak, MÖ 12. bin yılda Son Epipaleolitik topluluklar, Kıbrıs'a ziyaret etme yöntemlerini keşfetmiş durumdadırlar (Simmons, 2004). Kıbrıs'taki Son Epipaleolitik Dönem'e tarihlendirilebilecek 5 farklı buluntu yeri bulunmaktadır: Akrotiri-Aetokremnos, Nissi Beach, Akamas-Aspros, Agios Ioannis/Vretsia-Roudias, Pakhtomena-Armenokhori. Bu yerlerden üçünde (Akrotiri-

Aetokremnos, Pakhtomena-Armenokhori ve Agios Ioannis/Vretsia-Roudias), kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Tsakalos v.d., 2021). Akrotiri'den elde edilen verilerin radyokarbon tarihlendirmesi sonucunda Aetokremnos MÖ 12.738-11.776 cal. olarak tarihlendirilmiştir. Roudias'ta gerçekleştirilen OSL tarihlendirmesi sonucunda ise kabaca MÖ. 11.000 cal tarihi söz konusudur (Zazzo v.d., 2015; Simmons ve Rolfe, 2016; Tsakalos v.d., 2021).

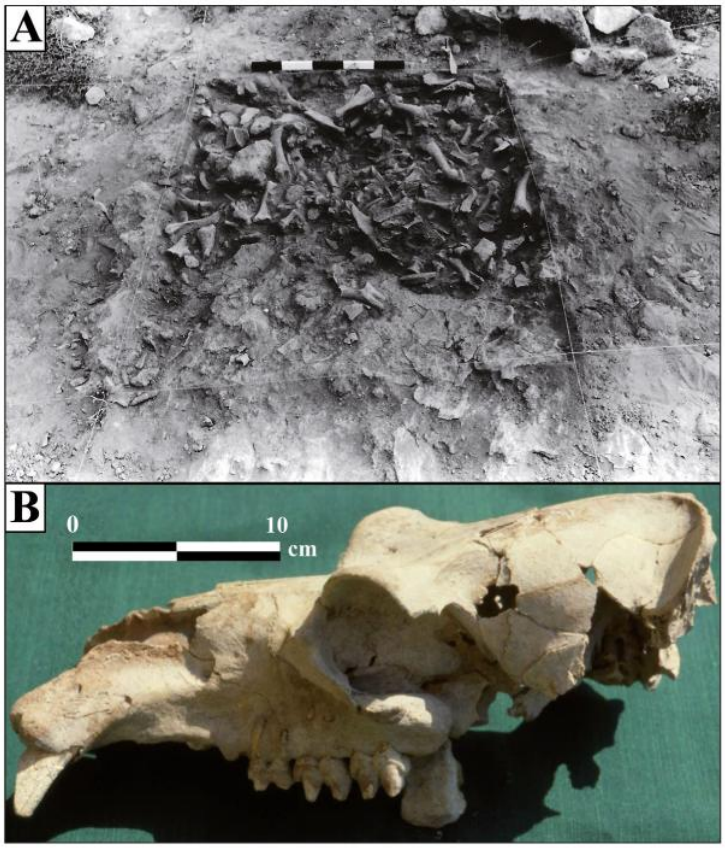
Aetokremnos, Kıbrıs'ın güney kıyısında, Akrotiri (Ağrotur) burnunda yer alan küçük bir kaya sığınağıdır (Şekil. 3-4). Aetokremnos'taki bulgular, yerleşik yaşamın başlangıcına dair birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Özellikle dördüncü tabakadaki yoğun kemik birikimi, avcı-toplayıcı grupların adanın fauna kaynakları üzerindeki etkisine dair önemli veriler sunmaktadır. Bu durum, insanoğlunun ekosistem üzerindeki baskısının ilk belirtileri olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu etkileşimlerin tamamen insan kaynaklı mı yoksa çevresel faktörlerle mi ilişkili olduğu hâlâ tartışmalıdır (Bromage v.d., 2002; Simmons, 2007). Bu buluntu yeri, adadaki kanıtlanmış ilk yerleşimcileri işaret ettiği ve burada yaşamış insanların adadaki endemik faunayı avlayarak neslini tükettiği iddiasıyla uzun süre tartışma konusu olmuştur (Simmons, 2007; 2011).

Şekil 2.3: Akrotiri-Aetokremnos'un konumu (Simmons ve Rolfe, 2016, Şekil:1).

Şekil 2.4: Akrotiri-Aetokremnos genel görünüş (Simmons ve Rolfe, 2016, Şekil:2).

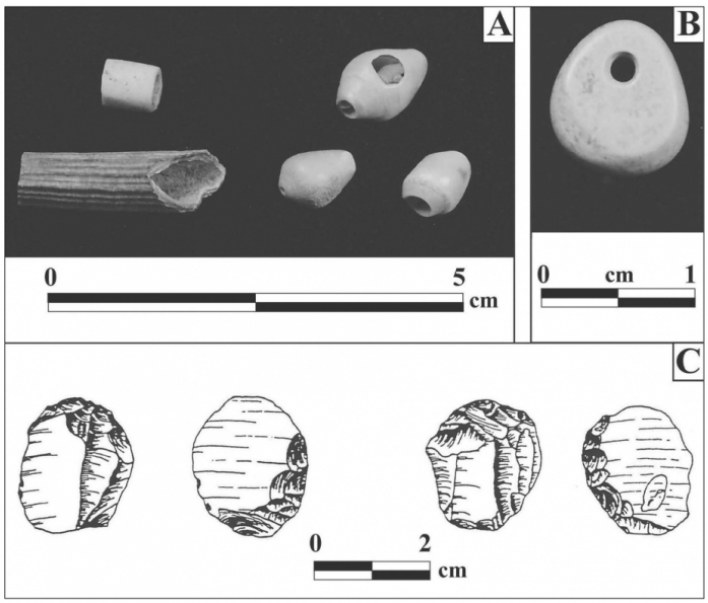

Şekil 2.5: A- Faunal kalıntıların yoğunluğunu gösteren kazı fotoğrafı (üstteki), B- iyi korunmuş cüce hippopotam kafatası (Simmons ve Rolfe, 2016, Şekil:3).

Aetokremnos buluntu yerinde, dört farklı tabakadan bahsetmek mümkündür. Dördüncü ve en erken tabakada, yaklaşık 500 bireyi temsil eden, 200.000'den fazla cüce hipopotam ve cüce fil kemiği kalıntıları bulunmuştur (Şekil. 5). Üçüncü tabaka steril olarak kayıtlara geçmiş, hemen üzerindeki ikinci tabakada ise insan elinden çıkmış yontmataş aletler, ocak kalıntıları, boncuklar, deniz kabukları, kuş kemikleri ve az sayıda cüce hipopotam kemikleri bulunmuştur. 4. tabakadaki kemikler parçalanmış olmasına rağmen, kesim izine rastlanmamıştır. Ancak, kemiklerin %29'unun yanmış olduğu gözlemlenmiştir (Simmons, 2006). Bu nedenle, dördüncü ve ikinci tabakadaki radyometrik sonuçlar bağlamsal olarak birbirinden ayrılamaz ve Aetokremnos'ta insanın ortaya çıkmasıyla endemik türlerin tükenmesinin çağdaş olduğunu işaret ederek, insanların bu türlerin neslini tüketmiş olabileceği teorisini desteklemektedir. Ancak, tek bir yerleşmeden veya buluntu yerinden elde edilen

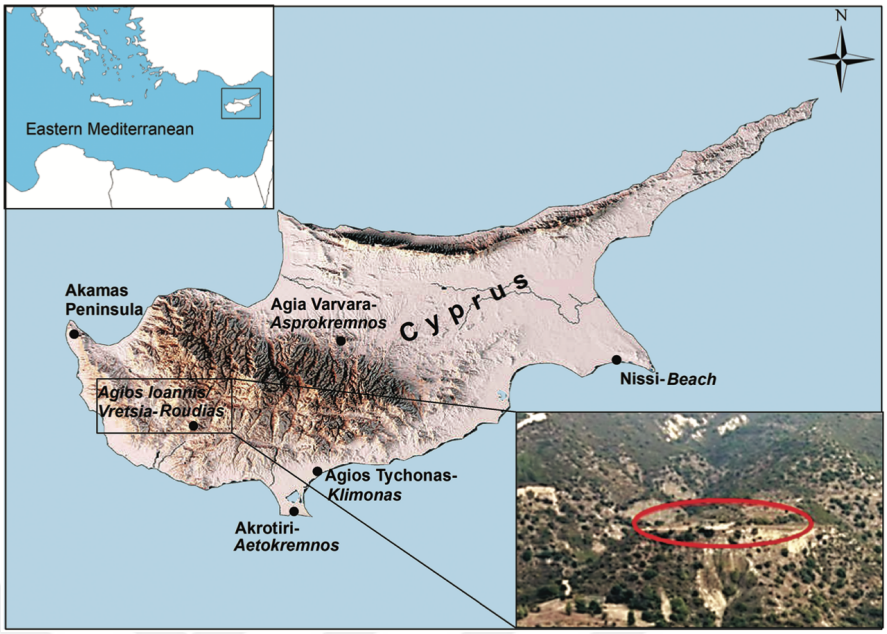
veriye dayanarak, insan kaynaklı bir nesil tükenmesinden bahsetmek yanlış olacaktır (Wasse, 2007, 57).

Buna karşın, bahsi geçen endemik türlerin bazılarının insan kaynaklı, bazılarının çevresel ve iklimsel değişim veya her ikisinin sonucunda kaynaklandığı teorileri söz konusudur (Bromage v.d., 2002). Akrotiri-Aetokremnos'taki endemik neslin tükenmesinde insan rolünün olması teorisi, insanın yerleştiği yerde hızlı bir şekilde kaynakları tüketme eğilimini destekleyen daha önceki kanıtlara dayanmaktadır (Simmons, 1988; 2013). Aetokremnos'taki insanların Levant'taki MÖ 11. binyılın ekonomik genişlemesinin bir parçası olarak temsil edilmelerine rağmen, bu toplulukların net bir şekilde nereden geldikleri ve nereye gittiklerini destekleyen bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Aetkremnos'ta gözlenen yontmataş ve mikrolitler, Levanten kökenli gibi görünse de Levant'taki Son Epipaleolitik yontmataş teknolojisiyle tipolojik olarak ayrışmaktadır. Bu nedenle, Aetokremnos sorunsalını daha iyi anlamak için daha fazla veriye ihtiyaç vardır (Bromage v.d., 2002; Simmons, 2013).

Şekil 2.6: Akrotiri Aetokremnos buluntuları: A-Deniz kabuğu boncuklar, B- Pikrolit boncuk, C-Tırnak biçimli kazıyıcılar (Simmons ve Rolfe, 2016, Şekil:4).

Agios Ioannis/Vretsia-Roudias buluntu yerinde yapılan çalışmalardan elde edilen veriler doğrultusunda, kabaca MÖ. 11.000 Cal. tarihinden öncesine gitmeyen radyokarbon tarihleri gözlenmiş olsa da teknolojik olarak daha erken bir Epipaleolitik taş koleksiyonu sergilemektedir. Bu veriler, Epipaleolitik toplulukların aslında sadece adanın kıyı bölgelerinde değil, aynı zamanda daha iç kesimlere de ulaştığını, hatta bütün adada bir iskanın olabileceğini işaret etmektedir (Şekil. 7). Roudias'tan elde edilen 4 adet lüminesans tarihlendirmesi, buranın Son Epipaleolitik Dönem'den Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e kadar sürekli bir yerleşim gördüğünü ortaya koymuştur (Tsakalos v.d., 2021). Roudias yerleşiminden elde edilen taş alet teknolojisi, bölgenin kronolojik sürekliliğini anlamak açısından kritik önem taşımaktadır. Teknolojik olarak daha erken bir döneme ait olan bu koleksiyon, adadaki insan faaliyetlerinin coğrafi çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Epipaleolitik toplulukların kıyı bölgeleriyle sınırlı kalmayıp, iç kesimlerde de varlığını gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu yerleşim hem iç bölgelerde hem de kıyı bölgelerinde farklı ekosistemlerin avcı-toplayıcı stratejilere nasıl dahil edildiğini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır (Tsakalos v.d., 2021).

Şekil 2.7: Vretsia-Roudias yerleşiminin konumu (Tsakalos v.d., 2021).

Kıbrıs'ta tahrip edilmemiş Erken Holosen çökellerinde ilk kez erken litik malzemelerle karşılaşılması, adada çok yönlü ve dinamik bir kronolojik ve kültürel tablonun izlerini taşımaktadır. Roudias yerleşimi, kıyı kaynaklarına bağımlılıktan iç kesimlerde kalıcı yerleşimlere geçişte önemli bir dönemeç olarak değerlendirilebilir. Ancak kalıcı yerleşimler, tekrarlanan denizcilik faaliyetleri ve anakara ile sürekli bağlantıları gerektirir. Doğu Akdenizli avcı-toplayıcıların, Son Epi-Paleolitik Dönem'deki navigasyon becerilerinin muhtemelen 30-60 km aralığında deniz geçişlerini mümkün kılacak kadar gelişmiş olduğu tahmin edilmektedir (Tsakalos v.d., 2021).

Doğu Akdeniz'deki ve Kıbrıs'taki arkeolojik veriler arasındaki benzerlikleri değerlendirmek, bu bölgeler arasındaki potansiyel ilişkileri günümüz bakış açısıyla ele alabilir. Bu bulgular, Doğu Akdeniz'deki Epipaleolitik Dönem grupları arasındaki olası etkileşim ağlarını ve Kıbrıs'ın bu ağlardaki rolünü anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ada, yalnızca bir geçiş noktası değil, aynı zamanda özgün kültürel ve ekonomik adaptasyon stratejilerinin geliştirildiği bir alan olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Kıbrıs'taki arkeolojik bulgular, denizcilik, kaynak kullanımı ve topluluk organizasyonu gibi konularda Levant ve Anadolu ile paralellikler sunarken, aynı

zamanda bu bölgelerden farklılaşan özellikler de taşımaktadır. Gelecekteki araştırmalar, bu ilişkilerin kapsamını daha iyi anlamamıza olanak tanıyacaktır (Bodet, 2018; Simmons, 2013). Yapılan eski ve yeni radyokarbon tarihlendirmeleri, adanın kıyı ve iç bölgeleri ile anakara arasındaki tarihsel uyumu anlamamıza yardımcı olabilir. Bu bağlamda, Kıbrıs'a ilk gelen grupların kökenleri hakkında daha geniş bir perspektif elde edebiliriz.

2.3 Neolitik Çağ

Neolitik Çağ, ilk olarak Güneybatı Asya'da ortaya çıkmış ve başlangıçta yalnızca teknolojik gelişmelerle ilişkilendirilerek tanımlanmıştır. Ancak zamanla, ekonomik ve yerleşik yaşam gibi faktörler de bu kapsamda değerlendirilmiştir (Hodder, 1990; Özdoğan, 2002). Güneybatı Asya'da başlayan bu süreç, özellikle Bereketli Hilalolarak bilinen bölgede, ilk tarım faaliyetleri ve yerleşik yaşam biçimlerinin gelişmesine yol açmıştır. MÖ 10.500 ile 6.000yılları arasını kapsayan bu dönem, insanların avcılık ve toplayıcılıktan tarım ve hayvan evcilleştirmeye geçiş sürecini yansıtmaktadır (Simmons, 2007; Zeder, 2008; 2011; Sadowski, 2018).

Bu geçişin en belirgin özelliklerinden biri, tarımın yanı sıra evcil hayvanların kullanımının artmasıdır. Koyun, keçi, sığır ve domuz gibi hayvanların evcilleştirilmesi, tarım toplumlarının ekonomik ve sosyal yapısında köklü değişimlere yol açmıştır (Peltenburg ve Wasse, 2004). Anakarada, Neolitik Çağ, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile başlar. Bu dönemin ilk aşaması olan PPNA'da, yabani tahılların ve baklagillerin yetiştirildiği ve aynı zamanda yabani hayvanların kontrol altına alındığı topluluklar gözlenmektedir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002; Zeder, 2008; Asouti ve Fuller, 2013).

Bu dönemde tarımın yavaş yavaş yayılması ve yabani bitkilerin kontrollü şekilde yetiştirilmesi, toplulukların yerleşik hayata geçişini hızlandırmıştır (Sadowski, 2018). İkinci aşama olan PPNB döneminde ise, önceden kontrol altına alınan hayvanların evcilleştirilmeye başlandığı ve tarım faaliyetlerinin daha sistematik bir hale geldiğine dair en erken kanıtlar görülmektedir (Zeder, 2008; Asouti ve Fuller, 2013; Arbuckle, 2014).

Bu süreçte evcilleştirilen hayvanlar ve yetiştirilen bitkiler, Neolitik Paket olarak bilinir ve koyun, keçi, sığır, domuz, tahıl, baklagiller ve keten gibi öğeleri içerir (Belfer-Cohen ve Goring-Morris, 2011; Arbuckle, 2014). Neolitik Paket'in önemi, bu dönemde ortaya çıkan ilk köy yerleşimlerinin bu tarımsal ve hayvansal kaynakların etrafında şekillenmesiyle anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, bu paket Neolitik Çağ topluluklarının teknolojik ve kültürel gelişiminde de büyük bir rol oynamıştır (Peltenburg ve Wasse, 2004).

Malzeme kültürü de bu dönemde önemli bir yer tutar. Kil objeler, insan ve hayvan figürleri, boyalı çanak çömlekler, taş aletler, amuletler, boncuklar, baltalar, kemik objeler, kemer tokaları ve spatulalar gibi sosyal, sembolik ve statü nesneleri, Neolitik Paket'in bir parçasını oluşturur (Özdoğan, 2002; Çilingiroğlu, 2005).

H. Westropp'un Mezolitik ve J. Lubbock'un Neolitik olarak tanımladığı dönemlere kadar, Bakır Çağı öncesine ait olduğu düşünülen aletler genellikle "taş" olarak adlandırılıyordu. Mezolitik Çağ taş aletlerinin ayırt edici özelliğinin mikrolitik aletler, Neolitik Çağ'ın ise sürtme taşlar olduğunun anlaşılmasıyla, Orta ve Batı Avrupa'da daha önceden toplanmış olan buluntu topluluklarının yeniden değerlendirilmesi gerekmiştir.

Maden yerine yontarak ve sürterek şekillendirilmiş taşları kullanan, özellikle çanak çömleğin gözlendiği buluntu yerleri "Neolitik" olarak tanımlanmıştır. Böylelikle, Neolitik terimi 19. yüzyılın ikinci yarısında çanak çömlek üretimi ve kullanımıyla özdeşleşmiştir. 20. yüzyılın başlarında ise "Neolitik" terimi, teknolojik bir gelişimi yansıtan bir dönem adı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Lubbock, 1865; Westropp, 1872; Özdoğan ve Lichter, 2005; Simmons, 2007).

Akabindeki süreçte, Gordon Childe, Neolitik Çağ'ı bir "Devrim" olarak tanımlayan ve adlandıran ilk bilim insanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Childe'ın "Neolitik Devrim" kavramı, insanların sosyal ve ekonomik yapısındaki köklü değişiklikleri vurgularken, aynı zamanda tarımın ve yerleşik hayatın başlamasını insanlık tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri olarak belirtir (Özdoğan, 2019).

Childe'ın kuram ve teorileri zaman içinde iyileştirilmiş ve değiştirilmiş, Mezopotamya'yı çevreleyen Irak, İran, Türkiye, Suriye, Filistin, İsrail ve Ürdün gibi bölgelerdeki araştırmalar hızla artmış; bu bölgeler Neolitik Çağ'ın çekirdek bölgesi olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Childe, 1969).

Uzun bir süre boyunca Kıbrıs, Neolitik dünyanın çekirdek bölgesinin dışında tutulmuştur. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar, Kıbrıs adasının Neolitik Çağ'ın erken aşamalarında da önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymuştur. Adadaki ilk yerleşimlerin tarihinin MÖ 9. bine kadar geri götürülmesi, Kıbrıs'ın Neolitik dünyanın çekirdek bölgesi içerisinde değerlendirilmesine yol açmıştır (Peltenburg ve Wasse, 2004). Benzer şekilde, ilerleyen araştırmalar da adadaki ilk yerleşimin tarihini MÖ 9. bine çekmiştir (Şevketoğlu, 2002).

Bu durum, çağdaş yaklaşımlarla Kıbrıs'ın, Neolitik dünyanın çekirdek bölgesi içinde değerlendirilmeye başlandığı anlamına gelmektedir. Ancak Kıbrıs tarihöncesine ilişkin bazı boşluklar, adadaki bilgilerin yaşam biçimini tam anlamıyla ortaya koymak için hâlâ yeterli olmadığını göstermektedir. Özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in ne zaman sona erdiği ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ne zaman başladığı tartışmalı olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra, adadaki kültürün bağımsız gelişen bir kültür mü yoksa çevre anakarayla etkileşim halinde sentez bir kültür mü olduğu sorusu da hâlen tartışma konusudur. Bu tartışmalar, özellikle Doğu Akdeniz bölgesindeki denizcilik bağlantılarının, Kıbrıs'ın Neolitikleşme sürecindeki etkilerini inceleyen son araştırmalarla yeniden ivme kazanmıştır. Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'daki kültürel gelişimi, büyük olasılıkla çevredeki bölgelerle olan deniz ticareti ve kültürel etkileşimlerle şekillenmiştir (Özdoğan, 2019).

2.3.1 Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

Yaklaşık 30 yıl öncesine kadar Kıbrıs'taki ilk yerleşimin M.Ö. 7. binyılda, Levant'tan gelen yerleşik çiftçiler tarafından gerçekleştirildiği ve bu yerleşimin anakaraya göre nispeten geç ve marjinal bir kolonizasyon olduğu düşünülmekteydi

(Stanley-Price, 1979; Cherry, 1981; Karageorghis, 1982). Ancak, Kıbrıs arkeolojisi ile ilgili araştırmaların artması ve arkeolojik kazıların ilerlemesiyle birlikte, Neolitik Çağ ile ilgili bilgilerimiz genişlemiş ve daha önce bilinmeyen, daha erken tarihli yeni yerleşmelerin keşfi ile adanın ilk Neolitik yerleşiminin M.Ö. 7. binden yaklaşık 2 bin yıl öncesine, M.Ö. 9000 civarına çekilmiştir (Guilaine, 2011; Knapp, 2013; Asouti ve Fuller, 2013).

Bu yeni veriler, Kıbrıs'ın Levant ve Anadolu'dan bağımsız bir şekilde Neolitikleştiği görüşünün artık geçerli olmadığını ve adanın, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in erken evrelerinde Levant ve Anadolu ile aktif bir etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Shillourokambos, Klimonas ve Ais Giorkis gibi önemli arkeolojik yerleşimlerde elde edilen buluntular, Kıbrıs'ın Neolitikleşme sürecinin, sadece çevre anakara bölgelerden etkilenmekle kalmayıp, aynı zamanda bu süreçte aktif bir rol oynadığını göstermektedir (Peltenburg ve Wasse, 2004; Clarke ve Wasse, 2024).

Bu durum, Kıbrıs'ın artık çevre anakara kültürlerine göre geç Neolitikleşmiş ya da kısmen geride kalmış bir bölge olmaktan çıkıp, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem çevresel etkileşim ağlarının önemli bir parçası ve bu etkileşime dair bir kanıt haline geldiğini göstermektedir (Asouti, 2006). Özellikle Ais Giorkis ve Klimonas gibi Çanak Çömleksiz Neolitik (PPNA) yerleşimlerdeki buluntular, adada insan yerleşiminin tahmin edilenden çok daha önce başladığını ve bu yerleşimlerin, anakara ile sıkı bir ticaret ve kültürel alışveriş içinde olduğunu ortaya koymaktadır (Simmons, 1999; Clarke ve Wasse, 2024). Devam eden arkeolojik çalışmalardan elde edilen verilere göre, obsidyenin kullanımı, yontmataş teknolojisi ve diğer teknolojik üretimler adanın Orta Anadolu'dan Güney Levant'a kadar geniş bir coğrafi alanda etkileşim halinde olduğunu düşündürmektedir.

Vigne, MÖ 9. binin ortalarında, Kuzey Levant kökenli tarımcı toplulukların Kıbrıs'a göç ettiğini öne sürmektedir. Aynı zamanda, adada 500 yıldan daha uzun süredir yaşayan avcı-toplayıcı grubunun da aynı bölgeden geldiğini vurgulamaktadır (Vigne v.d., 2012, 8446). Vigne'nin bulgularına göre, Shillourokambos'taki erken tabakalarda bulunan hayvan kalıntıları, bu göçlerin sadece insanları değil, aynı zamanda evcil

hayvan türlerini de kapsadığını göstermektedir. Koyun, keçi, sığır ve domuz gibi türlerin Kıbrıs'a getirilmesi, adanın ekosisteminde ve insan-hayvan ilişkilerinde köklü değişikliklere yol açmıştır (Peltenburg ve Wasse, 2004). Neolitikleşme sürecini, izole ve bağımsız bir gelişim olarak değil, aksine Levant ve Anadolu'nun çeşitli bölgeleri ile etkileşim içinde olan ve denizle ilişkilendirilerek yorumlanması gerekmektedir. Neolitik Kıbrıs'ı izole bir bölge olarak tanımlamak yerine, Epipaleolitik'ten Neolitik Çağ'ın sonuna kadar hem Anadolu-Levant kültürleri ile etkileşim içinde hem de kendi içinde yerel farklılıklar gösteren etkileşimli bir kültür bölgesi olarak adlandırmak daha doğru olacaktır (Manning v.d., 2010).

Ayrıca, Kıbrıs'ta keşfedilen geometrik desenli çakıl taşları ve obsidyen buluntuları, adanın sadece Levant ve Anadolu ile değil, aynı zamanda Ege ve daha geniş Doğu Akdeniz ile de bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Kıbrıs'taki Neolitik yerleşimlerin, daha geniş bir Akdeniz ticaret ve kültürel etkileşim ağının parçası olduğunu söylemek mümkündür (McCartney, 2004). Bunun yanı sıra, son zamanlarda keşfedilen yerleşmeler ve elde edilen veriler, Kıbrıs ile ilgili bilgilerimizin bir kısmının eksik veya hatalı olabileceğini göstermiştir. Ancak, yeni keşfedilen yerleşmelerden elde edilen bilgilerin hala eksik olabileceğini unutmamız önemlidir. Kıbrıs'a yerleşen ilk toplulukların, ıssız ve daha önce iskan görmemiş bir adaya yerleştiklerini varsaymak teorik olarak yanlış olacaktır (Watkins, 2004, 29).

Kıbrıs'ın anakara ile etkileşimi MÖ 9-8. binyılda güçlü bir şekilde devam etmiş, ancak sonraki süreçte bu etkileşimin belirgin bir şekilde azalmaya başladığı gözlemlenmiştir. Bu dönemde özellikle obsidyen ticareti ve yontmataş teknolojileri adada önemli bir yer tutmuş ve bu bulgular Kıbrıs'ın, Levant ve Anadolu'nun Neolitikleşme süreçlerine nasıl entegre olduğunu göstermektedir (Peltenburg ve Wasse, 2004). Kıbrıs'ın kolonizasyonunun Ais Giorkis, Asprokremnos, Klimonas, Mylouthkia, Akanthou ve Shillourakambos gibi yerleşmelerin temsil ettiği MÖ 9. binyılda gelen gruplar tarafından adaya getirilen bitki ve hayvanlarla mı başladığı, yoksa MÖ 11. binyılın sonları ve 10. binyılın başlarında Akroitiri-Aetokremnos'da izlerini bırakan grupların bir devamı olarak nitelendirilebilecek ziyaretçiler tarafından mı gerçekleştirildiği hala çözümlenememiştir (Horwitz v.d., 2004).

Kıbrıs'ın kolonizasyonu ile ilgili en önemli araştırmalar, hayvanların evcilleştirilme süreçlerini takip edebilmemizle ilgilidir. Shillourokambos'ta erken tabakalarda yabani koyun, keçi, sığır, domuz ve alageyik görülmüştür (Vigne, 2001). Bu bulgular, Kıbrıs'ta hayvancılık ve tarımın nasıl başladığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle, Shillourokambos'ta bulunan evcil hayvan kalıntıları, adada tarımın yayılmasıyla birlikte evcilleştirme süreçlerinin de hızlandığını göstermektedir. Ayrıca, adada bulunan taş aletler ve diğer arkeolojik buluntular, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'ında çevre bölgelerle olan etkileşimini ve bu etkileşimlerin ada üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Peltenburg ve Wasse, 2004; Clarke ve Wasse, 2024). Aynı yerleşmenin daha geç tabakalarında (MÖ 7500-7000), kedi, köpek, tilki, fare ve endemik türlerin büyük bir çoğunluğu gözlemlenmektedir. Vigne'ye göre, Shillourokambos'un erken tabakalarında evcil domuzun görüldüğünü, sığırların vahşi olduğunu, keçilerin evcil veya evcilleştirme sürecinde olduğunu ve alageyiklerin avlandığını öne sürmektedir (Vigne, 2001).

2.3.2 Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

Kıbrıs'ın erken tarihöncesi ile ilgili bilgilerimiz her ne kadar 1920'li yıllarda Swedish Cyprus Expedition'a dayansa da en güçlü ve sistematik veriler P. Dikaios'un 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren gerçekleştirdiği araştırmalardan sağlanmaktadır (Gjerstad, 1926; Dikaios, 1953). Dikaios, Kıbrıs Prehistoryası için çanak çömlek ve diğer kalıntılara dayalı bir kronoloji oluşturmuştur. Dikaios, Neolitik Çağ özellikleri gösteren ancak çanak çömleğin gözlenmediği yerleşimleri Çanak Çömleksiz Neolitik (Neolitik I); çanak çömleğin gözlendiği yerleşimleri ise (Khirokitia'nın çanak çömlek görülen tabakaları, Sotira, Kalavassos A, Troulli) Neolitik Ia yani Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmeleri olarak adlandırmıştır. Ancak yapılan kazılar ve kullanılan arkeometrik yöntemler, bu dizilimin aslında oldukça basit ve yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Daha karmaşık ve bölgesel farklılıkları da içeren bir çanak çömlek kronolojisinin geliştirilmesi gerekmiştir. Bununla beraber Dikaios, oluşturduğu kronolojiyi gerçekleştirdiği kazılardan elde edilen çanak çömlek ve diğer

kalıntıları kültürel bağlamları ve tipolojilerini göz önünde bulundurarak karşılaştırmalı bir kronolojiye dönüştürmüştür.

Kıbrıs'ta Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in son bulmasının ardından yaklaşık 1000 yıllık bir boşluk yaşanmış, 4500-3900/3700 cal tarihleri arasında Çanak Çömlekli Neolitik Dönem görülmeye başlamıştır (Clarke, 1992; 2001, 69; 2007). Çanak çömleğin kullanıma geçmesiyle birlikte tarım ve hayvancılığa dayalı bir geçim ekonomisi gözlenirken, aynı zamanda avcılığın da yoğun bir biçimde devam ettiğini söylemek mümkündür (Croft, 1991, 69; Clarke, 2001, 65-66). Bu dönemde çanak çömlek teknolojisinin benimsenmesi, Kıbrıs'ın toplumsal ve ekonomik yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. Yerel topluluklar, avcı-toplayıcılıktan tarımsal yerleşik yaşama geçiş sürecini hızlandırmış ve bu süreç, çanak çömlek üretimindeki teknik ilerlemelerle desteklenmiştir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen iki tür yerleşme tipi mevcuttur. Bunlardan birincisi, mimari kalıntılara ulaşılmış orta büyüklükteki yerleşmelerdir (Philia-Drakos A, Ayios Epiktitos-Vrysi, Sotira-Teppes, Kandou-Kouphovounos, Paralimni-Nissia). Bir diğer tip ise mimari kalıntıya rastlanılmamış ve verilerin genellikle çukurlardan elde edildiği yerleşmelerdir (Dhali-Agridhi, Klepini-Troulli, Kalavassos-Kokkinoyia, Mari Paliambeli, Khirokitia-Vounoi, Kalavassos-Tenta). Bahsi geçen bu gelişkin topluluklar genellikle kıyılarda, denize çıkıntı yapan burunlarda, dere kenarlarında ya da dağ eteklerinde yerleşmiş olup, yerleşim düzenleri birbirleriyle paralellik göstermektedir.

Mimari gelenek genellikle 3-4 m çapında köşeleri yuvarlatılmış, dörtgen planlı kerpiç veya taş yapılardır (Dikaios, 1961). Alet çantası ada genelinde benzer ve paylaşılan bir sosyo-ekonomik yapıyı işaret etmektedir. Fakat homojen kültürel yapı içerisinde, çanak çömlek geleneğinde bölgesel farklılıklardan da bahsetmek mümkündür (Peltenburg, 1978; Stanley Price, 1979; Clarke v.d., 2007). Özellikle çanak çömlek yüzey işlemleri ve dekorasyon teknikleri, adanın farklı bölgelerinde çeşitlilik göstermektedir. Adanın kuzey, batı, doğu ve merkezinde baskın olarak beyaz/krem üzeri kırmızı boyalı mal grubu ve koyu yüzlü açkılı mal grubu görülürken, güney kıyılarda ve Trodos Dağlarının güney ve doğu eteklerinde monokrom kırmızı, tarak

baskılı ve hem boyalı hem de tarak baskının birlikte görüldüğü mal gruplarını görmek mümkündür (Stanley Price, 1980; Boness v.d., 2015).

Anakara'daki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem çağdaşlarına göre Kıbrıs'taki topluluklar tam anlamıyla tarımcı yaşam biçimini benimseyememiş, hem avcı-toplayıcı hem de tarımsal faaliyetlerin baş gösterdiği bir ekonomik düzen söz konusudur (Clarke, 2001). Anakara'da 7. binin başında görülmeye başlanan çanak çömlek üretimi, Kıbrıs'ta anakaraya kıyasla daha geç, 5. binde görülmeye başlanmıştır (Boness v.d., 2015).

Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ile ilgili verilerin büyük bir çoğunluğu MÖ 5. binin içinde yer almaktadır. Buna karşın, çok tanımlı ve sağlam tabakalanma göstermiyor olsa da Dhali-Agridhi yerleşiminden gelen iki tane tarihlendirme söz konusudur. Bunlardan biri MÖ 5635-5004/5925-4690 Cal. ve diğeri ise MÖ 4680-4448/4729-4350 Cal. olarak belirlenmiştir (Carter, 1989). Bu tarihlendirmeler, adanın erken çanak çömlek kullanımını anlamamıza önemli katkılar sağlamış olsa da arkeolojik topluluklar arasında kesin olarak kabul edilmemektedir. Her ne kadar ilk tarihlendirme araştırmacılar tarafından oldukça erken olarak kategorize edilip kabul görmüyor olsa da bazı yerleşmelerde görülen bu şekilde kabul görmeyen erken tarihler söz konusudur. Dhali-Agridhi yerleşmesi adadaki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem için en erken sayılan yerleşmelerden biridir ve buradaki koyu yüzlü açkılı mal grubu da bunu teyit etmektedir. Yerleşmeden elde edilen veriler doğrultusunda avcılığın ve toplayıcılığın devam ettiği bir kamp yerleşiminden bahsetmek mümkündür (Carter, 1989; Croft, 1989). Daha sonra Vrysi, Sotira, Kouphovounos, Nissia, Philia gibi kıyıda veya dağ ile kıyı arasında kalan bölgelerde göreli olarak küçük ve yerleşik köyler kurulmaya başlanmıştır (Knapp v.d., 1994; Peltenburg, 1978). Bu yerleşik köylerde, geyik avcılığının yanı sıra koyun, keçi ve domuzun, ayrıca buğday, arpa, mercimek yetiştiriciliği ile zeytin hasadını görmek mümkündür (Legge, 1982; Croft, 1989; Carter, 1989; Karali, 2002, 469-470).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem için önemli veriler sunan başlıca yerleşimler, kuzey kıyıda Ayios Epiktitos- Vrysi ve Klepini-Troulli, Güzelyurt Körfezi'nde Philia-Drakos A, orta ovada Dhali-Agridhi, güneyde ise Sotira-Teppes, Khirokitia-Vounoi,

Kalavassos-Kokinoyia ve Kantou-Kouphovounos, güneydoğu kıyıda Paralimni-Nissia'dır. Bunların yanında Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilebilecek malzemelerin toplandığı çeşitli yüzey araştırmalarında saptanan yerleşmeler de söz konusudur. Adadaki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kültürü, aşağı yukarı tüm ada genelinde benzerdir (Clarke, 2007). Genel olarak yerleşme düzeni, birbirinden bağımsız, tek kat ve odalı, taş temelli ve kerpiç üst yapıdan oluşmaktadır (Peltenburg, 1978). Hemen hemen tüm yerleşmelerde oda içi bölümlendirmeler, oda içi ve dışı ocaklar, sekiler mevcuttur. Bu yerleşim özellikleri, adanın farklı bölgelerinde ortak bir yaşam tarzının benimsendiğini gösterir; ancak yerel kaynaklar ve çevresel koşullar, bölgesel varyasyonları da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra taş kap ve öğütücü grubu gibi sürtmetaş aletler, yontmataş aletler ve kemik aletlerin görüldüğü bir alet çantası mevcuttur. Yerleşmeler arasında çanak çömlek teknolojisinde büyük benzerlikler görülmektedir. Şekillendirme yöntemleri ve formlar hemen hemen her yerleşmede aynı olmakla beraber sadece yüzey işlemlerinde çeşitlilik ve farklılık mevcuttur (Clarke, 2001).

MÖ 5. binin sonları ve 4. binin başlarında bir dizi kültürel dönüşümle birlikte İlk Kalkolitik Dönem görülmeye başlanmıştır. Bu dönem, Neolitik Çağ'ın devamı niteliğinde, ancak yeni sosyal ve ekonomik gelişmelerle şekillenen bir geçiş sürecini temsil eder. Bazı değişiklikler kademeli olarak gözlenirken bazıları hızlı bir şekilde dönüşmüş gibi görünmektedir. En önemli sayılan değişimler mimari gelenekte gözlenmiştir. Özellikle, yerleşimlerin fiziksel yapısındaki değişiklikler, toplumsal organizasyonun ve çevresel koşullara uyum stratejilerinin yeniden yapılandığını göstermektedir. Yer üstünde bireysel duran, taş temelli, kerpiç üst örgülü yapılardan, yarı gömülü, kazık ve direklerden oluşturulmuş bir iskelet ve dal örgülü, kerpiçli bir mimariye dönüşüm gözlenmiştir (Croft ve Thomas, 2003). Bu mimari değişiklikler, kaynakların daha verimli kullanımını sağlamak amacıyla ortaya çıkmış olabilir ve toplulukların çevresel streslere karşı geliştirdikleri adaptasyon stratejilerini yansıtıyor olabilir (Clarke v.d., 2007). Her ne kadar iki dönem arasında çeşitli farklılıklar söz konusu olsa da İlk Kalkolitik Dönem, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in devamı gibi görünmektedir. Bu süreklilik, kültürel ve teknolojik geleneklerin yavaş yavaş evrildiğini ve bu süreçte toplumların yeni şartlara uyum sağladığını işaret etmektedir.

2.3.3 Buluntu Yerlerinin Adadaki Dağılımı ve Coğrafyanın Kullanımı

Kıbrıs'ın tarihöncesine bakıldığında, coğrafyanın kullanımı ve yerleşimlerin dağılımı, adanın geçmişini daha anlamlı bir bağlam içinde ele almamıza olanak tanımaktadır. Kıbrıs'ın coğrafi çeşitliliği, Trodos Dağları ve Beşparmak Dağlarının çevresel ortamıyla kıyı bölgelerinin düzlüklerini birleştirmektedir. Bu coğrafi faktörler, yerleşimlerin konumunu etkileyerek, insanların doğal kaynakları nasıl kullandığını ve bu süreçte nasıl uyum sağladıklarını işaret etmektedir. Arkeolojik veriler, yerleşimlerin genellikle su kaynaklarına yakın ve tarım için uygun arazilerde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu, sadece su ihtiyaçlarını karşılamak için değil, tarımsal üretkenlik açısından toplulukların verimliliği artırabilecek konumların tercih edildiğini de düşündürmektedir. Denizaşırı seyahatler, sadece ticaret açısından değil, aynı zamanda kültürel alışveriş ve etkileşim açısından da dikkat çekici bir öneme sahiptir (Trigger, 2006). Bu bakış açısıyla hem anakaradaki kıyı yerleşimlerinin hem de adanın kıyı bölgelerindeki yerleşimlerin nasıl birbirleriyle bağlantı kurduğunu ve bu bağlantıların nasıl sosyal ve ekonomik değişimlere yol açtığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Dhali-Agridhi, Klepini-Troulli, Khirokitia-Vouni gibi yerleşmelerde sürdürülen arkeolojik araştırmalar Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in MÖ 6000-5500 yılları civarında son bulduğu ve akabinde yeni bir evrenin yaşandığını ortaya koymaktadır (Bodet, 2021). Dhali-Agridhi yerleşmesinden elde edilen veriler buranın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den itibaren iskan edildiğini, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de ise mevsimlik bir kamp olarak kullanıldığı şeklinde yorumlanmıştır (Carter, 1989, 245; Croft, 1989; Clarke, 2007, 15-16). Dhali-Agridhi yerleşiminin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen tabakaları oldukça kısıtlı bir alanda gözlenebildiğinden dolayı, şu an için daha ayrıntılı bilgi edinmek mümkün değildir. Fakat Klepini-Troulli yerleşiminden elde edilen verilere göre Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakaları arasında süreklilik görülmemektedir (Peltenburg, 1979, 21,26).

Mevsimlik yerleşmelerin yanı sıra yerleşik düzene geçmiş toplumlarla ilgili bilgilerimiz halen kısıtlı olsa da bilinen yerleşmeler genellikle kıyı bölgelerinde, denize yakın, yüksek burunlarda ya da dağlık bölge ile kıyı arasında kalmış ekoton[1] bölgelerde kurulmuştur (Peltenburg, 1978, 68; Knapp v.d., 1994, 407). Dikaios'a göre Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmelerinin bir kısmı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinin bulunduğu yerde devam etmiş, fakat birçoğunda mimari kalıntılar tespit edilememiştir (Dikaios, 1953, 273). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinde bulunan çanak çömlekler yalnızca çukurlardan veya oldukça sınırlı alanlarda açığa çıkarılmıştır. Dikaios'un bahsettiği sürekli iskan, Khirokitia- Vouni ve Klepini-Troulli yerleşmeleri ile sınırlıdır, ki bu düşünce de daha sonra Klepini-Troulli'deki Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli tabakaların süreklilikten çok bir kesinti olduğu ortaya atılarak çürütülmüştür (Dikaios, 1953, Peltenburg, 1979). Araştırmaların sayısı arttıkça ve veriler yeniden gözden geçirildikçe bu yerleşmelerin süreklilik göstermediği, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimi ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimi arasında arkeolojik olarak tanımlanmış bir hiatus/boş dönemin olduğu ortaya koyulmuştur (Peltenburg, 1979).

Kıbrıs'taki hem Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem hem de Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmeleri, toprağın verimli olabileceği sulak alanlarda kurulmuştur. Bahsi geçen yerleşmeler coğrafi olarak, Güzelyurt Körfezi ve Güzelyurt Ovası'nda (Petra tou Limniti ve Philia- Drakos A), adanın kuzey kıyı şeridinde (Ayios Epiktitos- Vrysi, Klepini-Troulli, Akanthou-Arkosykos ve Cape Andreas-Kastros), Mesarya ovasının merkezi bir konumunda (Dhali-Agridhi), Trodos Dağları'nın kuzeydoğu etekleri (Ayia Varvara-Asprokremnos) ile güneybatı eteklerinde (Kritou Marottou-Ais Yiorkis), Güney kıyı ve kıyıya bakan ova ve yamaçlar boyunca (Paralimni-Nissia, Khirokitia-Vouni, Kalavassos-Tenta, Ayios Tychonas- Klimonas, Parakleshia-Shillourokambos, Kantou- Kouphovounos, Sotira-Teppes), ve güneybatı kıyıda (Kholetria-Orthos ile Kissonerga-Mylouthkia) bulunmaktadır (Dikaios ve Stewart, 1962; Todd, 1987; Peltenburg, 1982; Le Brun, 1994; Mantzourani, 2003; Flourentzos, 2003). Söz konusu bölgelerdeki yerleşmeler çoğunlukla akarsularla

[1] İki farklı iklim bölgesi/coğrafi bölge ya da kültür bölgesinin geçişine verilen isimdir.

ilişkilendirilebilecek konumlara kurulmuş ve genelde rakımı göreli olarak düşük konumlar tercih edilmiştir.

Özellikle Klepini-Troulli, Khirokitia-Vouni ve Kalavasos-Tenta gibi, Neolitik Çağ'ın her iki evresini de barındıran yerleşmelerde, toplulukların yer seçimi tercihlerini değiştirmediği ve aynı yere tekrar yerleştiği düşünülmektedir (Clarke, 2007, 17). Fakat bu yerleşmelerin Çanak Çömlekli Neolitik tabakaları oldukça kısıtlı alanlarda açılabildiği için gerçekten bir yerleşim söz konusu muydu yoksa sadece kısa süreli bir kamp yerinden mi bahsetmek gerekir sorusu halen tartışmalıdır (Clarke ve Todd, 1993; Clarke, 2007, 17).

Kıbrıs'ta yaklaşık yirmi yıl öncesine kadar yüksekte, dağlık kesimlerde bir Neolitik Çağ yerleşmesinden bahsetmek mümkün değildi. Bunun temel sebebi araştırmaların yetersizliği kadar Neolitik yaşam ile ilişkilendirilen temel kavramın yalnızca besin üretimiyle sınırlı bir çerçeve içinde ele alınmış olmasıdır. Buna karşın Agios Ioannis/Vretsia-Roudias ve Kritou Maroutu-Ais Yiorkis gibi göreli olarak yüksek rakımlarda ve dağlık peyzajlarda kurulmuş yerleşimler Kıbrıs'ta dağlık bölgelerde Neolitik yaşam fikri desteklemektedir (Simmons v.d., 2018). Bu nedenle Neolitik Çağ üzerine devam eden araştırmalar ilk başlarda evcilleştirme ve yetiştiricilik üzerine odaklanmış ve Neolitikleşme sürecinin başlangıcından itibaren, Yakındoğu'nun kurak ve yarı kurak ortamı ile çevresel stresin sonucunda ortaya çıktığı genel kabul görmüştür (Vigne v.d., 2011; Fazeli-Nashli, 2013, 55, 72). Neolitik Çağ üzerine yapılan ilk dönem araştırmaları çoğunlukla, Holosen'in başlarında doğal çevre ve iklim koşullarının değişmesi ile toplulukların geçimlerini sağlayabilmek adına yabani bitkilere yönelmesi ve zamanla tarımla ilgili denemeler yapmaya başladığını önermekteydi. Bu nedenle erken Neolitik topluluklarının basit, eşitlikçi gruplar olduklarına inanılıyordu. Fakat günümüzde bu tür indirgemeci yaklaşımların ötesinde Neolitik yaşamın ortaya çıkışında çok daha farklı süreçlerin işlediği ve Neolitik toplulukların çeşitli habitatlara yerleşmiş olduğu bilmekte (Özdoğan, 2004, 23-25).

Dağ Neolitik'ine ait bilgilerimiz halen başlangıç aşamasında olmasına rağmen Neolitik yaşam biçiminin gelişiminin ovalarda değil de yüksek, dağlık konumlarda başlamış olacağını işaret eden teoriler de söz konusudur. Dağlık ortamların, özellikle

Kıbrıs'taki gibi yerleşik düzene geçen ve avcı toplayıcılığa da devam eden toplulukların yaşamlarını sürdürebilmeleri için daha fazla kaynak sağlayacağı düşünülmektedir. Koyun ve keçinin ilk evcilleştirilmesinin dağlık alanlarda gerçekleşmesi ve tamamen evcilleştikten sonra ova yerleşimlerine tanıtılması oldukça mümkün bir yaklaşımdır (Özdoğan, 2004, 29).

2.3.4 Mimari ve Yerleşme Düzeni

Kıbrıs'taki yerleşme düzeni ve mimari geleneğe baktığımız zaman, çevre bölgelerin aksine dinamik olmayan bir mimari anlayış görmek mümkündür. MÖ 10. binyılda Epi-paleolitik toplulukların adadaki izlerine rastlanılmış olsa da herhangi bir mimari kalıntı halen söz konusu değildir. Kıbrıs'ın Neolitikleşme sürecinde MÖ 9. binde adaya gelen PPNA yerleşimcilerin, Ayios Tchonas- Klimonas ve Ayia Varvara-Asprokremnos gibi yerleşmelerde 3 ile 8 m çapında, dairesel planlı ve yarı gömük binaları inşa ederek birbirine yakın olarak konumlandırdıkları bir mimari geleneği bulunmaktadır (Guilaine, 2016).

Şekil 2.8: Klimonas yuvarlak planlı mimari (Guilaine, 2016, Şekil.6).

Anadolu ve Levant'tan bilindiği üzere Kıbrıs'ta da merkezi yapı ve etrafında göreli olarak daha küçük yapılardan oluşan bir yerleşme dokusundan bahsedilebilir (Briois v.d., 2017). MÖ 9. binyılın ikinci yarısında Parekklisia-Shillourokambos ve Akanthou-Arkosykos gibi yerleşmelerde saptanan mimari kalıntılar genellikle ahşap temelli, kerpiç duvarlı ve alçı ile sıvanmış zeminlerden oluşan dairesel kulübelerdi (Guilaine, 2011; Şevketoğlu ve Hanson, 2015). MÖ 8. binyılın sonlarına gelindiğinde ise Kalavasos-Tenta yerleşimi, içinde payandaları bulunan kerpiç veya taştan yapılmış dairesel planlı mimari kalıntıları sergilemektedir (Todd, 1987; 2001).

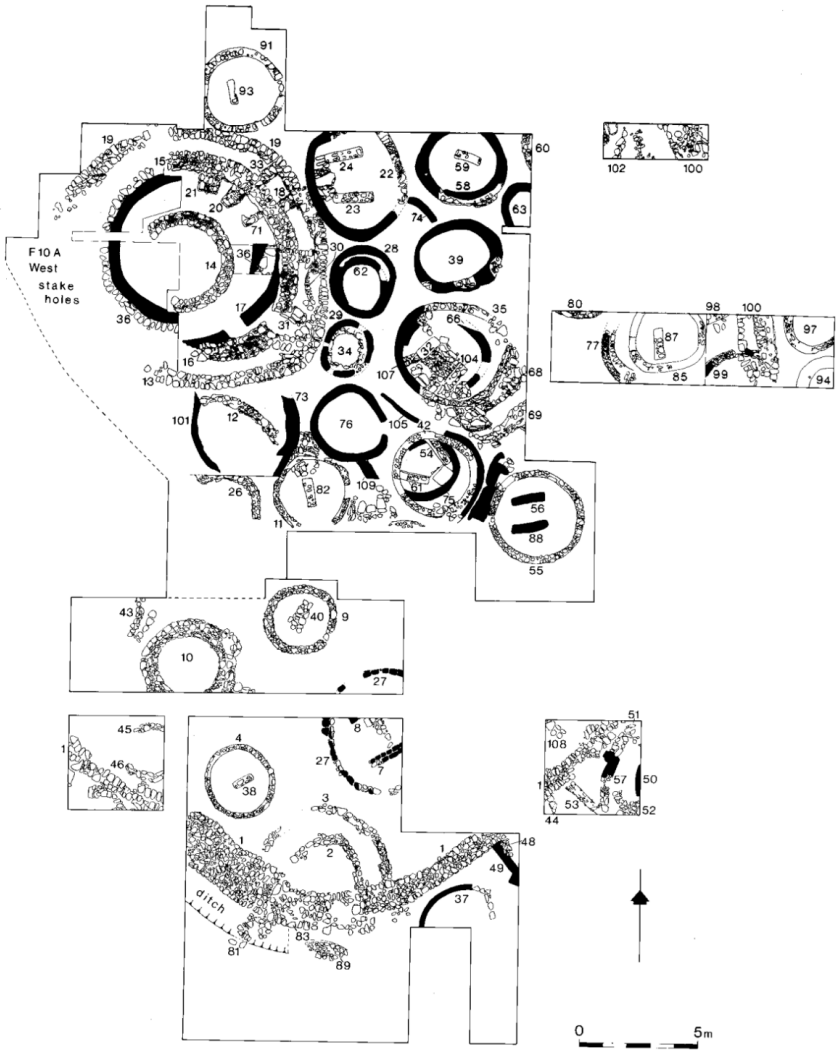
Şekil 2.9: Shillourokambos yuvarlak planlı yapı (Guilaine, 2016, Şekil.7).

7. bin yıl boyunca, Kıbrıs'ın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi, Khirokitia yerleşimi üzerinden takip edilebilir. Bu yerleşim, yaklaşık 1,5 hektarlık bir alana yayılmış ve Kıbrıs'taki en büyük ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi'nin son evresini yansıtan bir yerleşimdir (Le Brun, 1994). Adada, saptanan ilk Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yerleşme Khirokitia olduğundan, keşfedildiği zaman büyük boyutlu ve yoğun mimari dokusu nedeniyle adadaki Neolitik Çağ'ın başlangıcı için şaşırtıcı bulunmuştur. Yerleşmedeki mimari kalıntıların bu kadar gelişmiş olması, Neolitikleşme süreci içinde adanın özgün bir kültüre sahip olduğu düşünülmüştür (Le Brun, 1994). Daha sonradan araştırmaların ilerlemesi ve Khirokitia'nın öncülü yerleşmelerin keşfedilmesiyle birlikte bu fikir geçerliliğini yitirmiştir. Genel olarak, Khirokitia yerleşiminde kalın duvarlara sahip tek odalı dairesel yapılar bulunmakta ve iç mekanlar payandalar, platformlarla donatılmakta, ayrıca alçak bölme duvarlarıyla iç bölümlere ayrılmaktadır. Yapıların boyutları 2,3 m ile 9,2 m arasında değişmektedir. Malzeme olarak çakıl ve çamur karışımlı kireçtaşı blokları kullanılmış, iç ve dış

yüzeyler Kıbrıs'a özgü havara[2] ile sıvanmıştır. Tabanlarda da aynı şekilde havara ile yapılan taban sıvaları kullanılmış, bazı yerleşmelerde ise binaların iç duvarlarında ve iç payandalarda kırmızı boyalı bezekler bulunmaktadır (Le Brun, 1994).

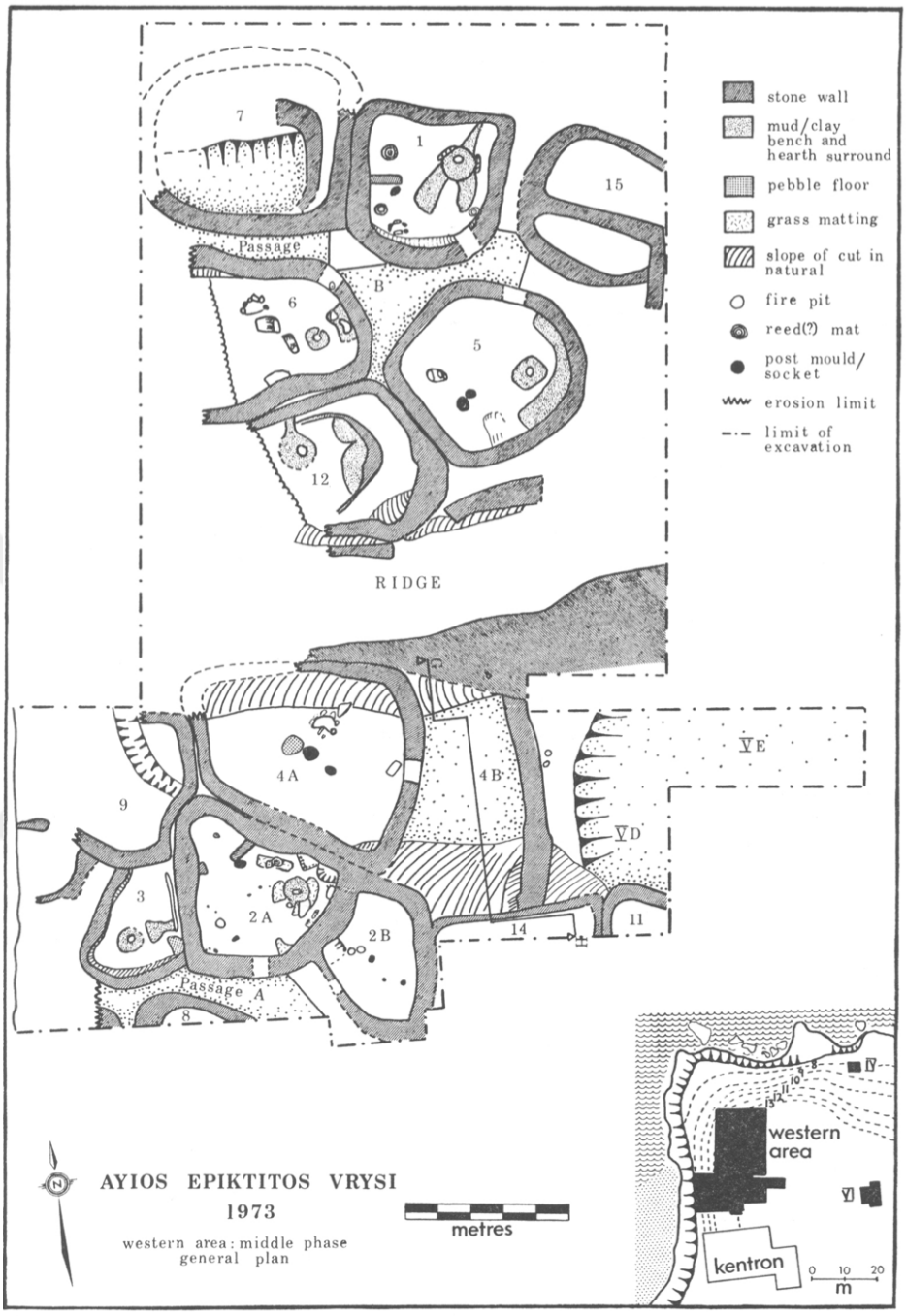
Adanın herhangi bir yerinde MÖ 6. binyıl yapılarına dair kesin ve kapsamlı veri bulunmamakla birlikte, mutlak kronolojik veriler Khirokitia Kültürü yerleşimlerinin çoğunun MÖ 6. binyılda iskan edildiğini göstermektedir. Tenta, Khirokitia ve Cape Andreas yerleşmelerinde yaşanan ciddi erozyon, bu yerleşimlerin neredeyse tamamının izlerini ortadan kaldırmıştır. GÖ 8.2 kyr cal'de yaşanan soğuk kurak olayı, MÖ 7. binyılın sonunda Kıbrıs'taki yerleşim düzenini etkilemiş olabilir ve toplulukların bundan kısa bir süre sonra daha hareketli bir yaşam tarzını benimseyerek yerleşimlerin daha az kalıcı hale gelmiş olabileceği fikrini düşündürmektedir (Le Brun, 1981; Peltenburg, 2004).

[2] Friable Limestone

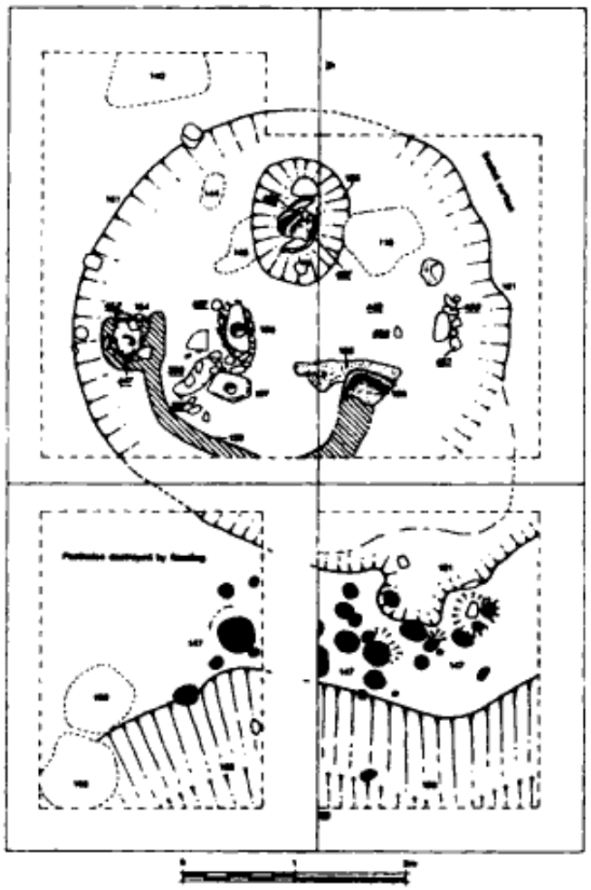

Şekil 2.10: Kalavassos- Tenta Mimari plan (Todd, 2001, 96).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'i en iyi karakterize eden iki yerleşme, adanın kuzey kıyısındaki Vrysi ve güney-orta bölgesindeki Sotira'dır. Vrysi'deki yapılar, çukur tabanlı mimariyi temsil etmektedir. Yerleşimde çapları 3 ila 6 metre arasında değişen yuvarlak ve köşeleri yuvarlatılmış dörtgen benzeri şekillerde düzensiz yapılar bulunmaktadır. Bu yapıların bazılarında görünür girişler vardır. Duvarlar, kireçtaşı levhalardan veya moloz taşlardan yapılmıştır (Peltenburg, 1982).

Şekil 2.11: Ayios Epiktitos- Vrysi mimari ve yerleşme düzeni (Peltenburg, 1975, Şekil.2).

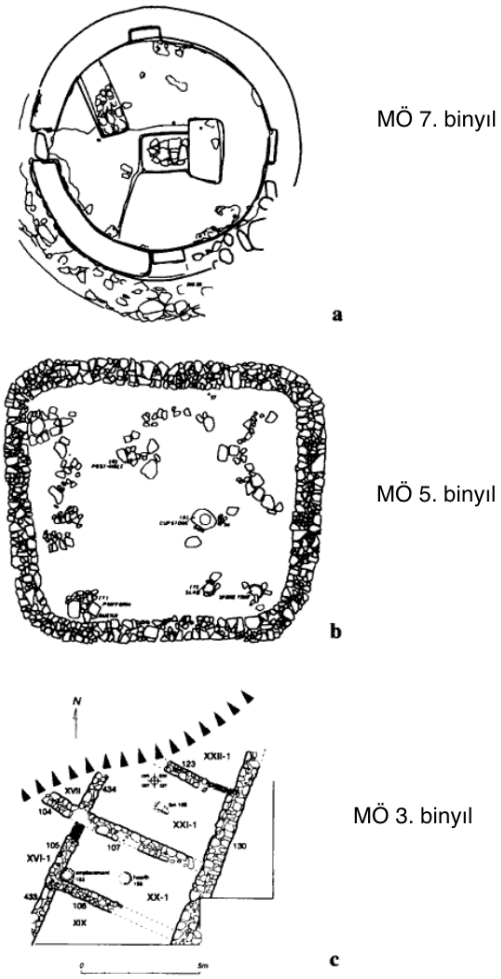

Şekil 2.12: Kalavassos-Ayious Mimari (McCartney v.d., 2007, Şekil. 8.6).

Kıbrıs'taki mimari anlayış ve çömlekçilik, ortaya çıkışlarında benzer özelliklere sahiptir; her ikisi de çevre anakaradaki paralelleri ortadan kalktıktan ya da düşüşe geçtikten sonra ortaya görülmeye başlanır ve her ikisi de dış etkiler taşır. Ancak mimari ve çömlekçiliğin daha sonraki gelişimi oldukça farklıdır. Çanak çömlek alanında boyalı mal grupları, KYAM çanak çömleklerinin yerini hemen alırken, dairesel mimari MÖ 6. binyılın sonuna kadar büyük ölçüde değişim göstermeden devam eder. MÖ 5. binyılda bile doğrusal mimari, önceki binyılın dairesel mimarisini andırmaktadır. Yapıların dış görünüşleri ve teknik özellikleri değişmiş olsa da iç düzen ve yapısı neredeyse hiç değişim göstermemiştir (Clarke v.d., 2007, 110-111).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönemdeki duvarlar plan olarak doğrusaldı, fakat dik açıyla uygulama gerektiren dikdörtgen alanların ve köşelerin aksine, yuvarlatılmış kenarlar görülmektedir. MÖ 6. ile 5. binyıllardaki yerleşim düzeni ve alan kullanımları, Kıbrıs

PPNB ve Khirokitia yerleşimlerindeki dairesel mimarinin ortaya çıkışından bu yana büyük ölçüde değişim göstermeden devam etti ve Levant'ın PPNA dönemindeki yerleşim düzeni ve kullanımı ile çarpıcı bir benzerlik göstermekteydi. Bu, ada genelinde uzun dönemler boyunca gözlenen istikrarlı ekonomik ve sosyal stratejileri yansıtmaktadır (Clarke v.d., 2007, 114).

Şekil 2.13: Kıbrıs'ta gözlenen mimarinin değişimi (McCartney v.d., 2007, Şekil.8.3).

2.3.5 Beslenme ve geçim stratejileri

Geçim stratejilerinin evrimi, Neolitikleşme sürecini ve olgusunu anlamak için kilit unsurdur. Bu bağlamda Kıbrıs'ın nüfusu ile ilgili tahminler, bu sürece yeni bakış açıları sunmaktadır. Tarım ve tarımsal aktivitelerin Mezopotamya ve Kuzey Levant'ta 11. binin ortalarında görülmeye başlandığı ve akabinde Kıbrıs'a ulaştığı bilinmektedir

(Peltenburg v.d., 2000, Şevketoğlu, 2002, 100). Bu hızlı yayılmayı tetikleyen etkenler halen belirsizliğini korusa da Kıbrıs'ta tarımın başlangıcının münferit bir fenomen olmadığı ve çevre bölgelerdeki sürecin ayrılmaz bir parçası olduğu yadsınamaz (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen, 1989).

Kıbrıs'ın MÖ 8500 cal. tarihinde tarımcı-çiftçiler tarafından iskan edildiği söz konusudur. Adaya özgü yabani arpa dışında, flora ve faunaya ait tüm kaynaklar, çevre anakaradan gelen yerleşimcilerle birlikte getirildiği düşünülmektedir (Vigne v.d., 2013). Son araştırmalardan elde edilen güncel verilere göre Kissonerga-Mylouthkia'daki tahıllar üzerinde yapılan arkeometrik analizler sonucunda PPNB'de evcilleştirilmiş tahıl ürünlerine dayalı bir tarımsal aktiviteden bahsetmek mümkündür (Lucas v.d., 2012, 118). Bazı araştırmacılar erken tarihlerde tahılların evcilleştirilmiş olmasını, anakaradan gelmiş kolonistlerin beraberinde getirdikleri evcil türler ile adada bulunan yabani türün morfolojik olarak karışmış olduğunu öne sürmektedir (Wilcox, 2003). Kıbrıs'ın, anakaradaki tahıl yetiştiriciliğinin ardından ilk kolonize edilen bölge olduğu düşünülmektedir. Ada etkisinden dolayı ürünün tamamen evcilleştirilmiş bir ürüne doğru evrimini hızlandırmıştır (Fuller, 2007).

Adaya getirilen türler, Yakındoğu Neolitik tarım modelinin bir yansımasıdır. Bu türler arasında bitkilerden, emmer buğdayı, siyez, arpa, mercimek, keten; hayvanlardan ise keçi, koyun, domuz ve sığır bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, özellikle Shillourokambos yerleşiminde köpek, tilki ve kedi gibi türlere de rastlanmaktadır (Vigne, 2001, s. 56; Horwitz ve diğerleri, 2004, s. 38). Shillourokambos'taki arkeolojik buluntular, kedilerin insanlarla olan yakın ilişkisine dair erken kanıtlar sunmaktadır. Burada bir kedi iskeleti, insan mezarına yakın bir konumda bulunmuş ve bu durum, kedilerin evcilleştirilmesine yönelik ilk adımlar arasında değerlendirilmektedir (Vigne, 2001; Lucas ve Fuller, 2020). Bu bulgu, kedilerin yalnızca sembolik bir anlam taşımadığını, aynı zamanda insan yaşam alanlarında aktif bir role sahip olabileceğini göstermektedir. Kediler, kemirgen kontrolü gibi pratik işlevler üstlenerek insan topluluklarına katkıda bulunmuş olabilir (Lucas ve Fuller, 2020).

Ayrıca, Shillourokambos'ta tilki kalıntıları da tespit edilmiştir. Tilkilerin varlığı, bu hayvanların avlanması ya da sembolik bir değere sahip olabileceğini düşündürmektedir. Tilkiler, adada avlanmış veya özel bir sosyal veya ritüel bağlamda kullanılmış olabilir. Bu bulgular, adaya getirilen hayvanların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik işlevlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Lucas ve Fuller, 2020).

Tarım ve hayvancılıkta deneyimli olan anakara toplulukları, Kıbrıs'a, PPNA'da gerçekleştirilen ilk iskanın ardından, PPNB'de tüm çiftçi yaşam tarzını beraberinde götürmeyi hedeflemiş olabilecekleri teorisi söz konusudur. Örneğin, Shillourakambos'taki yaban domuzunun göreli olarak küçük boyutu bile Klimonas ve Akrotiri-Aetokremnos'taki ithal edilen yaban domuzundan farklı değildir. Bu da türün burada evcilleşmediğine işaret etmektedir (Bodet, 2018, 77). PPNA'da, domuz en baskın gıda hayvanı olarak kategorize edilmektedir. Bu türün, adaya gelen epipaleolitik topluluklar tarafından getirildiği düşünülürken, Levant'tan sürekli bir ithalatın gerçekleştirildiği de göz ardı edilemez. Ayios Tychonas-Klimonas'tan bilindiği üzere Levant'tan ithal emmer buğdayı bulunmaktadır. Buradaki emmer, Jerf el-Ahmar'dan bilinen buğdaydan yaklaşık birkaç yüzyıl sonra görülmeye başlanmıştır. Bu da ada ile anakara arasındaki etkileşimin tahmin edilenden daha güçlü olabileceğini işaret etmektedir. Araştırmacılara göre Kıbrıs'taki PPNA toplulukları, avcı-toplayıcı ve yerleşik köylüler ile avcı-tarımcılar olarak değişkenlik göstermektedir (Vigne v.d., 2012, 8445). Bu toplulukların sosyal ve ekonomik çeşitliliği, adadaki farklı yerleşimlerin çevresel koşullarına ve anakara ile olan bağlantılarına göre şekillenmiştir. Ayrıca, avcı-toplayıcı stratejilerin tarımsal faaliyetlerle bir arada bulunması, adada uzun süreli bir geçiş sürecine işaret etmektedir (Lucas ve Fuller, 2020).

Birkaç tür bitki ve hayvan dışında, Kuzey Mezopotamya ve Levant'ta evcilleştirilmiş olan hiçbir kaynak adada mevcut değildir (Peltenburg v.d., 2000, 850). Adaya gelen toplulukların birçok doğal kaynaktan yoksun bir adaya yerleşme motivasyonları, geldikleri yerde güvenilir bir tarım biçimine sahip olmaları ile açıklanabilir. Bu nedenle tarıma uygun arazilerin varlığı buraya yerleşmek için belirleyici olan ana etmenlerden biri olabilir (Bodet, 2018, 78). MÖ 9. binyılın ortalarında PPNA

yerleşimleri terk edilmiştir. Bununla eş zamanlı olarak adada görülmeye başlayan yeni ekonomik model bir önceki gibi yerel görünmemektedir. PPNB'de artık hem tarımcı hem de hayvancı topluluklar istikrarlı bir üretim gerçekleştirmektedir. Mylouthkia'nın erken tabakalarından itibaren evcilleştirilmiş Emmer ve Einkorn buğdayı mevcuttur (Wilcox, 2011, 570). Aynı zamanda Levant'da da bitkilerin evcilleştirilmesi yeni başlamış durumdadır (Wilcox, 2011, 569). Çağdaş bir şekilde Shillourakmabous'un erken tabakalarında yabani arpanın varlığı ve ardından evcilleştirilmiş olarak görülmesi bu türün adaya evcilleştirilmek üzere getirildiğini düşündürmektedir (Guilaine, 2003, 96). Bezelye, keten, mercimek, fıstık gibi birçok bitki, Tell Aswad ve Ain el Kerkh gibi tarıma geçiş aşamasındaki kıyı yerleşimlerinden getirildiği düşünülmektedir (Savard v.d., 2006, 181; McCartney ve Peltenburg, 2000, 10).

Shillourokambos ve Mylouthkia'daki hayvanlara baktığımız zaman domuz, geyik, keçi ve sığır görmek mümkündür. Domuzun endemik mi yoksa dış kaynaklı mı olduğu halen kesin değildir. Fakat diğer hayvanların dışarıdan getirildiği bilinmektedir. Özellikle Shillourokambos'un ilk evrelerinde sığırların yoğunluğu %8 iken ilerleyen süreçte bu oran hızlı bir biçimde %1'e kadar düşmektedir. Benzer oranları hemen hemen tüm yerleşmelerde görmek mümkündür ve MÖ 8. binyılın sonlarına doğru sığır Kıbrıs'tan kaybolur (Vigne ve Buitenhuis, 1999, 51-54; Vigne v.d., 2000, 94-95).

PPNB'nin sona ermesi ile ilk kez anakaradan farklı bir kültürel sekans gösteren Khirokitia kültürü tamamen lokal bir gelişim göstermektedir. Bu dönemde dış bağlantılar oldukça azalmış ada içi bağlantılar gelişmiştir. Standartlaşmış gıda ürünleri görülürken geçim ekonomisi büyük oranda keçi üretimine dayalıydı (Wilcox, 2003, 237). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in son evrelerinden itibaren tarımın yanı sıra avcı-toplayıcılık da adada önemli bir yer tutmaktadır (Vigne v.d., 2012). Özellikle geyik avcılığı Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de zirve yapmış ve uzun bir süre bunu korumuştur. Tarım, ilk görülmeye başlandığı zamanlarında bile avcılık ve toplayıcılığın yanında yardımcı bir rol üstlendiği düşünülmektedir (McCartney v.d., 2007, 62).

2.3.6 Taş Teknolojisi

Çanak çömlek öncesi dönemlerdeki kültürleri anlamamız için taş aletler üzerine yapılan araştırmalar kritik öneme sahiptir. Öncelikle, yontmataş teknolojisinin bakır veya diğer metallerin kullanılmaya başlanmasıyla sona ermediğini, yüzey araştırmalarında toplanan yontmataş buluntuların her zaman tarihöncesi çağlara ait olmayabileceğini unutmamalıyız. Kıbrıs'ta, 1950'li yıllara kadar harman kızakları için yontmataş teknolojisi ile bıçak yapıldığı bilinmektedir (Runnels, 1982; Pearlman, 1984).

Son 30 yılda Kıbrıs'taki Neolitik üzerine yapılan araştırmaların ilerlemesi ve Khirokitia öncesi PPNA ve PPNB yerleşimlerinin saptanmasıyla birlikte, Khirokitia Kültürü'nün Neolitik Çağ'ın başlangıcının olmadığı ve tahmin edildiği gibi izole bir yapıya sahip olmadığı ortaya konulmuştur. Kıbrıs'ta M.Ö. 9.- 8. binyıldaki taş teknolojisi, Anadolu ve Levant ile ciddi paralellikler göstermektedir. Bu doğrultuda, Kıbrıs'ın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i de geniş Doğu Akdeniz bölgesinin Neolitikleşme süreci içinde değerlendirilmektedir (McCartney v.d., 2007, 74).

M.Ö. 9. ve 8. binyıllar için, önceden güney Levant ile olası bağlantılara işaret edilmiş olmasına rağmen, aslında anakara ile paralellikler Kıbrıs ile kuzey Levant ve Anadolu arasında güçlü bir şekilde gözlenmektedir. Bu dönemde Kıbrıs'taki Ayios Tychonas-Klimonas gibi Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimlerde, unipolar (tek yönlü) dilgi üretim teknikleri ile anakaradaki PPNA gelenekleri arasında güçlü paralellikler bulunmaktadır. Ayrıca, Klimonas'tan elde edilen çakmak taşı aletler, Levant'taki çağdaş yerleşimlerle benzerlikler taşımaktadır (Vigne v.d., 2011).

Kıbrıs ile kuzey Levant ve Anadolu arasındaki litik özelinde gözlenen benzerlikler, yontma taş teknolojisinde kolayca tespit edilebilir. M.Ö. 9. binin sonu ve 8. binin başlarında Shillourokambos'ta bıçakların üretimi, Mylouthkia'daki baskı tekniği ile fırlatma uçlarının yapımı ve Anadolu kaynaklı obsidyenin ciddi miktarda bulunması, bu bağlantıları desteklemektedir (McCartney v.d., 2007, 75). Buna ek olarak, Ayia Varvara-Asprokremnos gibi Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimlerinde, yüksek kaliteli çörtün yerel kaynaklardan elde edildiği ve çakmak taşı, obsidyen ve diğer hammaddelerin Anadolu ve Levant gibi uzak bölgelerle ticaret yoluyla sağlandığı

anlaşılmaktadır. Bu tür hammadde dolaşımları, Kıbrıs'ın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem boyunca bölgesel ağlara nasıl entegre olduğunu göstermektedir (Stewart v.d., 2020).

Kıbrıs'ta PPNB döneminde, yontma taş özelinde, daha önce anakarada görülmeyen benzerlikler saptanmıştır. Çoğunlukla kaliteli, yarısaydam çört kullanılmış olup, yongalar baskın olmakla birlikte, anakaradan bilinen naviform çekirdek teknolojisine benzer çift kutuplu dilgiler de mevcuttur. Diğer yandan adada daha önce bilinmeyen Amuq ve Byblos fırlatma uçları da tanımlanmıştır (Simmons, 2011, 235-236). Asprokremnos'ta gözlenen naviform teknolojisi, Kıbrıs'ın Anadolu ve kuzey Levant ile süregelen bağlantılarına işaret etmektedir (Stewart v.d., 2020).

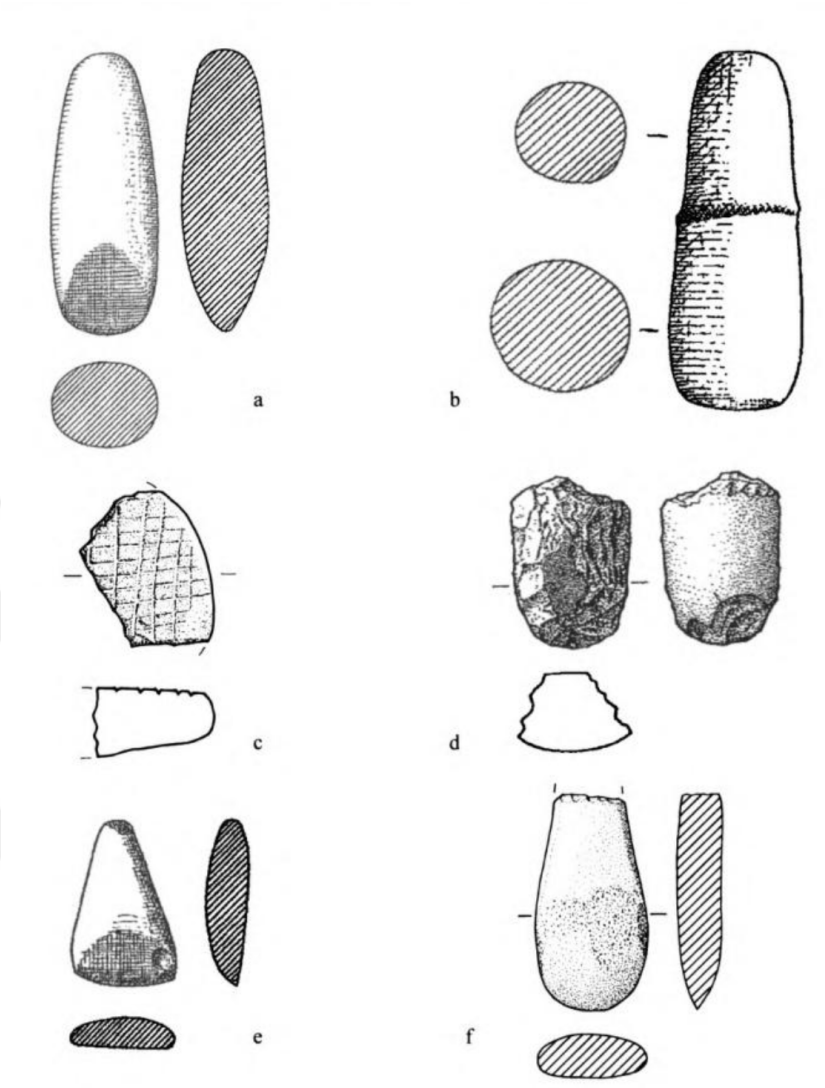
Kıbrıs'taki M.Ö. 7. binyıl taş teknolojisindeki değişiklikler, Levant boyunca M.Ö. 7. binyılın başlarındaki toplulukların benzer şekilde uyguladığı teknoloji ile paralel evrim göstermektedir. Khirokitia kültürü ile taş endüstrisi, güçlü bir şekilde tarım ve zanaat faaliyetlerine doğru evrimleşmiştir. Khirokitia'daki taş endüstrisi, toplulukların görece daha yerleşik bir yaşam tarzına geçişinin ve tarım faaliyetlerinin artmasının etkilerini taşır. Bu dönemde, bölgede hem hayvanların evcilleştirilmesi hem de tarım ürünlerinin işlenmesi için kullanılan taş aletlerin üretiminde çeşitlilik gözlemlenmiştir (Manning v.d., 2010). Bazı yontmataş öğeleri teknolojik olarak farklı görünse de genel olarak anakara ile benzerlik göstermektedir. Kıbrıs'ın taş teknolojisi çoğunlukla kuzey Levant ve Anadolu kültürleriyle etkileşim gösterirken, orta ve güney Levant (Yarmukian) ile belirgin bir bağlantı gözlenmemektedir (McCartney v.d., 2007, 75).

Obsidyen buluntuları, Kıbrıs'taki ilk insan yerleşimi ve anakarayla ilişkileri konusundaki tartışmalarda önemli bir rol oynamıştır. Obsidiyenin adada doğal olarak bulunmaması ve adadaki varlığı anakarayla etkileşimin bir göstergesidir. Khirokitia'da 14 parça, Klepini-Troulli'de 24 parça, Cape Andreas Kastros'da 13 parça ve Kalavassos-Tenta'da 32 parça obsidyen bulunmuştur. Ancak, araştırmaların ilerlemesi ve buluntuların sayılarının artması ile obsidiyenin varlığı daha belirgin hale gelmiştir. Bu durum, anakarayla olan temasın daha önce varsayıldığından daha erken bir tarihte olacağını işaret etmektedir. Shillourokambos kazı alanında, tamamı Anadolu kökenli 217 obsidyen dilgi bulunmuştur ve miktar, yerleşmedeki taş koleksiyonunun %2'sini

oluşturmaktadır. Buna ek olarak, Akanthou/Tatlısu yerleşiminde Anadolu kökenli 5000'den fazla obsidyenin ele geçirilmesi ve bu hammaddenin yerleşimin her tabakasında gözlenmesi, anakarayla daha önce düşünülenden daha yüksek düzeyde ve sürekli bir temasın olduğunu göstermektedir (Dikaios, 1953; Peltenburg, 1979; Todd, 1986; Briois ve Guilaine, 1997; Şevketoğlu, 2002; 2008; Guilaine, 2011).

Kıbrıs'ta Neolitik Çağ boyunca sürtmetaş teknolojisinde önemli değişikliklerden bahsetmek pek mümkün değildir. Hemen hemen her yerleşimde, öğütme taşı, havan ve havan eli, taş balta, keski ve taş kap gibi tarım ve tarımsal faaliyetlerle ilişkilendirilebilecek mal gruplarıyla birlikte, pendant, boncuk gibi süs eşyaları da görmek mümkündür (Simmons, 2011, 236). Kıbrıs'taki sürtmetaş teknolojisinin birçok özelliği bölgesel ve diyakronik olarak büyük farklılıklar göstermese de Yakın Doğu ve Anadolu ile yaygın benzerlikler göstererek temel öğütücü grup için uzun bir geçmişi işaret eder. Çanak Çömleksiz Dönem'in başından itibaren yoğun olarak karşımıza çıkan taş kaplar dönemin önemli parametrelerinden biridir. Kıbrıs'ta PPNB döneminde taş kapların sayısında artış gözlenmiş ve Khirokitia Döneminde en yüksek miktarlara ulaşmıştır. Taş kapların hacim kapasitelerinde de PPNA, PPNB ve Khirokitia Dönemleri arasında hafif bir artış gözlenmiştir; bu da daha karmaşık tekniklerin kullanıldığını ve gereksinimlerde bir değişiklik olduğunu işaret etmektedir. Özellikle Shillourokambos'un erken evrelerinde, muhtemelen yiyeceklerin servis ve sunumu için kullanılan taş kaplar için çeşitli formlar kullanılmıştır (Picon ve Le Miere, 1998; Manen, 2017, 181).

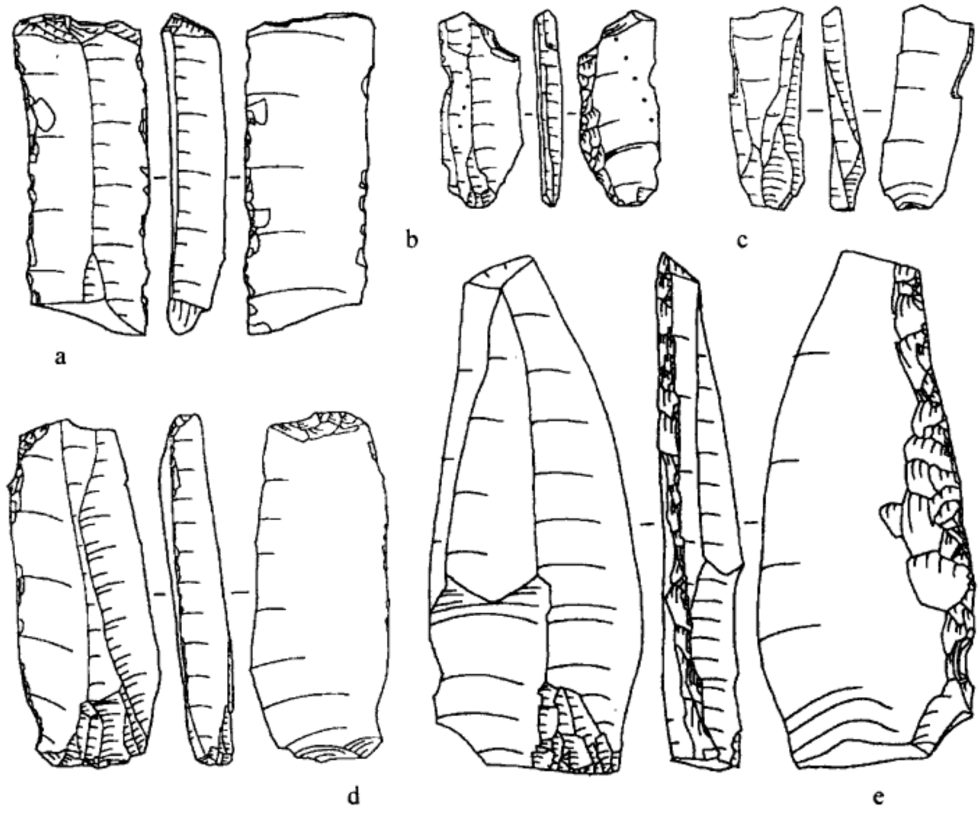
Süs eşyaları yapımında steatit ve yeşim taşı yaygın olarak kullanılmaktadır. Kıbrıs'taki süs eşyaları yapımında kullanılan yeşil taşların yanı sıra, adaya özgü yumuşak, kolayca oyulabilen bir sabuntaşı olan pikrolit de yaygın olarak kullanılmaktadır. Akrotiri'de M.Ö. 11-10. binyılda basit fıçı biçimli boncuklar ve çaytaşı pendantlar bulunmuş ve tipolojik olarak yavaş bir şekilde gelişim göstererek en yaygın biçimde gördüğümüz M.Ö. 7. bin yılın sivri pendantlara ulaşmıştır (McCartney v.d., 2007).

Şekil 2.14: MÖ 6.-4. binyıl sürtmetaş örnekleri (a-b:Sotira, c-d:Kokinoyia, e:Sotira, f: Kokinoyia) (McCartney, 2007, Şekil.6.1).

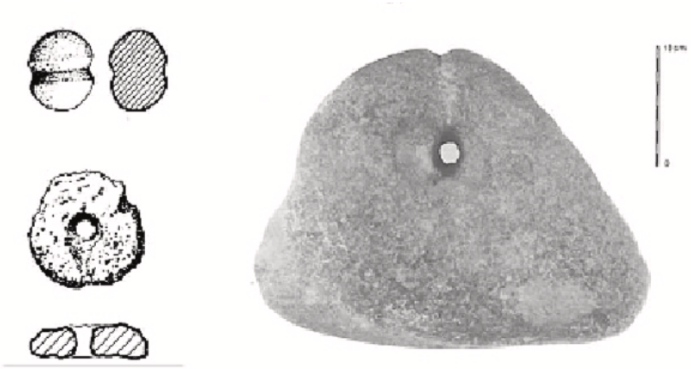
Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait taş teknolojisi, özellikle yontma taş ve sürtme taş, gerçek bağlamlarında incelendiğinde önemli bilgiler sunmaktadır. Bazı yerleşmeler, az veri nedeniyle hareketli olarak yorumlanırken, bazı yerleşmeler mimari kalıntılara sahip olup az hareketli, yerleşik olarak yorumlanmaktadır (Watkins, 1980). Taş teknolojileri çevresindeki sosyal ve ekonomik bağlamlar oldukça çeşitli olup, anakarada gözlenenlerle benzer bir aralık sergilemektedir. Ancak her yerleşmedeki kazı çalışmalarının ve elde edilen verilerin dengesi aynı olmadığından, kimi yerleşmelerde öğütme taşı çeşitliliği fazla iken kimi yerleşmelerde kesici aletlerin

fazlalığı dikkat çekmektedir. Adadaki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yerleşimlerin sayısı ve verilerin yetersizliği nedeniyle taş teknolojisi ile ilgili kesin yargılara varmak oldukça güçtür. Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de yontma taşı ve öğütme taşı üretim atölyeleri fikri önerilmektedir. Buna karşın yerleşmelerde, çekirdeklere az sayıda rastlanılmış, genellikle taşımalık malzemelere rastlanmaktadır. Burada, üretim zincirini takip edebiliyor olsak da tam anlamıyla uzmanlaşmadan bahsetmek mümkün değildir (McCartney, 2007).

Şekil 2.15: Paralimni-Nissia yerleşimi, MÖ 6.-4. Binyıl yontmataş örnekleri (McCartney, 2007, Şekil.6.2).

Taş teknolojisi üzerinden yapılan değerlendirmeler doğrultusunda, Levant koridoru boyunca görülen hem tarım hayvancılık hem de balıkçılıkla uğraşan toplulukların, yaklaşık M.Ö. 7. bin yıl ile Kıbrıs'a yayıldığı düşünülmektedir (McCartney, 2007, 85). Özellikle kıyı bölgelerinde konumlanan bu topluluklar, deniz kaynaklarından faydalanan, balık kancaları, ağırlıklar gibi buluntulara sahip olan ve denizle işlevsel ve sembolik bağlantılar kuran bir yerleşim tipini yansıtmaktadır. Balıkçılık en basit tanımıyla, beslenme, geçim ekonomisi, ticaret veya kültürel sebeplerle deniz canlılarını yakalama eylemidir. Balıkçılar ağ veya olta ağırlıklarının yanı sıra zıpkın, kanca ve tuzak olarak adlandırılan balıkları yakalamak için çeşitli aletler kullanmaktadır. Neolitik Çağ'da balıkçılıkla ilişkilendirilen aletler kemikten üretilirken, ilereyen dönemlerde bronz gibi metallerden üretilmeye başlanmıştır (Michael, 2022, 258-269; 2023, 7). Neolitik Çağ ve Kalkolitik Dönem'in başlarında domuz dişi ve geyik boynuzu gibi işlenmesi ve ulaşılabilirliği kolay hammaddeler olta takımları için tercih edilirlen, Kalkolitik Çağ'ın ilerleyen aşamalarında ve akabindeki süreçte Trodos orfolitindeki bolluğu nedeniyle bakırdan balıkçılık aletleri üretilmeye başlanmıştır (Michael, 2023, 7). Taş ağırlıklar da balıkçılık için önemli aletlerden biridir ve oltalar ile benzer bir şekilde zaman içinde az değişikliğe uğrayarak kullanılmaya devam etmiştir. Ağırlıklar ya doğal halledirinde ya da çapa şeklinde, genellikle kireçtaşı veya kumtaşından üretilmektedir (Michael, 2023, 8). Akanthou-Arkosykos, Cape Andreas-Kastros, Kissonerga-Mylouthkia, Krittou Marouttou-Ais Yiorkis ve Pareklisha-Shillourokambos bulunan balık kalıntıları, Kıbrıs'taki Neolitik toplulukların balıkçılıkla uğraştığına dair kanıtlar sunmaktadır. Bu kanıtlar, çeşitli balık kemikleri ve farklı memeli hayvan kemiklerinden yapılmış oltalar ile desteklenmektedir (Le Brun, 1981; Serrand v.d., 2005; Croft v.d., 2017, 206-207; Şevketoğlu, 2018, 17; Simmons v.d., 2018, 188).

Şekil 2.16: Cape Andreas-Kastros ağırlıkları (Le Brun, 1981, Şekil.56. 8–9).

Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik ve İlk Kalkolitik Dönem yerleşmelerinde, Akdeniz Balıkçı köyü özelliklerini sergileyen bazı yerleşimler bulunmaktadır. Kıbrıs'ta M.Ö. 6. ve 4. binyıllar arasında kullanılan yontma taş teknolojisi, geleneksel yerleşim türlerine karşı alternatif bir perspektif sunmaktadır. Yetersiz veri sonuçları, kültürel evrimin eksik ya da farklı anlaşılmasına ve yorumlanmasına yol açabilir. Kantou-Kouphovounos'taki kazılar, yerleşik çiftçiler, gezici avcılar ve göçebe hayvancılar arasında keskin bir ayrım çizmenin gereksiz olduğunu savunarak yeni yerleşim içi ve yerleşimler arası etkileşim modelleri sunmaktadır (McCartney, 2007).

Kıbrıs'ta belirlenen taş malzeme, Khirokitia kültürü ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arasındaki sürekliliği gösteren önemli bir kanıt sunmaktadır. Bu süreklilik, sadece alet türlerinde değil, aynı zamanda yontmataş ve öğütmetaşı endüstrilerinde kullanılan üretim yöntemleri ve bilgi birikiminde de açıkça görülmektedir. Bu uygulamalar, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönemler boyunca devam eden istikrarlı bir eğilimi yansıtmaktadır. Ancak, toplumun çevresel ve ekonomik değişimlere tepki verme biçimlerini ve yeni sosyal ilişkilerin oluşumunu yansıtan değişikliklerin bir dönemden diğerine nasıl aktarılabileceğini anlamak önemlidir (McCartney ve Peltenburg, 2000).

Dışarıdan gelen kültür ve teknolojiler, uygun ortamda benimsenmiş ve mevcut yerel teknolojik uygulamalar ile sentezlenmiştir. Bu tür değişim ve dönüşümlerle birlikte,

Khirokitia Kültürü ve ardından Çanak Çömlekli Neolitik Dönem boyunca dış etkilerle gelişen bir kültür gözlemlenmektedir. Bu gelişme, üretim zincirinin veya hızlandırıcı göçün yönelimiyle özelliklerinin toptan değiştirilmesinin aksine, yayılım yoluyla fikir ve bilgi alışverişini öneren seçici bir etkileşimi ortaya koymaktadır (Knapp v.d., 1994; McCartney ve Peltenburg, 2000; McCartney, 2007).

2.3.7 Çanak Çömlek Teknolojisi

Arkeolojik kayıtlara göre Kıbrıs'ın ilk çanak çömleği çevre bölgelere kıyasla geç bir safhada görülmeye başlamıştır. Adadaki ilk çanak çömlek, Dhali-Agridhi'deki çukur dolgularından ve Philia-Drakos A'nın erken tabakalarından ele geçmiştir (Lawrence ve Walker, 1989, 211). Clarke (2007), bu çömleklerin çoğunluğunun Kıbrıs'a özgü bir tarzla üretildiği ve adada yerel olarak geliştirildiğini ortaya koymaktadır. Malzeme üzerinde yapılan petrografik analizler, özellikle Philia-Drakos A ve Dhali-Agridhi'de bulunan çanak çömleklerin yerel kaynaklardan elde edilen kil ile üretildiğini ve adanın farklı bölgelerindeki teknolojik bilgilerin paylaşıldığını göstermektedir (Clarke, v.d., 2007; Boness v.d., 2015). Kıbrıs'ta saptanan ilk çanak çömleği iki tipe ayırmak mümkündür; bunlar Koyu Yüzlü Açkılı Mal/Cypro-Dark Faced Burnished Ware grubu (KYAM (C-DFBW) ve Kaba Mal grubudur. Cypro-DFBW, koyu renkte ve yüksek derecede parlatılmış bir yüzeye sahip göreli olarak ince cidarlı mallardan oluşur. Bu kaplar, bazen küçük memecik benzeri çıkıntılar veya dalgalı ve düz ip benzeri bezemeler ile dekore edilmektedir (Clarke, v.d., 2007). Bu iki tip mal grubu da her ne kadar anakarada gözlenenlerle birebir aynı olmasa da teknolojik olarak büyük benzerlikler göstermektedir (Clarke, 2001; 2007, 91). Adadaki çömlek üretiminin büyük ölçüde yerel hammadde kaynaklarına dayandığı, ancak kullanılan teknolojinin ana karadan gelen etkilerle şekillendiği ve bu durumun Kıbrıs ile anakara arasında dolaylı bir kültürel aktarım sürecine işaret ettiği düşünülmektedir (Clarke v.d., 2007; Boness v.d., 2015). Adadaki çanak çömleğin ortaya çıkışı üzerine devam eden araştırmaların azlığı, veri eksikliği ve yerleşme çeşitliliğindeki kısırlıktan dolayı çanak çömlek teknolojisi ve geçiş süreçlerini takip etmek kolay olmamakla birlikte yorum yapmak da oldukça risklidir. Kıbrıs'ta çömlekçiliğin ana karaya kıyasla daha geç benimsenmesi, adadaki düşük nüfus

yoğunluğu ve kaynak yetersizliği ile de ilişkilendirilebilir. Bu durum, adada uzun süre boyunca geleneksel taş kapların ve diğer saklama teknolojilerinin kullanılmasına olanak sağlamıştır (Clarke, v.d., 2007). Petrografik analizler, adanın kuzeyinde kırmızı üzerine beyaz boya ile süslenmiş kapların yaygın olduğunu, güneyde ise monokrom kırmızı ve tarak bezemeli kapların baskın, beyaz üzerine kırmızı boyalı kapların ise göreli olarak daha az görüldüğünü ortaya koyarak, adadaki toplumsal yapıların ve kimliklerin farklılaşabileceğini işaret etmektedir (Boness v.d., 2015). Eldeki verilere göre kısa bir süre içinde koyu yüzlü açkılı mal grubu yerini daha süslü ve gösterişli bir mal grubu olan boyalı mal grubuna bırakmaktadır. Özellikle beyaz/krem zemin üzerine kırmızı boyalı mal grubu Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in baskın mal grubu haline gelmiştir. MÖ 4. binyılın ortalarına kadar hemen her yerde görülen boyalı mal gruplarının yanında tarak bezemeli mal grubu görülmeye başlamıştır. Fakat bahsi geçen tarak bezemeli mal grupları özellikle adanın orta ve güneyinde yoğun olarak görülmektedir (Clarke, 1992; 2007, 91). Bu farklılıklar, adanın güney ve kuzey bölgeleri arasında sosyal ve kültürel sınırların mevcut olduğunu ve bu sınırların çömlek üretimi üzerinden ifade edildiğini düşündürmektedir (Clarke, v.d., 2007). Bu dekoratif çömlekler, Kıbrıs'taki çömlekçiliğin hızlı bir şekilde geliştiğini ve yerel kültürel dinamiklere uyum sağladığını düşündürmektedir (Clarke, v.d., 2007). Ayrıca, adanın farklı bölgelerindeki çömleklerin hammaddeleri üzerinde yapılan analizler, çömleklerin yerel kaynaklardan yapıldığını, ancak üretim tekniklerinin ve çömleklerin kendisinin adada belirli bölgeler arasında taşındığını düşündürmektedir (Boness v.d., 2015). Çevre anakarada çanak çömlek üretimi 7. binyılda, Kıbrıs'ta görülenden yaklaşık 2000 yıl önce görülmeye başlamıştır. Kıbrıs'ta çanak çömleğin kullanımının neden bu kadar geç ortaya çıktığını şu anki verilerle açıklamak oldukça zor olsa da ihtiyaç duyulmaması ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de yoğun ve yaygın bir biçimde kullanılan taş kapların yeterliliği olarak da düşünülebilir. Çanak çömlek teknolojisinin geç benimsenmesi, adadaki yerleşik toplulukların sosyal ve ekonomik yapılarındaki durağanlık ile de bağlantılı olabilir. Özellikle Khirokitia'da görülen gelişmiş taş kap teknolojisi, çömlek kullanımına olan ihtiyacı azaltmış olabilir (Clarke, v.d., 2007). Ancak, Khirokitia ve Sotira gibi güneydeki yerleşim yerlerindeki malzemelere yapılan petrografik analizler, bu bölgelerde kullanılan kilin yüksek kalsiyum içeriğine sahip olduğunu ve bu sayede çömleklerin daha dekoratif hale

getirildiğini göstermektedir. Bu durum, bu bölgelerdeki toplulukların estetik ve işlevsellik açısından daha karmaşık üretim süreçlerine sahip olduğunu düşündürmektedir (Boness v.d., 2015). Özellikle Levant'taki koyu yüzlü açkılı mal grubu ve Kıbrıs'taki KYAM geleneği arasında bulunan zamansal farklılık, araştırmacıların benzerlik ve etkileşim kurma çabasını durdurmuş olmalıdır. Kıbrıs'taki çanak çömlek verilerinin anakaradaki gelişmelere göre daha geç gözlenmiş olması, araştırmacıların yayılma hipotezini destekleyecek bir parallellik görmemiş olmasından dolayı kökensel araştırmalar büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Ancak, Cypro-DFBW'nin bazı özellikleri, daha önce Levant'ta görülen koyu yüzlü açkılı malzeme ile karşılaştırılabilir olsa da doğrudan bir ilişki kurmak halen zordur (Clarke, v.d., 2007). Buna karşın, Kıbrıs ile anakaradaki çanak çömlek üretiminde, arada büyük zaman tutarsızlığı olsa da birçok benzerlik de göstermektedir. Bu benzerliklerin varlığı, çanak çömlek geleneğinin anakaradan getirildiğini söylemek veya kültürel yayılım olarak adlandırmak şu aşamada zor olsa da çanak çömleğin adadaki gelişiminin anakaradan bağımsız olarak geliştiğini hayal etmek imkansızdır (Clarke, 2001; Clarke, 2007, 92; Boness v.d., 2015). Bölgede yapılan petrografik analizler de bu tezi destekler niteliktedir. Bu analizler, adadaki çömlekçiliğin yerel kaynaklar ve teknolojiler kullanılarak geliştiğini, ancak bu süreçte anakara etkilerinin de yer aldığını göstermektedir. Özellikle kuzeydeki yerleşim yerlerinde üretilen çömleklerin, belirli teknolojik farklılıklara sahip olsalar da anakara ile süregelen bir etkileşim içinde olduğunu düşündürmektedir (Clarke, v.d., 2007). Bu durum, çömlekçiliğin Kıbrıs'ta anakara ile bazı etkileşimler kaynaklı geliştiğini ve ilerleyen evrelerde tamamen bağımsız değil de anakara ile benzer özellikler taşıyan yerel bir varyasyon olduğunu işaret etmektedir (Clarke, v.d., 2007). Uzun vadede, çanak çömlek teknolojisindeki değişim ve gelişimler de anakara ile paralellik göstermektedir. Kıbrıs'ın erken çanak çömlek geleneğindeki formlar sınırlı, tek renkli ve açkı, astar ile tamamlanmaktadır. İlerleyen süreçte bahsi geçen form yelpazesi genişlemiş, farklı renk ve desenlerin ortaya çıktığı görülmüştür (Clarke, 2007, 92). Özellikle Kıbrıs'ın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan kırmızı boyalı çömlekler, adanın farklı yerlerinde farklı dekoratif tekniklerin benimsendiğini ve bu tekniklerin anakara ile belirli paralellikler gösterdiğini ortaya koymaktadır (Clarke, v.d., 2007). Adanın güneyinde görülen tarak bezemeli çömleklerin yerel teknolojik yeniliklerin bir ürünü olduğu, ancak bu

yeniliklerin anakara etkisiyle şekillendiği anlaşılmaktadır; bu bulgular, adadaki çömlekçiliğin hem iç dinamiklerden hem de anakara ile olan etkileşimlerden beslendiğini gösterirken, Kıbrıs'ın erken çanak çömlek teknolojisinin çevre bölgelerle tamamen aynı olmadığını ya da doğrudan karşılaştırılabilir olmadığını da öne çıkarmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bazı form, bezeme farklılıkları mevcuttur. Ancak bu geniş ve yoğun benzerliğin kültürel aktarım ve bölgesel gelişim açısından nasıl açıklayacağımız önemli bir sorudur. Anakara ile Kıbrıs arasındaki bu benzerlikler, kültürel geçiş ve teknoloji transferinin dolaylı yollarla gerçekleştiğini göstermektedir (Clarke, v.d., 2007; Boness v.d., 2015). Bu noktada, adadaki çömlekçilik faaliyetlerinin hem anakara ile olan kültürel ve teknolojik bağlardan etkilendiği, hem de adanın kendi iç dinamikleriyle şekillendiği bir sentez oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu, Kıbrıs'taki çömlekçiliğin tamamen bağımsız bir gelişim değil, aksine daha geniş bir bölgesel bağlamın parçası olduğunu ortaya koymaktadır (Clarke, v.d., 2007).

2.3.8 Ölü Gömme Adetleri

Kıbrıs'taki ölü gömme uygulamaları, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile belirginleşmeye başlamıştır. Bu dönem, sosyal etkileşimler, statü ve toplumsal cinsiyet konularında önemli bilgiler sunmuştur. Özellikle kişisel süs eşyalarının, ölü gömme ritüelleriyle bağlantılı olduğu ve toplumsal kimliklerin ifade edilmesinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir (Bar-Yosef Mayer, 2017). Bu süs eşyalarının kullanımı, mezarlarda bulunan yumuşakça kabukları ve boncuklarla sınırlı kalmayıp, kemik işleme teknikleri ve yerel zanaat ürünleri de bu ritüel pratiklerde önemli bir yer tutmuştur. Kıbrıs'ın Neolitik toplumlarında bu uygulamalar, bireylerin kimliklerini ve sosyal statülerini mezarlarda somut bir şekilde ifade etme amacı taşımıştır (Knapp ve Meskell, 1997; Bar-Yosef Mayer, 2017). Kıbrıs'ta Neolitik Çağ boyunca inançlar, kültürel ideolojiler ve ritüeller gelişirken, bu dönemde Anadolu ve Levant'ta bilinen ölü gömme uygulamalarını yansıtan bazı yenilikler de Kıbrıs'a özgü hale gelmiştir. Özellikle, yumuşakça kabukları gibi deniz kaynaklı süs eşyalarının kullanımı, bu dönemdeki ritüel pratiklerin bir parçası olarak yaygınlaşmıştır (Bar-Yosef Mayer,

2017). Araştırmalar, Kıbrıs'taki Neolitik mezarlarda bulunan çanak çömleklerin, yalnızca günlük kullanım eşyaları olmayıp, aynı zamanda ölen kişinin toplumsal rolünü ve statüsünü simgeleyen ritüel objeler olarak da kullanıldığını işaret etmektedir. Bu çömlekler, bazen ölülerin yanına yerleştirilmiş veya doğrudan mezarların üzerine bırakılmıştır (Keswani, 2004).

Khirokitia gibi yerleşimlerde, gömülerin çoğunlukla evlerin tabanlarına yapıldığı, bu durumun toplumsal ve ailevi bağları güçlendirmeye yönelik bir ritüel olarak düşünülmektedir (Zimmerman, 2012). Bu yerleşimlerdeki post-mortem gömü uygulamaları, ölülerin kemiklerinin ölümden bir süre sonra yeniden düzenlenerek veya taşınarak yeniden gömülmesini ifade etmektedir. Bu tür uygulamalar, ölen kişinin topluluk içindeki statüsünü yansıtabilir veya ailenin, ölen kişinin ruhunun huzur bulması için gerçekleştirdiği ritüel bir işlem olabilir. Kemiklerin yeniden düzenlenmesi, bazen farklı bir mezara taşınması veya toplu bir mezarda birleştirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Khirokitia'da ve diğer yerleşimlerde gözlemlenen bu uygulamalar, Kıbrıs Neolitik topluluklarında ölülerin anısını canlı tutma ve toplumsal bağları koruma amacı güden karmaşık ölüm sonrası ritüellerin varlığını düşündürmektedir (Zimmerman, 2012). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem toplulukları özellikle yaş, cinsiyet ve statüye dayalı bir gömme eğilimi gösterirken, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de post-mortem düzenleme eğilimi görülmektedir. Bu post-mortem düzenlemeler, özellikle ölülerin kemiklerinin yeniden düzenlenmesi veya toplu mezarlarda bir araya getirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Zimmerman, 2012).

Kıbrıs'ta bilinen en eski insan kalıntılarına Parekklisha-Shillourokambos ve Kissonerga-Mylouthkia'da rastlanmış ve M.Ö. 8. binyıla tarihlenmektedirler. Toplu ve bireysel gömü pratiklerinin yanı sıra birincil ve ikincil gömü yöntemlerine de rastlanmıştır. Bu bağlamda, Shillourokambos'ta ele geçirilen deniz kabuğu boncuklar, ölülerin statü ve kimliklerinin ifade edilmesinde önemli bir rol oynamış olabilir. Deniz kabukları, özellikle Levant ve Anadolu'daki benzer uygulamalarla karşılaştırıldığında, Kıbrıs'ta bazı özgün kullanım biçimlerinin geliştiği düşünülmektedir (Bar-Yosef Mayer, 2017). Örneğin, Shillourokambos'ta bulunan ikincil gömüler, bu dönemin

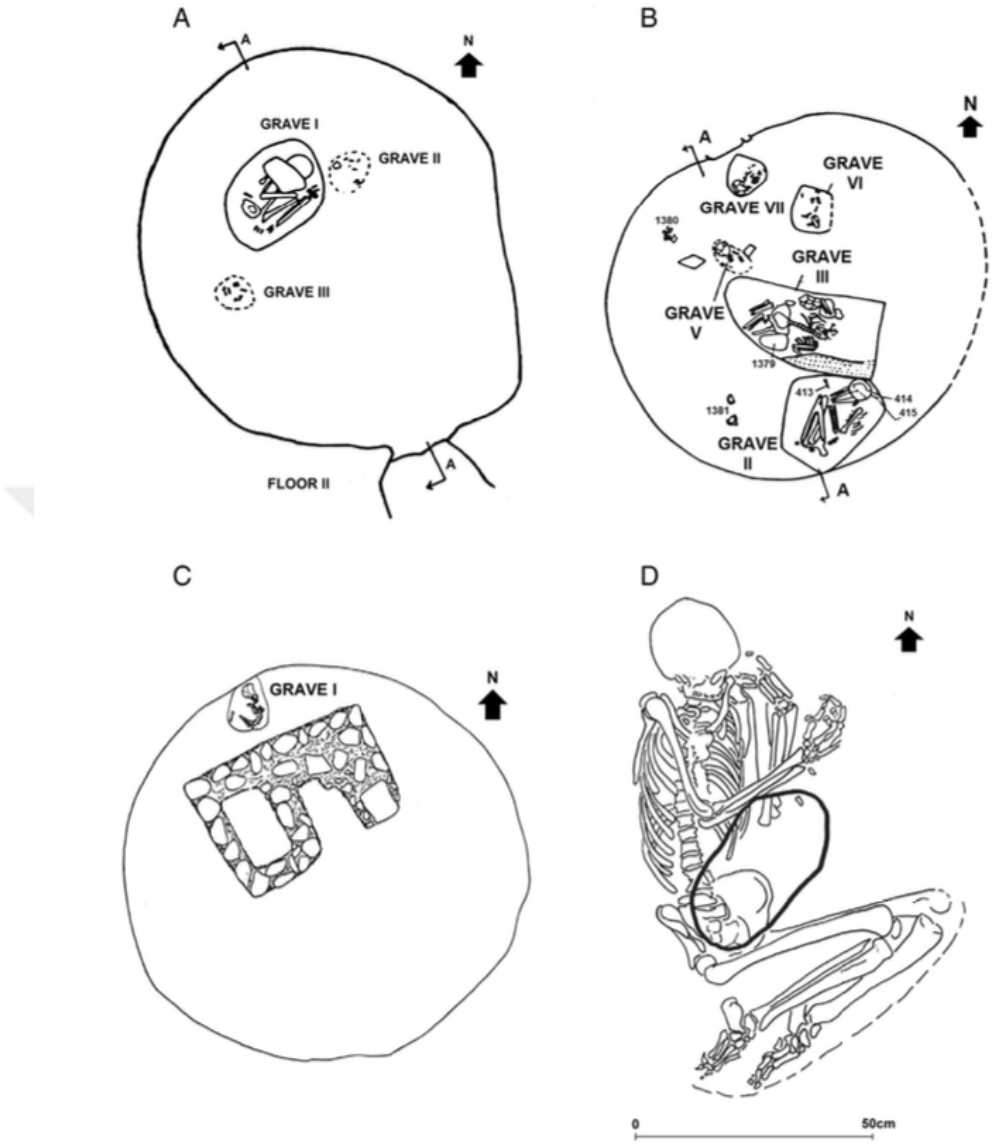
ölüm sonrası ritüellerine dikkat çekmektedir. Mezarlık alanları, genellikle yerleşim bölgelerinden ayrı tutulmaya çalışılmıştır. Parekklisha-Shillourokambos'ta ikincil gömü uygulamaları görülmüş, benzer şekilde Kissonerga-Mylouthkia'da ise kuyularda ikincil ve tekrarlanan gömü etkinliklerine rastlanmıştır (Guilaine v.d., 2003; Vigne v.d., 2004; Le Mort, 2011). Shillourokambos yerleşiminde bir insan, hediyeler ve kedi ile gömülmüş vaziyette bulunmuştur. İnsan ve kediye ait kalıntılar aynı yön ve pozisyonda gömülmüştür, bu da evcil hayvanların ritüel bir öneme sahip olabileceğini düşündürmektedir (Guilaine v.d., 2003; Vigne v.d., 2004; Le Mort, 2011).

Khirokitia'da, ölülerin ev tabanlarının altına gömülmesi geleneği, bu yerleşimin sosyal yapısı ve ölüm sonrası inançları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Zimmerman, 2012). Gömülerde, bireylerin belirli bir pozisyonda yerleştirildiği ve mezar eşyalarının sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde kullanılan deniz kabuklarının, mezarlarda bulunması, bu eşyaların bireylerin kimliklerini ve toplumsal statülerini ifade etmek için kullanıldığını göstermektedir (Bar-Yosef Mayer, 2017). Khirokitia'daki bulgular, bu tür süs eşyalarının ritüel ve sembolik anlamlarının Kıbrıs'ın Neolitik toplumlarında ne kadar köklü olduğunu vurgulamaktadır. Kalavassos-Tenta yerleşiminde, statüye dayalı gömme yöntemlerinin belirleyici bir rol oynadığı ve bazı toplum üyelerinin özel binalara gömüldüğü gözlenmiştir. Akanthou-Arkosykos yerleşiminde ise hendek içerisinde, M.Ö. 8. binyıla tarihlenen insan kemiklerine ulaşılmış olmasına rağmen henüz bir gömüye rastlanmamış, ulaşılan kalıntılar ikincil gömü yerini temsil etmektedir (Bar-Yosef Mayer, 2017).

Bu bağlamda, mezarlarda bulunan kabuklar, bireylerin yaşadığı topluma dair önemli ipuçları vermekte ve Kıbrıs'taki deniz kabuğu kullanımının bölgedeki diğer Neolitik toplumlarla olan kültürel bağlantılarını göstermektedir (Bar-Yosef Mayer, 2017). Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimlerinde tam anlamıyla organize edilmiş bir ölü gömme alanı ve yöntemi gözlenmemiş olsa da bu dönemde ölülerin yerleşim yerlerinden uzakta, ayrı bir alana gömüldüğü düşünülmektedir (Guilaine v.d., 2003; Şevketoğlu, 2008; Le Mort, 2011).

Genel olarak, gömülerin sağ veya sol tarafa doğru yerleştirildiği, ancak bazı istisnalarla sırt üstü veya yüz üstü şekilde yerleştirildiği gözlenmiştir. Eldeki verilere

göre vücudun ya da kafanın belirli bir yöne doğru yerleştirilmediği anlaşılmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de çoğunlukla tekil ve birincil gömülerin olduğu ancak ilerleyen dönemlerde çoklu ve ikincil gömülere de rastlandığı görülmektedir (Bar-Yosef Mayer, 2017). Özellikle Souskiou-Laona'da yapılan kazılar, bu dönemin gömü pratiklerinin çok katmanlı ve karmaşık olduğunu, süs eşyalarının da bu katmanların ayrılmaz bir parçası olduğunu ve ölülerin ölümden sonra tekrar düzenlenerek yeniden gömüldüğünü ortaya koymuştur (Bar-Yosef Mayer, 2017). Ölümden sonra yaşam anlayışıyla ilişkilendirilen bir özellik, ölünün kafasının veya pelvis bölgesinin altına bir veya birden fazla taşın yerleştirilmesidir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de gömülerle birlikte, kırılmış olduğu düşünülen taş kaplar ve deniz kabuğu boncuklar görülürken, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de gömülerle birlikte çanak çömleklerin bulunduğu gözlemlenmektedir (Lorentz, 2016). Lorentz'in (2016) çalışmaları, bu dönemde çanak çömleklerin ritüel anlamda önemli bir role sahip olduğunu ve ölülerin bu eşyalarla birlikte gömülmesinin toplumsal statü ve inanışlarla bağlantılı olabileceğini ileri sürmektedir (Dikaios, 1953; Le Brun, 1994; Lorentz, 2016).

Şekil 2.17: Khirokitia Ölü gömme adetleri (Lorentz, 2016, Şekil 2).

2.4 Neolitik Çağ Sonrası: Kalkolitik Çağ Başlangıcı

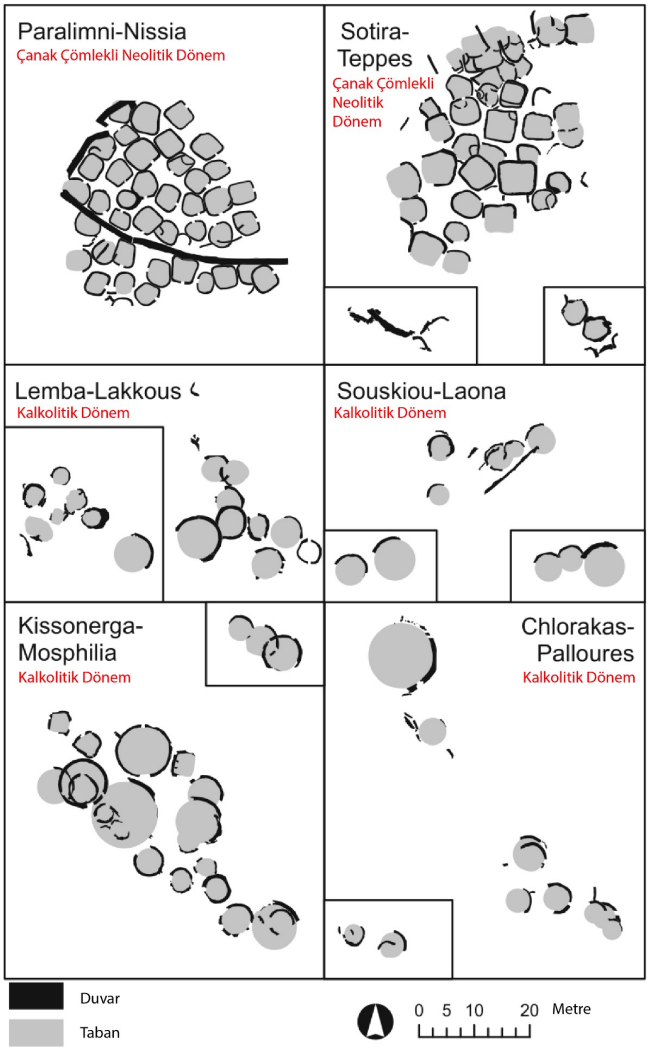
Kalkolitik Çağ, Kıbrıs'ın tarih öncesinde dikkat çeken bir evredir. Uzun bir süre Neolitik'in bir devamı olarak kabul edilmiş olsa da yapılan araştırmalar, aslında bu dönemin, nüfus artışının yanı sıra toplumsal yapı, sosyal düzen ve ekonominin yeniden şekillendiği bir geçiş ve dönüşüm dönemi olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 1500 yıl süren bu dönem, bakırın işlenerek kullanıldığı ilk dönem olmanın yanı sıra metalurjinin gelişmesiyle birlikte sosyal hiyerarşilerin de ortaya çıktığı bir evreyi temsil eder (Tuncel, 2016, 15). Ancak halen bakır silah üretme veya savunma amaçlı kullanılmamaktadır. Kıbrıs'ta Kalkolitik Çağ, İlk (MÖ 4000-3500), Orta (MÖ 3500-

2900) ve Son (MÖ 2900-2400) olmak üzere üç aşamaya ayrılmıştır (Peltenburg v.d., 1998; Klinkenberg, 2022). İlk Kalkolitik Dönem'de Kıbrıs'taki yerleşimlerde bir yeniden yapılanma süreci yaşanmış, bu durum ise nüfusun batıya kaymasına yol açarak adanın Kalkolitik Dönem'deki en yoğun nüfuslu bölgesinin batı olmasına neden olmuştur. Araştırmacılar, bu değişimin doğal bir felaketten mi yoksa kademeli bir dönüşümden mi kaynaklandığını hâlâ tartışmaktadırlar; ancak genel olarak bu durum, önemli bir yerel dönüşüm olarak kabul edilmektedir (Clarke, 2007). Orta Kalkolitik Dönem'de ise nüfus artışı, sanat ve zanaatın gelişmesi, ada çapında bir sembolik sistemin ortaya çıkması gözlenmiştir. Ancak bu dönemde sosyal eşitsizliklerin temelleri atılmış ve geyik avcılığında azalma gözlemlenmiştir. Adanın doğusu hariç her yerinde taş temelli dairesel yapılar yaygın olarak görülmüş ve nispeten homojen bir kültür gözlemlenmiştir (Steel, 2004, 108). Son Kalkolitik Dönem'de, veri eksikliğinden dolayı İlk Tunç Çağı'nın başlangıcına odaklanılmıştır. Bununla birlikte, Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'na geçiş dönemi boyunca insanlar adayı işgal etmeye devam etmiştir (Peltenburg, 2014).

Kıbrıs'taki Kalkolitik topluluklar küçük ölçekli olup, nüfusları muhtemelen 1000 kişiden azdı ve geçim ekonomisi tarım, hayvancılık yanı sıra geyik avcılığı ve toplayıcılığa dayanmaktaydı (Peltenburg v.d., 1998, 255). Kalkolitik Çağ'a ait mimari anlayış, anakaradaki çağdaş yerleşmelere kıyasla farklı bir şekilde, dairesel planlı olarak, karşımıza çıkmaktadır ve Doğu Akdeniz'in kültürlerinden izole, farklı bir kültürü düşündürmektedir (Broodbank 2013). Ancak Son Kalkolitik Dönem'de, Philia aşamasında (M.Ö. 2400-2200), Kıbrıs'ta bulunan çömlekçilik, tarım ve hayvancılık uygulamaları, tekstil üretim teknolojileri ve metalurji bilgisi açısından Anadolu etkisinin belirgin olduğunu işaret etmektedir. Genellikle bu aşama, muhtemelen Kıbrıs'taki bakır cevherlerinin işlenmesi amacıyla Anadolu'dan gelen bir göç olarak yorumlanmaktadır (Frankel 2000; Webb ve Frankel 2013).

Kıbrıs'ta Kalkolitik Dönem'de çeşitli büyüklükte çok sayıda yerleşme bulunmasına rağmen, hala anakaralardan bildiğimiz merkezi kent yerleşimlerine rastlanmamıştır. Adanın güney ve güneybatısındaki Kissonerga-Mylouthkia, Kissonerga-Mosphilia, Lemba-Lakkous, Souskiou-Laona ve Chlorakas-Palloures'de yapılan kazılar,

Kalkolitik Çağ'a ait veriler sağlamaktadır. Ekonomi, bu dönem boyunca avcılık ve tarımın bir kombinasyonuna dayanmaktaydı (Klinkenberg, 2022). Bu dönem için en dikkat çekici unsur Çanak Çömlekli Neolitik Dönemle birlikte kullanımdan çıkan yuvarlak planlı mimarinin tekrardan kullanılmaya başlanmasıdır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de köşeleri yuvarlatılmış dörtgen mimari görülmeye başlamış ve hemen akabindeki dönemde, anakaralarda gözlendiği gibi, dörtgen planlı bir mimari anlayışa geçilmesi beklenirken Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de görülen yuvarlak planlı mimari tekrardan kullanılmaya başlanmıştır. Bahsi geçen mimari anlayış yaklaşık 1000 yıllık bir süre yerini korumuş ve dönemin belirleyici mimari unsuru olarak kayıtlara geçmiştir (Klinkenberg, 2022; Klinkenberg ve During, 2022).

Şekil 2.18: Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ve Kalkolitik Çağ mimari anlayışı (Klinkenberg ve During, 2022, Şekil. 2).

Her ne kadar Doğu Akdeniz ve çevresindeki bölgelerde Kalkolitik Dönem, ayırt edici ve sanatsal açıdan üretken toplumlardan biri olmasına rağmen Kıbrıs'ta bu dönem halen net bir biçimde bilinmemektedir (Tuncel, 2016). Kıbrıs'taki Kalkolitik topluluklar ile ticaretin artışına ve seçkinlerin yükselişine tanık olan anakara arasında temasına dair çok az kanıt söz konusudur. Bu göreli izolasyonun sonu, genellikle göçün bir sonucu olarak açıklanan, adada belirgin bir Anadolu etkisinin görüldüğü, MÖ 2400 civarında, Philia evresi ile belirlenmiştir (Klinkenberg, 2022). Kıbrıs'ın tarih öncesi dönemlerine dair yapılan çalışmalar, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ve

Kalkolitik Çağ'ın birbirini takip eden ve etkileyen, ancak kendi içinde de belirgin farklılıklar barındıran dönemler olduğunu ortaya koymaktadır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, özellikle çanak çömlek teknolojilerinde önemli ilerlemeler kaydederek, kırmızı boyalı ve taraklanmış mal gibi çanak çömlek türlerinin gelişimini sergilemektedir. Kalkolitik Çağ'da, yuvarlak planlı mimari ve tarım-hayvancılık temelli ekonomi, toplumsal yaşamın temel unsurları olmuştur (Clarke v.d., 2007d; Klinkenberg, 2022; Klinkenberg ve During, 2022).

Kalkolitik Çağ'a geçişle birlikte, Kıbrıs'ta daha karmaşık sosyal yapılar ve ekonomik sistemler gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde bakırın işlenmesi ve metalurji faaliyetleri, ekonomik yapının çeşitlenmesine ve sosyal hiyerarşilerin oluşmasına neden olmuştur. Yuvarlak planlı mimarinin bu dönemde yeniden ortaya çıkması, bazı araştırmacılar tarafından gerileme olarak yorumlansa da bu durum aslında kültürel devamlılığın bir göstergesi olarak da değerlendirilmektedir (Tuncel, 2016; Klinkenberg, 2022; Klinkenberg ve During, 2022).

Her iki dönemde de çanak çömlek üretim teknikleri ve stilistik özellikler, toplumsal ve kültürel dinamiklerin anlaşılmasında önemli ipuçları sunmaktadır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki teknikler, Kalkolitik Çağ'da daha da geliştirilmiş ve çeşitlendirilmiştir. Ayrıca, toplu mezar uygulamaları her iki dönemde de önemli ritüel ve sosyal yapıyı yansıtan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Clarke, 1992; 2001; 2007b, 2007c).

Sonuç olarak, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ve Kalkolitik Çağ hem devamlılık hem de değişim unsurlarını barındıran, birbiriyle bağlantılı ve zamanla evrimleşen kültürel dönemlerdir. Bu dönemlerdeki arkeolojik bulgular, Kıbrıs'ın tarih öncesi toplumlarının gelişimini ve geçirdiği dönüşümleri anlamamıza ışık tutmaktadır. Bu iki dönemin incelenmesi, adanın tarih öncesi dönemine dair daha kapsamlı ve derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

Kıbrıs'taki İlk Kalkolitik Dönem'e ilişkin kısıtlı veri havuzu, dönemin detaylı anlaşılması ve değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. MÖ 5. Binin sonu 4. Binin

başlarında, İlk Kalkolitik Dönem'i başlatacak çeşitli kültürel değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin bazıları kademeli, bazıları ise bir anda gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Mimari alanında, köşeleri yuvarlatılmış dörtgen planlı mimarinin yerini yuvarlak veya oval planlı mimari almış, taş ve kerpiçten ziyade ahşap malzemeler tercih edilmeye başlanmış ve ayrıca yarı yeraltı faaliyet alanı olarak yorumlanmış çukur tabanlı mimari türü görülmeye başlanmıştır. Çanak çömlek alanında ise daha standart çanak çömlek üretiminin yaygınlaşması gibi değişiklikler hızla gerçekleşmiştir. Özellikle İlk Kalkolitik Dönem'de, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yaşam biçiminin benzer bir şekilde devam ettiği ancak ekonomik faaliyetlerde dönüşümlerin başladığı görülmektedir (Stanley-Price:1979; Clarke, 2007, 17-18). İlk Kalkolitik Dönem, çukur tabanlı yapılar, çeşitli şekil ve boyutlarda çok sayıda depolama çukurlarının bulunduğu yerleşimler ile karakterize edilmektedir. Kalavasos-Ayious ve Kissonerga-Mylouthkia yerleşmeleri, İlk Kalkolitik Dönem'e tarihlenerek, Kıbrıs'taki Kalkolitik Dönem'in başlangıcını temsil etmektedir. Buna karşın, Erimi ve Maa yerleşmelerinde de erken evrelerde, Kalkolitik Dönem'in başlangıcını işaret eden kalıntılar mevcuttur, fakat bu kalıntılar şu an için yetersizdir (McCartney v.d., 2007, 122; Tuncel, 2016, 17-18).

İlk Kalkolitik yerleşimlerden elde edilen verilere bakıldığında, mimari dönüşüm yanı sıra sosyal yapıda da değişim gözlemlenmektedir. Büyük çukurlar, toplu depolama ve besin üretimindeki artış gibi unsurlar, sosyal yapıdaki değişimleri işaret etmektedir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de daha bireysel ve ev içi ekonomik yaşam hakimken, İlk Kalkolitik Dönem'de bu yapı, daha merkeziyetçi bir yapıya evrilmiştir. Kıbrıs'taki İlk Kalkolitik Dönem, MÖ 4242-4039/4346-3946 arasına tarihlenmektedir (Tuncel, 2016, 18). Bu dönemde, köşeleri yuvarlatılmış, taş ve kerpiç duvarlı mimari anlayış terk edilmiş ve yerine çukur tabanlı, dal örgülü, yuvarlak planlı yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak eldeki verilerin azlığı ve yetersizliği nedeniyle, İlk Kalkolitik Dönem yerleşmelerinde ince ve tahrip olmuş tabakalar nedeniyle mimari kalıntıları anlamak ve yorumlamak şu an için güçtür. Yuvarlak planlı yapıların radikal bir değişim olarak yorumlandığı bu döneme ait veriler, Kalavassoos-Ayious, Kissonerga-Mylouthkia ve Geronisos Adası'ndaki buluntularda görülebilir. Tüm yerleşmelerde, bu döneme ait mimari kalıntılarda hafif malzeme kullanımı dikkat

çekicidir (Connelly ve McCartney, 2004, 34). İlk Kalkolitik Dönem'e tarihlenen yerleşmelerden elde edilen veriler, sadece mimari tekniğin değil, aynı zamanda sosyal yapının da değiştiğini göstermektedir. Büyük çukurların varlığı, ortak depolama alanlarını ve toplu besin hazırlama süreçlerini işaret ederken, bahsi geçen dönem nüfusun ve üretimin arttığı bir dönem olarak yorumlanabilir. Neolitik Çağ'ın sonlarında daha yerel ve bireysel bir sosyo-ekonomik yapı görülürken, Kalkolitik Çağ'ın başlangıcıyla birlikte daha komünal ve kamusal bir yaşam biçimi benimsenmiştir (Peltenburg v.d., 1998, 240).

Kissonerga-Mylouthkia, Kalavassos-Ayious ve Lemba-Lakkous (I) gibi İlk Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilen yerleşmelerden elde edilen veriler, geyik avcılığının besin tedarik zincirinde hala önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayious ve Lakkous'daki domuz kalıntıları, tüm hayvan kalıntılarının dörtte birini oluşturmaktadır ve zamanla bu oran %50'ye kadar çıkmaktadır. Ancak, İlk Kalkolitik Dönem'in ardından domuz çiftçiliğinin artmasıyla birlikte geyik avcılığı azalmıştır. Bununla birlikte, adadaki geyik avcılığı Son Tunç Çağı'na kadar devam etmiştir (Peltenburg v.d., 1998, 251). Tarım ve hayvancılık faaliyetleri önemli bir rol oynamakta, mercimek, arpa, buğday, bakla ve bezelye gibi bitkiler tarıma alınmıştır. Ayrıca zeytin, üzüm, incir gibi bitkilerin kalıntılarına da ulaşılmış, ancak bunların tarıma alınıp alınmadığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır (Peltenburg v.d., 1998, 251).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de gözlenen bölgesel farklılıklar, İlk Kalkolitik Dönemin başlamasıyla birlikte sona ermiş ve adada daha homojen bir kültürel anlayış görülmeye başlanmıştır. Genel olarak adada yaygın olan beyaz üzerine kırmızı boyalı çanak çömleğin kökeni adanın kuzeyinde yaygın olarak izlenmektedir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de ve İlk Kalkolitik Dönem'de geniş bantlı bezemelerle süslenen çanak çömlek görülürken, Orta Kalkolitik Dönem'de aynı mal gruplarının süslemeleri daha dar ve birbirine yakın bantlar halinde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde bilinen sınırlı formlara ek olarak, silindir ağızlı kaseler, şişeler, düz tabaklar ve tepsiler gibi yeni formlar ortaya çıkmıştır (Peltenburg, 1982; Bolger, 1991). Çanak Çömlekli Neolitik Dönemde, yaklaşık MÖ 4000, adadaki yerleşim düzenlerinde belirgin bir değişim yaşanmıştır. Philia-Drakos A ve Paralimni-Nissia gibi topluluklar,

sur duvarlarıyla çevrili yerleşimlerini terk etmişlerdir (Clarke, 2007, 118-125). Aynı dönemde adanın batısında yoğun bir yerleşim görülmüş ve Çanak Çömlekli Neolitik yerleşimlerin terk edilmesiyle nüfusun adanın batısına göç ettiği düşünülmektedir. Yerleşimlerin terk edilme nedeni henüz tam olarak bilinmemektedir; bazı araştırmacılar, depremin bu değişimin nedeni olabileceğini savunurken, diğerleri ise eski ve yeni geleneklerin bir arada var olduğunu ve bunun kademeli bir dönüşüm olduğunu öne sürmektedir. Bu tartışmayı çözüme kavuşturmak için daha fazla tarihlendirme ve veriye ihtiyaç duyulmaktadır (Knapp v.d., 1994; Clarke, 2007, 118). Kıbrıs'ın Neolitik Çağı, adanın tarih öncesi döneminde önemli bir dönüşümü temsil eder ve insanın çevreye uyum sağlama yeteneği ile toplumsal yapıda derin değişikliklere işaret eder. Bu dönem, tarımın benimsenmesi ve hayvanların evcilleştirilmesiyle belirginleşir. Bu değişim, göçebe ve avcı-toplayıcı yaşam tarzından yerleşik yaşama geçişle sonuçlanmıştır. Bu geçiş, daha istikrarlı bir gıda tedariki sağlayarak, kaynakların birikmesine olanak tanımış ve nüfus artışına ve daha karmaşık sosyal yapıların gelişmesine zemin hazırlamıştır (Clarke, 2007; Clarke v.d., 2007d).

Yerleşik toplulukların gelişimi, Kıbrıs'taki Neolitik Çağ'ın önemli bir özelliğidir. Bu topluluklar, sosyal etkileşimin, ekonomik alışverişin ve kültürel yeniliklerin merkezleridir. Farklı çömlekçilik stilleri ve diğer maddi kalıntıların çeşitliliği, özel zanaat üretiminin ortaya çıkışını işaret ederken, sosyal farklılaşmanın arttığını ve ada içinde ve komşu bölgelerle etkileşim ve iletişim ağlarının geliştiğini göstermektedir (Clarke, 2007; Tuncel, 2016).

Ayrıca, adadaki kültürlerin birbirini izlemesi, zaman içindeki sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiklerin detaylı bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ve Kalkolitik döneme kadar olan süreçte, sosyal organizasyon, teknolojik yenilik ve ekonomik uzmanlaşmada artan karmaşıklık gözlemlenmektedir. Örneğin, Kalkolitik dönemde bakır metalurjisinin ortaya çıkışı, maddi kültür ve ekonomik uygulamalarda önemli bir ilerlemeye işaret ederken, uzun mesafeli ticareti kolaylaştırdı ve adanın daha geniş bölgesel ağlara entegrasyonunu güçlendirdi. Genel olarak, Kıbrıs'ın Neolitik Çağı,

tarih öncesi çağlarda insanlar ve çevreleri arasındaki dinamik etkileşimlere dair değerli bilgiler sunmaktadır (Clarke, 2007; Tuncel, 2016). Kıbrıs'taki İlk Kalkolitik Dönem, adanın tarih öncesi dönemi için önemli bir dönüşüm sürecini temsil eder. Bu dönemde yaşanan mimari, ekonomik ve sosyal değişimler, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in gelişmiş bir devamı olarak yorumlanabilir.

Mimari açıdan, yuvarlak ve oval planlı yapılar, taş ve kerpiç yerine ahşap malzemelerin kullanımıyla dikkat çeker. Kalavasos-Ayious ve Kissonerga-Mylouthkia yerleşmelerinde yapılan kazılar, bu değişimin somut örneklerini sunmaktadır. Çanak çömlek üretiminde ise kırmızı boyalı ve kırmızı monokrom çanak çömlek, dönemin karakteristik özelliklerini yansıtır. Bu yenilikler, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki tekniklerin daha gelişmiş ve çeşitlenmiş hali olarak düşünülebilir (Peltenburg v.d., 1998; Connelly ve McCartney, 2004). Ekonomik faaliyetlerde, tarım ve hayvancılık temel geçim kaynaklarıdır. Mercimek, arpa ve buğday gibi bitkilerin yetiştirilmesi önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal yapıda ise, bireysel ekonomik faaliyetlerden daha merkeziyetçi ve toplu üretim süreçlerine geçiş gözlemlenir. Kissonerga-Mylouthkia ve Kalavasos-Ayious gibi yerleşimlerden elde edilen veriler, bu sosyal dönüşümün karmaşıklığını ve toplumsal iş bölümünün derinleştiğini göstermektedir (Peltenburg v.d., 1998). Sonuç olarak, İlk Kalkolitik Dönem, Kıbrıs'ın tarih öncesi toplumlarının kültürel evriminde önemli bir adım olup, adanın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in gelişmiş bir devamı olarak tanımlanabilecek bu dönem, Kıbrıs tarih öncesinin daha geniş bir perspektifte anlaşılmasına olanak tanır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması

3.1 Yüzey Araştırmalarına genel bakış

Arkeoloji, genellikle yüzey araştırması ve kazı gibi arazi çalışmalarıyla elde edilen verilere dayanmaktadır. Başlangıçta bu çalışmalar yerleşim yerlerini keşfetmek için yapılırken, günümüzde arkeologlar, disiplinler arası verilerle bu alanları daha kapsamlı yorumlamayı hedeflemektedir. Bilimsel kazıların maliyetli ve zaman alıcı olması nedeniyle, tahribatsız yöntemler olan yüzey araştırmaları, jeofiziksel teknikler ve uzaktan algılama gibi yöntemler yaygın şekilde kullanılmaktadır (Greene ve Moore, 2010; Renfrew ve Bahn, 2020).

Arkeolojik yüzey araştırması, belirlenmiş bir bölgede yapılan yürüyüşlerle karşılaşılan kalıntıların belgelenmesini içerir (Banning, 2002; Greene ve Moore, 2010; White ve King, 2016). Çanak çömlek, küçük buluntular ve mimari öğeler haritalandırılarak bir bölgenin arkeolojik kaydı oluşturulur (Howard, 2007). Bu kayıt, insanların bıraktığı kültürel kalıntıların dağılımını ve organizasyonunu anlamaya, materyal kültürü üzerinden hipotezler geliştirmeye olanak tanır (Banning, 2002).

Yüzey araştırmaları, yöntem ve metotlar çeşitlilik gösterse de ölçek, amaç, kapsam ve metodoloji gibi değişkenlere bağlıdır. Soruların niteliğine göre araştırmanın detay seviyesi belirlenir (Schiffer v.d., 1978). Yoğun (Intensive) araştırmalar, küçük alanlarda detaylı belgeleme sağlarken, yaygın (Extensive) araştırmalar daha geniş alanlarda az detay içerir (Banning v.d., 2006; Renfrew ve Bahn, 2020). Bu iki yaklaşım arasındaki fark, veri miktarından ziyade mekânsal ve işlevsel analizlere dayanır. Bu analizler, kazı yapılamayan bölgelerde yerleşim modelleri, arazi kullanımı ve malzeme yoğunluğu gibi bilgiler sunar (Attema v.d., 2020).

Arkeolojik kazılar, tarihöncesi yerleşimleri anlamada en etkili yöntemlerden biri olsa da tahribata yol açar. Buna karşın, geleneksel bir yöntem olan yüzey araştırmaları, arkeolojik alanları belirleme ve dönem tespiti gibi faydalarıyla önemini korumaktadır (Wheeler, 1954). Yüzey araştırmalarının temel amaçları; kazı yapılacak en uygun alanı seçmek, kazı ve koruma planlaması yapmak ve bir bölge ya da kültür hakkında yeni bilimsel veriler elde etmektir. Bu süreçte yüzeyden toplanan buluntular, dönem ve

kullanım türlerinin tespiti için analiz edilir. Son yıllarda, arkeolojik yaklaşımlardaki değişimle yüzey araştırmaları, yalnızca kazıyı destekleyen bir yöntem olmaktan çıkmış; bağımsız sorulara yanıt verebilen ve çoğu zaman kazıya gerek kalmayan araştırmalara dönüşmüştür (Renfrew ve Bahn, 2020: 76).

Arkeolojik Yüzey Araştırmasının Hedefleri

Yüzey araştırmalarına başlamadan önce, araştırmanın planlaması yapılmalı, metodolojisi oluşturulmalı ve cevap aranacak sorular belirlenmelidir; bu, başarılı bir araştırmanın anahtar kriterlerindendir. Birçok yüzey araştırmasının beklenen verileri elde edememesi, genellikle hedeflerin araştırmaya başlamadan önce tam anlamıyla sistematiğe oturtulmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Yüzey araştırmasına başlamadan önce, araştırılacak bölge hakkında ön bilgi toplanmalıdır. Araştırmanın planı doğrultusunda, hedeflenen dönemin karakteristik özellikleri ve araştırılacak bölgenin coğrafi-jeolojik yapısı bilinmelidir. Böylece araştırma esnasında daha rahat ve kontrollü bir süreç yaşanabilir (Howard, 2007). Yüzey araştırmaları, bir dizi çeşitli metod ve tekniği içerir. Çağdaş araştırmalarda, sadece yerleşim veya buluntu yerlerinin belirlenip kayıt altına alınması ve toplanması değil, aynı zamanda hammadde kaynaklarının örneklenmesi ve doğal çevre ile bağlantı kurulması da hedeflenir. Bunun yanı sıra, insan faaliyetlerinin mekânsal dağılımını, bölgeler arası etkileşimi ve farklılaşmaları, zaman içindeki değişim ve dönüşümleri, insan-doğal çevre ilişkilerini incelemeyi amaçlar (Renfrew ve Bahn, 2020, s. 76-77).

Metodoloji ve Problematik

Yüzey araştırmalarının temel amacı, arkeolojik alanları doğal çevreleri ve coğrafi özellikleriyle birlikte değerlendirmektir. Araştırma öncesinde, cevaplanması gereken sorular doğrultusunda amaç, kapsam, veri toplama ve değerlendirme süreçleri titizlikle planlanmalıdır. Araziye çıkmadan önce bölgenin coğrafi ve jeolojik yapısının analiz edilmesi, çalışmayı kolaylaştırır ve hedeflere uygun şekilde yönetilmesini sağlar. Doğru belgeleme ise yüzey araştırmalarında kritik bir unsurdur. Toplanan verilerin kullanılabilirliği için sistematik veri toplama, GIS tabanlı belgeleme, haritalama ve

buluntuların kategorize edilmesi büyük önem taşır. Bu süreç, sonuçların verimliliğini artırır ve diğer araştırmacılar için karşılaştırmalı veri sağlar (Bradley, 2006).

Yüzey araştırmalarında olabilecek en fazla verinin, en az maliyet ve çabayla elde edilmesi hedeflenir. Araştırmanın ilk aşamasında coğrafi sınırlar, bölgenin doğal özellikleri (ova, dağlık, vadi vb.), kültürel geçmişi ve hedeflenen dönemin bölgedeki varlığı değerlendirilmelidir. Bölgenin fiziksel yapısı, araştırma kapsamı ve yoğunluğunu belirlerken rehber işlevi görür. Bitki örtüsünün yoğunluğu, açık ve kurak alanların uygunluğu gibi faktörler araştırma stratejisi oluşturulurken dikkate alınmalıdır (Bradley, 2006; Renfrew ve Bahn, 2020, 77).

Araştırma bölgesini görünürlük düzeylerine göre katmanlaştırmak ve her peyzaj için özel bir yöntem belirlemek, araştırmanın esnekliğini artırır. Bununla birlikte, özellikle tarih öncesi dönemlere ait kültürlerin daha az görünür olduğu unutulmamalıdır. Bu durum, metodolojinin oluşturulmasında dikkate alınması gereken bir faktördür (Renfrew ve Bahn, 2020, 77-78).

Yüzey araştırmalarında dijital arkeoloji yaklaşımlarından faydalanmak, çalışmaları hızlandırır ve sonuçların daha doğru belgelenmesine olanak tanır. GIS, LİDAR ve havadan görüntüleme gibi teknolojiler, geniş alanların düşük maliyetle taranmasını sağlar. Ancak bu dijital yöntemlerin, araştırmanın hedeflediği sorulara uygun şekilde planlanması gereklidir. Aksi takdirde, anlamlı bir bağlama oturmayan veriler toplanabilir (Bradley, 2006).

Az miktarda çanak çömlek parçasının incelenmesi, farklı bölgelerdeki bezemelerle benzerlik ve farklılıkların kurulması gibi küçük ölçekli analizler, bölgesel dağılım ve çeşitlilik açısından fikir verebilir. Ancak, bu tür sınırlı veriler üzerinden değerlendirme yapmak, genellemelere ve riskli sonuçlara yol açabilir (Given ve Knapp, 2003).

Yaygın olarak kullanılan dağılım analizleri ve yerleşim modelleri gibi yöntemler, verimli sonuçlar sunsa da dikkatli yorumlanmalıdır. Tarım arazileri üzerindeki sürme işlemleri, kalıntıları yüzeye taşıyarak bağlamlarını bozabilir ve yanıltıcı sonuçlara neden olabilir (Attema v.d., 2020).

Arkeolojik yüzey araştırmaları, yerleşim düzenleri, arazi kullanımı ve kültürel değişimler hakkında veriler sağlayarak insan geçmişini anlamada kritik bir rol oynar. Bununla birlikte, bu araştırmalar, bitki örtüsü, toprak koşulları, jeolojik yapı ve insan faaliyetlerinden kaynaklanan sorunlarla karşılaşabilir. Tarımsal faaliyetler, inşaat çalışmaları ve doğal çevre koşulları, araştırma sonuçlarının doğruluğunu etkileyebilir (Waagen, 2022).

Yüzey araştırmalarında, sistematik yürüyüşler ile alanın taranması temel yöntemlerden biridir. Ancak, bu yöntem örnekleme yanlılığına yol açabilir ve arkeolojik peyzajın eksik anlaşılmasına neden olabilir. Yüzeydeki eserlerin yoğunluğu ve dağılımı değişiklik gösterebilir, bu da doğal süreçlerle geçmiş insan etkinliklerini ayırt etmeyi zorlaştırabilir. Ayrıca, yüzeydeki kalıntıların kazı yapılmadan doğru şekilde tarihlendirilmesi karmaşık ve yanıltıcı olabilir (Berggren ve Hodder, 2003; Harrower, 2013).

Havadan araştırma, çıplak gözle görülemeyen arkeolojik özellikleri belirlemek için ileri teknolojilerden yararlanır. Uydu görüntüleri, LiDAR ve havadan çekimler, toprak altındaki kalıntıları tespit etmede önemli araçlardır. Ancak bu yöntemlerin ekipman maliyeti ve hava koşullarına bağımlılığı, uygulanabilirliğini sınırlandırabilir (Fernández-Götz ve Roymans, 2019; Bates v.d., 2020).

Jeofizik araştırmalar, toprak altındaki kalıntıları tespit etmek için manyetometre, elektrik direnç tomografisi (ERT) ve yer radarı (GPR) teknolojilerini kullanır. Bu yöntem, çevre dostu ve etkili bir çözüm sunar, ancak bölgedeki jeolojik yapıya ve ekipman maliyetine bağlı olarak sınırlamalar içerebilir (Rapp ve Hill, 1998; Prabhakar ve Korisettar, 2017; Blinkhorn ve Powlesland, 2018). Son olarak, yüzeydeki kalıntıların işlevini ve önemini yalnızca görünür özelliklere dayanarak belirlemek zordur. Daha geniş kültürel bağlamın ve farklı kalıntılar arasındaki ilişkilerin dikkatli yorumlanması gereklidir (Renfrew ve Bahn, 2020; Bates v.d., 2020).

Yüzey Araştırmasının Tasarımı: Başarılı Bir Strateji Oluşturmak için Adımlar ve Zorluklar

Yüzey araştırmasına başlamadan önce, iyi bir araştırma tasarımı geliştirmek önemlidir. Arkeologlar, araştırma amaçlarını ve hedeflerini belirleyip çalışma alanını seçmeli, örnekleme stratejisi ve uygun yöntemleri oluşturmalıdır. Arazi çalışmasında kayıt ve belgeleme süreçleri ile teknoloji entegrasyonu planlanmalı; çevresel faktörler dikkate alınmalıdır. Yöntem ve metotlar, maksimum verimlilik ve minimum veri kaybı sağlamak için bilimsel temellere dayalı olmalı, etik yaklaşımlar ve yasal süreçler gözetilerek uygulanmalıdır. Toplanan verilerin analiz edilmesi, depolanması ve bilim insanlarıyla paylaşımı da planlama sürecinin bir parçasıdır. Bahsi geçen adımlar takip edildiğinde, bir bölgedeki geçmiş insan faaliyetlerine ilişkin önemli veriler elde edilebilir (Schiffer v.d., 1978; Collins ve Molyneaux, 2003; Kintigh v.d., 2014).

Yoğun yüzey araştırmalarında, sorular ile araştırma bölgesi seçimi arasında bağlamsal bir ilişki olmalıdır. Araştırma alanı, toplanacak verilere uygun boyut ve çevresel çeşitliliğe sahip mi? Araştırılan dönemi temsil eden başka yerleşim yerleri var mı? gibi sorular dikkate alınmalıdır. Aşırı erozyon veya doğal birikim nedeniyle arkeolojik malzeme bulunamayacak alanlar araştırma kapsamından çıkarılmalıdır. Coğrafi veya çevresel nedenlerle belirlenen yöntemlerin uygulanamaması durumunda, bu gerekçeler de kayıt altına alınmalıdır. Bitki örtüsü, arazi faaliyetleri ve doğal kalıntılar gibi faktörler nedeniyle tüm araştırma bölgesini taramak her zaman mümkün değildir. Bu sebeple jeoarkeolojik ön çalışmalar, arkeologların işini kolaylaştırır ve araştırmaya rehberlik eder (Collins ve Molyneaux, 2003; Kintigh v.d., 2014).

Görünürlük

Çalışma alanında yüzeydeki malzemenin görünürlüğü, bitki örtüsü, toprak yapısı, yüzey bozulması ve arazi özellikleri gibi doğal çevre koşullarının yanı sıra araştırma odağı ve araştırmacıların dikkat düzeyine bağlı olarak değişir. Örneğin, alüvyal dolgu ile kaplı alanlarda tarihöncesi yerleşmeleri tespit etmek zorken, stabil yüzeylerde veya tarım amacıyla kullanılan arazilerde görünürlük daha yüksektir (Banning, 2012, 212). Bununla birlikte, görünürlüğü etkileyen çevresel faktörler tekdüze olmadığından, her bölge farklı sonuçlar verebilir (Schiffer v.d., 1978; Banning, 2012, 72). Bitki örtüsü,

arazi kullanımı, yağış, mevsimsel değişiklikler ve kullanılan yöntem gibi faktörler görünürlüğü doğrudan etkiler ve araştırmanın seyrini değiştirebilir. Seyrek bitki örtüsüne sahip veya sürülü alanlar, yüzey araştırmaları için ideal koşullar sunarken, yoğun bitki örtüsü ve çiftçilik faaliyetleri araştırmayı zorlaştırabilir. Bu gibi durumlarda, uzaktan algılama yöntemleri yerleşim alanlarını belirlemek için faydalı olabilir (Koparal, 2018). Sonuç olarak, görünürlüğe dayalı koşulların doğru şekilde değerlendirilmesi için bitki örtüsü, topografya, jeolojik geçmiş, hidroloji ve toprak yapısı hakkında ön araştırma yapılmalıdır. Bölgenin coğrafi durumu ve görünürlük fizibilitesinin değerlendirilmesi, araştırmanın başarısını artırabilir (Schiffer v.d., 1978).

Yerleşme/buluntu yeri tanımı ve ayrımı

Arkeolojik kalıntıların belirli bir oranda yüzeyde tespit edilmesi, ilgili alanın "sit", "buluntu yeri" olarak tanımlanmasına yol açar. Bir alanın yerleşme olarak tanımlanabilmesi için, araştırılan dönemi karakterize eden mal gruplarının dağılımını belirli bir oranda gözlemlemek ve coğrafi koşulları dikkate alarak yorum yapmak doğru olacaktır. "Buluntu yeri" ise coğrafi olarak yerleşmeye uygun olan, ancak az miktarda malzeme saptanması nedeniyle yerleşme olmayan/buluntu yeri olarak adlandırılabilecek tekil arkeolojik buluntuların gözlendiği bir alandır (Renfrew ve Bahn, 2020). Malzemenin yoğun olarak gözlendiği yerler "sit/yerleşme" olarak adlandırılırken, az görülen yerler "buluntu yeri" olarak kategorize edilmektedir (Dunnel ve Dancey, 1983). Son yıllarda arkeologlar, doğal çevre ve insan ilişkisini anlamak için çaba sarf ederek multidisipliner çalışmalara yönelmektedir. Özellikle az miktarda buluntu saptanan yerleşmelerin/buluntu yerlerinin ve yerleşme olarak nitelendirilmeyen alanların, sağladığı bilgi açısından aslında önemli olabileceğini ve yaşam biçimini ve doğal çevre etkileşimini anlamada önemli bir rol oynayabileceğini vurgulamaktadır (Renfrew ve Bahn, 2020: 76).

Veri toplama ve belgeleme

Arkeolojik yüzey araştırmaları, kazılar kadar önemli bir bilimsel araştırma yöntemidir. Bu araştırmaların temelini iyi bir belgeleme oluşturur. Doğru ve kapsamlı bir belgeleme olmadan elde edilen verilerin bilimsel değeri oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, yüzey araştırmalarında yapılan gözlemler, toplanan veriler ve elde edilen bulguların doğru bir şekilde belgelenmesi büyük önem taşır. Sağlam bir belgeleme hem mevcut araştırmacılara hem de gelecekteki araştırmacılara, keşfedilen yerleşimlerin ve buluntuların anlaşılmasında büyük bir yardımcı olur (Prabhakar ve Korisettar, 2017; Koparal, 2018; Renfrew ve Bahn, 2020). Yüzey araştırmalarının veri toplama süreci, genellikle araştırmanın amacına, sorularına ve araştırmacının tercihlerine bağlı olarak şekillenir. Ancak, günümüzde teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, yüzey araştırmalarında küresel konumlama sistemi kullanımı kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sistem, keşfedilen yerleşimlerin dünya üzerindeki gerçek konumlarını belirlemede büyük bir rol oynar. Ayrıca, yüzey şekillerinin belgelenmesi ve toplanan buluntuların doğru bir şekilde işaretlenmesi, verilerin daha tutarlı ve anlamlı bir şekilde kaydedilmesini sağlar (Koparal, 2018).

Günümüzde, araştırmalardan elde edilen verilerin haritalandırılması ve doğruluğu, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ekipmanlarına bağlıdır. Ancak, CBS ekipmanlarının doğruluğu, hava koşulları, topografik faktörler ve bitki örtüsü gibi çeşitli dış etkenlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu nedenle, bazı durumlarda elde edilen verilerin detaylı analizleri için eldeki GPS ekipmanı yetersiz kalabilir. Ancak, total station veya RTK gibi daha hassas ekipmanlar kullanılarak, daha doğru ve kesin haritalar oluşturulabilir. Bu ekipmanlar, araştırmacılara milimetrik hata paylarıyla çalışma imkanı sunar ve elde edilen verilerin doğruluğunu artırır (Prabhakar ve Korisettar, 2017; Renfrew ve Bahn, 2020).

Araştırma Sonrası Süreç

Yüzey araştırmalarının saha çalışmaları tamamlandıktan sonra, elde edilen verilerin birden fazla araştırmacı tarafından incelenmesi ve analiz edilmesi mümkündür. Ancak, bu noktada, hangi araştırmacıların verilere erişim izni alabileceği oldukça önemlidir.

Özellikle, araştırmaya katılmamış olan fakat elde edilen malzemeyi incelemek isteyen araştırmacılar düşünüldüğünde, bu konu daha da hassas bir hal alır. Dış araştırmacılar, sunulan veriler sayesinde araştırılan bölge hakkında derinlemesine bilgi edinmeli ve bu bilgiyi kendi çalışmalarında kullanabilmelidir. Sistematik ve kaliteli bir şekilde toplanmış olan veriler, çeşitli online veri tabanları aracılığıyla işlenerek standart bir formatta sunulabilir. Bu da birçok araştırmacının faydalanabileceği ve farklı bilim dallarına katkı sağlayabileceği bir kaynak haline gelir (Collins ve Molyneaux, 2003). Bu şekilde, yüzey araştırmalarının elde ettiği veriler, bilimsel keşifler ve anlayışın daha geniş bir yayılımını sağlamak için kullanılabilir hale gelir.

3.2 Kıbrıs'taki Güncel Prehistorik Yüzey Araştırmaları

Kıbrıs'taki yüzey araştırmalarının başlangıcı 1960'lı yıllardan bu yana süregelmektedir. Ancak eski tarihli araştırmalar daha çok yüzey taramaları şeklinde ve buluntu yerlerinin tespit ve tanımıyla sınırlıdır. Yakın dönemli çalışmalarda ise hem araştırma yöntemi ve belgeleme hem de değerlendirmelerde birçok çağdaş yöntemin kullanıldığını görmekteyiz. Tezin bu bölümünde güncel araştırmalar üzerinden Kıbrıs'taki prehistorik yüzey araştırmaları tanıtılmaktadır. İyi bir uygulama veya araştırma kavramı oldukça göreceli bir nitelik taşır ve yalnızca bireysel özelliklerle ele alındığında yanıltıcı olabilir. İyi bir araştırma, önceden belirlenmiş soruları ve arayacağı cevapları içeren bir plana sahip olmalıdır. Ayrıca, sistematik bir yaklaşım izlemeli ve çağdaş teknolojinin avantajlarından yararlanmalıdır. Araştırmanın erişilebilir ve sürdürülebilir olması da büyük önem arz etmektedir. İyi bir araştırma, sonuçların standart bir şekilde yayınlanması ve bilim camiasıyla paylaşılması gerektiğini de içerir; aksi takdirde, sonuçların karşılaştırılabilirlik özelliğini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilir ve araştırmanın kullanışlılığını azaltabilir. Metotsuz yüzey araştırmaları ve toplanan veriler tek başına anlam ifade etmez. Ancak, doğal çevre, jeoloji ve coğrafya gibi alanlarla ilişkilendirilmiş malzeme toplama ve bu doğrultuda yapılan değerlendirmeler, iyi ve planlı bir uygulama olarak nitelendirilebilir (Attema v.d., 2020). Bu tür araştırmalar, bilimsel keşiflerde önemli bir rol oynar ve bilgi birikimine katkı sağlar.

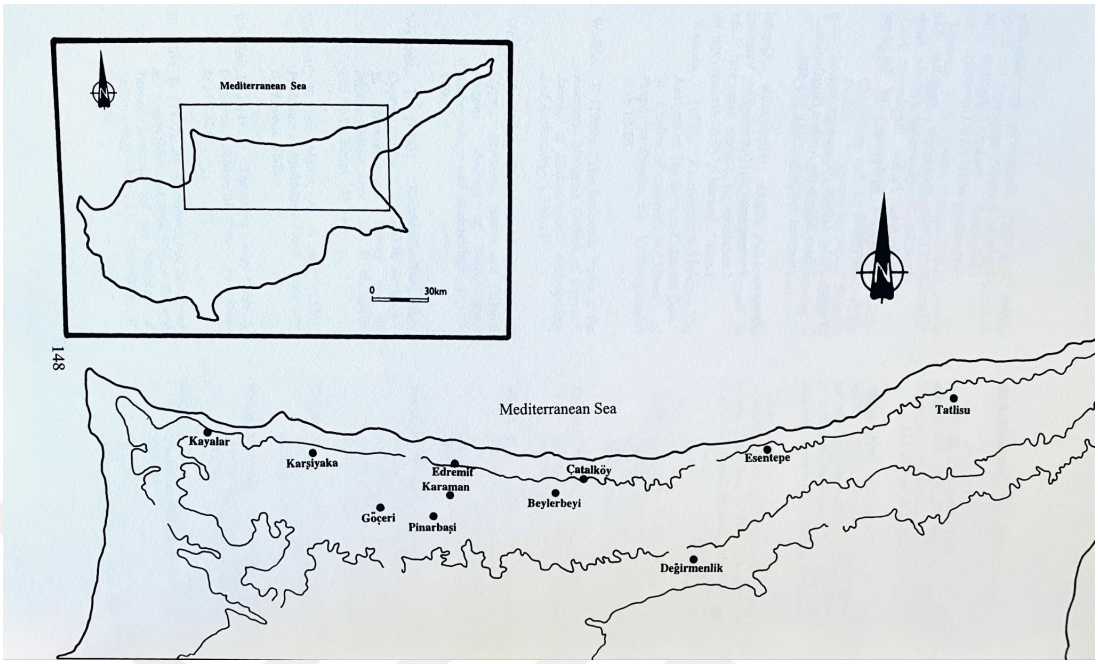
İyi uygulamaların değerlendirilmesi, araştırmanın tasarlanması, veri toplama ve belgeleme, buluntuların değerlendirilmesi, depolama ve yayınlama gibi başlıkları kapsamaktadır (Renfrew ve Bahn, 2020). Kıbrıs'ta gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları, oldukça erken tarihlerde başlamış ve birçok araştırmanın odak noktası olmuştur. 2000 yılına kadar adada gerçekleştirilen çalışmalar geniş kapsamlı bir şekilde diğer araştırmacılar tarafından belgelenmiştir (Şevketoğlu, 2000; Given ve Knapp, 2003). Ancak, 2000 yılından itibaren adada gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmalarının sayısı, önceki dönemlere göre önemli ölçüde azalmıştır. 2000'li yıllarda adada, kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilen altı yüzey araştırması bulunmaktadır. "The Palaepaphos Urban Landscape Project" ve "The Kouries River Valley Project" gibi birkaç sezonluk, multidisipliner iki yüzey araştırması projesi başlatılmıştır ve kısa sürede araştırma kapsamında tespit edilen yerleşimlerde sırasıyla Kouklia Marcello, Hadji Abdullah, Laona ve Erimi Laonin tou Porakou gibi kazılar gerçekleştirilmiştir (Jasink ve Bombardieri, 2010, 116; Bombardieri, 2017; Georgiou, 2019, 198-199; Cantwell ve Petersen, 2021; Kearns, 2022, 138). Ardından "Trodos Archaeological and Environmental Survey Project" çerçevesinde sosyal peyzaj, iletişim, bakır üretimi ve tarım faaliyetleri arasındaki ilişkileri anlamayı amaçlayan çalışmalar yürütülmüştür (Given v.d., 2013). En son olarak, 2018'de "The Settled and Sacred Landscapes of Cyprus" ve "Moni-Pyrgos- Pentakomo- Monagrulli Survey" gibi başarılı ve çağdaş araştırmalar devam etmektedir (Papantoniou ve Vionis, 2017; Menozzi v.d., 2018, 110).

Kıbrıs'ın bölünmüşlüğü ve politik ambargoları, adanın kuzeyinde gerçekleştirilen araştırmaları olumsuz etkilemiştir. Özellikle 2000'li yıllarda, adanın kuzeyinde araştırma faaliyetlerinde ciddi bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu dönemde, Koral Ahmet (1995), Serra Durugönül (2001), Erhan Öztepe, Bülent Kızılduman, Müge Şevketoğlu ve Rıza Tuncel (2012), Marko Kiessel (2023) gibi birçok araştırmacı, Kıbrıs'ın kuzeyinde çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ancak, bu araştırmaların sayısı ve kapsamı, siyasi zorluklar nedeniyle sınırlı kalmıştır. Kıbrıs kuzeyindeki arkeolojik ve bilimsel araştırmaların bu sınırlılığı, adanın, kültürel ve arkeolojik mirası hakkında tam bir anlayışın elde edilmesini engellemektedir. Bu bağlamda, Kıbrıs'ın kuzeyindeki

araştırma faaliyetlerinin artırılması için yasal yöntemler ile gerçekleştirilecek çalışmalar adanın tarihsel ve kültürel mirasının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

3.2.1. Girne Bölgesi'ndeki Neolitik ve Kalkolitik Dönem Yüzey Araştırması (1995-1996)

1995-1996 yılları arasında Müge Şevketoğlu tarafından doktora tezi kapsamında gerçekleştirilen yüzey araştırması, Kıbrıs'ın kuzeyindeki arkeolojik çalışmaların adanın genelindeki araştırmalara olan katkısını önemli ölçüde artırmıştır. Kıbrıs'taki siyasi ve toplumsal gerginlikler nedeniyle adanın kuzeyinde arkeolojik faaliyetlerin durma noktasına gelmiş olması, Şevketoğlu'nun bu çalışması sayesinde büyük ölçüde aşılmış ve bölgedeki bilimsel araştırmalara yeniden ivme kazandırılmıştır. Yapılan yüzey araştırması, önceden bilinen yerleşimlerin mevcut veriler ışığında yeniden değerlendirilmesini ve elde edilen yeni bulgularla desteklenmesini hedeflemiştir. Bu kapsamda, 22 önceden bilinen yerleşim alanında yeniden çalışmalar yürütülmüş ve birçok yeni yerleşim keşfedilmiştir. Çalışmanın temel amaçları arasında, mevcut verilerin analiz edilerek kronolojinin geliştirilmesi, buluntu dağılım analizleri yoluyla yerleşimlerin taşınma veya değişim süreçlerinin izlenmesi ve koruma planlarının oluşturulması yer almıştır (Şevketoğlu, 2000, 1-2). Şevketoğlu'nun liderliğindeki bu çalışma, sistematik ve kapsamlı yaklaşımıyla, Kıbrıs'ın kuzeyindeki en başarılı arkeolojik araştırmalar arasında yer almakta ve bölgenin arkeolojik ve kültürel mirasının korunmasına yönelik önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Şekil 3.1: Girne bölgesi'ndeki Neolitik ve Kalkolitik Dönem Yüzey Araştırması 1995-1996 araştırma alanı (Şevketoğlu, 2000, map:1).

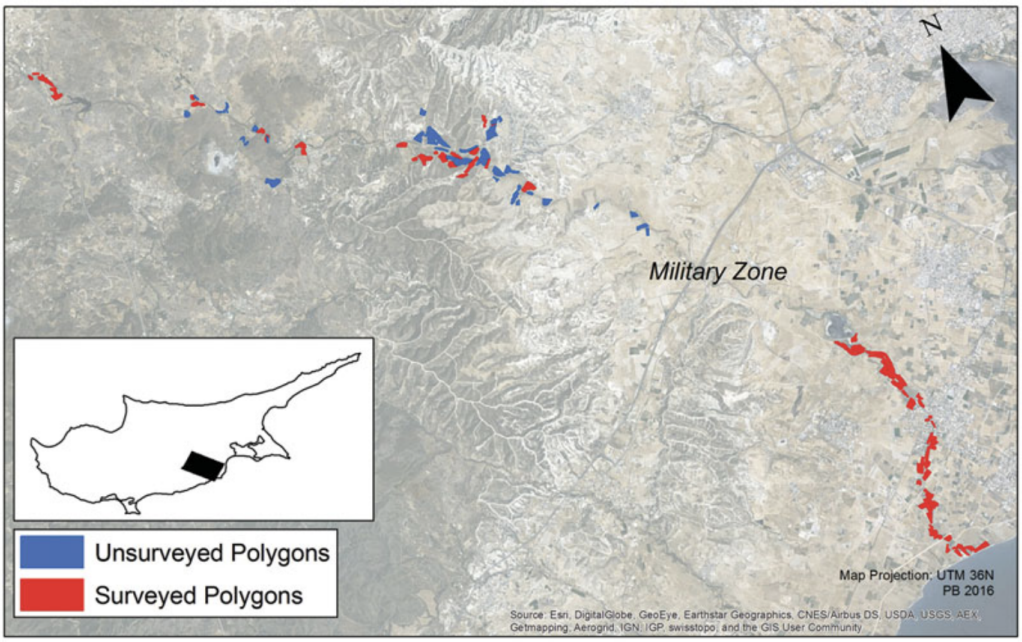
3.2.2 Trodos Archaeological and Environmental Survey Project (2000-2004)

2000-2004 yılları arasında M. Given, A. B. Knapp, V. Kassianidou ve J. Noller önderliğinde yürütülen araştırma, Kıbrıs'ın Trodos Dağları'nın kuzey eteklerinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma, Neolitik Çağ'dan günümüze kadar farklı dönemleri çevresel bağlam içinde multidisipliner bir yaklaşımla incelemektedir (Given v.d., 2007). Trodos Arkeoloji ve Çevresel Araştırmalar Projesi (TAESP), Kıbrıs'ın Trodos Dağlık bölgesindeki insan faaliyetlerini, dönemler içindeki dağılımıyla araştırmayı amaçlamıştır. Araştırma, sistematik ve yoğun bir yöntem belirleyerek aynı zamanda jeomorfolojik çalışmalarla da verilerini desteklemektedir. Araştırma kapsamında arazi kullanım modelleri ve etkileşim ağları değerlendirilerek analiz çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca coğrafi şekiller, doğal çevre, bitki örtüsü ve doğal kaynak kullanımı üzerine yapılan çalışmalar, arkeolojik verileri çevresel faktörlerle ilişkilendirmeyi amaçlamıştır (Given, Corley ve Sollar, 2007). Yaklaşık 164 km²'lik araştırma alanı, 6 araştırma birimine bölünmüştür, her biri 32 km²'yi kapsamaktadır.

Araştırma, 5m aralıklı yürüme ile gerçekleştirilmiştir. Malzeme yoğunluğu gözlenen alanlarda, karelaj sistemi uygulanarak daha yoğun bir toplama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sırasında tüm malzemeyi toplamak yerine, araştırılan dönemlere referans olabilecek malzeme grupları öncelikli olarak toplanmıştır. Toplanan malzeme grupları Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) üzerinden işaretlenmiş, dağılım haritaları, arazi modellemeleri ve buluntu yoğunlukları incelenmiştir (Given v.d., 2007; 2013).

3.2.3 Tremithos Neolithic Survey (TNS) (2014-2017)

Tremithos Neolitik Çağ yüzey araştırması, kaynak bakımından zengin olan Trodos Dağı etekleri ile kıyıdaki erken yerleşimler arasında koridor olarak kabul edilebilecek Tremithos Nehri vadisinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada, tahmine dayalı modelleme ve Bayes modellemesi yöntemleri kullanılmıştır. Tahmine dayalı modelleme, arkeolojik malzeme bulma olasılığını farklı peyzaj özellikleriyle ilişkilendirir ve özellikle erozyon ile çökme süreçlerinin geç Pleistosen ve erken Holosen peyzajının bazı alanlarını tahrip ettiğini veya erişilemez hale getirdiğini tanımaya odaklanır. Araştırma kapsamında kullanılan yöntem, tahrip edilmiş veya erozyona uğramış küçük arkeolojik alanları başarıyla belirlemede etkili olduğunu kanıtlamıştır. Proje, tarihöncesi peyzajın tahrip edilmiş bölgelerinde, anlaşılması zor olan yerleşimleri saptamada başarı elde etmiştir (Stewart v.d., 2017).

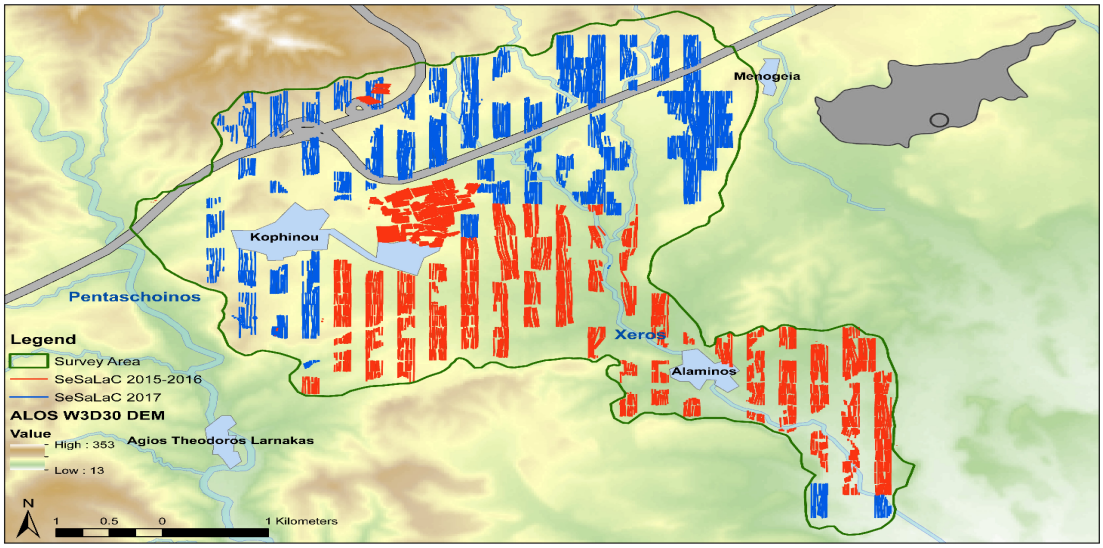
Şekil 3.2: Tremithos Valley Projesi, belgeleme metodolojisi (Stewart v.d., 2017, Şekil:1).

3.2.4 Settled and Sacred Landscapes of Cyprus (2014-)

"Settled and Sacred Landscapes of Cyprus," Unlocking Sacred Landscapes projesinin yüzey araştırması ayağı olarak geliştirilen ve adadaki çağdaş yaklaşımlar ve güncel teknolojik yöntemlerle gerçekleştirilen ilk yüzey araştırması olarak kabul edilmektedir. "Settled and Sacred Landscapes of Cyprus" adlı araştırma projesi, Kıbrıs'ın yerleşik ve kutsal coğrafyalarını detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu proje, adanın tarihi, kültürel ve arkeolojik mirasını anlamak üzere tasarlanmıştır. Araştırma, Kıbrıs'ın yerleşik bölgeleri ile bu bölgelerdeki kutsal alanlar arasındaki ilişkileri analiz ederek, adanın geçmişini daha kapsamlı bir perspektiften ele almaya yönelik bir hedefe odaklanmaktadır.

"Settled and Sacred Landscapes of Cyprus" projesi, 2014 yılında başlatılmış olup, Kıbrıs'taki arkeolojik verileri modern ve bilimsel bir yaklaşımla değerlendirmeye devam etmektedir (Vionis, 2018, 45). Araştırma, Athanasios Vionis, Giorgos Papantoniou ve Doria Nicolau önderliğinde, Kıbrıs'ın güneyinde, Larnaka ilçesine bağlı Kofinou bölgesinde ve Limasol ilçesine bağlı Kourion bölgesinde gerçekleştirilmektedir. Araştırma projesi, peyzaj arkeolojisi temelinde sistematik bir

metodoloji benimseyerek, arkeolojik veri biriktirme yaklaşımları uygulayan projeler arasında tanımlanmaktadır. Araştırma projesi kapsamında toplamda yaklaşık 3900 hektarlık alan taranarak belgelenmiştir. "Settled and Sacred Landscapes of Cyprus" yüzey araştırması projesi dönem ayrımı yapmaksızın, araştırma bölgesindeki tüm verileri belgelemektedir (Papantoniou ve Vionis, 2018).

Şekil 3.3: Settled and Sacred Landscapes of Cyprus Projesi araştırma stratejisi ve belgeleme (Papantoniou ve Vionis, 2018, Şekil:1).

3.3 Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması (2020-2021)

Kıbrıs, coğrafi konumu ve zengin kültürel geçmişiyle uzun süredir araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Adanın, tarihöncesi çağlardan günümüze kadar farklı kültürlere ev sahipliği yapması, bu coğrafyanın karmaşık ve zengin bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, mevcut bilgilere rağmen, Kıbrıs'ın tarihöncesi dönemlerine ilişkin tam bir anlayışa ulaşmak halen mümkün değildir. Bu bağlamda, özellikle adanın Neolitik Çağ'ına odaklanmak, geçmişe dair daha kapsamlı bir anlayış geliştirmek için önemlidir. Bu çerçevede, özellikle Güzelyurt Körfezi ve çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırması, Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait veri havuzunu çeşitlendirmeyi hedeflemektedir. Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'ına ilişkin yeni bulgular, sadece adanın kültürel gelişim ve

değişimini değil, aynı zamanda Kıbrıs'ın anakara ile olan etkileşiminin belirlenmesinde de rol oynayacaktır.

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması, 2020-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiş ve Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'ına odaklanarak adanın kuzeybatı kesimindeki bilinmeyenleri aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu araştırma, avcı-toplayıcı ve tarımcı-çiftçi toplulukların adadaki dağılımlarını ve benimsedikleri kültür yapılarını eski ve yeni verileri kullanarak yeniden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Özellikle Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait yerleşim kalıplarıyla çevre kültürel bölgeler arasındaki etkileşim, araştırmanın öncelikli odak noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışma, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'ına ait yerleşim ve kültürel etkileşimlerin anlaşılmasına yeni bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır.

3.3.1 Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırmasının Sınırları

Yüzey araştırması projesi, belirli bir coğrafi bölgeyi hedefleyen sistematik bir çalışma olarak tanımlanabilir. Bu araştırma, Güzelyurt Körfezi'nde gerçekleştirilmiş olup, kapsamı Trodos Dağları'nın kuzeybatı eteklerinden Girne Dağları'nın kuzeybatı eteklerine ve Güzelyurt Ovası'na kadar uzanan geniş bir coğrafi alanı içermektedir (Yurtdaş ve Özerenler, 2021, 180-183). Araştırma alanı, yaklaşık 300 km²'lik bir bölgeyi kapsamakta olup, batıda Akdeniz, güneybatı ve kuzeydoğuda ise dağlar tarafından sınırlanmaktadır. Bu bölge, Güzelyurt Körfezi'nin çevresini kapsayan önemli bir arkeolojik ve coğrafi alan olarak öne çıkmaktadır (Şekil. 22).

Tüm bölgenin yüzey araştırmasına tabi tutulması, bu çalışmanın kapsamını aşacağı için, pilot bölgeler seçilerek minimal ölçekte bir araştırma gerçekleştirilmiştir (Şekil 23). Pilot bölgelerin belirlenmesinde, insan yerleşimine uygun coğrafi ve jeolojik özellikler temel alınmış; yerleşim potansiyeli taşıyan denizel ve ovalık alanların karşılaştırılabilmesi amacıyla her iki çevreden de seçim yapılmıştır.

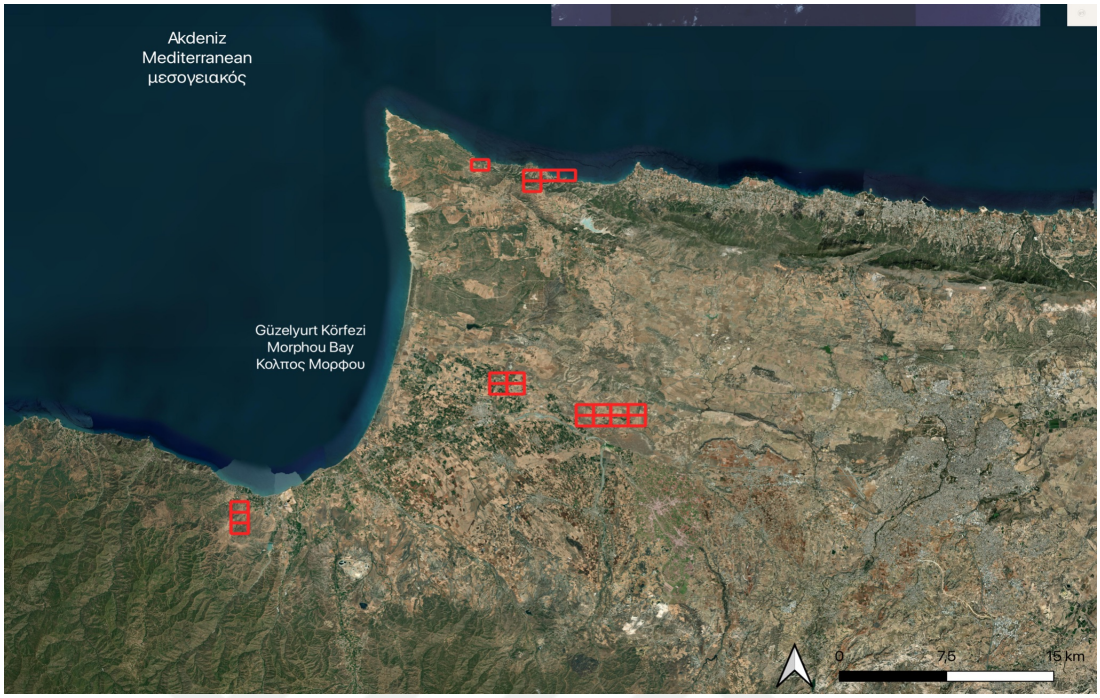
Araştırma kapsamında, Lefke ilçesine bağlı Yeşilırmak (Limnitis), Bağlıköy (Ambelikou), Gemikonağı (Karavostasi), Yeşilyurt (Pentágia), Gaziveren (Kazivera) ve Güzelyurt ilçesine bağlı Aydınköy (Prastio), Güneşköy (Nikitas), Güzelyurt

(Morfou), Yuvacık (Chrysiliou), Mevlevi (Kyra), Serhatköy (Philia), Kalkanlı (Kalo Choiro Kapouti) ile Girne ilçesine bağlı Akdeniz (Agia Eirini), Sadrazamköy (Liveras), Kormacit (Kormakiti), Kayalar (Orga) ve Karşıyaka (Vasilia) köyleri araştırılmıştır.

Araştırmanın genel sınırları, adadaki tarihöncesine ilişkin bilgiler ışığında belirlenmiş ve daha önce yeterince incelenmemiş olan Güzelyurt Körfezi ve çevresi tercih edilmiştir. Bu kapsamda, insan yerleşimine uygunluk taşıyan alanlar üzerinde odaklanılarak, bölgenin tarihöncesi dönemleri hakkında yeni veriler elde edilmesi hedeflenmiştir.

Şekil 3.4: Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması sınırları.

Şekil 3.5: Yüzey araştırması sınırları kapsamında seçilen pilot bölgeler.

İlk pilot bölge, araştırma alanının güneybatısında, Güzelyurt Körfezi'nin batısında ve Trodos Dağları'nın kuzeybatı eteklerinde yer alan Ambelikou/Bağlıköy'dür. Ambelikou, Kıbrıs adasında bakır cevherleri ile tanınan bir yerleşimdir (Webb v.d., 2013). Bölge, iki tepe arasındaki vadilerle çevrelenmiş olup, Kambo Deresi (Potamos tou Kambou) bu vadilerden geçerek araziye doğal bir sınır ve karakteristik bir özellik kazandırır. Araştırma kapsamında, bölgenin detaylı analizi için 1925 yılında, Kıbrıs'ın Birleşik Krallık kolonisi olduğu dönemde hazırlanmış ve 1980 yılında yenilenmiş kadastral haritalar kullanılmıştır. Bu süreçte, XXVIII-1-E1, XXVIII-1-E2 ve XXVIII-9-E1 paftaları taranmıştır (Şekil:24).

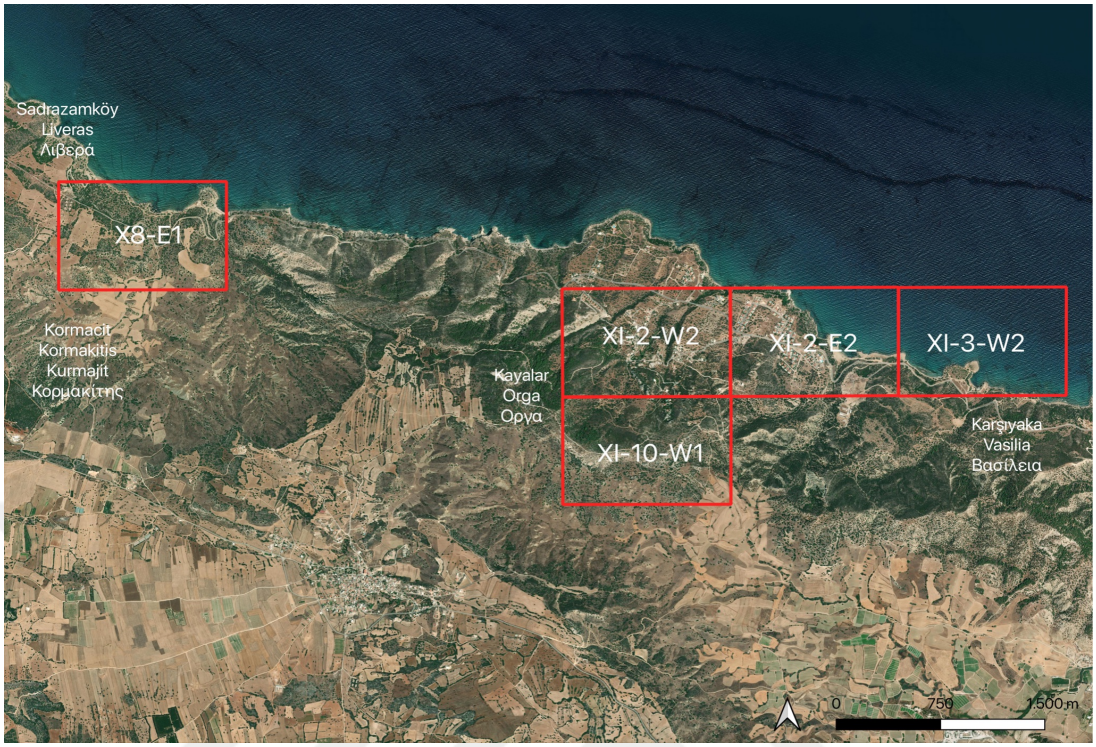

Şekil 3.6: Ambelikou/ Bağlıköy araştırma bölgesi.

Güzelyurt Körfezi'nin kuzeybatısında, Kormacit Burnu'nun (Kormakiti Cape) doğu kısmı, ikinci pilot bölge olarak belirlenmiştir (Şekil: 25). Araştırma bölgesi sınırları içerisinde, doğudan batıya doğru, Karşıyaka/Vasilia, Kayalar/Orga, Kormacit/Kormakitis ve Sadrazamköy/Liveras köyleri bulunmaktadır. Coğrafi olarak araştırma bölgesi, adanın kuzeyinde, Girne Sıra Dağları'nın en batı kesiminde yer alan Kayalar/Orga Dağ'ının kuzey yamaçlarından denize kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Bu kapsamda, X-8 E1, XI-2 W2, XI-2 W2, XI-3 W2, XI-10 W1 paftaları araştırma kapsamında taranmıştır (Şekil: 26).

Şekil 3.7: Karşıyaka/Vasilia, Kayalar/Orga, Kormacit/Kormakitis, Sadrazamköy/Liveras bölgesi sınırları.

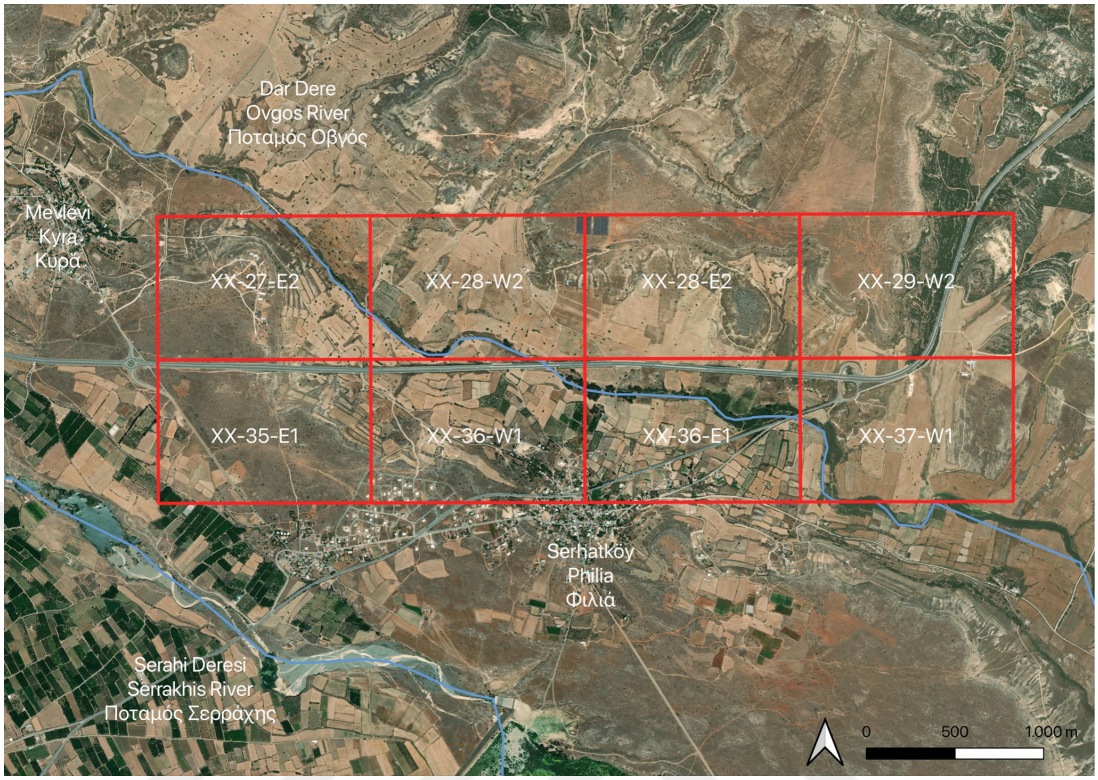

Şekil 3.8: Karşıyaka/Vasilia, Kayalar/Orga, Kormacit/Kormakitis, Sadrazamköy/Liveras araştırma kadastral haritaları sınırları.

Üçüncü pilot bölge olarak belirlenen Serhatköy/Philia, coğrafi açıdan önceki iki bölgeden farklı bir konumda bulunmaktadır (Şekil: 27). Denizden göreli olarak uzak ve ovalık bir coğrafyaya sahip olan Serhatköy/Philia, Güzelyurt Ovası'nda yer almakta ve Ovgos Vadisi içinde yer alan bir köydür. Köyün orijinal adı olan Philia, Goodwin'e göre Yunanca'da yabani zeytin ya da okaliptüs anlamına gelmektedir (Goodwin, 1978). Araştırma, Serahis ve Ovgos dereleri arasındaki vadide gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, XX-27 E2, XX-28 W2, XX-28 E2, XX-29 W2, XX-35 E1, XX-36 W1, XX-26 E1, XX-37 W1 paftaları taranmıştır (Şekil: 28).

Şekil 3.9: Philia/Serhatköy araştırma bölgesi sınırları.

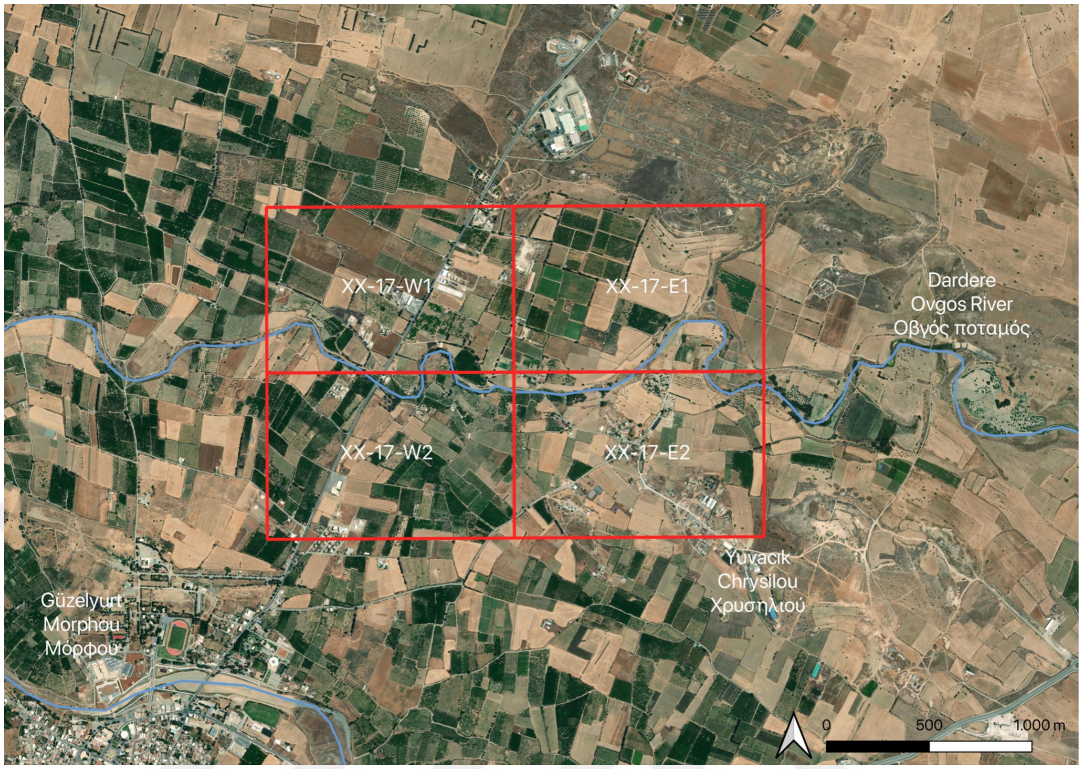

Şekil 3.10: Philia/Serhatköy araştırma bölgesi kadastral haritası sınırları.

Yuvacık/Chrysilou köyü, dördüncü ve son pilot bölge olarak seçilmiştir (Şekil: 29). Goodwin'in belirttiğine göre, köyün orijinal adı olan "Chrysilou", "Chrysos" ve "Ilios" kelimelerinin birleşmesiyle oluşturulmuş olup, altın güneş anlamını içermektedir (Goodwin, 1978). Bu köy, Ovgos ve Serrahis dereleri arasında konumlanmıştır ve denize göreli olarak daha yakındır. Araştırma kapsamında, XX-17 E1, XX-17 E2, XX-17 W1 ve XX-17 W2 paftaları detaylı bir şekilde taranmıştır (Şekil: 30).

Şekil 3.11: Chrysilou/Yuvacık araştırma bölgesi sınırları.

Şekil 3.12: Chrysilou/Yuvacık araştırma bölgesi kadastral harita sınırları.

3.3.2 Yüzey Araştırmasının Yöntemi

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması" doktora tezi, veri toplama odaklı bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Bu kapsamda, araştırmanın amacı, hedefleri ve soruları, tez çalışmasının genel bilimsel çerçevesi ve metodolojik yaklaşımıyla uyumlu bir şekilde belirlenmiştir. Çalışmanın temel hedefi, yeni yerleşim ve buluntu alanlarını tespit etmek, elde edilen materyalleri analiz ederek mevcut veri havuzunu zenginleştirmek, adadaki yerleşim dağılımını aydınlatmak ve Kıbrıs Neolitik'ine ilişkin yeni yorumlar geliştirmektir.

Araştırma bölgesi olarak seçilen Güzelyurt Körfezi ve çevresi, geniş bir coğrafi çeşitliliğe sahiptir. Bölge, dağlık alanlar, kıyı şeridi ve alüvyon dolgularla oluşmuş ovalar gibi farklı coğrafi özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Çalışmanın başlangıcında gerçekleştirilen kapsamlı coğrafi ve jeolojik ön analiz, bölgeye ilişkin ayrıntılı bilgi sağlamış ve yerleşimlerin konumlanmış olabileceği potansiyel alanların tespit edilmesine olanak tanımaktadır. Arazi koşullarının çeşitliliği göz önüne alınarak araştırmada farklı yöntemler benimsenmiş, dağlık ve yüksek rakımlı bölgelerde

serbest yürüyüş yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemde ekip üyeleri, belirlenen alanda 1 ila 5 metre aralıklarla yan yana dizilerek sistematik bir şekilde alan taraması gerçekleştirmiştir. Tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelerde ise tarla veya kadastral parsel sınırları dikkate alınarak daha sistematik bir yürüyüş yöntemi tercih edilmiştir.

Yüzey taraması sırasında herhangi bir buluntuya rastlanması durumunda yöntem, sistematik bir karelaj sistemine geçilerek güncellenmiştir. Bu aşamada ekip üyelerinin yürüyüş rotaları GPS cihazlarıyla kaydedilmiş, taranan alanın kapsamı ve tarama yoğunluğu, malzeme yoğunluğuna bağlı olarak 1 ila 2 metre aralığında planlanmıştır. Özellikle yoğun buluntu alanlarında GPS ve GPS takip kullanılarak detaylı belgeleme yapılmış ve buluntu dağılımının analizine yönelik veriler toplanmıştır. Bu sayede, malzemelerin mekansal dağılımına dair ayrıntılı bir veri seti oluşturularak bölgenin yerleşim dinamiklerine dair yeni değerlendirmeler yapılması hedeflenmiştir

3.3.2.1 Veri Toplama ve Belgeleme

Yüzey araştırması sürecinde taranan alanlar ve toplanan veriler genellikle standart bir belgeleme yaklaşımıyla ele alınmıştır. Araştırma kapsamında topografik ve eğim haritaları kullanılmıştır. Ek olarak, ekip üyeleri Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) aracılığıyla geçtikleri her alanı ve rotayı kaydetmiştir. Bu sayede, ekip üyeleri konumlarını takip edebilmiş ve araştırma sonuçlarına göre taranan ve taranmayan alanlar belirlenmiştir. Buluntular ayrıca el GPS'leri ile harita üzerine işaretlenmiş ve saptanan yerleşimlerde dağılım analizi yapma imkânı sağlanmıştır. Yüzey araştırması, arazi ekibi ve laboratuvar ekibi olarak toplamda 5 kişiden oluşan bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Yürüme stratejisi, genellikle 1 metre aralıklarla uygulanmıştır. Buluntu yoğunluğundaki artış durumunda ise saflar sıklaştırılarak veya karelaj sistemi uygulanarak araştırmaya devam edilmiştir (Yurtdaş ve Özerenler, 2021, 180).

Araştırma sürecinde, yüzeyde gözlemlenen tüm küçük buluntular, araştırmanın dönemi kapsamında toplanmıştır. Toplanan çanak çömlek parçaları arazide incelenmiş ve form veren ağız, dip parçaları ve bezemeli ya da boyalı amorf parçalar gibi özelliklere sahip olanlar ayrıştırılmıştır. Geriye kalan malzeme, toplandığı tarlaya geri

bırakılmıştır. Araştırma yöntemi kapsamında, malzemenin en yoğun ve seyrek görüldüğü yerler belirlenmiş ve bu sayede yerleşmenin boyutları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma süresince, yürünen arazi veya tarla belirli bir kodla kaydedilmiş ve her ekip üyesinin yürüyüş rotası GPS ile işaretlenmiştir. Toplanan malzeme, ekip üyelerinin yürüyüş rotası koduyla ilişkilendirilmiştir. Bu sayede, hangi malzemenin hangi alandan toplandığı verisi erişilebilir hale getirilmiştir. Toplanan malzeme, KKTC Eski Eserler ve Müzeler Dairesi, Güzelyurt Şubesi depolarında kayıt altına alınarak muhafaza edilmiştir.

3.3.2.2 Arkeolojik Buluntuların Sınıflandırması

Yüzey araştırmaları sonuçlarının değerlendirilmesi, kazı çalışmalarından elde edilen verilerin değerlendirilmesinden biraz farklılık gösterir. Son yıllarda, kültürel mirasın korunmasıyla ilgili çalışmalar yapan kurumlar, yüzey araştırmaları sırasında malzeme toplamamanın önemini vurgulamaktadır. Ancak, arkeoloji biliminin malzemeye temas etmeden yapılmasının mümkün olmadığı her zaman göz önünde bulundurulmalıdır (Schiffer v.d., 1978, 15). Yüzey araştırmaları verileri, herhangi bir stratigrafik konum sağlamadığı için bağlamsal bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bu nedenle, yüzeyden toplanan buluntular, teknolojik, tipolojik ve analitik açılardan değerlendirilmiştir.

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması kapsamında toplanan malzemeler, Küçük Buluntu, Yontmataş ve Çanak Çömlek olmak üzere üç kategori altında düzenlenmiştir. Tüm/tümlenebilir buluntular ve alet kategorisindeki gruplar, hammaddelerine bakılmaksızın küçük buluntu grubuna dahil edilmiştir. Alet olmayan yontmataşlar veya kırık çanak çömlek parçaları ise hammaddelerine göre kendi kategorilerine yerleştirilmiştir. Araştırmanın amaçları ve kapsamı doğrultusunda Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ve İlk Kalkolitik Dönem yaşam biçimini anlamak için yardımcı olabilecek mal grupları toplanmış olsa da sadece çanak çömlek grupları malzeme çalışmasına dahil edilmiştir. Diğer buluntular kategorize edilip belgelenmiş ve müzeye teslim edilmiştir.

Çanak Çömleklerin Sınıflandırılması

Çanak çömlek üretiminde kullanılan kil, şekillendirme ve pişirme yöntemleri, bir topluluğun bilgi, beceri ve estetik tercihlerini yansıtır. Ancak, farklı bölgelerde çeşitli bilgi ve teknik yaklaşımlar gözlemlenir (Ökse, 2015, 10; Özdoğan, 2019). Araştırma bölgesinde artı ve eksi tekniklerin kullanılması bazen bilgi eksikliği olarak yorumlanabilir, ancak tercihler de bu bağlamda önemlidir. Bir toplumun çanak çömlek üretim tekniği, o toplumun teknik seviyesini göstermenin yanı sıra gereksinimlerini, estetik ve sanat anlayışını, kültürel etkileşimlerini ve sosyo-ekonomik yapısını da ifade eder (Özdoğan, 2019).

Yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren arkeoloji biliminin metodolojik ve teorik olarak değişmesiyle birlikte, arkeolojik materyaller üzerinden geçmiş toplulukların günlük yaşamı, ideolojileri, diğer topluluklarla ve doğal çevreleriyle olan ilişkileri gibi konulara olan ilgi artmıştır. Bu sayede çanak çömlek, sadece göreli tarihlendirme sağlayan bir nesne olmaktan çıkmış ve bir toplumun sosyal ve ekonomik yapısını, ticaret ağlarını, sembolizmayı ve inanç sistemlerini açığa çıkaran bir araç haline gelmiştir (Çilingiroğlu ve Godon, 2018, 355-356).

Yüzey araştırmalarında uygulanan sistematik toplama ve belgeleme, çanak çömlek tanım ve sınıflandırmasının güvenilir yapılmasını sağlamaktadır. Özellikle arazide uygulanan araştırma metodları (karelaj sistemi) yerleşmenin merkezinin neresi olabileceği, hangi alanlarda yoğunlaştığı, yerleşmenin boyutlarını anlamamızda da yardımcı olmaktadır. Toplanan malzemenin mantıklı gruplanması ve doğru tipolojik ayrımı, çevre yerleşmeler ve bölgeler ile korelasyonun yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

Kategorizasyon ve Tipoloji

Çanak çömlek çalışırken eldeki malzeme üzerinden gruplar oluşturmak benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması için temel yaklaşımlardandır. Tipolojik çalışma, çanak çömlek parçalarını; hamurlarına, biçimlerine, yüzey işlemlerine, bezeme çeşitlerine ve formlarına göre sınıflandırarak belgelemek ve bu doğrultuda karşılaştırmayı sağlamayı

hedeflemektedir. Tipoloji, yüzlerce çanak çömlek parçasını sınıflarına ve alt sınıflarına ayırarak mümkün olduğunca kategorilere dahil edilmesidir. Bazı formlar belirli bir dönemi işaret edebileceğinden dolayı, belirli tiplerin var olması veya bulunmaması göreli tarihlendirmeyi desteklemektedir. Böylelikle tipolojik çalışmalar hem çanak çömlek koleksiyonunu görebilmek hem de dönemin beğeni anlayışını ve teknolojik bilgisini ortaya koymak için önemlidir. (Çilingiroğlu ve Godon, 2018, 375). Malzeme üzerinden gruplama yapmak için temel özellikler;

- Hamur ve Katkı Malzemesi
- Biçimlendirme
- Yüzey İşlemleri
- Pişirme
- Bezeme Çeşitleri

Hamur ve Katkı Malzemesi

Çanak Çömlek araştırmalarında, hamur ve katkı malzemesi, araştırmacılar tarafından malzemenin özelliklerini tanımlamak ve üretim teknikleri hakkında daha fazla bilgi edinmek amacıyla kilit bir rol oynar. Hamur, çömleğin temel yapı taşıdır ve genellikle kil, kum ve organik materyallerin bir karışımından meydana gelir. Bu karışım, çömleğin fiziksel direncini, rengini ve diğer özelliklerini belirler (Orton ve Hughes, 2014; Rice, 2015). Katkı malzemesi ise hamura eklenen diğer maddelerdir. Bu maddeler, çömleğin yapısal özelliklerini, renk tonunu, parlaklığını ve yüzey dokusunu etkiler. Sıkça kullanılan katkı malzemeleri arasında kum, taş, bitki lifleri veya diğer mineral katkılar yer alabilir. Bu katkılar, çömleğin pişirme sürecinde davranışını etkileyerek, çömleğin estetik ve işlevsel özelliklerini belirler (Quinn, 2013). Hamur ve katkı malzemesi analizleri, çanak çömleklerin üretildiği bölge veya dönemle ilgili önemli bilgiler sunabilir. Bu analizler, araştırmacılara malzeme ticareti, kültürel etkileşim ve teknolojik değişim gibi konularda kavrayış sağlayabilir. Ayrıca, çömleklerin fonksiyonu ve kullanım amacı gibi faktörlerin belirlenmesine de yardımcı olabilir (Skibo, 2012; Rice, 2015; Özdoğan, 2019).

Biçimlendirme

Çanak çömlek çalışmalarında biçimlendirme süreci, çömleklerin şekillendirilmesinde kritik bir aşamadır. Bu süreç, çömlekçinin sanatsal yeteneklerini, teknik bilgisini ve deneyimini yansıtarak hem estetik hem de fonksiyonel özelliklere sahip ürünleri ortaya çıkarmak için gerçekleştirilir (Orton ve Hughes, 2014). Kilin katkı malzemeleri eklenip ardından arıtma ve dinlendirme aşamalarını tamamlayarak, kullanıma hazır hale gelen durumuna hamur denir. Hamuru şekillendirecek olan ustanın bilgi ve becerisi, yapmayı planladığı çanak çömleğin formu ve boyutları da göz önünde bulundurularak farklı yöntemler kullanılabilir. Bunların en başında, bilinen en erken şekillendirme yöntemi olarak el ile biçimlendirme gelmektedir. El ile biçimlendirmede elle açma, kangal-sucuk ve kalıp yöntemleri kullanılmaktadır. İkinci yöntem olarak turnet (yavaş dönen çark) ve bir diğeri ise çark (hızlı dönen) yöntemidir. Araştırmamız kapsamında toplanan tüm örnekler el ile biçimlendirilmiş olmasından dolayı bu bölümde sadece el ile biçimlendirme yönteminden bahsedilecektir (Özdoğan, 2019, 236).

El ile biçimlendirme kilin plastik olma özelliğinden yararlanılarak, hamurun şekillendirilmesidir. Elde şekillendirme yöntemiyle üretilen çanak çömleklerin cidarında, yatayda düzensiz dalgalanmalar mevcuttur. El ile biçimlendirme tamamlandığında kabın üzerine aplike parçalar (tutamak, kulp) eklenerek son biçimlendirme işlemleri uygulanır (Ökse, 2015, 30; Özdoğan, 2019, 237-238).

Yüzey İşlemleri

Çanak çömleklerde yüzey işlemleri, genellikle estetik bir görüntü sağlamak, dayanıklılığı güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Elde şekillendirilen çanak çömlekler genellikle fırınlanmaya hazır durumdadır, buna karşın kangal-sucuk yöntemiyle şekillendirilen kaplara yüzey işlemi gerçekleştirilmeden pişirilmesi mümkün değildir. Bahsi geçen yüzey işlemleri, kabın şekillendirilmesi sırasında, kabın yüzeyinde kalan parmak izleri, çukurluklar ve kusurların giderilmesi amacıyla yapılmaktadır. Fırınlamadan önce yüzey işlemleri uygulanacağı durumlarda sıralama şu şekildedir.

Düzeltme

Çanak çömleğin şekillendirilmesi sırasında, kabın üzerinde oluşan kusurlar ve yapım hatalarının ortadan kaldırılması için uygulanmaktadır. Düzeltme, hamur tam olarak kurumadan, ıslakken yapılması gereken bir işlemdir. Düzeltme işlemi bazen bir kumaş parçasıyla, bazen bir taş veya kemik aletle gerçekleştirilebilir. Bazen de kabın, cidar kalınlığı inceltilerek kabın yüzeyindeki bozukluklar giderilebilir (Özdoğan, 2019, 246).

Astar

Çanak çömlek teknolojisinde astar, genellikle kapların iç veya dış yüzeyini kaplamak veya süslemek için kullanılan bir malzemedir. Bu yöntem, çömleğin dayanıklılığını artırmak, sıvı emilimini kontrol etmek ve estetik özellikler eklemek için uygulanmaktadır. Astar, kilin su ile seyreltildikten sonra ince bir tabaka olarak kabın yüzeyine sürülmesi, ya da kabın inceltilmiş kil suyuna batırılması ile gerçekleştirilir. Astar olarak kullanılacak kil hem kabın üretildiği kilden hem de farklı bir kil kullanılarak uygulanmaktadır. Astar, kabın yüzeyinin farklılaştırılması için uygulanan bir yöntemdir. Özellikle yoğun katkı maddeli bir hamurdan üretilen kapların kaba dış yüzeyini saklamak için uygulanır. Bazen, çömlekçi hamurun rengini değiştiremeyeceği ve toplumun beğenisine göre farklı renkte kaplar üretmek amacıyla, elindeki hamurdan kap üreterek, dışına istenilen renkte astar uygulayarak boya astar uygulamaktadır. Astar uygulaması her nekadar kabın yüzeyindeki kaba görünümü ortadan kaldırmak amaçlı kullanılıyor olsa da zaman zaman beğeni anlayışına göre kabın niteliğini değiştirmek amaçlı da kullanılmıştır (Ökse, 2015, 56; Özdoğan, 2019, 246-247). Çömlek yapımında astarın kullanımı hem işlevsel hem de dekoratif amaçları bir araya getirmektedir.

Açkı

Açkılama, yukarıdaki işlemlerden geçmiş çanak çömleğin yüzeyinin kumaş parçası, deri, kemik bir alet veya yassı bir taş ile sürtülerek perdahlanmasıdır. Perdahlanma sonucunda kap yüzeyi parlak ve pürüzsüz hale gelir. Açkılama işlemi, kabın kurumadan önce ne çok ıslak ne de kupkuru kale gelmeden yapılır. Açkılama yapılmasının iki temel sebebi vardır. Bunlardan en önceliklisi kabın yüzeyindeki

gözenekleri kapatarak, geçirimsiz hale gelmesini sağlamaktır. Bir diğeri ise kabın yüzeyini parlatarak, düzgün ve daha özenli hale gelmesini sağlamaktır.

Bezeme

Bezeme, yüzey işlemlerinin sonuncusu ve fırınlamadan önce uygulanan son işlemdir. Beğeni, kültür, teknik bilgiye dayanarak bezeme yapmanın birçok çeşidi vardır. 6 farklı bezeme yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır.

1. İz açarak yapılan bezemeler (Çizi, kazı, yiv-oluk, dolgu)
2. Baskı yöntemiyle yapılan bezemeler (parmak baskı, nokta baskı, çentik, tırnak, kabuklu, ip baskı, mühür baskı)
3. Parça kesip alarak/Oyarak yapılan bezemeler (Kesme bezeme, oyuk bezeme)
4. Parça ekleyerek yapılan bezemeler (Şerit/Bant bezeme, Yumru bezeme, kabartma bezeme, aplike bezeme)
5. Yüzey işlemleri ile yapılan bezemeler (Açkı bezeme, astar bezeme, grafit bezeme
6. Boya ile yapılan bezemeler.

Pişirme

Fırınlama, çanak çömlek yapımında gelinen son aşamadır ve geri dönüşü yoktur. Pişirme, ısı ve sıcaklık ile yapılan bir uygulama olduğundan dolayı hamurun kimyasal bileşimi, kullanılan yakacak, fırın içi oksijen dolaşımı ve fırın derecesi, sonucu belirleyecek önemli etkenlerdendir. Bir kabın pişirilmeden önce kurutma aşamasından geçmesi gerekmektedir. Kurutulmayan kaplar, bünyesindeki sıvıyı salmadığı için fırından çıktıktan sonra farklı biçimlerde görünebilir. Bu sebeple kaplar önce kurutmaya bırakılır ve her tarafı aşağı yukarı eşit kuruduktan sonra fırınlanır (Özdoğan, 2019, 263-264). Bir kabın pişirilmesi farklı ısı derecelerinde, ateş ve havanın farklı düzenlendiği ortamlarda gerçekleşir. Bu nedenle farklı ortamlarda pişirilen kapların niteliği farklı olabilir. Bir kabın niteliği, fırınlama ortamı, fırınlama süresi ve fırına giren havanın oranına göre farklılaşır (Rice, 2015; Ökse, 2015, 40-41; Özdoğan, 2019, 265).

Fırınlama Ortamı

Çanak çömlekler, farklı biçimlerde ve çeşitli ortamlarda pişirilebilir. Bu yöntemler arasında en yaygın olarak kullanılanlar, açık ateşte pişirme ve kapalı fırında pişirme olarak iki kategoriye ayrılabilir. İlk kullanılmaya başlanan ve en eski çanak çömlek pişirme yöntemi olan açıkta yakma yöntemi, toprağa açılan bir çukura, yanıcı maddenin eklenmesinin üzerine kaplar yerleştirilerek ve üzerine tekrardan yanıcı madde atılarak kapatıldıktan sonra ateşlenmesidir. Bu yöntemde ısı, yakacağın miktarına göre 800 derecenin üzerine çıkmaz ve kabın her tarafı eşit miktarda ısı ve oksijen almadığı için alacalı bir görüntü ortaya çıkar (Rice, 2015; Özdoğan, 2019).

Kapalı fırında pişirme ise kapların yakıcı ve ateşleme bölümü ile ayrıştırılması sonucunda daha düzenli ısı ve oksijen almasını sağlar. Bu şekilde kabın her tarafı eşit miktarda oksijen alır (Ökse, 2015, 40-43).

Çanak çömleğin rengini; fırının türü, oksijen oranı ve dağılımı, hamurdaki mineraller belirlemektedir. Böylece fırının ulaşacağı sıcaklık dereceleri kabın rengini değiştirmektedir. Yükseltilmiş ortamda (açık fırınlama) kullanılan yakacak nedeniyle çanak çömleğin yüzeyi koyu bir renk alabileceği gibi, ısı derecesi arttıkça kabın rengi açık renklere de dönüşebilir. Bu noktada kırmızı renk sağlayan demir oksit minerali, fırın ısısı 825 dereceye çıktığında siyaha dönüşebilir (Özdoğan, 2019, 269-270).

Yüzey araştırması sırasında toplanan tüm çanak çömlekler detaylı bir şekilde incelenmemiş, bunun yerine ağırlıklı olarak form veren ağız, dip ve bezemeli/boyalı gövde parçaları üzerine odaklanılmıştır. Bu yöntem, analizlerin daha düzenli ve odaklı bir şekilde yapılmasını sağlamış ve çanak çömleklerin tipolojik ve teknolojik çeşitliliğini daha iyi anlamaya yardımcı olmuştur. Sınıflandırma sürecinde, sistematik bir veri tabanı oluşturulmuştur. Bu veri tabanında, her bir buluntuya ilişkin yerleşim/buluntu yerine verilen isim, yerleşim kodu, buluntu kodu, buluntunun türü, tipi, hammaddesi ve tahmini dönemi gibi temel bilgiler kaydedilmiştir.

Ayrıca, her bir buluntu için yapım tekniği, hamur özellikleri, katkı malzemeleri, biçimlendirme yöntemi ve yüzey işlemleri gibi ayrıntılı bilgiler de eklenmiştir. Bu kapsamlı veri seti, buluntular arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesini sağlamış; çanak çömlek üretim tekniklerinin, estetik tercihlerinin ve kullanım amaçlarının daha iyi anlaşılmasına olanak tanımıştır. Sonuç olarak, yüzey

araştırmasından elde edilen bu seçilmiş materyaller, bölgesel ve dönemsel çanak çömlek üretim teknolojilerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine zemin hazırlamıştır.

3.3.3. Bulgular

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması çerçevesinde, Kıbrıs'ın kuzeybatısında yer alan Güzelyurt Körfezi ve çevresinde iki sezonluk bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırma, doğudan batıya Lefke (Lefka), Güzelyurt (Morphou) ve Girne (Kyrenia) ilçelerinden seçilen dört farklı pilot bölgede gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, toplamda 7 farklı buluntu yoğunluğu gözlenen alan tespit edilmiştir. Ancak, bu alanların tamamının yerleşme olarak adlandırılması mümkün olmadığından, bazıları "buluntu yeri" olarak, bazıları ise "yerleşme" olarak tanımlanmıştır. İlerleyen zamanlarda, yüzey araştırmasının daha fazla derinleştirilmesi ile, belirlenen yerleşme ve buluntu yerlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi planlanmaktadır.

Tarımcı toplulukların Kıbrıs'taki yerleşimi MÖ 9. bine kadar uzanmaktadır (Clarke ve Wasse, 2020, s. 3). Ayrıca, çanak çömlek kullanımının anakaralara kıyasla daha geç bir dönemde, 6. binyılın sonu ve 5. binin başlarında başladığı kaydedilmiştir (Clarke, 1992). Bu bağlamda, yüzey araştırması sırasında, Neolitik Çağ özellikleri taşıyan buluntularda çanak çömleğin belirleyici bir unsur olduğu görülmüştür. Neolitik özelliklere sahip olmasına rağmen çanak çömleğe rastlanmayan alanlar için "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem" yerleşmesi/buluntu yeri terimi kullanılmıştır. Çanak çömleğin bulunduğu alanlar ise "Çanak Çömlekli Neolitik" yerleşme ya da buluntu yeri olarak adlandırılmıştır.

Bu doğrultuda, Neolitik Çağ'da çanak çömleğin giderek önem kazandığı Kıbrıs, sonraki dönemlere dair kültürel süreklilik ve dönüşümleri de barındırmaktadır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ardından MÖ 4000 civarında başlayan ve 2500'e kadar uzanan Kalkolitik Çağ, adada keskin bir kopuştan ziyade mevcut kültürel geleneklerin devamını ortaya koymaktadır. MÖ 4000 civarında başlayan ve 2500'e kadar uzanan Kalkolitik Çağ, Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ardından ortaya çıkmıştır. Bu süreçte yeni bir toplum yapısının oluşumundan ziyade, Çanak Çömlekli

Neolitik topluluklarının kültürel geleneklerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. İlk Kalkolitik Dönem, bu sürekliliğin yanı sıra bazı yeniliklerin de gözlemlendiği bir evredir. Bu dönemde yapılan kazılar, Kıbrıs'ta Kalkolitik Dönem yerleşimlerinin yapısal ve kültürel özelliklerine dair önemli bilgiler sunmuştur. Vasilikos Vadisi'ndeki genel yerleşim alanları ile Kissonerga-Mosphilia gibi yerleşimlerden elde edilen buluntular, yerleşimlerin genellikle çukur tabanlı, hafif yapılar ve açık alanlarla şekillendiğini ortaya koymuştur (Peltenburg, 1991a; Todd, 1991). Bu alanlardan ele geçen çanak çömlek, taş aletler ve pişmiş toprak figürinler ise hem günlük yaşam hem de sembolik uygulamalara işaret etmektedir (Peltenburg, 1991a).

Kalkolitik Dönem'in en dikkat çekici unsurlarından biri, pikrolit'ten yapılan nesnelerin Kıbrıs'a özgü bir kültürel sembol olarak öne çıkmasıdır. Bu objeler, ticaretin yanı sıra dönemin sembolik ve ritüel pratiklerinde de önemli bir rol oynamıştır (Peltenburg, 1991b). Bunun yanında, Chlorakas-Palloures gibi kıyı yerleşimlerinde yapılan kazılar, deniz kaynaklarının ve kıyı ekosistemlerinin ekonomideki önemini vurgulamaktadır (During v.d., 2023). İlk Kalkolitik topluluklar tarım ve hayvancılık temelli bir ekonomik yapıyı sürdürürken, aynı zamanda yeni teknolojilerle tanışmışlardır. Bu dönemde metal işleme faaliyetlerinin ilk izlerine rastlanmakta olup, bu da teknolojik ilerlemenin başladığını göstermektedir (Peltenburg, 1991a).

Bu şekilde, Güzelyurt Körfezi'ndeki yüzey araştırmalarında saptanan Neolitik Çağ bulgularının ilerleyen araştırmalarla derinleştirilmesi, adanın tarihöncesi dönemlerini bütüncül bir bakışla anlamamıza olanak sağlayacaktır. Neolitik'ten Kalkolitik'e uzanan bu süreç, Kıbrıs toplumlarının kültürel sürekliliğini, değişime uyum sağlama becerilerini ve teknolojik gelişmelere verdiği tepkileri bir arada değerlendirerek, Doğu Akdeniz'in tarihsel zenginliğine ışık tutmaktadır. Kıbrıs'ın Kalkolitik Dönemi, ada toplumlarının kültürel sürekliliği ve çevresel koşullara uyum sağlama becerilerini yansıtan bir dönem olarak, Doğu Akdeniz'deki önemini pekiştirmiştir (Peltenburg, 1991a; Todd, 1991).

3.3.3.1 Buluntu Yerleri

Güzelyurt Körfezi ve çevresinde yapılan yüzey araştırması sırasında, daha önce bilinen yerleşim alanları tekrar ziyaret edilmiş ve bu alanların çevresi detaylı bir şekilde taranmıştır. Ayrıca, yeni yerleşim alanları da tespit edilmiş ve bu alanlardan malzeme toplanmıştır. Yüzey araştırması sonucunda toplanan malzemelerin bulunduğu yerler aşağıdaki gibidir:

3.3.3.1.1 Kormakiti- Kornos

Kormakiti-Kornos yerleşmesi, Kıbrıs'ın kuzeybatı ucunda, Kormacit Burnu (Cape Kormakiti)'nin yaklaşık 8 kilometre doğusunda bulunmaktadır. Bu yerleşme, Girne Dağları'nın en batı noktasında yer alan Kayalar Dağları'nın sonlandığı yerde, ikiz bir tepe üzerindedir. Denizden yaklaşık 200 metre güneyde ve deniz seviyesinden yaklaşık 100 metre yükseklikte konumlanmıştır. Yerleşme, 1955 yılında dönemin Antikalar Dairesi'ne bildirilerek kayıt altına alınmıştır. P. Dikaios ve H. Catling tarafından 1960'lı yıllarda yapılan yayınlarda, bu yerleşme prehistorik bir yerleşme olarak tanımlanmıştır (Catling, 1966, 17). Yerleşmenin bulunduğu coğrafyada, Miyosen ve Pleistosen yaşlı Pakhna formasyonu ve teras birikintileri gözlemlenmektedir. Tortul kayaçlar arasında çakıl, kireçtaşı, kumtaşı ve marn gibi çeşitli tipler bulunmaktadır; ayrıca, biyokalkarenit ve bazaltik lav akıntıları ile riyolit bloklar içeren pelajik kireçtaşı sedimantasyonları da mevcuttur (İlkseven, 2021). Sarp ve falezli bir coğrafya sunan bölgede bulunan yerleşme, etrafı dağ oluşumlarıyla çevrili olmasına rağmen görece alçak bir konumda yer alırken, deniz seviyesinden yüksektedir. Yerleşmenin hemen batısında günümüzde kurumuş olan Kornos deresi bulunmaktadır.

Şekil 3.13: Kormakiti-Kornos genel görünüm.

Şekil 3.14: Kormakiti Kornos'un kuzeybatıdan görünümü.

1972 yılında, 2 Ocak tarihinde gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında N. Stanley-Price, tarımsal faaliyetlerin yapılmadığı ve tepelik bir yamaç olarak nitelendirilen yerleşmeyi incelemiştir. Price'ın gözlemlerine göre, yerleşmenin boyutları yaklaşık

olarak 50x20 metre civarındadır. Yapılan incelemelerde, yontmataş, sürtmetaş ve çanak çömlek gibi malzemelerde beyaz üzeri kırmızı boyalı, düz beyaz ve kırmızı astarlı mal gruplarından bahsedilmiştir (Stanley-Price, 1975: 44).

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması kapsamında, Kayalar/Orga köyünden Sadrazamköy/Liveras'a giden yol üzerinde, Kormacit/Kormakiti köyünün denize temas eden sınırları içerisinde, tepelik bir arazide yer alan bir yerleşmede yeniden araştırma yapılmış ve malzeme toplanmıştır. Yerleşmede, doğal olaylar tarafından meydana gelen erozyon gibi etkenlerin tahribatına rağmen herhangi bir tarım faaliyetine ilişkin tahribat tespit edilmemiştir. 2020 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen yüzey araştırması kapsamında, yerleşmenin yayıldığı alanın belirlenmesi amacıyla yaklaşık 1 km²'lik bir alan taranmıştır. Ancak, tehlikeli ve oldukça eğimli arazi koşulları nedeniyle sistematik bir yürüme metodunun uygulanması mümkün olmamıştır. Bu nedenle, ekip üyeleri serbest yürüyüş metodunu benimseyerek alanda malzeme toplamıştır. Malzemenin azaldığı veya yok olduğu alanların GPS koordinatları alınarak, yayılım alanının sınırları belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 3.15: Kormakiti-Kornos batıdan hava görünümü.

Şekil 3.16: Kormakiti-Kornos ve eteklerinin kuzeybatıdan hava fotoğrafı.

Şekil 3.17: Kormakiti-Kornos kuzeybatıdan hava fotoğrafı.

Şekil 3.18: Kormakiti-Kornos serbest yürüyüş kaydı.

Araştırma sonuçlarına göre, Kornos tepesi ve yamaçlarından toplanan buluntuların dağılımı incelendiğinde geniş bir yayılımın olduğu görülmektedir. Ancak, coğrafi koşullar dikkate alındığında, yerleşme için en uygun alanın tepenin zirve noktasındaki düzlük olduğu belirlenmiştir. Bu zirvedeki düzlük alan, yaklaşık 40 metre çapında bir dairesel alana sahiptir.

Şekil 3.19: Kornos tepesi üzerindeki yerleşmenin merkezi olabilecek düzlük alan.

Yaklaşık 100 metre yükseklikteki Kornos Tepesi üzerine kurulan yerleşme, ciddi erozyona maruz kaldığı için tepenin yamaçlarına ve kuzeyden denize doğru malzeme yayılımı gözlenmiştir. Araştırma kapsamında, yerleşmede yaklaşık 800 metre çapında bir alana malzeme yayıldığı tespit edilmiştir.

Şekil 3.20: Yerleşmenin olası boyutları ve buluntuların dağılım haritası.

Yerleşmede üç balta, iki havan eli parçası, dokuz öğütme taşı parçası ve bir adet taş kaba rastlanmıştır.

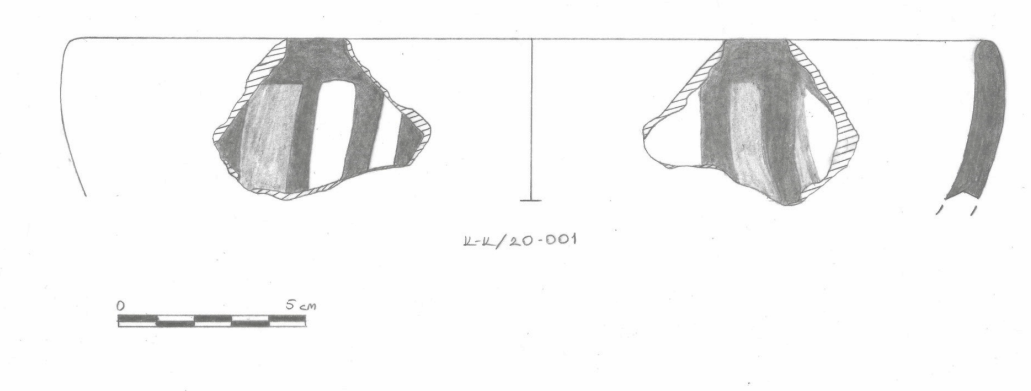

Şekil 3.21: Kormakiti-Kornos Sürtmetaş grupları

Yerleşmede gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda toplamda 13 adet çanak çömlek parçası toplanmıştır. Yerleşme üzerinde tarım faaliyetlerinin olmaması ve yoğun makilik bitki örtüsü ile kaplı olması, daha fazla malzeme gözlemleme imkanını sınırlamıştır. Toplanan parçalar arasında 5 adet beyaz üzeri kırmızı boyalı, 2 adet kırmızı astarlı, 4 adet beyaz açkılı ve 2 adet kaba mal bulunmaktadır. Bahsi geçen çanak çömlek parçalarının sadece bir tanesi form vermektedir. Beyaz üzeri kırmızı boyalı ağız parçası olan bu malzeme, yarı küresel gövdeli bir formda olup, ağız kısmında yatay bir bant ve gövdeye doğru uzanan sıralı dikey bant bezemelerinden oluşmaktadır.

Şekil 3.22: Kormakiti-Kornos çanak çömlek grupları.

Şekil 3.23: Kormakiti Kornos yarı küresel, boya bezemeli parça.

3.3.3.1.2 Orga-Palialonia/Ambelia/Paliambelia

Yerleşme, Adanın kuzeybatısında, Girne Dağları'nın bir devamı olan Kayalar dağları üzerinde konumlanmış olan Kayalar/Orga köyü sınırlarında yer almaktadır. Bu yerleşme, köy merkezinin hemen güneyinde "Kissing Rocks" olarak anılan kayalık sırtın bulunduğu bölgededir. Deniz seviyesinden yaklaşık 170 metre yükseklikte bulunan yerleşme, kuzeye hâkim ve denizi yukarıdan gören bir pozisyona sahiptir. Yerleşme, eyer biçimli bir plato üzerinde konumlanmış olup, adadaki Birleşik Krallık koloni döneminde yoğun bir şekilde teraslanmıştır (Stanley-Price, 1975, 49; Clarke, 1999, 49; Şevketoğlu, 2000, 129).

Şekil 3.24: Orga- Palialona kuzey doğudan görünüş.

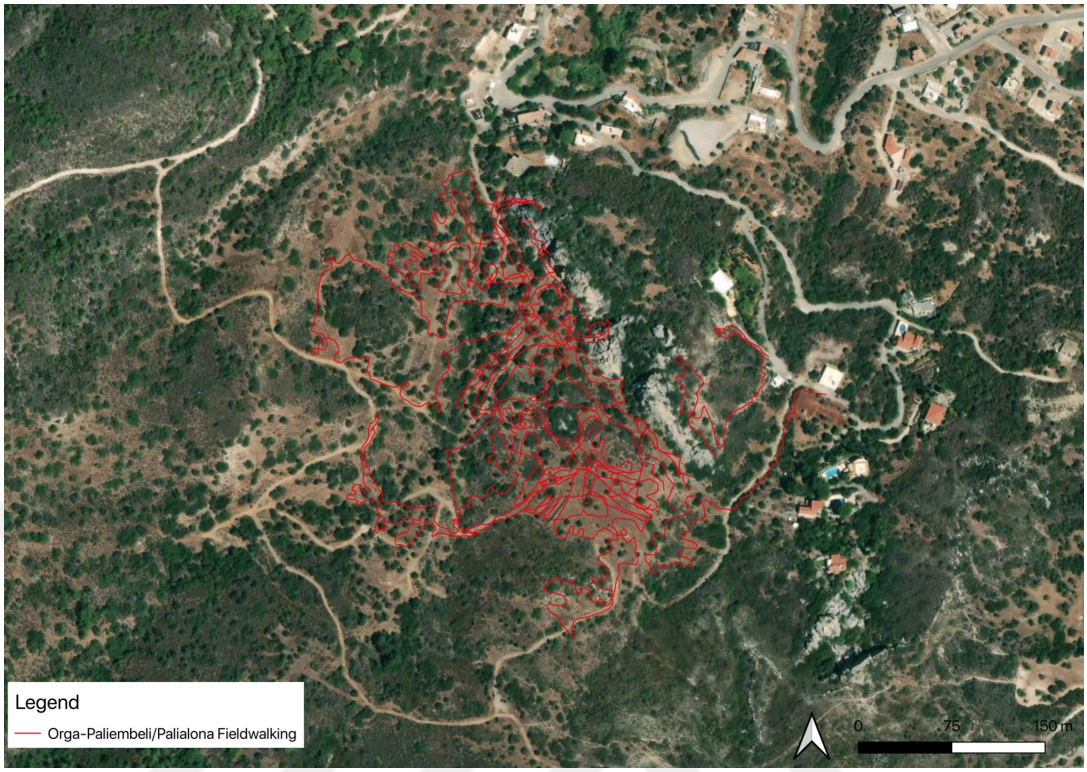
1940 yılında P. Dikaios, yerleşmede iki deneme kazısı gerçekleştirmiş ve mimari kalıntılara rastlamıştır. Ardından E. Peltenburg, N. Stanley-Price, S. Swiny, M. Şevketoğlu gibi araştırmacılar yerleşmede yüzey araştırması gerçekleştirmiş ve malzeme toplamıştır. Orga-Palialona'da araştırma gerçekleştiren uzmanlar, yerleşmenin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihleneceğini ortaya koymuş olsa da yerleşmede 1995 yılında en güncel araştırmayı gerçekleştiren Şevketoğlu'nun topladığı malzemede iki adet Kalkolitik Dönem'e benzeyen çanak çömlek tespit edilmiştir (Şevketoğlu, 2000: 130).

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması kapsamında, 2020 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen çalışmada yerleşme yeniden ziyaret edilmiştir. Arazide tarım faaliyeti bulunmaması, malzeme dağılımını önemli ölçüde sınırlamış ve önceki araştırmacıların topladığı miktarlara kıyasla oldukça az miktarda malzeme toplanmıştır. Yerleşmenin bulunduğu tepelik alanın çapı yaklaşık 80 metre kadardır. Bahsedilen alanda toplanan malzeme miktarı ile dağılımı, önceki araştırmacıların topladığı miktarlarla karşılaştırılarak, yerleşmenin boyutları hakkında kesin bir tahmin yapmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle, malzeme yayılımının gözlendiği alan, yerleşme boyutları için bir işaret olarak belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar ve önceki verilere dayanarak,

yerleşmenin tepelik alanda yaklaşık 45-50 metre çapında bir alanı kaplayabileceği tahmin edilmektedir.

Şekil 3.25: Orga-Palialona detaylı görünüm.

Şekil 3.26: Orga-Palialona yüzey araştırması gps kaydı.

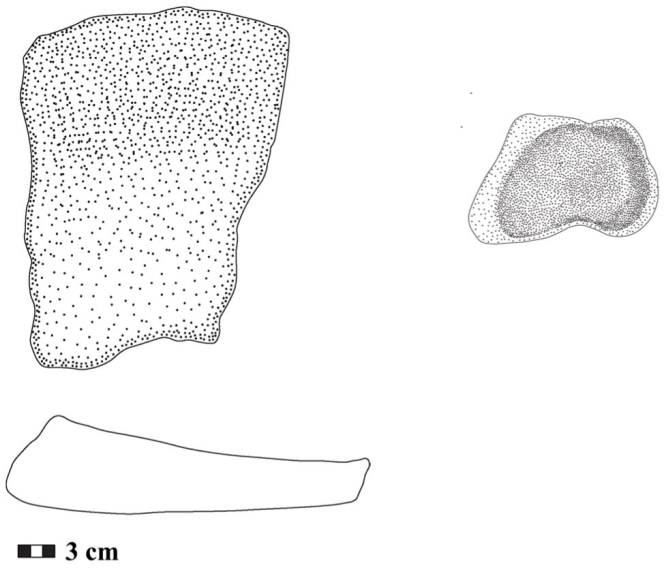
Şekil 3.27: Orga-Palialona buluntu dağılımı ve yerleşme boyutu modellemesi.

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması kapsamında yerleşmede gerçekleştirilen çalışma sonucunda toplamda 8 adet çanak çömlek, iki öğütme taşı ve

bir adet havan toplanmıştır. Yerleşmede önceden araştırma gerçekleştiren araştırmacıların verileri göz önünde bulundurulduğunda, yerleşmenin potansiyelinin göründüğünden daha fazla olduğu belirlenmiştir. Peltenburg'un araştırmasında 381 parça çanak çömlek toplanmış, Cyprus Survey kapsamında 129 parça toplanmış, Müge Şevketoğlu'nun yüzey araştırmasında ise 6 parça toplanmıştır. Ayrıca, CAARI'de (Cyprus American Archaeological Research Institute) 36 parça bulunmaktadır. Tüm bu veriler doğrultusunda, toplanan malzemenin %85'i beyaz üzeri kırmızı boyalı, %13 tanımlanmamış, %1 kaba mal, geriye kalan %1 ise tarak bezemeli ve monokrom mal grubundan oluşmaktadır (Clarke, 1999: 49; Şevketoğlu, 2000:130).

Şekil 3.28: Orga-Palialona'dan toplanan çanak çömlek grupları.

Şekil 3.29: Orga-Palialona sürtmetaş grubu.

3.3.3.1.3 Orga-Kapsalia

Kapsalia buluntu yeri, Kıbrıs'ın kuzeybatısında yer alan Kayalar/Orga köyünde, köy merkezinden kuzeye doğru, denize açılan iki vadi arasındaki yükselti üzerinde konumlanmıştır. Buluntu yerinin doğu ve batısından Angouri ve Yerontas dereleri akmaktadır. Ayrıca, buluntu yerinin yan yana bulunan Müslüman mezarlığı ile Hristiyan mezarlığı tarafından tahrip edilmiş olduğu düşünülmektedir. Kapsalia buluntu yeri, Orga-Palialona yerleşiminden yaklaşık 800 metre kuzeyde, denize daha yakın bir konumda bulunmaktadır.

Şekil 3.30: Orga-Kapsalia kuzeydoğudan görünüm.

Şekil 3.31: Orga-Kapsalia detaylı görünüm.

Şekil 3.32: Orga-Kapsalia ve çevresinde gerçekleştirilen sistematik yüzey taraması.

Mezarlık alanı yakınında bir adet havan eli bulunmasıyla birlikte dere yatağı ve taraçalarında sistematik bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. 400 m x 400 m boyutlarında bir alan taranmıştır. Araştırma sırasında çanak çömlek bulunmamış olup, bir havan elinin yanı sıra 3 adet öğütme taşı tespit edilmiştir.

Şekil 3.33: Orga-Kapsalia'da bulunan havan eli ve öğütme taşı parçası.

Şekil 3.34: Orga-Kapsalia sürtmetaş grubu.

Şekil 3.35: Orga-Kapsalia sürtmetaş grubu.

3.3.3.1.4 Liveras-Pano Yalala

Pano Yalala buluntu yeri, adanın kuzeybatısında, Kayalar/Orga köyünden Liveras/Sadrazamköy'e giden yol üzerinde konumlanmıştır. Ayrıca, buluntu yeri adanın Kormacit Burnu/Cape Kormakiti'nin 6 kilometre doğusunda bulunmaktadır.

Şekil 3.36: Liveras-Pano Yalala kuzeydoğudan görünüm.

Buluntu yeri, deniz seviyesinden 45 metre yükseklikte bulunmakta olup, denize bakan yüksek terasların üzerinde yer almaktadır. Ayrıca, buluntu yeri Kormakiti-Kornos yerleşmesinin yaklaşık 2 kilometre batısında bulunmaktadır. Bölge, Girne Dağları'nın sona erdiği yüksek ovalık bir coğrafyada yer almaktadır ve jeomorfolojik yapıda belirgin değişiklikler görülmektedir. Bölgede kumluk veya taşlaşmış kumul tipi formasyonlar gözlenirken, anakaya üzerinde kırmızı toprak (Terra Rosa) bulunmaktadır. Buluntu miktarının azlığı ve herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmaması nedeniyle bu alan buluntu yeri olarak adlandırılmıştır. Buluntuların

saptandığı noktadan itibaren 300 metre çapında bir alan taranmış olmasına rağmen başka bir kalıntıya rastlanmamıştır.

Şekil 3.37: Liveras-Pano Yalala yerleşimi gps kaydı.

Bölgede tarım faaliyetlerinin sürdürüldüğü araziler bulunduğundan ve anakaya üzerinde göreli olarak ince bir tabakalanma olduğundan, muhtemelen yerleşim alanı varsa tahrip edilmiş ve zamanla erozyon ve diğer doğa olayları sonucunda denize taşınmış olabilir. Araştırmanın ilerleyen aşamalarında, su altı çalışmaları gerçekleştirilerek yerleşime ait herhangi bir verinin varlığı kontrol edilmesi planlanmaktadır.

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması kapsamında gerçekleştirilen araştırmada, Pano Yalala mevkiinde iki adet öğütme taşı tespit edilmiştir. Bu taşlardan biri öğütme tablası, diğeri ise öğütme işlemi için kullanılan üst elemandır (Şekil 63).

Şekil 3.38: Liveras-Pano Yalala sürtmetaş grubu.

3.3.3.1.5 Ambelikou-Kallies

Ambelikou-Kallies buluntu yeri, Kıbrıs'ın batısında, Güzelyurt Körfezi'nin güneybatısında yer alan Ambelikou/Bağlıköy'e çıkan yol üzerinde, Soli Antik Kenti'nin 1 kilometre güneydoğusunda bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yaklaşık 50 metre yükseklikte konumlanan buluntu yeri, Potamos tou Kampou/Yedidalga deresinin batısında yer almaktadır. Kallies, hemen güneyinde Trodos Dağları'nın düşüşe geçtiği, Aletri ve Kireç Tepe'nin arasında bulunan geniş bir vadinin denizel bir ovaya açıldığı bir coğrafyada bulunmaktadır.

Şekil 3.39: Ambelikou- Kallies genel görünüm.

Şekil 3.40: Ambelikou- Kallies detaylı görünüm.

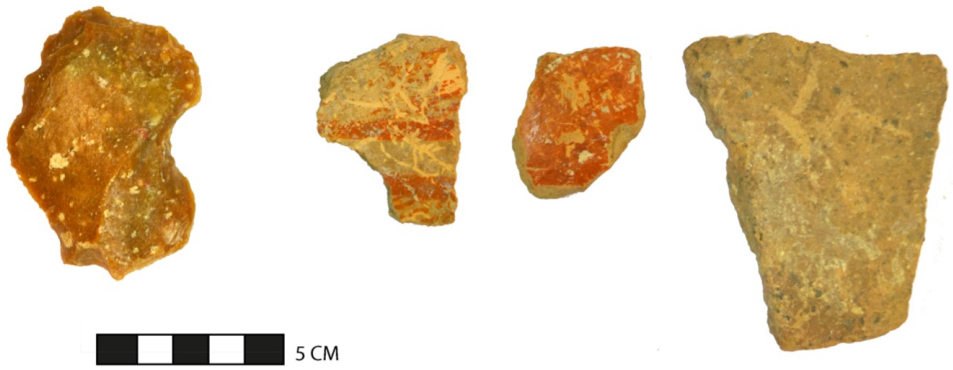
Araştırma kapsamında buluntu yeri ve çevresinde yaklaşık 1.5 kilometrelik bir alan taranmıştır. Ancak yoğun bitki örtüsü, tarım faaliyetleri ve özel mülkler nedeniyle

buluntu yerinin görünürlüğü oldukça azdır. Ayrıca, dere taşkınlarının etkisi ve eğimli coğrafya nedeniyle, buluntuların orijinal konumlarında mı yoksa taşınmış mı olduklarını anlamak amacıyla yaklaşık 600 x 300 metrelik bir alan araştırılmıştır. Ancak bu alan içerisinde yalnızca 4 parça buluntu tespit edilmiştir.

Şekil 3.41: Ambelikou-Kallies gps kaydı.

Buluntu yeri ve çevresinde gerçekleştirilen araştırma sonucunda, 3 adet çanak çömlek (ikisi beyaz üstü kırmızı boyalı amorf parça ve bir adet kaba mal) ile bir adet dişlemeli ve çontuklu kompozit alet toplanmıştır.

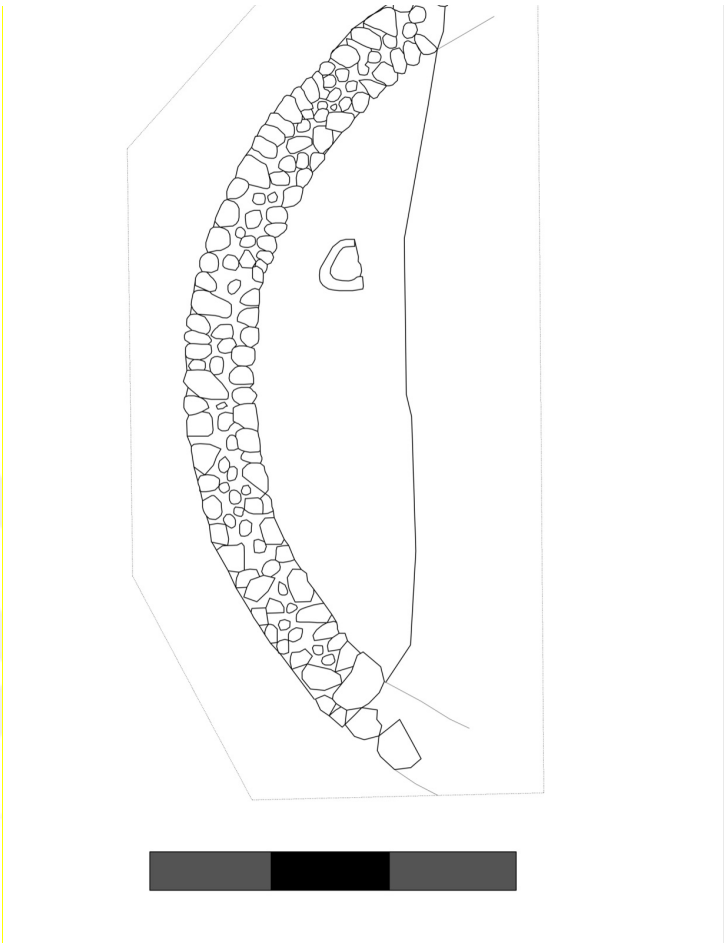

Şekil 3.42: Ambelikou-Kallies buluntu grubu ve çanak çömlek parçaları.

3.3.3.1.6 Ambelikou- Ayios Yeorkis

Yerleşme, Trodos Dağları'nın kuzeye bakan eteklerinde, Ayios Liontis Deresi'nin aktığı derin bir vadinin eteklerinde, derenin batısında yer almaktadır. Yerleşmenin adı, hemen yakınındaki Ayios Georgios Şapeli'nden gelmektedir. Denize yaklaşık 2,5 km uzaklıkta ve deniz seviyesinden 170 m yüksekte bulunmaktadır. Yerleşmenin hemen 2 km kuzeyinde, Gemikonağı/Karavostasi'de Helenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Soli Antik Kenti yer almaktadır. Gemikonağı'ndan Bağlıköy'e giden asfalt yol, Ambelikou-Ayios Yeorkis yerleşmesini keserek ikiye bölmüştür.

Yerleşme, 1942 yılında P. Dikaos tarafından keşfedilmiş ve 1 x 2 m boyutlarında bir sondaj yapılarak, tabakaların derinliği ölçülmüş ve malzeme toplanmaya çalışılmıştır. Ardından 1953 yılında, yine sondaj çalışması gerçekleştirilerek, yukarıda bahsedilen yolun kestiği yerde yuvarlak planlı mimari kalıntılara rastlanmıştır. Dikaios'un yerleşmede gerçekleştirdiği sondajlar sonucunda dönem, malzeme ve mimari ile ilgili bilgilere ulaşılmış ve yerleşmenin yaklaşık 4,5 m derinliğine kadar ulaştığı anlaşılmıştır (Dikaios, 1961).

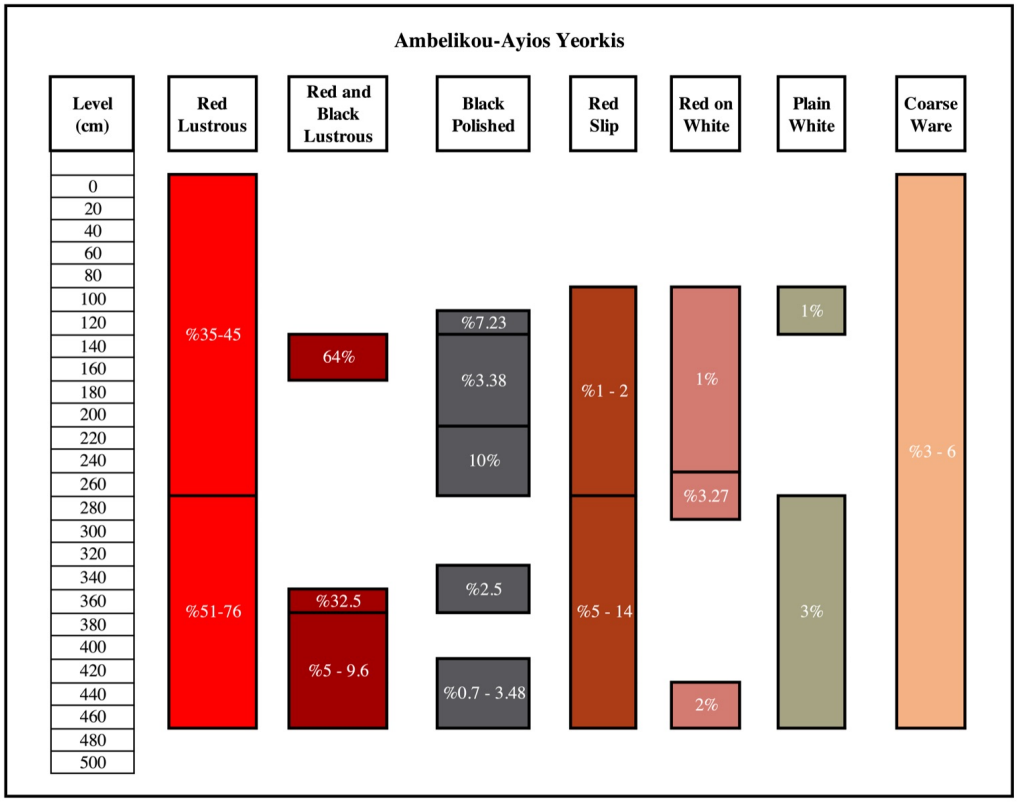

Şekil 3.43: Ambelikou-Ayios Yeorkis Mimari kalıntılar (Dikaios, 1961).

Dikaos, yerleşmedeki araştırmasında çanak çömlek üzerinden tarihlendirme yapmış ve bu dönemi Kalkolitik olarak adlandırmıştır. Dikaos'un tanımladığı çanak çömlek mal grupları arasında kırmızı ve siyah açkılı, kırmızı ve koyu renk astarlı, beyaz üzeri kırmızı boyalı, beyaz mal grubu ve kaba mallar yer almaktadır (Dikaios, 1961).

Yerleşme alanındaki arkeolojik kazı çalışmaları, genellikle sondaj niteliğinde yapılmış olup, bu nedenle tabakalanma ile ilgili kesin sonuçlar elde etmek mümkün değildir. Ancak, Dikaios'un gözlemlerine göre, yerleşmede en uzun süre kullanılan mal grubu, kırmızı açkılı ve kaba mallardır. Kırmızı açkılı mal grubu, yerleşmenin tamamında kullanılmış ve genellikle %50 ile %75 arasında bir oranla karşımıza çıkmıştır. Kaba

mallar da aynı şekilde tüm süreç boyunca kullanılmış, ancak oranları %3 ile %6 arasında değişmektedir. Kırmızı ve siyah açkılı mal grupları da uzun süre kullanılmış, ancak siyah açkılı malzemeler alt tabakalarda daha az görülürken, üst tabakalarda daha yaygın olarak kullanılmıştır. Siyah astarlı malzemeler ise tüm tabakalarda bulunmuş, ancak oranları %1 ile %10 arasında değişmektedir. Beyaz üzeri kırmızı boyalı malzemeler ise oldukça nadir bulunmuştur; özellikle alt tabakalarda %2 oranında, üst tabakalarda ise %1 oranında gözlenmiştir (Dikaios, 1961, 141) (Bkz. Şekil 3.44).

Şekil 3.44: Ambelikou-Ayios Yeorkis- Çanak Çömlek Mal grupları ve oranları.

Şekil 3.45: Ambelikou-Ayios Yeorkis ve çevresinde gerçekleştirilen sistematik yüzey taraması.

3.3.3.2 Dağılım

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması kapsamında yürütülen çalışmalar, bölgenin coğrafi çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin tarihöncesi yerleşim dinamikleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek için önemli veriler sunmaktadır. Araştırma sahası, Lefke, Güzelyurt ve Girne ilçelerine bağlı köylerde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda üç farklı yerleşim tipiyle karakterize edilmiştir:

1. Ovalık yerleşimler
2. Kıyı yerleşimleri
3. Dağlık yerleşimler

Şekil 3.46: Yüzey araştırmasında saptanan yerleşme ve buluntu yerlerinin dağılımı.

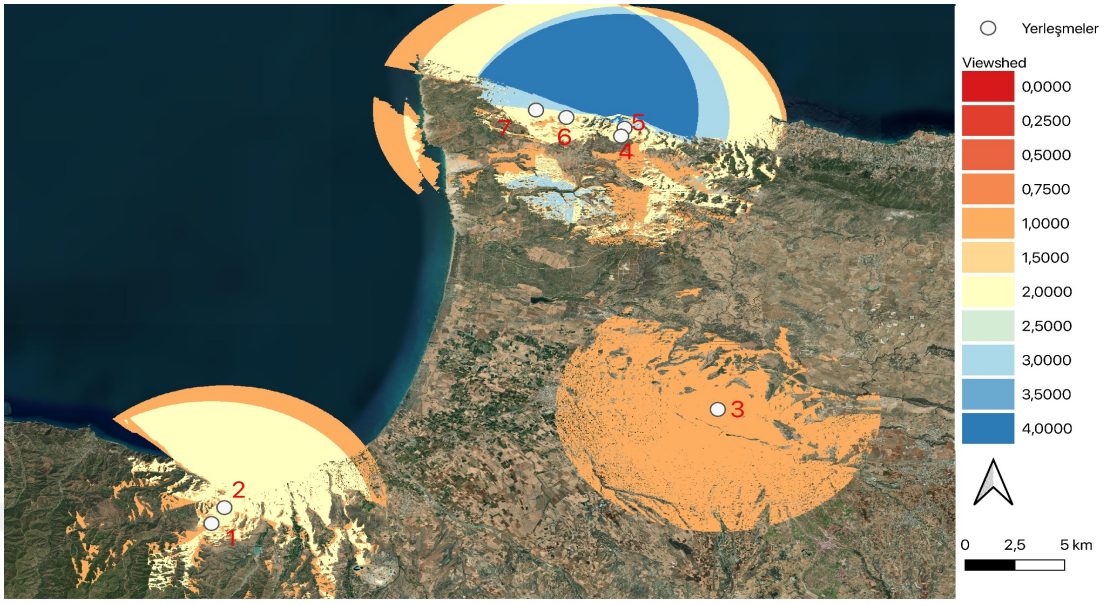

Şekil 3.47: Girne bölgesi yerleşmelerinin dağılımı.

Yerleşimlerin ve buluntu yerlerinin mekânsal dağılımına ilişkin yapılan analizler, bunların birbirlerine coğrafi olarak hem yakın hem de uzak oldukları bir dinamik etkileşim ağı oluşturduğunu göstermektedir. Bazı yerleşimler arasındaki mesafeler oldukça kısa iken, diğerleri arasında belirgin bir uzaklık olduğu görülmüştür.

Örneğin, Philia-Drakos A yerleşimi referans alındığında, çevresindeki diğer yerleşimlerle arasındaki mesafeler şu şekilde hesaplanmıştır: Orga-Palialona'ya kuş uçuşu yaklaşık 18 kilometre, Kormakiti-Kornos'a 20 kilometre ve Ambelikou-Kallies'e 25 kilometre. Bu yerleşimlerin coğrafi olarak birbirlerini görme olasılıkları düşük olmasına rağmen, kültürel ve ekonomik bağlamda birbirleriyle etkileşim hâlinde oldukları değerlendirilmektedir.

Bu durum, yerleşimler arasındaki iletişim ve hareketliliğin o dönemin coğrafi koşullarını aşabilecek bir örgütlenme düzeyine işaret edebileceğini göstermektedir. Ayrıca, mevcut veriler doğrultusunda, bu yerleşimlerin arasında henüz tespit edilmemiş diğer yerleşimlerin var olma olasılığı oldukça yüksektir. Gelecekte yapılacak detaylı yüzey araştırmaları ve jeo-arkeolojik analizler, bu hipotezin doğrulanmasına ve bölgedeki tarihöncesi yerleşim ağlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

1- Ambelikou-Ayios Yeorkis, 2-Ambelikou- Kallies, 3- Philia-Drakos, 4- Orga-Palialona, 5- Orga-Kapsalia, 6-Kormakiti-Kornos, 7- Liveras-Pano Yalala

Şekil 3.48: Yüzey araştırması kapsamında saptanan yerleşmelerin görünebilir alan (viewshed) analizi.

Araştırma bölgesinde yürütülen sistemli yüzey araştırmaları, farklı ekolojik bölgelerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesini sağlamıştır. Bu çalışmalar sırasında önceden Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen bir yerleşim alanında (Ambelikou-Ayios Yeorkis) yeniden çalışma gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yerleşim, daha önce keşfedilmiş ve üzerinde sınırlı kapsamda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş bir arkeolojik alan olarak dikkat çekmektedir. Yerleşimde 2020 yılında yapılan detaylı araştırma ve sistematik yürüyüş sonucunda, bu alanın yalnızca Kalkolitik Dönem ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de iskan edildiğine dair önemli bulgular ortaya koymuştur. Yerleşimden ele geçirilen çanak çömlek, taş aletler ve diğer kültürel materyaller, farklı dönemlere ait iskan tabakalarının olabileceğini ortaya koymuş, bu da alanın uzun süreli yerleşim kullanımına işaret etmiştir.

Bunun yanı sıra, elde edilen veriler, yerleşimin hem doğal kaynaklara yakın hem de coğrafi açıdan önemli bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Bölgedeki doğal kaynaklara olan yakınlık hem Kalkolitik hem de Neolitik toplulukların bu alanı sürekli bir yaşam alanı olarak benimsemelerinde etkili olmuş olabilir. Bu bulgular, sadece bölgenin iskan tarihine ışık tutmakla kalmamakta, aynı zamanda Kıbrıs'ın Neolitik ve Kalkolitik Çağlardaki toplumsal ve ekonomik dinamiklerine dair daha geniş bir perspektif sunmaktadır.

3.3.3.3 Arazi Kullanımı ve Yerleşme için Bölge Seçimi

Pilot bölgelerde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen yerleşimlerin büyük bir kısmı kıyı bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, Philia-Drakos yerleşmesi, Güzelyurt Ovası'nda dere kenarında konumlanarak kıyı dışında yer alan nadir örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir. Ambelikou-Kallies buluntu yeri ve Ambelikou-Ayios Yeorkis yerleşimi ise kıyıya bakan dağlık bir arazide yer almakta ve farklı bir yerleşim tipi sunmaktadır. Neolitik Çağ topluluklarının yerleşim tercihleri üzerine kesin yargılara varmak, mevcut veri eksiklikleri nedeniyle zorludur. Ancak, kazılar sonucu elde edilen Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmelerinin genel bir değerlendirmesi, kuzey bölgesindeki yerleşimlerin ağırlıklı olarak kıyı şeridinde, güney bölgesindeki yerleşimlerin ise ovalık alanlar ve dağ eteklerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bu yerleşimlerin ortak özelliği, su kaynaklarına olan yakınlıklarıdır.

Girne bölgesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, yerleşimlerin neredeyse tamamının kıyı bölgelerinde bulunduğunu göstermektedir. Kıyı şeridinin yaklaşık 100 metre güneyinden itibaren dağlık alanların başlaması nedeniyle, bazı yerleşimler hem dağlık hem de kıyı yerleşimi olarak nitelendirilebilir. Güzelyurt Ovası'nda yapılan çalışmalarda ise sulak ve verimli tarım alanları üzerinde konumlanmış yerleşimlere rastlanmıştır. Bağlıköy bölgesindeki araştırmalarda, denizden yaklaşık 1 kilometre güneyde dağlık alanların başladığı belirlenmiştir. Deniz ve dağlık alanlar arasında kalan ovalar, akarsular tarafından beslenmekte, ancak alüvyon birikiminden dolayı yüzeyde doğrudan arkeolojik verilere ulaşılamamaktadır. Bununla birlikte, denizden yaklaşık 1,5 kilometre güneyde, deniz seviyesinden 60 metre yüksekte bazı yerleşimlerin varlığı tespit edilmiştir. Bu yerleşimlerin, denizel etkilere açık konumlarının yanı sıra dağlık alanların sunduğu tarım ve hayvancılık olanaklarından faydalandıkları anlaşılmaktadır.

3.3.4 Değerlendirme

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları kapsamında, Kıbrıs'ta Neolitik Çağ'a tarihlendirilebilecek toplam altı yerleşim veya buluntu yeri tespit

edilmiştir. Bu yerleşimlerden dördü Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e, diğer ikisi ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait olduğu değerlendirilen Philia-Drakos A, Kormakiti-Kornos, Orga-Palialona ve Ambelikou-Kallies yerleşimlerinde, yüzeyden toplanan buluntular arasında boyalı çanak çömlekler önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Kormakiti-Kornos ve Orga-Palialona gibi yerleşimlerde beyaz üzerine kırmızı boyalı çömleklerin yoğunluğu, bu geleneğin adadaki kuzey grubu olarak tanımlanan çömlek geleneğinin barındırdığını göstermektedir.

Toplanan arkeolojik materyalin detaylı analizi, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik toplulukların, Mezopotamya, Anadolu ve Levant bölgelerinde MÖ 7. ve 6. binyıllarda hâkim olan boyalı çanak çömlek kültüründen etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu karşılaştırma, Kıbrıs'taki boyalı çömleklerin MÖ 5. ve 4. binyıllara tarihlendirilmesi nedeniyle kronolojik bir sorun da ortaya koymaktadır. Anakara buluntularıyla Kıbrıs'taki çömlekler arasında yaklaşık 1000 yıllık bir fark söz konusudur. Bu duruma ilişkin birkaç olası açıklama öne sürülebilir:

1. Kıbrıs'taki yerleşmelerden elde edilen C-14 tarihlendirme sonuçlarında bir anomali söz konusu olabilir. Adadaki jeolojik ve çevresel koşullar, özellikle toprak kompozisyonu, karbon rezervuar etkileri ve iklimsel farklılıklar, organik maddelerin radyokarbon analizlerinde sapmalara yol açmış olabilir. Bu faktörler, örneklerin yanlış tarihlendirilmesine neden olmuş olabilir.
2. Kıbrıs'taki çanak çömlek gruplarının tarihlendirmeleri, ilk keşfedildikleri dönemlerde yapılan analizlerin sınırlı teknolojik kapasitesine dayanmaktadır ve günümüz standartlarına göre revize edilmelidir.
3. Kıbrıs'taki topluluklar bu kültürel pratikleri anakara ile eş zamanlı olarak değil, yaklaşık 1000 yıl sonra benimsemiş olabilir. Bu senaryo, adanın coğrafi izolasyonu ve denizaşırı ticaret ağlarının sınırlı olmasıyla açıklanabilir.

Bu olası açıklamalara rağmen, Kıbrıs'taki boyalı çanak çömleğin stilistik, teknik ve üretim yöntemleri açısından anakara kültürleriyle birçok benzerlik gösterdiği açıktır. Çanak çömlek üzerindeki bezemelerin (çizgiler, şevronlar, iç içe geçmiş daireler ve üçgenler) ortak bir estetik anlayışı yansıttığı gözlemlenmektedir. Bu durum, adadaki toplulukların anakara kültürlerinden doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkileşim içinde olduklarını düşündürmektedir.

Kıbrıs'taki boyalı çömlek geleneği, adanın birçok yerleşiminde gözlemlenen temel bir mal grubu olmakla birlikte, bu geleneğin adaya nasıl ulaştığı ve anakara kültürleriyle bağlantısının derecesi hâlâ tartışma konusudur. Kuzey Mezopotamya ve güney Levant'ta MÖ 6. binyılda yaygın olan boyalı çömleklerin Kıbrıs'ta geç benimsenmesi, adanın kültürel gelişimindeki benzersizliği ortaya koymaktadır. Bu durum, Kıbrıs'taki toplulukların anakara kültürlerini kendi çevresel ve toplumsal ihtiyaçlarına göre uyarladığını göstermektedir.

Radyometrik tarihlendirme sonuçlarının yetersizliği, Kıbrıs'taki boyalı çömlek geleneğinin kesin kronolojisini belirlemeyi güçleştirse de, mevcut veriler bu kültürün MÖ 5. ve 4. binyıllarda adada baskın olduğunu göstermektedir. Gelecekte yapılacak detaylı radyometrik analizler ve güncel teknolojilerle elde edilecek veriler, bu kronolojik sorunsalı çözebilir ve Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'da anakara kültürleriyle etkileşim düzeyini daha net bir şekilde ortaya koyabilir.

Sonuç olarak, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik toplulukların boyalı çömlek geleneği, adanın kültürel homojenliği ve çevre kültürlerle olan etkileşimlerini anlamada önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Kormakiti-Kornos ve Orga-Palialona gibi yerleşimlerdeki yoğun buluntular, adanın kuzey kıyı şeridi boyunca yerleşim ağlarının bölgesel etkileşim ve kültürel alışveriş ağı içinde aktif bir şekilde yer aldığını işaret etmektedir. Bu bağlamda, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'da sadece çevresel adaptasyonlarla sınırlı kalmayıp, daha geniş bir kültürel sentezin parçası olduğu açıktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Çanak Çömlek Verileri Üzerinden Eski ve Yeni Bulguları Değerlendirme

Kıbrıs'ta gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaları çevreleyen siyasi tartışmalar, adanın uzun süredir devam eden bölünmüşlüğüyle, karmaşık siyasi tarihi ve kültürel mirası ile bağlantılıdır. Temel anlaşmazlık, arkeolojik alanlar ve kültürel mirasın mülkiyeti ve denetimi üzerinedir ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (TRNC) ile Kıbrıs Cumhuriyeti (ROC) arasında yoğunlaşmaktadır. Kıbrıs Cumhuriyeti, adanın kuzeyinde kalan arkeolojik alanların Kıbrıs'ın kültürel mirasının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bu alanların Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kontrolü altında olması gerektiğini savunmaktadır (Pilides ve McCarthy, 2014). Bu anlaşmazlık, uluslararası tanınmama ve uluslararası arkeolojik iş birliklerine katılımda, finansman, uzmanlık ve teknoloji gibi kaynaklara erişimde zorluklarla karşılaşan KKTC'deki arkeolojik faaliyetleri olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak, bu bölgedeki arkeolojik faaliyetler; siyasi durum, kültürel miras konusundaki anlaşmazlıklar, uluslararası tanınmama ve yasal çerçeveler gibi faktörler nedeniyle karmaşık hale gelmektedir. Bu doğrultuda adanın kuzeyinde arkeolojik araştırma gerçekleştirmek ve bunları uluslararası düzeyde yayına dönüştürmek oldukça güçtür.

Politik engeller, Kıbrıs adasındaki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kültürünün bütüncül bir biçimde değerlendirilmesini önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Özellikle adanın güney kesiminde yer alan kazı alanlarına ve bu alanlardan elde edilen arkeolojik materyallere erişim, mevcut siyasal durum nedeniyle mümkün olamamaktadır. Bu durum, araştırmacıların hem söz konusu materyalleri fiziksel olarak inceleyebilmelerini hem de yeni bilimsel çalışmalar için gerekli olan izinleri temin etmelerini engellemektedir. Bu bağlamda, Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ilişkin kültürel, teknolojik ve ekonomik dinamikleri anlamlandırabilmek için, doğrudan malzeme ile çalışmak elzem hale gelmektedir.

Bu gereklilikten hareketle, Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması Projesi başlatılmıştır. Araştırma kapsamında, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e

tarihlenen yüzey buluntuları sistematik olarak toplanmış, belgelenmiş ve analize tabi tutulmuştur. Bu sayede, hem daha önce yayınlanmış erişilemeyen malzeme anlaşılmış, hem de güncel yüzey araştırmasıyla elde edilen yeni malzemeler aracılığıyla veri havuzu önemli ölçüde genişletilmiştir.

Bu yeni veriler, önceden bilinen ve literatüre geçmiş bazı yerleşmelerin yeniden değerlendirilmesini mümkün kılmış; elde edilen buluntuların hem kendi içlerinde hem de diğer bölgesel örneklerle karşılaştırmalı olarak ele alınmasını sağlamıştır. Böylelikle, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait yerleşimlerin kronolojik, kültürel ve teknolojik açılardan yeniden **bağlamsallaştırılmasına** olanak tanıyan çok katmanlı bir analiz çerçevesi geliştirilmiştir.

Araştırma kapsamında adanın kuzeyinde bugüne dek yalnızca üç kazı gerçekleştirilmiş ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiş yerleşme belgelenmiştir: Ayios Epiktitos-Vrysi, Klepini-Troulli ve Philia-Drakos A (Dikaios, 1961; Watkins, 1970; Peltenburg, 1979; 1982). Ancak bu sınırlı sayıdaki yerleşmeye ait kazı materyallerine erişim hem fiziksel hem de hukuki kısıtlamalar nedeniyle yeniden değerlendirme ihtiyacını doğurmuştur. Adanın güneyinde bulunan yerleşmelere ait çanak çömlek buluntuları ise, mevcut siyasal ayrım nedeniyle kuzeydeki araştırmacıların erişimine kapalıdır.

Bu nedenle, uluslararası etik kurallara ve yasal çerçeveye uygun hareket edilerek, adanın kuzeyinde kazısı yapılmış yerleşmelere ait mevcut malzeme yeniden analiz edilmiş ve güncel araştırma yaklaşımları doğrultusunda değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Böylelikle, hem mevcut politik koşullarla uyumlu bir bilimsel araştırma yürütülmüş, hem de bölgenin Neolitik kültürlerine ilişkin bilgi üretimi ve yorum kapasitesi artırılmıştır.

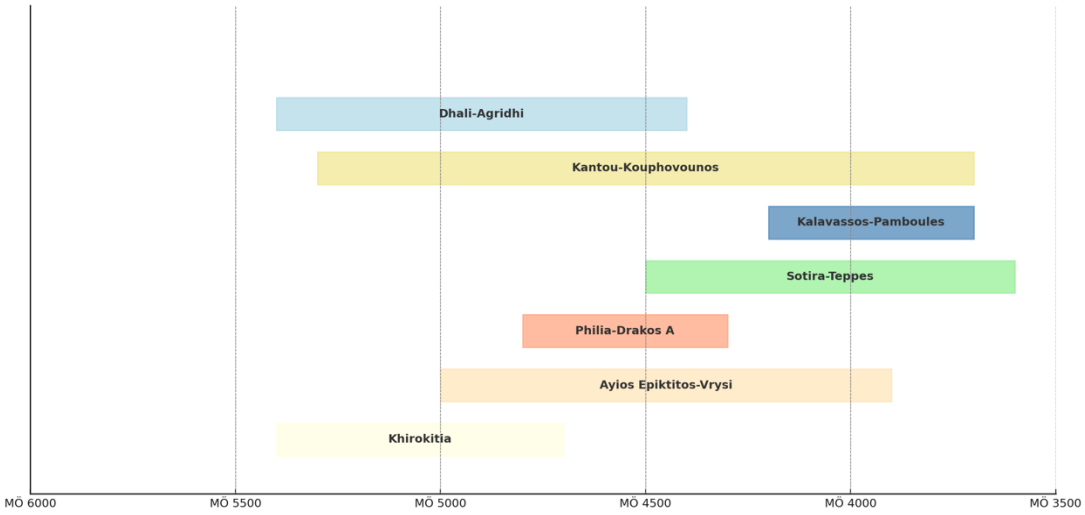
Önceden bilinen yerleşimlerin yeniden değerlendirilmesi ve yüzey araştırmaları ile saptanan yeni yerleşimlerin analizi, Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kültürünü daha bütüncül biçimde ele almayı mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda anakara ile olası kültürel ve ekonomik etkileşimleri ortaya koyabilmek için çok yönlü parametreler üzerinden bir analiz yapılması gerekmektedir. Hammadde dolaşımı, üretim teknolojilerinin adaya aktarımı, bitki ve hayvan türlerinin yayılımı, sembolik değerlerin ve kültürel normların dolaşımı, ulaşım teknolojileri ve insan hareketliliği

gibi çok katmanlı veriler, bu etkileşimlerin izini sürebilmek adına önemli göstergeler sunmaktadır. Ancak tüm bu parametreler arasında, hem kazılmış hem de yüzey araştırmalarıyla belgelenmiş yerleşmelerin büyük çoğunluğunda ortak olarak takip edilebilen ve karşılaştırılabilir en güçlü veri grubu, çanak çömlek buluntularıdır.
Bu nedenle, anakara ile olası ilişkilerin değerlendirilmesinde ve deniz aşırı ya da ada içi etkileşim ağlarının çözümlenmesinde çanak çömlek verisi temel bir analitik araç olarak öne çıkmaktadır. Çanak çömleğin form, teknik, hammadde ve bezeme özellikleri üzerinden gerçekleştirilen karşılaştırmalı analizler, hem yerel üretim geleneklerinin karakterini anlamaya hem de dış kaynaklı etkilerin izini sürmeye olanak tanımaktadır. Bu çerçevede, daha önce kazısı yapılmış ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiş yerleşmelerin malzeme kültürü, yeniden değerlendirilerek hem bağlamsal hem de kronolojik olarak daha sağlam bir analize tabi tutulmuştur.

Bu kapsamda, adanın kuzeyinde yer alan ve daha önce sınırlı ölçüde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş olan Klepini-Troulli ve Philia-Drakos A yerleşmeleri, tez çerçevesinde yeniden değerlendirilmiş ve çanak çömlek verisi açısından detaylı biçimde ele alınmıştır. Her iki yerleşme de 1960–1970'li yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar neticesinde Neolitik Çağ'a tarihlendirilmiş olup, Klepini-Troulli yerleşimi hem Çanak Çömleksiz hem de Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e, Philia-Drakos A ise doğrudan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir (Dikaios, 1961; Watkins, 1970; Peltenburg, 1979). Adanın kuzeyinde, farklı coğrafi konumlarda yer almaları ve sınırlı da olsa kazı verisi sunmaları bakımından, bu iki yerleşme dönemin kültürel yapısına dair önemli ipuçları taşımaktadır.
Bu yerleşmelere ilişkin malzeme, tez kapsamında yürütülen çalışmalar doğrultusunda yeniden ele alınmış ve yeni verilerle desteklenmiştir. 2020–2021 yılları arasında gerçekleştirilen Güzelyurt Körfezi Yüzey Araştırması sırasında, Philia-Drakos A yerleşimi tekrar ziyaret edilmiş; yaklaşık elli yıl sonra ilk kez kapsamlı bir yüzey taraması gerçekleştirilmiş ve yeni örnekler toplanarak analize tabi tutulmuştur. Benzer şekilde, M. Şevketoğlu'nun 2004 yılında Girne kıyı şeridinde gerçekleştirdiği yüzey araştırması kapsamında, günümüzde erişimi özel izinlere tabi olan Klepini-Troulli yerleşiminde sistematik bir yüzey araştırması yapılmış ve yeni çanak çömlek örnekleri belgelenmiştir. Her iki yerleşimde de kazıların ardından geçen uzun zaman dilimine

rağmen toplanan bu yeni buluntular, mevcut koleksiyonları genişletme ve yorumlama kapasitesini artırma imkânı sunmuştur.

Kazı verileri ile yüzey araştırmalarından elde edilen materyallerin bir araya getirilmesiyle, çanak çömlek koleksiyonu bütünlüklü biçimde yeniden değerlendirilmiş ve bu bağlamda hem yerel üretim gelenekleri hem de anakara ile olası etkileşim hatları üzerine yeni çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle form, teknik ve bezeme özellikleri üzerinden yürütülen karşılaştırmalı analizler aracılığıyla, Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem çanak çömlek grupları daha derinlemesine anlaşılmaya; bunun yanı sıra, çevre Anadolu ve Levant bölgeleriyle olan potansiyel kültürel etkileşimlerin izleri, dikkatli ve temkinli bir yaklaşımla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu değerlendirmelerin ışığında, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmelerin zamansal dağılımını karşılaştırmalı olarak görebilmek amacıyla, radyokarbon tarihlendirmelerine dayalı genel bir kronoloji tablosu oluşturulmuştur. Bu tablo, incelenen yerleşmelerin birbirleriyle örtüşen ya da ardışık kullanım evrelerini görselleştirmek ve kültürel süreklilik ya da farklılaşmaları zamansal bağlamda daha açık bir şekilde değerlendirebilmek amacıyla sunulmaktadır. Klepini-Troulli yerleşmesinden radyokarbon verisi elde edilememiş olması nedeniyle söz konusu tabloya dahil edilmemiştir. Ancak diğer yerleşmelerle birlikte değerlendirildiğinde, genel Neolitik kronolojinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Şekil 4.1: Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait yerleşmelerin kronolojisi

4.1 Araştırma Kapsamında Yeniden Belgelenen Bilinen Yerleşmeler

Bu araştırma kapsamında, 2021 yılında Philia-Drakos A yerleşiminde yaklaşık bir hafta süren sistematik bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiş; bu süreçte yüzeyden toplanan çanak çömlek buluntuları tipolojik, teknolojik ve morfolojik açıdan detaylı biçimde analiz edilmiştir. Öte yandan, 2004 yılında Girne kıyı şeridinde yürüttüğü yüzey araştırması sırasında Klepini-Troulli yerleşiminden çanak çömlek örnekleri toplayan M. Şevketoğlu'nun izniyle, söz konusu materyale erişim sağlanmış ve bu malzeme de araştırma kapsamında yeniden değerlendirilmiştir. Böylelikle, her iki yerleşmeye ait arkeolojik veriler hem literatürde yer alan önceki yayınlarla hem de yeni toplanan buluntularla birlikte bütüncül bir çerçevede ele alınmıştır.

Bu çalışma, özellikle aynı yerleşimlerden elde edilmiş materyalin farklı dönemlerde ve farklı yöntemlerle yeniden ele alınmasının sağladığı bilimsel derinliği sunmaktadır. İlk kazı ve değerlendirme süreçlerinin gerçekleştirildiği 1960'lı ve 1970'li yıllarda, anakara ile Kıbrıs arasındaki olası ilişkileri değerlendirmeye olanak tanıyacak karşılaştırmalı veri havuzu günümüzdeki kadar gelişmiş değildi. Dolayısıyla, güncel yöntemler ve genişleyen veri kümeleri eşliğinde yapılan bu yeniden analizler, Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi'ne dair daha kapsamlı bir anlayış geliştirme olanağı sunmaktadır.

Bu bağlamda, yeni buluntularla desteklenen güncel değerlendirmeler, yalnızca Kıbrıs adası içindeki kültürel örüntüleri değil, aynı zamanda adayı çevreleyen Levant, Anadolu ve Kuzey Mezopotamya gibi anakara bölgeleriyle olan olası kültürel temasları da yeniden gözden geçirme imkanı yaratmaktadır. Bu tür karşılaştırmalı yaklaşımlar, Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz Neolitik dünyası içerisindeki yerini daha net biçimde konumlandırmaya katkı sağlamaktadır.

4.1.1 Klepini-Troulli

Troulli yerleşimi, Girne'nin 15 kilometre doğusunda, önceden Arapköy (Klepini) sınırları içinde kaydedilmiş ancak günümüzde Gözübüyük/Platimatis bölgesinde, Teknecik Elektrik Santrali sınırları içinde konumlanmaktadır. Yerleşim, kıyıdan denize doğru uzanan konik bir tepe üzerinde yer almaktadır ve doğu ile batı

yönlerinde küçük dereler bulunmaktadır (Dikaios, 1961). Yerleşmenin güneyinde, Girne Sıradağları'nın eteklerine kadar ulaşan görece alçak rakımlı platolar mevcuttur. Troulli'nin doğu ve batısında ise iki koy bulunmaktadır. Doğu koyu, bugünkü görünümüyle doğal ve küçük bir liman görünümündedir.

Yerleşmeye zarar vermiş ve zaman içinde zarar vermeye devam eden iki ana faktör gözlemlenmiştir. Birincisi, yerleşmenin denizel etkilere maruz kalması nedeniyle jeolojik oluşumunun aşınması ve üzerinden kaya bloklarının dökülmesidir. Daha önce Dikaios tarafından belirtildiği gibi, erozyon bir süredir alana zarar vermektedir (Dikaios, 1961). Tepenin ve orijinal yerleşimin tarih öncesi zamanlarda daha geniş bir alana yayılmış olabileceği, ancak şu anda deniz etkisiyle aşınmış ve sular altında kalmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Troulli'deki ikinci tahribat, 1995 yılında kurulan elektrik santralinin inşaatı ve bölgede devam eden diğer inşaat faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, yerleşmenin olası genişleme alanına zarar verdiği düşünülen iki dairesel benzin istasyonunun hemen yakınında inşa edilmiş olması, daha fazla arkeolojik araştırma yapılması gereken alana zarar vermiş olabilir (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023).

Şekil 4.2: Klepini-Troulli genel görünüm (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023, Şekil.1).

Klepini-Troulli Yerleşimi

Troulli'nin en eski yerleşimi, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiş ve Troulli I olarak adlandırılmıştır. Bu döneme ait 5,4 m ile 3,6 m arasında çakmaktaşı yongalar, kemik aletler, obsidyen dilgiler ve taş kap parçaları bulunmuştur, ancak herhangi bir çanak çömleğe rastlanmamıştır. Bu nedenle, bu ilk aşama Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem olarak tanımlanmıştır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen ve Troulli II olarak adlandırılan 3.6 metrenin üzerindeki tabakalarda ise çanak çömleklere rastlanmıştır. Dikaios'un değerlendirmesine göre, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik tabakaları arasında bir devamlılık olduğu görünse de (Dikaios, 1961), daha sonraki Peltenburg ve Watkins'in verilerinin yeniden değerlendirilmesi, iki tabaka arasında steril bir tabakanın varlığını ortaya koymuş ve iki dönem arasında sürekliliğin olmadığını öne sürmüştür (Watkins, 1973; Peltenburg, 1979, 21). 3.40- 4.40/4.60 m arasındaki tabakalarda herhangi bir kültürel kalıntının tespit edilememesi ve kesitte gözlenen kalın steril dolgu, iki dönem arasında bir devamlılıktan ziyade bir kırılmanın olduğunu işaret etmektedir (Peltenburg, 1979, 26).

Troulli'nin erken tabakalarındaki malzeme incelendiğinde, Khirokitia ile benzerliklerin görüldüğü belirtilmektedir (Peltenburg, 1979: 24). Bu durum, Khirokitia Kültürü'nün adadaki homojenliğini ve yayılma hızını işaret etmektedir. Adadaki kültürel malzeme, kronoloji ve bağlam dikkate alındığında, Khirokitia-Vouni, Kalavasos-Tenta ve Klepini-Troulli yerleşmelerinde Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarının bulunduğu bilinmektedir. Ancak, bu iki dönemin sürekliliğine dair herhangi bir veri henüz mevcut değildir (Stanley-Price, 1975: 72).

Troulli yerleşiminden C14 tarihlendirme analizleri yapılmamış olmasına rağmen, yüzey araştırmasında toplanan iki çanak çömlek parçası üzerinde termolüminesans yaşlandırması gerçekleştirilmiştir. Termolüminesans analiz sonuçları, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonlarına işaret etmektedir. Ancak, analiz için gönderilen örneklerin yüzeyden toplanmış olması net bir bağlam sağlamazken, çanak çömlek parçalarının analize gönderilmeden önceki saklama koşulları da belirsizdir. Bu nedenle, Troulli yerleşimi için termolüminesans sonuçları şimdilik güvenilir olarak kabul edilmemektedir (Clarke, 2007, 19-20).

1935 yılında P. Dikaios, Troulli yerleşmesini tespit etmiş ve yüzey araştırması sırasında malzeme toplamıştır. Ardından, tabakalanmayı gözlemlemek amacıyla küçük bir deneme kazısı gerçekleştirilmiştir. 1941 yılında ise daha kapsamlı deneme kazıları için a, b ve c olmak üzere üç alanda çalışmalar yapılmıştır. Dikaios'un yerleşmedeki çalışmalarına dayanarak hem Çanak Çömleksiz Neolitik hem de Çanak Çömlekli Neolitik tabakalardan bahsedilmektedir. A ve B alanları, yerleşmenin bulunduğu konik tepenin kuzey yamaçlarında yer alırken, C alanı ise tepenin merkezinde açılmıştır (Dikaios, 1962, 63-72).

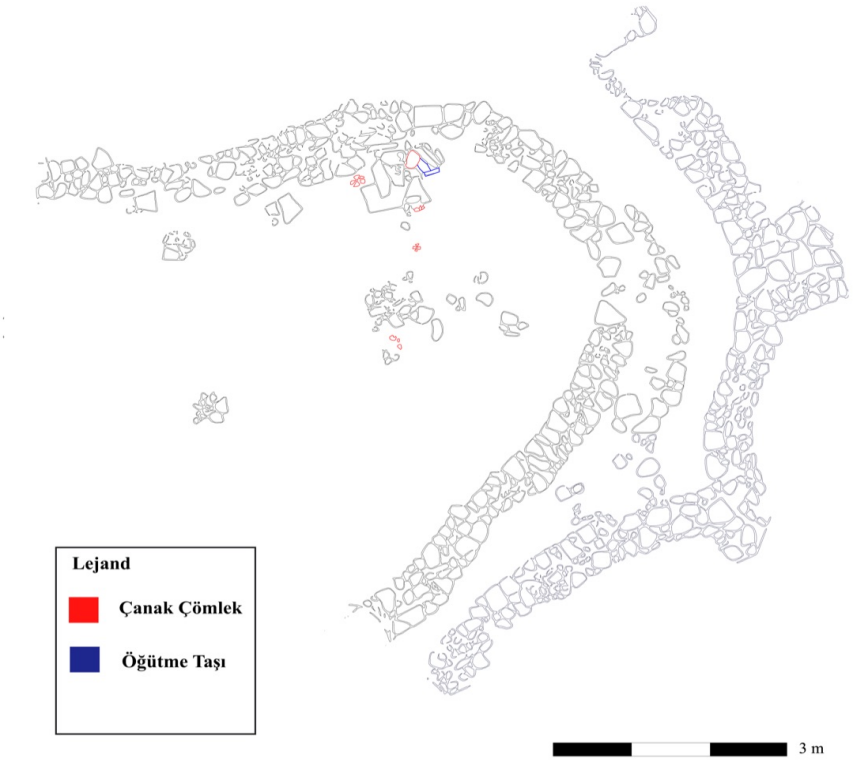
Tabakalanmanın derinliğini ve kültürel dizilimi görebilmek için A alanı 1x2 m boyutlarında kazılmış ve yaklaşık 5,4 m derinliğinde anakayaya ulaşılmıştır. 5.4-3,6 m arasında çakmaktaşı yongalar, kemik aletler, obsidyen dilgiler ve taş kap parçalarına rastlanılmış fakat hiç çanak çömleğe rastlanılmamıştır (Dikaios, 1962, 63).

Troulli yerleşimindeki C alanında gerçekleştirilen kazıda, taş temelli, dairesel planlı bir mimari yaklaşık 40 cm derinliğinde saptanmış ve mimarinin büyük bir bölümü tahribat nedeniyle zarar görmüştür (Dikaios, 1962:63). Bahsi geçen yapı, eliptik bir şekil vererilerek doğuya ve batıya doğru uzatılmıştır. Binanın temelinde kumtaşı kullanılmış ve korunan maksimum duvar yüksekliği 50 cm'dir. Üst yapıyı taşıyan dikmeler ve orta dikmeyi işaret eden kalıntılar dikkate alındığında yapının taş temele sahip olduğu ve üst yapının kerpiçle saz ve sıvalı olabileceğini düşündürtmektedir (Dikaios, 1962: 64-66). Troulli'de kullanılan saz ve çamur geleneği, Parekklisia-Shillorokambos A-B (8200–7500 BCE) ile tutarlıdır (Guilaine ve Briois, 2001: 37). Yerleşmenin zirvesindeki, C alanında dört düzensiz yapı ve bu yapılardan dar geçitlerle ayrılan bir merkezi binanın izlerine rastlanmıştır. Bu merkezi yapı 8 m çapında ve yaklaşık 25 metrekare boyutlarıyla adadaki Neolitik Çağ'a tarihlendirilmiş, en büyük yapılardan birini temsil etmektedir (Peltenburg, 1979).

Malzeme temelli yapılan kültürel kronoloji, Troulli I yerleşimini MÖ 7. ve 4. binyıl arasına tarihlendirir ve bu, adadaki diğer Khirokitia Kültürü yerleşimleriyle uyumlu olduğunu gösterir. Yerleşim boyutunun küçük olması ve nispeten sınırlı bir alanda yapılan kazılar nedeniyle bulunan obsidyen miktarı (24), dikkate değerdir (Peltenburg, 1979). Yerleşmenin yayılım alanı tam olarak belirlenmemiş olmasına rağmen, zirvedeki merkezi yapılar ve yamaçlara yayılma, ana yerleşimin çevresindeki düzlüklere de yerleşmiş olabileceklerini düşündürmektedir (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023).

Dikaos'un raporuna göre, yerleşimde ilk çanak çömlek topluluğu yüzey toprağından 3,6 metreden itibaren görülmeye başlamış ve kırmızı astarlı mal grubu, beyaz üzeri kırmızı mal grubu, beyaz mal ve siyah açkılı mal grubu olmak üzere dört gruba ayrılmıştır (Dikaios, 1961). Kıbrıs'ta bilinen en eski çanak çömlek grubu olan DFBW henüz yerleşmede saptanmamıştır ve beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubunun hâkim olduğu bir koleksiyon görülmektedir. Yerleşmeden toplanan malzeme göz önünde bulundurulduğunda, Dikaos'un bahsettiği dört mal grubu, parçaların küçüklüğünden dolayı yanıltıcı olabilir. Peltenburg, beyaz mal grubu olarak tanımlanan parçaların, beyaz üzerine kırmızı boyalı malın boyasız kısımları olabileceğini düşünmektedir.

Alternatif olarak, siyah açkılı olarak adlandırılan çanak çömlek parçalarının, beyaz üzerine kırmızı boyalı mal grubunun pişirilmesiyle ilgili tesadüfi hatalardan kaynaklandığını yorumlamaktadır (Peltenburg, 1979). Çanak çömlek parçaları doğrultusunda adadaki diğer yerleşimlerdeki tüm formlara rastlanmamıştır ancak düz dipli çanaklar ve silindir boyunlu çömlekler yaygındır (Dikaios, 1962, 67). Troulli II'de dairesel motifler 3.20- 1.60 metre arasında yoğunken, 1.60 metreden itibaren bazı değişiklikler olmuş, dairesel motiflerin yerini ince çizgilerle yapılan bezemeler ve çoklu fırça tekniği ile yapılan bezemeler almıştır (Peltenburg, 1979).

Şekil 4.3: Klepini-Troulli Mimari çizim (Dikaios, 1962, Şekil. 33'ten yeniden çizilmiştir).

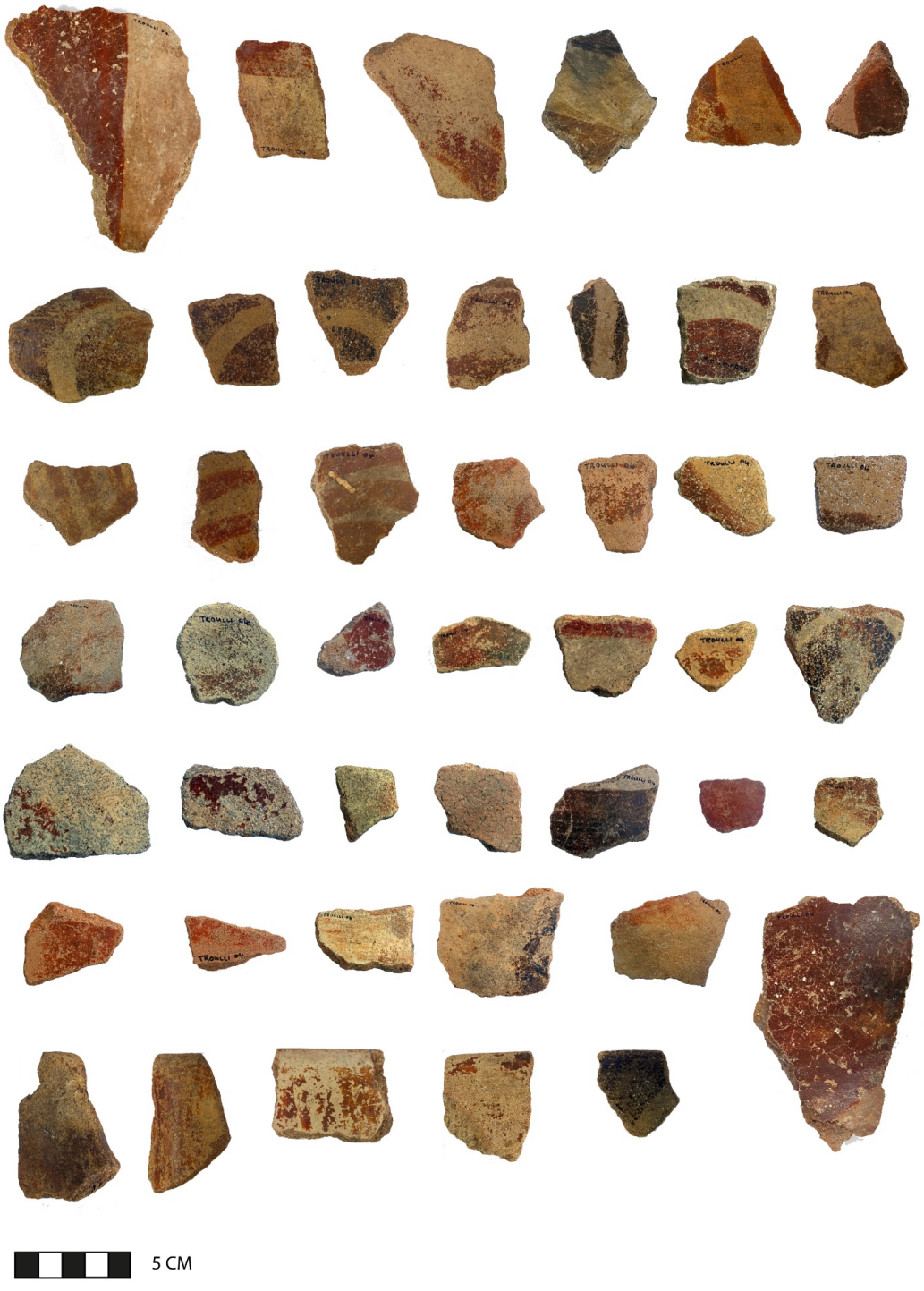
Yeni çalışmalar

Troulli yerleşimi, Teknecik Elektrik Santrali sınırları içinde yer aldığından, yerleşime giriş özel izinle sağlanmakta ve kapsamlı arazi çalışmasının önüne geçmektedir. Bu

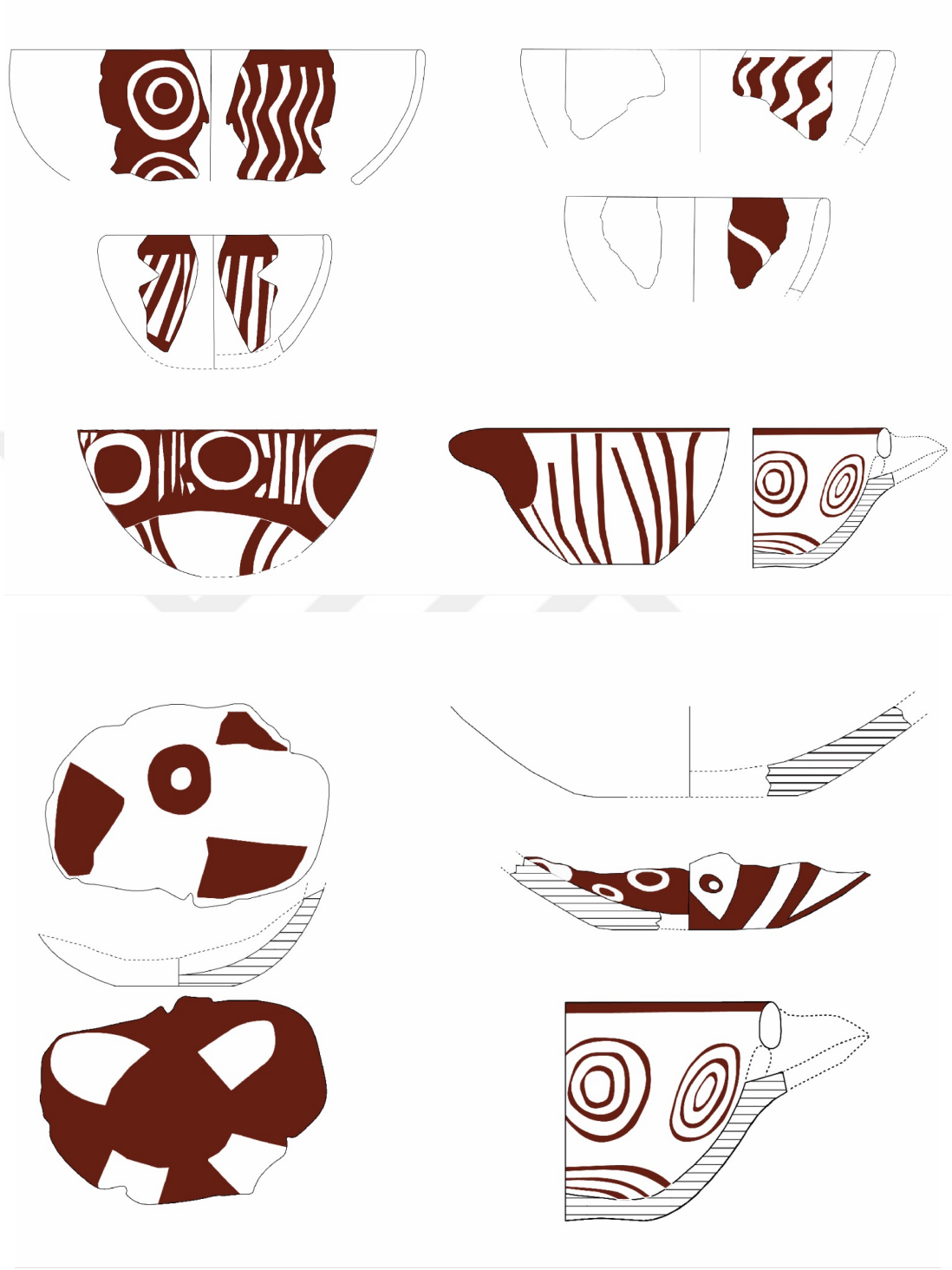
sebeple, Dikaios tarafından yayınlanan kazı sonuçları ve diğer yayınlanmış veriler ile 2004 yılında M. Şevketoğlu tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmasından elde edilen malzeme, Troulli'nin Kıbrıs Neolitiği içinde ve anakara ile etkileşim açısından yeniden değerlendirilmiştir. Karşılaştırmalı veri olarak, İstanbul Üniversitesi Tarih Öncesi Laboratuvarı Koleksiyonu'ndan Neolitik Çağ'a tarihlendirilen çanak çömlek parçalarına yer verilmiştir. Kıbrıs'ın tarih öncesi dönemine ilişkin mevcut bilgiler doğrultusunda, Troulli ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, kültürel kronoloji ve anakara ile etkileşim içinde olabilecek diğer yerleşimlerle birlikte yeniden ele alınmıştır. Sunulan yeni çanak çömlek verileri teknolojik ve stilistik açıdan incelenmiştir.

2004 yılında Şevketoğlu tarafından gerçekleştirilen ancak henüz yayınlanmamış yüzey araştırması sırasında, 45 çanak çömlek parçası, on çakmaktaşı ve bir kırık delikli disk yüzeyden toplanmıştır. Malzemenin 43'ü boyalı mal grubuna, 2'si ise tanımsız mal grubuna aittir. Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem çömlekçiliğinde yaygın olan geniş bant geleneğinden dolayı, bu iki tanımsız parça, boyalı çömleklerin boyanmamış parçaları olarak kabul edilmiştir.

Çanak çömlek parçaları el ile şekillendirilmiş ve kil açık kahverengidir. Kil içerisine kum, küçük çakıl, organik katkı maddeleri ve kısmen deniz kabuğu karıştırılmıştır. Hamur orta derecede pişirilmiş olup kontrolsüz bir sıcaklıkta hazırlandığı için gevrektir. Kıbrıs'ta sıkça rastlanan kalın geniş şeritler ve iç içe-dolgulu daire bezemeler görülmektedir. Yerleşmeden toplanan malzemenin makroskopik incelemesi sonucunda, bezeme ve yüzey işlemlerinin titizlikle yapıldığı, ancak mal gruplarının kaba hamurlu olduğu gözlemlenmiştir. Fazla işçilik gerektirmeyen kaba mal grubu için, titiz yüzey işlemiyle "fine ware" görünümü verilmiştir (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023).

Şekil 4.4: Klepini-Troulli çanak çömlek topluluğu (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023, Şekil.3).

Şekil 4.5: Klepini-Troulli boyalı çanak çömlek ve formlar (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023, Şekil.7).

Malzeme içinde bulunan kırık delikli disk/ağırşak, muhtemelen ikincil bir kullanım amaçlıdır. Bu parça, daha önceden çanak çömlek olarak kullanılmış bir malzemenin

kırılması sonrasında kenarları yuvarlatılarak ve ortasına delik açılarak yeniden işlevlendirilmiş olabilir.

Şekil 4.6: Klepini-Troulli delikli disk.

Yeniden kullanım davranışı, modern dünyada ekonomik, politik ve sembolik açılardan önemli bir olgu olarak kabul edilirken, aslında insan davranışının en eski formlarından biridir. İnsanlar muhtemelen doğanın kendi çıkarları için kullanılabileceğini fark ettikleri andan itibaren yeniden kullanım pratiklerine başlamışlardır. Özellikle çanak çömlek üretiminin başlaması ve yaygınlaşmasıyla birlikte, kırılan parçaların tekrar kullanılması sıkça görülen bir örnek olmuştur. Bu bağlamda, delikli disklerin kolayca ayırt edilebilir olması nedeniyle, genellikle ağırlık veya ağırşak olarak adlandırılmışlardır. Ağırşaklar, MÖ 7. binyılın sonundan itibaren Mezopotamya ve Suriye'de ortaya çıkmıştır. Proto-Hassuna döneminde, Kültepe, Boueid II, Kashkashok II, Telul eth-Thalathat I, Tell Sotto ve Umm Dabaghiyah gibi yerleşimlerde ortası delinmiş çanak çömlek parçaları bulunmaktadır. (Kirkbride 1972; Fukai v.d., 1974; Suleiman, Nieuwenhuyse 2002; Nishiaki, Mière 2005; Marro v.d. 2019; Petrova 2019). Bu gelenek, Tell Hassuna, Yarim Tepe I, Shimshara, Kharabeth Shattani, Tell es-Sawwan, Matarrah ve Choga Mami gibi yerleşim yerlerinde de görülmektedir (Lloyd ve Sayar 1945; Oates 1969; Mortensen 1970; Rooijakkers 2012: 101-103). Tell Arpachiyah, Tell Halaf ve Kharabeh Shattani gibi hemen hemen birçok Halaf yerleşiminde taş, kil ve çanak çömlek parçalarından yapılmış ve ağırşak olarak

yorumlanan buluntular belgelenmiştir (Mallowan, Cruikshank Rose 1935; Oppenheimer 1943; Campbell 1995; Rooijakkers 2012). Anadolu'daki Neolitik yerleşimlerde yaygın olan delikli diskler, Kıbrıs'ta Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden Kalkolitik Çağ'a kadar, özellikle Khirokitia, Ayios Epiktitos-Vrysi ve Kissonerga-Mosphilia gibi yerleşimlerde sürekli bir şekilde gözlemlenmiştir (Knapp ve diğerleri, 1994). Bu diskler genellikle ağırşak olarak sınıflandırılmış olup, ancak oyun taşı, hesap taşı, tanımlama işareti, süs eşyası, kapak veya tıkaç olarak da yorumlanmıştır (Gibbs, 2008, 89).

4.1.2 Philia-Drakos A

Philia-Drakos, adada bilinen diğer Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimlerinden farklı bir konumda bulunan ve A-B-C olmak üzere üç yerleşimden oluşmaktadır. Philia, Güzelyurt Ovası'nda akan Ovgos ve Serrahis derelerinin arasında yer alan verimli arazilerde konumlanmıştır. 1950'li yıllarda adadaki boyalı çanak çömleğin varlığı ve temsil ettiği dönemin Kalkolitik olduğu düşünüldüğünden, Dikaios tarafından keşfedilen yerleşimdeki en eski tarihlemeye sahip olan A yerleşimi, beyaz üzeri kırmızı boyalı çanak çömlekler dolayısıyla Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Ancak adadaki araştırmalar ilerledikçe ve veriler çeşitlendikçe, T. Watkins tarafından Philia-Drakos A yerleşiminin aslında Kalkolitik değil, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait olduğu ortaya koyulmuştur (Dikaios, 1961; Watkins, 1973).

2021 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında Philia-Drakos A ve çevresi yeniden incelenmiştir. Yerleşmenin sınırlarını ve yayılım alanını belirlemek amacıyla yaklaşık olarak 1 km²'lik bir alan taranmıştır (Şekil x).

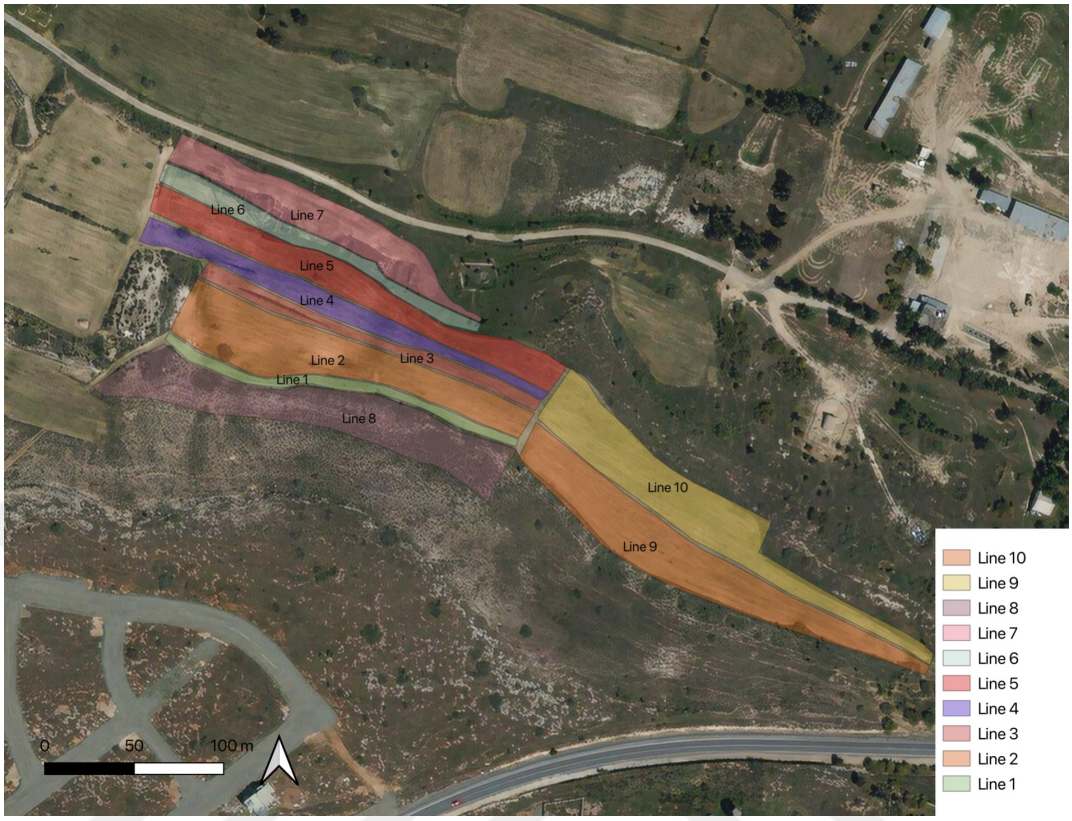
Şekil 4.7: Philia-Drakos A'nın sınırlarını ve yayılım alanını saptaman için gerçekleştirilen sistematik tarama.

Yapılan araştırma sonucunda, araştırma bölgesinin, Mesarya Ovasının jeolojik ve doğal yapısı nedeniyle ormansızlaşmış, kalsiyum karbonatla kaplanmış oldukça sert bir kayaç olan Kafkalla/Kafkalya ile kaplı olduğu gözlenmiştir. Daha önce Dikaos ve Watkins tarafından da belirtildiği gibi, yerleşim, hemen güneydeki Kafkalla tepelerinin kuzey yamaçlarına kurulmuştur (Dikaios, 1961). Yerleşmenin kuzeyinden Ovgos Deresi akmaktadır. Ovgos deresi tarafından taşınan hammaddeler, yerleşmeye getirilerek alet üretimi için kullanılmıştır.

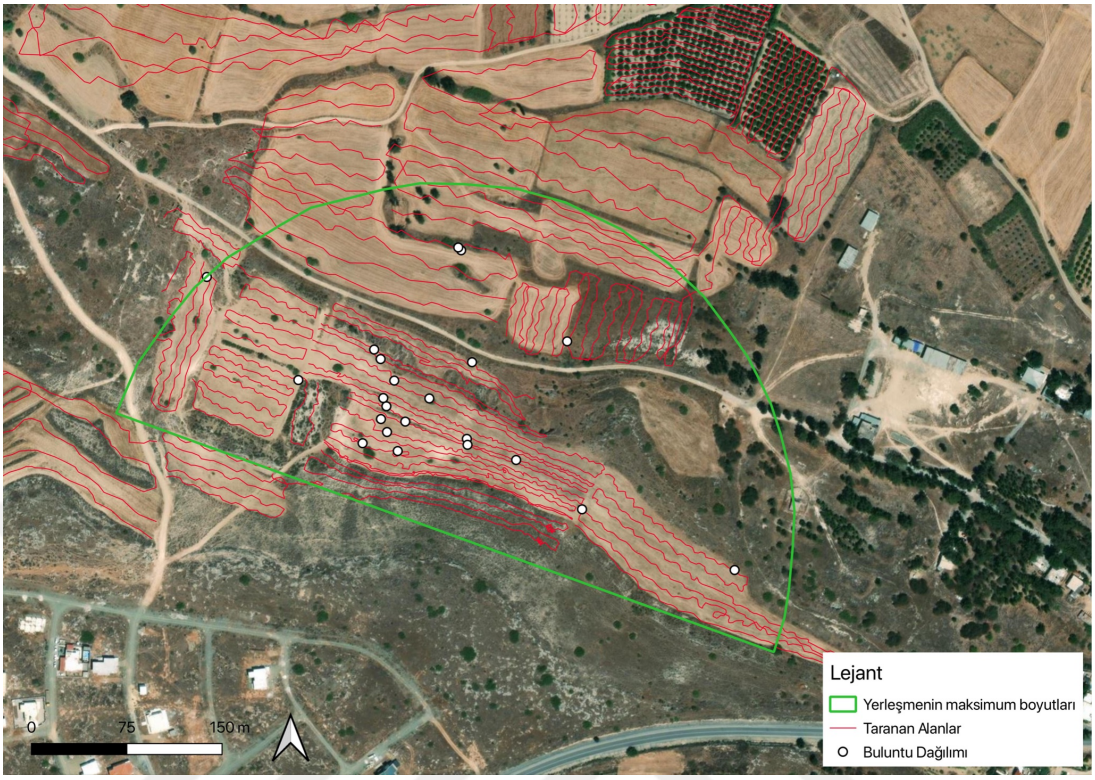
Şekil 4.8: Philia Drakos yerleşimi.

Yerleşmenin tarım arazisi olarak kullanılması nedeniyle belirli aralıklarla ekim-dikim faaliyetleri gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, 1970'lerde T. Watkins tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarına ait izlere veya kazı sırasında belirlenen herhangi bir mimari kalıntının izlerine yüzeyde rastlanmamıştır. Mimari kalıntıya rastlanmamış olmasına rağmen, arazide yoğun miktarda mimariye ait olduğu düşünülen taş parçalarının dağılmış durumda olduğu gözlenmektedir. Eğimli bir sırt boyunca uzanan yerleşmede gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tarlanın sürülme yöntemi dikkate alınarak doğu-batı yönünde bir yürüme metodolojisi uygulanmıştır. Bu çerçevede, yerleşme, arazi şekillerine göre 10 ayrı parçaya bölünmüş ve her bir parça ayrı ayrı incelenmiştir. Toplanan malzemeler her bir alandan ayrı bir şekilde biriktirilmiştir.

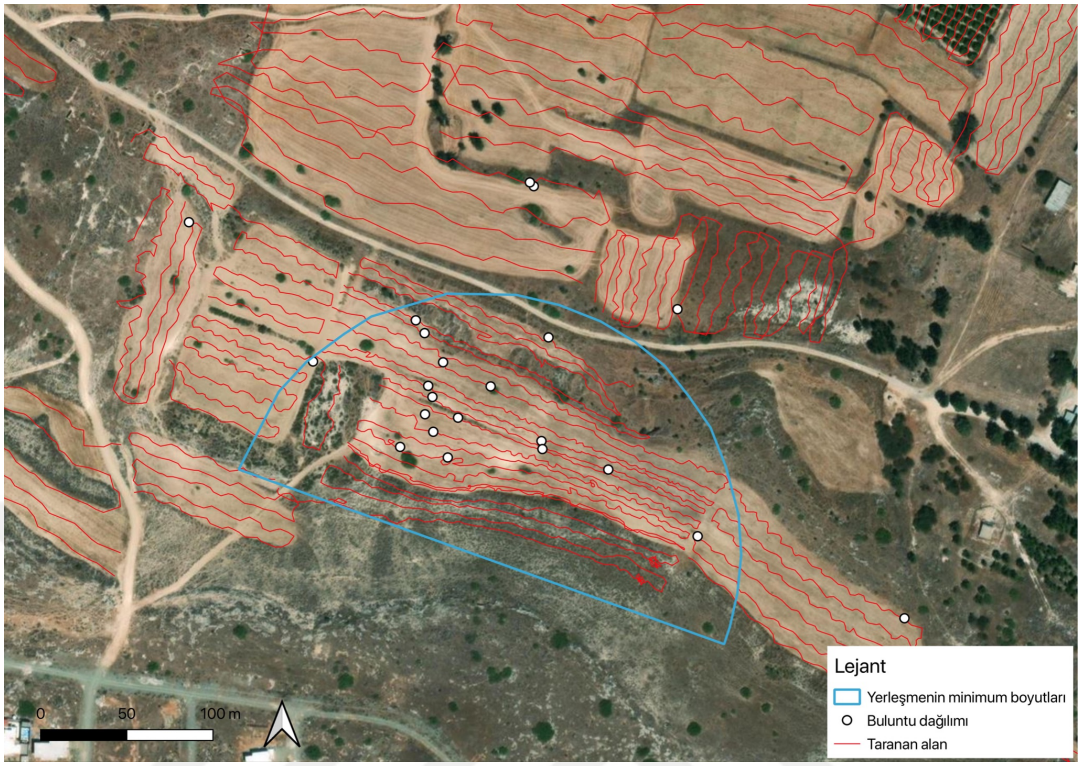
Şekil 4.9: Philia-Drakos A yürüme ve toplama stratejisi.

Araştırma sonuçlarına dayanarak, yerleşmenin boyutlarını belirlemek için iki model önerilmektedir. İlk olarak, yerleşmenin hemen güneyinde, yerel terminolojide "Kafkalla" olarak adlandırılan kayalık alanın bulunması, coğrafi olarak yerleşmenin sınırlarını belirlemiştir. İlk modelde, maksimalist bir yaklaşımla, en yoğun buluntu yoğunluğunun tespit edildiği alan yerleşmenin merkezi olarak kabul edilmiş ve buluntuların son bulduğu alana kadar olan uzaklık ölçülmüştür. Yerleşmenin maksimum alanını belirlemek için buluntu dağılımı göz önünde bulundurularak, çapı 550 metre, yarıçapı 275 metre olan bir dairenin yarısı olarak belirlenmiştir. Bu model doğrultusunda, yerleşmenin maksimum boyutu yaklaşık 118.000 metrekare olacağı düşünülmektedir.

Şekil 4.10: Buluntu dağılımı uyarınca yerleşmenin maksimum boyutları.

Yerleşmenin konumu dikkate alındığında, eğimli arazi ve önceden yapılan kazılar gibi faktörler göz önüne alınarak, yerleşmenin boyutlarına ilişkin daha farklı bir model oluşturulmuştur. Bu modelde, eğimli arazi, tarım faaliyetleri ve erozyon gibi parametrelerin etkisiyle buluntuların çevreye dağılmış olabileceği düşüncesiyle ikinci bir yerleşme boyutu analizi yapılmıştır. Bu analizde, buluntu yoğunluğunun en sık gözlendiği merkezi alan, yerleşmenin minimum boyutu olarak kabul edilmiştir. Yerleşmenin minimum boyutunu belirlemek için, buluntu dağılımı dikkate alınarak çapı 300 metre, yarıçapı 150 metre uzunluğunda bir dairenin yarısı olarak belirlenmiştir (Şekil x). Bu modele göre, yerleşmenin maksimum boyutu yaklaşık olarak 36.000 metrekare olarak hesaplanmıştır. Yukarıda açıklanan yerleşme boyutu modelleri, yüzey araştırması verilerine dayanarak önerilmiştir.

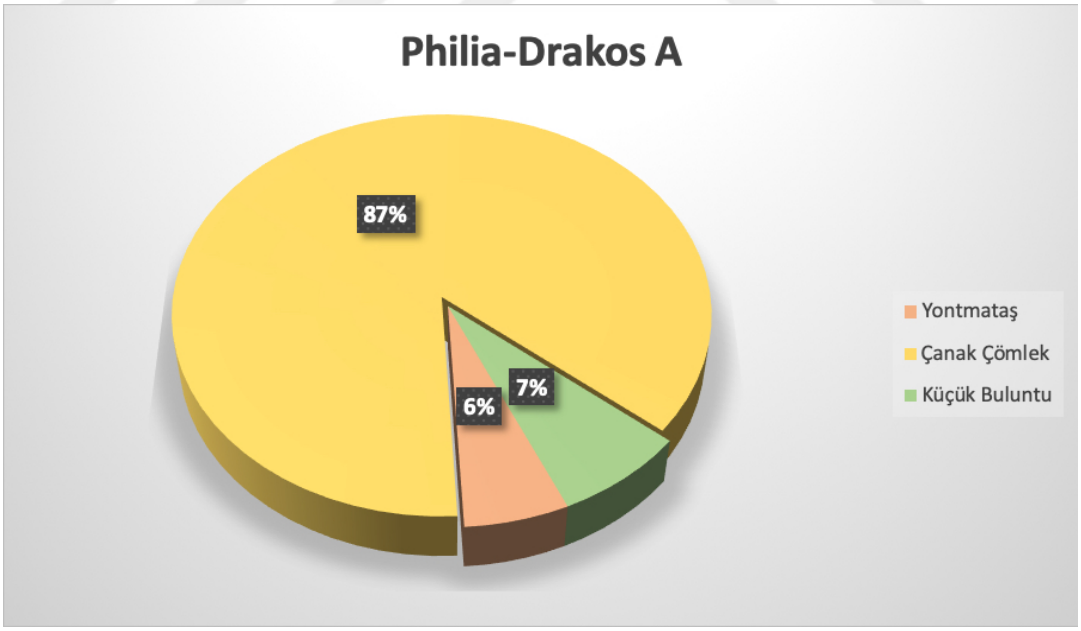

Şekil 4.11: Yerleşmenin minimum boyutları.

Philia-Drakos A yerleşmesinde gerçekleştirilen araştırma sonucunda çanak çömlek, yontmataş ve küçük buluntular toplanmıştır. Toplanan malzemeler arasından belirlenmiş gruplar oluşturulmuş ve incelenmiştir. İncelenen malzemenin büyük çoğunluğunu çanak çömlek (%87) oluştururken, geriye kalan kısmı ise yontmataş (%6) ve küçük buluntular (%7) şeklinde dağılmıştır (Şekil 4.11).

Philia-Drakos A Yerleşmesi Buluntu Grupları ve Miktarları	
Yontmataş	7
Delici	1
Çekirdek	1
Yonga	2
Düzeltili Yonga	2
Yan Kazıyıcı	1
Çanak Çömlek	105
Dip	7
Gövde	46
Akıtaç	1
Ağız	51
Küçük Buluntu	9
Balta	3
Havan	1
Havan Eli	2
Öğütme Taşı	1
Taş Kap Parçası	2

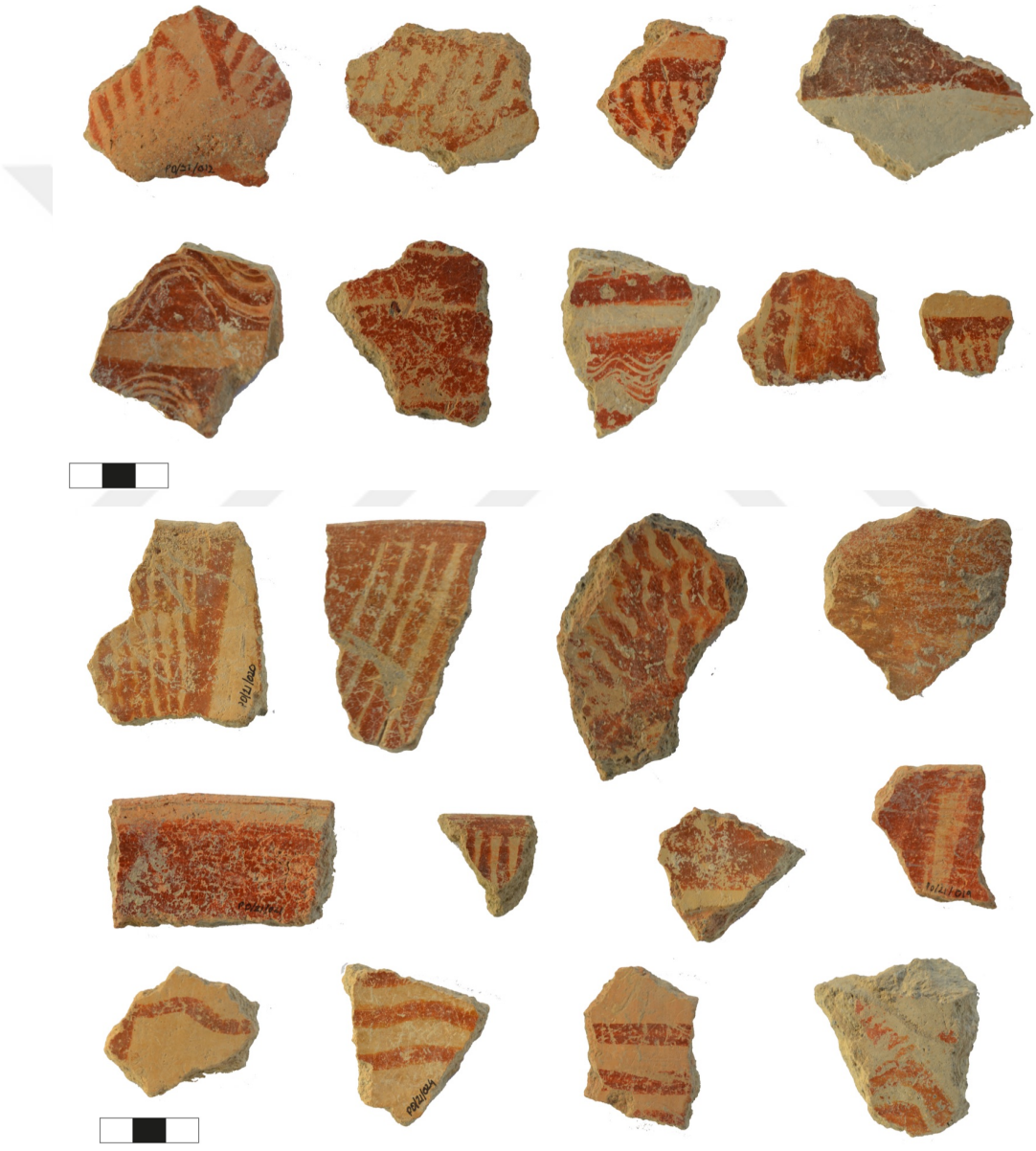
Şekil 4.12: Philia-Drakos A buluntu grupları ve yerleşme içindeki oranlamaları.

Şekil 4.13: Philia-Drakos A buluntu grupları ve yerleşme içindeki oranlamaları.

Çanak çömlek gruplarına dair yapılan gözlemlerde, önceden Dikaios ve Watkins'in de belirttiği gibi, az miktarda Koyu yüzlü açkılı mal grubu (KYAM/DFBW), beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubu, kırmızı astarlı, kaba mal grubu ve taraklanmış mal grubu

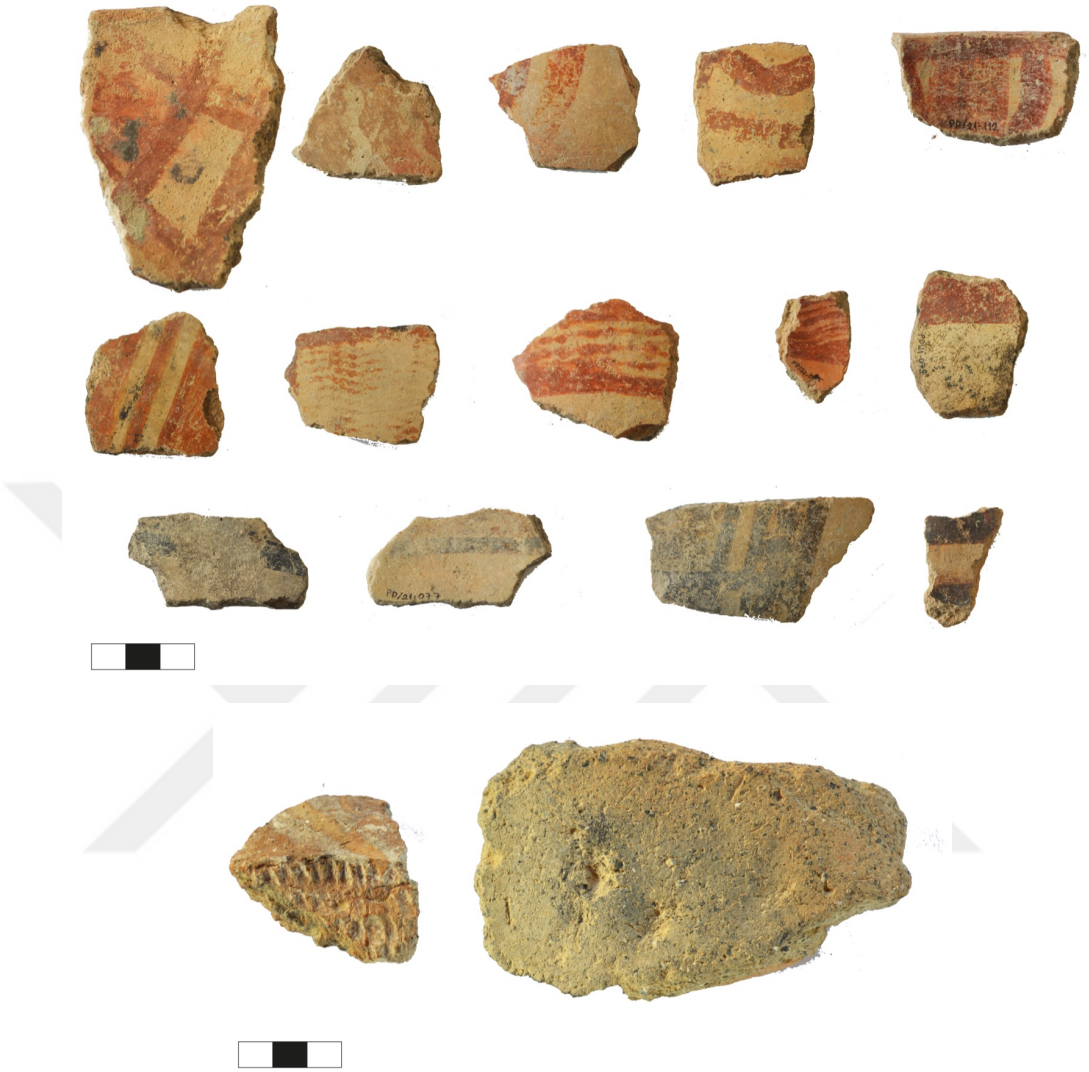
tespit edilmiştir (Dikaios, 1961; Watkins, 1970). Yapılan yüzey araştırması sonuçlarına göre, toplanan malzemeler içerisinde beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubu %79 oranında en yaygın grup olarak gözlemlenmiştir. Bunu kaba mal grubu (%12), kırmızı astarlı mal grubu (%8), KYAM (%1) ve taraklanmış mal grubundan tek bir örnek izlemektedir.

Şekil 4.14: Philia-Drakos A çanak çömlek parçaları.

Şekil 4.15: Philia-Drakos A çanak çömlek parçaları.

Şekil 4.16: Philia-Drakos A çanak çömlek parçaları.

Form veren ağız, gövde ve dip parçaları incelendiğinde, dışa açık ağızlı kaseler, derin çanaklar, küresel gövdeli formlar, daralan ağızlı çanaklar, derin tabaklar ve yumurta dipli formlar gözlemlenmektedir.

Philia-Drakos A yerleşimini diğer yerleşmelerden ayıran önemli özelliklerden biri, son iki evresinde sur duvarlarıyla çevrilmiş olmasıdır. İlk evrede, yerleşim bir hendekle çevrelenmiş ve ilerleyen aşamalarda güçlendirilmiştir. Bir sonraki evredeki duvar daha sonra güçlendirilerek yenilenmiştir. Sur duvarları, yerleşmedeki diğer yapılarla uyumlu bir mimari geleneğe dayanarak daha büyük ölçekte inşa edilmiştir. Bir diğer

ayırt edici özellik, yerleşmedeki yer altı kalıntılarıdır. Bu kalıntılar, ana kayaya açılan tüneller ve odalardan oluşmaktadır (Watkins,1968, 1969, 1970,1973).

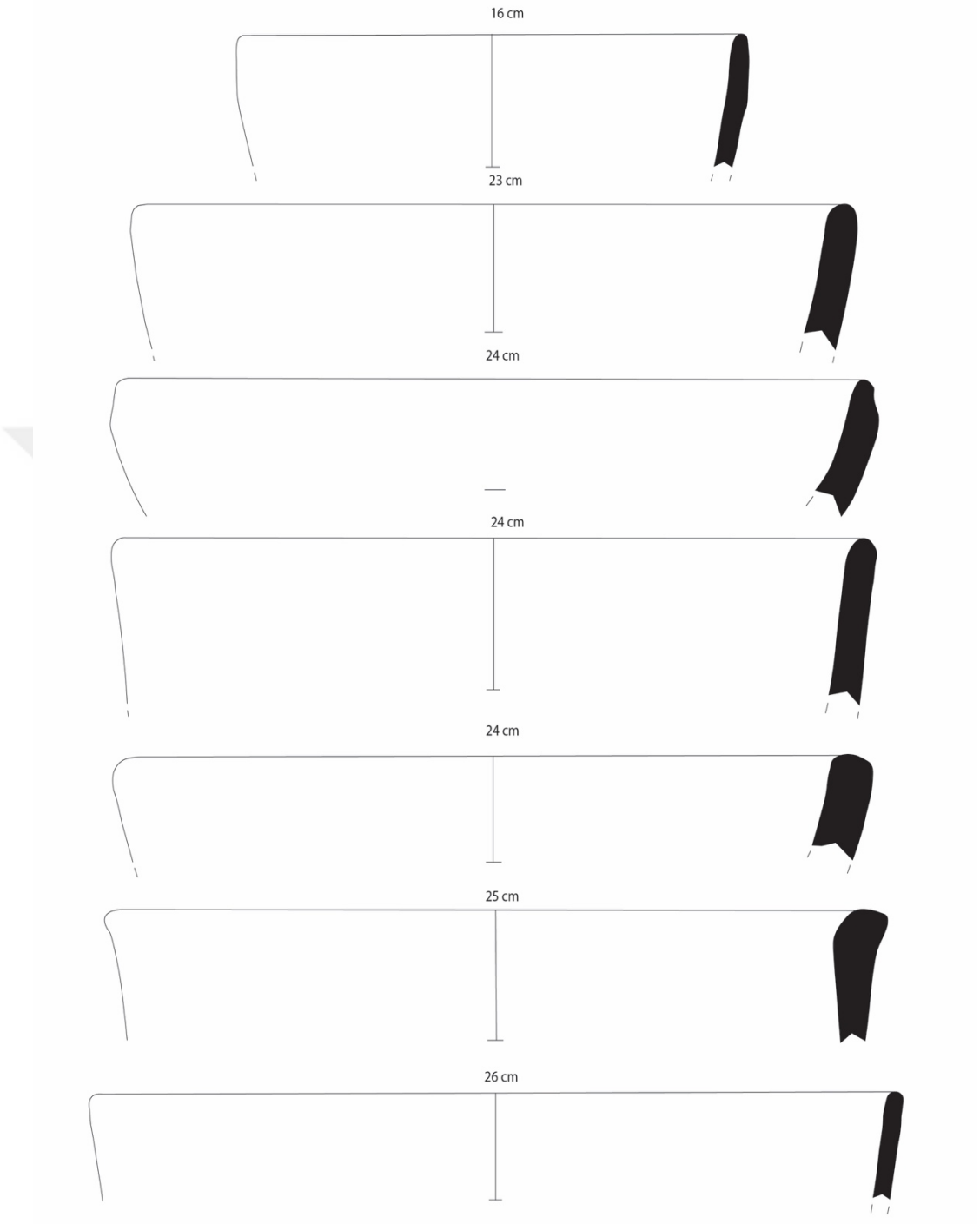
Yerleşmenin diğer özellikleri dışında çanak çömlek topluluğu da oldukça dikkat çekicidir. Her ne kadar beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubu Kalkolitik I (İlk Kalkolitik Dönem) mal gruplarını andırsa da teknik, bezeme ve formlar farklılık göstermekte ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Philia-Drakos A yerleşmesindeki boyalı çanak çömlek baskın olup diğer tüm mal gruplarına göre çoğunluktadır. Yerleşmenin ilk evresinde baskın olarak koyu yüzlü açkılı mal grubu, bunun yanı sıra kaba malları ve tek tük boyalı malları görmek mümkündür. İkinci evre tahribat ve erozyondan dolayı pek anlaşılamamış olsa da burada boyalı mal grubunun artışa geçtiği, koyu yüzlü açkılıların varlığını devam ettirdiği bunun yanında kırmızı astarlıların ortaya çıktığı görülmektedir. Üçüncü evrede ise koyu yüzlü açkılı mal grubu tamamen ortadan kaybolmuş, kırmızı astarlılar artışa geçmiş ve boyalı mal grubu ise baskın olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü evrede ise yine mal dağılım oranları üçüncü evre ile aynı durumdadır fakat iki tabakanın ayrışması boyalı mal grubundaki bezemeler tarafından sağlanmıştır. İkinci ve üçüncü evredeki boyalı mal grubu üzerindeki bezemeler genellikle birbirine paralel dalgalı şeritler olarak tanımlanmış, dördüncü evrede ise Ripple-Painting (daire şeklinde yayılan dalga) yaygın olarak görülmektedir. Bu dalga şeklinde boyama tekniğinin muhtemelen çoklu fırça ile boyandığı düşünülmektedir ve dalgalar, üçgenler, şevronlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntem genellikle açık ağızlı ve yayvan formlarda, doldurma elemanı olarak kullanılmış olsa da bazen de tek başına bir motif olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu motifler genelde daireler, baklava desenleri, iç içe geçmiş daireler, tarama ve çapraz taramalardan oluşmaktadır. Philia-Drakos A yerleşmesinde az miktarda da olsa taraklanmış bezeme (Combed Decoration) mevcuttur (Watkins, 1968, 1969, 1970).

Yerleşmedeki çanak çömlekler form olarak sade ve sınırlı sayıdadır. Koyu yüzlü açkılı mal grubuna dahil formlar genelde küçük kaseler, S profilli şişeler, delik ağızlı kavanozlardan oluşmaktadır. Kaseler yarım küre şeklinde ya da kenarları kıvrımlıdır (Watkins, 1970). Beyaz üzeri kırmızı boyalı, kırmızı astarlı, taraklanmış bezemeli mal

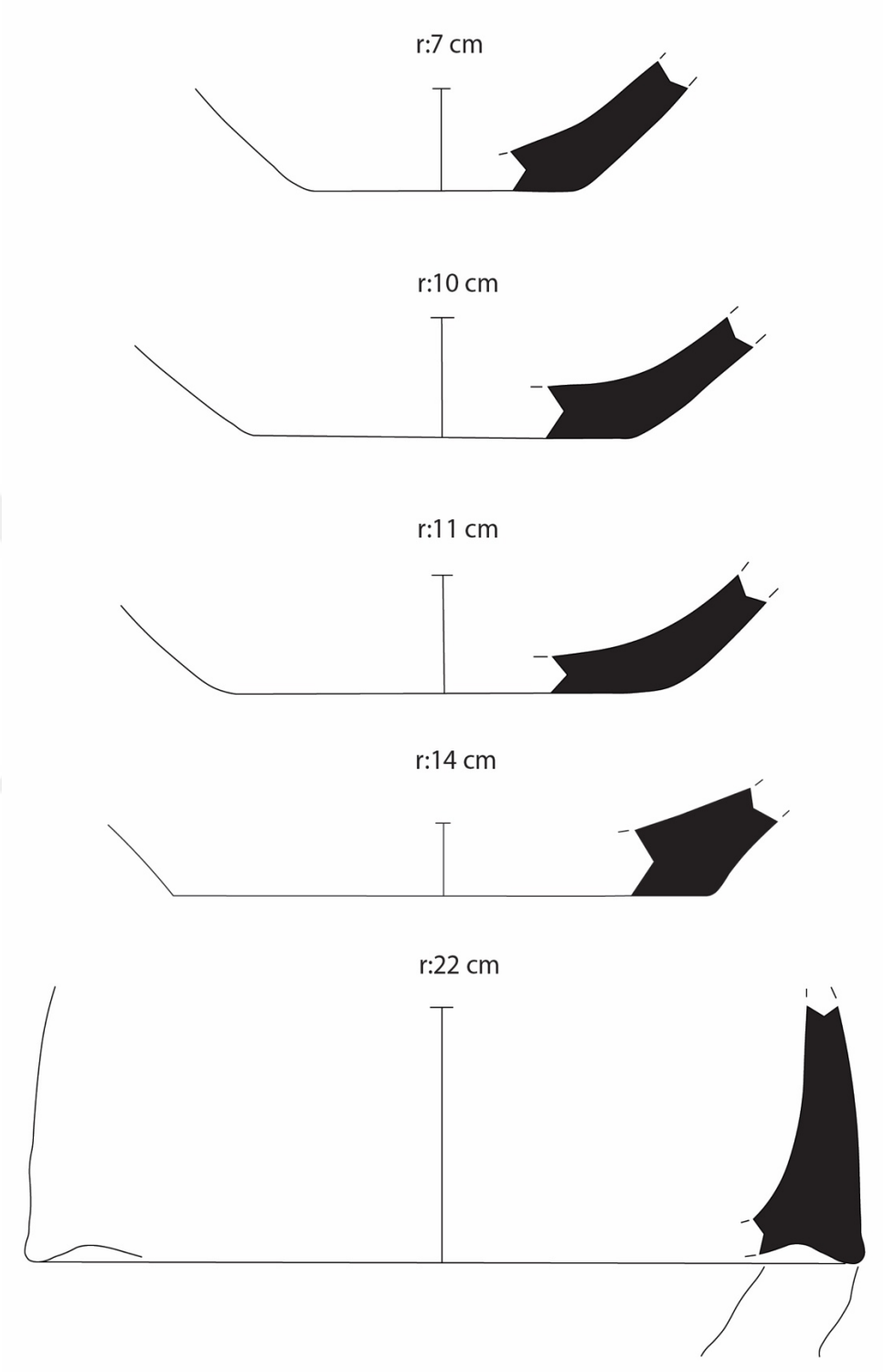
grubunda görülen formlar ise öncelikle koyu yüzlü açkılı mal grubuna göre daha kalın ve kaba bir hamura sahiptir. Bu grupta genellikle tüm formlar açıktır, tek kapalı veya kapalıya yakın form gövdesi yumurta şeklinde, silindirik boyunlu şişedir. Boyalı ve diğer mal gruplarında tabak formu yaygın olmakla birlikte kaseler, yarım küre şeklinde derin tabaklar ve delik ağızlılar görmek mümkündür. Koyu yüzlü açkılı ile boyalı ve diğer mal gruplarının temel farkı boyutlarıdır. Koyu yüzlü mal grubunun göreli olarak diğerlerine göre daha küçük olduğu gözlenmiştir (Watkins, 1968,1969,1970).

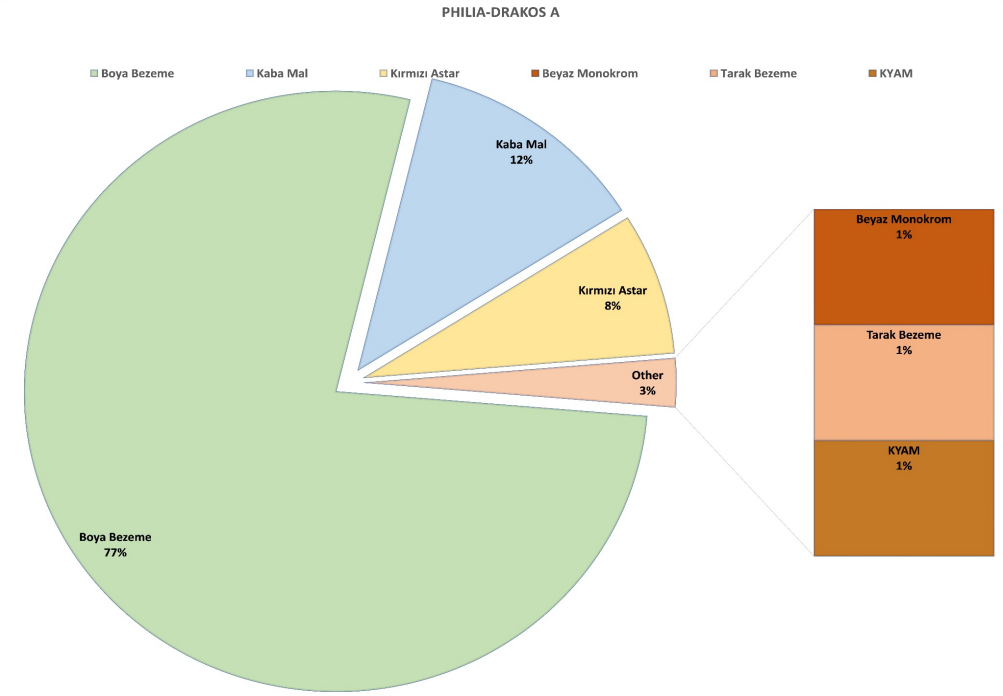
Şekil 4.17: Philia-Drakos A bezeme örnekleri.

Şekil 4.18: Philia- Drakos A ağız çizimleri.

Şekil 4.19: Philia-Drakos A dip çizimleri.

Şekil 4.20: Philia-Drakos A çanak çömlek mal grupları istatistik.

4.2 Yüzey Araştırmasında Saptanan Yerleşimler ve Çanak Çömlek Verileri: Karşılaştırmalı Değerlendirme İçin Temel Bulgular

Bu bölümde, tez kapsamında gerçekleştirilen Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması süresince saptanan yerleşimlere dair elde edilen veriler hem mekansal hem de kültürel bağlamlarıyla birlikte sunulmaktadır. Her bir yerleşme için hazırlanan fişlerde; coğrafi konum, tarihsel bağlam, araştırma geçmişi, stratigrafik ve mimari özellikler ile, yüzeyden toplanan çanak çömlek malzemesine ilişkin temel bulgular yer almaktadır. Bu fişleri takiben, araştırma kapsamında belgelenen çanak çömlek buluntuları üzerinden form, ağız yapısı, dip tipi gibi biçimsel niteliklere dayalı bir tipolojik değerlendirme yapılmış; ayrıca yüzey bezemesi teknikleri ve stilistik eğilimler üzerinden de bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu değerlendirmeler, adanın kuzeybatısındaki Neolitik yerleşimlerin çanak çömlek repertuarına dair yeni veriler

sunmakta ve Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kültürlerinin bölgesel çeşitliliğini anlamada temel bir çerçeve oluşturmaktadır.

4.2.1 Yerleşme Fişleri

Yerleşme Adı:	**Philia-Drakos A**
Bölge:	Güzelyurt Ovası, Ovgos ve Serrahis dereleri arası, Serhatköy/Philia
Tarihlendirildiği Dönem:	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem
Genel Bilgiler:	Philia-Drakos A, Kıbrıs'ın batısında, verimli tarım arazileriyle çevrili bir bölgede yer almaktadır. Yerleşme, savunma amaçlı hendek ve sur duvarlarıyla çevrilmiş mimarisiyle dikkat çekmektedir. 1950'lerde Kalkolitik olarak tanımlansa da daha sonra yapılan değerlendirmelerle Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir. 2021'de yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, yaklaşık 1 km²'lik bir alan taranmış; en yaygın mal grubu olarak beyaz üzeri kırmızı boyalı çanak çömlekler belirlenmiştir (%79). Bu yerleşme hem mimarisi hem de çanak çömlek repertuarıyla Kıbrıs Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'i içinde önemli bir yere sahiptir.
Çalışılan parça:	Yerleşmeden toplam 455 çanak çömlek parçası çalışılmıştır.
Yerleşme Adı:	**Klepini-Troulli**

Bölge:	Kuzey kıyı şeridi, Arapköy/Klepini
Tarihlendirildiği Dönem:	Çanak Çömleksiz-Çanak Çömlekli Neolitik Dönem
Genel Bilgiler:	Klepini-Troulli, Beşparmak Dağları'nın kuzey eteklerinde, doğal kaynaklara yakın konumlanmış küçük bir Neolitik yerleşimdir. Yerleşme, 20. yüzyılın ortalarında yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş ve sınırlı arkeolojik veriyle tanımlanmıştır. 2004 yılından gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında toplanan buluntular arasında beyaz üzeri kırmızı boyalı çanak çömlek parçaları ve kaba hamurlu örnekler dikkat çekmektedir. Buluntuların karakteri, yerleşmenin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait olduğunu göstermektedir. Yerleşme, küçük ölçekli oluşu ve sınırlı çanak çömlek repertuarıyla, kuzey kıyı şeridindeki diğer yerleşimlerle benzerlikler taşımakta; tarım ve hayvancılıkla geçinen, kırsal nitelikli bir topluluk tarafından iskan edilmiş olabileceği düşünülmektedir.
Çalışılan Parça:	Yerleşmeden toplam 45 çanak çömlek parçası çalışılmıştır.
Yerleşme Adı:	**Orga-Palialona / Ambelia / Paliambelia**

Bölge:	Kayalar/ Orga, Girne Dağları'nın kuzeybatı uzantısı
Tarihlendirildiği Dönem:	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem
Genel Bilgiler:	Orga-Palialona, Girne Dağları'nın kuzeybatı uzantısında, Orga köyü yakınında, denizden 170 metre yükseklikte konumlanan bir yerleşmedir. Eyer biçimli plato üzerinde yer alır ve koloni döneminde yoğun teraslama görmüştür. İlk olarak 1940'ta P. Dikaios tarafından kazılmış, sonrasında çeşitli araştırmacılar tarafından yüzey çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 2020 yılında Güzelyurt Körfezi yüzey araştırmaları kapsamında tekrar incelenmiş, ancak tarımsal faaliyet olmaması nedeniyle sınırlı malzeme toplanabilmiştir. Yerleşmenin çapı yaklaşık 45–50 metre olarak tahmin edilmektedir. Toplanan çanak çömleklerin %85'ini beyaz üzeri kırmızı boyalı grup oluşturmaktadır. Ayrıca öğütme taşı ve havan gibi sürtmetaş örnekleri de bulunmuştur. Erken dönem çanak çömlek karakteri nedeniyle yerleşme Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir.
Çalışılan parça:	Yerleşmeden toplam 9 çanak çömlek parçası çalışılmıştır.
Yerleşme Adı:	**Kormakiti-Kornos**

Bölge:	Kormacit Burnu'nun doğusu, Kayalar Dağları, Girne Dağları'nın batı ucu
Tarihlendirildiği Dönem:	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem
Genel Bilgiler:	Kormakiti-Kornos, Kıbrıs'ın kuzeybatısında, Kayalar Dağları'nın sonlandığı noktada, deniz seviyesinden 100 metre yüksekte ve falezli bir arazide yer alır. Yerleşme, 1955'te kaydedilmiş; 1960'larda Dikaios ve Catling tarafından tanımlanmıştır. Miyosen ve Pleistosen dönemine ait karmaşık jeolojik yapısıyla dikkat çeker. 1972'de Stanley-Price tarafından yapılan yüzey araştırmasında yerleşme boyutları yaklaşık 50x20 m olarak belirlenmiştir. 2020'de Güzelyurt Körfezi araştırmaları kapsamında tekrar incelenmiş, erozyona rağmen yaklaşık 800 m çapında malzeme yayılımı tespit edilmiştir. Merkezdeki düzlük alan 40 m çapındadır. Yerleşmeden beyaz üzeri kırmızı boyalı, kırmızı astarlı, beyaz açkılı ve kaba mal gruplarına ait 13 parça çanak çömlek toplanmıştır. Ayrıca üç balta, dokuz öğütme taşı ve taş kap gibi sürtmetaş buluntular belgelenmiştir.
Çalışılan parça:	Yerleşmeden toplam 16 çanak çömlek parçası çalışılmıştır.
Yerleşme Adı:	**Ambelikou-Kallies**

Bölge:	Ambelikou/Bağlıköy, Güzelyurt Körfezi güneybatısı, Potamos tou Kampou Deresi batısı
Tarihlendirildiği Dönem:	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem (muhtemel)
Genel Bilgiler:	Ambelikou-Kallies, batı Kıbrıs'ta, Soli Antik Kenti'nin 1 km güneydoğusunda, deniz seviyesinden yaklaşık 50 m yüksekte konumlanmaktadır. Yerleşme, Trodos Dağları'nın alçalmaya başladığı ve Aletri ile Kireç Tepe arasında kalan bir vadide, denizel ovaya açılan bir konumda yer alır. Yaklaşık 1.5 km²'lik bir alanda yüzey araştırması yapılmış; ancak yoğun bitki örtüsü, tarım ve mülkiyet sınırları görünürlüğü sınırlandırmıştır. Ayrıca dere taşkınları ve eğimli coğrafya nedeniyle buluntuların orijinal konumları kesin olarak belirlenememiştir. 600 x 300 metrelik alanda yapılan araştırmada toplam 4 buluntu ele geçirilmiştir: 2 adet beyaz üzeri kırmızı boyalı amorf çanak çömlek parçası, 1 adet kaba mal ve 1 adet dişlemeli-çontuklu kompozit alet. Malzeme sayısının azlığına rağmen, buluntular çanak çömlekli Neolitik bağlamla örtüşmektedir.
Çalışılan parça:	Yerleşmeden toplam 3 çanak çömlek parçası çalışılmıştır.

Yerleşme Adı:	**Ambelikou–Ayios Yeorkis**
Bölge:	Trodos Dağları'nın kuzey etekleri, Ayios Liontis Deresi batısı, Gemikonağı ile Bağlıköy yolu üzerinde
Tarihlendirildiği Dönem:	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Kalkolitik Dönem
Genel Bilgiler:	Ambelikou–Ayios Yeorkis yerleşmesi, Trodos Dağları'nın kuzeye bakan eteklerinde, 170 m rakımda ve denize yaklaşık 2.5 km uzaklıkta konumlanmaktadır. 1942'de P. Dikaios tarafından keşfedilmiş, ardından 1953'te tekrar sondaj kazıları gerçekleştirilmiştir. Arazi, asfalt yol tarafından ikiye bölünmüştür. Kazılar sonucunda 4,5 metre derinliğe kadar tabakalanma gözlemlenmiş ve yuvarlak planlı mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Malzeme dağılımına göre yerleşme Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Çanak çömlek grupları arasında en yaygın olanı kırmızı açkılı ve kaba mallar olup, bunlar %50–75 ve %3–6 oranlarında temsil edilmektedir. Siyah açkılı mal grubu ise alt tabakalarda az, üst tabakalarda daha yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyaz üzeri kırmızı boyalı çanak çömlek oldukça nadir olup, genellikle %1–2 oranında temsil edilmiştir. Yerleşmenin kültürel sürekliliğine dair önemli veriler sunsa

	da, kazıların sınırlı oluşu nedeniyle stratigrafik bilgi sınırlıdır. 2020 yılında Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları kapsamında gerçekleştirilen sistematik yüzey taramasında, yerleşme ve çevresinde arazi koşullarına bağlı olarak sınırlı sayıda buluntu tespit edilmiştir. Bu durum, yerleşmenin koruma durumuna ve alanın geçmişteki arkeolojik potansiyeline ışık tutmaktadır.
Çalışılan Parça:	Yerleşmeden toplam 33 çanak çömlek parçası çalışılmıştır.

4.2.2 Güzelyurt Körfezi Yüzey Araştırması sırasında Toplanan Çanak Çömleklerin Tipolojisi

Kıbrıs'ın kuzeybatısında yürütülen Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması kapsamında elde edilen çanak çömlek verileri doğrultusunda, Philia-Drakos A, Ambelikou-Ayios Yeorkis, Kormakiti-Kornos ve Klepini-Troulli yerleşmelerinden toplanan çanak çömlek grupları biçimsel özellikleri (form, ağız, dip vb.) temelinde tipolojik olarak sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelere göre, en yaygın formlar tabak ve kaseler olup, bunları boyunlu kaplar, dışa açılan ağızlı, daralan ağızlı ve küresel gövdeli kap formları takip etmektedir.

Kase formları örneklemde en yoğun temsil edilen kap grubudur ve yarı küresel biçimli profiller sunar. Ağız çapları 10 ila 36 cm arasında değişmekte olup, dudaklar genellikle düz ya da içe doğru yuvarlatılmıştır. Tabak formları ise genellikle geniş ağız açıklığına ve göreli olarak daha sığdır. Ağız çapları 20 ila 40 cm arasında değişmektedir. Boyunlu kaplar, sayıca daha az olmakla birlikte repertuarda yer almaktadır. Bu formlarda gövde ile ağız arasında belirgin bir geçiş söz konusudur. Boyun kısmı genellikle dik ya da

hafif içbükey formdadır ve ağız açıklığı yukarı doğru daralırken dışa doğru açılmaktadır. Bu özellikler, kapların sıvı depolama ve kontrollü dökme amacıyla tasarlanmış olabileceğine işaret etmektedir. Ancak bu işlevsel yorum, doğrudan kullanım izleri veya içerik analizleri ile henüz desteklenmemiştir.

Kapların ağız yapıları da önemli biçimsel varyasyonlar göstermektedir. Özellikle kase ve tabaklarda, geniş açılı ve dışa eğimli ağız formları yaygındır. Philia-Drakos A ve Klepini-Troulli yerleşmelerinden gelen örneklerde bu ağız tipi belirgin bir şekilde belgelenmiştir. Buna karşılık, daralan veya içe kapanan ağız formları da tespit edilmiştir. Bu tür yapılar, özellikle sıvıların taşınması ya da korunmasını kolaylaştırmak amacıyla geliştirilmiş olabilir. Ambelikou-Ayios Yeorkis, Philia-Drakos A ve Klepini-Troulli örneklerinde bu ağız formunun kullanıldığı görülmektedir.

Biçimsel özellikler kadar dikkat çeken bir diğer unsur da yüzey bezemeleridir. Yüzey bezemesi, kap yüzeyine boya ya da kazıma yoluyla uygulanmakta ve çanak çömleklerin hem estetik hem de bölgesel tercihlerini anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Kap formları ile bezeme türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon gözlemlenmemiştir; bezeme tercihleri formdan bağımsız olarak bölgesel ve estetik eğilimlere göre şekillenmiş olabilir.

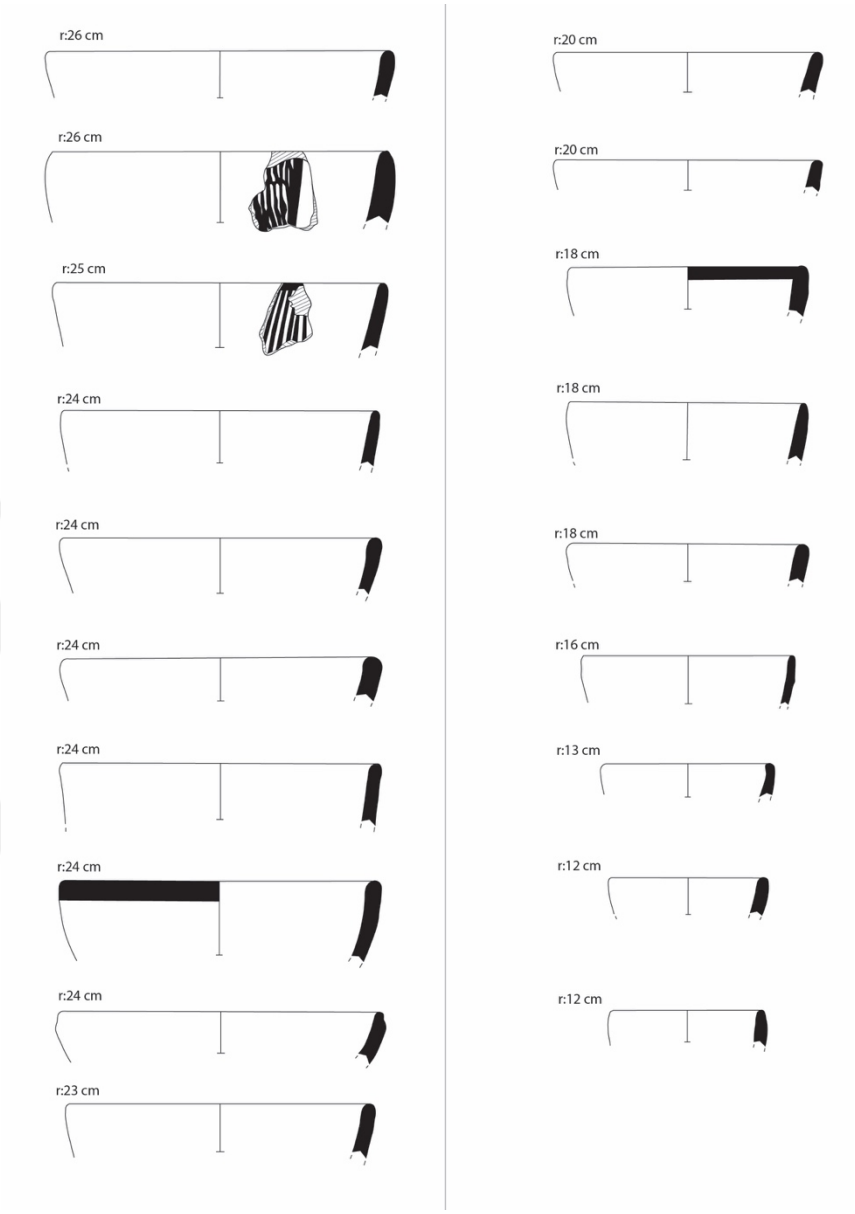
Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de yüzey dekorasyonuna sahip iki temel bezeme geleneği dikkat çekmektedir: **boya bezemeli** ve **taraklanmış bezemeli** çanak çömlekler**.**

Boya bezemeli örneklerde, kap yüzeyine önce beyaz renkli bir astar uygulanmakta, ardından demir oksit bazlı kırmızı boya ile geometrik, dalgalı ya da paralel çizgili bezemeler görülmektedir. Bu bezemeler arasında **dalgalı bantlar**, **çift paralel hatlar, daire veya çember kompozisyonları, radyal dizilimli çizgiler** ve **kafes biçimli dolgular** yaygın olarak yer almaktadır.

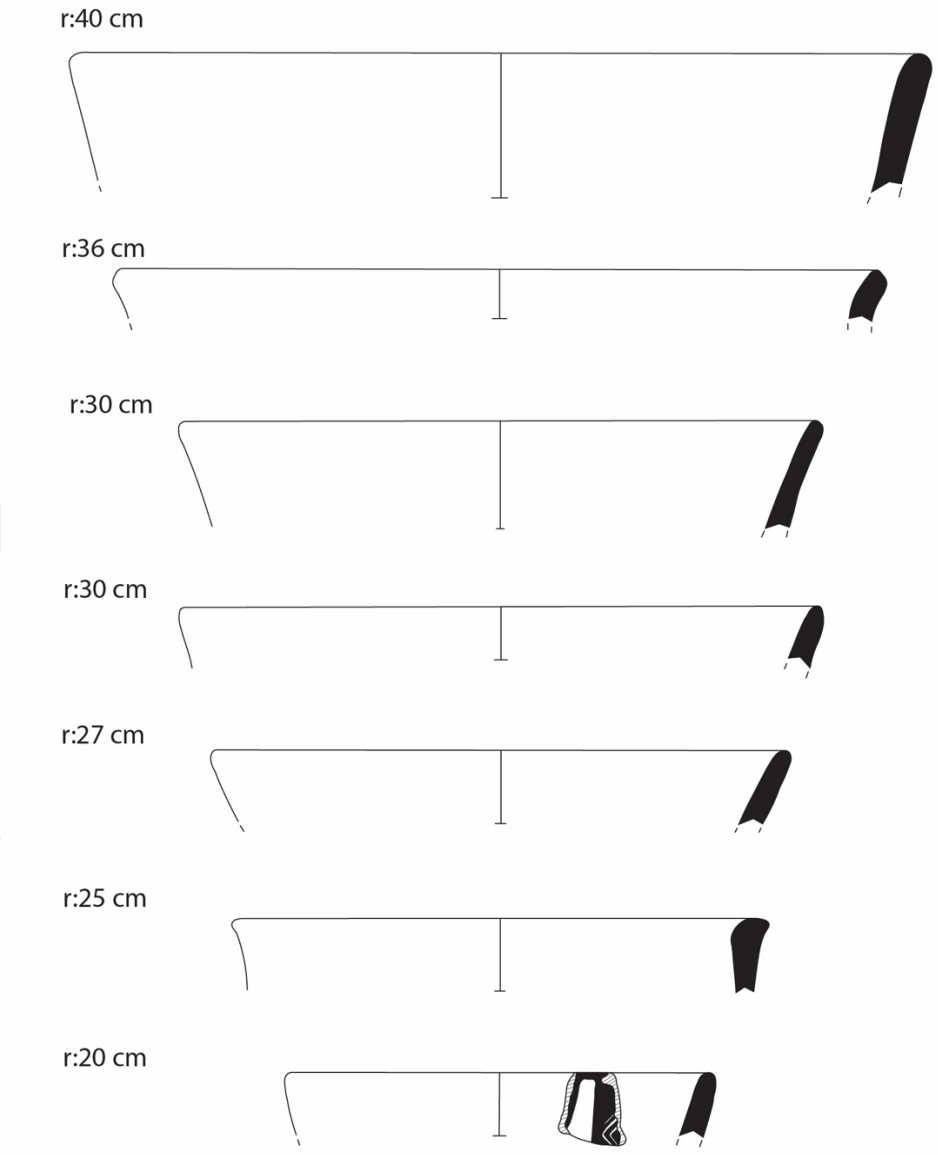
Özellikle Kıbrıs'ın kuzey yerleşimlerinde (Philia-Drakos A, Ayios Epiktitos-Vrysi, Klepini-Troulli, Ambelikou- Ayios Yeorkis, Kormakiti-Kornos, Orga- Palialona) yoğun olarak belgelenen bu boyalı kaplar, çok uçlu fırçalarla oluşturulduğu düşünülen bezemeler ile karakterizedir. Buna karşılık, adanın güneyinde yer alan Sotira-Teppes

ve Kantou-Kouphovounos gibi yerleşmelerde boya bezemenin yanı sıra taraklanmış bezeme de tercih edilmiştir. Bu teknikte, fırınlanmadan önce kap yüzeyine çok dişli bir alet yardımıyla paralel çizgiler veya dalgalı desenler uygulanmıştır. Her iki süsleme tekniği de benzer hamur bileşimi, yüzey hazırlığı ve düşük sıcaklıkta açık ocakta pişirme gibi ortak üretim pratiklerini paylaşmakta; farklılıklar esasen yüzey işlemesi ve bezeme tercihinde ortaya çıkmaktadır.

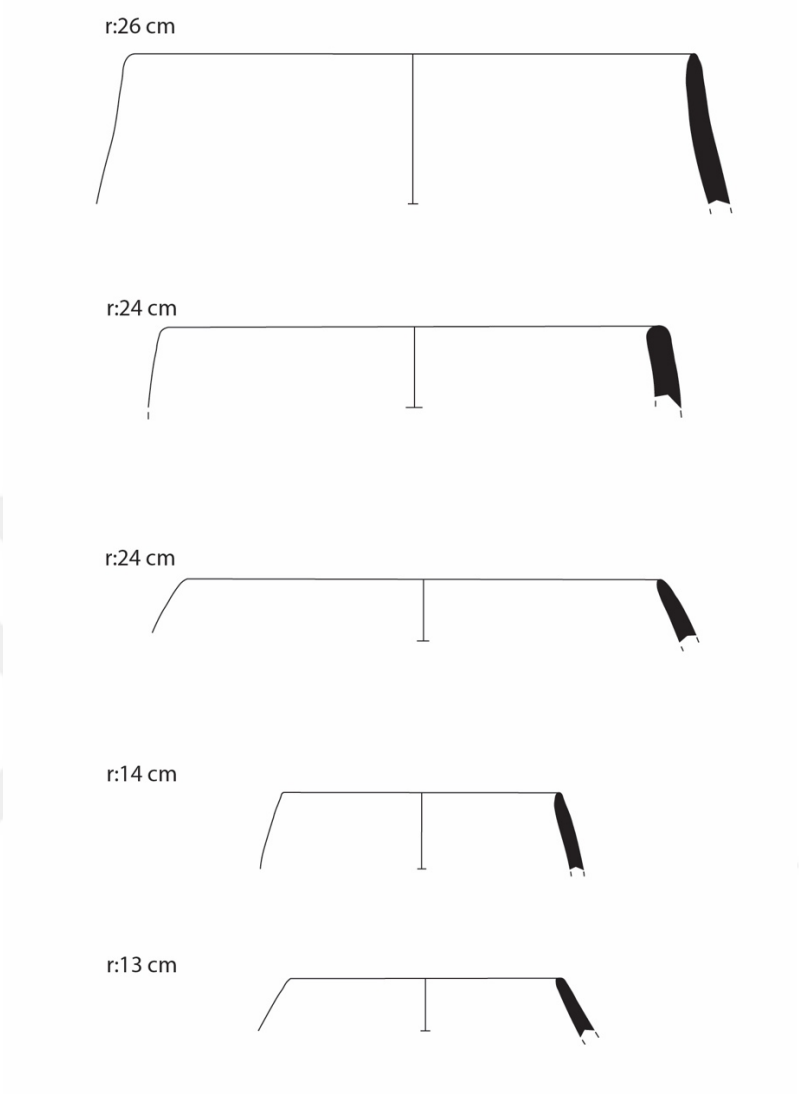
Sonuç olarak, Kıbrıs'taki çanak çömlek buluntuları, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait kap repertuarının biçimsel açıdan görece sınırlı ancak işlevsel bir çeşitlilik sunduğunu göstermektedir. Sade ve işlevsel kullanım için üretilmiş formların yanı sıra, yüzey bezemesiyle görsel nitelik kazandırılmış boya bezemeli ve taraklanmış bezemeli örnekler de belgelenmiştir. Bu durum, toplulukların işlevsel çeşitliliği ve olasılıkla sembolik/ritüel kullanımları da içeren çok yönlü bir çanak çömlek repertuarı geliştirdiğine işaret etmektedir.

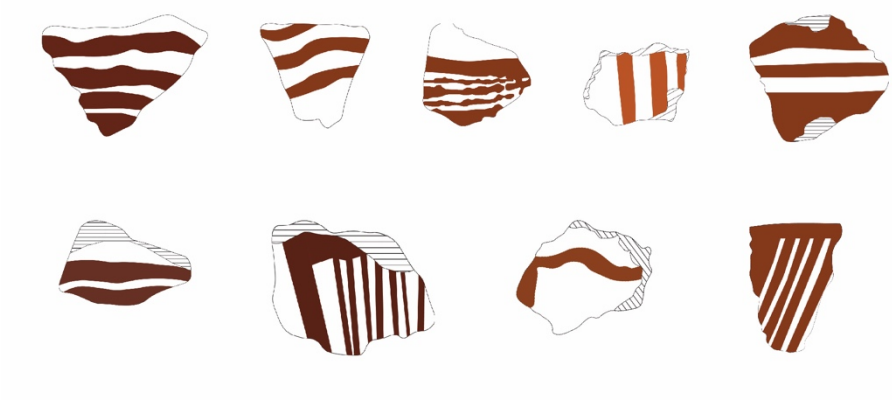
Şekil 4.21: Kase formları.

Şekil 4.22: Dışa Dönük ağızlı kaseler.

Şekil 4.23: Daralan ağızlı çömlekler.

Şekil 4.24: Linear bezeme örnekleri.

Şekil 4.25: Dalgalı bezeme örnekleri

Şekil 4.26: Kafes bezeme örnekleri

4.3. Bilinen ve Yeni Bulunan Yerleşmelerin Değerlendirilmesi

Kıbrıs'ta "kuzey grubu" olarak da bilinen beyaz üzerine kırmızı boyalı mal grubu, adanın neredeyse üçte ikisinde hakimdir ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen hemen tüm yerleşmelerde sıkça görülmektedir (Clarke, 2007). Philia-Drakos A, Klepini-Troulli, Ayios Epiktitos-Vrysi ve Sotira-Teppes gibi yerleşmelerdeki mal grupları, teknik ve stilistik olarak birbirlerine benzerlik göstermektedir. Philia-Drakos A'daki çanak çömlek koleksiyonu, kuzey grubu beyaz üzerine kırmızı boyalı mal geleneğinin en iyi temsilcilerinden biridir. %79 oranında baskın olan bu mal grubu, kuzey grubu yerleşimlerinin teknik ve stilistik bütünlüğünü göstermektedir. Ada genelinde çanak çömleklerdeki boya bezemeleri genellikle basit

ve çizgisel tasarımları içerir. Hemen hemen her yerleşimde, özellikle Vrysi, Troulli, Philia yerleşimlerinde, çizgiler, şevronlar, iç içe geçmiş daireler ve üçgenler benzer bir yaklaşımla uygulanmıştır (Dikaios, 1962; Watkins, 1970; Peltenburg, 1982; Clarke, 1992). Bu benzerlik, adalı toplulukların birbirleriyle temas halinde olduklarını işaret ederken bir yandan da nispeten kolay olan ve herhangi bir çömlekçinin yapabileceği basit bezemeleri işaret etmektedir.

Çanak çömlekteki benzerlikler ve farklılıklar, öğrenme sürecindeki taklit ve kasıtlı veya kasıtsız hatalara bağlanabilir. Ancak ister çömlekçinin tercihi ister kasıtsız bir teknik hata olsun, bu farklılaşmayı el yapımı çanak çömlekler üzerinden ayırt etmek zordur. Kıbrıs'ın nispeten büyük bir ada olduğunu düşünürsek, her köyün çömlekçisinin farklı olabileceğini ya da köydeki her hanenin kendi çömlekçiliğini yapmış olabileceğini göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece ada içinde bile hem yakın hem de uzak yerleşimlerin çanak çömlek üretim ve tasarım yaklaşımlarında farklılıklar görülmesi kaçınılmaz olacaktır (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023).

Benzer şekilde güney ve güneydoğu Anadolu, kuzey Levant ve kuzey Mezopotamya'da da Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de Hassuna ve Halaf Kültürleri ile özdeşleşmiş baskın bir boyalı kültürü görmek mümkündür. Kıbrıs'ın özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de çevresindeki anakara ile çağdaş bir Neolitikleşme süreci yaşadığı düşünüldüğünde, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de benzer bir gelişim süreci göstermiş olması oldukça mümkündür. Buna göre, Kıbrıs'taki Neolitik Kültürün anakara ile belirli etkileşimler yaşamış olması olasıdır. Ancak bu kalıplar topluma, doğal çevreye ve ihtiyaçlara göre değişebileceğinden yeni varyasyonlar da ortaya çıkmış olabileceği göz önünde bulunmalıdır.

Adadaki boyalı mal grupları genel olarak incelendiğinde MÖ 7.-6. bin yıllarda Doğu Akdeniz Bölgesi'nde yaygın olarak görülen baskın boyalı kültürün bir parçası oldukları görülmektedir. Ayios Epiktitos-Vrysi, Philia-Drakos A, Kormakiti-Kornos ve Orga-Palialona gibi yerleşimlerde baskın olan beyaz üzerine kırmızı boyalı mal grubu, bu kültürlerin teknolojik ve estetik bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu kültürün Kıbrıs'a nasıl ulaştığı ya da Kıbrıs'a ulaşan bu kültürün Halaf kökenli bir kültür olup olmadığı tartışma konusu olsa da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de

Kıbrıs ve anakara etkileşiminin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de devam etmiş olabileceğini yorumlamak yanlış olmayacaktır. Kuzey Levant, güney ve güneydoğu Anadolu'daki MÖ 7. ve 6. binyıl yerleşimlerindeki boyalı mal gruplarına bakıldığı zaman, Kıbrıs'taki MÖ 5. ve 4. binyıl boyalı mal grupları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Genelleme yapmak gerekirse, Kıbrıs'ın, Doğu Akdeniz bölgesine yayılmış baskın boyalı mal grubu kültürünün geç bir yansıması olabileceğini işaret etmektedir.

Kıbrıs'taki radyometrik tarihlendirmelerin yetersizliği ve bahsi geçen tarihlendirmelerin oldukça eski tarihlerde yapılmış olmasından dolayı, boyalı mal grupları kültürel olarak ele alındığı zaman Kıbrıs'taki boyalı kültürü ile çevre anakaradaki baskın boyalı kültürü birbirini tamamlayan bir tablo oluşturmaktadır. Ayiso Epiktitos-Vrysi, Kormakiti-Kornos ve Orga-Palialona gibi yerleşimlerin olası denizcilik ve tarım faaliyetlerini birleştiren stratejileri, Kıbrıs'ın Halaf gibi kültürlerle etkileşim ve kültürel alışveriş içinde olduğunu düşündürmektedir. Bu yerleşimlerdeki çömlekçilik uygulamaları ve ada içindeki konumları, adanın Doğu Akdeniz ağlarına entegre olduğunu düşündürmektedir. Ancak adada yapılan radyometrik analiz sonuçlarının anakaraya göre oldukça geç tarihler sunması bu durumu sorunsallaştırmaktadır. Yeni bilimsel çalışmaların hayata geçirilmesi ve güncel sonuçların elde edilmesi ile radyometrik sonuçların kültürel kronolojiye uyum sağlayacağı ve aradaki geniş zaman aralığının daraltacağı düşünülmektedir.

Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem hakkında daha fazla araştırma ve yeni verilerle, çevre kültürel bölgelerdeki baskın kültürlerin Kıbrıs ile etkileşimleri daha net verilerle ortaya koyulabilir. Neolitikleşme sürecinin sonraki aşamalarında Kıbrıs'ın çevre kültürel bölgelerdeki baskın kültürlerden kopuk olamayacağını, ada izolasyonu ve denizaşırı seyahatlerin zorluğu nedeniyle çevredeki gelişme ve değişimleri biraz geriden takip etmiş olabileceğini fikrini ortaya koyabiliriz. Baskın boyalı kültürünün görüldüğü yerleşimlerde veya yeni saptanacak yerleşimlerde kazıların gerçekleştirilmesi ile elde edilecek sonuçlar, Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi'ne yönelik geç yansıma algısını değiştirme potansiyeline sahiptir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kıbrıs Adası'nın Neolitik Dünyadaki Yeri

Darwinist yaklaşıma göre adalar, belirgin sınırlarla çevrili, kendine özgü ve üzerinde yaşayan topluluklarıyla kolayca tanımlanabilen kara parçalarıdır (MacArthur ve Wilson, 2001). Biyocoğrafik yaklaşıma göre ise adalar, zihnin ayırt etmeye başladığı ilk birimlerdir. Adaların kolonizasyon sürecinde genel olarak, biyolojik evrim ve kültürel gelişme, kolonileşen nüfusun yeni yerleşim yerindeki göreli izolasyonundan güçlü bir şekilde etkilenir. Kolonizasyonu gerçekleştiren ve kolonileştirilen toplumlar arasında temas yoksa veya minimum düzeyde ise, biyolojik açıdan, kolonizasyonu gerçekleştiren toplumun demografik yapısı ve kültürü doğal seçilime tabi olur. Kolonileştirilen toplumlar küçükse, kolonizasyonu gerçekleştirenin etkisiyle mikro evrimsel değişiklikler meydana gelebilir. Bunun aksine, kolonileştirilen toplum nispeten büyük veya dayanıklı ise ve kolonizasyonu gerçekleştirenin anakara ile teması kısıtlıysa, kolonizasyonu gerçekleştiren, yerleştiği yerde zaman içinde düzene uyum sağlayabilir. Ancak, devam eden melezleşme derecesine bağlı olarak iki toplum arasındaki etkileşim azalır ve kaybolur (Ehrlich ve Raven, 1969; Memmi, 1991; MacArthur ve Wilson, 2001, 178-179; 2016). Daha önceden yerleşim görmemiş bir adanın kolonileştirilmesinden sonra, kolonize edilen yerin dış dünya ile iletişimi sınırlıysa, kolonileştirilen toplum yeni coğrafyada ekonomik gereksinimlerle başa çıkabilmek için anakarada kullandıkları tekniklerden farklı yöntemler ve bakış açıları geliştirmeleri gerekebilir. Kolonileştirme bilinçli bir şekilde gerçekleştirilse bile, mevcut kaynaklardaki farklılıklar yerel kültürün yeniden kurulmasını zorlaştırabilir. Kolonizasyonun ardından dış dünya ile temasın derecesi, kolonileştirilen toplum ve anakara arasındaki iletişim, bu farklılıkların açıklanmasında önemli bir role sahiptir. Kolonizasyon süreci sırasında ve sonrasında yoğun bir

etkileşim devam ettirilirse, ihtiyaçlar, malzemeler, iş gücü ve diğer kaynaklar anakaradan kolayca sağlanabilirse, yerel kaynakların kullanımı için özel tekniklerin geliştirilmesinin önüne geçilebilir. Arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, tarih gibi disiplinlerde detaylı bir biçimde incelenen kolonizasyon sürecindeki kültürel alışveriş ve etkileşim, kolonileştirilen kültürlerin melezleşmesini veya dönüşmesini sağlamaktadır. Bu süreçte, geleneklerin, inançların ve uygulamaların birbiriyle harmanlanması sonucunda yeni kültürel formlar ortaya çıkmaktadır (Burke, 2009). Yeni geleneklerin ve inançların tanıtılması genellikle kolonileşmenin bir parçası olup, melez inanç sistemlerinin oluşmasına sebep olmaktadır (Eck, 1993). Ayrıca, köken toplum ile kolonileştirilen toplumlar arasındaki gıda alışverişi, yerel mutfaklara yeni bitkilerin ve hayvanların tanıtılması ve pişirme tekniklerin katılmasını sağlarken, beslenme biçimine uyumlu hale getirilen yerel uygulamaları da içermektedir (Spataro ve Villing, 2015). Bununla birlikte, kolonileştirme süreci yeni tarzlar, malzemeler ve semboller oluşturarak sanatsal ifadeyi etkilemekte yeni sanat formlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Said, 1994).

Tarihöncesi çağlara ait veriler, ada kültürlerinin oluşumunda birçok farklı kültür ve coğrafyanın izlerinin bulunduğunu işaret etmektedir. Bu bağlamda, adalar birçok farklı kültürün etkisiyle ortaya çıkan yeni bir kültürden ziyade, sentez bir kültür olarak değerlendirilmelidir (Graham v.d., 2017; Leppard v.d., 2022).

Antik DNA çalışmaları, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de Batı Anadolu'dan Ege Adaları'na gerçekleşen göçlerin, Ege Neolitik topluluklarının genetik yapısında belirleyici olduğunu desteklemektedir. Daha sonraki dönemlerde, özellikle Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ve Kalkolitik Çağ'da, Levant ve Kafkasya'dan gelen ek genetik izler tespit edilmiştir. Bu durum, Ege adalarının farklı kültürel gruplarla etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır (Skourtanioti v.d., 2023). Özellikle, Anadolu'daki Neolitik çiftçilerin göçleri, Ege adalarındaki genetik havuzda belirgin izler bırakmıştır. Bu durum, Neolitik Çağ'da denizcilik faaliyetlerinin ve ticaret ağlarının kültürel etkileşimi nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır (Fernández v.d., 2014). Buna ek olarak, genetik analizler, doğrultusunda Ege adalarındaki erken tarımcı-çiftçi toplulukların genetik olarak Levant ve Anadolu kökenli olduklarını ve

bu toplulukların yerel avcı-toplayıcı topluluklarla karışarak farklı bir kültürel yapı oluşturduklarını göstermektedir (Kılınç v.d., 2017). Bu bulgular, Neolitik Ege'nin, çeşitli kültürel etkilerin bir araya gelerek sentez bir kültürel yapı oluşturduğu fikrini desteklemektedir (Leppard, 2022).

Pasifik Okyanusu'nun merkezi ve güneyindeki geniş bir coğrafyaya yayılmış Polinezya adalarındaki kültürel çeşitlilik, farklı kökenlerden gelen etkilerin bir araya gelmesiyle açıklanmaktadır. Arkeolojik ve genetik çalışmalar, Polinezya topluluklarının denizcilik yetenekleri sayesinde geniş bir coğrafyaya yayıldığını ve adalardaki kültürel dokunun çeşitli etkilerle zenginleştiğini göstermektedir (Ioannidis v.d., 2021). Bu sürekli temas ve etkileşim, Polinezya'nın bir kültürler karışımı haline gelmesini sağlamıştır (Horsburgh ve McCoy, 2017).

İber Yarımadası'ndan Kanarya Adaları'na yapılan göçler, yerel toplulukların kültürleriyle harmanlanarak yeni bir kültürel sentezin doğmasına neden olmuştur. Arkeolojik buluntular ve tarihsel kayıtlar, bu süreçlerin karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle Akdeniz kıyılarındaki Neolitik toplulukların tarım ve çanak çömlek teknikleri, Kuzey Afrika'dan gelen etkilerle birleşerek Kanarya Adaları'nda yeni kültürel unsurların oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bu etkileşimler, deniz yolculukları ve ticaret ağları sayesinde gerçekleşmiş, bölgedeki yerleşim ve sanat pratiklerini derinlemesine etkilemiştir. Sonuç olarak, Kanarya Adaları, İber Yarımadası ve Kuzey Afrika arasındaki yoğun etkileşimler, adalarda bir sentez kültürünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. (Garcia-Martinez De Lagran, 2015; Fregel v.d., 2019).

Adaların kültürel yapıları, antropolojik, arkeolojik ve genetik yaklaşımlar açısından incelendiğinde, birçok farklı kültürün ve coğrafyanın izlerini taşıyan sentez kültürlerin oluştuğu anlaşılmaktadır. Darwinist ve biyocoğrafik yaklaşımlar, adaların evrimsel ve kültürel gelişimini izolasyon ve melezleşme derecelerine bağlı olarak açıklar. İzole adalar, benzersiz kültürel özellikler geliştirirken, etkileşim içindeki adalarda melez ve yeni karışım kültürler ortaya çıkar. Arkeolojik kalıntılar, bazı adaların çağlar boyunca çeşitli kültürel etkilerin buluşma noktası olduğunu işaret etmektedir. Bu sentez sürecini destekleyerek, somutlaştıran genetik analizler ve antropolojik çalışmalar,

adaların kültürel evrim süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Sonuç olarak, adaların birçok farklı kültürden ve coğrafyadan izler taşıdığı dolayısıyla sentez yapılar oluşturduğu fikri olasıdır. Ancak bu yaklaşımlar, mevcut verilere dayanan olasılıklar olarak değerlendirilmelidir ve yeni araştırmalarla desteklenmelidir.

Neolitik toplulukların Kıbrıs'a ulaşması, 10. bin yılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Bu dönemde ada, Orta Anadolu ve Kuzey Levant ile paralel bir gelişim sergilemiş, ancak bu hızlı ilerleme kısa sürede yavaşlamıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in ardından hem adada gelişen kültür, Levant ve Anadolu ile olan bağlantısını sürdürememiştir. Bu durumun sebepleri arasında, eşitlikçi sosyal yapının devam ettirilmesi, tarımsal faaliyetlerin Mezopotamya alageyiği avcılığına gölge düşmesi ve yuvarlak mimarinin uzun süreli kullanımı gibi unsurlar yer almaktadır (Peltenburg v.d., 2003; Clarke, 2013).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'daki gelişim sürecini daha iyi anlamamız için yeni teoriler ve bakış açıları sunmaktadır. Adadaki Neolitik yerleşimlerin sosyal ve ekonomik yapısının, ekolojik değişimler ve yerleşim stratejileri doğrultusunda şekillendiği ortaya koyulmaktadır. Özellikle sosyal yapının karmaşıklığı ve değişen ekolojik koşulların, Kıbrıs Neolitik topluluklarının adaptasyon süreçlerinde kritik bir rol oynadığı gözlenmektedir. Son arkeolojik bulgular, Ayia Varvara-Asprokremnos ve Kalavasos-Tenta gibi yerleşimlerde tarımsal üretim ve avcılığın uzun bir süre bir arada devam ettiğini, bunun da ekonomik ve sosyal örgütlenmede belirleyici bir unsur olduğunu düşündürmektedir (Manning v.d., 2010; Clarke & Wasse, 2019). Kıbrıs'ın çevre anakaraya göre daha geri kaldığı ve geç tarihler sunduğu düşüncesi, çoğunlukla geçmişte yapılan sınırlı sayıda kazı ve araştırmalara dayanmaktadır. Bu genellemeler, sadece az sayıdaki kazının sonuçlarıyla ortaya atılmış olup, adanın Neolitik Çağ'daki sürecini tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Buna karşın, son yıllarda sürdürülen paleoçevresel ve jeoarkeolojik araştırmalar, Kıbrıs'ın arkeolojik ve kültürel gelişimini yeniden değerlendirmemize olanak tanımaktadır. Akanthou-Arkosykos, Ayia Varvara-Asprokremnos ve Kalavasos-Tenta gibi yerleşmelerden elde eidlen yeni veriler, adada insan varlığının

ve Neolitikleşme sürecinin anakara; Kuzey Mezopotamya, Levant ve Anadolu ile daha erken dönemlerde bağlantılı olduğunu işaret etmektedir. Bu kapsamda, Kıbrıs'ın izole ve gecikmeli bir bölge olduğu şeklindeki görüşler, yeni arkeolojik ve çevresel bulgular doğrultusunda yeniden gözden geçirilmelidir (Şevketoğlu, 2000; Manning v.d., 2010; Şevketoğlu ve Hanson; 2015; Clarke & Wasse, 2019). Henüz keşfedilmemiş yerleşimlerden elde edilecek veriler, Kıbrıs'ın veri havuzunu genişleterek çevre anakaralar ile daha uyumlu bir kronoloji sunabilir. Ancak, bu hala belirsiz bir durumdur.

Geleneksel bakış açısıyla, toplulukların teknolojik gelişim göstermemesi ve alışılagelmiş bilgileri kullanmaları geri kalmışlık olarak yorumlanabilir. Ancak, ada topluluklarının kendi ihtiyaçlarına göre teknolojik gelişimleri bilinçli olarak tercih etmeme olasılığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Kıbrıs'taki Neolitik topluluklarının teknolojik tercihlerinin genellikle ekolojik sürdürülebilirlik ve sosyal dayanıklılığı artırmaya yönelik olduğunu düşündürmektedir (Manning v.d., 2010; Clarke, 2013). Adadaki yerleşimlerin avcı-toplayıcılık ve tarımsal üretimi birleştiren karma ekonomi modelleri geliştirdiğini göstermektedir (Clarke, 2013). Buna ek olarak, Levant ve Anadolu'daki Neolitikleşme sürecini yönlendiren demografik ve ekonomik baskının Kıbrıs'ta bulunmaması, bu sürecin adada daha yavaş ve ekolojik uyumlu bir biçimde gelişmesine yol açmış olabilir (Manning v.d., 2010; Clarke, 2013).

Kıbrıs'ı çevreleyen anakara kıyılarındaki topluluklarla ile Kıbrıs'taki gruplar arasındaki ilişkileri anlamaya çalışırken mevcut verilerin düzensiz ve yetersiz olduğu açıktır. Ancak, güney ve güneydoğu Anadolu ile kuzey ve güney Levant'ta yapılan kapsamlı araştırmalar, Kıbrıs'taki eksik verilere rağmen önemli bir model sunmaktadır. Bu araştırmalar, Kıbrıs'ın gelişim sürecine dair daha ayrıntılı ve kapsamlı bir anlayış elde etmemizi sağlamaktadır. Örneğin, izotopik analizler ve genetik çalışmalar, adadaki toplulukların kökenleri ve göç yolları hakkında yeni bilgiler sunmaktadır (Clarke, 2013). Dolayısıyla, gelecekteki araştırmalar, adanın kronolojik ve kültürel bağlamını daha iyi aydınlatabilir.

5.1 Toplumlar Arası İlişkileri Tanımlamada Kullanılacak Göstergeler

İletişim ağları, tarihöncesi arkeolojisinde hala güncelliğini sürdüren ve gittikçe daha da önem kazanan konulardan biridir. Bu iletişim, kara veya deniz yoluyla etkileşim kavramlarını ele alabilmek için, insan davranışlarını sayısal tahminler yaparak açıklamaya çalışmaktadır. Ağ kavramı, insan topluluklarıyla maddi kültür arasındaki bağlantıyı gösterebilmek için bir araç olarak şekillenmeye başlamıştır (Donnellan, 2020). Aynı coğrafi bölgede olsun veya olmasın iki topluluğun birbiriyle olan sosyal ve maddi etkileşimi toplumlar arası ilişki olarak tanımlanmaktadır. Bölgesel veya lokal toplumlar arası sosyal etkileşim genellikle değerli nesnelerin ya da yerel ürünlerin değiş tokuşu ile ilişkilendirilir (Emmerson, 1976).

Tarihöncesi toplulukların hem sosyal hem de maddi etkileşimleri, günümüz çalışmalarındaki "bağlantısallık" kavramı ile paralellik göstermektedir. Bu kapsamda, toplulukların coğrafi ayrımlarla sınırlı kalmadan, farklı ölçeklerdeki ilişkileri, maddi kültür değiş-tokuşu ile analiz edilebilmektedir (Hodder, 2012). Bu perspektif, ilişkilerin tanımlanmasında yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal ve ideolojik anlamda da toplulukları çözümlememizi sağlamaktadır.

Son yıllarda, arkeolojik araştırmalar ve teknolojik ilerlemeler, tarihöncesi toplulukların iletişim ağlarının karmaşıklığını daha iyi anlamamıza olanak tanımıştır. Özellikle, radyokarbon tarihleme, izotop ve DNA analizleri gibi yöntemler, bu ağların ne kadar geniş ve çeşitli olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Kıbrıs'ta Neolitik Çağ'a ait yerleşimlerde bulunan obsidyen ve çanak çömlek gibi maddi kültür unsurları, adanın uzak bölgelerle olan ticaret ve iletişim ağlarının varlığını göstermektedir (Knapp, 2013).

Kıbrıs'ta toplumlar arası ilişkiler ve sosyal karmaşıklığın tartışılması çok farklı parametrelerin değerlendirilmesiyle yorumlanabilir. Bunlardan bir tanesi, bölgeler ve yerleşimler arası etkileşimin ölçeği ve yoğunluğudur. Etkileşimi ölçmek için benzerlik ve farklılık oranları önemli rol oynayacaktır. Ayrıca, sosyal ağ analizleri ve mekansal analizler gibi yeni metodolojiler, bu ilişkilerin doğasını ve dinamiklerini daha detaylı bir şekilde incelememize olanak tanımaktadır. Örneğin, bilgisayar tabanlı

simülasyonlar ve modellemeler, tarihöncesi toplumların nasıl ve neden etkileşimde bulunduklarına dair yeni hipotezler geliştirilmesine yardımcı olmaktadır (Brughmans, 2013). Bu bağlamda, Kıbrıs'ın tarihöncesi toplumları arasındaki ilişkilerin anlaşılması, yalnızca maddi kültür unsurlarının dağılımına değil, aynı zamanda bu unsurların sosyal ve ekonomik bağlamlarına da bağlıdır. Sonuç olarak, bu tür çalışmalar, tarihöncesi toplumların dinamiklerini ve karmaşıklığını anlamamıza katkıda bulunarak, geçmişin sosyal ağlarını yeniden inşa etmemizi sağlar.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de Kıbrıs ve çevreleyen anakara ile güçlü bağlantıların varlığı yadsınamaz (bkz. 2. bölüm). Bahsi geçen dönemin ardından Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de anakara ile ilişkili bağlantılara dair kanıtların azalmasının sebebi halen net bir şekilde söylenemiyor olsa da bunun birden çok sebebi olabilir. Ada izolasyonu veya kültürel izolasyon buradaki toplulukların muhafazakarlığının belirtisi olabilir. Bununla beraber iç temaslar da her ne kadar coğrafyanın zorluğuyla alakalı olarak kıt olsa da tahmin edilenden daha güçlüdür. Kıbrıs'taki Neolitik toplulukların birbirlerinin farkında oldukları ve birbirleriyle çeşitli yönlerden temas halinde oldukları Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerinin birçoğunda obsidyenin bulunması veya Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmelerindeki mimari gelenek ile çanak çömlek stillerinin benzeşmesiyle ortaya koyulmaktadır. Bu temasları sadece kullandıkları hammadde (obisdyen, pikrolit) tercihleriyle sınırlamak doğru olmayacaktır. Hammadde yanında teknoloji ve kullanım süresi de belirleyicidir. Bu doğrultuda adadaki toplulukların birbirlerinden bir şeyler öğrendikleri ve alışveriş yaptıkları ortaya çıkmaktadır (Knapp, 2013).

Bitkiler ve hayvanlar, birçok tarihöncesi toplum için hayati öneme sahipti. Yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında büyük bir rol oynamaktadır. Tarım, avcılık ve balıkçılık gibi faaliyetlerle elde edilen bitkisel ve hayvansal kaynaklar, toplumların beslenme gereksinimlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Bununla birlikte, obsidyen gibi hammaddeler, avlanma gibi temel ihtiyaçları karşılamak için kullanılan teknolojik aletlerin yapımında önemlidir. Bu hammaddelerin işlenmesi ve kullanılması, bir toplumun teknolojik bilgi ve becerilerini yansıtırken, aynı zamanda ticaret yoluyla farklı toplumlar arasında bağlantılar

kurulmasına da olanak tanımaktadır. Öte yandan, pikrolit hammaddesinden yapılan süs eşyaları, toplumlarda sosyal statüyü, zenginliği ve kültürel değeri temsil etmektedir. Bu tür eşyaların yapımı ve kullanımı, sanatın ve estetiğin toplum içindeki rolünü yansıtırken, süs eşyalarının ticareti ise kültürel etkileşimleri ve değişimleri işaret etmektedir. Bu parametreler, toplumlar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri anlamak için önemli bir araçlardır. Örneğin, bir toplumun obsidyen kaynaklarına erişimi, diğer toplumlarla olan ticaret ilişkilerini ve teknolojik gelişim seviyesini etkileyebilir. Benzer şekilde, örneğin pikrolitten yapılmış süs eşyalarının kullanımı ve ticareti, kültürel değişimleri ve toplumlar arası ilişkileri şekillendirir. Bu nedenle, tarihöncesi toplumların sosyal ağlarını ve etkileşimlerini anlamak, geçmişin karmaşık ve dinamik yapısını yeniden kurgulamamıza olanak sağlar. Etkileşimi işaret eden çeşitli parametrelerin olduğunu, bunlardan maddi olanlarının bazılarına ulaşabildiğimizi ve bazılarına ulaşamadığımızı, ayrıca doğrudan ulaşamadığımız manevi parametrelerin de olacağını unutmamakta fayda vardır. Ancak, maddi kültür unsurlarının incelenmesi, toplumlar arası etkileşimlerin ekonomik ve sosyal temellerini anlamak için en somut ve güvenilir veriyi sunmaktadır. Bu yaklaşım, geçmiş toplulukların gelişim süreçlerini ve dinamiklerini daha nesnel bir biçimde değerlendirmemize yardımcı olur.

Bu kapsamda toplumlar arası ilişkileri tanımlamak için maddi unsurları kapsayan çok boyutlu göstergeler kullanılmıştır. Hammadde dolaşımı, teknoloji transferi, hayvan ve bitki türlerinin dolaşımı, analojik benzerlikler, sembolik ve kültürel değerlerin aktarımı, ulaşım teknolojileri ve insan hareketliliği gibi parametreler, etkileşim ağlarını değerlendirmede temel alınmıştır. Bu göstergeler, tarihöncesi toplumların yalnızca ekonomik ve teknolojik ilişkilerini değil, aynı zamanda sosyal ve ideolojik bağlantılarını da anlamamıza olanak tanımaktadır.

5.1.1 Hammadde Dolaşımı

Hammadde takasının incelenmesi ve bu hammaddelerin kaynaklarının belirlenmesi, tarihöncesi değiş tokuş ve ticaretin maddi temellerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Kıbrıs, aşı boyası, şist, mermer, bazalt ve pikrolit gibi çeşitli hammaddeler bakımından zengin bir coğrafyaya sahiptir. Ancak, bu zenginlik

obsidyen açısından geçerli değildir; çünkü bu volkanik camı üreten bir volkanizmanın olmamasının yanında adanın jeolojik olarak hiçbir zaman anakaraya bağlı olmaması nedeniyle, doğal olarak bulunmamaktadır. Bu bağlamda, Kıbrıs'ta bulunan obsidyenin dışarıdan getirildiği tartışmasız bir gerçektir. Yapılan kapsamlı analizler, Kıbrıs'ta bulunan obsidyen koleksiyonunun büyük çoğunluğunun Orta Anadolu'dan geldiğini ortaya koymaktadır. Parekklisha-Shillourokambos yerleşiminden seçilen 64, Akanthou-Arkosykos'tan 10, Kissonerga-Mylouthkia'dan 8 ve Kalavassos-Tenta'dan alınan 6 örnek olmak üzere, toplam 88 parça üzerinde yapılan analizler sonucunda, Akanthou-Arkosykos'taki tek Nenezi Dağı obsidyen örneği dışında, geri kalan 87 parçanın kökeninin Göllüdağ olduğu belirtilmiştir (Şevketoğlu, 2008). Bu sonuçlar, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'daki iletişim ağlarının ne kadar geniş ve çeşitli olduğunu maddi temeller üzerinden açıkça ortaya koymaktadır.

Şekil 5.1: Shillourokambous, Mylouthkia, Arkosykos ve Tenta yerleşimlerinden obsidyen örnekleri (Şevketoğlu, 2008, Şekil:6; Moutsiou, 2019, Şekil 4;).

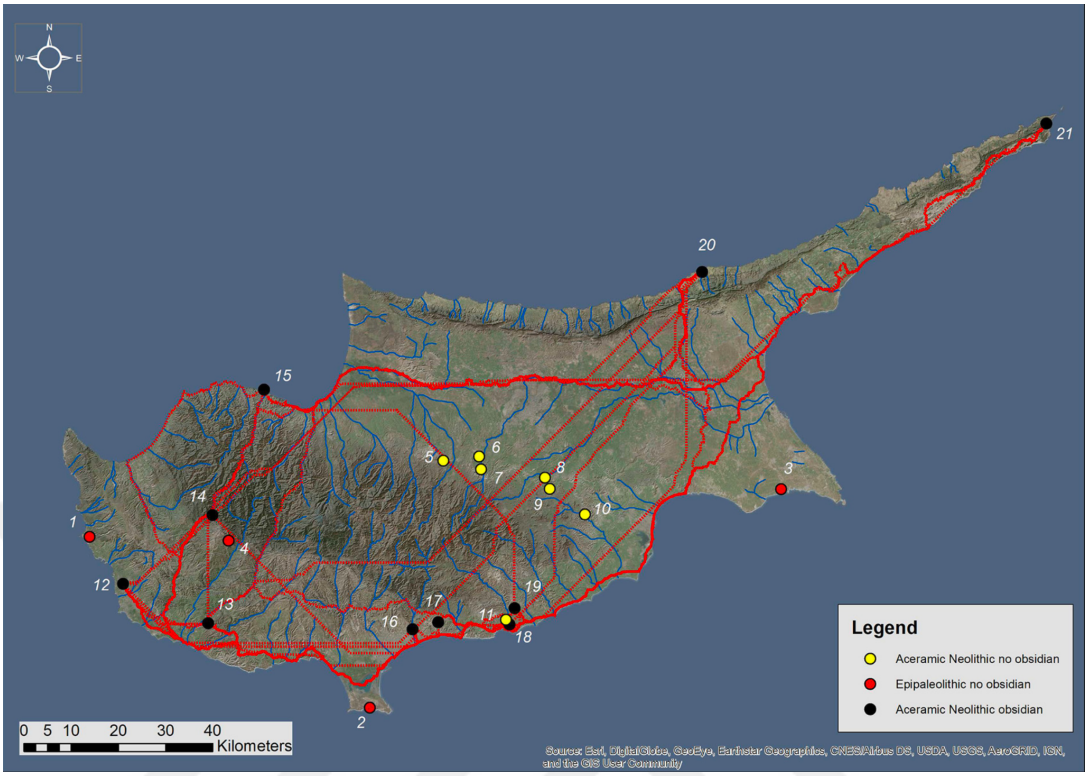
Kıbrıs'ta bulunan obsidiyenlerin her ne kadar kaynakları biliniyor olsa da hammaddenin adaya doğrudan nereden ulaştığına dair kesin veriler henüz mevcut değildir. Bu obsidiyenlerin kaynağından çıktıktan sonra farklı bir bölgeye taşınmış ve ardından Kıbrıs'a ulaşmış olabileceği olasılığı hala tartışma konusudur. Kıbrıs'ta obsidiyenin varlığı, adaya anakaradan geliş gidişlerin olduğunu işaret ederken, bu süreçlerin karmaşık ve çok aşamalı bir yapıya mı yoksa tek seferlik ziyaretler sonucu mu gerçekleştiği sorusuna henüz kesin bir yanıt bulunamamıştır. Ancak, obsidyen buluntularının boyutları ve kütle ağırlıkları göz önüne alındığında, bunların taşınmasının zor olmayan buluntular olduğu anlaşılmaktadır[3].

Kıbrıs ve anakara arasındaki obsidyen değiş tokuşu, bu toplulukların maddi dünyaları ile nasıl dolandıklarını anlamamız için önemli bir ipucu sunar. Obsidyenin adaya getirilmesi, sadece fiziksel bir hammadde taşımacılığı değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel bağlantıların da olduğu bir ağın parçasıdır. Ian Hodder'in dolanıklık kavramına göre, insanların maddi dünya ile karşılıklı bağımlılık ilişkileri vardır ve bu ilişkiler zamanla karmaşık hale gelir (Hodder, 2012). Kıbrıs'taki Neolitik toplulukların, kendi doğal çevrelerinde bulunmayan kaynaklara ulaşma çabaları, bu dolanıklığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, obsidyen değiş tokuş ağlarının varlığı, Kıbrıs'taki Neolitik toplulukların Doğu Akdeniz'deki geniş ticaret ağlarına katılımından çok, kendi içsel gereksinimlerini karşılamak amacıyla oluşturdukları bir strateji olarak değerlendirilebilir. Bu stratejik dolanıklık hem maddi hem de manevi unsurları içeren karmaşık bir ilişkiler ağını yansıtır (Hodder, 2012; Şevketoğlu, 2008; Moutsiou, 2019).

Kıbrıs'ta yaşayan topluluklar, Holosen'in başlarında doğal çevrelerini ve çevredeki kaynaklardan nasıl faydalanabileceklerinin farkındaydılar. Özellikle oldukça erken tarihlerde kullanılmaya başlanan kuyular, burada yaşayan toplulukların tatlı suyun farkında olup, depolama amaçlı kuyuları inşa ettiklerini işaret etmektedir (Peltenburg v.d., 2003). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de obsidyenin ada içinde 30-220 km mesafede dolaştığı ve yaygın bir biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemde, obsidyenin uzun mesafeler boyunca taşınması, toplumların sosyal ve ekonomik

[3] Müge Şevketoğlu ile sözlü görüşme.

yapılarının karmaşıklığını göstermektedir. Bu durum, obsidyenin sadece bir hammadde değil, aynı zamanda sosyal statü ve güç göstergesi olarak da kullanıldığını düşündürmektedir (Moutsiou, 2019). Bunun yanı sıra Orta Anadolu'dan yaklaşık 300-400 km mesafeden bir materyalin gelmesi/getirtilmesi dikkat çekicidir. Obsidyeni elde etmek için harcanan çabayı sosyal veya ekonomik terimler ile açıklamak zordur (Moutsiou, 2019). Bununla beraber Akanthou ve Shillourokambos'taki obsidyen yadsınamayacak miktardadır. Özellikle Akanthou'daki 5000 adet bitirilmiş durumdaki obsidyen parça, yerleşimin ada için temin ve dağıtım durağı olabileceğini düşündürmektedir (Şevketoğlu, 2008). Bu tür büyük ölçekli taşımaların ve dağıtımların, yerel topluluklar arasındaki sosyal ilişkileri ve güç dinamiklerini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Şu anki verilerle bu obsidyenlerin tek seferde mi yoksa birden fazla gidiş gelişi mi işaret ettiği bilinmiyor olsa da kazı ve malzeme çalışmalarının tamamlanması ve kullanım analizleri sonucunda bu veri sağlanabilir. Obsidyenin, Kıbrıs'a, taşımalık, bitmiş formlar olarak gelmesi, bu malzemenin ada toplulukları için önem arz ettiğini düşündürmektedir (Moutsiou, 2019).

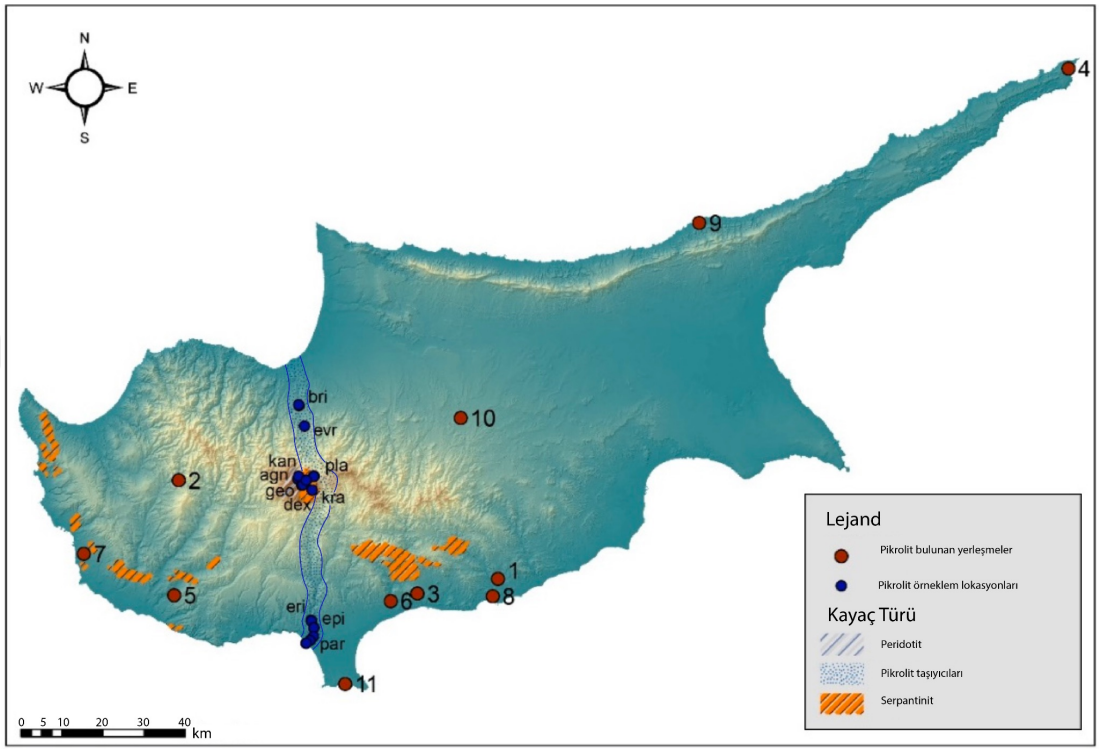

Şekil 5.2: Kıbrıs'taki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem obsidyen dolaşımının en düşük maliyetli rota Analizi (LCPA).1: Akamas-Aspros, 2: Akrotiri-Aetokremmos, 3: Nissi Beach, 4: Vretsia-Roudias, 5: Agrokipia- Paleokamina, 6: Ayios Varvara-Asprokremmos, 7: Politiko-Kelaidoni, 8: Pera Chorio-Moutti, 9: Alambra-Spileos, Alambra-Koudourka, 10: Ayia Anna-Perivolia, 11: Mari, 12: Kissonerga-Mylouthkia, 13: Kholetria-Ortos, 14: Krittou Marottou-Ais Giorkis, 15: Limnitis-Petra tou Limniti, 16: Parekklisia-Shillourokambos, 17: Ayios Tychonas-Klimonas, 18: Kalavasos-Tenta, 19: Khirokitia-Vouni, 20: Akanthou-Arkosyko, 21: Cape Andreas-Kastros (Moutsiou ve Agapiou, 2019, Şekil: 5).

Trodos Kaynaklı Pikrolit: Kıbrıs'ın Tarihöncesi Dönemlerindeki Rolü

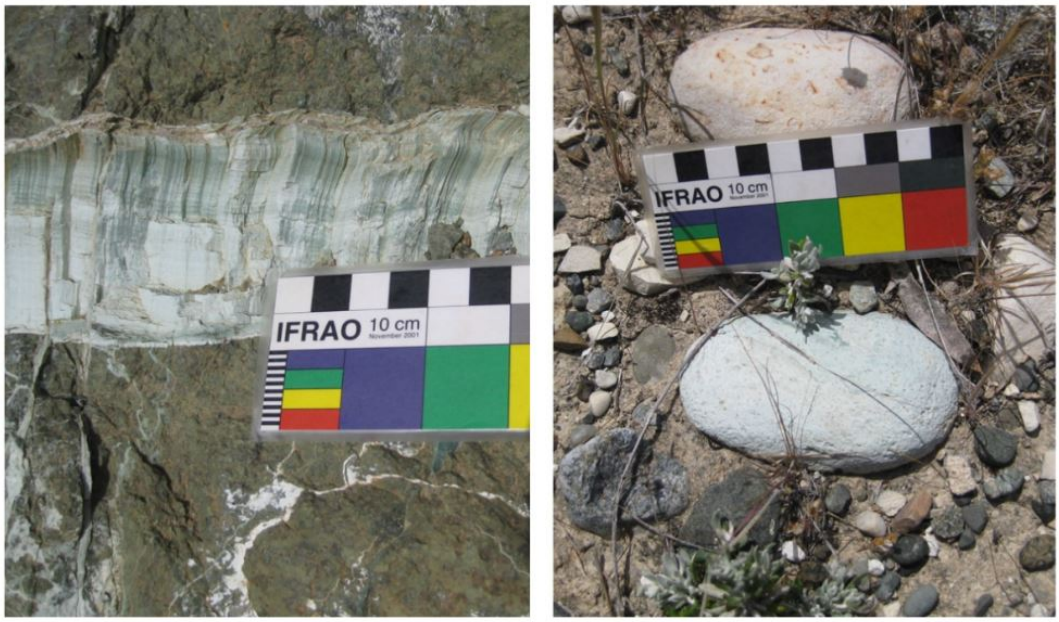
Şu ana kadar bilinen tek kaynağı Kıbrıs olan ve tarihöncesi dönemler boyunca çeşitli şekillerde kullanılan bir hammadde olan pikrolit, yumuşak, kolayca şekillendirilebilir bir metamorfik bir kayaçtır. Kıbrıs'ta pikrolitin birincil kaynağı, Trodos Dağlarının doğusunda, yaklaşık 1400 m yükseklikte yer almaktadır. Trodos Dağları'ndan doğan Kouris ve Karkotis dereleri, pikrolit hammaddesini aşındırarak dağın kuzey ve güneyine doğru, denize kadar çakıl formuna getirerek biriktirmektedir. (Xenophontos, 1991,132-137; Jarvi, 2015). Trodos Dağlarının jeolojik yapısı, işlenebilir pikrolit üretmek için yeterli karaktere sahip adadaki tek yerdir (Xenophontos, 1991, 132). Bu

sebeple adada bulunan tüm pikrolit buluntuların kaynağı Trodos dağları veya Trodos Dağlarının eteklerindeki yerleşimlerdir.

Şekil 5.3: Kıbrıs'taki ana pikrolit taşıyıcıları (1: Khirokitia-Vouni, 2: Kritou Marottou-Ais Giorkis, 3: Ayios Tychonas-Klimonas, 4: Apostolos Andreas-Kastros, 5: Kholetria-Ortos, 6: Parekklisia-Shillourokambos, 7: Kissonerga-Mylouthkia, 8: Kalavasos-Tenta, 9: Akanthou-Arkosykos, 10: Ayia Varvara-Asprokremmos, 11: Akrotiri-Aetokremmos) (Moutsiou v.d., 2022, Şekil:2).

Hammadde adada Epipaleolitik Dönem'den itibaren görülmeye başlanmış ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de de yoğun bir şekilde, figürin, pendant, boncuk, kap kacak ve çeşitli sembolik ve/veya işlevsel obje yapımı için kullanılmıştır. Kıbrıs'ta pikrolitin kullanımı, MÖ 4. binyıldan sonra artışa geçmiş ve Kalkolitik Dönem'de yoğun bir biçimde gözlenmiştir (Xenophontos, 1991, 127). Kıbrıs'ın güneybatısında, Baf'ta, Dhiarizos-Ayios Savvas ve Kholetria-Ortos'daki yüzey buluntuları, Pikrolit'in kap-kacak ve dekoratif nesnelerin üretiminde kullanıldığını ortaya koymuştur (Xenophontos, 1991, 132).

Şekil 5.4: Birincil ve ikincil kaynaktan Pikrolit örneği (Moutsiou v.d., 2022, Şekil 3).

Kıbrıs'ta Pikrolit'in işlenerek kullanımının en erken kaydı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir. Hammadde işlevsel, sembolik ya da işlevi bilinmeyen birçok nesnenin üretimi için kullanılmıştır (Moutsiou v.d., 2022).

Şekil 5.5: Kıbrıs Neolitik Çağ yerleşimlerinde bulunmuş Pikrolit nesneler (Moutsiou v.d., 2022, Şekil 1).

Khirokitia-Vouni ve Ayia Varvara-Asprokremnos gibi yerleşmelerde, işlenmiş ürünün yanı sıra pikrolitin ham olarak bulunmuş olması, hammaddenin taşınıp yerleşmede işlendiğini işaret etmektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Kalkolitik Dönem'de pikrolit kullanımı oldukça yaygınken, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmelerinde pikrolitin kullanımı göreli olarak daha az belgelenmiştir (Moutsiou v.d., 2022). Verilerdeki bu eşitsizliğin sebebi, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmelerdeki kazıların, önceki ve sonraki dönemlere göre, daha az olması olabilir.

Pikrolitin Kıbrıs'taki yaygın kullanımı, hammaddeye olan coğrafi yakınlığın önemini vurgular. Trodos Dağları'ndaki damarlar hem doğal aşındırma yoluyla hem de bilinçli madencilik faaliyetleriyle hammaddeyi kullanılabilir hale getirmiştir. Pikrolit taşları, işlenmeden önce genellikle nehir yataklarından toplanmış ve yerleşmeye getirilmiştir (Xenophontos, 1991). Bu durum, yerleşim yerlerinin hammaddenin doğrudan bulunabileceği yerlere yakın olmasını gerektirmiş, böylece ticaret ve hammaddeye erişim, toplumların sosyo-ekonomik yapısını belirlemiştir. Pikrolitin Kıbrıs'ta kullanımı, sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik bir öneme de sahiptir. Pikrolit nesneler, sosyal kimlik ve statü sembolleri olarak kullanılmış olabilir. Aynı zamanda, hammadde kullanımı, yerleşik topluluklar arasındaki etkileşimi ve kültürel değişimi de yansıtır. Bu bağlamda, pikrolit nesnelerin kullanımı, dağılımı ve çeşitliliği, Kıbrıs'taki prehistorik toplumların karmaşık sosyal yapısını ve bu yapının zaman içindeki evrimini anlamada önemli bir hammaddedir (Xenophontos, 1991).

5.1.2 Teknoloji Aktarımı

Teknolojilerin transferi arkeolojide merkezi bir kavramdır. Maddi kalıntılar ve ticari metalar göz önünde bulundurulduğunda bu kavram ticaret/değiş-tokuş ile benzeşmektedir. Buna karşın etkileşim sosyologlar tarafından kişiler arası temasları tanımlamak adına kullanıldığından daha geniş bir anlamı ifade etmekte ve sosyal davranışların yanı sıra, günlük adaptasyonlar, kullanılan teknoloji ve diğer bilgi alışverişleri de buna dahildir (Kiriatzi ve Knappett, 2016; Bahn ve Renfrew, 2020, 354-355). Neolitik Çağ'da, iki ada veya bir ada ile anakara arasında bilgi alışverişi başladığında, bu durum zamanla düzenli bir bilgi akışına dönüştüğü düşünülmektedir.

Örneğin, bahsi geçen dönemde adalar arasındaki deniz yolculukları ve ticaret sayesinde tarım teknikleri, alet yapımı ve sosyal yapılar gibi önemli bilgiler transfer edilmiştir. İletişimin varlığı, bu durumu teşvik etmiş ve etkileşim arttıkça teknoloji transferi sağlanmıştır. Bilgi ve teknolojinin bu şekilde aktarımı, tarımdaki verimliliğin artmasına ve daha karmaşık sosyal yapıların gelişmesine de olanak tanımıştır.

İnsanların hareketliliği, en geleneksel biçimde kültürel değişimler için açıklayıcı mekanizma olarak kullanılmaktadır. Yayılmacı yaklaşıma göre, maddi kültür kalıntıları, geçmiş toplumların hem kültürel hem de etnik kimliklerinin göstergesi olarak tanımlanmaktadır. Buna karşın diğer yaklaşımlarda kültürel değişiminin yayılım veya göç temelinde olamayacağı, ekonomik ve sosyal tabanlı olacağı düşünülmektedir (Urem-Kotsou, 2016, 31-32). Maddi kültür, hammadde ve üretimleri ile geçmiş topluluklar tarafından yapılan nesneler ve kullandıkları teknoloji ile ilgili büyük miktarda bilgi sağlamaktadır. Arkeologlar, maddi kültür üzerinde en kolay gözlenecek alt sistem olarak teknolojiye odaklanmışlardır. Arkeolojik kayıtlar hem kültürlerin hem de toplulukların sürekli bir değişim ve dönüşümde olduklarını kullandıkları teknoloji üzerimden yorumlanabilmektedir (Geselowitz, 1993, 231-232). Kıbrıs'ta, Akanthou-Arkosykos yerleşiminde gözlenen obsidyen dilgilerdeki teknoloji, Anadolu'dan ithal edilen ve yerleşmede başka hiçbir hammaddede kullanılmamış olan baskı tekniğidir. Muhtemelen obsidyen aletlerde kullanılan bu teknik, yerleşme halkı tarafından bilinmemektedir çünkü Akanthou'da yerel hammaddeden yapılan buluntular üzerinde doğrudan vurma tekniği kullanılmaktadır. Akanthou-Arkosykos topluluğu, Anadolu'dan ithal edilen obsidyen ve işleniş biçimini benimsememiş, kendi yaptıkları aletlerde tamamen hızlı ve kolay yoldan üretimi hedeflediği düşünülmektedir (Kayacan, 2019, 258). Buradaki durum, etkileşim olarak yorumlanmaktansa daha çok değiş tokuş veya ticaret olarak adlandırılabilir.

Neolitik toplumların Akdeniz'e yayılmaya başlaması ile önemli, değişimlerle karşı karşıya kalmışlardır. İlk yetiştiricilerin, yaklaşık olarak MÖ 10-9. binyılda Kıbrıs'a yayılmasının ardından Neolitik, 2000-4000 yıl boyunca Akdeniz Havzası'ında yayılım göstermiştir (Vigne v.d., 2012; Guilaine, 2015). Bu süreçte hasat için kullanılan aletlerin üretim teknolojileri, dolaylı olarak da bu aletlerin tipolojileri değişime uğramıştır (Gopher v.d., 2001; Astruc, 2002). MÖ 7. binyılın başlarında hem Kuzey Mezopotamya hem Anadolu hem de Kıbrıs'ta, kenarları hem düz hem de tırtıklı,

kavisli ve tek kenarlı orak elemanları görmek mümkündür. Bu aletler, baskı tekniği, çift vurma düzlemli dilgi üretim tekniği ve yonga çıkarımları ile elde edilmiştir. Bahsi geçen ve hasat için kullanılan aletleri üretiminde çeşitli hammaddelerden faydalanılmıştır. Obsidyenden üretilen aletlerin kesici kenarlarının hızlı bir şekilde körelmesinden dolayı orak bıçağı üretiminde daha çok çört kullanılmaktadır (Bezic, 2007; Quintero, 1996). Hem sırtlı düzeltili hem de düzeltisiz orak elemanları 8. ve 7. binyıla tarihlenen birçok yerleşmede yaygındır. Bu kapsamda Orta Anadolu ve Kuzey Levant'tan bilinen teknolojinin Kıbrıs'taki, Khirokitia, Shillourokambos (B-C), Paralimni-Nissia gibi yerleşmelerde de gözlendiği, orak elemanlarında dilgi üzerine yapılmış aletlerin yonga üzerine yapılanlardan daha baskın olduğu görülebilir (Astruc, 2002; Phlourentzos v.d., 2008).

Ais Giorkis'te bulunan ok uçları, tipolojik olarak Byblos'taki PPNB buluntularıyla büyük benzerlik göstermektedir. Bu ok uçları, anakara buluntularıyla karşılaştırıldığında daha az etkileyici görünebilir; ancak Kıbrıs'taki PPNB dönemine ait ok uçları koleksiyonunun gelişimine önemli katkılar sağlamış ve anakara PPNB'si ile yakın bağlantılar kurmuştur (Simmons, 2012).

Çanak Çömlek

Kültürel evrim teorileri, arkeolojik kalıntıların zaman içinde ortaya çıkışı, sürdürülebilirliği ve ortadan kaybolmasının kültürel seçilimden, doğal seleksiyonun yanlılığından ve kültürel hareketlilikten etkilendiğini ortaya koymaktadır (Lipo ve Madsen, 2001; Rogers ve Ehrlich, 2008). Çanak çömlek üzerindeki yüzey işlemleri ve bezemeler zaman içindeki kültürel değişim kalıplarını ve topluluklar arasındaki kültürel benzerlikleri işaret etmektedir (Dunnell, 1978). Arkeologlar için çanak çömlek, toplumun kültürel bağlarını tanımlamak ve sosyal dinamiklerini ortaya koymak, ayrıca toplumlar arası kültürel ağları karakterize etmek için önemli bir materyaldir. Çanak çömlek teknolojisi, sadece yerel toplulukların içindeki değil, aynı zamanda farklı kültürel gruplar arasındaki etkileşimlerin de bir yansımasıdır. Bu teknoloji, hammaddelerin temini, üretim teknikleri ve dekoratif motiflerin paylaşımı yoluyla kültürel bilgi akışının bir parçası olarak değerlendirilir (Clarke, 2007).

Bunun yanında çanak çömlek üzerindeki bezemelerin toplulukların sosyal organizasyonunu, kültürel coğrafyası ve dolaşım ağlarının belirlenmesine önemli rol oynamaktadır (Shepard, 1956; Roux, 2003). Bezemeli çanak çömlek, birçok arkeolojik bağlamda yaygın olarak kronoloji oluşturmak ve karşılaştırmalarda kullanılmaktadır. Bezemeler, estetik bir değer taşımanın ötesinde, topluluklar arasında bilgi aktarımını ve kültürel kimliklerin nasıl inşa edildiğini de gösterir. Hem figüratif hem de soyut süslemeler, birçok sembolik mesaja aracılık etmek için kullanılan geleneksel bir sanat tasarımıdır (Sackett, 1990). Bu bezemeler, farklı topluluklar arasındaki kültürel alışverişin göstergesi olarak da değerlendirilebilir; bir topluluktan diğerine geçerken, motifler ve teknikler uyarlanıp dönüştürülür, böylece kültürel sınırların ötesinde bilgi ve geleneklerin yayılmasını sağlar. Bu bağlamda bezemenin sadece estetik bir değer taşımadığı, aynı zamanda topluluklar arasındaki etkileşimlerin bir göstergesi olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Bu bezemeler, sembolik bir kaygıyla yapılmış veya günlük yaşam ile geleneksel özellikleri tasvir ediyor olabilir. Çanak çömlek bezemelerinin bu çok yönlü işlevi, topluluklar arasında hem estetik hem de teknik bilgi paylaşımını teşvik eder; bu da sosyal ve kültürel entegrasyon süreçlerinin bir parçasıdır (Borowski v.d., 2021).

Bununla beraber çanak çömlek, bireysel ya da toplumsal becerileri sergilemek için de uygun bir alandır. Bir topluluk içinde becerilerin aktarımı, gelenekleri sürdürme ve zanaatkarların kendilerini birbirlerinden ayırma çabaları dekoratif niteliklerin çeşitliliğine yol açmaktadır. Bu bağlamda, çanak çömlek üretimi ve süslemesi, kültürel kimliklerin ve sosyal statülerin ifadesi olarak da işlev görür; farklı tekniklerin ve bezemelerin benimsenmesi, zanaatkarlar arasında hem iş birliği hem de rekabet unsurlarını beraberinde getirebilir (Clarke, 2001). Bu sebeple zanaatkarın düşünce yapısı, hayal gücü ve kullandığı alet bezemenin türüne bağlı olarak değişim gösterebilir. Aynı zamanda, bu dekoratif unsurların yerel varyasyonları, toplulukların kendi kimliklerini koruma ve dış etkilerle nasıl başa çıktıklarını da yansıtır.

5.1.3 Bitki ve Hayvan Türlerinin Dolaşımı

Son yarım asır içerisinde, özellikle Yakın Doğu'da gerçekleştirilen arkeolojik, arkeozoolojik, arkeobotanik ve genetik araştırmalar, bitkilerin tarıma alınması ile hayvanların evcilleştirilmesi konularında önemli veriler sunmuştur (Davis, 2005; Redding, 2005; Zeder, 2006; Zeder v.d., 2006). Bu süreçler, yalnızca yerel gelişmeler olarak değil, aynı zamanda kültürel etkileşimlerin ve çevresel adaptasyonların bir sonucu olarak değerlendirilmelidir (Vigne v.d., 2023). Ancak, Kıbrıs'ta Neolitik Çağ'a ait faunal ve floral kanıtlar tüm süreci anlamak için halen yetersizdir. Bununla birlikte, adada Neolitik Çağ'da evcilleştirilmiş hayvanların ve bitkilerin yabani atalarının bulunmaması dikkate değerdir (Vigne, 1999). Kıbrıs'ın Neolitikleşme sürecinde anakaradan etkilendiği düşünüldüğünde, evcilleştirme süreçlerinin son derece önemli bir gözlem noktası olduğu kabul edilebilir (Vigne v.d., 2011).

Kıbrıs'ın anakara ile hiçbir zaman birleşik olmadığı ve Miyosen döneminde okyanus tabanından yükseldiği bilinmektedir. Bu sebeple Pleistosen faunasına ait olan dört endemik türün (*Mus cypriacus, Genetta plesictoides, Elephas cypriotes, Phanourios minutus*), Neolitik Çağ'da adada yaşamış türlerin hiçbirinin atası olmadığı belirlenmiştir (Boekschoten ve Sondaar, 1972; Cucchi ve Vigne, 2016). Dolayısıyla koyun, keçi, domuz, geyik, tilki, kedi ve fare gibi türlerin, Neolitik Çağ'da adaya insanlar tarafından deniz yoluyla getirildiği fikri kaçınılmazdır (Vigne v.d., 2011; Vigne v.d., 2013).

Kıbrıs faresine (*Mus cypriacus*) ait kalıntıların Mylouthkia yerleşiminde bulunduğu ve adada halen var olmasının yanı sıra Asprokremnos, Klimonas, Shillourokambos yerleşiminden elde edilen veriler doğrultusunda diğer Pleistosen faunasına ait türlerin hiçbirinin Neolitik Çağ'da adada var olmadığı bilinmektedir (Vigne, 2009; 2011). Bu bulgular, Neolitik Çağ'da adaya insanlar tarafından getirilen türlerin, ada ekosistemine nasıl adapte olduğunu ve bu süreçte yerli türlerin nasıl etkilendiğini anlamamız açısından önemlidir (Lucas ve Fuller, 2020). Bununla beraber bazı araştırmacılar Akrotiri-Aetokremnos'taki 2. tabakadaki insan iskanı ile Pleistosen faunasının yok olduğu fikrini ileri sürmektedir (Simmons, 2013). Fakat Aetokremnos'un insan tarafından işgalinden önce yaban domuzu barındırması, insanların bir şekilde GÖ

12.000'den önce adaya geldiği ve bu pleistosen faunasının soyunun tükenmesine sebep olduklarını düşündürtmektedir (Vigne, 2009; Simmons, 2013).

Endemik Kıbrıs geneti (*Genetta plesictoides*), Aetokremnos tabakalarında tespit edilmiş olmasına rağmen, bu tür için herhangi bir radyokarbon tarihlendirmesi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bu türün, cüce su aygırı ve hipopotamlar ile aynı dönemde soyunun tükenmiş olması, genetin ana avı olan Kıbrıs faresinin (*Mus cypriacus)* varlığını sürdürüşüyle çelişmektedir (Simmons, 1999). Köpek ve kedinin doğal ortama katılmasıyla birlikte, türün neslinin MÖ 12. binyılda tükenmesi beklenmektedir (Simmons, 1999; Vigne v.d., 2011).

Khirokitia yerleşiminde bulunan hayvanların (Alageyik (*Dama mesopotamica*), domuz ve keçi), kökenine adanın doğal yaşamında bulunmadığı için, uzun süredir bu hayvanların bilinçli bir şekilde adaya getirildiği kabul edilmektedir (Croft, 1988; 1991, 63-64). Ancak, Mylouthkia ve Shillourokambos yerleşmelerinde elde edilen yeni veriler, söz konusu hayvanların Khrirokitia'dan yaklaşık 1000 yıl önce adaya getirildiğini göstermektedir. Ayrıca, sığırların Shillourokambos'ta bulunduğu ancak Mylouthkia'da tespit edilmediği bilinmektedir (Vigne, 2009). Yine de Kıbrıs'taki Neolitik Çağ yerleşimlerinin, hayvanların adaya getirilmesi ve evcilleştirilmesi konusunda belirleyici olduğu düşünülmektedir (Vigne v.d., 2011). Kuzey Mezopotamya ve Anadolu'da hayvan evcilleştirilmesine dair veriler, domuz ve keçinin MÖ 10. binin sonunda, sığır ve koyunun ise MÖ 10. binin sonu ile 9. binin başında evcilleştirildiğini göstermektedir (Vigne v.d., 2011). Evcilleştirilmiş koyunların geniş bir coğrafyaya yayıldığı bilinse de bu yayılımın Kıbrıs'a ne ölçüde ulaştığı genetik veriler açısından henüz kesin değildir (Her v.d., 2022). Shillourokambos yerleşimi öncesinde veya en erken tabakasında, Kıbrıs'ta yaban domuzu, sığır, kedi, köpek ve keçinin bulunduğu bilinmektedir. Bu türlerin atalarının Pleistosen dönemde Kıbrıs'ta bulunmadığı, ancak arkeolojik buluntularda yoğun bir şekilde tespit edilmeleri, bu hayvanların Son Buzul Maksimum sonrasında insanlar tarafından adaya taşındığını işaret etmektedir. Bu bulgu, Neolitik Çağ'da insan ve hayvan arasındaki karmaşık ilişkiyi ve Kıbrıs'ın bu süreçteki kritik rolünü vurgulamaktadır (Vigne v.d., 2011). Akrotiri-Aetokremnos'ta MÖ 11.746-11.396 cal tarihli küçük bir yaban domuzu,

Klimonas, Asprokremnos ve Shillourokambos yerleşmesindekilerle olan morfolojik benzerliği MÖ 12.-11. binyılda küçük yaban domuzlarının adadaki varlığı ve dağılımı desteklemektedir (Vigne v.d., 2011, 260). Son Natufiyen veya Erken Khiamien'de yaban domuzunun görülmesi ayrıca Yukarı Dicle havzasında bulunan Hallan Çemi, Son Buzul Çağı'nın bitimine doğru yaban domuzunun kontrolünün sağlandığı hipotezini güçlendirir (Rosenberg v.d., 1998). Kıbrıs'tan elde edilen veriler ise, yaban domuzlarının zaman içerisinde kontrol altına alındığını böylece insanların hayvanları yönetme ve faydalanma konusundaki ilerlemeleri yansıttığını vurgulamaktadır (Vigne v.d., 2011). Güneydoğu Anadolu'dan geniş bir alana yayılarak gerçekleşen bu yaban domuzu kontrolü ardından MÖ. 11. ve 10. binyıl boyunca gerçek anlamda domuz ehlileştirilmesine ve evcilleştirilmesine dönüşmüştür (Joris v.d., 2005).

Kıbrıs'ta elde edilen genetik ve morfolojik bulgular, evcilleştirmenin uzun ve karmaşık bir süreç olduğunu, yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal dinamikler tarafından da şekillendirildiğini düşündürmektedir (Lucas ve Fuller, 2020; Her v.d., 2022). İnsanların kontrol ettiği sürü, zaman içinde belirgin fiziksel değişikliklere uğramıştır. En göze çarpan morfolojik değişikliklerden biri, hayvanların boyutlarının küçülmesidir. Söz konusu fiziksel dönüşüm, birkaç nesil boyunca gözlemlenmiş ve doğal çevre koşullarının bir sonucu gibi görünmektedir. Bu değişikliklere rağmen, insanlar sürüye bakmaya, onların güvenliğini ve refahını sağlamaya devam etmişlerdir. Morfolojik olarak evcilleştirme süreci, seçici davranışlarla daha küçük ve daha az agresif bireylerin seçilmesini sağlamakta, vücut boyutunu ve boynuz şeklini etkileyen genlerin insanlar tarafından manipüle edilmesi yoluyla hızlandırılmıştır. Bu bulgular, özellikle Kıbrıs gibi izole adalarda evcilleştirme süreçlerinin daha uzun sürdüğünü ve genetik çeşitliliğin daraldığını göstermektedir (Her v.d., 2022). Sonuç olarak, genetik çeşitlilik daraltılmış, istenilen fenotip elde edilmiş ve belirli türlerin evrimi üzerinde kontrol sağlanmıştır. Bu durum, özellikle Kıbrıs'ta evcilleştirilmiş koyunların izinin sürülmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Evcilleştirilen koyunların Kıbrıs'a getirilip getirilmediği ve bu sürecin nasıl gerçekleştiği, adanın evcilleştirme tarihinin anlaşılmasında kilit bir sorudur (Her v.d., 2022). Hayvanların evcilleştirilme hızı çeşitli sosyal faktörlerden etkilenebilir. Örneğin, hayvancılığa bağımlı topluluklar, hayvan fazlalığına dayalı rekabetçi sosyal

dinamiklerle meşgul olan topluluklarla karşılaştırıldığında farklı bir evcilleştirme oranına sahip olabilir. Bu faktörler, hayvanların seçimine ve yenilenmesine olumlu veya olumsuz etki edebilir (Zeder v.d., 2006). Neolitik Çağ'da hayvanların evcilleştirilmesi, diğer bölgelerden ithal edilen malların değiş tokuşu ile gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, yerel topluluklar da ekonomik rekabetin ve sosyal eşitsizliğin izlerini taşımaktadır (Gautier, 1990; Combes, 2006).

Kıbrıslı evcil hayvanların fiziksel olarak evcilleştirilmemiş olması, Fırat Havzası'ndan farklı olarak, Orta Anadolu'daki gibi yoğun bir üretim ortamının bulunmadığını göstermektedir (Bodet, 2013). Kıbrıs'a göç eden topluluklar, Kuzeybatı Levant'tan gelen çiftçiler olarak düşünülebilir. Bahsi geçen topluluklar için yoğun besin üretimi, Tell Aswad'daki Erken Neolitik Dönemde hayvanların fiziksel olarak evcilleştirilmesi ile ilişkilendirilebilir (Helmer ve Gourichon, 2008). Dolayısıyla Kıbrıs'taki üretim eksikliği ve hayvanların küçük boyutlu olması, sadece ideolojik bağlamlarla açıklanamaz (Dupuy, 2016). Kıbrıs, çevre bölgelerle kıyaslandığında izolasyonu nedeniyle avcı-toplayıcılar ile erken çiftçiler arasında sınırlı bir sosyal rekabete sahiptir. Bu sosyal rekabet eksikliği, evcilleştirme süreçlerinin daha yavaş ilerlemesine neden olmuş olabilir (Daujat v.d., 2021). Bu durumun temel nedeni, Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik dönemlerinde gözlemlenen zayıf fiziksel evcilleştirmenin yanı sıra geniş bir sosyal altyapının eksikliğidir. Bu sosyal yapı eksikliği, adanın evcilleştirme süreçlerinde daha az dinamik bir çevreye sahip olmasına neden olmuştur (Bodet, 2013;2018). Kıbrıs'taki popülasyon, sürünün genetik modifikasyonu için gerekli olan rekabeti teşvik etme konusunda oldukça kısıtlı ve dağınıktır. Taş endüstrisinde uzmanlaşma eksikliği, demografik yetersizlikle ilişkilendirilebilir. Kıbrıs'taki yerleşimlerin nispeten küçük olması ve uzmanlaşmayı destekleyecek büyük bir yerleşik nüfusun bulunmaması, uzmanlaşmış üretim için kısıtlı fırsatlar sunmaktadır. Bu durum, Kıbrıs'taki hayvan ve bitki sirkülasyonu süreçlerinde daha izole ve yavaş ilerleyen bir evrime işaret etmektedir (Vigne v.d., 2023).

Kıbrıs'ta sığırların kayboluşu, Neolitik Çağ'daki sembolik önemleriyle ilişkilendirilebilir (Simmons, 2009; Bodet, 2013; 2018). Bu türün özellikle de

boğaların, hem erkek egemenliğinin bir temsili olarak hem de fallik semboller olarak işlev gördüğü düşünülmektedir (Bourdieu, 1998). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de, sosyal rekabetin artmasıyla birlikte sürü içindeki boğaların sayısında bir artış gözlenmiştir. Eğer adada statüye dayalı simgeler gelişmemiş ve sonunda kaybolmuşsa, bu durum büyükbaş hayvanlara olan ilginin neden kısa sürede azaldığını açıklayabilir (Simmons, 2009). Khirokitia evresi genellikle keçilere dayalı bir besin ekonomisiyle tanınır (Davis, 1984). Eğer her köyün birbirinden izole olduğu varsayılırsa, bu durum prestij temelli rekabetin önemini azaltır ve her bir köy, kendi içinde toplumun genel yararına hizmet etme ve artı ürünler ortaya koyma kaygısıyla faaliyet gösterir (Clarke ve Wasse, 2020). İzole köylerin üretim aşamalarına odaklanmak yerine, daha geniş toplumsal ilişkilere ve süreçlere dikkat edilmesi gerektiği düşüncesi önem kazanabilir. Bu yaklaşım, bireylerin ve toplumun karşılıklı bağımlılığını ve toplumsal sorumluluklarını vurgular. Örneğin, bir köyde fazladan üretilen bir ürün, diğer bir köyde ihtiyaç duyulan bir kaynak veya malzeme eksikliğini giderebilir. Bu şekilde, yerel üretim sadece kendi köyünü değil, aynı zamanda komşu köyleri ve genel olarak toplumu destekleyen bir faktör haline gelir. Dolayısıyla, toplumsal yükümlülükleri yerine getiren üretim fikri, sadece tekil köylerde değil, daha geniş bir toplumsal çerçevede düşünmemiz gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, Kıbrıs'taki toplulukların birbirleriyle olan ilişkileri ve sosyal dinamikleri, adanın sosyal ve ekonomik yapısını şekillendiren temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Şevketoğlu ve Hanson, 2015; Clarke ve Wasse, 2020).

Kıbrıs'ta sosyal iletişim ağı sınırlıdır ve üretim, beslenme ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede olup sosyal ihtiyaçlara odaklanmamaktadır. Bu durum, farklı nedenlerle ortaya çıksa da Orta Anadolu'daki duruma benzerlik göstermektedir. Kıbrıs'taki gevşek sosyal bağlam, sosyal hedeflere yönelik ürün fazlasını engellemiştir. Bu durum, adadaki ilk evcilleştirme aşamasının devam etmesini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, Kıbrıs'taki evcilleştirme süreçlerinin daha geniş bir sosyal ve kültürel bağlam içinde değerlendirilmesi, bu sürecin dinamiklerinin anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır (Lucas ve Fuller, 2020). Sonuç olarak, adadaki hayvanlar uzun bir süre boyunca genetik değişikliğe uğramadan ilk evcilleştirme aşamasında kalmıştır (Bender, 1978; Bodet, 2013).

Evcilleştirme için seçilen türlerin özenle seçilmiş grubu, Yakın Doğu Neolitik çiftçilik modelindeki ana türlerdir. Buna keçi, koyun, domuz ve sığırın yanı sıra emmer buğdayı, siyez ve arpa ayrıca mercimek, keten ve fiğ gibi baklagiller de dahildir (Harris, 2002). Anakaradaki tarımcı toplulukların, Kıbrıs'a ilk göçlerini PPNA döneminde gerçekleştirdiği ve PPNB'de ise tarım ve hayvancılığa dayalı yaşam biçimini Kıbrıs'a taşımayı başardıkları açıktır. Çiftçilik, yerel toplulukların geleneksel sosyal yapısını bozmuş ve yerel (eşitlikçi) ideolojiye uyacak şekilde dönüştürülmüştür. Ancak Kıbrıs, Neolitik çiftçilerin fiziksel olarak iskan ettiği önemli bir adadır. İzole konumu ve küçük nüfusu nedeniyle, bu toplulukların sosyal evrimini anakarada bulunanlara kıyasla incelemek için farklı bir bağlam sunmaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında, hayvanların evcilleştirilmesi ilginç bir açmaz teşkil etmektedir (Bodet, 2013; 2018). Sürü uygulamalarına ve coğrafi izolasyona dair kanıtlara rağmen, birkaç bin yıl boyunca evcilleştirilmiş hayvanlarda hiçbir morfolojik değişiklik olmadığı gözlemlenmiştir (Vigne v.d., 2012). Bu, evcilleştirilmiş hayvanların nispeten hızlı bir şekilde belirgin morfolojik farklılıklar geliştirdiği Yakındoğu ile tam bir tezat anakaradaki süreçlerden önemli ölçüde farklı olduğunu ortaya koymaktadır (Şevketoğlu ve Hanson, 2015). Bazı uzmanlar, Kıbrıs'ın ilk evcilleştirmenin açık bir örneği olduğunu ve kanıtların evcilleştirmenin diğer yerlere göre daha uzun sürdüğünü gösterdiğini öne sürmektedir. Ancak arkeozoolojik veriler bu olguya henüz ikna edici bir açıklama sunabilmiş değildir. Evcilleştirmenin karmaşık bir sosyal süreç olduğu açıktır, dolayısıyla disiplinler arası araştırmaların genişletilmesiyle Kıbrıs'a dair daha fazla bilgi edinilecektir (Vigne ve Buitenhuis, 1999; Bodet, 2013).

5.1.4 Analojik Bağlantılar

Tarihöncesi arkeolojisinde, analojik benzerliklerin keşfi ve yorumlanmasıyla bakış açıları ile yorumlamalar değiştirilip geliştirilebilir. Bu benzerlikler, arkeolojik verileri kullanarak mal gruplarının fiziksel özelliklerini inceleyerek, önceden bilinen ve çeşitli bağlamlardaki benzer malzemeler veya unsurlarla paralellikler kurarak tanımlamayı ve anlamayı içerir. Analojiler, sınırlı arkeolojik kanıtlara dayanarak tarihöncesi toplumların kültürü, davranışları ve kullandıkları teknoloji hakkında çıkarımlar yapmak için önemlidir. Bu benzerlikler genellikle tarihöncesi kalıntıları,

çağdaş veya tarihsel olarak belgelenmiş kültürlerle karşılaştırarak geçmiş ile günümüz arasındaki boşluğu doldurmak için kullanılır (Sackett, 1982). Örneğin, taş aletlerin yapımındaki teknolojik benzerlikleri, farklı bölgelerdeki avcı-toplayıcı ile tarımcı-çiftçi toplulukların kültürel ve teknolojik etkileşimlerinin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bu analojiler, arkeolojik verilere dayanarak geçmişin detaylarını çıkarmak için kritik bir araçtır.

Arkeologlar, belirli bir döneme tarihlenen taş aletleri incelediklerinde, bu aletlerin potansiyel işlevlerini ve önemini belirlemek için yakın tarihlerdeki yerli kültürlerin kullandığı benzer aletlerle analoji kurarlar. Bu benzerlikler, buluntuların işlevi ve anlamı hakkında bilinçli ve destekli tahminler yapabilmesi için bir çerçeve sağlar. Örneğin, bir taş aletin kesme veya delme amacıyla kullanılmış olabileceği düşünüldüğünde, bu tahminin doğruluğunu desteklemek için yakın tarihli yerli kültürlerin kullandığı benzer taş aletlerinin incelenmesi gerekebilir. Etnografik veya tarihi örnekler, tarihöncesi toplumların belirli öğeleri nasıl kullanabileceği veya belirli yapıları nasıl inşa edebileceği konusunda hipotezler geliştirmelerine yardımcı olabilir (Schiffer, 1987). Bu bağlamda, analojik benzerliklerin, geçmiş toplumların yaşam tarzları, teknolojileri ve kültürel uygulamaları hakkında daha derinlemesine anlayış kazanmalarına, buluntuların işlevi ve anlamı hakkında daha sağlam tahminler yapmalarına olanak sağlar. Bu, arkeolojik araştırmaların bilimsel temelini güçlendirir ve geçmiş kültürlerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunur. Tarihöncesi ve günümüz kültürleri arasındaki paralelliklerin her zaman doğrudan olmadığı göz önüne alındığında, analojik yorumlama titizlikle ve eleştirel bir bakış açısıyla yapılmalıdır. Zira zamansal, çevresel ve kültürel farklılıklar ile benzerlikler, analojik yaklaşımın kullanımını karmaşık hale getirebilir ve yanlış yorumlamalara yol açabilir (Binford, 1962). David L. Clarke'ın belirttiğine göre, analojiyi benzer bir geçim ekonomisi düzeyine sahip toplumlarla sınırlanması, farklı coğrafi ve ekolojik koşullarda yaşayan topluluklar yerine benzer koşullarda yaşayan topluluklar üzerinden analoji kurması gerekmektedir (Clarke, 1953, 355). Wiley ve V. Gordon Childe da benzer bir görüşü desteklerler ve aynı bölgede, benzer doğal çevre koşullarına ve eşit teknolojik seviyeye sahip toplumlar arasında analoji yapılmasının doğru olduğunu vurgularlar (Tax v.d., 1953, 229; Childe, 1969, 51). Dolayısıyla, arkeolojide analoji

yaparken, benzer doğal ortam ve yaşam tarzına sahip toplulukların analojisi esas alınmalıdır.

Çanak çömlek, Neolitik Çağ'da maddi kültüre dair en önemli katkılardan biridir ve incelenmesi, her toplumun özgün kültürel ve teknolojik gelişmelerine dair önemli bilgiler sağlar. Kıbrıs, Anadolu, Levant ve Mezopotamya bölgelerindeki Neolitik çanak çömlekler, geometrik desenler, işlevsel çeşitlilik, değiş-tokuş ve etkileşimin etkisi gibi birçok benzer özelliği paylaşır. Ancak, bu bölgelerdeki Neolitik çanak çömlek geleneklerinin zengin çeşitliliğini vurgulayan yüzey işlemleri, hamur özellikleri, pişirme teknikleri, kültürel önem ve kronolojik gelişim açısından belirgin farklılıklar sergiler. Stilistik açıdan, bantlar, üçgenler, zikzaklar, iç içe daireler gibi geometrik desenler ve motifler, bu bölgelerin çanak çömleklerinde yaygın olarak görülen ortak özelliklerdir. Tüm bu bölgelerdeki çanak çömlekler, depolama, yemek pişirme ve ritüel amaçlar dahil olmak üzere çeşitli işlevler için kullanılmıştır. Dolayısıyla çanak çömleklerin çok yönlülüğü yaygın bir özelliktir. Bu bölgeler arasındaki ticaret ağları ve etkileşimler, çömlekçilik tekniklerinin ve tarzlarının benzerlik göstermesine neden olmuştur. Ancak, bezemenin türü ve figüratif unsurların varlığı bölgelere göre değişiklik gösterir. Örneğin, Kıbrıs Neolitik çanak çömleği genellikle geometrik şekillerle tanınırken, Kuzey Mezopotamya ve Anadolu Neolitik çanak çömleği daha soyut motifleri ve karmaşık tasarımlarıyla bilinir. Kil kaynakları ve pişirme tekniklerindeki farklılıklar aynı zamanda çanak çömlek özelliklerinde de farklılıklara yol açmıştır; kil türü ve pişirme yöntemleri kap şekillerini ve renklerini etkileyerek bölgesel farklılıklara katkıda bulunmuştur.

Çömlekçilik, Neolitik Çağ'ın maddi kültürü içinde pişirme, depolama ve ritüel faaliyetler gibi çeşitli amaçlara hizmet ederek önemli bir rol oynamıştır. Kıbrıs, Levant, Mezopotamya ve Anadolu'daki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de üretilen kaplarda geometrik desenler, işlevsel olarak çok yönlülük, ticaret ve etkileşim gibi bir dizi ortak özellik gözlemlenebilir. Bu benzerliklere rağmen, bezeme, kil, pişirme teknikleri, kültürel önem ve kronolojik dizilim açısından çeşitli farklılıklar da mevcuttur. Bu durum da bölgeler arası Neolitik çanak çömlek geleneğinin çeşitli ve özgün yönlerini vurgulamaktadır. Kil kaynaklarındaki ve pişirme tekniklerindeki

varyasyonlar, çanak çömlek özelliklerinde farklılıklara yol açmış, bu da kap formları ve renklerine özgü bölgesel özelliklerin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Her bölgenin çömlekçilik açısından taşıdığı kültürel önem, kendi yöntemlerini yansıtan birer nitelik göstermiştir.

Çanak çömlek gibi, Neolitik Çağ figürinleri de maddi kültürün önemli bir elemanıdır ve Kıbrıs, Anadolu, Levant ve Mezopotamya'daki figürinler ile hem farklılıklar hem de genel benzerlikler göstermektedir. Taş ve kil hammadde kullanımının ortak olmasının yanı sıra, Kıbrıs figürinleri daha soyut ve şematik, anakara örneklerine kıyasla anatomik detaylardan yoksundur (Vigne, Briois & Tengberg, 2017).
Özellikle Ain Ghazal ve Çatalhöyük'teki detaylı kadın figürinleri, Kıbrıs'taki tripartit bölümlendirilmiş ve minimal detaylı figürinlerden ayrışmaktadır (Kuijt, 2020; Brami, 2014). Anakaradaki figürinler ritüel veya doğurganlık sembolleri olarak yorumlanırken, Kıbrıs'takilerin işlevi daha belirsizdir ancak benzer kültürel bağlantılara işaret eder (Vigne, Briois & Tengberg, 2017; İlcan, 2023).
Genel olarak, Kıbrıs Neolitik figürinleri malzeme, temel biçim ve yaklaşım açısından anakara ile benzerlik gösterse de, stilistik ve sembolik açıdan daha özgün ve ilkel bir gelişim süreci izlediği gözlenmektedir.

5.1.5 Sembolik ve Kültürel Değerlerin Aktarımı

Sembolizma, günümüz değerlendirmesiyle, modern düşünce yapısının bir yansıması olarak kabul edilebilir. Kültürel değerler, inançlar ve düşünce yapısı, bu kavramın gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Tarihöncesi toplumlarda sembolizmanın, kült ve sosyal değerlerin yanı sıra günlük yaşamla daha sıkı bir bağ içinde olduğu düşünülmektedir. İnanç/din, insanın varoluşunu anlamlandırmak için başvurduğu bir araç olarak kabul edilir ve yaşamın her aşamasında etkisini sürdürür. Eski kültürlerde, nesnelerin sadece işleve yönelik bir araç veya inanç öğesi olduğuna dair bir algı olmasına rağmen, gerçekte işlevsel olan nesnelerin bile inanç bakımından önem kazandığı durumlar mevcuttur (Ronen, 1995, 190). İnsanoğlunun doğada ve günlük yaşamda gözlemlediği görsel ve işaretleri sembolleştirerek günlük hayata kalıcı olarak dahil etmesi ya da gelenek olarak da adlandırılabilecek manevi uygulamaların kullanılması doğal bir süreçtir. Ancak, benzer sembollerin, figürlerin

ve geleneklerin farklı coğrafyalarda ortaya çıkması rastlantısal olabileceği gibi, bilgi aktarımı yoluyla da yayılması muhtemeldir.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem topluluklarının ölülerine sembolik açıdan eşsiz bir saygı gösterdiği düşünülmektedir. Khirokitia yerleşiminde uzun ve yoğun yerleşim sürecine rağmen, 201 mezarın büyük çoğunluğu, ikincil gömü uygulamalarına bağlı tahribata uğramadan günümüze ulaşmıştır. Khirokitia'da ölüler binaların içine tekil gömüt olarak yerleştirilmiştir. Tenta yerleşiminde ise gömüt biçimi aynı olmakla birlikte, bir kısmının bina içine, bir kısmının ise dışarıya gömüldüğü görülmüştür (Ronen, 1995, 190). Le Brun'un değerlendirmesine göre mezarların işaretlenip akılda tutulduğu ve daha sonra ölen kişiyi rahatsız etmemek adına bilinçli bir çaba gösterildiği düşünülmektedir (Le Brun, 1989, 72). Cinsiyet farklılıkları da sembolizma veya inanç üzerinde belirleyici etkenlerden biridir. Khirokitia'daki gömütlerin oryantasyonu incelendiğinde, kadınların kafalarının genellikle kuzeybatı veya güneydoğuya doğru uzandığı, erkeklerin ise kuzeydoğuya doğru yöneltildiği görülmektedir (Le Brun, 1989, 72). Ayrıca, Anadolu, Levant ve Kıbrıs'ta aynı dönemde gömme geleneklerinde cinsiyet ayrımı ortaya çıkmış ve erkek mezarlarında sıvalı kafatası geleneği görülmeye başlanmıştır (Hodder, 1987; Arensburg ve Hershkovitz, 1988).

Havanlar, öğütme taşları ve taş kaplar Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'deki mezar buluntularıdır. Khirokitia'daki 201 mezarın %14'ünde bunları görmek mümkündür. Öğütücü grubu ve taş kapların yanı sıra boncuklar, çakmaktaşı ve kemik aletler ile çaytaşları görmek mümkündür. Erkek gömülerde havanlar daha sık görülürken boncuklar yalnızca kadın gömütlerin yanında gözlenmektedir. Öğütücü grubu genellikle gömünün başına veya göğsüne yerleştirilirdi (Ronen, 1995, 191). Bu uygulamanın hemen hemen benzeri Epipaleolitik Dönem yerleşimi olan Neve David'de, Geometrik Kebaran mezarlarında da gözlenmektedir (Yeshurun v.d., 2015, 33-34). Kıbrıs'taki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ölü gömme gelenekleri Epipaleolitik Dönem'den beri Levanten anakarasında devam eden ölü gömme adetlerini PPNB'de gelişen cinsiyet ayrıştırmasıyla ve lokal dönüşümler ile birleştirerek uygulamaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de Kıbrıs'taki statü

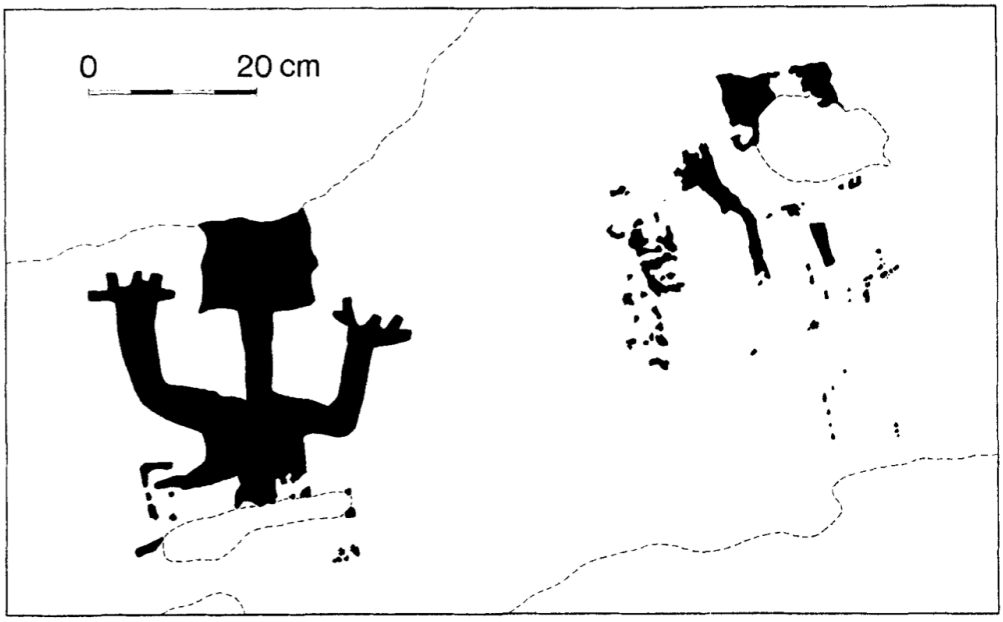
farklılaşması ölü gömme adetleri ve mezar buluntuları özelinde gözleniyor olsa da Natufiyen'de gözlenen kadar açık değildir (Wright, 1978).

Kalavassos-Tenta yerleşimindeki üst üste inşa edilen üç yapı (no 36, 17, 14), büyüklükleri, özenli tabanları ve konumları açısından dikkat çekicidir (Todd, 1987; Ronen, 1995, 192). Kıbrıs'taki PPNB yerleşimlerinde buna benzer, yine özenli tabanları olan ve kavramsal olarak kült binaları olarak yorumlanan yapılar mevcuttur. Bununla beraber Güneydoğu Anadolu'da yer alan Çayönü yerleşimindeki Kafataslı Bina'sında 70 adet kafatasının bulunması, binanın işlevselliği yanında kutsallık ve inanç sistemi ile ilişkilendirilmesini güçlendirmektedir (Özdoğan, M ve Özdoğan, A., 1989). Çayönü'nde kült binalarının yanı sıra konut yapıları, atölyeler ve kamu binaları da bulunmaktadır. Yerleşim planındaki farklı yapı tipleri, topluluğun hem dinsel hem de günlük yaşam alanlarını barındıran karmaşık bir örgütlenmeye sahip olduğunu göstermektedir. Çayönü'nde olduğu gibi Kıbrıs'ta da zemini kat kat boyalı, özenli tabanlar ve içlerinde bulunan gömütlerdeki kafataslarının sıvalı olması, kült merkezlerini işaret etmektedir. Fakat bununla ilgili kesin sonuçlar araştırmaların ilerlemesi ile sağlanması beklenmektedir.

Khirokitia ve Tenta yerleşimlerinde iki ayrı yerde duvar resimleri tespit edilmiştir. Khirokitia'da bulunan sahnenin tam olarak tanımlanamaması, duvar resminin kötü bir durumda olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, Tenta'daki sahnede, kırmızı boyalı, elleri açık pozisyonda olan iki insan figürü bulunmaktadır (Todd, 1987, 49). Bu figürlerin sıradan evlerin içinde görülmesi, kazı başkanı tarafından ikonoloji kapsamına alınmamış olmasına rağmen, diğer arkeologlar tarafından sembolizma ve ikonografi bağlamında yorumlanmaktadır (Le Brun v.d., 1987). Kıbrıs'taki bu duvar resimleri, Çatalhöyük'teki benzer örneklerle ilişkilendirilebilir durumdadır. Araştırmaların ilerlemesi ve veri havuzunun genişlemesiyle daha sağlam sonuçlara ulaşılması mümkün olacaktır.

Levant bölgesindeki üç farklı yerleşimde gözlemlenen dans motiflerine ilişkin en eski verilere duvar resimleri ve çanak çömlek üzerindeki betimlemeler aracılığıyla ulaşılmıştır. Nevali Çori'deki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait sahnelerde

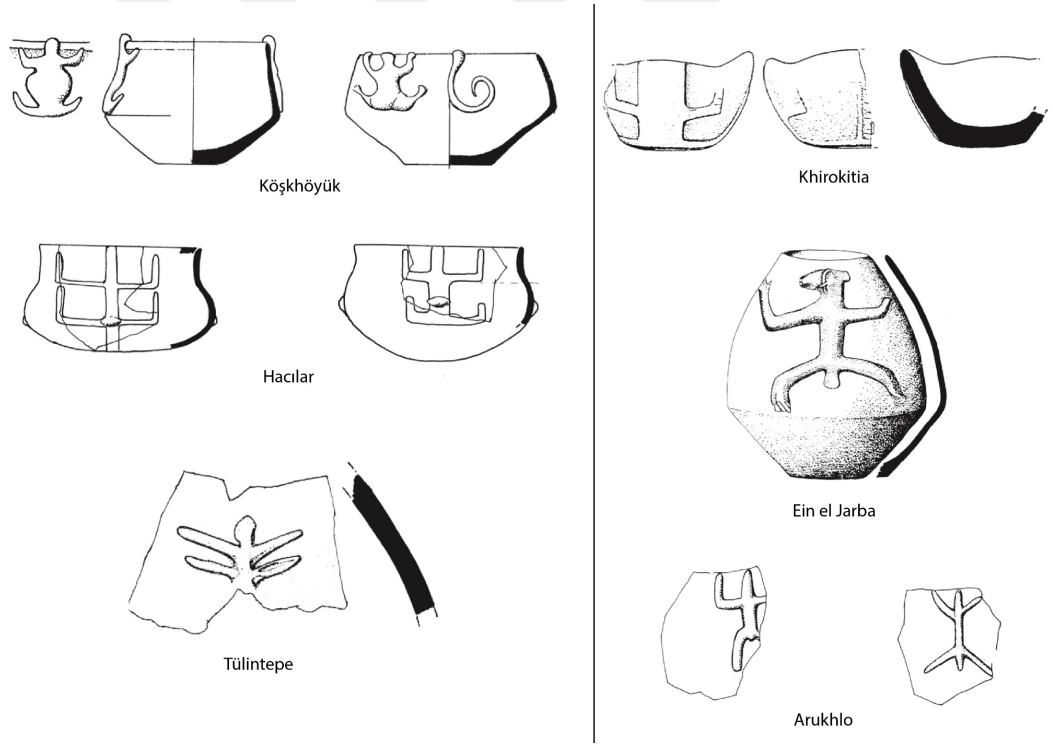
kireçtaşına oyulmuş motif, Tell Halula'da alçı zemine boyanmış motifler ve Dhuweila'da bazalt bir levha üzerine kazınmış motifler bulunmaktadır. Bu bulgular, Levant bölgesinde MÖ. 8. Bine tarihlendirilen sanat, sembolizma ve kültürel ifade biçimleri açısından önem arz etmektedir (Garfinkel, 2003, 106). Zamanla dans motifi, Kuzey Mezopotamya, Anadolu ve Kıbrıs dahil olmak üzere daha geniş bir coğrafyada yaygınlaşmıştır. Motifin yaygın olduğu yerleşmelerin çoğunda çanak çömlek üzerinde uygulamalı bir stilistik öğe olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Çatalhöyük'te ve Kalavasos-Tenta yerleşmelerinde duvar resmi olarak, Hacılar'da boyalı çanak çömlek örneklerinde gözlenmiştir. Dans motifinin dağılımı önemli ölçüde genişlemiştir. Bu motifler, Halaf ve Samarra kültürlerinin etki alanlarında, Kuzey ve Orta Mezopotamya'da, İran'ın batısında, Anadolu'da ve Ermenistan'ın kuzey bölgelerinde gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, benzer motifler Yunanistan, Balkanlar ve Güneydoğu Avrupa'da da tespit edilmiştir (Garfinkel, 2003, 106-107).

Şekil 5.6: Kalavassos-Tenta duvar resmi (11. ev). (Todd, 1981, Şekil:3).

Yakın Doğu'daki Neolitik Çağ'a ait sanat ve sembolizma örneklerine dikkatlice bakıldığında, kolları ve bacakları yukarı kaldırılmış olan antropomorfik bir figür öne çıkmaktadır. Bu figürün duruşu, fiziksel olarak gerçekleştirilmesi imkansızdır; çünkü hem kollar hem de bacaklar, önce yatay konumda iken ardından dikey bir şekilde

yukarı doğru bükülmüştür ve bu durumun yorumlanması oldukça zor bir hal almaktadır. Benzer figürlere, Anadolu ve Kıbrıs'taki Kalavasos-Tenta, Khirokitia, Çatalhöyük, Hacılar, Köşkhöyük gibi yerleşimlerde rastlanmıştır (Mellaart, 1970; Le Brun, 1989; Silistreli, 1989; Esin, 1993). Bu bölgeler, kronolojik olarak birbirlerine oldukça yakındır ve tarihleri MÖ 7. bin yılın sonlarına ve 6. bin yılın başlarına kadar uzanmaktadır (Garfinkel, 2003). Garfinkel, bunları genellikle dans sahnesi ya da doğum ile ilişkilendirilmiştir (Garfinkel, 2003, 295). Bu durum, bölgesel etkileşimlerin ve kültürel temasların sanatsal ifadelere nasıl yansıdığını göstermektedir. Bu benzer tarzdaki eserler, farklı bölgeler arasında sanatsal ve kültürel etkileşimin aktif olduğunu işaret etmekte ve bölge sınırlarının ötesinde sanatsal fikirlerin ve sembollerin taşındığını ve benimsendiğini düşündürtmektedir.

Şekil 5.7: Kolları ve bacakları yukarıya kaldırılmış figür (Kaplan, 1969, Şekil:7: 1; Mellaart, 1970, Şekil: 116:11-13; Le Brun, 1989, Şekil:52.9; Silistreli, 1989, Şekil: XII:1 XI:4; Esin, 1993, Şekil:4; Chataigner, 1995, Şekil:33:13-14).

Kıbrıs'taki araştırmaların durumu göz önünde bulundurulduğu zaman Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait sadece az sayıda figürin bilinmektedir. Buna karşın

diğer nesnelerin kullanım ve işlevsellikleri sayı bakımından çeşitlilik göstermektedir. Şu ana kadar devam eden araştırmalar ile Kıbrıs'ta yaşayan toplulukların kökeni halen bilinmiyor olsa da büyük olasılıkla bu figürinlerin anakara kültürleri ile benzerlik göstermiş olacağı beklenmektedir (Vagnetti, 1979). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in son evresiyle (Cypro-LPPNB) birlikte taş figürinler ve antropomorfik figürler görülmeye başlanmıştır. Hammadde tercihi ve üslup, bu figürinlerin aslında dış etkilere kapalı, daha lokal bir gelişim gösterdiğini işaret etmektedir. Khirokitia yerleşimindeki figürinlerin, konutlarda ve yerleşimin hemen hemen tüm katmanlarında bulunması topluluğun daha eşitlikçi bir temelde kurulduğuna atıf yapmaktadır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e gelindiği zaman ise figürinlerin miktarında daha da düşüş gözlenmiştir. Bu düşüş kullanımın kısıtlanması ya da figürinlerin sosyal yaşam içindeki yerinin değiştiğini düşündürmektedir. Fakat görsel olarak, üretim ve tasarım açısından pek bir değişim gözlenmemiştir. Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arasındaki davranışsal değişiklik ve kullanım azalmasının spesifik nedenleri şu an için bilinmemektedir. Buna karşın Kalkolitik figürinler, yalnızca görünüş ve kullanım açısından değil, bağlam ve sembolizma açısından da büyük bir değişiklik ve çeşitlilik göstermektedir. Kalkolitik Dönem'de adada yaşayan topluluklar, kullandığı hammadde, tarz ve üslup ile ayırt edilebilmektedir (Winkelmann, 2020, 391). Neolitik ve Kalkolitik Figürinlerin bağlamsal olarak en büyük farkı ise Neolitik olanlar yerleşmede, yaşam alanlarında gözlenirken, Kalkolitik figürinler mezarlık alanında bulunmakta ve daha çok sembolik dünya ile ilişkilendirilmektedir (Vagnetti, 1974; Vagnetti, 1980). Tipik, haç biçimli figürinlerin öncülleri İlk Kalkolitik Dönem'de gelişim göstermiştir bununla beraber bu form statü simgesi ve özel işlevi olan, toplumsal eşitsizliğin, hiyerarşik düzenin ve örgütlenmiş toplumun ortaya çıkışı ile eş zamanlıdır (Winkelmann, 2020, 391).

Tarihöncesi dönemlerde Kıbrıs'ta ve çevre anakarada bulunan figürinler arasında sanatsal ve kökensel korelasyon sağlamak için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Fakat Kıbrıs'ın antropomorfik figürinleri, kadın figürlerinin eksikliği ve üslup olarak anakaradan ayrışmaktadır. Bu sebeple tekil örnekler ile yapılmış karşılaştırmalar halen yüzeyseldir (Winkelmann, 2020, 392).

Geçmiş toplulukların neyi, neden yaptıklarını günümüz bakış açısıyla açıklamak, anlamlandırmak oldukça güçtür ve çoğu zaman bizi yanlış yerlere yönlendirebilir. Bu durumda, onların yaptıklarını kendi kültür ve deneyimlerimiz üzerinden değerlendirebilir, anlamlandırmaya çalışabiliriz. Kıbrıs'taki Neolitik topluluklara sembolizma ve inanç sistemi üzerinden bakıldığı zaman, sadelik ve muhafazakarlık dikkat çekicidir. Burada anakaranın bazı normlarını benimseyip kullanırken, bazılarını istemli veya istemsiz bir biçimde reddetmişlerdir. Anakara ile eş zamanlı bir biçimde Neolitikleşirken, yuvarlak planlı mimariyi sürdürüp, çanak çömlek teknolojisinden haberdarken kullanma ihtiyacı duymamaları bunlara örnek teşkil etmektedir. Burada anakaranın kadın cinselliğini ve doğurganlığını öne çıkaran betimlerini veya erkek ya da boğa kültünü net bir şekilde görmek mümkün değildir. Neolitik Çağ'ın sonuna kadar bir sınıf ayrımı ya da statü farklılaşması için herhangi bir veri mevcut değildir. Neolitik Çağ boyunca Kıbrıs'taki inanç sistemiyle çelişen herhangi bir nesne ithal edilmemiş gibi görünmektedir. Bu durum ya dış dünya ile hiç bağlantı kurulmamış, ya da alternatif olarak istenmeyen/ihtiyaç duyulmayan nesnelere karşı ambargo uygulandığı şeklinde yorumlanabilir. Dış dünya ile bağlantı kurulmamış olma seçeneği, tüm adadan elde edilen bilgiler ve anakara ile etkileşimleri işaret eden veriler dolayısıyla mümkün görünmemektedir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de anakara ile kesin bir etkileşimden bahsetmek mümkün olmasa da nüfusun arttığı ve yerleşimlerin büyüdüğü gözlenmektedir. Bu yeni dönemde toplumlar yuvarlak planlı mimariyi kullanmaya devam ederken küçük değişikliklerle köşeleri yuvarlatılmış dörtgen mimari anlayışını da benimsemiştir.

5.1.6 Ulaşım teknolojileri

Erken denizcilik faaliyetleri ve ada kolonizasyonu ile ilgili çalışmalar hem arkeoloji hem de yer bilimlerinin iş birliğine dayanmaktadır. Arkeoloji, maddi kültür kalıntıları ile adalarda insan varlığına ilişkin veri sağlarken, yer bilimleri bahsi geçen zamandaki belirli koşulların arka planını, deniz seviyelerini ve doğal çevre şartlarını tahmin etmektedir. Deniz bariyerinin aşıldığının en erken kanıtı, 1.8-1.4 milyon yıl önce Homininler tarafından Cebelitarık Boğazı'nın geçilmesi olarak düşünülmektedir. Bununla beraber Homo Erectus'un Flores adasına ulaşması 800.000 yıl önceye

dayanmaktadır (Santonja ve Villa, 2006; Bar-Yosef, 2015, 413). Akdeniz'de ise insanların yaklaşık olarak 130.000 yıl önce Girit'e ve 110.000 yıl önce Kefalonya adasına ulaştığına dair veriler söz konusu olsa da halen tartışmalıdır. Üst Paleolitik Dönem'de denizcilik ile ilgili bilgilerimiz var olsa da kuşkusuzdur ki Pleistosen sonu ve Holosen başlangıcında bu faaliyetler ivme kazanmıştır (Broodbank, 2013, 109-147).

Pleistosen sonlarında, MÖ 12.000 civarında Kıbrıs'a ilk insan yerleşimlerinin başladığına dair kanıtlar Akrotiri-Aetokremnos'ta bulunmuştur. Bu dönemdeki denizcilik faaliyetleri hem adaya ulaşmak hem de adada kalıcı yerleşimler kurmak açısından önemlidir. Bu süreç, Holosen'de, Neolitikleşme süreci ile devam etmiştir (Simmons, 2016).

Kıbrıs'tan elde edilen arkeolojik veriler, adaya gelen ilk insanların Akrotiri-Aetokremnos'a yaklaşık MÖ 12.000'de yerleştiğini göstermektedir. Doğu Akdeniz'deki arkeolojik veriler ile Kıbrıs'taki ilk kalıcı yerleşimlerden gelen veriler ve tarihler, farklı bölgeler arasındaki iletişimi doğrulamakta ve ada ile anakara kronolojileri arasında korelasyon sağlamaktadır. Adadaki ilk yerleşimcilerin ardından Neolitikleşme sürecinde de anakarasal özellikler barındıran fakat yer yer anakaradan ayrışan gözlenmektedir. Son araştırmalar doğrultusunda ise adada, Levant'taki tüm tarım paketini görmek mümkündür (Özdoğan, 2010; Bar-Yosef, 2011).

Kıbrıs'ın, Miyosen'den beri bir ada olmasından dolayı, buraya ulaşmanın tek yolu denizciliktir. Fakat birçok araştırmacı bu konuyu farklı bağlamlarda ele almışlardır. Örneğin Bar-Yosef, denizciliği Neolitik grupların toplumsal girişimlerinin bir parçası olarak, Le Brun bu aktivitenin gerçekleştirilebilmesi için rüzgar ve akıntılar üzerine uzun vadeli bir gözlem gerektirdiğini, Broodbank ise bu tür yolculukların riskli olduğu kadar değişen doğal koşullar altında beceri gerektirdiğini ve aşinalık istediğini vurgulamaktadır (Bar-Yosef, 2001; Le Brun, 2001; Broodbank, 2013).

Son Buzul Maksimum sırasında deniz seviyelerinin günümüzdekinden yaklaşık 120-130 metre daha düşük olduğu bilinmektedir. Bu dönemde Kıbrıs ile İskenderun

Körfezi arasındaki mesafe yaklaşık 55.6 km, Suriye-Latakya ile arasındaki mesafe ise 92.6 km olarak hesaplanmıştır.

MÖ 11.500 civarında deniz seviyelerinin günümüz seviyesinin yaklaşık 85 metre altına ulaşmasıyla Kıbrıs'ın anakara ile en yakın noktaları kuzeyde 74.1 km, kuzeydoğuda 120.4 km ve doğuda 101.9 km olarak belirlenmiştir. Bu mesafeler günümüzde de büyük ölçüde aynı kalmıştır (McHugh v.d., 2008, 7; Broodbank, 2013, 152). Kıbrıs'a deniz yoluyla ulaşmak için yaklaşık 83 ila 111 kilometrelik açık deniz geçişini aşabilecek kapasitede bir deniz aracına ihtiyaç duyulmaktadır. Son Epipaleolitik Dönem ile Neolitik Çağ'da insanların ulaşabileceği hammadde, kaynak ve teknolojik bilgisi deniz bariyerini aşabilecek araç yapmaya elverişlidir. Fakat iklim şartları ve doğal olaylar göz önünde bulundurulduğu zaman deniz aracının tipi, hızı, yük kapasitesi ve kullanıcı becerisi önem arz etmektedir. Buna karşın, herhangi bir deniz aracına ait kalıntıya rastlamadığımızdan dolayı Kıbrıs'a dair denizcilik önerileri teori ve tahmin üzerinden sürdürülmektedir. Bu belirsizliklere rağmen, İtalya'daki La Marmotta yerleşiminde bulunan beş kano, Neolitik Çağ'da denizcilik teknolojisinin gelişmişliğini ortaya koymaktadır. Radyokarbon analizleri, bu kanoların MÖ 5620 ile MÖ 5215 tarihleri arasında üretildiğini işaret etmektedir (Gibaja v.d., 2024). Bu sonuçlar, Neolitik Çağ'ın sonlarına doğru Akdeniz boyunca denizcilik faaliyetlerinin varlığının direk kanıtını sunmaktadır.

Bahsi geçen deniz aracının nasıl olabileceği üzerine yeniden inşa denemeleri sırasında, bahsi geçen dönemle ilgili araçların mevcut kanıtları, Neolitik Çağ'da Kıbrıs'ta var olan malzeme ve teknoloji göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle Marmotta 1 kanosu, yaklaşık 10,43 metre uzunluğunda olup, denizcilik faaliyetlerinde önemli bir rol oynamış olabilecek büyüklüktedir. C14 tarihlendirme sonuçları, bu kanonun yaklaşık MÖ 5305-5045 yılları arasında yapıldığını göstermektedir (Gibaja v.d., 2024). Adadaki arkeolojik veriler göz önünde bulundurulduğu zaman, adaya sadece insanların değil, insanlarla beraber yaban geyiği, yaban domuzu, koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların da getirildiği bilinmektedir. Bu ölçekte bir seyahatin gerçekleşmesi büyük ölçüde zorluklar yaratacaktır (Vigne v.d., 2013). Bilinen en erken deniz taşıtına ait veriler, Hollanda'nın Pesse kentinden gelmekte ve GÖ 10. bin yıla ait olduğu düşünülmektedir (Johnstone, 1980, 46-47). C14 analizleri sonucunda, bu deniz

taşıtının MÖ 7800-7700 veya MÖ 9800-9700 tarihlendiği tespit edilmiştir (Arnold, 1999). Bunun yanı sıra Basra Körfezi'nde Neolitik Çağ'a tarihlendirilen teknelerin kilden modelleri bulunmuştur. Yunanistan ve adalarda da kilden model tekneler saptanmıştır (Carter, 2006). Afrika kıtasında, Mısır'daki, en erken deniz taşıtına ait veriler MÖ 9000'e ait balıkçılık ile ilişkilendirilmiş araçlar ve ölülerin konulduğu botlardır (Hendrickx ve Vermeersch, 2000, 35). Vigne'ye (2009) göre, eldeki arkeolojik veriler doğrultusunda, adaya birçok farklı hayvanın getirildiği göz önünde bulundurarak, kemirgen türlerinin ve büyük başların transfer şartları farklı olacağından iki gövdeli, güverteli ve yelkenli bir model deniz aracı önermektedir. Fakat bu öneri modellerin herhangi bir arkeolojik kaydı yoktur (Vigne v.d., 2013).

Neolitik Çağ'da Kıbrıs ile çevre anakara arasındaki seyahatleri anlamlandırabilmek için doğal şartlar ve çevrede var olan hammadde göz önünde bulundurulduğu zaman birbirine bağlanmış kütüklerden oluşturulan sal, saz demetlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş tekneler veya hayvan derileri kullanılarak yapılmış botlar düşünülebilir. La Marmotta'dan elde edilen radyokarbon tarihlendirme sonuçları, bu kanoların inşasında kullanılan ağaçların farklı türlerden seçildiğini göstermektedir. Örneğin, Marmotta 2 kanosu kızılağaçtan (*Alnus sp*.), Marmotta 4 ise kavaktan (*Populus sp*.) yapılmıştır. Bu çeşitlilik, Neolitik Çağ'da farklı ağaç türlerinin denizcilik amaçlı olarak bilinçli bir şekilde seçildiğini işaret etmektedir (Gibaja v.d., 2024). Fakat bu örneklerin yüzme özellikleri ve yük taşıma kapasiteleri, taşıtın ağırlığı ve suya batmazlığı ile alakalıdır. Bu sebeple taşıtın şekli de kullanılan materyal kadar önemlidir (Vigne, 2009; Vigne v.d., 2013; Bar-Yosef, 2015).

Kıbrıs'a gerçekleştirilecek deniz seyahatlerinde batıdan ve doğudan adaya seyahat etmeye çalışmak hakim rüzgara karşı olacağından daha zordur. Bahsi geçen Neolitik denizcilerin ancak uygun mevsim ve iyi seyir şartlarında yola çıktıklarını ve fırtınalı günlerde seyahat etmekten kaçındıklarını düşünebiliriz. Bu seyahatleri ne tür bir deniz taşıtı ile yaptıkları halen soru işaretli olsa da kütüklerden yapılmış bir sal, ya da kano tipinde araçlar olabileceği varsayılabilir. Rüzgar, akıntı gibi veriler göz önünde bulundurulduğu zaman Kıbrıs'a en makul geçişler Anadolu'dan yapılabilir. Sabah erken saatlerde yola çıkan bir sal, iyi koşullarda ertesi gün sabah veya öğleden sonra

adaya varmış olur (Bar-Yosef, 2015; 428). Buna karşın Levant sahilinden seyahat Anadolu'ya kıyasla daha zordur. Rüzgar yönleri ve şiddetinin ters olması ve mesafenin kuzeye göre daha uzun olmasından dolayı daha tehlikeli ve başarı oranı daha düşük olarak bakılmaktadır. Levant'tan Kıbrıs'ın güney sahillerine yolculuk ise yaklaşık 90 deniz mili mesafe olup, nispeten zordur. Bu yolculuk, çeşitli deniz koşulları altında yaklaşık 30 saat süreceği hesaplanmış olsa da bu deniz taşıtlarının hayvan taşıdığı varsayıldığında önemli zorluklar içermektedir (Bar-Yosef, 2015, 429). Adanın güneyinde, kuzeyine nazaran daha fazla araştırma yapılıyor olması ve verilerin çoğunluğunun güney kıyılardan elde edilmiş olması bu denizcilik ve rotalar konusunda yanıltıcı hatta önyargılı bir yaklaşım doğuruyor olabilir.

Neolitik Çağ şartları doğrultusunda Kıbrıs'a en ideal deniz seyahati hem mesafe olarak hem de doğal şartlar olarak Anadolu'dandır (Broodbank ve Strasser, 1991; 235). Uygun şartlar yakalandığı zaman, doğudan ve batıdan da adaya seyahat etmek zaman zaman mümkün olsa da kuzeyden yapılacak bir seyahate nazaran daha uzun ve zahmetlidir. En uygun geri dönüş yolu ise adadan doğuya veya kuzeydoğuya doğrudur. Bunu bir gidiş-geliş seyahati olarak düşünecek olursak Anadolu-Kıbrıs-Levant sıralamasıyla adaya ulaşım ve geri dönüş rotası çizilebilir.

Adalara ulaşım, orada yaşama ve diğer topluluklarla olan teması sürdürme yeteneği günümüzde popüler bir araştırma konusudur (Fitzpatrick, 2007). Bilinçsiz sürüklenme ile basit bir yayılımın aksine bilerek yapılan denizcilik, navigasyon faaliyetleri bilgi gerektirir. Kıbrıs'ın ilk yerleşimcileri hem açık deniz seyahati için gerekli bilgi ve donanıma hem de tarımın yayılmasını etkileyen navigasyon becerilerine sahip olduğu düşünülmektedir (Bar-Yosef, 2015, 429-430). Doğu Akdeniz'deki erken denizcilik faaliyetlerinin incelenmesi, erken toplulukların kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarının şekillenmesinde denizel hareketin önemini vurgulamaktadır (Broodbank, 2013; Simmons, 2014).

5.1.7. İnsan Hareketliliği

Neolitik Çağ, toplulukların beslenme düzeni, yerleşim modelleri ve hareketliliğinde çeşitli değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak karakterize

edilmektedir. Bu kısımda, Neolitik Çağ'daki insan hareketliliğini, deniz yollarının, çevresel faktörlerin ve kültürel etkileşimlerin önemini vurgulayarak Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'deki teknolojik ve genetik değişimlerin merkezi rolünü ele alınmaktadır.

Avcı-toplayıcılıktan tarım ve hayvancılığa geçiş, Yakın Doğu'da evcilleştirilmiş türlerin Neolitik toplulukların yaşamlarının merkezine yerleşmesiyle başlamış ve yaklaşık MÖ 9. binyılda çevresel baskılar ile yerleşik yaşamın getirdiği fırsatların etkisiyle erken çiftçi topluluklarının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Ashraf & Michalopoulos, 2010). Bu süreçte, Kıbrıs, Anadolu ve Levant arasındaki deniz yollarıyla bağlantılı stratejik bir konum kazanmıştır.

Antik DNA çalışmaları, Kıbrıs'ın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'deki yerleşimcilerinin genetik açıdan çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Adadaki toplulukların genetik kökenlerinin %68'inin Orta Anadolu'daki Çanak Çömleksiz Neolitik topluluklardan, %20'sinin Levant kökenli avcı-toplayıcılardan ve %12'sinin Zagros bağlantılı topluluklardan geldiği belirlenmiştir (Heraclides v.d., 2024). Bu genetik çeşitlilik, deniz yolculuklarının kolaylaştırdığı dinamik etkileşimleri vurgularken, hayvanlar, tarımsal ürünler ile kültürel pratiklerin adaya ulaşmasını sağladığını işaret etmektedir (Fernandez v.d., 2014).

Kissonerga-Mylouthkia'daki arkeolojik veriler, bu erken yerleşimcilerin hem Anadolu hem de Levant genetik izlerini taşıdığını ortaya koymaktadır. Özellikle, Orta Anadolu'daki Boncuklu Höyük ve Levant'taki Natufian topluluklarının, Kıbrıs'taki toplulukların genetik geçmişinde var olması adadaki yerleşmelerin, dinamik bir genetik karışım sürecine dayandığı ve Doğu Akdeniz'deki insan hareketliliğinin kapsamlı boyutunu işaret etmektedir (Heraclides v.d., 2024). Arkeolojik kanıtlar, Orta Anadolu'dan getirilen obsidiyenin adaya ulaştığını ve bu dönemde denizcilik faaliyetlerinin ekonomik ve kültürel bir işlev gördüğünü göstermektedir (Şevketoğlu, 2002; 2006; 2008; 2018; Heraclides v.d., 2024). Hem genetik hem de arkeolojik veriler, Kıbrıs'ın yalnızca bir alternatif yerleşim değil, aynı zamanda Anadolu, Levant ve Kuzey Mezopotamya arasındaki etkileşimlerin bir durak noktası olduğunu düşündürmektedir.

Denizcilik teknolojisinin gelişimi, Neolitik yaşam biçiminin yayılmasında kritik bir rol oynamıştır. Deniz yolları, obsidiyen gibi hammaddelerin değişimini sağlamış ayrıca diğer tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde kullanılacak alet edavatların aktarılmasına olanak sağlamıştır (Mazzucco v.d., 2020). Kıbrıs'ın coğrafi konumu, çevre anakaralar arasında insanların ve teknolojilerin hareketine olanak tanıyan bir köprü işlevi görmüştür. Ayios Tychonas Klimonas ve Parekklisia Shillourokambos gibi erken yerleşimlerde, kediler ve fareler gibi evcilleştirilmiş hayvanların deniz yolları aracılığıyla adaya getirildiği gözlenmiştir. Bu türler, haşare kontrolünü sağlamanın yanı sıra, Kıbrıs'taki günlük yaşamının ve sembolizmin bir parçası haline gelmiştir (Papayianni v.d., 2023).

Neolitik Çağ'da insan hareketliliği, göç ile kültürel ve genetik etkileşimlerin birleştiği karmaşık mekanizmalar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zvelebil (2001), öncü yerleşimciler ve temas bölgelerindeki hareketlilik gibi süreçlerin bu dönemin dinamiklerini anlamada kritik rol oynadığını vurgulamaktadır.

Öncü yerleşimciler, genellikle tarım topluluklarını temsil eden, planlanmış göç hareketleriyle verimli alanlara ulaşarak bu bölgelerde kalıcı yerleşimler kurmuşlardır. Bu süreçte, yerleşimciler genellikle ekolojik açıdan elverişli bölgeleri hedef alarak yerel avcı-toplayıcı topluluklarla genetik ve kültürel etkileşim yaşadığı düşünülmektedir. Bu tür yerleşimler, yerel toplumlar arasında genetik karışımı sağlarken, tarım teknikleri, çanak çömlek kullanımı ve hayvancılık gibi Neolitik Çağ ile karakterize edilen yeniliklerin yayılmasına ve aktarılmasına olanak sağlamıştır. Bunun yanı sıra, temas bölgelerindeki hareketlilik süreci ise, daha küçük ölçekli ve yerel topluluklar arasında gerçekleşen hareketlilik ve etkileşimler olarak tanımlanabilir. Bu tür hareketlilikler, etkileşim ve değiş-tokuş ağları ve karşılıklı sosyal ilişkiler aracılığıyla, Neolitik çiftçiler ile avcı-toplayıcı gruplar arasındaki kültürel ve genetik temas bölgelerini oluşturmuştur (Zvelebil, 2001). Bu sınır alanlarında, Neolitik yaşam biçimi yerel geleneklerle birleşerek bölgesel olarak farklılaşmış sentez kültürlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, Neolitik Çağ'da insan hareketliliği, sadece tarım-hayvancılık ve teknolojilerin yayılmasını değil, aynı zamanda genetik çeşitliliğin artmasını ve sosyal etkileşimlerin

güçlenmesini sağlamıştır. Bu dinamik etkileşim, Kıbrıs'taki arkeolojik kayıtlarda açıkça görülmektedir; malzeme kültürü, Anadolu ve Levant etkilerinin bir karışımını yansıtmaktadır (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023; Heraclides v.d., 2024).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de Kıbrıs, çevre anakara etkilerini yerel uyarlamalarla birleştirerek bir sentez kültürü geliştirmiştir. Özellikle boyalı çanak çömlek geleneği bu entegrasyonun başlıca göstergelerinden biridir (Yurtdaş & Şevketoğlu, 2023). Philia-Drakos A yerleşimindeki çanak çömlek benzerliğinin yanı sıra, yerleşmeden elde edilen osteolojik kanıtlar, Neolitik Kıbrıs toplumlarının uyum sağlama kapasitesini de ortaya koymaktadır. İnsan kalıntıları, sağlıklı bir yapı ve kültürel sürekliliği gösterirken, gömüt uygulamaları Doğu Akdeniz gelenekleri ile bağlantıları işaret etmektedir (Walker, 1980). Bu bulgular, Kıbrıs'ın dış etkilerin bir alıcısı ve yorumlayıcısı olarak Neolitik kültürel süreçte alternatif bir merkez olarak işlev gördüğünü düşündürmektedir.

Neolitik Çağ'daki insan hareketliliği, çevresel, kültürel, sosyal, teknolojik ve psikolojik parametrelerin birleşimi sonucunda ortaya çıkan dinamik bir süreci işaret etmektedir. Geleneksel olarak, hareketlilik, avcı-toplayıcıların yüksek düzeyde hareketli olduğu, tarım toplumlarının ise daha yerleşik olduğu anlayışıyla ele alınmıştır. Ancak, son çalışmalar, Neolitik Çağ'da tarım topluluklarının tahmin edilenden çok daha hareketli olduğunu göstermekte ve bu hareketliliğin sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarının oldukça çeşitli olduğunu ortaya koymaktadır (Leary & Kador, 2016).

Bu dönemde hareketliliği şekillendiren motivasyonlar arasında kaynakların temini, etkileşim ağlarının oluşturulması, toplumsal ilişkilerin sürdürülmesi ve yeniliklerin benimsenmesi öne çıkmaktadır. Örneğin, çevresel değişim ve kaynak kıtlığı, toplulukları daha uygun yaşam alanlarına göç etmeye teşvik etmiş olabilir. Bu hareketlilik, yalnızca hayatta kalma dürtüsüyle değil, aynı zamanda toplumsal uyum ve kültürel kimlik arayışıyla da ilişkili olması beklenmektedir. Ayrıca, yenilikçi tarım ve teknoloji uygulamalarının benimsenmesi, hareketlilikle doğrudan bağlantılıdır;

topluluklar, bu yenilikleri daha uygun çevresel koşullarda uygulayabilecekleri alanlara yöneldiği düşünülmektedir (Berger & Hodges, 2019; Pellegrini & Tagliabue, 2024).

Hareketliliğin psikolojik boyutları da bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Toplumlar, çevresel stres faktörlerine karşı uyum sağlama ve kültürel kimliklerini koruma gibi motivasyonlarla hareket etmişlerdir. Özellikle çevresel ve sosyal zorluklara karşı dayanıklılık geliştirme, Neolitik toplulukların hem yerleşik hem de göçebe yaşam biçimlerinde gözlenen önemli bir davranış biçimidir (Pellegrini ve Tagliabue, 2024).

Kıbrıs, Neolitik Çağ boyunca stratejik konumuyla tarımsal ürünlerin, teknolojik yeniliklerin dolaşımında ve genetik aktarımda kilit bir rol oynamıştır. Adadaki hareketlilik, Orta Anadolu ve Levant ile bağlantılar, denizcilik faaliyetleri aracılığıyla gerçekleşen geniş çaplı etkileşim ağlarına dayanmaktadır (Heraclides v.d., 2024). Bu doğrultuda, Kıbrıs'ı sadece bir geçiş noktası değil, aynı zamanda yeniliklerin ve kültürlerin harmanlandığı bir yer olarak düşünmek yanlış olmayacaktır.

Neolitik Çağ'da insan hareketliliği, yalnızca coğrafi yer değişiminden ibaret olmayıp çevresel, sosyal, kültürel ve teknolojik unsurların şekillendirdiği çok yönlü bir olguydu. Hareketlilik, kültürün, toplumsal ilişkilerin ve ekonominin yeniden düzenlenmesine olanak sağlarken, toplulukların hayatta kalma becerileri ve sosyal-kültürel etkileşimlerinin sonucu olarak karmaşık bir ağ yaratmıştır.

Kıbrıs'taki Neolitik toplulukların uyum ve etkileşim stratejileri, çevresel değişimlere olduğu kadar sosyal ve kültürel dönüşümlere karşı da esneklik göstermiştir. Bu bağlamda, Neolitik hareketlilik, kültürel etkileşim süreçlerinin anlaşılmasında önemli bir bakış açısı sunmaktadır (Eriksson & Lidén, 2021; Leary & Kador, 2016).

5.2 Hareketlilik ve Rotalar: Kıbrıs

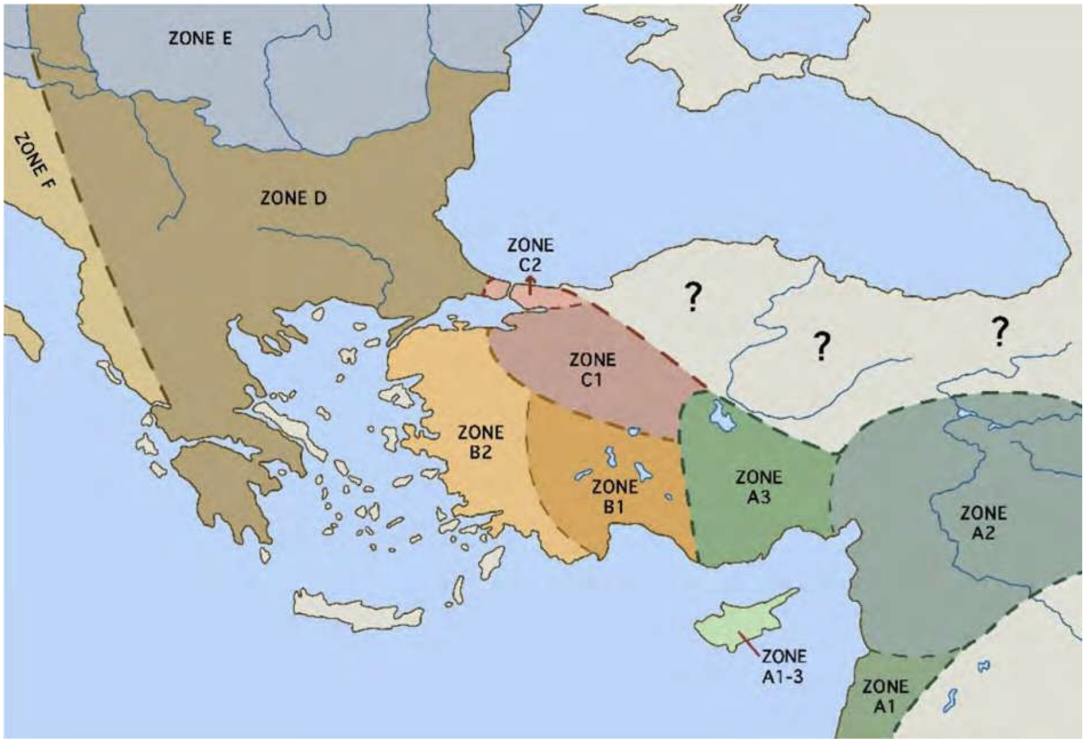
Göç, bir bireyin, önemli bir uyum sürecini başlatmaya yetecek kadar uzun bir süre boyunca sosyal bir bağlamdan diğerine mekansal olarak hareketi olarak tanımlanabilir (Cabana ve Clark, 2011). Hareketlilik kavramı, genellikle nüfus

ölçeğinde bir anlam taşırken, 20. yüzyılın başlarından itibaren kültürel ve tarihsel yaklaşımların benimsediği temel perspektiflerden biri haline gelmiştir. Arkeologlar, bölgelerin veya yerleşmelerin arkeolojik kalıntılarında benzerlikleri ve farklılıkları yorumlamak için göç, ticaret, kolonizasyon ve yayılım gibi kavramları kullanmaya başlamışlardır (Trigger, 1989). Özellikle, Neolitik Çağ'dan itibaren Akdeniz'de saptanan yerleşmelerin ve kültürlerin yayılımı, bu kavramların önemini daha da arttırmıştır. Örneğin, Neolitik Çağ'da Ege ve Anadolu arasında oluşan denizcilik ağları, bu bölgelerdeki kültürel ve teknolojik transferin temelini oluşturmuştur (Horejs v.d., 2015). Pozitivizmin etkisiyle birlikte, süreçsel arkeoloji, önceden dışsal faktörlerle ilişkilendirilen hareketlilik, göç ve kolonizasyon gibi kavramları basit ve modası geçmiş olarak görürken, sonraları vurguyu kültürel değişim ve bu değişimin kültür üzerindeki yansımalarını içsel süreçlerle açıklamaya kaydırmıştır. Bununla birlikte, arkeolojik kalıntıların araştırılmasında arkeometrik tekniklerin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte, yayılım, hareketlilik ve göç çalışmaları ivme kazanmıştır (Clarke, 1973; Trigger, 1989). Bu doğrultuda, Akdeniz'deki erken denizcilik faaliyetleri üzerine yapılan deneysel arkeoloji çalışmaları, deniz yoluyla yapılan ilk göçlerin ve yerleşimlerin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur (Cherry ve Leppard, 2015).

Kültürün hareketliliği ve rotaları, tek bir bakış açısından değerlendirilerek tam olarak anlaşılamaz. Bu kavramlara maksimalist bir perspektiften bakmak daha uygun olabilir. Farklı ölçeklerde incelendiğinde, hareketliliğin birden fazla boyutu olduğu açıktır. Örneğin, avcı-toplayıcı topluluklarda hareketlilik, aşırı bir durum değil, günlük bir aktivite olarak kabul edilebilir. Buna karşılık, tarımcı toplulukların yerleşik olduğu düşünüldüğünde, hareketsiz oldukları varsayılır. Ancak, yerleşik topluluklarda da hareketliliğin var olduğunu, ticaret ve avcılık gibi aktivitelerin etrafında döndüğünü biliyoruz (Knappett ve Kiriatzi, 2017). Bu bağlamda, kültürel hareketliliğin ve rotalarının karmaşıklığını anlamak için farklı ölçeklerde ve çok yönlü bir yaklaşım benimsemek önemlidir.

Homo cinsinin arkaik üyelerinin Pleistosen döneminde Akdeniz'i geçebileceklerine dair bazı kanıtlarımız olmasına rağmen, ada kolonizasyonu açısından denizde geniş

kapsamlı koordinasyon gerektiren ve belirli bir amaca hizmet eden seyahatlerin, anatomik olarak Homo sapiens sapiens için daha uygun olduğu görünmektedir (Strasser v.d., 2011; Yurtdaş ve Özerenler, 2021). Akrotiri-Aetokremnos'tan elde edilen veriler, Son Epipaleolitik toplulukların, bir şekilde Kıbrıs'a ulaştığı ve burada toplayıcı yaşam tarzını benimsediğine dair kanıtlar sunmaktadır (McCartney, 2010). Tarımcı-çiftçi yaşam tarzının Mezopotamya, Levant ve Güneydoğu Anadolu'dan başlayarak, Akdeniz ve Orta Avrupa'ya yayılması, iyi düzeyde anlaşılmış ve kabul görmüştür (Özdoğan, 2011). Bu bulgular, Homo sapiens sapiens'in belirli rotalarda deniz seyahatlerine uyum sağlama ve geniş alanlarda yerleşim kurma yeteneğini işaret etmektedir.

Şekil 5.8: Neolitik Çağ'da ilk yayılmanın ardından önemli kültürel bölgelerin genelleştirilmiş haritası (Özdoğan, 2023, Şekil:4).

Akdeniz, Paleolitik Çağ'da insanların yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemle ilgili çalışmalarda, örneğin Plakias, Girit'te keşfedilen Alt Paleolitik Dönem buluntularını, bu bölgedeki erken hominin varlığını ve deniz aşırı göçlerinin bir kanıtı olarak görülmektedir (Runnels v.d., 2015). Genetik çalışmalar, kıyı göçlerinin önemini vurgulayarak bölgeye olan insan göçlerini aydınlatmıştır. Ancak, Paleolitik Çağ'daki

deniz aşırı göçlerin doğası ve bu göçlerde kullanılan teknolojiler halen tartışma konusudur (Cherry ve Leppard, 2015).

Neolitik Çağ'da ise insanların avcılık ve toplayıcılıktan tarıma geçişiyle birlikte hareketlilik kalıpları önemli ölçüde değişmiştir. Özellikle Ege ve Doğu Akdeniz'de, bu geçişin bir parçası olarak denizcilik ağlarının genişlediği ve bu ağlar üzerinden kültürel ve genetik alışverişlerin hızlandığı görülmektedir (Horejs v.d., 2015). Bu dönemde Anadolu ve Levanten rotaları önemli bir rol oynamıştır. Kıbrıs, çevre anakaradan, özellikle Levant ve Anadolu'dan gelen denizciler tarafından kolonize edilmiş ayrıca hem ekonomik hem de kültürel alışveriş ve değiş-tokuş için bir köprü işlevi görmüştür (Bar-Yosef Mayer, 2022). Özellikle Kıbrıs adası, Neolitik Çağ'daki deniz aşırı hareketliliğin tercih edilen bir noktası olarak öne çıkmıştır ve adadaki buluntular, özellikle Levant ve Anadolu ile güçlü bağlantıları ortaya koymaktadır (Leppard ve Cherry, 2024).

Bu bağlamda, Doğu Akdeniz'deki Paleolitik ve Neolitik hareketlilik, rotaların ve etkileşimlerin karmaşık bir kombinasyonu olarak değerlendirilebilir (Abulafia, 2013; Broodbank, 2013). Bu karmaşıklık, sadece teknolojik yeniliklerle değil, aynı zamanda çevresel değişimlerle ve bu değişimlerin insanlar üzerindeki etkileriyle de şekillenmiştir (Leppard ve Runnels, 2017). Bu çalışmaların bir arada ele alınmasıyla, Akdeniz'in insan hareketliliği ve kültürel etkileşimler açısından zengin ve çeşitli bir geçmişi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hareketlilik olgusunu yalnızca bireysel ya da rastlantısal olaylar çerçevesinde değil, arkeolojik ve materyalist bir bakış açısıyla, üretim ilişkileri ve maddi koşullar bağlamında ele almak gerekir. Kıbrıs'ın Neolitik toplulukları, içinde bulundukları çevresel, ekonomik ve toplumsal koşullar doğrultusunda üretim biçimleri geliştirmiş ve bu süreç, topluluklar arasında hareketlilik ve etkileşim ağlarının oluşumunu teşvik etmiştir. Özellikle çanak çömlek üretimi gibi teknolojik gelişmeler, bilgi, hammadde ve tekniklerin paylaşımını zorunlu kılmıştır. Ancak bu süreç tek yönlü ya da doğrusal bir ilerleme göstermemiş hem benzerlikler hem de uyumsuzluklar içeren dinamik bir yapı sergilemiştir. Kıbrıs'taki yerleşimler hem ada içinde hem de anakara ile çeşitli ölçeklerde etkileşim içinde olmuş, ancak bu ilişkilerin seyri zaman içinde değişkenlik

göstermiştir. Kronolojik uyumsuzluklara rağmen maddi kültürde gözlemlenen benzerlikler, bu etkileşimlerin sürekliliğine işaret etmektedir. Anakara topluluklarıyla paylaşılan ortak teknik ve üslupların yanı sıra, Kıbrıs'a özgü yerel adaptasyonlar da bu sürecin önemli bir parçasıdır. Bu bağlamda, hareketliliğin ada içindeki ve denizaşırı dinamikleri, yalnızca kültürel temaslarla değil, aynı zamanda toplumsal ihtiyaçlar, kimlik oluşumu ve kültürel değişim süreçleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda, çanak çömlek verileri temelinde Kıbrıs içindeki ve anakara ile olan denizaşırı etkileşimler daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

5.2.1 Ada İçi Hareketlilik

Neolitik Çağ, avcı-toplayıcı yaşam biçiminden yerleşik yaşam ve tarım ile hayvancılığa geçişle tanımlanır. Bu süreç, adalardaki insan hareketlilik modellerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu tür yerleşik düzene geçiş yalnızca ekonomik değişiklikleri değil, aynı zamanda sosyal örgütlenme ve kültürel etkileşim ağlarını da beraberinde getirmiştir. Adalardaki yerleşmelerin kurulması ve yayılması, sadece fiziksel olarak yer değiştirme değil, aynı zamanda topluluklar arası hammadde ve bilgi alışverişinin bir sonucu olarak görülmelidir (Renfrew ve Bahn, 2016). Bu bağlamda, Neolitik Çağ'da tarımın benimsenmesi, hammadde ve fikirlerin değiş tokuşu ile, toplulukların ada içinde ve denizaşırı etkileşimlerini hızlandırmıştır. Bu tür hareketliliklerin ve değişim süreçlerinin merkez-periferi ilişkileri oluşturarak, belirli yerleşimlerin bu ağlarda merkezi bir rol üstlendiğini düşünülmektedir (Renfrew, 2011; Renfrew ve Bahn, 2016). Kıbrıs gibi adalarda obsidyen ve diğer hammaddelerin dolaşımı, bu topluluklar arasındaki sosyal örgütlenme ve değişim ağlarının ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Neolitik Çağ'da, genellikle deniz aşırı seyahatlerle adalara ulaşan ve yerleşen toplulukların, adalar içindeki hareketliliği, arkeologlar ve antropologlar için büyük bir ilgi konusudur. Çünkü bu hareketlilik, insan topluluklarının sosyo-kültürel dinamiklerini ve çevresel faktörlerin yerleşim düzenleri üzerindeki etkisini anlamamıza yardımcı olabilecek önemli veriler sunmaktadır. Bahsi geçen hareketlilik, yalnızca yerleşim düzenlerini değil, aynı zamanda hammadde ve sembolik değerlerin de yerleşimler arasında nasıl dolaştığını anlamamıza olanak tanır (Renfrew ve Bahn,

2016). Ada içindeki hammadde dolaşımı, özellikle obsidyen gibi dışarıdan gelen malzemelerin adada nasıl dağıtıldığı konusunda bilgi sağlar ve bu da topluluklar arasındaki sosyal ve ticari ilişkilerin niteliğini gösterir.

Ada içindeki hareketliliğin temel özelliklerinden biri, kıyı bölgelerinden iç kesimlere yapılan geçişlerdir. Bu geçişler, sadece tarımın değil, aynı zamanda hammadde dolaşımının ve sosyal etkileşimin bir yansımasıdır. Kıbrıs'ta kıyıdan iç kesimlere yapılan geçişler, kıyı bölgelerinde bulunan hammaddelerin (örneğin obsidyen) iç bölgelere taşınmasıyla ilişkilendirilebilir (Moutsiou ve Agapiou, 2019). Neolitik topluluklar, hammadde ve teknolojik bilgilerin değiş-tokuşu yoluyla tarımı benimsemeleri ile genellikle verimli topraklar, tarım arazileri ve tatlı su kaynaklarına yakın yerleşimler kurmuşlardır. Bu geçişler, ticaret ve etkileşim ağlarının kültürel süreçleri nasıl şekillendirdiğini vurguladığı gibi, topluluklar arasındaki etkileşimlerin de birer göstergesidir. Tarımın yayılması ve hammadde dolaşımı, Neolitik Çağ'daki hareketliliğin temel itici gücü olan ekonomik ve sosyal etkileşimlerin önemli bir göstergesidir (Barker, 2009).

Kıbrıs, 9.251 km² yüzölçümüne sahip olup kuzeydoğudan güneybatıya 240 km uzunluğunda ve kuzeyden güneye maksimum 100 km genişliğindedir. Ada, görece büyük olmasının yanı sıra coğrafi engeller ve mesafeler nedeniyle yaşayan toplulukların tüm kaynaklara her istedikleri zaman erişemeyebilecekleri gerçeği söz konusudur. Ancak, bu tür coğrafi engeller, topluluklar arasındaki hammadde ve bilgi akışının önüne geçememiştir. Aksine, belirli yerleşmelerin motivasyonları gereği bu engelleri aşarak merkez haline geldiği, hammaddelerin bu merkezlerden perifere dağıldığı gözlenmektedir (Şevketoğlu, 2008).

Girne Dağları'nın kuzeydoğusundaki bir topluluk ile Trodos Dağları'nın güneybatısındaki bir topluluk arasında, geçmesi gereken iki dağ ve doğru rotada yaklaşık 100-150 km bulunmaktadır. Bu zorlayıcı arazi, obsidyen gibi hammaddelerin dolaşımı için stratejik geçiş noktaları oluşturmuştur (Moutsiou ve Agapiou, 2019). Doğal engellerin aşılması, topluluklar arasındaki sosyal ağların ve ekonomik ilişkilerin gücünü ortaya koyar (Renfrew ve Bahn, 2016). Ancak, adada yaşayan toplulukların benzer alet çantaları, sembolik öğeler ve mimari geleneği paylaşmaları, bu insanların

birbirlerinin farkında olduklarını, belirli aralıklarla birbirlerini ziyaret ettiklerini, hatta hammadde değişimi ve bilgi paylaşımları gibi etkileşimlerde bulunduklarını göstermektedir (Watkins, 1970; Stanley-Price, 1979; Todd, 1987; Xenophontos, 1991; Şevketoğlu, 2000; Wasse ve Peltenburg, 2004; McCartney, 2010; Simmons, 2012; Moutsiou ve Agapiou, 2019; Winkelmann, 2020). Bu etkileşim, ticaretin ötesine geçen, sosyal ve kültürel bağları güçlendiren unsurlar olarak görülmektedir.

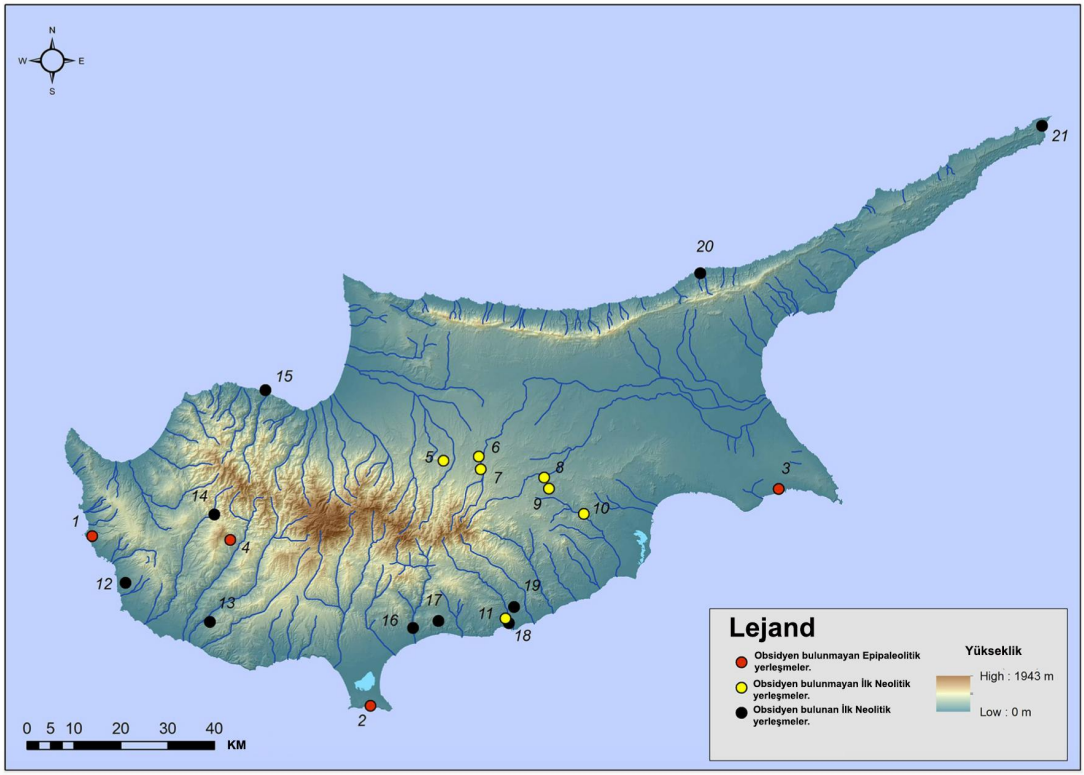
Anadolu (Göllüdağ) kökenli obsidyenin Kıbrıs'ta bulunması ve yaygın bir şekilde kullanılması, adanın Neolitik Çağ'dan itibaren denizaşırı ticaret ve etkileşim ağlarına dahil olduğunu işaret etmektedir. Eldeki veriler uyarınca bu hammadde, genellikle kıyı yerleşimlerine ulaştırılıp, buradan iç bölgelere dağıtılmış olabilir, bu da adada bir ticaret ağı veya sosyal organizasyon yapısının varlığına işaret eder (Moutsiou, 2019). Obsidyenin Kıbrıs'a gelişi, çok yönlü denizcilik ağları sayesinde gerçekleşmiş ve bu ağlar yalnızca Anadolu ile değil, doğu Akdeniz'in geniş bir bölgesiyle bağlantılı bir sistemin parçasıdır (Moutsiou ve Agapiou, 2019). Bu da Kıbrıs'ı marjinal ve izole bir konumdan ziyade Akdeniz ticaret ağlarının merkezi bir parçası olduğunun göstergesidir.

Kıbrıs'taki obsidyen buluntuları, adanın geniş etkileşim ağlarına aktif katılımını gösterirken, bu buluntuların farklı coğrafi tipteki Neolitik yerleşmelerde, özellikle Ayios Tychonas-Klimonas ve Kissonerga-Mylouthkia gibi kıyı bölgelerinde yoğunlaşması, adaya gelen obsidyenin birkaç ana merkez üzerinden dağıtıldığını düşündürmektedir (Moutsiou, 2019; Moutsiou ve Agapiou, 2019). Öte yandan, bu hammaddenin sadece kıyılarda kullanılması değil, aynı zamanda iç kesimlerdeki yerleşimlere de ulaştırılması, ada içi hareketliliği ve sosyal dinamikleri anlamada kilit rol oynamaktadır.

Obsidyen bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimleri	
Yerleşme	Obsidyen Miktarı
Akanthou-Arkosyko	5000
Parekklisha-Shillourokambos	451
Krittou Marottou-Ais Giorkis	66
Khirokitia-Vouni	41
Kalavasos-Tenta	36
Kissonerga-Mylouthkia	24
Cape Andreas-Kastros	13
Kholetria-Ortos	2
Limnitis-Petra tou Limniti	1

Tablo 5.1: Kıbrıs, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de obsidyen bulunan yerleşmeler ve obsidyen miktarı (Moutsiou ve Agapiou, 2019, table 1).

Kuzey kıyılardaki Akanthou-Arkosykos ve güney kıyılardaki Parekklisha-Shillourokambos yerleşimlerindeki obsidyen miktarları incelendiğinde, bu iki yerleşimdeki obsidyen miktarlarının diğer yerleşmelere kıyasla göreceli olarak daha fazla olduğu gözlenmektedir. Ancak, iki yerleşme arasında büyük miktarlarda fark bulunmaktadır. Akanthou yerleşmesindeki obsidyen miktarının yaklaşık 10 kat daha fazla olması, buranın Kıbrıs'a obsidyenin giriş yaptığı ve diğer yerleşimlere yayıldığı bir merkez olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ya da bu fark, iki yerleşmedeki kazı metodolojisi ile ilişkilendirilebilir. Akanthou-Arkosykos'da, kazılan tüm toprak eleme işlemine tabi tutulurken, Shillourokambos yerleşiminde eleme işlemi uygulanmamıştır. Bu nedenle, Akanthou'da küçük boyutta ve gözden kaçabilecek parçaların da kayıt altına alınmış olması söz konusudur (Müge Şevketoğlu ile sözlü görüşme). Bu bulgular, farklı yerleşmelerdeki obsidyen miktarlarını değerlendirirken dikkate alınması gereken metodolojik farklılıklara işaret etmektedir.

Şekil 5.9: Kıbrıs'ta obsidyen var olan ve olmayan yerleşmeler (1-Akamas Aspros, 2 - Akrotiri Aetokremmos, 3 - Nissi Beach, 4 - Vretsia Roudias, 5 -Agrokipia Paleokamina, 6 - Ayia Varvara Asprokremmos, 7 - Politiko Kelaidoni, 8 - Pera Chorio Moutti, 9 - Alambra Spileos and Koudourka, 10 - Ayia Anna Perivolia, 11 - Mari, 12 - Kissonerga Mylouthkia, 13 - Kholetria Ortos, 14 - Krittou Marottou Ais Giorkis, 15 - Limnitis Petra tou Limniti, 16 - Parekklisia Shillourokambos, 17 - Ayios Tychonas Klimonas, 18 - Kalavasos Tenta, 19 - Khirokitia Vouni, 20 - Akanthou Arkosyko (Tatlısu-Çiftlikdüzü), 21 - Cape Andreas Kastros (Moutsiou ve Agapiou, 2019, Şekil.1).

Akanthou-Arkosykos, konumu gereği Anadolu ana karasına en yakın mesafedeki yerleşmedir. Bu nedenle, buradaki yoğunluk, varsayımsal olarak obsidyenin adaya giriş noktasının burası olduğu düşüncesini desteklemektedir. Bu bağlamda, obsidyenin adadaki dağılımını Akanthou yerleşmesi üzerinden modellemeye çalışabiliriz. Akanthou'dan sonra en fazla obsidyen miktarı 451 adet ile Shillourokambos'tadır (Şevketoğlu, 2008; Guilaine, 2015; Moutsiou ve Agapiou, 2019). Burası, Akanthou'ya yaklaşık 90 km mesafededir. Bu mesafe kat edilirken, öncelikle Akanthou'da yaşayan topluluğun veya buraya gidip gelen topluluğun Girne Dağları'nı aşması gerekmektedir. Dağı aşmak için engebeli bir arazide, maksimum 700 metre yüksekliğe %38'lik bir eğim ile tırmanıp, inmesi gerekmektedir. Doğu-batı yönünde, denize paralel olan

Girne Dağları'nın aşılması yerine, bu toplulukların geçitlerin farkında olması daha muhtemeldir.

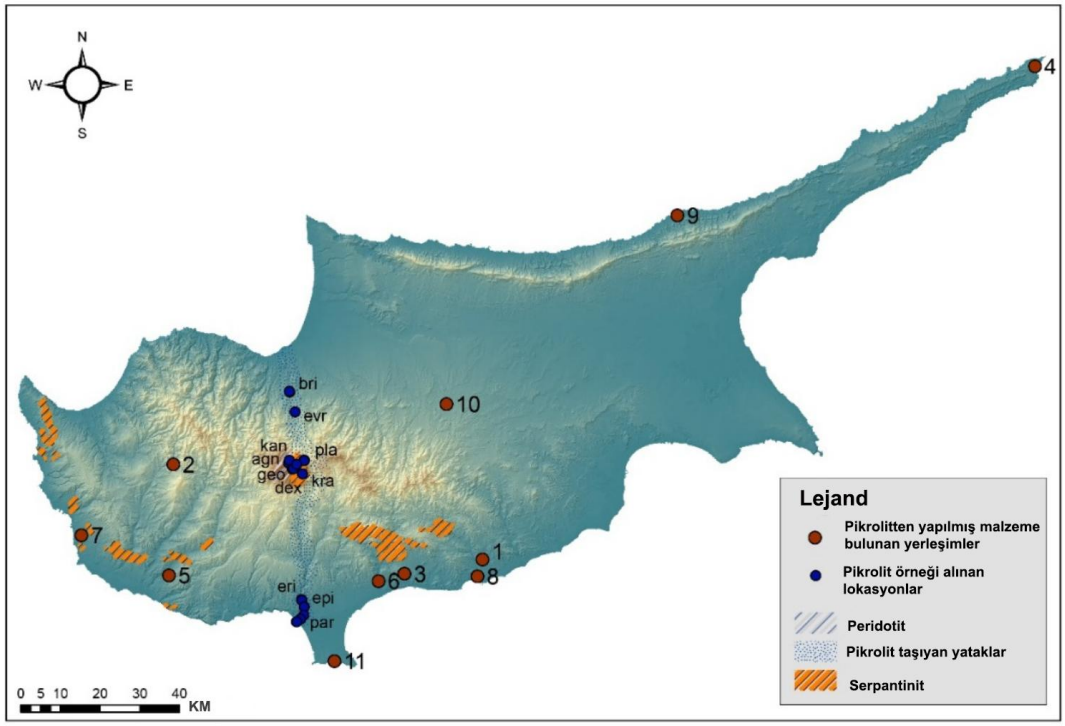

Şekil 5.10: Akanthou-Arkosykos- Parekklisha-Shillourokambos arası yükseklik profili.

Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'ı, arkeolojik açıdan incelendiğinde, belirgin bir gözlem ortaya çıkmaktadır: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de obsidyen kullanımı adanın çoğu yerleşiminde yaygınken, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de bu materyalin varlığı neredeyse yok denecek kadar azdır. Ayios Epiktitos-Vrysi ve Klepini-Troulli gibi Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenen yerleşmelerde obsidyen buluntuları mevcuttur. Ancak, Troulli yerleşmesinden elde edilen verilerin eski olması ve burada hem Çanak Çömleksiz hem de Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarını bulunması, obsidyen buluntularının hangi döneme ait olduğunu kesin olarak belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, Vrysi yerleşmesindeki obsidyen buluntularının Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait tabakalardan geldiği kesindir. Bu bulgular ışığında, Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de obsidyen kullanımının azaldığı ancak bazı yerleşmelerde hala devam ettiği gözlenmektedir. Obsidyen kullanımındaki azalma, tercihlerin değişimi ve malzemenin kırılganlığıyla ilişkilendirilebileceği gibi, neredeyse tüm Neolitik dünyada PPNB dönemi sonrası sembolizmanın gerilemesiyle de bağlantılı olabilir (Verhoeven, 2002).

Pikrolit hammadde yatakları Kıbrıs'ta bulunmaktadır. Pikrolit yatakları, Kıbrıs'ta 1000 ila 1950 metre arasındaki yüksekliklerde oluşmaktadır. Ancak bu hammadde doğrudan çıkarılıp işlenmek yerine, dağlardan kuzeye ve güneye doğru akan dereler tarafından

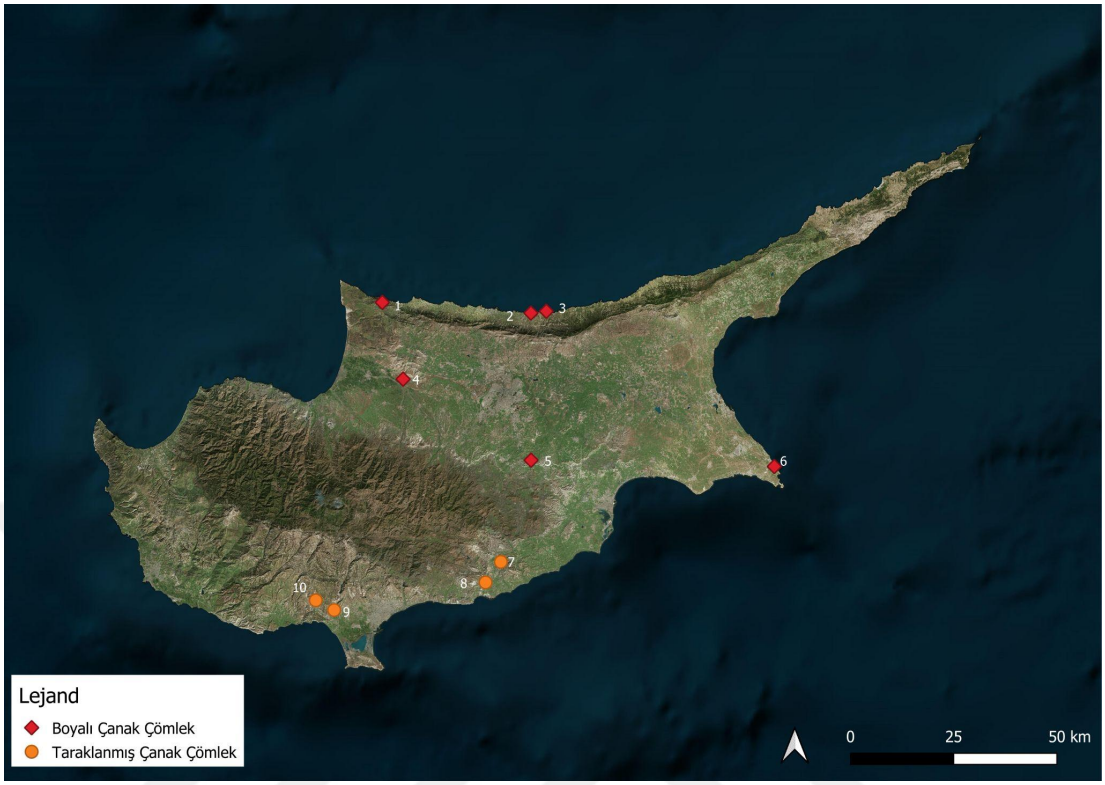
taşınarak aşınmakta ve doğal süreçlerle şekillenmektedir. Bu süreç, pikrolitin daha kolay işlenebilir hale gelmesini sağlamaktadır (Moutsiou v.d., 2022). Söz konusu hammadde, Kouris ve Karkotis derelerinin aktığı havza çevresinde kurulan yerleşmeler tarafından keşfedilmiş ve bunlar aracılığıyla diğer yerlere dağıtılmıştır.

Şekil 5.11: Pikrolitten yapılmış malzemenin bulunduğu yerleşimler, 1- Khirokitia Vouni, 2- Kritou Marottou Ais Giorkis, 3- Ayios Tychonas Klimonas, 4 - Apostolos Andreas Kastros, 5 - Kholetria Ortos, 6 - Parekklisia Shillourokambos, 7 - Kissonerga Mylouthkia, 8 - Kalavasos Tenta, 9 - Akanthou Arkosyko, 10 - Ayia Varvara Asprokremmos, 11 - Akrotiri Aetokremmos (Moutsiou v.d., 2022, Şekil. 2).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinde gözlemlenen pikrolit, çeşitli sembolik ve işlevsel nesnelerin yapımında kullanılmıştır. Pikrolit kolay işlenebilir olmasına rağmen oldukça dayanıksız bir malzemedir. Bu özelliği nedeniyle işlevsel aletlerden çok sembolik veya statü nesnelerinin yapımında kullanılmıştır (Moutsiou v.d., 2022). Birçok yerleşmede bulunan figürinler bu görüşü destekleyecek nitelikte pikrolitten yapılmıştır. Kıbrıs kökenli pikrolitin dağılımı, adadaki toplulukların hareketliliklerini ve birbirlerinden haberdarlığını da göstermektedir.

Hammadde kaynaklarının tanımlanması ve ayırt edilmesi, insan hareketliliği, sosyal iletişim ve insan-çevre etkileşimleri gibi geniş bir alanda ve bölgeler arası boşlukların doldurulmasında son derece önemlidir. Doğu Akdeniz bölgesinde, Kıbrıs'taki pikrolit kaynaklarının belirlenmesi, Kıbrıs'ın tarihöncesinde kaynak kullanımına ilişkin önemli soruları gündeme getirirken çeşitli kolonizasyon modellerine de ışık tutmaktadır (Moutsiou v.d., 2022). Anakarada, özellikle Levant bölgesinde, belgelenmiş yeşil taşlardan yapılmış nesnelerin kaynağı hala belirsizdir. Bu nesnelerden en azından bazılarının Kıbrıs'taki pikrolit kaynaklarından birinden gelmiş olabileceği olasılığı, hem adanın kolonizasyon süreciyle ilgili soruları yanıtlamada hem de ada ile anakara arasındaki etkileşimin ölçeğini anlamada önemli bir rol oynayabilir.

Şekil 5.12: Boyalı çanak çömlek ve taraklanmış çanak çömleğin bölgesel dağılımı. (1- Orga-Palialona, 2- Ayios Epiktitos- Vrysi, 3- Klepini-Troulli, 4- Philia-Drakos A, 5- Dhali-Agridhi, 6-Paralimni-Nissia, 7- Khirokitia-Vouni, 8- Kalavassos-Tenta, 9-Kantou-Kouphovounos, 10-Sotira-Teppes).

Çanak çömlek gruplarının üretiminde kullanılan kilin kaynağı üzerine yapılan araştırmalar, bu hammaddenin yerel mi yoksa dışarıdan mı temin edildiği konusunda kesin sonuçlar ortaya koymamıştır. Ancak, bu belirsizlikler karşısında varsayımsal modellemeler yapmak, mevcut veriler ışığında mantıklı bir yaklaşım olabilir. Etnografik çalışmalar, kilin üretim alanına 1 ile 50 kilometre arasında değişen mesafelerden taşınabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, tarihöncesi dönemlerde topografya, ulaşım teknolojileri, mesafe ve zanaat becerileri göz önüne alındığında, bu mesafenin daha kısa, 1 ile 10 kilometre arasında sınırlı olabileceği öne sürülmüştür (Miksa ve Heidke, 1995).

Diğer yandan, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de adaya dışarıdan getirilen obsidyen ve adada yerel olarak bulunan pikrolit gibi hammaddelerin yaygın dolaşımı

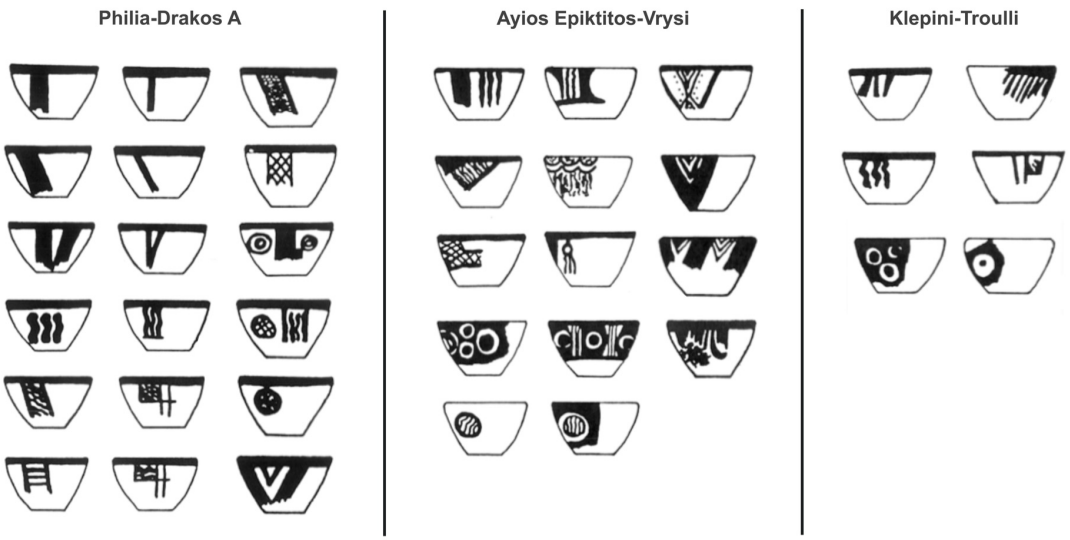
göz önünde bulundurulduğunda, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de çanak çömlek üretiminde kullanılan kilin, özellikle de yapım teknolojilerin ve dekoratif unsurların ada içinde olduğu kadar denizaşırı bölgelerde de dolaşıma girmiş olma olasılığı gündeme gelmektedir.

Tipolojik ve arkeometrik analizler, adada yaygın çanak çömlek kullanımı MÖ 5. binyılın başlarında başladığını ve bu süreçte özellikle adanın kuzey kesimlerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Şu anda çanak çömleklerin adaya dışarıdan getirildiğine dair kesin bir kanıt bulunmamakla birlikte, özellikle koyu yüzeyli açkılı mal grupları ve boyalı mal gruplarının varlığı, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki toplulukların, çevre bölgelerde yaygın olan boyalı çanak çömlek kültürüyle bağlantılı olarak bir üretim ve kullanım geleneği geliştirdiklerini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra, Khirokitia ve Mylouthkia gibi MÖ 7. binyıla tarihlenen yerleşimlerde, çanak çömleğin sınırlı miktarda varlığı, adadaki toplulukların bu teknolojiyi bildiklerini ancak sınırlı ölçekte benimsediklerini ortaya koymaktadır (Clarke, 2007).

Adanın kuzeyindeki yerleşmelerde çanak çömlek üretim geleneğine ilişkin incelemeler hem teknolojik hem de tipolojik ve dekoratif açılardan benzer bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Beyaz zemin üzerine kırmızı boya ile bezenen çanak çömlek gruplarının erken dönem süslemeleri, genellikle kalın ve ince bantlar, dalgalı desenler ve dairelerle yapılmıştır. Bu erken dönemlerde, süslemeler büyük ölçüde basit geometrik şekillerle sınırlı kalmış, kalın bantlar dikkat çekici bir yer tutmuştur. Orta döneme gelindiğinde ise, süslemelere çizgisel motifler eklenmiş ve bu dönemden itibaren kalın bantların içleri, ince dikey, yatay veya zigzag çizgilerle doldurulmaya başlanmıştır. Geç dönemde ise, çoklu fırçaların kullanımıyla yapılan kafes desenleri ve daha karmaşık lineer süslemeler yaygınlaşmıştır (Peltenburg, 1982; Clarke, 2001; 2007; Clarke v.d 2007).

Boyalı çanak çömleğin evriminde, erken dönemlerdeki daha basit ve kalın çizgilerle yapılan süslemeler, zamanla daha karmaşık ve detaylı tasarımlara dönüşmüştür. Bu süreçte kalın ve ince çizgilerin birlikte kullanımı, sanat ve zanaat anlayışındaki gelişimi göstermektedir. Ayrıca, bu çanak çömlek örnekleri üzerinde yapılan

karşılaştırmalı çalışmalar, adadaki her bir yerleşmenin kendine özgü stilistik farklılıklar sergilediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, özellikle adanın kuzeyindeki kıyı yerleşimlerinin birbirleriyle güçlü bir etkileşim ağı içinde oldukları düşünülmektedir. Örneğin, Ayios Epiktitos-Vrysi, Orga-Palialona ve Klepini-Troulli gibi yerleşmeler arasında benzer çanak çömlek bezeme tarzlarının bulunması, bu yerleşimlerin yakın temas ve kültürel alışveriş içinde olduklarına işaret etmektedir (Peltenburg, 1979; Clarke, 1992, Şevketoğlu, 2000; Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023). Bu sonuçlar, çanak çömlek bezemelerinin sadece estetik bir ifade değil, aynı zamanda bölgesel kimliklerin ve topluluklar arası ilişkilerin bir göstergesi olduğunu göstermektedir.

Şekil 5.13: Adanın kuzeyindeki yerleşmelerdeki çanak çömlek üzerindeki bezeme şeması (Clarke, 1992).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in çanak çömlek geleneğinde morfolojik açıdan belirgin bir homojenlik dikkat çekmektedir. Clarke'ın (1992) değerlendirmesine göre, çanak çömlek üretimi her bir aile üyesi tarafından, temel olarak hanenin günlük ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde gerçekleştirilmiş ve bu üretim süreçleri, zamanla kültürel bir geleneğin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, çanak çömlek

üretiminin bireysel düzeyde ev içi bir etkinlik olduğu ve bu süreçlerin hane halkı tarafından yönetildiği düşüncesi öne çıkmaktadır (Clarke, 1992).

Bununla birlikte, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de zanaat kavramının giderek daha fazla önem kazanması, yerleşim içinde uzmanlaşmış bir çömlekçi sınıfının varlığına işaret edebilir. Bu zanaatkarın, tüm yerleşme sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak çanak çömlek ürünleri sağladığı fikri, özellikle teknolojik ve bezeme açısından çeşitlilikten yoksun bir üretim pratiği göz önüne alındığında önem kazanmaktadır. Aksi bir durum, yerleşim içindeki farklı haneler arasında çanak çömlek üretiminde teknoloji, form ve süsleme açısından daha belirgin varyasyonların gözlemlenmesine yol açardı. Dolayısıyla, bu homojen üretim yapısı, merkezi bir üreticinin ya da uzmanlaşmış bir zanaat sınıfının varlığına dair güçlü kanıtlar sunmaktadır.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de, özellikle Kıbrıs'ın kuzeyindeki yerleşmelerde, kültürel olarak belirgin bir benzerlik gözlemlenmektedir; bu durum, yaygın olarak kullanılan boyalı çömlek grupları üzerinden anlaşılmaktadır. Ancak, birbirine oldukça yakın yerleşimlerde dahi stilistik unsurlarda belirgin bir değişkenlik görülmektedir. Bu farklılıklar, yerel çömlekçilerin kişisel tarzları veya kullandıkları tekniklerle ilişkilendirilebileceği gibi, her yerleşim bölgesinde benzer düzeyde bir teknolojik bilgi birikiminin mevcut olduğunu da işaret edebilir.

Çanak çömleklerdeki stilistik benzerlikler, özellikle birbirine yakın yerleşimlerde belirgindir. Bununla birlikte, adanın farklı bölgelerinde, mesafeler arası büyük olsa dahi tekrarlayan ya da benzer bezeme unsurların varlığı dikkat çekmektedir (Clarke 1992; 2007). Bu durumu açıklamak için birkaç hipotez öne sürülebilir. Örneğin, geometrik desenlerin basit ve tekrar edilebilir yapısı, bu benzerliklerin bilinçsizce ortaya çıkmasının doğal bir sonucu olabilir. Ayrıca, bu stilistik benzerlikler, adadaki farklı topluluklar arasında kültürel etkileşimlerin ve bilgi aktarımının bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Çanak Çömlek teknolojisi, adanın kuzey ve güney bölgelerinde hakim olan iki ana bezeme geleneğini yansıtan belirgin stilistik farklılıklar ve benzerlikler

göstermektedir. Adanın orta ve güney bölgelerinde, tarak baskılı yüzey işlemleri yaygın olarak tercih edilirken; kuzey, doğu ve batı bölgelerinde beyaz üzerine kırmızı boyalı çömlek grupları baskın durumdadır (Clarke 1992; 2007; 2013). Kıbrıs'ın kuzeyindeki Çanak Çömlekli Neolitik yerleşimler incelendiğinde, boyalı çömlek geleneğinin baskın olduğu, tarak baskılı malların ise çok az bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu Klepini-Troulli, Ayios Epiktitos-Vrysi, Orga-Palialona, Philia Drakos A ve Kormakiti-Kornos gibi yerleşmelerde gözlemlemek mümkündür (Dikaios, 1961; Watkins, 1970; Peltenburg, 1982).

Yerleşmeler arasındaki dekoratif şemalardaki farklılıklar zamansal değişimlerden ziyade, mekansal ve sosyal etkenlerle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda, bölgelerinin birbirleriyle olan etkileşim düzeyi, ticaret ağları ve topluluklar arası kültürel aktarım, çömlek üretimi ve bezeme gelenekleri üzerinde önemli bir rol oynamış olabilir. Araştırmanın bu aşamasında, adanın farklı coğrafi bölgeleri olan Girne Dağları'nın kuzeyi, Mesarya Ovası ve Trodos Dağları'nın güneyi ve adanın güney kıyıları gibi üç temel bölge incelenecektir. Bu bölgeler arasındaki karşılıklı etkileşim ve ada içi hareketlilik ölçeği hem malzeme kültüründeki farklılıklar hem de stilistik benzerlikler üzerinden değerlendirilecektir. Özellikle ticaret, göç ve kültürel bilgi aktarımı gibi dinamikler, bu bölgeler arasında ne ölçüde gerçekleştiğini anlamaya yönelik daha geniş kapsamlı bir analiz yapılmasını sağlayacaktır. Bu sayede, adadaki topluluklar arasında mevcut olan sosyo-kültürel ilişkilerin derinliği ve yayılımı daha net bir şekilde ortaya konabilecektir.

5.2.1.1 Girne Dağlarının Kuzeyi

Beşparmak veya Pentadaktylos olarak da bilinen Girne Dağları, adanın kuzey kıyı şeridini Mesarya Ovası ve güney kıyılarından ayırır. Bu dağ silsilesi, Girne Dağları'nın kuzey kesimi olarak adlandırılan bölgede, topografik yapısı, bitki örtüsü, iklimi ve erken insan faaliyetleri gibi belirgin özellikler sunmaktadır. Sahil şeritleri, vadiler, ovalar, uçurumlar ve ormanlar, bölgenin çeşitli coğrafi manzaralarını oluşturur (Gillespie ve Clague, 2009). Yürütülen araştırmalar, Girne Dağları'nın kuzey kesiminin, çağlar boyunca çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmış olduğunu ve

konumu ile coğrafi özellikleri aracılığıyla doğal kaynaklara erişilebilirliği dikkate alındığında önemli bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir.

Şekil 5.14: Girne Dağları'nın kuzeyindeki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Yerleşimleri (1: Kormakiti-Kornos, 2: Orga-Paliambeli, 3: Edremit-Hacı İsmail/ Trimiti-Hacı İsmail, 4: Klepini-Troulli, 5: Ayios Epiktitos-Vrysi, 6: Ayios Amvrosios- Green Peace/ Esentepe Ağırsu).

5.2.1.1.1 Kormakiti-Kornos

Kormakiti-Kornos yerleşmesi, Kıbrıs'ın kuzeybatısında, Girne Dağları'nın en batı noktasında, ikiz bir tepe eteklerinde yer alır. Kıyıya yaklaşık 100 metre yükseklikte bulunan bu yerleşme, şiddetli erozyon etkilerine maruz kalmıştır. Yapılan araştırmalar, burada toplanan çanak çömlek ve diğer buluntuların Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait olduğunu ortaya koymaktadır. Beyaz üzerine kırmızı boyalı çanak çömlek geleneği ve üretim teknolojisi, hemen 3 km doğusunda bulunan Orga-Palialona yerleşimi ile aynı döneme aittir. Çanak çömleklerdeki düz bantlar, dalgalı ve paralel çizgiler, aslında adanın kuzeyindeki kıyı boyunca diğer Çanak Çömlekli Neolitik yerleşimlerde gözlenen özelliklerle benzerlik göstermektedir ve aralarında etkileşim olduğunu düşündürmektedir.

5.2.1.1.2 Orga-Palialona

Orga-Palialona, Kıbrıs'ın kuzeybatısında, Kayalar köyü sınırları içinde konumlanmıştır. Yerleşme, kuzeye bakan bir tepenin üzerinde, "Kissing Rocks" olarak adlandırılan kayalık sırtın hemen güneyinde yer almaktadır (Şevketoğlu, 2000, 69). P. Dikaios tarafından 1940 yılında gerçekleştirilen iki açmalık deneme kazısı sırasında mimari kalıntılar keşfedilmiştir (Stanley-Price, 1979, 113). Ardından, Çanak Çömlekli Neolitik Döneme tarihlen bu yerleşmede E. Peltenburg, S. Price, S. Swiny ve M. Şevketoğlu, çeşitli yüzey araştırmaları yapmış ve malzeme toplamışlardır (Şevketoğlu, 2000, 69). Burası 2020 yılında doktora tezi kapsamında gerçekleştirilen Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması sırasında tekrar ziyaret edilmiş ve malzeme toplanmıştır.

Beyaz üzerine boyalı çanak çömlek grubu tespit edilmiştir. Bezeme ve stilistik öğeler çeşitlilik göstermektedir ancak Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tipolojisi içinde erken ve geç örnekler sunmaktadır. Genellikle geniş, düz bantlar, paralel çizgiler ve dairesel motifler görülmektedir. Bezeme grupları dikkate alındığında, Ayios Epiktitos-Vrysi ile benzer öğelerin bulunduğu gözlemlenmektedir. Yerleşmedeki çanak çömlek mal gruplarının, yüzey araştırması ile elde edilmiş olmasına rağmen, yaklaşık olarak Vrysi ile çağdaş olduğu ve birbirleriyle etkileşim halinde oldukları düşünülmektedir.

5.2.1.1.3 Klepini-Troulli

Troulli, Kıbrıs'ın kuzeyinde, kıyıdan denize doğru uzanan bir tepenin üzerinde konumlanmıştır ve günümüzde Teknecik Elektrik Santrali sınırları içinde yer almaktadır. 1930'larda P. Dikaios tarafından kaydedilmiş ve 1935 yılında deneme kazısı yapılmıştır. Ardından, 1941'de Dikaios, tabakalanmayı anlamak amacıyla üç alanda kurtarma kazısı gerçekleştirmiştir. Yerleşme, Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenen tabakalarıyla bilinmektedir. Burada da güneydeki Sotira-Teppes yerleşiminden bilinen yuvarlak planlı ve dal örgü tekniğiyle inşa edilmiş mimari yapılar bulunmuştur (Dikaios, 1962, 64).

Troulli yerleşmesindeki çanak çömlekler, beyaz üzerine kırmızı boyalı geleneğiyle tanımlanmaktadır (Clarke, 1992). Peltenburg'a göre, Troulli'nin Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarında, eğrisel motifli örneklerin varlığı Vrysi'nin erken tabakasına, ardından dairesel motiflerin görülmesi ve ince çizgilerle yapılmış, çoklu dalgalı bezemelerin ortaya çıkmasıyla da orta/geç tabakaları işaret etmektedir (Peltenburg, 1979, 27).

Genel olarak, çanak çömlek teknolojisi ve bezeme anlayışı göz önüne alındığında, Troulli'nin adanın kuzeyindeki diğer kıyı yerleşimleri ile aynı dönemde geliştiği ve bu yerleşimlerle etkileşim halinde olduğu söylenebilir.

5.2.1.1.4 Ayios Epiktitos- Vrysi

Vrysi, adanın kuzey kıyılarında, Çatalköy sınırları içinde, denize doğru çıkıntı yapan küçük bir burun üzerinde yer alan önemli bir Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimidir. Kıyı yerleşimi olan Vrysi yaklaşık 10-12 m yükseklikte kurulmuştur. 1969-1973 yılları arasında E. J. Peltenburg tarafından kazılmıştır. Denize doğru eğimli bir şekilde, yamacın üzerine kurulan yerleşme yıllar içinde erozyona maruz kalmış ve kalıntılar tahribata uğramıştır. Peltenburg, Vrysi çanak çömleği için erken, orta ve geç olmak üzere üç grup tanımlamıştır.

Vrysi, Kıbrıs'ta kazısı yapılmış en güvenli tabakalanma sunan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Buradaki çanak çömlek geleneği, mimari gelişimin üç ana aşamasına karşılık gelen üç farklı evreyi yansıtmaktadır. Erken evre, mimari unsurların eksikliği ile karakterize edilirken, Orta evre, oyukların içinde inşa edilen tüm önemli mimari özellikleri sergilemektedir. Geç evrede ise zemin üzerine inşa edilmiş konutlar bulunmakta ve mekansal düzenlemede daha büyük bir çeşitlilik gözlenmektedir (Clarke, 1992; 2001; 2007; Peltenburg, 2004).

5.2.1.1.5 Ayios Amvrosios- Green Peace/ Esentepe/Ağırsu

Esentepe-Ağırsu, Girne bölgesinde, denize doğru uzanan bir burun üzerinde konumlanmış olup, deniz seviyesinden yaklaşık 6-10 metre yüksekliktedir. 1995 yılında H. Şevketoğlu tarafından keşfedilmiş ve akabinde, M. Şevketoğlu tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıyla tanımlanmıştır. Yerleşmenin kuzey kısmı, inşaat faaliyetleri nedeniyle tahrip edilmiş ve tabakalanmayı gösteren kesitler ile bazı mimari kalıntılar açığa çıkmıştır. Ortaya çıkan kalıntılar, Vrysi ile benzerlikler taşımaktadır. Ağırsu'da çanak çömlek buluntularına rastlanmadığı halde, kesitten gözlenen ve Vrysi benzeri mimari kalıntılardan dolayı Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir (Şevketoğlu, 2000, 73-74). Ardından gerçekleştirilen kurtarma kazıları, Girne kıyı şeridindeki diğer Çanak Çömlekli Neolitik yerleşimlerinde benzer çanak çömlek gruplarının olduğunu, hatta güney ve güneydoğu Anadolu ile ciddi benzerliklerin ortaya konulduğunu göstermiştir[4].

5.2.1.2 Mesarya Ovası

Mesarya Ovası, Kıbrıs'ın merkezinde, güneyde Troodos Dağları ile kuzeyde Girne Dağları arasında yer alır. Batıda Güzelyurt Körfezi'nden doğuda Mağusa Körfezine kadar, yaklaşık 96 kilometre boyunca uzanır. Jeolojik olarak, Pliyosen ve Pleistosen dönemlerindeki denizel ortamlardan karasal ortamlara geçişi yansıtan tortul ve tektonik süreçlerin izlerini taşır ve bu kurak bölgede tarım için ciddi öneme sahip geniş yeraltı suyu rezervuarlarına ev sahipliği yapmasından dolayı bereketlidir.

[4] M. Şevketoğlu ile sözlü görüşme.

Şekil 5.15: Mesarya Ovası, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Yerleşimleri (1: Philia-Drakos A, 2: Dhali-Agridhi).

5.2.1.2.1 Philia-Drakos A

4. bölümde detaylı bir şekilde ele alındığı üzere, Philia-Drakos A yerleşmesi Güzelyurt Körfezi'nin periferisinde, Mesarya Ovası'nın batısında konumlanmaktadır. Bu yerleşmede yürütülen arkeolojik kazılar, 1965-1970 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Yerleşmedeki kültürel gelişimi anlamak için tabakalanma ve buluntuları kronolojik bağlamda incelemek doğru olacaktır. Erken evrelerinde sadece koyu yüzlü açkılı mal grubu ile kaba mal grubu bulunmaktadır. Bu erken tabakaya ait herhangi bir mimari kalıntıya ulaşılamamıştır. Ancak bu dönem çanak çömleğinde, hamur özellikleri ve yüzey işlemleri açısından Philia-Drakos A'nın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in erken evrelerine ait olduğunu gösteren bulgular dikkat çekmektedir. Özellikle koyu yüzlü açkılı mal grubu, Kıbrıs'ın erken çanak çömlek teknolojisindeki yerel bir gelişimi yansıtırken, bu üretim teknikleri Levant ve Anadolu'daki benzer dönem çanak çömlekleri ile karşılaştırılabilir.

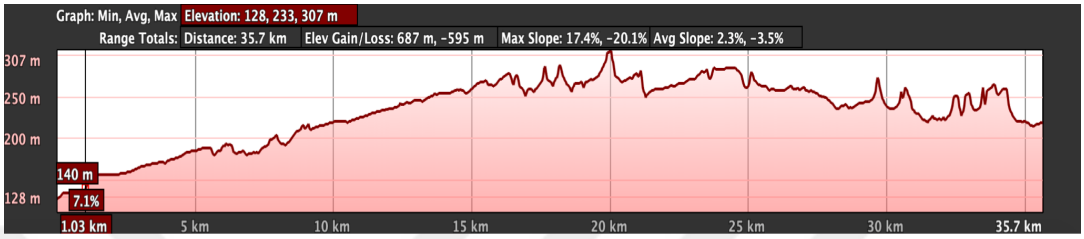
İkinci tabakada boyalı çanak çömlekler ortaya çıkmıştır. Koyu yüzlü açkılı çanak çömleklerin üzerine uygulanan boya bezeme örnekleri olsa da çoğunlukla bitkisel katkılı, yüksek ısıda pişirilmiş, açık renkli kaba çanak çömleklere kırmızı boya ile bezeme yapılmıştır. Bu dönemde, kırmızı ve beyazın kontrastıyla oluşturulan geometrik desenler yaygınlaşmış ve bu desenler Vrysi ve Troulli gibi diğer yerleşimlerde de görülmüştür. Bu durum, Kıbrıs'ın kuzey ve iç kesimlerindeki yerleşimler arasında bir kültürel paylaşım ve etkileşim ağına işaret etmektedir. Ayrıca, kırmızı astarlı çanak çömlek grubu da az miktarda görülmeye başlamıştır. Bu tabakadaki dalgalı çizgiler, iç içe çemberler ve şeritler gibi motifler, estetik anlayışta çeşitliliğe işaret eder ve bu çeşitlilik Dhali-Agridhi ve Vrysi gibi çağdaş yerleşimlerdeki stilistik benzerliklerle desteklenmektedir.

Üçüncü tabakada, boyalı mallarda büyük bir artış yaşanırken koyu yüzlü açkılı mallar tamamen kaybolmuştur. Bu dönemde, ikinci tabakadaki bezemeler geliştirilmiş ve çeşitlendirilmiştir. Yatay zikzaklar, şevron desenleri ve hedef motifler gibi yeni dekoratif unsurlar ortaya çıkmış, bu da çanak çömlek üretimi ve estetik anlayışının zirveye ulaştığını göstermektedir. Aynı zamanda, bu gelişmeler Kıbrıs'taki yerleşmeler arasında yoğun bir etkileşim olduğunu düşündürmektedir. Özellikle, Mesarya Ovası'ndaki Dhali-Agridhi ile yaklaşık 35 km, Vrysi ve Troulli'ye 40 km ve Sotira'ya 55 km mesafede bulunan Philia-Drakos, arasında çanak çömlek teknolojisi ve motif paylaşımını gösteren bulgular kaydedilmiştir.

Yerleşmenin başlangıç evresinde koyu yüzlü açkılı mal grubunun gözlenmesi, bu yerleşmenin diğer Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmelerine göre daha erken kurulduğunu ve Dhali-Agridhi ile çağdaş olduğunu doğrulamaktadır. Bu bulgu, aynı zamanda Kıbrıs'ta yerleşmeler arasında karşılıklı bir etkileşimin varlığına işaret etmektedir. Özellikle, Dhali-Agridhi ve diğer çağdaş yerleşimlerle boyalı mal gruplarındaki stilistik benzerlikler, bu ağın çanak çömlek üretimi ve dağıtımı aracılığıyla etkin bir şekilde işlediğini düşündürmektedir.

Buna ek olarak, Philia-Drakos'un boyalı mal grubundaki hızlı gelişim ve çeşitlilik, buranın yalnızca bir üretim merkezi değil, aynı zamanda Kıbrıs genelindeki kültürel

değişimlerin bir aracı olduğunu düşündürmektedir. Boya bezemelerindeki ortak motifler ve teknikler diğer bölgelerle güçlü bir bilgi ve malzeme alışverişi içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Philia-Drakos ve Dhali-Agridhi gibi merkezler bölgesel bir bağlayıcı rol üstlenmiştir.

Şekil 5.16: Philia-Drakos A- Dhali-Agridhi yerleşimler arası yükseklik profili.

5.2.1.2.2 Dhali-Agridhi

Dhali-Agridhi, Mesarya Ovası'nın doğusunda, Dhali köyü sınırları içinde ve Gialias Deresi'nin güney teraslarında yer almaktadır (Lehavy, 1974). 1930'lu yıllarda P. Dikaios tarafından, ardından 1972 yılında Stanley-Price tarafından yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Ardından 1972, 1974 ve 1976 yıllarında, hemen yerleşmenin yakınında yer alan Idalion Antik kenti kazısı kapsamında burada da deneme kazıları gerçekleştirilmiştir (Lehavy, 1974). Dhali-Agridhi 'deki tabakalanma ve dolgular tam anlamıyla anlaşılmış değildir. A tabakası ve B tabakası olmak üzere iki tabaka belirlenmiştir. Malzeme ve radyokarbon analizler doğrultusunda A tabakası Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e, B tabakası ise Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir (Lehavy, 1974; 1989). Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarından iki kemik örnekten elde edilen karbon tarihleri MÖ 5635-5004/5925-4690 ile MÖ 4680-4448/4729-4350 tarihlerini vermektedir. Bu iki tarih Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ortası ve erken başlangıcına tekabül etmektedir (Lehavy, 1989). Her iki Neolitik tabakalarında da herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. Bu nedenle yerleşme geçici veya mevsimlik kamp alanı olarak tanımlanmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik tabakalardaki taş kaplar ve aletler avcılık faaliyetleri ile ilişkilendirilmiştir (Lehavy, 1989, 207). Dhali-Agridhi'deki

koyu yüzlü açkılı mal grubunun varlığı buranın diğer bilinen yerleşmelerdeki boyalı mal gruplarının öncülü olabileceği düşünülmektedir. Kısıtlı çalışmaların genişletilmesiyle adadaki KYAM mal grubunun varlığı ve gelişim süreci ile ilgili daha kapsamlı verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Şekil 5.17: Dhali-Agridhi yerleşimi konumu.

5.2.1.3 Trodos Dağlarının Güneyi ve Güney Kıyılar

Şekil 5.18: Trodos Dağlarının güneyi ve adanın güney kıyılarındaki yerleşimler (1: Prastios-Mesorotsos, 2: Sotira-Tepees, 3: Kantou-Kouphovounos, 4: Kalavasos-Kokinogia, 5: Kalavasos-Tenta, 6: Khirokitia-Vouni, 7: Paralimni-Nissia).

5.2.1.3.1 Sotira-Tepees

Sotira-Teppes, Kıbrıs'ın güney kıyısında Limasol şehrinde bulunmaktadır. Yerleşme, adını üzerinde konumlandığı, yaklaşık 400 m yükseklikteki tepeden almaktadır. Tepenin güneye, denize doğru ve kuzeye dağlara doğru bakan stratejik konumu çevreye hakim bir lokasyon sunmaktadır. Tepenin güney ve güneydoğu yamaçlarında yerleşen topluluk, kuzey ve batı yamaçlara yerleşmemiştir (Dikaios, 1952; 1961; 1962, 74). Doğu ve batısından ise sürekli olarak akan iki dere geçmektedir. Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in kapsayıcı kültürü olan Sotira Kültürü (SCU), adını bu yerleşmeden almıştır (Dikaios, 1962).

Şekil 5.19: Sotira-Teppes konum.

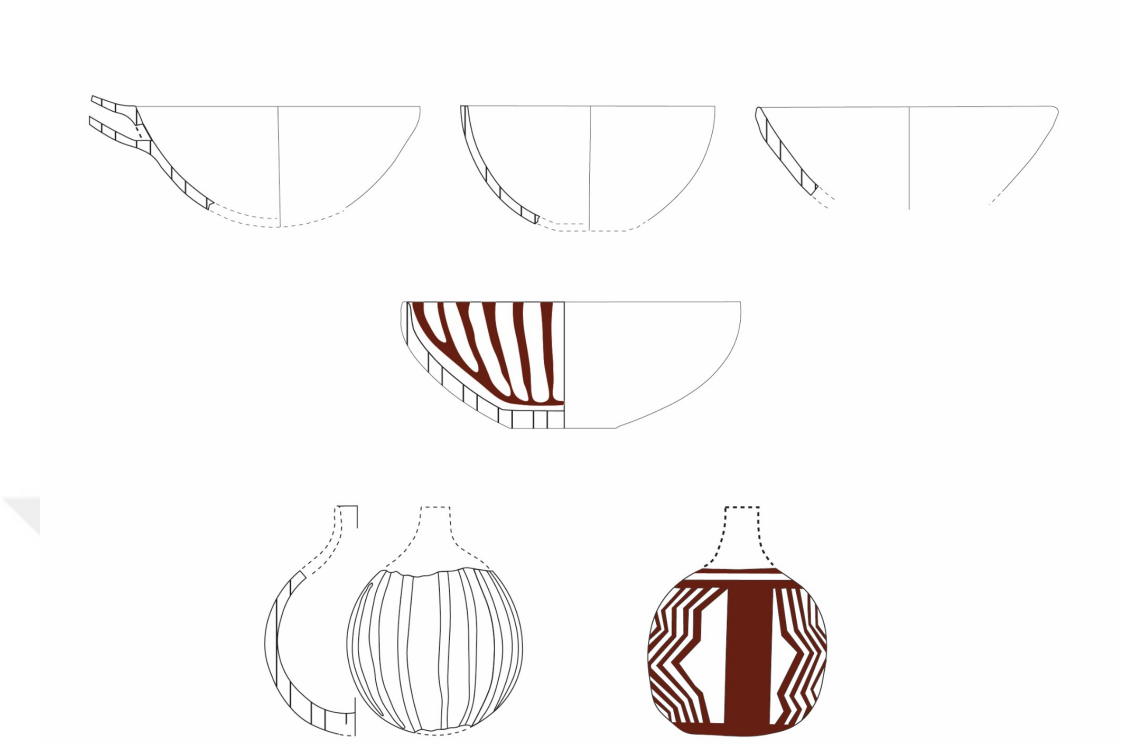
Sotira-Teppes, Kıbrıs'ta M.Ö. 5.000 ile 4.000 yılları arasında iskan gören bir Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimidir (Dikaios, 1962, 74). Yerleşim Khirokitia (Çanak Çömleksiz Neolitik) ve Erimi (Kalkolitik) evreleri arasında görülen gelişkin bir kültürü temsil etmektedir. Yerleşim yaklaşık 810 metrekarelik bir alana yayılmaktadır ve gerçekleştirilen kazılarda iyi korunmuş 23 yapı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır.

Kırmızı astarlı ve kırmızı monokrom mal grubu, tarak bezemeli mal grubu ve beyaz üzerine kırmızı boyalı mal grubu gibi çok sayıda çanak çömlek türü saptanmıştır. Derin kaseler, açık ağızlı kaseler, tabak formları ve boyunlu mal gruplarını yaygın olarak görmek mümkündür. Özellikle tarak bezemeli mal grupları bölgede mevcut olan en yaygın çanak çömlek türüdür ve ayırt edici bir özellik olarak tanımlanmaktadır (Dikaios, 1961).

Yerleşmedeki tüm mal grupları aynı teknikle üretilmiştir. Beyaz üzerine kırmızı boya bezeme, çoğunlukla açık formlarda görülmekte ve hem iç hem de dış yüzeylerine uygulanan boya ile yapılmaktadır. Bu bezemede paralel ve kesişen bantlar, dörtgenler, üçgenler, şevronlar ve halka zincirleri görmek mümkündür. Açık formların yanı sıra kapalı formlarda ve boyunlu formlarda da bu bezeme ile süslenmiş ürünler görmek mümkündür (Dikaios, 1962, 86).

Taraklı mal grubu ise, yine aynı teknikle üretilmiş, el yapımı bir çanak çömlek türüdür. Fırınlama derecesine ve ortamına bağlı olarak çeşitli renk ve dokular sağlamaktadır. Bu çömleklerin yüzeyleri pürüzsüz olup, kalın, kırmızı astarla kaplıdır. Mal grubu üzerine uygulanan ve gruba ismini veren bezemeler deniz kabuğu, kemik veya kamıştan yapılmış tarak benzeri aletler kullanılarak uygulanmaktadır kapların üzerinde kazı ve çizi bezeme olarak da adlandırılabilecek şeritler oluşmaktadır. Genellikle kase ve boyunlu formlara uygulanan bu bezeme, çeşitli kombinasyonlarda, kenardan sarkan düz ve dalgalı bantlar şeklinde stilistik şekiller sunmaktadır (Dikaios, 1952; 1961).

Taraklı mal grubunda stilistik özellikler, genellikle basit düz ya da dalgalı çizgilerden, daha karmaşık ve özenle uygulanmış motiflere kadar uzanan geniş bir spektrum sunmaktadır. Bu motiflerin kullanımı, işlevsellikten öte, estetik bir endişe ve kültürel bir önemi işaret eder şekilde düşündürmektedir. Bezemelerde gözlemlenen çeşitlilik, çömlekçinin hem ustalığını hem de estetik kaygılarını yansıtırken, aynı zamanda kültürel değerler ve etkileşim dinamiklerini de sergilemektedir (Dikaios, 1952; 1961).

Şekil 5.20: Sotira-Teppes mal grupları (Dikaios, 1962, Şekil.43-44) (Dijitalleştirilmiştir).

Sotira-Teppes yerleşiminin birinci tabakasında, tarak bezemeli mal grubu, beyaz üzerine kırmızı boyalı mal üzerine yapılmış tarak bezemeli mal grubu, beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubu, kırmızı astarlı ve kaba mal grubu olmak üzere çeşitli çanak çömlek grupları görülmektedir. Her mal grubunun devam eden süreçte, stilistik olarak bezemeler değişmektedir. İkinci tabakada, birinci tabakada gözlenen tüm mal grupları devam ederken tarak bezemeli mal grubu daha yaygın hale gelmiştir. Üçüncü tabakada ise, tarak bezemeli mal grubu, beyaz üzerine kırmızı boyalı mal grubu ve ikisinin kombinasyonundan oluşan mal grubu üzerindeki bezemelerdeki çeşitlilik oldukça artmış (Dikaios, 1962, 103-104) ve çanak çömlek gelişiminin adadaki baskın kültürü barındırmasının yanı sıra farklı bir kültür ile etkileşim içinde olabileceğini de işaret etmektedir. Hem boyalı mal gruplarını hem de taraklanmış mal grubu (çizi-kazı bezeme), Sotira topluluğunun zengin çanak çömlek bezeme geleneğine işaret etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu topluluğun, belki de Güney Levant'ın hakim Yarmukian Kültürü'nden etkilenmiş olabileceğine dair ipuçları sunmaktadır.

5.2.1.3.2 Kantou-Kouphovounos

Kouphovounos, Kıbrıs'ın ve Trodos Dağları'nın güneyinde, deniz seviyesinden yaklaşık 140 metre yükseklikte, Kouphovounos tepesi eteklerinde yer almaktadır. Jeofizik yöntemlerle yaklaşık 20.500 m2 lik bir alana yayıldığı belgelenen yerleşimin 900 m2 lik bir alanı kazılmıştır (Sarris v.d., 2002).

Şekil 5.21: Kantou-Kouphovounos konumu.

Kantou-Kouphovounos MÖ 5370-4050 arasına tarihlendirilmektedir. Farklı tabakalara ait, tek odalı, 39 yapı tespit edilmiştir. Yerleşimin büyüklüğü göz önünde bulundurulduğu zaman göreli olarak fazla miktarda çanak çömlek açığa çıkarılmıştır. Tarak bezemeli, kırmızı monokrom, beyaz üzeri kırmızı boyalı, kaba mal gibi çanak çömlek grupları söz konusudur. Yerleşmenin en erken aşamalarından itibaren taraklanmış mal baskın mal grubu oluşturmakta ve %47-%35 oranında görülmektedir. Bunun yanı sıra kırmızı monokrom mal grubu da %29,5-%23 oranında görülmektedir.

Geriye kalan oranı ise beyaz üzeri boyalı ve kaba mal grupları oluşturmaktadır (Mantzourani, 2003).

5.2.1.3.3 Kalavasos-Kokinogia

Kalavasos-Kokkinogia, Kıbrıs'ın güney-orta bölgesindeki aşağı Vasilikos vadisindeki bir grup tarihöncesi yerleşimden bir tanesidir. Kuzey-güney yönünde uzanan bir sırtın doğu ucunda yer alır ve adanın doğu ve güneydoğusuna doğru çeşitli bir peyzaj sunar. Kalavasos-Kokkinogia, Kalkolitik yerleşim Kalavasos-Pampoules'in 500 m ve Kalavasos-Ayious'un 2 km güneyinde yer almaktadır (Clarke, 2009, 39).

1940'lı yıllarda Dikaios, Kıbrıs Eski Eserler Dairesi'nin desteğiyle birlikte Kokkinogia ve Pampoules'te kısa erimli kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir (Dikaios ve Stewart, 1962). Ancak, Dikaios'un gerçekleştirdiği kazıların kapsamı sınırlı olduğundan ve Kalavasos-Kokkinogia'nın yeraltı özelliklerinin de bulunduğu göz önüne alındığında, yerleşimin düzeni ayrıca yapısal ve işlevsel yönlerini anlamak amacıyla 2002-2003 yıllarında ek kazılar gerçekleştirilmiştir (Clarke, 2009, 39).

2002 yılında, Kokkinogia yerleşiminde, çeşitli hedefler göz önünde bulundurularak kazı çalışmaları yeniden başlatılmıştır. Bunlar arasında, alanın bir yerleşim yeri olarak işlev görüp görmediğini anlamak, yeraltındaki saptanan mimari öğelerin özelliklerini daha derinlemesine araştırmak ve bunları diğer Çanak Çömlekli Neolitik ve İlk Kalkolitik dönem yerleşmelerle karşılaştırmak bulunmaktadır.

2002-2003 yılı arasında gerçekleştirilen kazılardan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Kalavasos-Kokkinogia'nın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendiği doğrulanmıştır. Yerleşmede kazılar başladıktan sonra alanda çukurlar, odalar, tüneller gibi birçok yeraltı özelliğine sahip olduğu anlaşılmıştır (Clarke, 2009). Kokkinogia'da keşfedilen yeraltı odalarının, adadaki diğer yerleşmelerden farklı olduğu görülmektedir. Yapısı tam olarak bilinmemekle birlikte, M.Ö. 3900/3800 civarında, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonu ve İlk Kalkolitik döneminin

başında kurulmuş olabileceği düşünülmektedir. İlk Kalkolitik, Kalavasos-Ayious'un başlangıcıyla çağdaş olmalıdır (Clarke, 2009). Kıyıdaki konumu ve yeraltı özelliklerine sahip olması, burayı adanın güneyindeki diğer yerleşmelerden ayrıştırmaktadır.

Şekil 5.22: Kalavasos-Kokinogia taraklanmış mal grubu (Clarke, 2009, Şekil.8a-b).

Kokkinogia ve Ayious'ta bulunan çanak çömlek mal gruplarının farklı dönemlere ait olduğu ve farklı özellikler gösterildiği ortaya koyulmuştur. Kokkinogia'da Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilebilecek derin kaseler ile küresel gövdeli şişe benzeri formlar bulunmaktadır; ayrıca, boyalı ve monokrom mal grupları ile karakterize edilmektedir. Öte yandan, Ayios'taki çanak çömleklerler iki yerleşim arasındaki teknolojik ve stilistik farklılıkları yansıtacak özelliklere sahiptir. Bu nedenle Ayious'takilerin İlk Kalkolitik Döneme tarihlendiği düşünülmektedir (Clarke, 2009). Kokinogia'daki çanak çömlek sıralaması, bu yerleşimin Çanak Çömlekli Neolitik ve İlk Kalkolitik Dönemlerde kesintisiz bir şekilde yerleşim gördüğünü işaret etmektedir. Kokkinogia'nın, Sotira ve Kantou'nun terk edildiği zaman aralığında, iskan gördüğü düşünülmektedir. Ancak, Kokkinogia'nın gerçek bir yerleşim yeri olup olmadığı hala belirsizdir ve bu konuyu açıklığa kavuşturmak için daha fazla kazı çalışması yapılması gerekmektedir (Clarke, 2009). Kokkinogia'daki yeraltı özellikleri,

İlk Kalkolitik Dönem'deki yeraltı ve yarı yeraltı çukur yapılarından Orta Kalkolitik Dönem'de adanın genelinde yaygın olarak görülen yuvarlak planlı yapılara doğru bir evrim geçirdiğini, bu durumu Kalavasos-Ayious ve Kissonerga-Mylouthkia'daki örneklerle ortaya koymaktadır (Peltenburg v.d., 2003; Clarke, 2009).

5.2.1.3.4 Khirokitia-Vouni

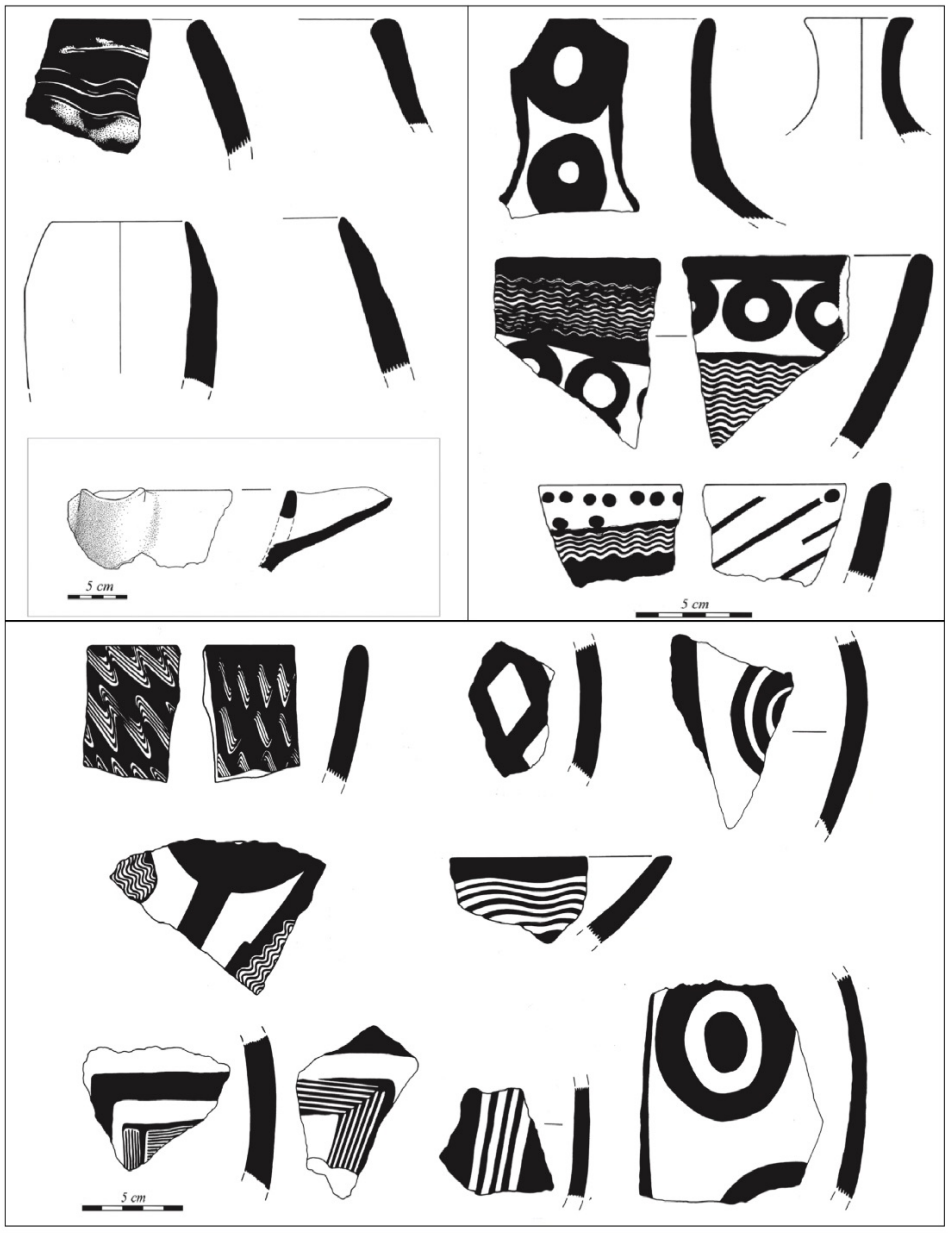
Khirokitia, Kıbrıs'ın güneyinde yer alan ve hem Çanak Çömleksiz hem de Çanak Çömlekli Neolitik tabakaları barındıran dikkat çekici bir yerleşimdir. Yaklaşık M.Ö. 7000 ile 3800 tarihleri arasında iskan gören Khirokitia'nın konumu ada içindeki etkileşim ağlarına bağlılığı açısından önemli veriler sunmaktadır (Knapp, 2013). Buradaki Neolitik topluluk, hayvancılık ve tarımın başlangıcı, ardından çanak çömleğin kullanıma girmesiyle birlikte adadaki iki dönem arasındaki sürekliliği işaret etmektedir. Khirokitia, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sonuna tarihlenen bulgularıyla tanınmış olmasına rağmen, bu döneme ait kalıntıların üzerinde, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait birkaç duvar kalıntısına (276, 292, 911, 1022 ve 1015) rastlanmıştır. Ayrıca, ana yerleşimin (ÇÇ'siz) batısında yer alan doğal bir vadiden bol miktarda (941) çanak çömlek parçası toplanmıştır. Bu duvarlar, Khirokitia yerleşiminin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de iskan edildiğini işaret etmektedir; ancak, bu yerleşimin ne tür bir karaktere sahip olduğu hala belirsizdir (Le Brun, 1997; Clarke, 2021, 277).

Şekil 5.23: Khirokitia, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşim planı (Clarke, 2021, Şekil.10.1).

Buradaki çanak çömlek topluluğu, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem özellikleri göstermektedir. Yerleşmenin batı yamaçlarında, alüvyon dolgularda bol miktarda çanak çömleğe rastlanılmıştır ancak ana yerleşimdeki Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarla net bir bağlantı kurulamamıştır. Bahsi geçen alüyvon dolguların erozyon sonucunda taşınmış olduğu düşünülmektedir. Ancak yerleşimin kuzey kısmında herhangi bir çanak çömlek kalıntısına rastlanılmamıştır. İki yamaç arasındaki bir oyukta, muhtemelen birincil depolama alanı olarak saptanan alüvyon

dolgular alanında önemli miktarda malzeme bulunmuştur. Çoğunlukla kırmızı monokrom, beyaz üzeri kırmızı boyalı ve taraklanmış mal grubu ağırlıktadır. Bölgedeki kaynaklardan alındığı düşünülen hem kil hem de kireç bazlı kil kullanılmıştır. Çanak çömlek üzerindeki bezemeler sınırlı bir çeşitliktedir, zaman içinde olduğu düşünülen küçük değişiklikler gözlenmiştir. Khirokitia'daki çanak çömlek topluluğunun Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in erken evrelerine tarihlendiği düşünülmektedir (Clarke, 2021).

Şekil 5.24: Khirokitia-Vouni çanak çömlek grupları (Clarke, 2021, Şekil. 10.2-10.3).

1950'li yıllarda Khirokitia'da gerçekleştirilen kazılarda, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakalarında az miktarda düşük sıcaklıkta pişirilmiş, kilden yapılmış çanak çömlekler ve bazı nesneler açığa çıkarılmıştır. Bir antropomorfik heykelcik ve beş adet çanak çömlek bulunmaktadır. Söz konusu çanak çömleklerin tamamı, arkeolojik literatürde "kaba mal" olarak adlandırılan gruba dahil edilmiştir. Genellikle düşük sıcaklıkta pişirilmiş, kalın duvarlı ve yüzeylerinde sınırlı bezek bulunan basit formlardır. Çoğunlukla yerel kaynaklardan elde edilen kireçtaşı esaslı killer kullanılarak yapılan bu kaplar, Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in üretim teknolojisini yansıtır (Clarke, 2020). Kazı kayıtlarına göre, yerleşmede daha fazla çanak çömleğin bulunup bulunmadığı tam olarak net olmasa da bu buluntular adada çanak çömlek üretiminin M.Ö. 7. binyılda başlamış olabileceğini ve M.Ö. 5. binyılda büyük miktarlarda kaba mal üretiminin yaygınlaşmasından önce kısıtlı bir ölçüde üretim yapıldığını göstermektedir (Clarke, 2007).

Khirokitia'da farklı kil türlerinin bir arada kullanıldığı görülmüştür. Özellikle kırmızımsı kahverengi ve gri kum içeren kil katmanları birlikte kullanılarak kaplara özel bir dayanıklılık kazandırılmıştır. Bu teknik, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonraki aşamalarında yaygınlaşan bir yöntem olup, erken evrelerde Kıbrıs'ta çömlekçilikte görülen deneysel yaklaşımın bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Clarke, 2020, 281).

5.2.1.3.5 Paralimni-Nissia

Yaklaşık olarak MÖ 4600-3900 arasına tarihlendirilen Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimi Paralimni-Nissia, Kıbrıs'ın güneydoğu kıyısında, Kaminoudhia Körfezine bakan kayalık bir çıkıntı üzerinde konumlanmıştır. Yerleşim günümüzde kurumuş olan bir nehrin güneyinde yer almaktadır. P. Flourentzos tarafından, 1995-2001 yılları arasında kazısı gerçekleştirilen yerleşmede, köşeleri yuvarlatılmış 40 adet dörtgen planlı mimari kalıntıya rastlanılmıştır (Flourentzos v.d., 2008; Hajek, 2023).

Şekil 5.25: Paralimni-Nissia yerleşim planı (Hajek, 2023, Şekil.10).

Geniş bir alana yayılan yerleşim merkezi bir meydan etrafına kurulmuş konutlarıyla Sotira-Tepees ve Kantou-Kouphovounos gibi diğer çağdaş yerleşimlerle, yerleşim planı olarak benzerlik göstermektedir. Beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubu ve fallus şeklindeki amuletler dikkat çekicidir (Flourentzos v.d., 2008).

5.2.1.4 Değerlendirme

Girne Dağları'nın kuzeyinde bulunan kıyı ve dağlık yerleşmeler ya da Mesarya Ovası'nda bulunan dere kenarında kurulmuş yerleşmeler ile Trodos dağlarının güneyinde ve adanın güney kıyısına yakın yerleşmeler arsasında hem benzerlikler hem de farklılıklar söz konusudur. Kuzeydeki kıyı yerleşmeleri arasında ciddi benzerlikler

söz konusudur. Benzerlikleri hem coğrafi uygunluk ve birbirleri ile olan mesafeleri göz önünde alındığında açıklamak kolaydır. Buna ek olarak Mesarya Ovası'ndaki yerleşmeler de aynı şekilde kuzeydeki kıyı yerleşimleri ile benzer bir kültürel gelişim göstermekte hatta kronolojik dizilimde, adadaki Çanak Çömlekli Neolitik kültürün öncülü olarak nitelendirilebilecek durumdadır. Trodos dağlarının güneyindeki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmeleri ise özellikle çanak çömlek bezemeleri açısından adanın geri kalanından farklılık göstermektedir. Kuzeyde ve Mesarya Ovası'ndaki yerleşmelerde boya bezemeli mallar baskın grubu oluştururken, adanın güneyinde taraklanmış mal grubu baskındır. Bu ayrımı etkileşimin azlığı, mesafe ve topografik engellerle açıklamak doğru olmayacaktır çünkü adanın Neolitikleşme sürecinden beri çeşitli etkileşim örneklerinin mesafelerce adada dolaştığı hatta deniz aşırı gidiş gelişlerin varlığı söz konusudur. Bu sebeple adanın kuzeyinde ya da ortasında yaşayan toplulukların birbirlerinden haberdar olmuyor olması pek olası değildir. Bu farklılaşmayı daha çok kültürel tercihler olarak yorumlamak doğru olacaktır. Çanak çömlek mal gruplarına bakıldığı zaman teknolojik olarak yapım tekniği oldukça yakındır. Bu sebepten ötürü tamamen farklı bir gelenekten bahsetmek doğru değildir. Yüzey işlemleri açısından, stilistik öğelerin kabulü ve kullanımı açısından her topluluk daha çok benimsediği tarzı kullanıyor olabileceği unutulmamalıdır.

Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmeleri olan Vrysi, Troulli, Paralimni, Khirokitia, Kalavasos, Sotira ve Philia'da bulunan çanak çömlekler, bu dönemdeki sosyal, ekonomik ve kültürel yapının anlaşılması için önemli ipuçları sunmaktadır. Bu buluntular hem hammadde hem de üretim teknikleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu, adadaki topluluklar arasında malzeme ve teknoloji paylaşımını, estetik ve kültürel tercihlerin yayılımını ve topluluklar arası etkileşimi işaret etmektedir.

Özellikle Khirokitia'da bulunan çanak çömlekler, buranın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçişte önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Çanak çömleklerde gözlemlenen bezeme ve üretim teknikleri, yerleşmenin sosyal ve kültürel yapısının anlaşılması açısından oldukça önemlidir

(Clarke, 2020). Khirokitia'da çoğunlukla beyaz üzeri kırmızı boyalı mal grubu ve taraklanmış bezeme gibi teknikler kullanılmıştır (Clarke, 2001).

Vrysi ve Troulli gibi yerleşmlerdeki çanak çömlekler, estetik açıdan benzerlikler gösterse de söz konusu yerleşmelerin farklı sosyo-ekonomik yapılarını yansıtmaktadır. Vrysi ve Troulli'deki obsidyen buluntuları, buranın ticaret ağlarına dahil olduğunu ve dış dünya ile temas halinde olduğunu göstermektedir (Clarke, 2020). Troulli ise, özellikle Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de zengin bir çömlek üretim geleneğine sahip olup, adanın diğer bölgeleriyle olan kültürel ve teknolojik bağlantıları yansıtması açısından önemlidir (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023).

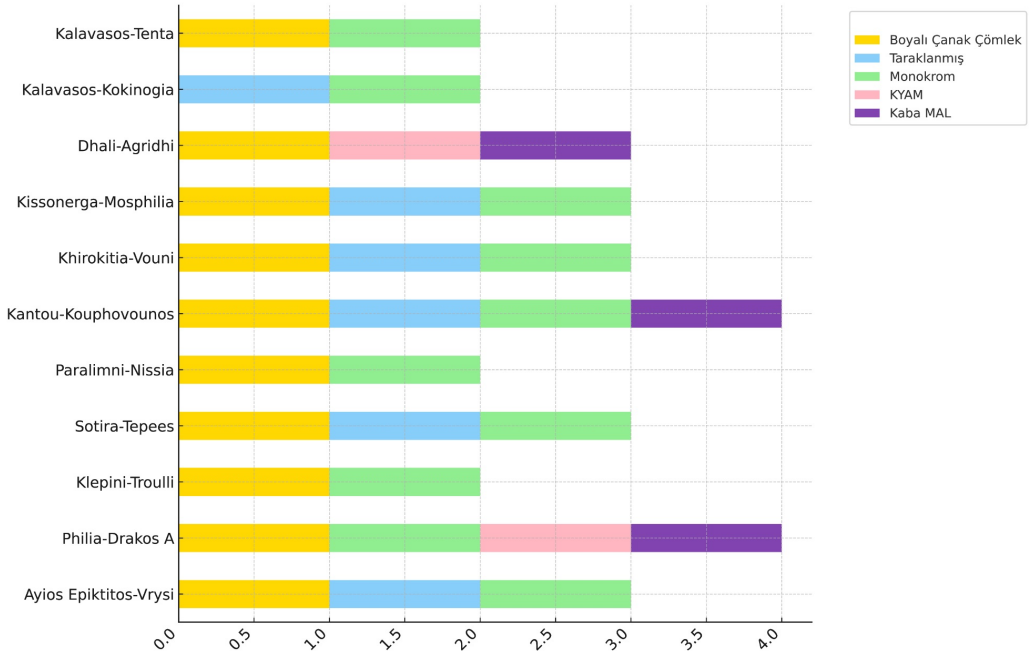
Paralimni-Nissia'da bulunan fallus şeklindeki amuletler, ritüel pratiklerin sosyal yaşamda önemli bir rol oynadığını gösterir. Bu tür buluntular, Kıbrıs'taki inanç sistemleri ve toplumsal yapılar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu tür semboller, Paralimni-Nissia'daki inanç sistemlerinin ve toplumsal düzenin, Kıbrıs'taki diğer Neolitik yerleşimlerden farklı dinamiklere sahip olduğunu düşündürmektedir (Clarke, 2001). Paralimni-Nissia'daki çanak çömlekler, adadaki diğer yerlerle karşılaştırıldığında farklılıklar göstermektedir. Basit formlarda ve kısıtlı renk tonlarıyla dikkat çekmektedir. Çanak çömleklerin bir kısmı, kırmızı veya kırmızı-beyaz renklerle boyanmış olup, yerleşimin kendine özgü bir çanak çömlek yapım geleneğine sahip olduğunu işaeret etmektedir. Ayrıca Paralimni-Nissia'da ele geçen çanak çömleklerin, yerleşimin denizle ilişkisi nedeniyle, deniz kabuğu ile süslenmiş olduğu da kaydedilmiştir (Reese, 2008; Filip Hájek, 2023).

Bunlara ek olarak, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilen Kissonerga-Mylouthkia yerleşiminde yapılan kazılarda, Khirokitia'daki çanak çömleklerden daha erken tarihlere işaret eden, düşük sıcaklıkta pişirilmiş çanak çömlek örnekleri bulunmuştur (Clarke, 2007, 97). Peltenburg'un çalışmaları, Mylouthkia'da keşfedilen malların, düşük sıcaklıkta pişirilmiş, kalın kenarlı ve az bezemeli olduğunu göstermektedir. Bu çömlekler, üretim aşamalarının henüz teknik açıdan gelişmediğini ve yerel toprağın özelliklerine uygun bir şekilde yapıldığını doğrulamaktadır (Peltenburg, 2003, 133-135). Mylouthkia'da keşfedilen bu çömlekler, adada M.Ö. 7. binyılın başlarında çanak çömlek üretiminin başladığına dair kanıtları

güçlendirmektedir. Peltenburg'a (2003) göre, bu dönemde Kıbrıs'taki çömlek üretimi, yerel hammaddeye dayalı basit tekniklerle gerçekleştirilmiştir. Çömleklerin kalın cidarlı olması, gelişmiş fırınlama tekniklerinin henüz gelişmediğini ve düşük ısıda pişirildiklerini işaret etmektedir. Bu durum, Çanak Çömlekli Neolitik toplulukların çanak çömlek üretimi konusunda kısıtlı fakat belirli bir bilgiye sahip olduklarını ve üretim sürecinde yerel kaynakları yoğun olarak kullandıklarını doğrulamaktadır. Clarke, erken dönem kaplarının üretiminde kullanılan kalın, kaba malzemelerin yerel toprağın özelliklerini yansıttığını ve çömlek yapımının henüz gelişmemiş aşamalarını temsil ettiğini vurgulamaktadır (Clarke, 2020). Bu dönemde çanak çömlek üretimi, adanın farklı bölgelerinde de benzer şekilde yerel hammaddeye dayalı olarak gelişmiş, ancak Mylouthkia'daki buluntular, Kıbrıs'taki çömlekçilik geleneğinin en erken izlerinden biri olarak kabul edilebilecek niteliktedir (Peltenburg, 2003, 257-260).

Sotira ve Philia yerleşmeleri, Neolitik Çağ'da adada gelişen, kültürel ve teknolojik açıdan özgün yönleri olan "Sotira Kültürü" ile ilişkilendirilmektedir. Bu buluntular, adanın diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında hem farklılıklar hem de benzerlikler dikkati çekmekte, bölgesel kültürel etkileşimlerin ve teknolojik gelişimlerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (Clarke, 2001, 2020; Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023).

Çanak çömleklerdeki çeşitlilik ve teknolojik yenilikler, Neolitik Çağ'da Kıbrıs'ta bezeme, kullanılan hammadde ve yapım tekniklerinin, Neolitik toplulukların günlük yaşam pratikleri, sosyal organizasyonları ve estetik tercihlerine dair derinlemesine bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, bu buluntular Kıbrıs'ın Akdeniz'deki geniş ticaret ağı ve kültürel etkileşimlerinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Şekil 5.26: Kıbrıs ada içi çanak çömlek hareketliliği tablosu.

5.2.2 Deniz Aşırı Hareketlilik

Neolitik Çağ, denizcilik teknolojisi ve navigasyon becerilerinde önemli bir artışla karakterize edilirken, insan popülasyonlarının geniş coğrafi bölgeler arasında seyahat etmesine olanak tanımıştır (Bellwood, 2013). Avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik yaşama ve tarıma geçişle birlikte örneğin Tayvan'daki topluluklar, kanoları ve denizcilik bilgilerini kullanarak Polinezya'nın uzak adalarına doğru genişlemiştir (Kirch, 2017). Akdeniz de benzer bir deniz aşırı hareketliliğe sahne olmuştur; çeşitli bölgelerdeki kıyı toplulukları ve adalardaki topluluklar birbirleriyle iletişim halinde olup kültürel etkileşimin yayılmasını sağlamıştır (Barker, 2009). Bu denizaşırı hareketler doğrultusunda kültürel özelliklerin aktarımı, kaynak alışverişi ve değiş-tokuş ağlarının kurulması konusunda geniş kapsamlı etkileşim bölgeleri oluşmuş ve bu bölgelerin kültürel, sosyal ve ekonomik yönelimini şekillendirmiştir (Renfrew, 2011). Sonuç olarak, Neolitik Çağ'daki deniz aşırı hareketlilik, yeni bölgelerin keşfi, bilgi alışverişi ve kültürlerin yayılması ve erken topluluklarının dinamik yapısını ifade etmektedir.

Doğu Akdeniz'de tarımın başlangıcından önce, Kıbrıs'ın çevre ana karalardan gelen avcı-toplayıcı topluluklar tarafından ziyaret edildiği, Neolitik Çağ öncesine tarihlendirilen Paleolitik ve Epipaleolitik veriler doğrultusunda bilinmektedir (Yurtdaş ve Özerenler, 2021). Tarım öncesi süreç ve ardından hayvancılık ile tarımın baş göstermesi, buraya gelen çiftçilerin kalıcı yerleşimler kurmasına olanak sağlamıştır. Adanın Neolitikleşme sürecini değerlendirirken, Neolitik toplulukların denize açılma, seyahat etme, denizdeki seyahatlerinde karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelebilme yeteneğine sahip olduklarını kabul etmek gerekmektedir (Bodet, 2018). Bahsi geçen deniz aşırı yolculukları belgeleyecek herhangi bir direk veri bulunmamasına rağmen (sualtı araştırmalarının artması ile bu eksiklik giderilebilir) anakarada kullanılan hammadde, teknoloji vb. unsurların Kıbrıs'ta görülmesi, bu yolculuklara dolaylı yoldan birer işarettir. Bunun yanı sıra Sicilya, Sardunya, Girit, Malta, Rodos ve Korsika gibi Akdeniz adalarının da benzer kolonileşme süreçleri bulunmaktadır ve Kıbrıs bunların başını çekmektedir (Robb, 2001; Guilaine, 2003; 2015; Castagnino Berlinghieri v.d., 2020).

Avcı- toplayıcı ve tarımcı-çiftçi topluluklar, ihtiyaçlarını doğal çevreden karşıladıklarından dolayı çevreye hakim durumdadırlar. Anadolu ve Levanten toplulukların, Kıbrıs'ın varlığından haberdar ve adaya ulaşabilecek teknoloji ve bilgiye sahip oldukları açıktır. Buradaki temel soru, ziyaretlerin ulaşım zorluğundan çok bu ziyaretlerin motivasyonunun ne olduğudur. Bunun ne olduğu halen bilinmiyor olduğu gibi tartışmaya açık olsa da tarımcı ve yerleşik toplulukların konfor alanlarını bırakıp herhangi bir sebeple başka bir yere gitmelerinin birçok sebebi olabileceği unutulmamalıdır. Bu sebepler arasında, merak, yeni kaynak arayışları, değiş-tokuş, sosyal ayrışmalar vb nedenlerle açıklanmaya çalışılabilir fakat gidecekleri yeni yerde ne bulacakları onlar için belirsizdir (Leppard, 2014). Özellikle Kıbrıs'ın Neolitikleşme sürecinde ana kara ile ada arasında kazara olmayan, kapsamlı bir iletişimden ve etkileşimden bahsedilmektedir. Bu iletişim ağının temelini Anadolu kökenli obsidyenin Kıbrıs'ta bulunması ve yaygın olarak kullanılması oluşturmaktadır. Fakat burada bulunan obisdyenin güncel verilere dayanarak hemen hepsinin taşımalık olduğu bilinmekte ve bu da hammaddenin Kıbrıs'ta işlenmediğini, buraya bitirilmiş olarak getirildiğini işaret etmektedir (Hanson ve Şevketoğlu, 2015). Çeşitli boyutlarda

ve bitirilmiş durumdaki obsidyen buluntuların çakmaktaşına göre daha hafif olduğu bilinmektedir. Bu bilgi adada bulunan yaklaşık 5500 adet obisdyenin toplam ağırlığının oldukça hafif olacağı için tek bir kişinin, tek seferde yanında taşıyacağı bir miktar olduğu söylenebilir. Obsidyen aletlerin tek seferde mi yoksa birden fazla kez mi getirildiği, obsidyen saptanan yerleşmelerde, bulundukları konteksler ve radyokarbon tarihlendirmelerin kapsamlı olarak çalışılması durumunda ortaya koyulabilir. Ancak Kıbrıs'a gelişinin tek seferde mi yoksa düşünüldüğü gibi karmaşık bir gidiş gelişin mi olduğu sorgulanmaya ve tartışmaya açık bir konudur. Bununla birlikte zooarkeolojik kalıntılar ve endemik olmayan hayvanların adada bulunması bu gidiş gelişin sürekli olduğunu işaret etmektedir.

Deniz aşırı yolculukların sıklığı şu anki verilerle tam olarak bilinmese de her iki kıyıda da bulunan toplulukların aynı seyirde gelişim göstermesi beklenemez. Örneğin tarım ve hayvancılık gibi ekonomik aktivitelerin hemen aktarılmış olması durumunda, bu işle uğraşacak insanın sayısı, etkileşimin hızı ve sürekliliğine dayalı olarak toplumun uyum sağlaması da dikkate alınmalıdır. Fakat Kıbrıs'ta tarımın aşılanması ve nüfusun yoğun bir biçimde tarımı sürdürmesi anakaraya kıyasla daha dengesiz ve dağınık bir seyir izlemektedir (Bodet, 2018, 71). Konuya ilişkin araştırmaların sadece Kıbrıs'ın veya çevre ana karanın değil, kültürel bir olgu olarak Neolitikleşme sürecinin izolasyon altındaki topluluklardaki etkisini de ölçmemizi sağlayacaktır. Çiftçi topluluklar Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in ortalarından itibaren adada hakimiyet kurmuş ve yayılmıştır.

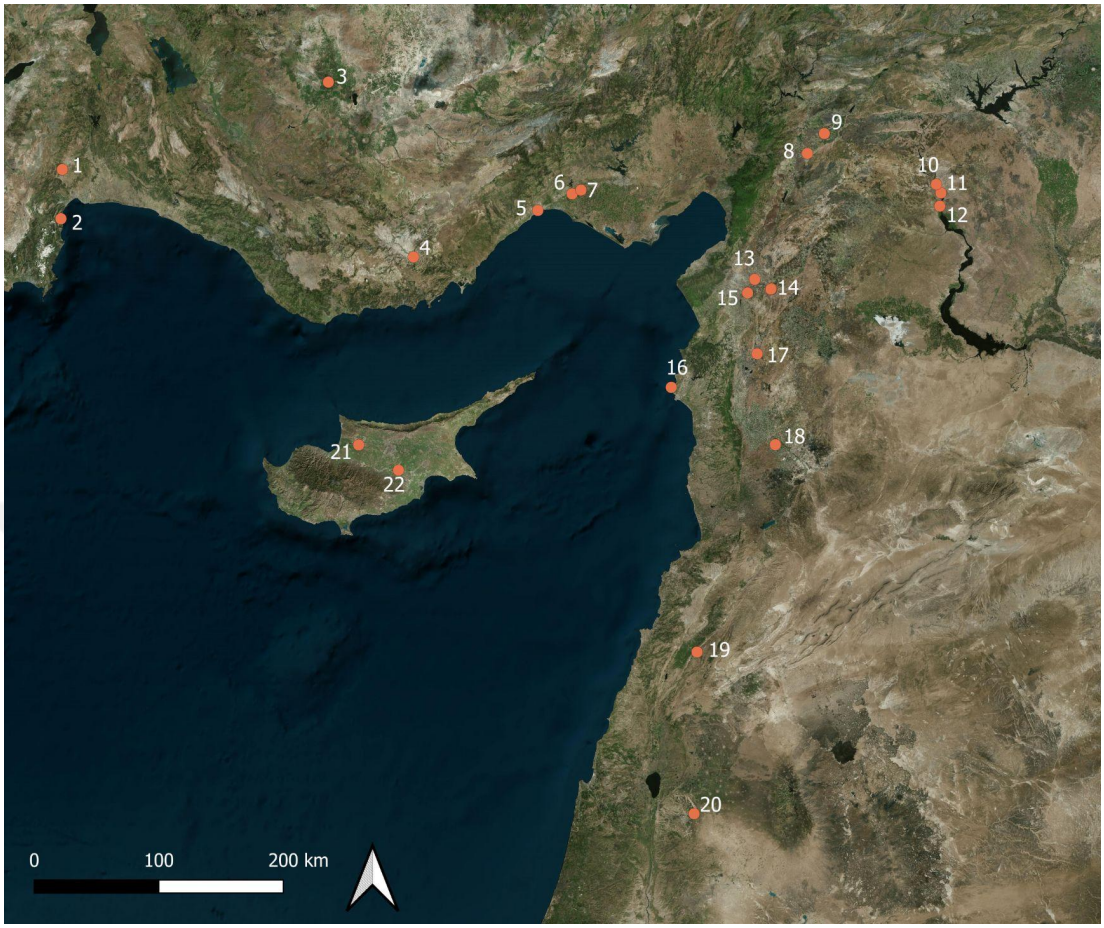
Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de adada kolayca gözlenebilen anakara etkileşimini, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de direk bir şekilde görmek pek kolay değildir. Bu eksikliği Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den bilinen birçok geleneğin, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de tekrar ediyor olması ile açıklayabiliriz. Ana karada, çanak çömlek ve erken tarihlerde gözlenen diğer gelişmelerin adadaki yansımasını göreli olarak daha geç görüyor olmamızın birden çok sebebi olabilir. Hem teknolojik olarak hem de tarihlendirme olarak adadaki en erken çanak çömlek KYAM mal grubundan olup Philia Drakos A ve Dhali-Agridhi yerleşiminden bilinmektedir. Radyokarbon tarihlerinin doğruluğu ve güvenilirliği net olmamakla birlikte Dhali-

Agridhi yerleşimindeki tabakalardan MÖ 5635-5004/5925-4690 cal ve MÖ 4680-4448/4729-4350 cal tarihleri mevcuttur (Lehavy, 1989; Clarke, 2001). Bununla beraber KYAM mal grubunun erken örnekleri Kıbrıs'ı çevreleyen ana karada, Hakemi Use, Coba höyük, Tell Judededidah, Tell Dhabab, Ras Shamra, Tell Boudeid, Tell Kurdu, Yumuktepe v.d. gibi yerleşmelerde mevcuttur (Mellaart, 1975; Miyake, 1996; Zohar v.d., 2004; Balossi Restelli, 2006). Ancak anakara ile Kıbrıs arasında kronolojik olarak bir uyumsuzluk dikkati çekmektedir

Koyu yüzlü açkılı mal grubu olarak adlandırılan mal grubu, ilk defa Sakçagözü-Coba Höyük kazılarında saptanmış ve ince, gri hamuru ve yüzeyinin siyah ve parlak olmasıyla, bu şekilde tanımlanmıştır (Garstang, 1908,114-115). Kıbrıs'ta 1970'li yıllarda başlatılan Philia-Drakos A kazılarında en erken Neolitik çanak çömlek grubu olduğu düşünülen boyalı mal grubunun gözlendiği tabakaların altındaki tabakalarda, koyu yüzlü açkılı mal grubunun görülmesi ile en erken mal grubunun KYAM olduğu ortaya koyulmuştur (Watkins, 1970). Watkins, Philia'nın erken evrelerinde saptanan bu çanak çömleğin yüzey işlemleri, hamur ve formları ile Çukurova Bölgesi ve Suriye'nin kıyı bölgelerinde bulunan mal grupları ile ciddi yakınlık gösterdiğini göz önünde bulundurarak, bu grubun koyu yüzlü açkılı mal grubu olarak tanımlanmasını uygun bulmuştur (Watkins, 1970, 4; Nieuwenhuyse, 2007; 2018). Bu doğrultuda koyu yüzlü açkılı mal grubu ve hemen akabinde adada hakim olan boyalı mal grubunun, Mersin- Yumuktepe'de de gözlenen malzeme uyarınca Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de ada dışındaki bölgeler ile ilişkilerin devam ettiği düşünülmektedir (Caneva, 2022). Ancak yine tarih bakımından ada ile ana kara arasında ciddi bir uyumsuzluk söz konusudur.

Kıbrıs Kronolojisi ile alakalı olarak Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik dönemler arasındaki, yaklaşık 1000 yıl süren, boşluk olduğu tartışmalı olsa da günümüzde halen kabul görmektedir (Clarke, 2007). Radyokarbon tarihlemelerine göre adanın en erken çanak çömleği olarak değerlendirilen KYAM, şu anki verilere göre yaklaşık olarak MÖ. 5. binin ortalarında görülmeye başlamıştır. Philia yerleşimindeki tarihlerin doğru olduğunu kabul edecek olursak buranın, Amik D ve Amik E (İlk Kalkolitik-Orta Kalkolitik geçiş ve Orta Kalkolitik) evresi yerleşimleri ile

çağdaş olduğu ortaya çıkmaktadır (Miyake, 1996, 36). Böylelikle Kıbrıs'taki en erken çanak çömleğin, anakarada özellikle güney Anadolu ve kuzey Levant bölgelerinde hala kullanımda olup fakat önemini yitirmeye başladığı zamanlarda ortaya çıktığı düşünülebilir. Bu kapsamda adanın Neolitikleşme sürecinde gözlenen anakara temaslarının, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de daha geç bir yansıması olarak düşünülebilir. Bu temasları açıklamaya çalışırken tekil bir etkileşim bölgesinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak, Anadolu'nun güney kıyıları, güneydoğu Anadolu ve Kuzey Levant kıyı şeridi kültürlerinin çoklu senteziyle birlikte Kıbrıs'ta karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 5.27: Koyu yüzlü açkılı mal grubu gözlenen yerleşmeler (1- Karain Mağarası, 2- Beldibi Mağarası, 3- Çatalhöyük, 4-Kilisetepe, 5- Mersin Yumuktepe, 6- Tarsus Gözlükule, 7-Kabarsa, 8-Coba Höyük, 9- Domuztepe, 10-Mezraa Teleilat, 11-Akarçay Tepe, 12- Karkamış, 13- Tell Kurdu, 14- Tell Judeidah, Tell Dhabab, Wadi el Hammam, 15- Tell Atchana, 16- Ras Shamra, 17- Tell ain el-Kerkh, 18-Shir, 19- Tell Shamsine, 20- Ain Rahub, 21- Philia-Drakos A, 22- Dhali-Agridhi).

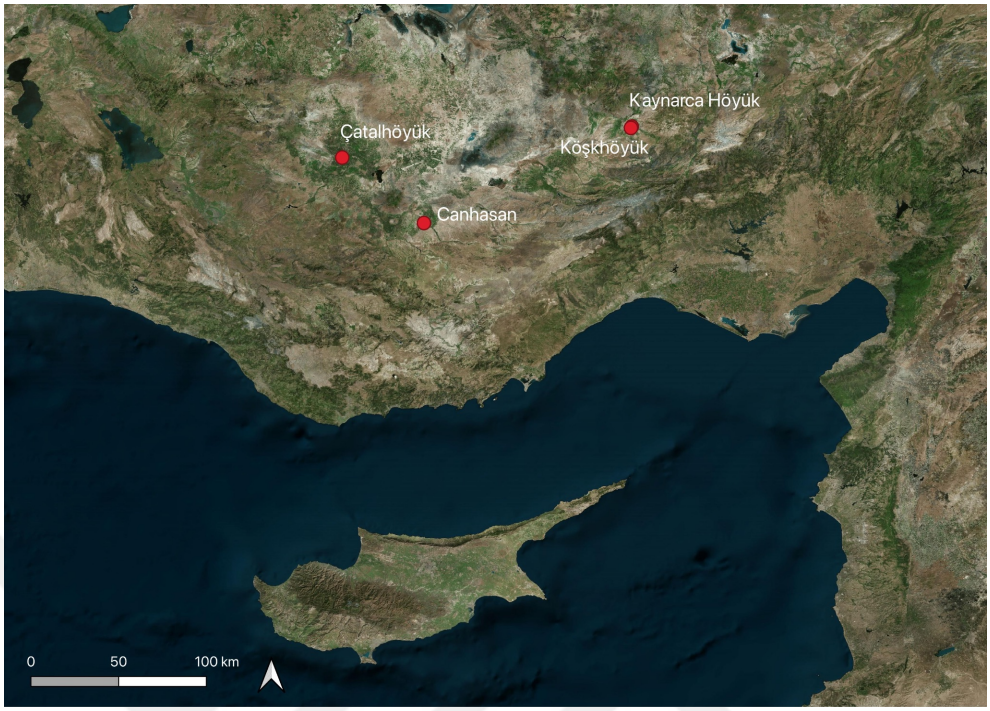
Amik Ovası'nda yürütülen uzun erimli araştırmalar doğrultusunda Robert ve Linda Braidwood'un ortaya koydukları Koyu Yüzlü Açkılı Mal terminolojisi ile kullanılan mal grubu, Amik A evresinden başlayıp Halaf çanak çömleğinin yoğun olarak görüldüğü döneme kadar yaygın olarak devam ettiği bilinmektedir (Braidwood ve Braidwood, 1960).

5.2.2.1 Anadolu Yarımadası

Kıbrıs'ın kuzeyini çevreleyen Anadolu Yarımadası'nın Orta Anadolu, Güney ve Güneydoğu Anadolu ile Göller Bölgesi'ni kapsayan geniş coğrafyası, bu çalışma kapsamında ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu incelemeler, söz konusu bölgelerdeki kronoloji, yerleşim düzenleri, mal grupları ve Kıbrıs ile olası etkileşimleri işaret eden verilerin derinlemesine analiz edilmesiyle Kıbrıs'ın bu anakara ile olan etkileşim ölçeğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

5.2.2.1.1 Orta Anadolu

Bu bölümde, Orta Anadolu'dan seçilen üç yerleşim; Çatalhöyük, Can Hasan, Köşk Höyük üzerinde odaklanılarak denizaşırı etkileşimler incelenmiştir. Çalışmanın ana hedefi, bu yerleşmelere ait çanak çömlek verilerini kullanarak Kıbrıs ile aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları makroskobik ölçekte değerlendirmek ve bu doğrultuda kültürel etkileşimleri anlamaya çalışmaktır.

Şekil 5.28: Orta Anadolu yerleşimleri.

5.2.2.1.1.1. Çatalhöyük (Batı Çatalhöyük- Doğu Çatalhöyük III-II)

Çatalhöyük, Türkiye'nin Orta Anadolu bölgesinde, Konya ilinin Çumra ilçesinde, Çarşamba Çayı'nın kıyısında yer alan ve doğu ile batı olarak anılan iki höyükten oluşmaktadır. Çatalhöyük, 1958 yılında J. Mellaart tarafından gerçekleştirilen Konya Ovası Yüzey Araştırması sırasında keşfedilmiş ve akabinde kazılmaya başlanmıştır..

Höyükteki ilk kazılar, 1961-1963 ve 1965 yılları arasında Mellaart tarafından yapılmış olup, öncelikle Neolitik Çağ'ın erken aşamalarına tarihlendirilen doğu höyükte yoğunlaşmıştır. 1960'lı yıllarda gerçekleşen ilk kazılar, Anadolu'da Neolitik Çağ'ın yeterince bilinmediği bir döneme ait ilk verileri ortaya koymakta ve insanlık tarihinin yerleşik yaşam geçip ve tarımsal faaliyetlere başlamasına dair önemli bilgiler sunmuştur. Batı höyükte ise daha küçük ölçekli kazılar yapılmış ve bu alan, Neolitik Çağ'ın devamı niteliğinde olan İlk Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir (Mellaart, 1967).

1993 yılında, Stanford ve Cambridge Üniversiteleri'nin desteğiyle Ian Hodder tarafından başlatılan ikinci dönem kazıları, Çatalhöyük'ün arkeolojik önemini bir kez daha sunmuştur. Hodder, bu projeyi yaklaşık 25 yıl sürmesi planlanan kapsamlı bir araştırma olarak tasarlamış ve bu süreçte elde edilen bulgular, Neolitik Çağ'ın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına dair derinlemesine bilgiler sağlamıştır (Hodder, 2006, 20; Hodder, 2007, 313-314).

Şekil 5.29: Batı ve Doğu Çatalhöyük'ün konumu.

Doğu Çatalhöyük, yaklaşık olarak MÖ 7400-6000 tarihleri arasına, Batı Çatalhöyük ise yaklaşık MÖ 6000-5500 tarihleri arasında yerleşim görmüştür (Hodder, 2007).

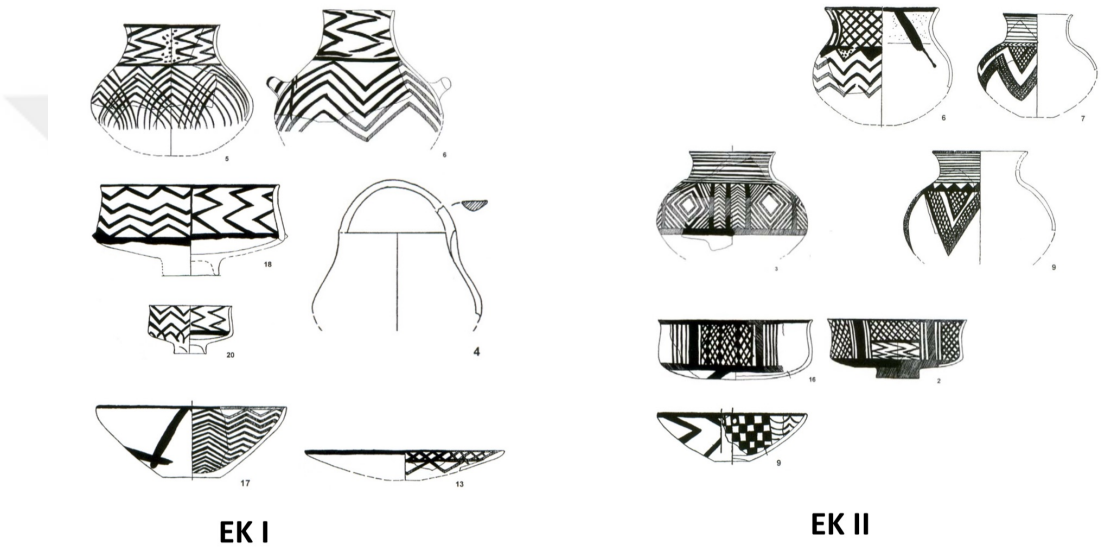
Schoop, Doğu Höyük'ten Batı Höyük'e geçiş arasında 500 yıllık bir boşluk olması gerektiğini önermektedir. Bu önerme, çanak çömlek formları ve bezemeleri üzerinden ortaya konulmuştur. Doğu Höyük'te, özellikle TP alanındaki çanak çömlek yapımında muhafazakarlık gözlenmiştir. S-profilli kaplar ve açık formdaki kaselerin artışı gibi bazı dönüşümler gözlense de Doğu Höyük'teki çanak çömlekler genel olarak boyasız

ve yüzey işlemleri açısından sadedir (Czerniak & Pyzel, 2017). Buna karşılık, Batı Höyük'te gözlenen boyalı çanak çömlekler, özellikle geometrik bezemeli formlar, bir kültürel dönüşüme işaret etmektedir. İki höyükteki karbon tarihleri göz önünde bulundurulduğu zaman, Batı Höyük'teki 7. Sondaj'dan elde edilen en erken tarih MÖ 6100 iken, Doğu Höyük'ün terk edilmesi MÖ 6000–5900 olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, Doğu Höyük'ün çanak çömlek üretiminde sade ve işlevsel bir çanak çömlek geleneği göstermesine karşın, Batı Höyük'te hızlı bir şekilde boyalı çanak çömlek geleneğinin benimsenmesi, bu iki yerleşimin ardışık değil belki de kısmen eş zamanlı olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle Doğu Çatalhöyük'ün son tabakalarında, monokrom kırmızı mal grubunun varlığı, Batı Höyük'te yaygınlaşan boyalı çanak çömlek geleneğine geçişin kademeli bir süreç olabileceğini düşündürmektedir (Van Bakel, 2022).

Batı Çatalhöyük

Batı Çatalhöyük yaklaşık 300 x 300 m büyüklüğünde ve 8 m yüksekliğindedir. J. Mellaart yönetiminde gerçekleştirilen ilk çalışmalarda mimari olarak sadece bir iki açmada kerpiç tuğladan inşa edilmiş payandalı yapılar tespit edilmiştir. Höyükteki çanak çömlek üzerinden, iki yapı katının varlığı tespit edilmiştir (EK I-EK II) (Mellaart, 1965, 136). Batı Çatalhöyük'teki ikinci dönem araştırmaları ise J. Last ve C. Gibson tarafından, Ian Hodder ve ekibi Doğu Çatalhöyük'teki çalışmalarına devam ederken, dört sezon sürdürülmüştür. Bu çalışma sırasında höyük üzerinde iki açmada çalışılmış ve B 25 numaralı yapı kompleksi ortaya çıkarılmıştır (Gibson ve Last, 2003, 12-13). 2006-2008 yılları arasında Trakya Üniversitesi ve Cambridge Üniversitesi'nden B. Erdoğu ile P. Biehl iş birliği ile dört açmada kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sırasında höyüğün üzerinde yer alan Bizans-Selçuklu mezarının yerleşmeyi ciddi bir şekilde tahrip ettiği ortaya konulmuştur. Tabakalanmayı anlamak üzere açılan 7 numaralı sondajda, Doğu Çatalhöyük'ün üst tabakaları ile çağdaş buluntular saptanmıştır. Böylelikle Doğu Çatalhöyük son bulmasından hemen önce topluluğun bir kısmının Batı Çatalhöyük'te bir yerleşim kurmuş olabileceği öngörülmektedir.

Batı Çatalhöyük'ün en ayırt edici özelliği boyalı çanak çömleğidir. Alt evrelerde (EK I) krem/beyaz/turuncu üzerine kırmızı boyalı mal grubu, sonraki evrede (EK II) ise krem üzeri siyah/kahve/kırmızı boyalı ve monokrom mal grubu gözlenmektedir. Boyunlu, omurgalı ve küresel gövdeli formlar, "S" profilli kaseler mevcuttur. Çanak çömlek üzerine uygulanan bezemeler çoğunlukla geometrik desenler ve çizgilerden oluşmaktadır.

Şekil 5.30: Batı Çatalhöyük EK I-EK II çanak çömlek bezeme ve formları çizimi (Yılankaya, 2010, şekil 5-6).

Şekil 5.31: Batı Çatalhöyük EK I çanak çömleği (Yılankaya, 2010, lev. III-X).

5.2.2.1.1.2. Can Hasan I

Karaman il merkezinin yaklaşık 15 km kuzeydoğusunda yer alan üç höyükten biri olan Can Hasan I, Toros dağlarının kuzey eteklerinden açılan bir ovada konumlanmaktadır. Yerleşme 1950'li yıllarda D. French, J. Mellaart ve A. Hall tarafından, Konya Ovası Yüzey Araştırması sırasında keşfedilmiştir. Ardından 1961-1967 yılları arasında, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından, D. French başkanlığında kazılmıştır (French, 1963). Höyük, yaklaşık 390 x 300 m boyutlarındadır. Yerleşmede Son Neolitik, İlk Kalkolitik ve Orta Kalkolitik dönemleri temsil eden 8 tabakaya rastlanmıştır (French, 1967)..

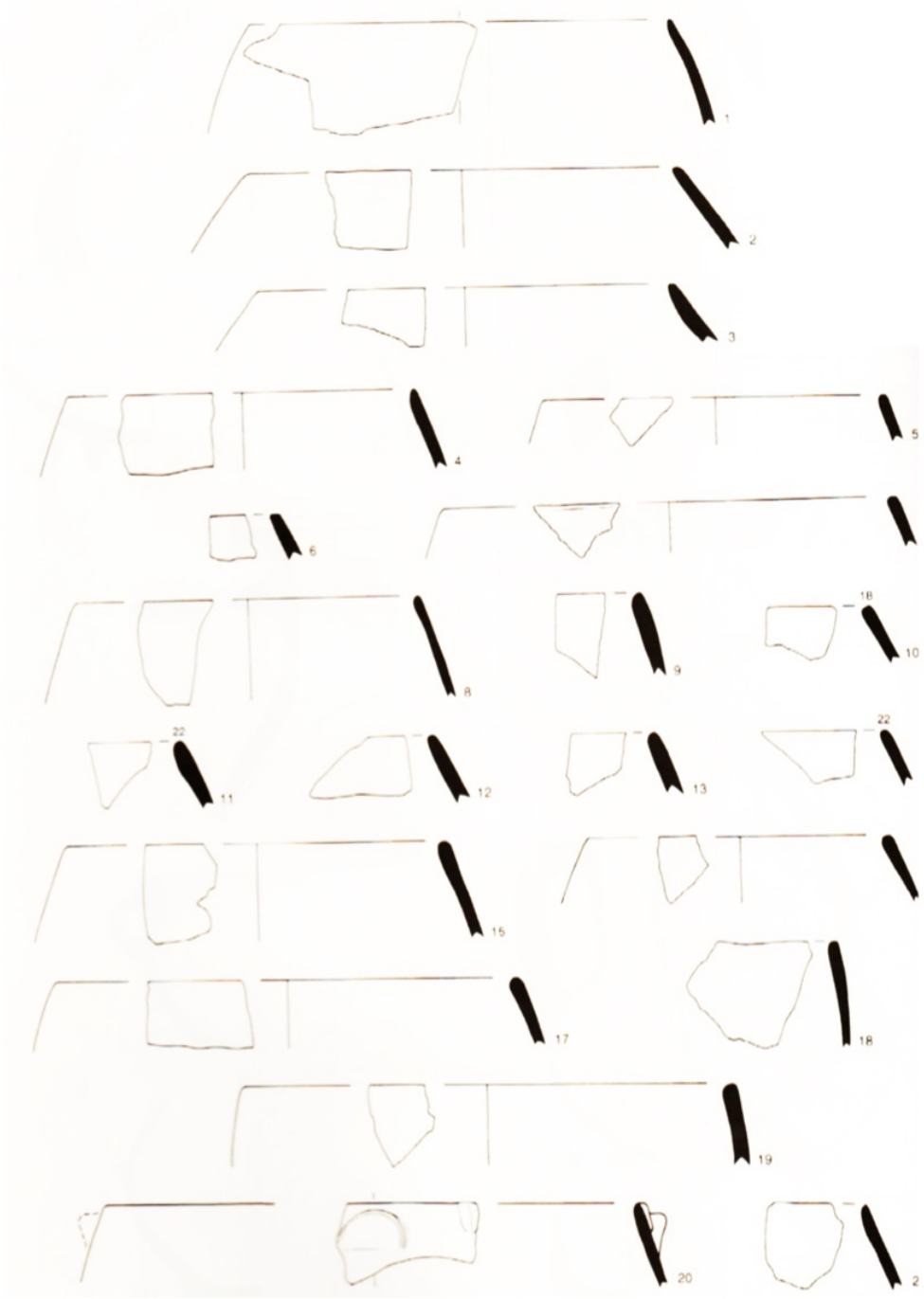
CAN HASAN I		
TABAKA	DÖNEM	TARİH
1	Orta Kalkolitik Dönem	MÖ 5300-5000
2A	İlk Kalkolitik Dönem	
2B	İlk Kalkolitik Dönem	MÖ 5715-5635
3	İlk Kalkolitik Dönem	
4	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem	
5	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem	MÖ 6000-5900
6	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem	
7	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem	

Tablo 5.2: Can Hasan I kronoloji tablosu (French, 1967).

Şekil 5.32: Can Hasan I konumu.

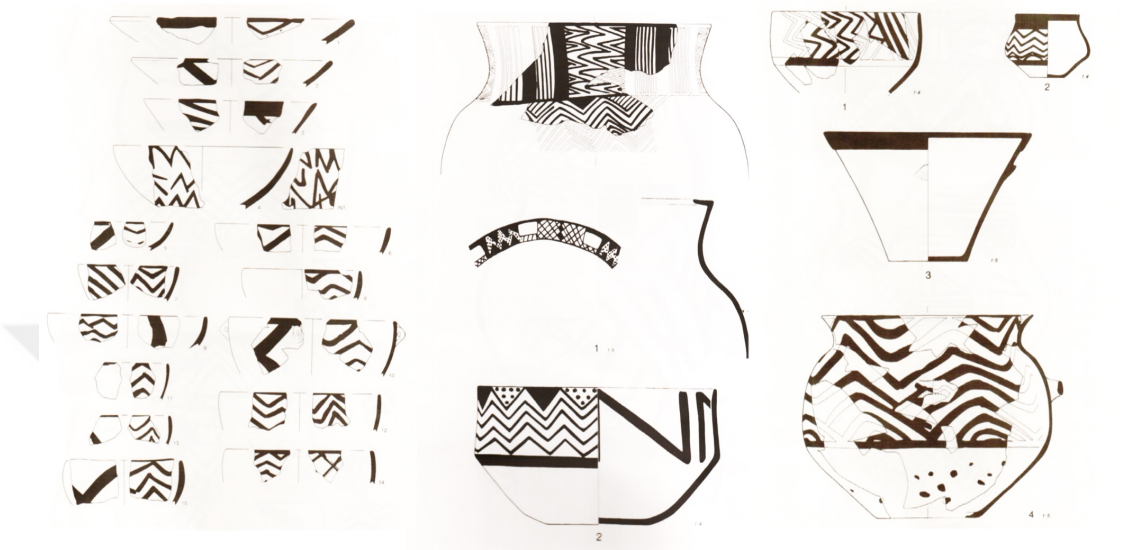
7-4. tabakalara ait tüm çanak çömleğe rastlanılmamış, bütün değerlendirmeler parçalar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Koyu Yüzlü Açkılı ve Kahverengimsi/Kırmızı Astarlı mal gruplarını karakteristiktir. Koyu yüzlü açkılı mal grubu çoğunlukla; kumlu ve mika katkılı, yer yer kalsit olduğu düşünülen beyaz tanecikli bir hamura sahiptir. Gri, grimsi siyah veya kahverengi tonlarında görülen mal grubunun yüzeyi iyice perdahlanmıştır. Ender de olsa bu mal grubunda kil ile yapılmış astar görmek mümkündür. Kase formları ve dar ağızlı formlar (hole-mouth) yaygındır. Kahverengimsi/Kırmızı Astarlı mal grubu ise bitkisel katkı ile mika katkılı olup hamuru oldukça iyi pişirilmiştir. Yüzeyi perdahlanıp astar ile bitirilmiş ve koyu gri, kahverenginden koyu kırmızıya kadar uzanan renk skalasına sahiptir. Omurgalı formlar, düz boyunlular, kase formları, delik ağızlılar görmek mümkündür.

Şekil 5.33: Koyu Yüzlü Açkılı Mal Grubu (French, 2005, Şekil.37).

3-2. tabakalarda ise krem/devetüyü zemin üzerine kahverengi, kırmızı veya siyah boya bezemeli mal grupları görülür. Devetüyü rengi kaplar genelde küçük formlarda

görülmektedir. Bu tabakalarda küresel gövdeli basit formlardaki sığ kaseler karakteristiktir (French, 1966, 1967).

Şekil 5.34: 2B tabakası kırmızı boyalı mal grubu (French, 2005, Şekil.004, Şekil.13, Şekil.52).

1. Tabakaya ait Orta Kalkolitik Dönem çanak çömleklerinde kırmızı, kahvemsi kırmızı ve siyah açkılı mal grubu yaygındır. Bunların yanı sıra tarazlı mal, boya bezemeli, kırmızı/kahverengi boyalı mal grupları da görünmektedir. Az miktarda kazı ve yiv bezemeli de gözlenmektedir. Formlarda dar ağızlı, kısa boyunlu omurgalı çömlekler, açık ağızlı, düz kenarlı tabaklar yaygındır (French, 1967).

5.2.2.1.1.3 Köşk Höyük

Köşk Höyük, Niğde ilinin yaklaşık 20 km güneybatısında, Bor Ovası'nda, Bahçeli köyünün hemen kuzeyinde yer almaktadır (Silistreli, 1990). Köşk Höyük'ün bulunduğu konumun Neolitik ve Kalkolitik çağlarda tercih edilmesinin ana sebepleri, bölgenin halen bugün verimli arazilere sahip olmasının yanı sıra su kaynaklarıdır (Öztan, 2002, 55).

Höyük 1961 yılında M. Ballance tarafından keşfedilmiş ardından 1964 yılında R. Harper ve M. Ramsden (Summers, 1993, 29), 1965 yılında I. A. Todd tarafından yüzey araştırması gerçekleştirilerek malzeme toplanmıştır (Todd, 1968, 104). İlk dönem kazıları Ankara Üniversitesi adına Uğur Silistreli tarafından 1981- 1992 yılları

arasında gerçekleştirilmiş, ikinci dönem kazıları ise yine Ankara Üniversitesi adına A. Öztan tarafından 1996 yılında başlatılmış ve 2012 yılında sonlandırılmıştır. (Öztan, 2002) (Öztan, 2007).

Şekil 5.35: Köşk Höyük konumu.

Köşk Höyük'te toplam 5 tabakaya rastlanılmıştır. 5-2 tabakaları Neolitik Çağ'a, 1. tabaka ise Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmektedir (Öztan, 2007, 224). Köşk Höyük'teki 1. Dönem kazılarında saptanan veriler daha çok karşılaştırmalı tipoloji üzerinden tarihlendirilmiştir. 2000 yılında Heidelberger Akademie der Wissenschaften laboratuvarında yapılan C14 analizleri sonucunda ise yerleşmenin MÖ 7. binin ikinci yarısında kurulduğu ve MÖ 5. binin başlarında son bulduğu bilinmektedir (Öztan, 2005).

Tabaka	Dönem	Tarihlendirme
1	İlk Kalkolitik Dönem	MÖ 4910-5412
2	Son Neolitik Dönem	MÖ 5410-5620
3	Son Neolitik Dönem	MÖ 5620-6030
4	Son Neolitik Dönem	MÖ 6030-6230
5	Son Neolitik Dönem	MÖ 6130-6340

Tablo 5.3: Köşk Höyük Tabakalanma (Öztan, 2007).

Köşk Höyük'teki çanak çömlek mal gruplarının hepsi el ile şekillendirilmiş; devetüyü, kırmızı, gri ve siyaha yakın koyu tonlardadır. Genellikle açkılı ve astarlı çanak çömlekler tüm tabakalarda görülmektedir. Kaseler, çömlekler, küpler gibi birçok formda mal grubu söz konusudur. Yüzey işlemi olarak monokrom mal gruplarının yanı sıra kabartma bezemeli ve boya bezemeli mal grupları görülmektedir. 2-3. tabakada kabartma bezeme oldukça yaygın bir biçimde görülüp, doğal çevrede gözlenen çeşitli hayvanların betimlemeleri ile insan figürleri yer almaktadır. Aynı zamanda boya bezemeli mal grupları da ikinci ve üçüncü tabakada görülmektedir. Devetüyü ya da daha açık bir zemin üzerine kırmızı boya ile geometrik desenler uygulanmaktadır (Öztan, 2002, 58-59). Yerleşmede çeşitli boyutlarda depolama kapları görülmektedir. Bu mal grubu gri, devetüyü, kahverengi tonlarında, küçük/orta taşcıklı ve mika katkılıdır. Depo kaplarının bazılarının üzerinde kabartma, boya veya çizi bezeme görmek mümkündür. Çömlekler, basit ağızlı, dışa dönük ağızlı ve düz diplidir. Köşk Höyük'ün özgün mal grubu olan kabartma bezeme ise depo kapları üzerinde de görülmektedir. Kabartma bezemeli parçalar genelde aplike olup üzerlerinde inanç sistemi ve günlük yaşam gibi sahneler yer almaktadır (Öztan, 2007, 227) (Çaylı, 2017, 29-30). Tüm tabakalar arasında çanak çömlek gruplarında hamur ve formlar açısından bir süreklilik görmek mümkündür. Fakat boya bezemenin bırakılıp yerini kabartma bezemenin alması teknolojik bir gelişme olarak yorumlanmaktadır (Öztan, 2002, 59).

Şekil 5.36:Köşk Höyük Çanak Çömlek grupları (Öztan, 2007).

Şekil 5.37: Köşk Höyük Boyalı Çanak Çömlek grupları (Öztan, 2007).

Şekil 5.38: Köşk Höyük kabartma bezemeli çanak çömlek.

5.2.2.1.1.4 Tepecik Çiftlik

Tepecik-Çiftlik, Orta Anadolu'nun güneydoğusunda, Kapadokya bölgesinde yer alan bir höyüktür. Niğde iline bağlı Çiftlik ilçesi sınırları içinde, Melendiz Dağları'nın doğu yamaçlarında yer almaktadır (Bıçakçı v.d., 2012). Volkanik bir bölgede bulunan bulunan höyük, özellikle Göllü Dağ ve Nenezi Dağ'daki obsidyen kaynaklarına yakınlığıyla dikkat çekmektedir (Godon, 2010). Höyüğün çevresinden geçen Melendiz Çayı, tarımsal faaliyetler için verimli bir ortam sağlamıştır (Bıçakçı v.d., 2012).

1960'lı yıllarda Ian Todd tarafından keşfedilen yerleşimdeki kazılar, 2000 yılında Erhan Bıçakçı'nın başkanlığında başlamıştır (Bıçakçı v.d., 2012). İlk araştırmalar, höyüğün stratigrafik yapısını ortaya koymayı ve Neolitik ile Kalkolitik Çağlar arasındaki geçiş sürecini anlamayı amaçlamıştır (Bıçakçı v.d., 2012). Tepecik-Çiftlik'te gerçekleştirilen kazılar, Neolitik ve Kalkolitik Çağlara ait çok katmanlı bir tabakalaşmanın varlığını doğrulamıştır (Godon, 2008; Bıçakçı v.d, 2012).

Yerleşimdeki mimari gelişmeler, taş endüstrisi ve çanak çömlek üretim süreçleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen veriler, Tepecik-Çiftlik'in Orta

Anadolu'daki Neolitik ve Kalkolitik çağlara özgü kültürel değişimler açısından önemli bir merkez olduğunu göstermektedir (Bıçakçı v.d., 2012; Gündem, 2019).

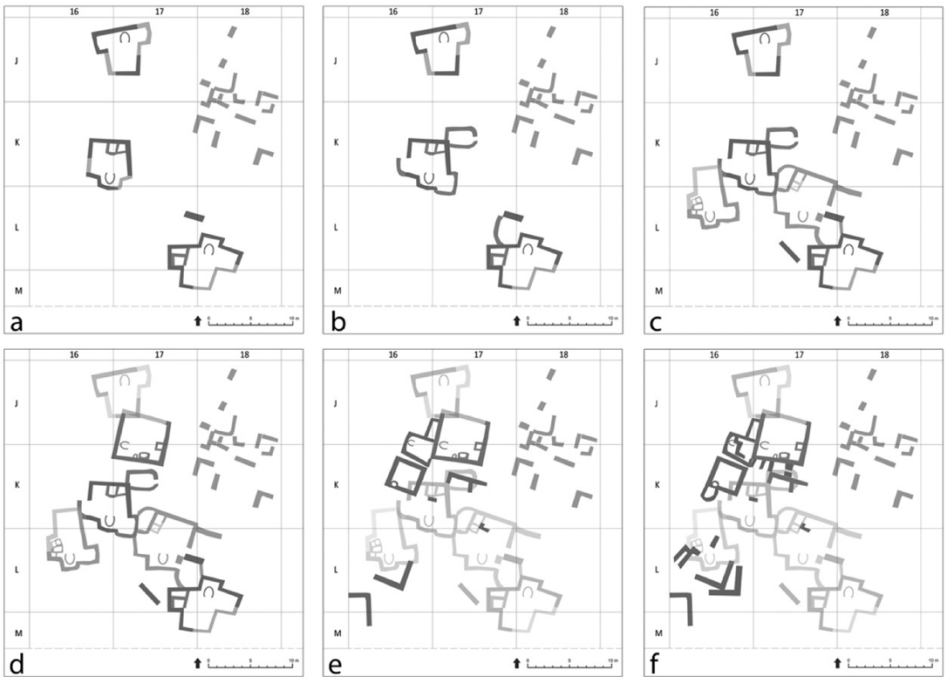
Tepecik-Çiftlik		
Tabaka	**Dönem**	**Tarihlendirme**
1	Roma-Bizans	-
2	İlk Kalkolitik Dönem	MÖ 6100-5800 CAL
3	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem	MÖ 6400-6100 CAL
4	Neolitik Çağ	MÖ 6600-6400 CAL
5	Neolitik Çağ	MÖ 6800-6600 CAL
6	Neolitik Çağ	
7	Neolitik Çağ	MÖ 7000-6800 CAL
8	Neolitik Çağ	
9	Neolitik Çağ	
10	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem	MÖ 7000 ve öncesi
11	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem	
12	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem	
13	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem	
14	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem	

Şekil 5.39: Tepecik-Çiftlik tabakalanma (Çakan, 2014, 29, tablo 3; Özükurt, 2019, tablo 3.2)

Tepecik-Çiftlik'in en erken mimari evreleri olan 6., 5. ve 4. tabakalar, yerleşimin Neolitik Çağ boyunca nasıl bir gelişim süreci izlediğini ve zamanla nasıl daha karmaşık hale geldiğini ortaya koymaktadır. Höyüğün ilk yerleşim aşamasını temsil eden 6. tabaka, küçük ölçekli, tek odalı ve kerpiçten yapılmış yapılarla karakterize edilmiştir. Bu dönemde taş temel kullanılmamış, basit ocaklar ve depo alanları yerleşimde önemli unsurlar arasında yer almıştır (Bıçakçı v.d, 2012). 5. tabakada

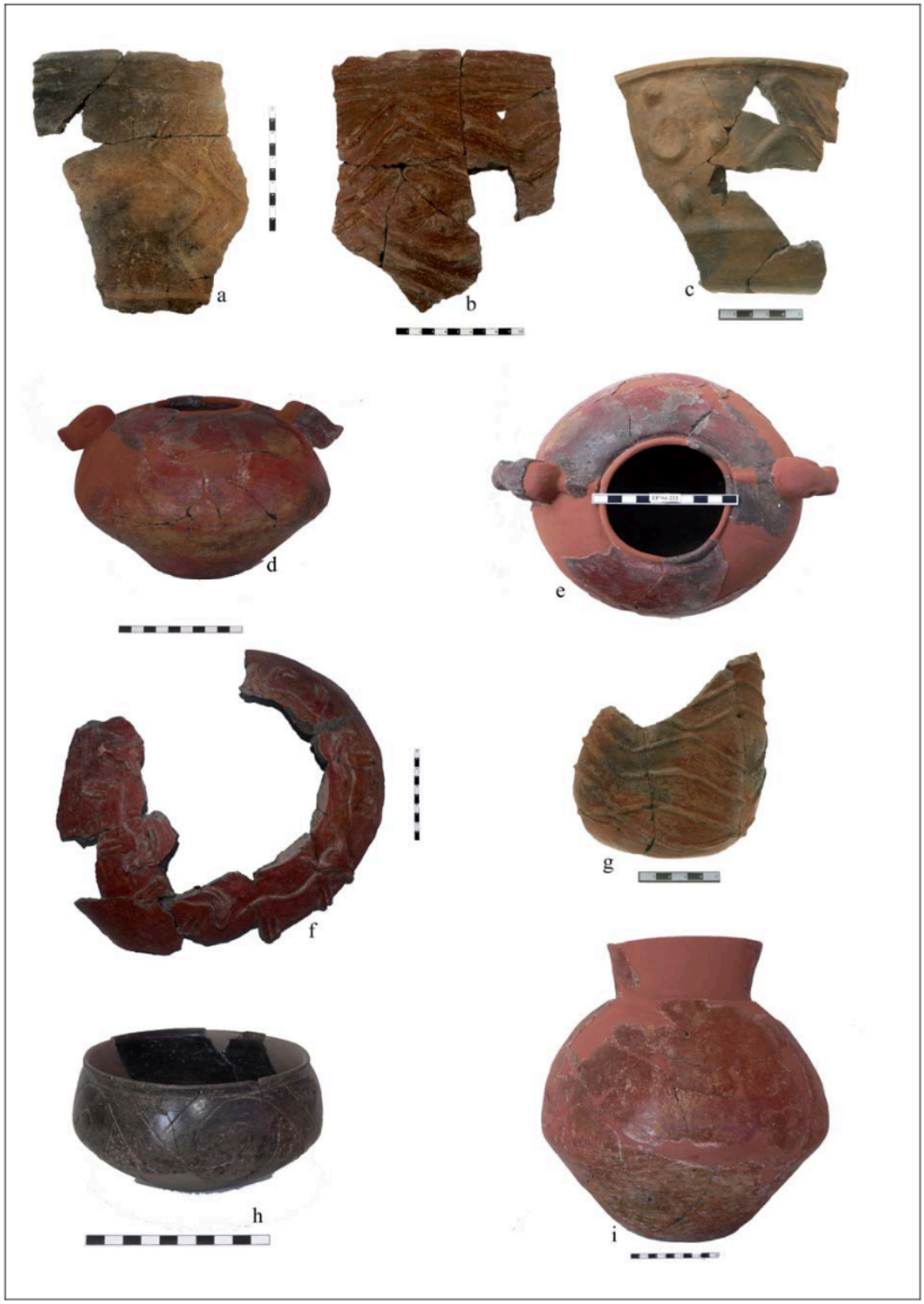
mimaride belirgin bir dönüşüm yaşanmış, taş temelli kerpiç duvarlı yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Dörtgen planlı ve çok odalı konutların yanı sıra, ocak ve fırın gibi mimari elemanlar daha belirgin hale gelmiştir. Ayrıca, depolama alanlarının artışı, tarımsal üretimdeki gelişmelerin ve daha uzun süreli yerleşimi işaret etmektedir (Godon, 2010). 4. tabaka, Tepecik yerleşiminin genişleyerek daha karmaşık bir yapıya dönüştüğü evreyi temsil etmektedir. Duvar kalınlıklarının arttığı, bitişik düzende inşa edilen konutların yaygınlaştığı bu dönemde, ortak kullanım alanları ve avlular önem kazanmıştır (Bıçakçı v.d, 2012).

Kalkolitik Çağ'a geçişle birlikte, 3. tabakada konut yapıları daha geniş ve işlevsel hale gelmiş, açık avlular mimari planın belirgin bir özelliği olmuştur. 2. tabakada ise, yerleşim planı daha açık ve dağınık bir yapıya bürünmüş, binalar önceki evrelere göre daha büyük boyutlarda inşa edilmiştir. 1. Tabakada ise höyük, mezarlık alanı olarak kullanılmış ve alttaki tabakalar tahribata uğramıştır (Vinet & Guilbeau, 2018). Tepecik-Çiftlik'teki mimari gelişim, Neolitik'ten Kalkolitik Çağ'a geçiş sürecinde yapıların giderek büyümesi, işlevselliğin artması ve sosyal organizasyonun daha karmaşık bir şekle evrilmesiyle karakterize edilmektedir (Bıçakçı v.d, 2012).

Şekil 5.40: Çanak Çömlekli Neolitik Dönem (3. Tabaka) mimarisinin farklı evreleri (Çakan, 2019, fig.2).

Tepecik-Çiftlik'te çanak çömlek üretimi, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'den Orta Kalkolitik Dönem'e kadar önemli değişimler geçirmiştir. 6. tabaka, yerleşimdeki en erken çanak çömlek yapımını temsil eder ve kalın cidarlı, kaba mal grubuna ait kaplardan oluşur. Bu grup, yüzey işlemsiz, açık kahverengi ve gri tonlarında sade formlarıyla dikkat çeker (Bıçakçı v.d., 2012). 5. tabakada çanak çömlekler daha ince cidarlı hale gelmiş, açkılanmış ve kırmızı astarlı olarak üretilmeye başlanmıştır. Ayrıca, bu dönemde delikli kulpların kullanımı görülmeye başlar (Godon, 2008). 4. tabakada çanak çömlek üretimi daha da gelişmiş; kabartmalı ve kazı bezemeli kaplar, boyalı çanak çömlekler ve büyük depolama kapları yaygın hale gelmiştir (Godon, 2010). İlk Kalkolitik Dönem'e tarihlenen 3. tabakada çanak çömlekler daha ince cidarlı, yüksek sıcaklıkta pişirilmiş ve bezeme teknikleri açısından daha detaylı hale gelmiştir. Koyu yüzlü açkılı mal grubu, bezemeli çanak çömlekler ve büyük depolama kapları bu dönemde yaygınlaşmıştır (Godon, 2008; 2010; Bıçakçı v.d., 2012). Orta Kalkolitik Dönem'e tarihlenen 2. tabakada çanak çömlek üretimi tamamen Kalkolitik formlara evrilmiş ve özellikle Gelveri tipi kazı bezemeli kaplar yaygın olarak kullanılmıştır (Vinet & Guilbeau, 2018). Genel olarak, Tepecik-Çiftlik'te çanak çömlek teknolojisi, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de sade ve işlevsel formlarla başlamış, zamanla bezemeli ve boyalı kapların ortaya çıkmasıyla çeşitlenmiş, Kalkolitik Çağ'da ise teknik ve bezeme açısından daha karmaşık hale gelmiştir.

Şekil 5.41: Tepecik -Çiftlik çanak çömlekleri (a,b,c,g 4. tabaka, d,e,f 3. Tabaka, h 2. Tabaka ve i 3. tabaka) (Godon, 2008, fig.49).

5.2.2.1.2 Güneydoğu Akdeniz Bölgesi

Güneydoğu Akdeniz'den seçilen iki yerleşim, Mersin-Yumuktepe ve Tarsus-Gözlükule, çanak çömlek verileri üzerinden incelenerek Kıbrıs ile aralarındaki denizaşırı etkileşim değerlendirilmiştir. Çalışmanın ana hedefi, bu yerleşimlerin çanak çömlek buluntuları ile Kıbrıs'taki örnekler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyarak, adanın kuzeyindeki Güneydoğu Akdeniz yerleşimleri ile olan kültürel ilişkilerini ve etkileşimlerini anlamaktır.

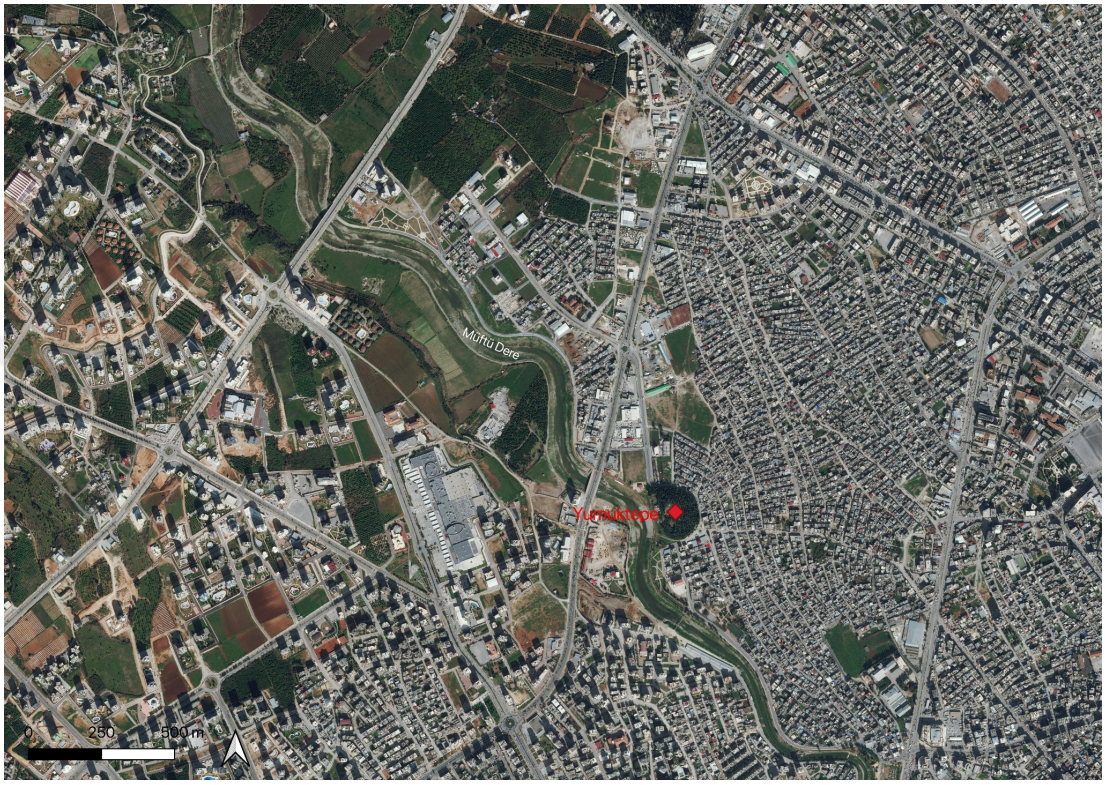

Şekil 5.42: Güneydoğu Akdeniz'den seçilen yerleşimler.

5.2.2.1.2.1 Mersin-Yumuktepe (14-13)

Yumuktepe Höyüğü, Mersin şehir merkezinde, Müftü Dere'nin hemen doğusunda ve denizden yaklaşık 2 km mesafede olup, 250 x 200 m boyutlarında ve 25 m yüksekliğindedir (Sevin, 2004, 13-16). Höyüğün 1960'lı yıllarda park alanına dönüştürülmesi sebebiyle üzerinde düzeltme çalışmaları yapılmış ve 23 metrelik

kültür tabakası günümüze ulaşmıştır. Bahsi geçen 23 metrelik dolgunun 11 metresi Neolitik Çağ'a tarihlendirilmektedir (Balossi, 2004).

Şekil 5.43: Mersin- Yumuktepe konumu.

Höyük ilk 1930 yılında E. Gjerstad, ardından H. Goldman tarafından ziyaret edilmiştir. Hemen akabinde 1936 yılında J. Garstang, bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında bölgedeki bazı höyüklerde sondaj çalışması gerçekleştirmiş ve ardından 1937-1939 yılları arasında Yumuktepe'de kapsamlı kazı çalışmalarına başlamıştır (Sevin, 2004, 16). Bahsi geçen çalışma ile Anadolu'da Neolitik bir yerleşmede ilk kez kazılara başlanmıştır (Balossi-Restelli, 2006, 11). II. Dünya Savaşı sebebiyle kazılara ara verilmiş ve 1946-1947 yıllarında ikinci sezon çalışmaları başlatılmıştır (Sevin, 2004, 16). 1993 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Veli Sevin ve Roma La Sapienza Üniversitesi'nden Isabella Caneva iş birliği ile kazılar tekrardan başlamıştır. 2001 yılından itibaren de I. Caneva başkanlığında yürütülen kazılar günümüzde G. Palumbi tarafından yapılmaktadır.

Yumuktepe'nin Neolitik Çağ'a tarihlendirilen tabakaları, höyüğün kuzeybatısında, J. Garstang'ın A açması olarak adlandırdığı alanda bulunmaktadır (Garstang, 1953,11; Caneva, 2004). İlk Neolitik Dönem'e tarihlendirilen evre XXXIII-XXVIII tabakaları arasında görülmekte ve 8 m yüksekliği ile höyüğün en kalın dolgusunu oluşturmaktadır Höyükte, SA ve WA olmak üzere iki sondaj açılmış, herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamış olmasına karşın Kuzey Mezopotamya'dan bilinen ve ilk çanak çömlek grubu olarak tanımlanan mineral katkılı, koyu yüzlü açkılı mal grubu saptanmıştır (Rastelli, 2017).

İlk Neolitik Dönem tabakalarında mimari olarak dal örgü tekniği ile inşa edilmiş yapılar söz konusudur. Bunun yanı sıra oval planlı, taş temelli, kerpiç duvarlı yapılar da bildirilmiştir. Mimari evrelerin ardı sıra inşası ve höyükteki sonraki dönemlerde yapılan teraslama işlemiyle yapıların tümü korunamamış ve parça parça açığa çıkarılmıştır (Kaycı, 2019, 103-105).

Çanak çömlekte, koyu yüzlü açkılı mal grubunun ardından, Orta Neolitik Dönem'de ortaya çıkan KYAM'ın ardılı olarak değerlendirilen, yine benzer bir mal grubu bu kez daha çok kahverengi tonlarda mineral katkılı ve açkılı mal grubu ve *Impresso* mal grubu karşımıza çıkmaktadır (Caneva, 2013, 4).

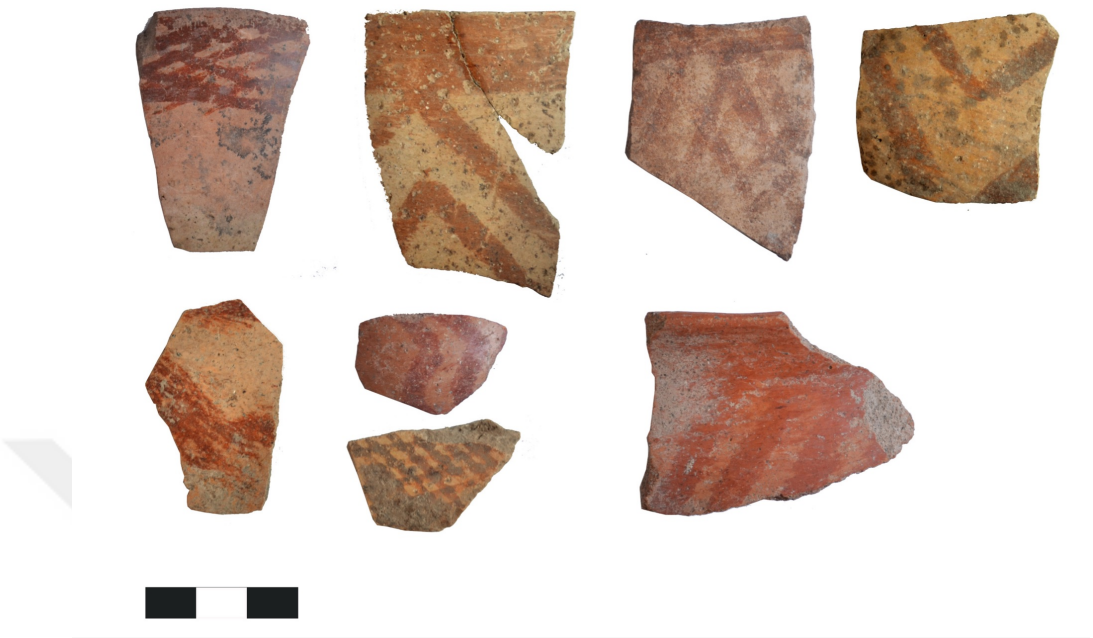

Şekil 5.44: Yumuktepe Impresso çanak çömlek örnekleri (Kaycı, 2019, şekil 4.11, 4.12).

Son Neolitik tabakalarda, dörtgen planlı ile oval planlı yapılar gözlenmiştir. Bu evrede birçok alanda olduğu gibi çanak çömlek teknolojisinde de değişiklik görülmektedir. Öncekine kıyasla çanak çömleklerin boyutları büyümüş ve boya bezeme yapılamaya başlanmıştır. Genellikle açık krem-turuncu zemin üzerine kırmızı boya görülmektedir. Bezeme olarak şevronlar, basit geometrik şekiller, dalgalar, noktalar ve bantlar bulunmaktadır.

Şekil 5.45: Yumuktepe Son Neolitik boyalı çanak çömlek örnekleri (Kaycı, 2019, şekil 4.22, 4.23).

Şekil 5.46: Yumuktepe Son Neolitik boyalı çanak çömlek örnekleri (İstanbul Üniversitesi-Prehistorya Laboratuvarı Koleksiyonu).

5.2.2.1.2.2 Tarsus-Gözlükule

Tarsus-Gözlükule Höyüğü, Mersin iline bağlı Tarsus ilçesinin güneybatısında yer almaktadır. Çukurova bölgesinin en büyük höyüğü olan Gözlükule dört konili çoklu bir höyüktür (Seton-Williams, 1954, 170). Ana höyük üç koniden oluşmakta ve yaklaşık 450x300 m boyutlarında ve 37 m yüksekliğedir (Novak v.d., 2017, 162). Gözlükule, bölgedeki en eski ve uzun araştırılan höyüklerden bir tanesidir. 1845 yılında İngiliz Konsolosu William Burckhardt Barker ve Victor Langlois höyükte ilk kazı çalışmalarını gerçekleştirmiştir (Sümer, 1942, 13). 1920'lerin başında ise bölgede egemen olan Fransız ordusu höyükte kazı çalışması gerçekleştirmiştir (Zoroğlu, 1995, 36). 1930 yılında Kıbrıs'ta çeşitli araştırmalar yürüten İsveçli arkeolog Einar Gjerstad ekibiyle beraber höyüğü ziyaret etmiştir (Gjerstad, 1934, 159). Hemen akabinde bölgedeki diğer höyükleri ziyaret eden H. Goldman, Domuztepe, Gözlükule, Kabarsa ve Zeytin'de sondaj çalışmaları gerçekleştirdikten sonra Gözlükule'de sistematik ve devamlı bir kazı çalışması yapma kararı alır. Gözlükule'deki çalışmalar 1934-1939 yılları arasında devam etmiştir ancak İkinci Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle birlikte

duran çalışmalara 1947-1949 yılları arasında tekrar devam edilmiştir. 2001 yılında ise Bryn Mawr Koleji ve Boğaziçi Üniversitesinden Aslı Özyar başkanlığında halen devam etmekte olan çalışmalar başlamıştır (Özyar, 2005).

Şekil 5.47: Tarsus-Gözlükule konumu.

Goldman'ın Gözlükule'de gerçekleştirdiği kazılardaki sondajda 30,5- 32 m arasındaki dolgu Neolitik Çağ'a tarihlendirilmiştir (Goldman, 1956, 5). Bahsi geçen sondaj Kalkolitik Dönem tabakalarının görüldüğü açmanın içinde, küçük bir alanda, açılmış fakat taban suyunun yükselmesinden dolayı en fazla 1,5 m devam edilebilmiş ve anakayaya ulaşılamamıştır (Goldman, 1956, 3). Bahsi geçen sondajdan çıkan çanak çömlekler M. J. Mellink tarafından çalışılmış ve iki mal grubuna ayrılmıştır (Mellink, 1956). Bu mal gruplarından biri KYAM (*DFBW*) diğeri ise açık kumlu (*light gritty fabrics*) grubudur. Bu sondaj malzemesi içerisinde gelen mal grupları arasında *Rocker* ve *Impresso* bezeme yoğun olarak görmek mümkündür (Kaycı, 2019, 120-121).

Şekil 5.48: Tarsus-Gözlükule Impresso, Rocker, Trınak Baskı örnekleri (Kaycı, 2019, Şekil 4.26-4.27).

5.2.2.1.3 Göller Bölgesi

Bölümde, Anadolu'nun güneybatısında Göller Bölgesi'nden belirlenen dört yerleşime odaklanılarak denizaşırı etkileşim incelenmiştir. Ana hedef, Hacılar,

Kuruçay, Höyücek ve Bademağacı yerleşimlerinin, çanak çömlek verilerini kullanarak Kıbrıs ile bu yerleşimlerin arasındaki benzerlikleri ve farkları makroskobik ölçekte sergilemektir.

Şekil 5.49: Göller Bölgesi'nden seçilen yerleşimler.

5.2.2.1.3.1 Hacılar

Hacılar, Burdur'un yaklaşık 25 km batısında, Hacılar köyünde yer alan yassı bir höyüktür. Dağlık arazilerin arasında, vadide bulunan höyük deniz seviyesinden yaklaşık 949 m yükseklikte bulunmaktadır. Yerleşim, Burdur Gölü'nün güneybatısında, göle bakan teraslara kurulmuştur. Bölge Akdeniz iklimi etkisinde, ılıman kışlar ve sıcak yazlar ile karakterize edilmekte ve höyüğün bulunduğu coğrafya Neolitik Çağ'da yoğun bitki örtüsüyle kaplı olduğu bilinmektedir (Brami, 2014). Höyük 1956 yılında, bölgede yüzey araştırması gerçekleştiren James Mellaart tarafından keşfedilmiş ve 1957-1960 yılları arasında kazı çalışması gerçekleştirilmiştir

(Mellaart, 1970). Ardından 1985-1986 yılları arasında ise Refik Duru yerleşmede kazı çalışmaları hayata geçirmiştir (Duru, 1998).

Şekil 5.50: Hacılar konumu.

J. Mellaart höyükte gerçekleştirdiği çalışmalarda yerleşimin en erken evresinin Akeramik Neolitik Dönem'e tarihlendiğini öne sürmüştür (Mellaart, 1970). Ardından, R. Duru'nun gerçekleştirdiği çalışmalarda benzer kontekslerde in situ çanak çömlek parçalarının saptanmasıyla bu evrenin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur (Duru, 1998; 2008).

HACILAR				
Tabaka	**Mellaart (2007)**	**Duru (2008)**	**Brami & Heyd (2011)**	**Dönem**
I	MÖ 5247-5000	MÖ 6210/5890-5910/5720		-
II	MÖ 5436-5219			İlk Kalkolitik
III	MÖ 5450–5400		-	İlk Kalkolitik
IV	MÖ 5550–5450			İlk Kalkolitik
V	MÖ 5600			-
VI	MÖ 5850-5590	MÖ 7050/6400-6340/6070	MÖ 6400-6200	Çanak Çömlekli Neolitik
VII	MÖ 6080-5820		MÖ 7001-6440	Çanak Çömlekli Neolitik
VIII-IX	MÖ 5750		MÖ 6347-6077	Çanak Çömlekli Neolitik
HIATUS	MÖ 6750–5750		-	
I-V (Aceramic)	MÖ 7040-6750	MÖ 8200/7550	MÖ 8170-7580	

Tablo 5.4: Hacılar kronoloji (Mellaart, 1970; Duru, 2008, 12; Brami&Heyd, 2011).

J. Mellaart'ın çalışmalarında, höyüğün doğu kesiminde 13 tabakaya, batı kesiminde ise yedi tabakaya (Akeramik Neolitik) rastlanılmıştır (Mellaart, 1970, 92). Akeramik olarak tanımlanan bu tabakalarda, taş temel kullanılmayan kerpiç duvarlı dörtgen planlı yapılar ve avlular yer almaktadır. Bu evreye ait yapıların zeminlerinde kırmızı sıvalı yüzeyler ve taş ocaklar açığa çıkarılmıştır (Mellaart, 1970). Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda ise göreli olarak daha büyük, yine dörtgen planlı ve taş temelli kerpiç duvarlı yapılardan bahsetmek mümkündür. Bu tabakada, mimaride bir gelişim izlenmiş ve özellikle iç mekanlar daha karmaşık hale gelmiş, taş temelli yapılar ve depolama alanları eklenmiştir (Duru, 2008; Brami, 2014). İlk Kalkolitik tabakalarda ise Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarından bilinen yapı geleneğinin devam ettiğini görmek mümkündür (Duru, 2008, 12). Bu dönemde yerleşimin merkezi bir avlu etrafında düzenlenmiş, göreli olarak daha büyük yapılarla karakterize edildiği gözlenmektedir (Duru, 2008; Brami & Heyd, 2011).

Önceden Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e (Akeramik) tarihlendirilen I-VII tabakalarında, Duru tarafından gerçekleştirilen çalışmalar sırasında çanak çömlek parçaları açığa çıkarılmıştır. Bu çanak çömlekler genellikle koyu gri, açkılı ve iyi

pişirilmiş bir mal grubu olarak tanımlanmaktadır. Bu durum Hacılar'ın erken tabakalarının tarihlendirilmesi ve çanak çömlek kullanımı açısından yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır (Duru, 2008; Üstün Türkteki, 2021). Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen IV-XI tabakalarında ise çanak çömlek üretiminde baskın grubu beyaz/krem astar üzerine kırmızı boyalı mal grubu oluşturmaktadır. Genellikle ince cidarlı ve açkılanarak parlatılmış kaplar, geometrik desenlerle bezenmiş ve teknolojik açıdan gelişkin bir işçilik göstermektedir (Mellaart, 2007). Bu tabakalarda ayrıca, koyu tonlarda, açkılanmış çanak çömleklerden oluşan koyu yüzlü açkılı mal grubu da önemli bir yer tutmaktadır. Günlük kullanıma yönelik olduğu düşünülen bu çanak çömlek grubu, işlevselliğin ön planda olduğu bir üretim anlayışının da yansımasıdır. Farklı çanak çömlek gruplarının bulunması, bu tabakalarda üretimde çeşitliliğin benimsendiğini ve belirli ihtiyaçlara yönelik üretimlerin yapıldığını işaret etmektedir. Özellikle VI. tabakada yoğun şekilde gözlenen boyalı çanak çömlekler, Neolitik Çağ'da çanak çömlek üretiminde ulaşılan teknolojik ilerlemenin somut kanıtlarından biri olarak değerlendirilebilir (Mellaart, 2007).

Şekil 5.51: Hacılar I boyalı çanak çömleği (İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Labaratuvarı Koleksiyonu).

5.2.2.1.3.2 Kuruçay

Kuruçay Höyük, Burdur iline bağlı Kuruçay köyünün 1 km batısında yer almaktadır. Güneyden, Burdur Gölü'ne doğru inen tepelerden birinin üzerinde yer alan höyük, 90 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir. Her iki tarafından günümüzde kurumuş olan Bağderesi ve Karpuzlu dereleri geçmektedir. 1977 yılında Mehmet Özsait ve Refik Duru yönetiminde önce yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş ve akabinde R. Duru tarafından 1978-1988 yılları arasında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Duru, 1994, 1-3).

Şekil 5.52: Kuruçay konumu.

11 sezon süren kazı çalışmaları sonucunda höyükte 15 tabaka belirlenmiş ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'den İlk Tunç Çağ'a kadar devam eden bir süreç ortaya konulmuştur (Duru, 1994, 6).

Kuruçay		
Tabaka	**Dönem**	**Tarih**
1	İlk Tunç Çağ II	
2	İlk Tunç Çağ II-I	
3	Son Kalkolitik	
3A	Son Kalkolitik	
4	Son Kalkolitik	
5	Son Kalkolitik	
6	Son Kalkolitik	
6A	Son Kalkolitik	
7	İlk Kalkolitik	MÖ 6210-5990
8	İlk Kalkolitik	
9	İlk Kalkolitik	
10	Son Neolitik	
11	Son Neolitik	MÖ 6080-5720
12	Son Neolitik	MÖ 6160-5910
13	Son Neolitik	MÖ 6380-6010

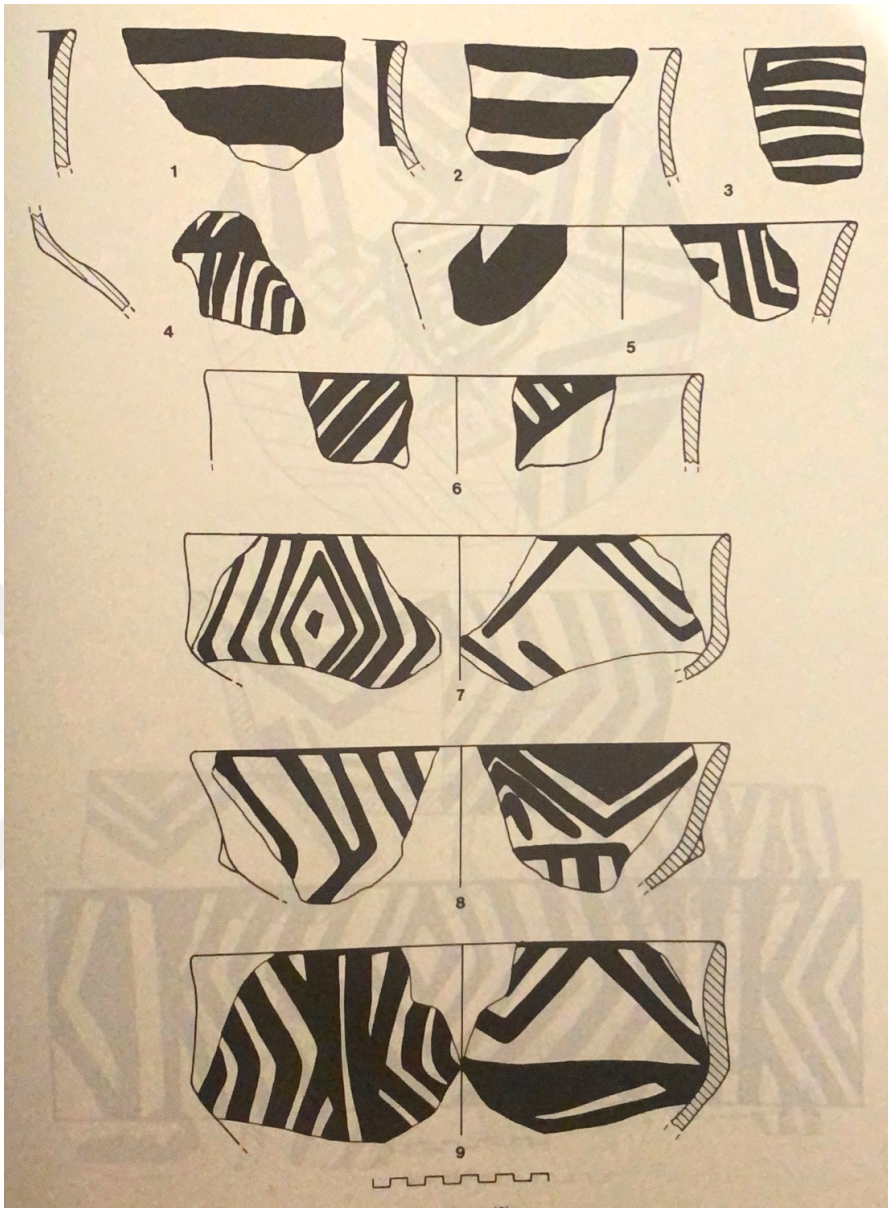
Tablo 5.5: Kuruçay Höyük tabakalanma (Duru, 1994, 6).

Höyükteki en erken buluntulara, 12. Tabakadaki yerleşimin tabanlarının altında, dolgu malzemesi içinde rastlanmıştır. Bahsi geçen moloz içerisinde çanak çömlek parçaları ve çakmaktaşı aletlerin varlığı nedeniyle 13 tabaka tanımlanmıştır (Duru, 1994, 10). İlk Neolitik, Son Neolitik ve İlk Kalkolitik Dönem tabakalarında mimari olarak benzer bir anlayış görmek mümkündür. Dörtgen planlı, taş temelli ve kerpiç duvarlı yapılar mevcuttur. Yapılar genellikle tek odalı olmakla birlikte, İlk Kalkolitik Dönem'in sonunda içine payandaların eklendiği gözlenmiştir. Yerleşmedeki çanak çömlek altı mal grubuna ayrılmıştır. Bahsi geçen altı mal grubundan özellikle A ve B grubu malları çalışmanın kapsamı ile paralellik gösterdiği için yalnızca bu iki grup incelenmiştir.

A grubu çanak çömleği, kırmızı astarlı ve boya bezemeli mallardan oluşmaktadır. Gri, bej, siyah ve kahverengi tonlarda hamur üzerine uygulanan boya bezemeler genellikle kırmızı renkte olup, geometrik desenler içermektedir. Bezemeleri genellikle kalın bantlar, zikzaklar, şeritler ve şevronlar oluşturmaktadır. A grubu formları arasında içe

ve dışa dönük ağızlı kaseler, S profilli çanaklar, küresel gövdeli kaplar, geniş ağızlı testiler ve düz dipli tabaklar yer almaktadır. Boya bezemeli çanak çömlekler, özellikle Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de yüksek kaliteli açkılama ve iyi pişirim ile temsil edilmektedir. Bu tipin en gelişmiş örnekleri Kuruçay Höyüğü'nün 11. yapı katında belgelenmiştir (Duru, 1994).

B Grubu çanak çömleği ise, ağırlıklı olarak kırmızı ve kahverengi tonlarda olup, yüzeyleri oluklar veya kazıma yöntemi ile bezenmiştir. Genellikle kalın cidarlı, iri taneli katkı içeren hamur ile düşük sıcaklıklarda pişirilmiş kaplardan oluşmaktadır. En yaygın formlar arasında geniş gövdeli kaplar, omurgalı çanaklar ve ağzı kalınlaştırılmış tabaklar yer almaktadır. Bu kapların, günlük kullanım amaçları doğrultusunda özellikle depolama ve sıvı taşıma gibi işlevsel ihtiyaçları karşılamak için üretildiği yorumlanmaktadır (Duru, 1994, 19-23).
Ayrıca yerleşimde, dikey ip delikli silindirik tutamaklar, hayvan başına benzeyen kulplar ve yalancı kulp eklemeleri ile dikkat çeken kaplar da söz konusudur. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de kırmızı boyalı ve beyaz üzeri kırmızı boyalı çanak çömleklerin yaygın olarak kullanılması, bu yerleşmenin bölgedeki çanak çömlek üretim gelenekleriyle paralellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. (Duru, 1994).

Şekil 5.53: Kuruçay 7. Kat çanak çömleği (Duru, 1994, levha 169).

5.2.2.1.3.3 Bademağacı Höyüğü

Antalya'nın merkez ilçesinin yaklaşık 2,5 km kuzeydoğusunda, Çubuk Geçidi'nin ise 5 km kuzeyinde yer alan Bademağacı Höyüğü, geçmişte Kızılkaya adıyla bilinmekteydi. 7 metre yüksekliğindeki höyük, dağlarla çevrili küçük bir ova içerisinde yer almaktadır. Araştırmalar, höyüğün bulunduğu

alanın geçmişte bir göl veya bataklık ekosistemi olduğunu ortaya koymaktadır (Duru, 2008).

Şekil 5.54: Bademağacı yerleşimi konumu.

Bademağacı Höyüğü, 1958 yılında J. Mellaart tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş ve Kızılkaya adıyla literatüre kazandırılmıştır. Höyükteki arkeolojik kazılar, 1993 yılında İstanbul Üniversitesi'nden R. Duru ve G. Umurtak'ın bilimsel koordinasyonunda başlatılmış ve 2010 yılında tamamlanmıştır. Stratigrafik incelemeler, yerleşimin en erken safhalarında Neolitik kültür katmanlarının bulunduğunu, bunu takiben İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'na tarihlenen arkeolojik buluntuların yer aldığını ortaya koymuştur (Duru, 2008).

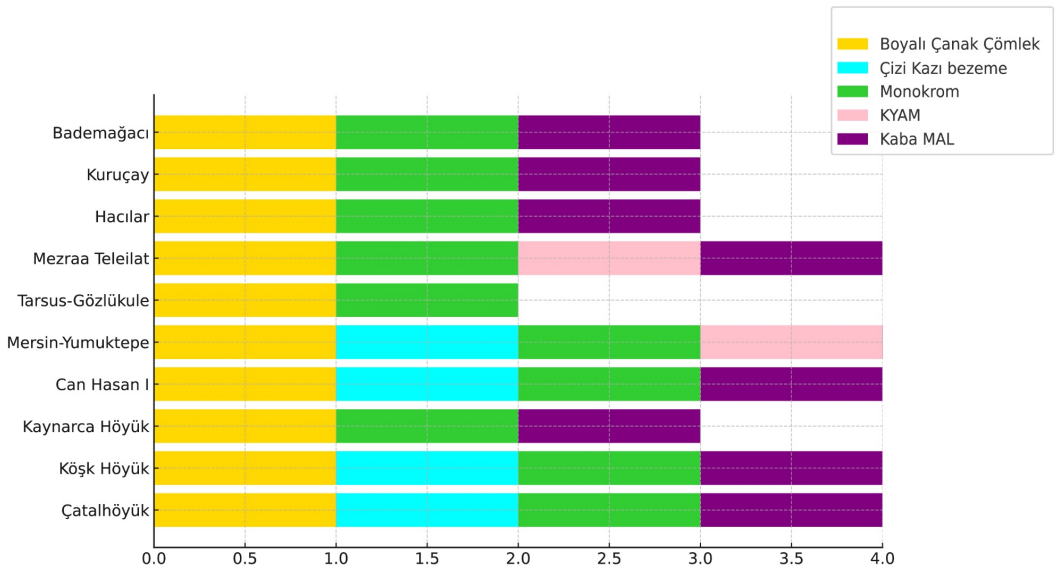
Bin yıla yakın bir süre boyunca yerleşim gören höyük, yaklaşık olarak MÖ 6000 tarihinde son bulmuştur. Bu yerleşim, geleneksel terminolojide Çanak Çömlekli Neolitik Dönem olarak adlandırılmakta olup, toplamda dokuz yapı katından oluşmaktadır. En alttaki iki yapı katı Erken Neolitik I, daha üstteki 3 yapı katı ise Erken

Neolitik II olarak tanımlanmıştır. En üstteki 4 yapı ise Son Neolitik olarak tanımlanmıştır. Erken Neolitik I yapı katlarında sadece tabanlardan mimari kalıntılara rastlanmaktadır; ancak bu tabanlar özenle düzeltilmiş ve kırmızı bir boya ile boyanmıştır. Erken Neolitik II yapı katından itibaren kerpiç mimari öne çıkmaktadır. Bu dönemdeki evler dörtgen planlı, tek odalı olup, yapılar arasında sokak olabileceği düşünülen açıklıklar bulunmaktadır. Çanak çömlekler, kemikten yapılmış aletler, süs eşyaları, taş aletler, öğütme taşları ve obsidiyenden yapılmış mızrak uçları buluntu gruplarını oluşturur. Bu tabakalarda gömütler ev tabanlarının altına ya da evlerin çevresine yerleştirilmiştir.

Höyükte en erken yerleşim, Erken Neolitik I olarak tanımlanan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de başlamış, daha sonra çanak çömlek kullanımının yaygınlaştığı Erken Neolitik II ve Geç Neolitik evreleriyle devam etmiştir (Özdoğan, 2016). Bademağacı'ndaki çanak çömlek grupları, özellikle boyalı çanak çömlek üretimi açısından bölgesel ilişkileri anlamak için büyük önemlidir.

Erken Neolitik I evresinde çanak çömlek üretimi henüz başlamamıştır. Bu evrede kırmızı boya ile sıvanmış tabanların bulunması, zeminlerin özenle hazırlandığını ve olasılıkla ritüel amaçlarla renklendirildiğini düşündürmektedir (Duru, 2008; Duru ve Umurtak, 2009). Erken Neolitik II evresiyle birlikte ilk çanak çömlek üretimi başlamıştır. Çoğunlukla açkılı, kırmızımsı-kahverengi tonlarda ve az sayıda boyalı çanak çömlek üretilmiştir. Bu dönemde boyalı çanak çömleklerin varlığı az olmakla birlikte, bazı kapların iç veya dış yüzeylerinde kırmızı şeritler ve dalgalı bezemeler görülmektedir (Duru, 2008; Özdogan, 2016).

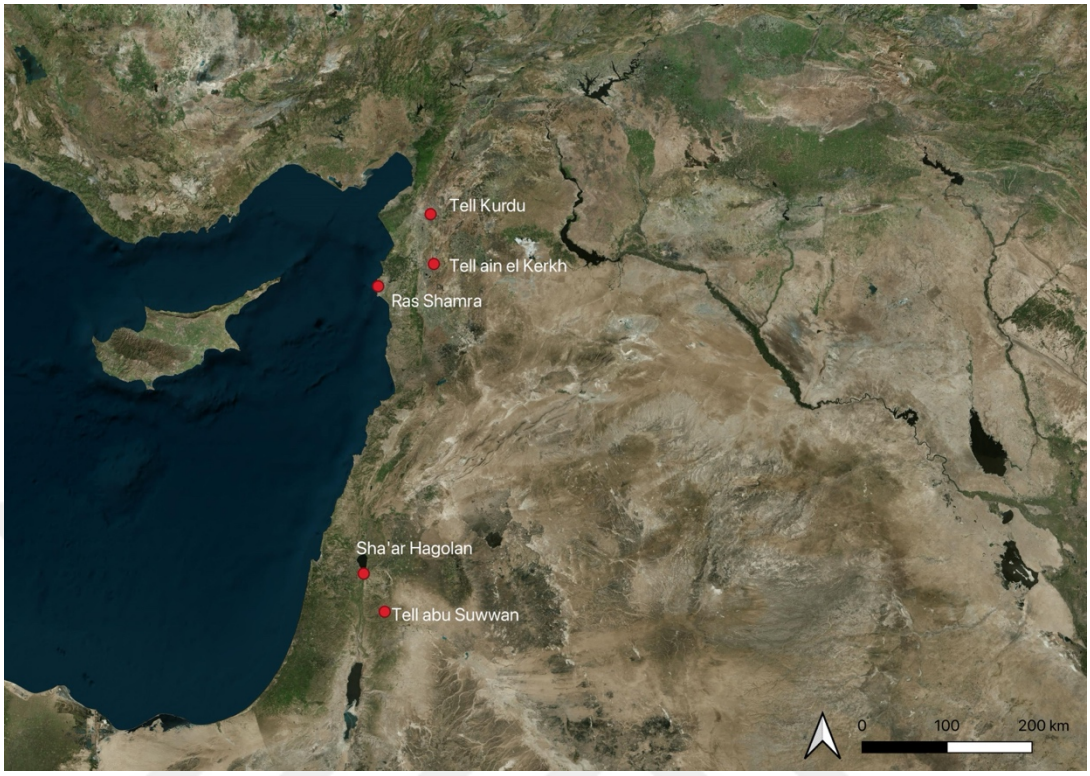
Geç Neolitik evrede ise boyalı çanak çömlek yapımı artmış ve beyaz üzerine kırmızı boyalı mal grubu yaygınlaşmıştır. Bu çanak çömlek grubunda özellikle geometrik desenler, paralel çizgiler, taramalar ve dalga motifleri gözlenmektedir. Kırmızı astarlı ve açkılı mallar da yaygınlaşmış, çanak çömlek formları çeşitlenmiştir. Özellikle küçük kaseler, geniş ağızlı çömlekler ve dar ağızlı testiler bu dönemin kap formları arasındadır (Duru, 2008, Duru ve Umurtak, 2009; Özdogan, 2016).

Şekil 5.55: Anadolu çanak çömlek karşılaştırma tablosu.

5.2.2.2 Levant Koridoru

Bölümde, Levant koridorundan seçilen dört yerleşime odaklanılarak denizaşırı etkileşim incelenmeye çalışılmıştır. Ana hedef, kuzey Levant'tan Tell Kurdu, Ras Shamra ve Tell ain el Kerkh ve güney Levant'tan Sha'ar Hagolan ve Tell abu Suwwan yerleşimlerinin, çanak çömlek verilerini kullanarak Kıbrıs ile bu yerleşimlerin arasındaki benzerlikleri ve farkları büyük ölçekte ortaya koymaktır.

Şekil 5.56: Levant koridorundan seçilen yerleşimler.

5.2.2.2.1 Tell Ain el Kerkh

Tell Ain el-Kerkh, Halep'in yaklaşık 70 kilometre güneybatısında, İdlib ilçesinde yer almaktadır. Yerleşme Rouj Havzası'nda, doğuda Zawiye ve batıda Wastani de dahil olmak üzere yüksek dağlarla çevrilidir. Havzanın güney ucu Asi Nehri'ne paralel uzanan Ghab Ovası'na açılırken, en kuzey kısmı ise Amik Ovası'ndan sadece 40 kilometre uzaktadır. Fırat Nehri'nin batı kıvrımı ile Akdeniz arasında yer alan ve Rift Vadisi aracılığıyla Güney Levant ve Anadolu'ya açılan bu bölge, zengin bir jeomorfoloji ve iklimsel ortama sahiptir. (Tsuneki v.d., 2006).

Tell el-Kerkh 1, Tell el-Kerkh 2 ve Tell Ain el-Kerkh olmak üzere üç höyükten oluşan Tell el-Kerkh, Rouj Havzasındaki en büyük höyük kompleksidir. Tell el-Kerkh 1, kabaca 400 metreye 400 metrelik bir alana yayılmakta ve yaklaşık 30 metre yüksekliktedir. Tell Ain el-Kerkh 1'in güney kısmında Roma-Bizans kültür katmanları görülmektedir. Ancak Tell el-Kerkh 2 ve Tell Ain el-Kerkh yalnızca Neolitik

tabakaları barındırmaktadır. 1997 yılından beri kazı çalışmaları devam eden höyükte yaklaşık 2900 yıllık bir Neolitik tabakalanma söz konusudur (Tsuneki, 2012).

Tell Ain el-Kerkh, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den (PPNB) Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e kadar (MÖ 8750-5670) bir tabakalanma sunmaktadır. Ancak MÖ 8300-7600 arasında herhangi bir kültürel evreye rastlanılmayan bir boşluk saptanmıştır (Itahashi & Yoneda, 2022). Tell el-Kerkh 2'de Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den (PPNB) (MÖ 7550-7090) Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in başlangıcına (MÖ 7000-6600) kadar devam eden bir kültürel süreklilik tespit edilmiştir (Itahashi & Yoneda, 2022). Buna karşın, Tell el-Kerkh 1'in Neolitik Çağ'ına ait veri ve radyokarbon tarihlendirmesi var olmamasına karşın, yüzey buluntuları altında Neolitik tabakaların var olabileceği düşünülmektedir (Tsuneki, 2012; 2022).

Şekil 5.57: Tell ain el Kerkh konumu.

Rouj Havzası'nda 10 hektardan büyük yerleşim yerleri olarak tanımlanan tek mega yerleşim olarak dikkat çekmektedir. Tell el-Kerkh Neolitik yerleşimi oldukça büyük

olmakla birlikte Rouj 1C evresinde 16 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Yerleşme Rouj 2A-B evrelerinde 7 hektara, Rouj 2C evresinde 6 hektara, Rouj 2D evresinde ise 1 hektarın altına düşmüştür. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in başlarında Levant da mega yerleşimler kaybolurken, Rouj 1C evresinde, Rouj Havzası'ndaki tek mega yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır (Tsuneki v.d., 2006; Tsuneki, 2012).

1992 yılında Tell el-Kerkh 2'de yapılan derin sondajda Neolitik Çağ'a ait birçok çanak çömleğe rastlanılmıştır. Bulunan çanak çömleklerin tümü el yapımı olup, Kerkh Mal grubu, Koyu Yüzlü Açkılı Mallar (KYAM) ve Kaba Mallar olmak üzere üç ana mal grubuna ayrılmaktadır. Tell el-Kerkh 2'de, alt katmanlarda daha önce Levant'ta görülen çanak çömlek türü ile karşılaşılmış ve Kerkh Mal grubu olarak adlandırılmıştır. Bu mallar genellikle küçük kum ve mika katkılı hamurdan yapılmaktadır. Yüzeyler çoğunlukla iyi düzeltilmiş olup, açkı veya ara sıra astar ile bitirilir. Yüzey renkleri koyu griden grimsi devetüyü rengine kadar değişir; en yaygın olanı grimsi kahverengidir. Kerkh Mal grubu, tekdüzeliği ile karakterize edilir. Bu mal grubuna ait çanak çömlekler basit formlarda, sığ çanak ve hafif içe eğik ağızlı derin formlardan oluşmaktadır (Tsuneki ve Miyake, 1996).

Şekil 5.58: Kerkh mal grubu (Tsuneki ve Miyake, 1996, Şekil.9).

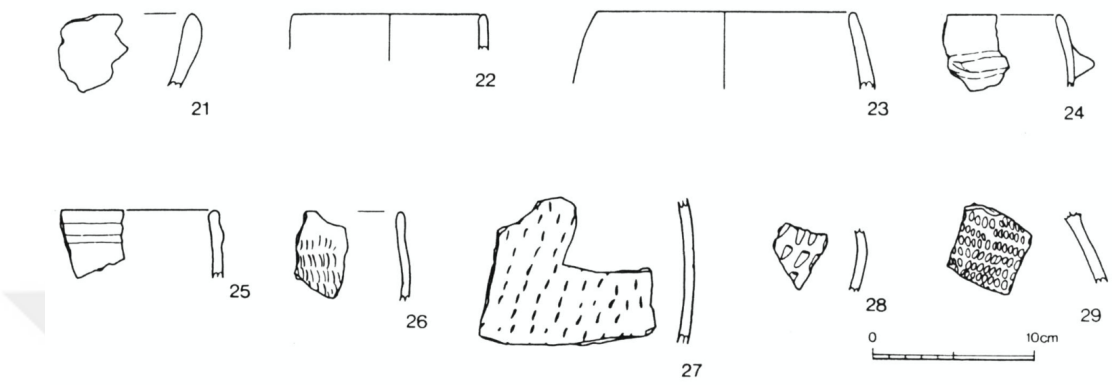
Yerleşmedeki bir diğer mal grubu olan Koyu Açkılı Mal grubu, daha önce komşu Amik Ovası'ndaki Braidwood'lar tarafından tespit edilen KYAM malları ile ciddi benzerlikler göstermektedir. İki alanın birbirinden sadece 50 km uzakta olduğu göz önüne alındığında, bu şaşırtıcı değildir. Bir tür hariç, bu çömleklerin tüm çeşitlerinde kum ve çakıl gibi mineral katkılar kullanılmıştır. Yüzeyler tipik olarak iyi açkılanmış olup, iç kısımları pürüzsüzdür. Yüzey rengi siyahtan kırmızımsı kahverengiye kadar değişkenlik göstermektedir, ancak daha koyu tonlar daha sık görülür. Özellikle KYAM çanak çömlek grubu Tell el-Kerkh'te ortaya çıkarılan en önemli çanak çömlek grubudur (Tsuneki ve Miyake, 1996).

Şekil 5.59: KYAM mal grubu örnekleri (Tsuneki ve Miyake, 1996, Şekil.11).

Kaba Mal grubu farklı üretim süreci nedeniyle diğer mal gruplarından ayrılmaktadır. Yoğun biçimde saman katkılı olup ve eşit olmayan şekilde pişirilmiştir, ancak yine de pürüzsüz yüzeylere sahiptir. Tipik olarak bu mal grubu oldukça büyük ve ağırdır, yatay

bant bezemeleriyle karakterize edilir. Bazı parçalarda ayrıca kırmızı boyalı yüzeyler ve kazıma bezemeler mevcuttur (Tsuneki ve Miyake, 1996).

Şekil 5.60: Kaba mal örnekleri (Tsuneki ve Miyake, 1996, Şekil.8).

5.2.2.2.2 Ras Shamra

Ras Shamra (Ugarit), Suriye'nin kuzeybatısında yer alan Lazkiye şehrinin yaklaşık 7-8 km kuzeyinde yer almaktadır. Yaklaşık 30 hektarın üzerinde bir alana yayılan yerleşme bulunduğu ovadan 18 m yüksekte yer almaktadır. Yerleşme, Minet el Beida körfezine akan bir dere ve Nahr el Fidd'in kuzey ve güneydeki kolları ile çevrilidir (Van Zeist ve Bakker-Heeres, 1984).

Fransız Arkeoloji Misyonu tarafından, C.F.A Schaeffer başkanlığında, Ugarit şehrinin kalıntılarını ortaya çıkarmak amacıyla arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir. Kazılarda iki saray, Baal ve Dagon'a adanmış tapınaklar, kütüphaneler ve yerleşim alanları ortaya çıkarılmıştır. Sınırlı yayılım alanına rağmen Ugarit, dünya çapında bilinen kapsamlı ticari ilişkileri nedeniyle zenginleşmiştir. Kent, M.Ö. 2. binyılın başlarında ciddi bir yükselişe geçmiş, ancak, M.Ö. 1200 civarında Deniz Kavimleri tarafından tahrip edilmiş ve bir daha toparlanamamıştır (Schaeffer, 1962).

Ugarit kenti, Ras Shamra tarihöncesi yerleşiminin üzerine kurulmuş olup, bölge M.Ö. 6500-2000 yılları arasında kesintisiz bir iskan görmüştür. Ras Shamra, yaklaşık 18 metreden fazla tabakalanmasıyla, Neolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ yerleşimlerini barındırmaktadır. Ras Shamra'daki kazılar, 1934'ten 1960'a kadar Schaeffer

tarafından, daha sonra 1962-1976 yılları arasında ise H. De Contenson'un sondajlarıyla gerçekleştirilmiştir (Van Zeist ve Bakker-Heeres, 1984, 151). Özellikle SH sondajı, tarihöncesi tabakaları anlamak için önemli veriler sağlamıştır.

Şekil 5.61: Ras Shamra yerleşimi konumu.

Ras Shamra'nın en erken yerleşim gördüğü Neolitik Çağ, M.Ö. 6500-5250 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Neolitik Çağ yerleşimi, stratigrafik olarak üç evreye (VA, VB, VC) ayrılmaktadır. İlk evre olan VC tabakası, M.Ö. 6500-6000 yılları arasına tarihlenerek Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPNB) ile ilişkilendirilmektedir. Bu evrede henüz çanak çömlek kullanılmamış, ancak yoğun bir yontma taş endüstrisi ile karakterize edilen bir üretim gözlenmektedir. Sonraki evre olan VB, yaklaşık M.Ö. 6000-5750 yıllarına tarihlenmekte olup, Ras Shamra'da çanak çömlek üretiminin başladığı ilk evredir. Bu tabakada, açkılı çanak çömlekler ve dikdörtgen planlı taş temelli yapılar görülmeye başlanmıştır. Neolitik evrenin son tabakası olan VA ise M.Ö. 5750-5250 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Bu dönemde, çanak çömlek üretimi daha da gelişmiş, boyalı çanak çömlek grubu

görülmeye başlanmıştır. Yerleşimde taş temelli yapılar inşa edilerek tabanların sıvandığı görülmektedir (Contenson, 1977).

M.Ö. 5250-4300 yılları arasına tarihlenen Halaf Kültürü evresi, Ras Shamra IV tabakası olarak bilinmektedir. Bu tabakada, çanak çömlek üretimi belirgin bir şekilde değişim göstermiş, geometrik desenlerle bezenmiş Halaf çanak çömlekleri yaygınlaşmıştır. Halaf dönemine ait yapılar genellikle dörtgen planlı olup, taş temel üzeri kerpiç duvarlarla inşa edilmiştir ve dairesel fırınlar gözlenmektedir (Contenson, 1988).

Ras Shamra IV C evresinde, çanak çömlek grupları, Mersin-Yumuktepe XXIV'deki erken boyalı çanak çömlek ile benzerlik göstermektedir. Burada Ras Shamra IV C'ye benzer boyalı ve kazıma tekniğiyle yapılmış bezemeler tespit edilmiştir. Ancak bu evreye ait çoğu çanak çömlek, Halaf benzeri formları nedeniyle "ithal" olarak değerlendirilmişse de L. Courtois'nın analizine göre bu mal grupları ithal değil, yerel üretimdir (Contenson, 1977; 1982).

Ras Shamra IVB ve IVA evrelerinde ise çanak çömlek gruplarında önemli bir değişim gözlenmiştir. Mat kırmızı çanak çömlekler yaygınlaşmaya başlarken, Halaf benzeri mal gruplarında ve boya bezemelerde azalma meydana gelmiştir. Bu dönemde boya bezemenin yerini genellikle oluk bezeme almıştır. Ras Shamra IVA-B evrelerinde saptanan çanak çömlek grupları, Amik D evresindeki mal gruplarıyla ciddi benzerlik göstermektedir (Contenson, 1977; 1982).

Yerleşmenin her evresi, bölgedeki çanak çömlek, mimari kalıntılar ve taş endüstrisinin gelişimi hakkındaki anlayışımızı geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ras Shamra ve diğer komşu bölgelerde bulunan çanak çömlek grupları ile taş aletler arasındaki benzerlikler, bu toplulukların kültürel bağlantı ve etkileşim olasılığını işaret etmektedir (Schaeffer, 1962; Contenson, 1982; Van Zeist & Bakker-Heeres, 1984).

5.2.2.2.3 Sha'ar Hagolan

Sha'ar Hagolan, Ürdün Vadisi'nde, deniz seviyesinden yaklaşık 210 m yüksekte, Celile Deniz'inin yaklaşık 1,5 km güneyinde konumlanmaktadır. Yerleşme, coğrafi olarak Kinnerot Vadisi olarak adlandırılan bölgede, kuzeyde Celile Denizi, güneyde Ürdün ve Yermuk Nehirleri arasındaki bölgede yer almaktadır. Yerleşmenin bulunduğu coğrafya su ve toprak açısından verimlidir. Yermuk Nehri'nin hemen kuzeyinde yer alan yerleşme, konumu itibari ile çeşitli doğal kaynak ve hammaddeye ulaşım açısından avantajlıdır (Garfinkel v.d., 2012, 98).

Şekil 5.62: Sha'ar Hagolan yerleşimi konumu.

Yerleşme, 1940'lı yılların başlarında Sha'ar Hagolan komünal yerleşimi sakinleri tarafından keşfedilmiş, ardından Kudüs-İbrani Üniversitesi'nden Moshe Stekelis tarafından 1949-1952 yılları arasında kazılmıştır.

M. Stekelis ilk yıllarda gerçekleştirdiği yayınlarda Sha'ar Hagolan'daki kültüre, hemen güneyindeki nehirden dolayı Yarmoukian ismini vermiştir. Bu kültürün temel unsuru çanak çömlek üzerindeki kazıma tekniği ile yapılmış balıksırtı bezeme, ayrıca

kaba dişlemeli orak bıçakları ve artistik küçük buluntu topluluğudur. 1989 yılında yine Kudüs-İbrani Üniversitesi'nden Yosef Garfinkel tarafından ikinci dönem kazıları başlatılmıştır. 1989-2004 yılları arasında toplam 11 sezonluk çalışma gerçekleştiren Garfinkel yaklaşık 3000 m2'lik alan kazmış ve yerleşimin yaklaşık 20 hektarlık alana yayılarak Yakındoğu'nun bilinen en büyük Neolitik yerleşimlerinden biri olarak anılmaktadır (Garfinkel v.d., 2012, 98-101).

Yakın geçmişe kadar MÖ 7.-6. binyıl ve Yarmukian kronolojisi tam olarak anlaşılamadığı için sorunlu olarak adlandırılmaktaydı. Bazı araştırmacılar bu kültürü MÖ 5. bin kültürü olarak değerlendirmekte ve Çanak Çömleksiz Neolitik B yani Jericho ile çağdaş olarak adlandırmaktaydı. Buna karşın diğer araştırmacılar ise 7. binyıl kültürü olarak yorumlayıp PPNB sonrası kültürü olarak değerlendirmekteydi. Güney Levant'taki diğer yerleşimlerdeki tarihler de göz önünde bulundurarak Yarmukian Kültürü'nün yaklaşık olarak MÖ 6400-5800 tarihleri arasında seyrettiği bilinmektedir. Sha'ar Hagolan'daki organik materyallerin çok fazla korunmuş olmaması sebebiyle sadece kömürden örnek alınabilmiş ve yaklaşık MÖ 6500-6000 tarihleri arasında yerleşim gördüğü bilinmektedir (Garfinkel, 2019).

Sha'ar Hagolan yerleşimindeki çanak çömlek çeşitli form ve boyutta karşımıza çıkmaktadır. Pişirme ve depolama kapları, servis kap kacakları çeşitli kase ve çömlek formları mevcuttur. Yarmukian ve Sha'ar Hagolan çanak çömleğinin belirleyici özelliği çizi ve boya bezemedir. Balıksırtı bezeme, yatay ve zigzag çizgiler baskın bezeme olarak görülmektedir (Garfinkel v.d., 2012; Garfinkel, 2019).

Şekil 5.63: Sha'ar Hagolan Balıksırtı bezeme örneği (Garfinkel v.d., 2012, Şekil:16).

Şekil 5.64: Sha'ar Hagolan boyalı çanak çömlek (Eirich-Rose ve Garfinkel, 2012).

Şekil 5.65: Sha'ar Hagolan boyalı ve kazı bezemeli çanak çömlek örnekleri (Garfinkel, 2019, 65, 67).

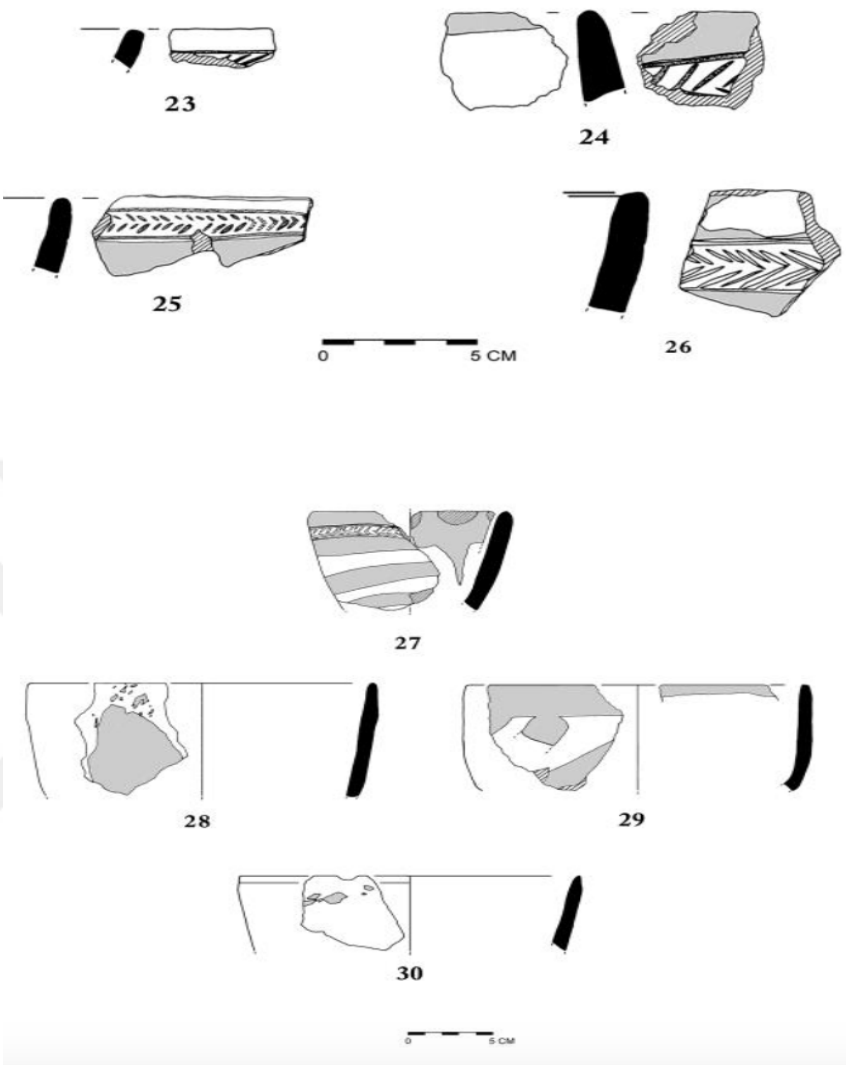
5.2.2.2.4 Tell Abu Suwwan

Tell Abu Suwwan, Neolitik Çağ'a tarihlenen ve Güney Levant'ta Zarqa Vadisi'nde bulunan, yaklaşık 10,5 hektarlık bir alanı kapsayan önemli bir Yarmukian Kültürü yerleşimidir. Yerleşim, ilk olarak Harding tarafından keşfedilmiş, ardından 1955 yılında D. Kirkbride tarafından test sondajları gerçekleştirilmiştir (Kirkbride, 1958). 2005 ile 2008 yılları arasında Maysoon al-Nahar'ın yürüttüğü kazılar sırasında bölgede Yarmukian Kültürü olarak da adlandırılan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e (MÖ 7000- 6000) ait tabakalar üzerinde yoğunlaşılmış ve bu süreçte çok sayıda çanak çömlek buluntusu tespit edilmiştir. Bu buluntular, yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e kadar sürekli iskân gördüğünü göstermektedir (Al-Nahar, 2010).

Çanak çömlekler, çeşitli formlar içermekte ve özellikle kazı ve çizi bezemelerle süslenmiştir. Bu teknikler, mal grupları üzerinde karmaşık geometrik desenler yaratılmasına olanak tanırken, beyaz üzerine kırmızı aşı boyası uygulamasıyla estetik değer, koruma ve kontrast sağlanmıştır. Çanak çömlek yapımında kullanılan kil, pişirme sırasında sıcaklık direncini artırmak için bazalt ve kireç taşı içermekte ve

zanaatkarların kontrollü pişirme teknikleri kullanması, fırınlama konusundaki kapsamlı bilgilerini göstermektedir (Al-Nahar, 2010; Al-Nahar ve Kafafi, 2015).

Tell Abu Suwwan'ın mimarisi, ızgaralı planlı dörtgen yapılarla karakterize edilmekte ve bu mimari istikrar, yerleşimin sosyal organizasyonunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Yerleşim, sadece sembolik değil, aynı zamanda günlük yaşamda da önemli bir rol oynayan sosyal olarak katmanlaşmış bir topluluk olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca, Yarmukian kültürünün teknolojik ilerlemeleri, bölgenin tarihini şekillendiren önemli faktörler arasında bulunmaktadır. Tell Abu Suwwan'dan elde edilen veriler, muhtemelen avcılık ve toplayıcılık faaliyetleriyle desteklenen tarımcı topluluklarına işaret etmekte ve çanak çömlek formları ile süslemeleri, bölgedeki diğer çağdaş Neolitik topluluklarla olan kültürel bağlantıları ve etkileşimleri akla getirmektedir. Genel olarak, bu yerleşim, Güney Levant'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'ini, özellikle çanak çömlek üretimi, yerleşim düzenleri ve sosyo-kültürel dinamikler açısından anlamak için önemlidir (Al-Nahar, 2010).

Şekil 5.66: Tell Abu Suwwan çanak çömleği (Al-Nahar ve Kafafi, 2015, 69).

Kıbrıs ve Levant'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimleri arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, bu iki coğrafi bölge arasındaki kültürel bağlantıları ve etkileşimleri daha derinlemesine anlamamızı sağlamaktadır. Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Levant'takine hem benzer hem de farklı süreçleriyle paralellikler gösterirken, kronolojik olarak önemli farklılıklar sunmaktadır. Bu farklılıklar ve benzerlikler, çanak çömlek üretimi, yerleşim modelleri, teknolojik yenilikler ve kültürel etkileşim açılarından incelendiğinde, her iki bölgenin Neolitik Çağ'ın kültürel evrimine dair daha geniş kapsamlı bir anlayışa katkıda bulunmaktadır. Levant ve Kıbrıs'ta çanak çömlek üretimi, her iki bölgedeki Neolitik toplulukların teknolojik

becerileri ve estetik tercihlerini sergilemektedir. Kıbrıs'ta Neolitik çanak çömlek genellikle kalın duvarlı ve orta pişirim, çoğunlukla boya ve basit doğrusal desenlerle süslenmiştir. Bu üretim tarzı, genellikle Kuzey Levant'taki benzer bezeme teknikleri ve malzeme kullanımlarıyla paralellik gösterir. Örneğin, Tell Ain el-Kerkh ve Sha'ar Hagolan'daki çanak çömleklerde de benzer süsleme teknikleri ve geometrik motifler gözlenir. Bununla beraber adanın güney-orta bölgelerinde özellikle Sotira-Teppes yerleşiminde gözlenen tarak baskılı olarak adlandırılan bezeme türü, Güney Levant'ta hakim Yarmukian kültüründeki çizi ve kazı bezemeyi andırmaktadır. Bu durum, bölgesel etkileşimler ve teknolojik alışverişlerin varlığını işaret ederken Kıbrıs'ın da bölgesel olarak çeşitli bölgelerden etkilenerek harmanladığını düşündürtmektedir. Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik dönem yerleşimleri, genellikle küçük ve yoğun bir biçimde planlanmıştır, bu da adanın coğrafi kısıtlamaları ve kaynaklarının sınırlı oluşu ile ilişkilendirilebilir. Levant'taki yerleşimlerde ise genellikle daha büyük ve daha açık yerleşim düzenleri görülmektedir. Bu fark, her iki bölgedeki sosyal organizasyon ve ekonomik yapılar arasında önemli ayrımlar olabileceğine işaret etmektedir. Özellikle, Levant'ta görülen sosyal örgütlenme ve organizasyon, Kıbrıs'taki daha homojen topluluk yapılarından farklılık göstermektedir. Kıbrıs ve Levant arasındaki deniz yolu bağlantıları, Neolitik Çağ'da kültürel etkileşimleri mümkün kıldığı düşünülmektedir. Çanak çömlek, taş aletler ve diğer kültürel unsurların benzerlikleri, bu iki bölge arasında bir kültürel etkileşim olduğunu işaret etmektedir (Contenson, 1977; 1982; Clarke, 1992; Tsuneki v.d., 2006; Clarke, 2007; Al-Nahar, 2010; Garfinkel v.d., 2012; Tsuneki, 2012; Al-Nahar ve Kafafi, 2015; Garfinkel, 2019).

5.2.2.2.5 Tell Kurdu

Tell Kurdu, Hatay sınırları içinde bulunan Amik Ovası'nda yer alan bir höyüktür. Antakya'nın yaklaşık 30 km kuzeydoğusunda bulunan höyük, verimli tarım alanları ve su kaynaklarına yakınlığı sayesinde Neolitik ve Kalkolitik çağlarda topluluklar için uygun bir yerleşme olmuştur (Özbal, 2012). Amik Ovası, Levant, Anadolu ve Kuzey Mezopotamya kültürel bölgelerinin arasındaki kesişim noktasında yer aldığı için çağlar boyunca önemli bir bölge olmuştur. Yaklaşık 15 hektarlık bir

alanı yayılan Tell Kurdu, M.Ö. 6. binyılda, bölgedeki en büyük yerleşimlerden biridir (Özbal & Gerritsen, 2013).

Tell Kurdu höyüğünde farklı dönemlerde arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. 1938 yılında Robert ve Linda Braidwood yüzey araştırmaları ve sondaj çalışmaları gerçekleştirmiş ve bu çalışmalar Amik Kronolojisi'nin C, D ve E evrelerini tanımlamada önemli bir rol oynamıştır. 1996 yılında Aslıhan Yener'in yönetiminde kazılar yeniden başlamış ve özellikle 2001 yılı çalışmaları, Çanak Çömlekli Neolitik ve İlk Kalkolitik dönemler hakkında önemli veriler sağlamıştır (Özbal et al., 2004).

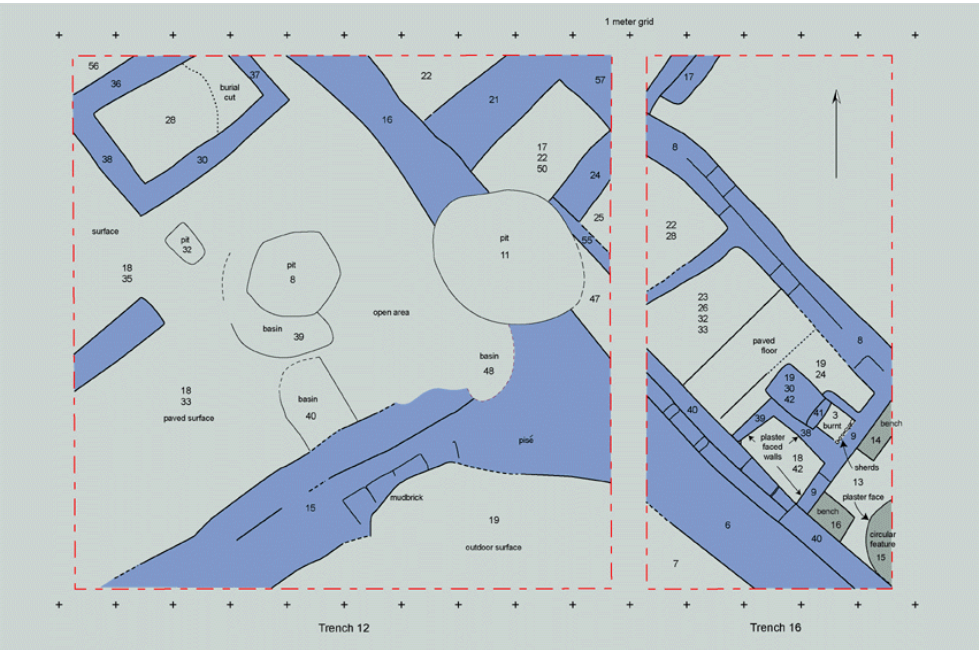

Şekil 5.67: Tell Kurdu konumu.

Tell Kurdu, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'den İlk Kalkolitik Dönem'e uzanan bir tabakalanma sunmaktadır. Yerleşimin ana evresi, 16 radyokarbon analizi sonucunda, M.Ö. 5800-5700 arasına tarihlendirilmiştir (Özbal, 2006). Kazılardan elde edilen veriler, Tell Kurdu'nun tabakalanmasının Amik C, D ve E evreleriyle örtüştüğünü ve bu evrelerin Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'daki çanak çömlek gelenekleriyle benzerlikler taşıdığını ortaya koymaktadır (Özbal ve Gerritsen, 2013). Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda (Amik C), çanak çömlek yapımında Koyu Yüzlü Açkılı Mallar (KYAM) ve açkısız kaba malların ön planda olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu

tabakada, Halaf kültürüyle ilişkili boyalı çanak çömleklerin kullanımının artması, bölgedeki kültürel etkileşimlerin arttığını işaret eden önemli bir göstergedir (Özbal ve Gerritsen, 2013). İlk Kalkolitik Dönem'de ise (Amik D ve E), yerleşimde Obeyd çanak çömleğinin yaygınlaşması, Mezopotamya ile kültürel temasların yoğunlaştığını düşündürmektedir. Aynı zamanda, bu dönemde yerleşim alanında dikkate değer mekânsal değişimler yaşanmıştır; 15 hektar genişliğindeki yerleşim yaklaşık 5-7 hektara küçülerek höyüğün güney kesimine yoğunlaşmıştır. Bu durum, topluluğun yerleşim organizasyonunda ve mekansal kullanımında önemli dönüşümler yaşadığını göstermektedir (Özbal v.d., 2004).

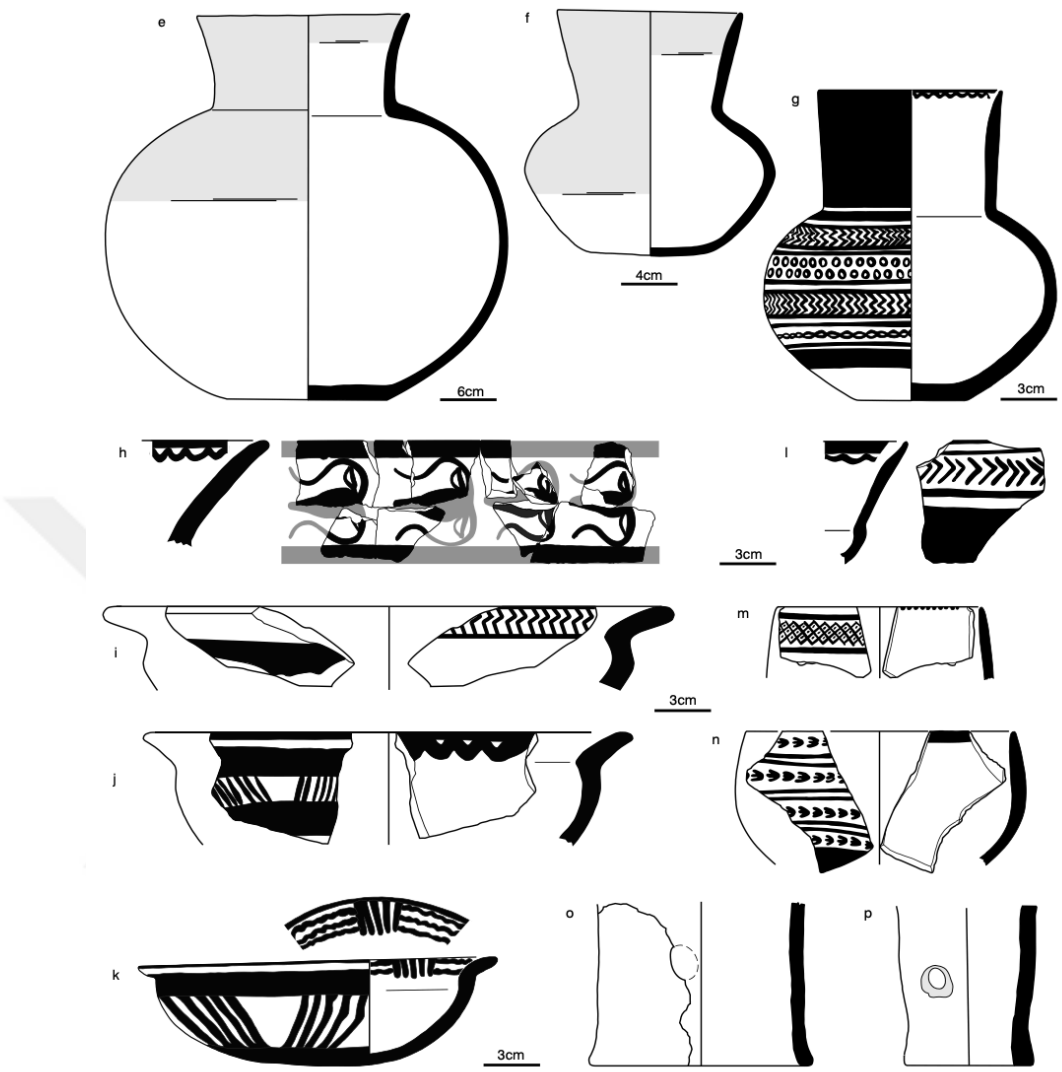
Tell Kurdu'da birbirine bitişik odalar ve avlular ile temsil edilen bir mimari gelenek ve yerleşim dokusu gözlenmiştir. 60'tan fazla yapı ve açık alanın açığa çıkarıldığı bu kazılar, Anadolu'nun dikdörtgen planlı mimari geleneğini yansıtmaktadır (Özbal, v.d., 2004; Özbal ve Gerritsen, 2013). Kazılan yapılar arasında çok odalı yapılar, avlular, ocaklar, fırınlar, nişler ve depolama alanları gibi mimari unsurlar açığa çıkarılmıştır (Özbal, v.d., 2004).

Şekil 5.68: Tell Kurdu mimarisi (Trench 12-16) (Yener v.d., 2000, Fig 6.)

Tell Kurdu çanak çömleği, yerel üretim gelenekleri ile bölgesel etkileşimleri harmanlayan bir yapıya sahiptir. Kazılarda ele geçen çanak çömlekler genel olarak üç ana grupta incelenmektedir. Koyu Yüzlü Açkılı Mallar (KYAM), Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in başından itibaren Amik Ovası'nda görülen mal grubunu temsil etmektedir. Açkısız Kaba Mallar ise daha çok pişirme ve saklama kapları olarak kullanılan, işlevsel ve bezemesiz bir gruptur. Son olarak, Boyalı Çanak Çömlek grubu, yerleşim için önemli ancak sınırlı sayıda bulunan bir kategoridir ve Tell Kurdu'daki tüm çanak çömlek gruplarının yaklaşık %5-6'sını oluşturmaktadır.

Boyalı çanak çömlek grubu, geometrik desenler, bucrania, şevronlar ve zikzaklar gibi motiflerle bezeli olup genellikle krem ya da açık renkli bir astar üzerine kahverengi veya kırmızı boya ile süslenmiştir. Arkeometrik analizler, bu boyalı çömleklerin yerel olarak üretildiğini göstermektedir (Özbal & Gerritsen, 2013; Všianský v.d., 2019). Boyalı çanak çömleklerin kullanımı, özel ve sosyal bağlamlarla ilişkilendirilmektedir. Özellikle R58 numaralı odadaki bir çukurda bulunan boyalı çanak çömleklerin sayısı, yerleşim genelindeki ortalamanın iki katı olup, bu çömleklerin belirli sosyal veya törensel aktivitelerle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir (Özbal & Gerritsen, 2013).

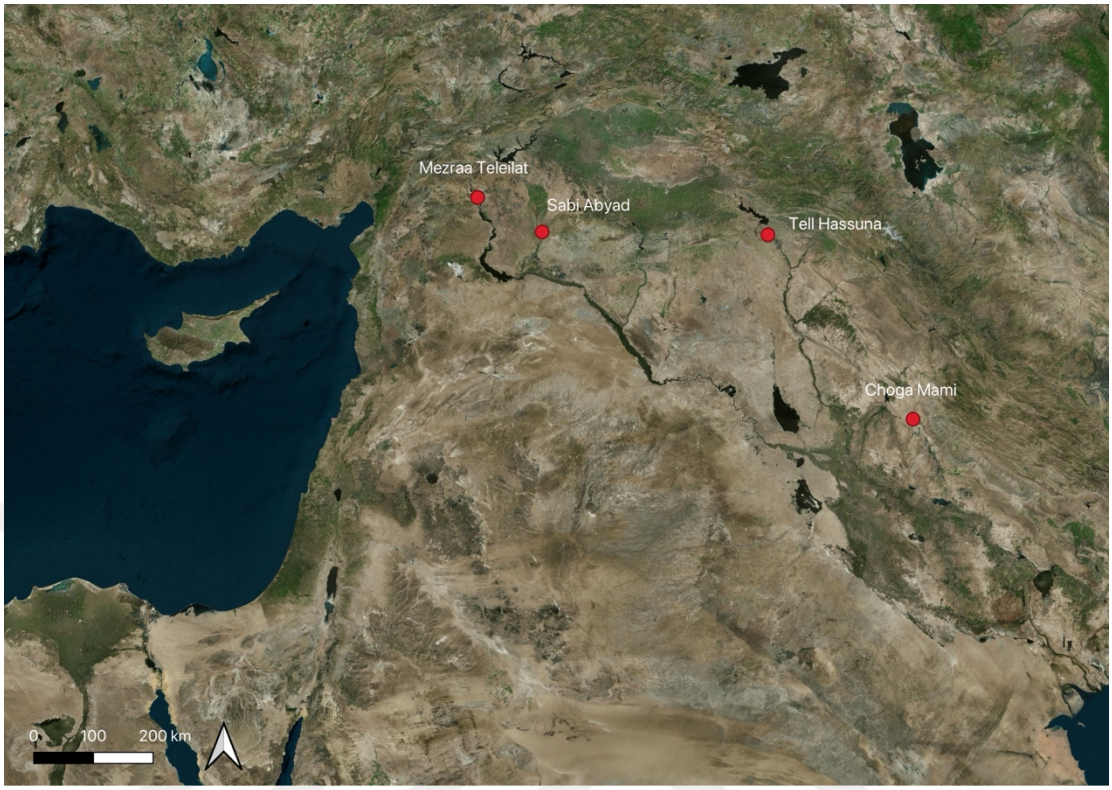
Şekil 5.69: Tell Kurdu boyalı çanak çömlek grubu (Özbal & Gerritsen, 2013, fig. 8.4).

Tell Kurdu, Amik Ovası'ndaki Neolitik-Kalkolitik Çağlarda önemli bir konuma sahip olup, Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Levant ile kültürel bağlantılar kurmuş önemli bir yerleşimdir. Yerleşimin çanak çömlek çeşitliliği, buranın M.Ö. 6. binyılda bölgesel bir merkez olarak işlev gördüğünü düşündürmektedir (Özbal vd., 2004; Özbal & Gerritsen, 2013). Özellikle Halaf boyalı çömleklerinin yerel adaptasyonu, Tell Kurdu topluluklarının dış kültürel etkileri doğrudan benimsemek yerine, kendi geleneklerine entegre ettiklerini düşündürmektedir (Özbal vd., 2004; Özbal, 2012; Özbal & Gerritsen, 2013). Tell Kurdu'daki çanak çömlek geleneği, sürekliliği yansıtmakla birlikte yeniliği de takip eden bir karakter sergileyerek, M.Ö. 6. binyılda Doğu

Akdeniz Neolitik ve Kalkolitik toplumlarının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Özbal & Gerritsen, 2013).

5.2.2.3 Mezopotamya

Bölümde, Mezopotamya'dan seçilen üç yerleşime odaklanılarak denizaşırı etkileşim incelenmeye çalışılmıştır. Bölgeyi tanımlayacak olursak, Dicle ve Fırat nehirleri tarafından belirlenen sınırlar ve güneydoğuda Basra Körfezi'nden kuzeyde Toros ve Zagros Dağları'nın eteklerine kadar uzanan, batıda Suriye ve Arap çölleri, doğuda ise Zagros Dağları ile sınırlanan geniş bir bölgedir. Metinde bahsi geçen yerleşmelerin büyük çoğunluğu Kuzey Mezopotamya sınırları içinde kalmakta ve bu bölge Toros Dağları'nın güney eteklerinden başlayarak Zagros Dağları'nın batı eteklerine kadar uzanmaktadır. Batıda Suriye Çölü, güneyde ise Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği taşkın ovalarıyla Güney Mezopotamya'ya bağlanmaktadır. Çalışma kapsamında, Fırat Nehri'nin doğusunda yer alan Sabi Abyad ve Mezraa Teleilat, Dicle Nehri'nin kuzeybatısındaki Tell Hassuna ile güneydoğusunda bulunan Choga Mami yerleşimlerinin çanak çömlek verileri incelenmiştir. Bu veriler, Kıbrıs'taki arkeolojik buluntularla karşılaştırılarak, ada ile bu yerleşimler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, Kıbrıs'ın deniz aşırı kültürel etkileşimlerini ve bu süreçte aldığı etkileri ortaya koymaktır.

Şekil 5.70: Mezopotamya'dan seçilen yerleşimler.

5.2.2.3.1 Tell Hassuna

Tell Hassuna, Kuzey Irak'ta, Musul şehrinin yaklaşık 35 km güneybatısında ve Dicle Nehri'nin batı kıyısında yer almaktadır. Coğrafi olarak verimli ve sulak bir arazide bulunan yerleşmenin yakınından Qasab Deresi akmaktadır. 150x200 m boyutlarındaki höyükte yaklaşık 7 m yüksekliğinde bir kültürel dolgu belgelenmiştir (Lloyd v.d., 1945).

Şekil 5.71: Tell Hassuna yerleşimi konumu.

Höyük 1942 yılında Irak Eski Eserler Dairesi arkeologlarından Sayyid Fuad Safar tarafından keşfedilmiş ve 1943-1944 yılları arasında Seton Lloyd ile 2 sezonluk kazı çalışması gerçekleştirmişlerdir. Kısa erimli bir kazı olarak görülen Tell Hassuna'da Hassuna öncesi, Hassuna, Halaf, Obeid ve karışık tabakalara rastlanılmıştır (Lloyd v.d., 1945; Tekin, 2017, 251).

Tabaka	Kültürel Evre
Ia	Hassuna Öncesi (Pre-Hassuna)
Ib	Hassuna
II	Hassuna
III	Hassuna
IV	Hassuna
V	Hassuna
VI	Hassuna
VII	Halaf
VIII	Halaf
IX	Halaf
X	Halaf
XI	Halaf
XII	Obeid
XIII	Halaf,Obeid, Asur Karışık
XIV	Halaf,Obeid, Asur Karışık
XV	Halaf,Obeid, Asur Karışık

Tablo 5.6: Tell Hassuna tabakalanma

Höyüğün en erken evresi olan Ia tabakası bir kamp yerleşimi olarak tanımlanmaktadır ve yuvarlak formlu ocaklar dışında herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. Yerleşmenin ana evresi olan Ib-VI tabakaları arasına tarihlendirilen Hassuna Kültürü evresinde genellikle dörtgen planlı ve kerpiç duvarlı bir mimari anlayış görmek mümkündür. Yerleşmede uzun süre hâkim olan Hassuna evresi mimarisi, tabakalar boyunca gelişim göstermiştir. III. tabakada Hassuna kültürünün tipik mimari biçimi olan, avlu etrafında küçük odalardan oluşan mimari tipi görmek mümkündür (Lloyd v.d., 1945).

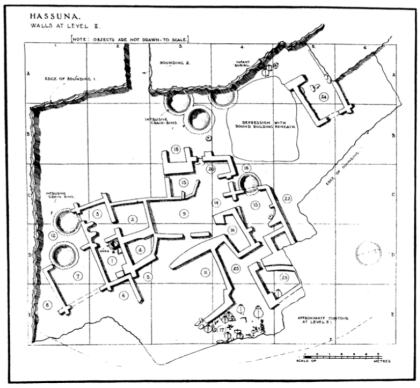

FIG. 29.—Level II; architecture

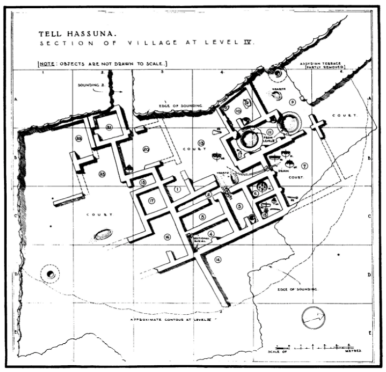

FIG. 31.—Level IV; architecture

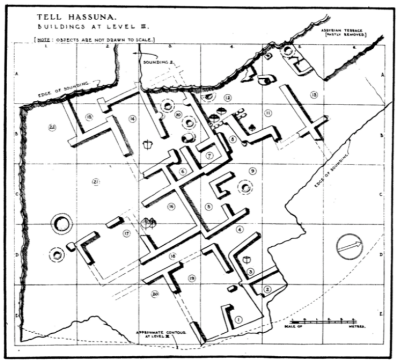

FIG. 30.—Level III; architecture

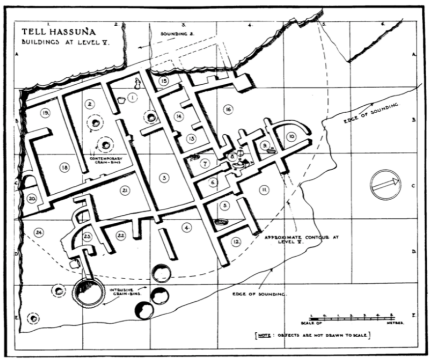

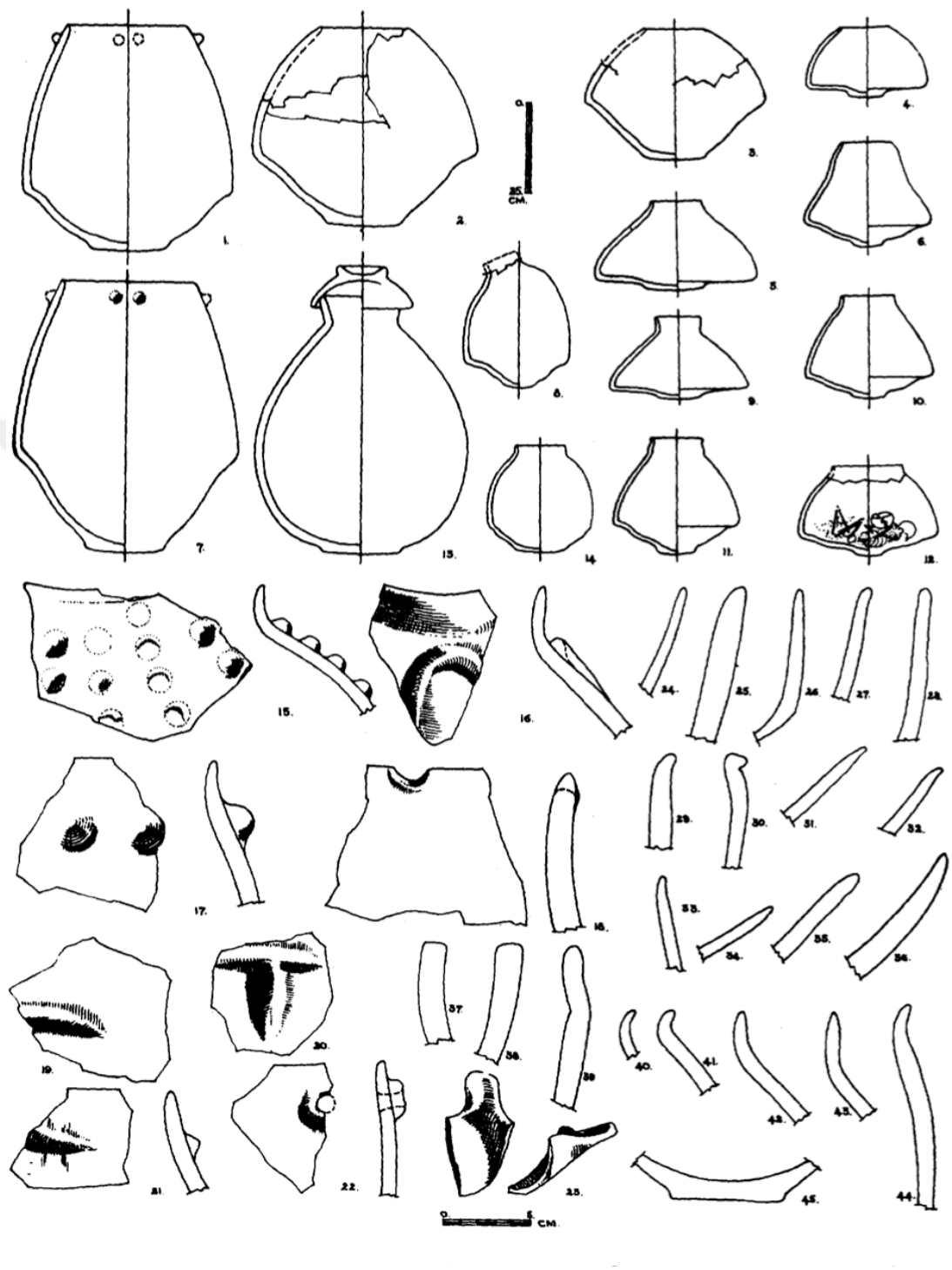
FIG. 32.—Level V; architecture

Şekil 5.72: Tell Hassuna- II, III, IV, V mimari tipleri (Lloyd v.d., 1945, Şekil. 29-32).

Tell Hassuna'daki çanak çömlek gruplarına bakıldığı zaman kaba mal (CW), açkılı mal, boyalı mal grubu, Samarra ve Hassuna malı olarak adlandırılan grupları görmek mümkündür.

Kaba Mal Grubu (Coarse Ware)

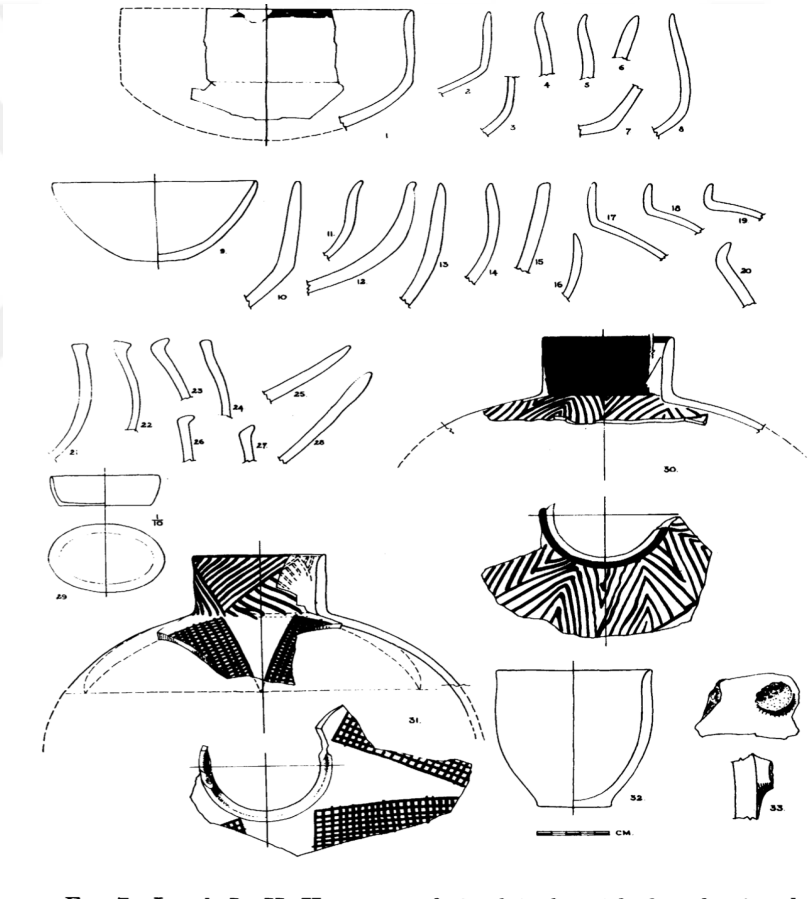
Bitkisel katkılı kaba mal grubu yerleşmenin Hassuna öncesi evrelerinde görülen baskın mal grubudur. Bahsi geçen mal grubu genelde açık renkli, oldukça bitkisel katkılı, dış yüzeyi perdahlanmış, zaman zaman açkılı depo kaplarıdır. Biçim olarak genellikle çukurlaştırılmış düz dipli mal grubu, ağzı daralan kaseler, boyunlu ve omurgalı çömlekler görmek mümkündür. (Lloyd v.d., 1945, Şekil. 6).

Şekil 5.73: Tell Hassuna- Ia- Ic Kaba mal grubu örnekleri (Lloyd v.d., 1945, Şekil.6).

Açkılı Mal Grubu

Yerleşmede görülen hemen hemen tüm mal gruplarının dış yüzeyleri açkılanmıştır. Çoğunlukla mat ve yüzeyde iz bırakan açkı genelde ince bir astarın üzerine uygulanmıştır. Bahsi geçen mal grubu hamur olarak genelde kahverengi veya pembemsi devetüyü rengindedir. Yerleşmedeki Ic tabakasından sonra genellikle beyaz astar görülmeye başlanmıştır. Açkılı mal grubu genellikle geniş, düz dipli tabak formlarında ve kâse formlarında gözlenmektedir.

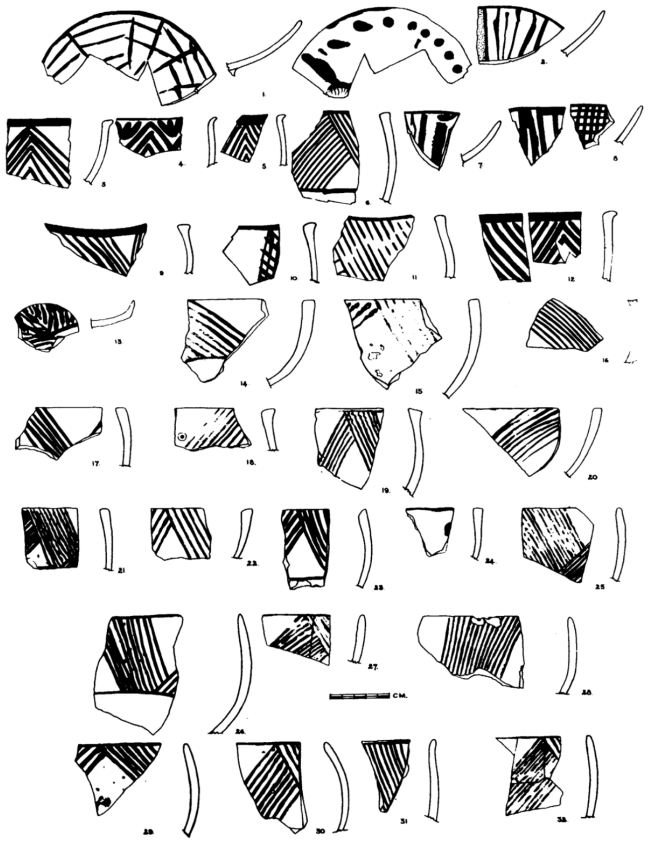

Şekil 5.74: Tell Hassuna- Ia-II açkılı mal grubu formları ve boyalı mal grubu (Lloyd v.d., 1945, Şekil 7).

Arkaik Boyalı Mal Grubu

Arkaik boyalı mal, yerleşmedeki erken evrelerdeki boyalı mal grubunu daha geç evrelerdeki mal gruplarından ayırmak için kullanılan tipolojik terminolojidir. Standart

boyalı ve arkaik boyalı mal grubu arasındaki en temel fark teknolojik olarak gözümüze çarpmaktadır. Arkaik boyalı grubunda gözlenen bezeme öğeleri standart boyalı mal grubunda da devam etmekte fakat gelişim göstermektedir. Arkaik boyalı grubunda devetüyü veya kahverengi hamur üzerine krem veya pembeye yakın bir astar üzerine kırmızı boya görülmektedir (Lloyd v.d., 1945). Bu mal grubunda sığ tabaklar, kaseler ve dik kenarlı fincanlar, küresel gövdeli ve boyunlu kaplar görmek mümkündür. Bezeme olarak, spiral bant boyama ve ağzın altından geçen kalın bantlar mevcuttur. Bu bantların içleri bazı zaman boyanarak bazı zaman ise birbirini kesen çizgisel desenler ve üçgenlerle doldurulmuştur (Lloyd v.d., 1945).

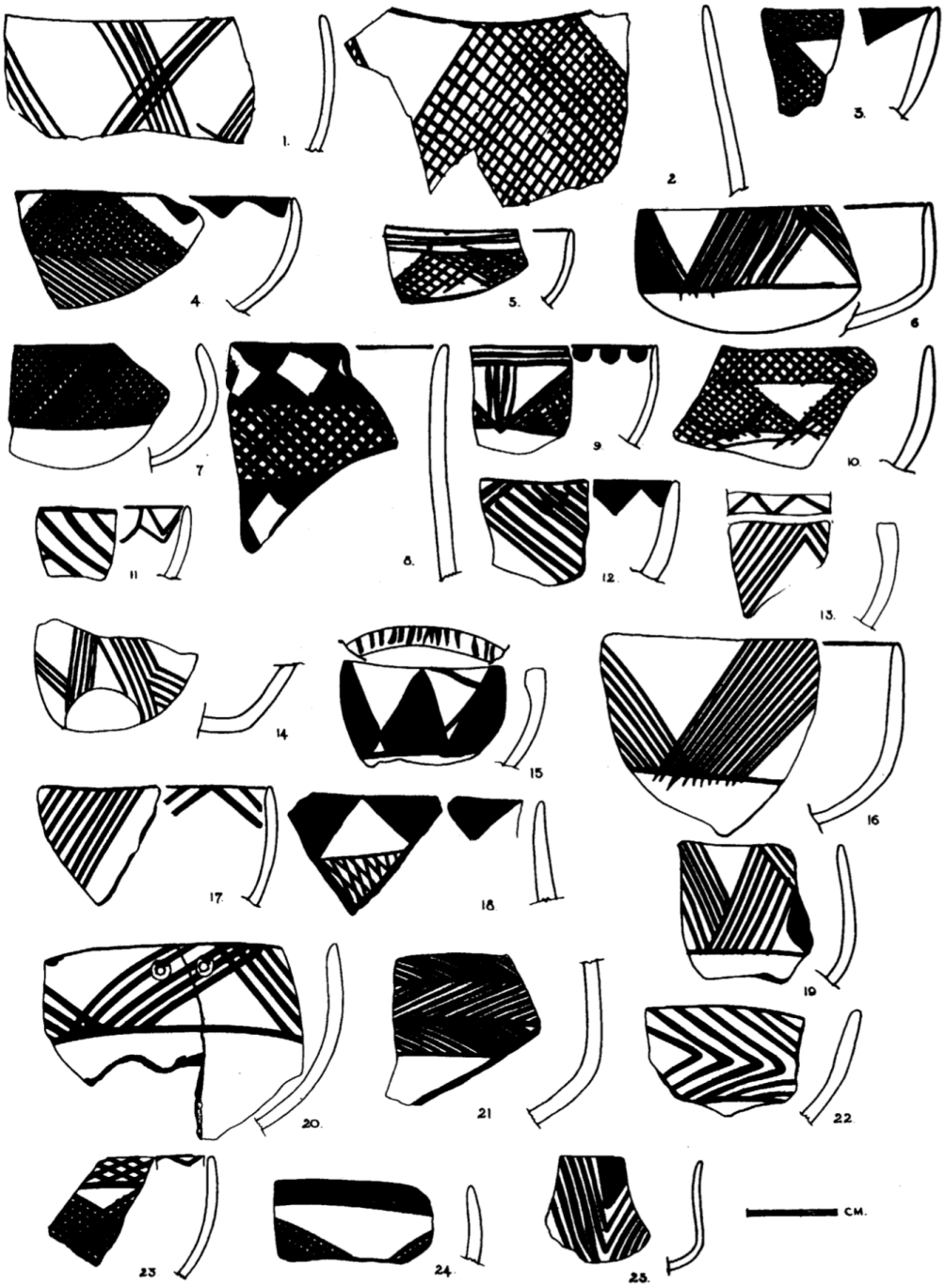
Şekil 5.75: Tell Hassuna- Ic-III Arkaik boyalı mal grubu (Lloyd v.d., 1945, Şekil.8).

Standart Mal Grubu

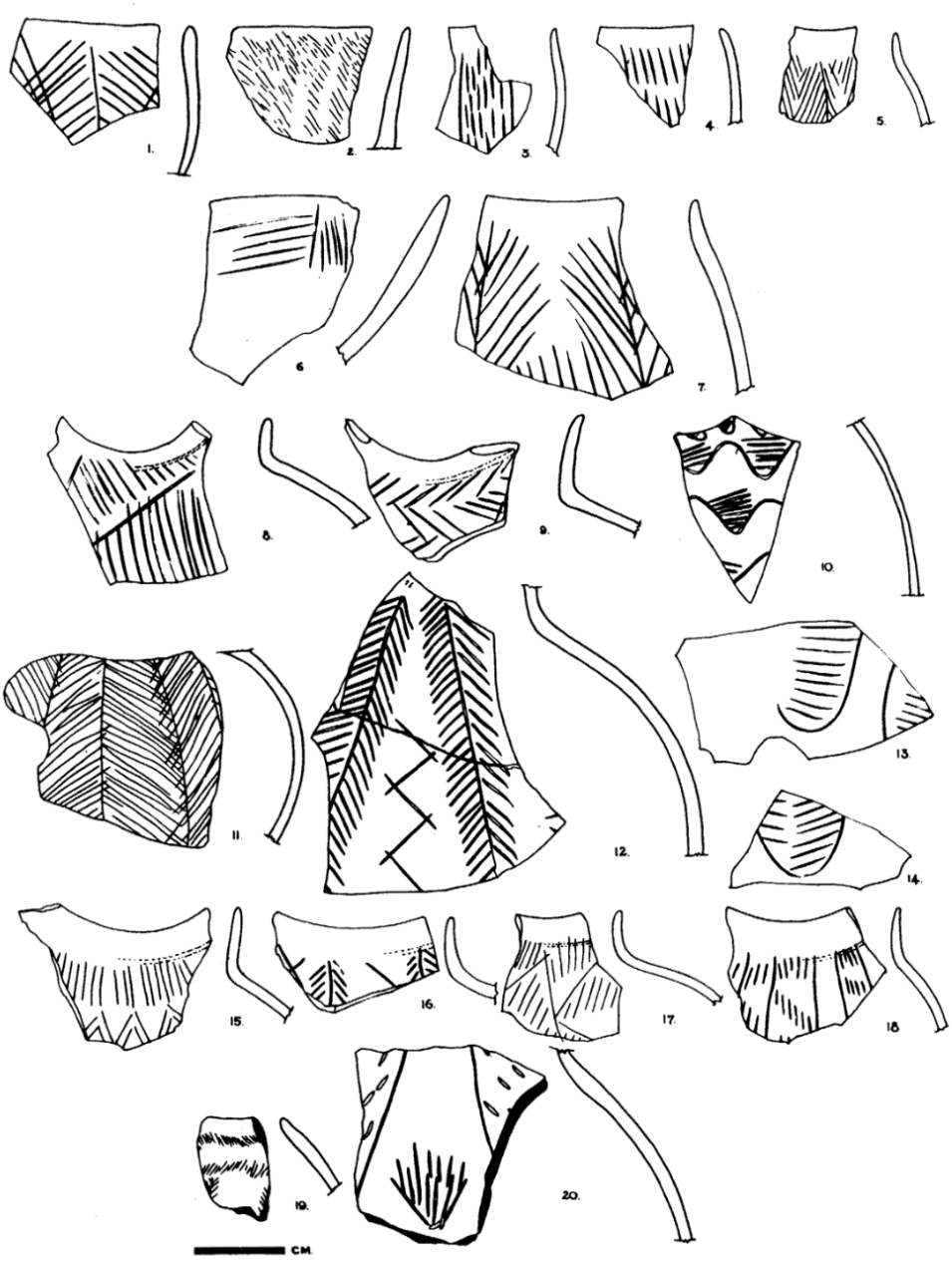
Standart mal grubunda çizi bezeme, boya bezeme ve her ikisinin birlikte görüldüğü bezeme türleri görmek mümkündür. Bu mal grubu küçük boyutlu kaselerden yaklaşık bir metreye varan depolama kaplarına kadar geniş bir yelpaze sunmaktadır. Standart mal grubunda kil yapısı karakteristik özellik göstererek her zaman ince kum katkılı ve bazen beyaz taşcık katkılıdır. Formlar genellikle küresel gövdeli, dışa dönük veya dik boyunludur. Bunun yanı sıra kaseler, sığ tabaklar ve omurgalı çömlekler görmek mümkündür. Kaseler her zaman, tüm yüzeyin kaplanacağı şekilde balık kılçığı şeklinde bezenmiştir (Lloyd v.d., 1945, Şekil:3-Şekil:4).

Standart boya bezemeli grubu, arkaik boyalı mal grubunun teknolojik olarak daha gelişkin bir evresini sunmaktadır. Kullanılan hamurun niteliği daha kaliteli olup fırınlama ısısı daha yüksektir. Standart boyalı mal grubunu, arkaik boyalı mal grubundan ayıran bir diğer özellik ise kırmızı boyanın ender olup genelde kırmızımsı kahverengi, kahverengi ve siyaha yakın renklerin kullanılmasıdır. Bunun yanında formlar daha geniş, dışa dönük değil de düz ağızlı ve düz değil de yuvarlak dipli olmasıdır.

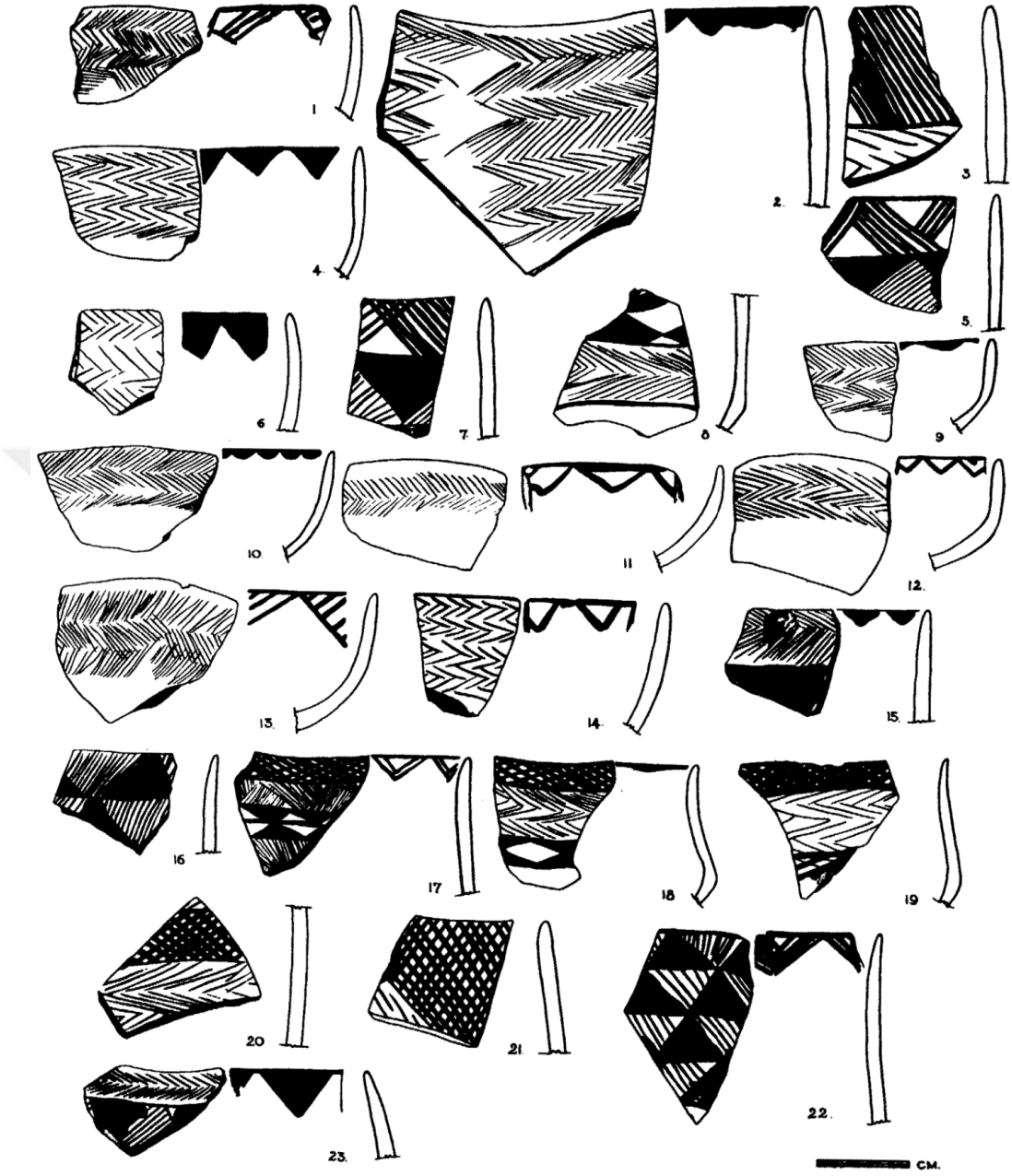
Standart mal grubunda çizi-boya bezeme IV. tabaka ile görülmeye başlanmıştır. Bu mal grubunda da yine boya bezemelilerde olduğu gibi boyun ve ağız kenarları ters üçgen, çapraz tarama ve çizgisel bezemelerle süslenmiştir.

Şekil 5.76: Tell Hassuna- Ic, IV, V Standart boyalı mal grubu (Lloyd v.d., 1945, Şekil. 11).

Şekil 5.77: Tell Hassuna- Ib-II Standart çizi bezemeli mal grubu (Lloyd v.d., 1945, Şekil 10).

Şekil 5.78: Tell Hassuna- IV, V Standart çizi-boya bezemeli mal grubu (Lloyd v.d., 1945, Şekil. 13).

Tell Hassuna kazı ekibinin 1945 yılında ortaya koyduğu tarihlendirme yaklaşımına 1965 yılında Takey Dabbagh karşı çıkmıştır. Kazı ekibi Ia tabakasını Neolitik Çağ ve sonrasındaki II-V tabakalarını ise Proto-Kalkolitik olarak tarihlendirmiştir. Bu tarihlendirmenin temel sebebi kazının gerçekleştirildiği yıllarda Braidwood'un Neolitik-Kalkolitik tanımlamasına sadık kalınmasıyla alakalıdır. Fakat bölgedeki

araştırmaların ilerlemesi ve verilerin artmasıyla birlikte Tell Hassuna'daki Ia tabakasındaki çanak çömlek grupları ile bahsi geçen diğer tabakalardaki çanak çömlek grupları arasında çok ciddi farklılıkların olmadığı ortaya koyulmuştur. Dabbagh, araştırmaları sonucunda verileri tekrardan değerlendirerek aslında Ia tabakasındaki çanak çömlek eğer Neolitik olarak adlandırılıyorsa, diğer tabakalardaki çanak çömlek gruplarının da Neolitik'e dahil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Tekin, 2017, 257-258).

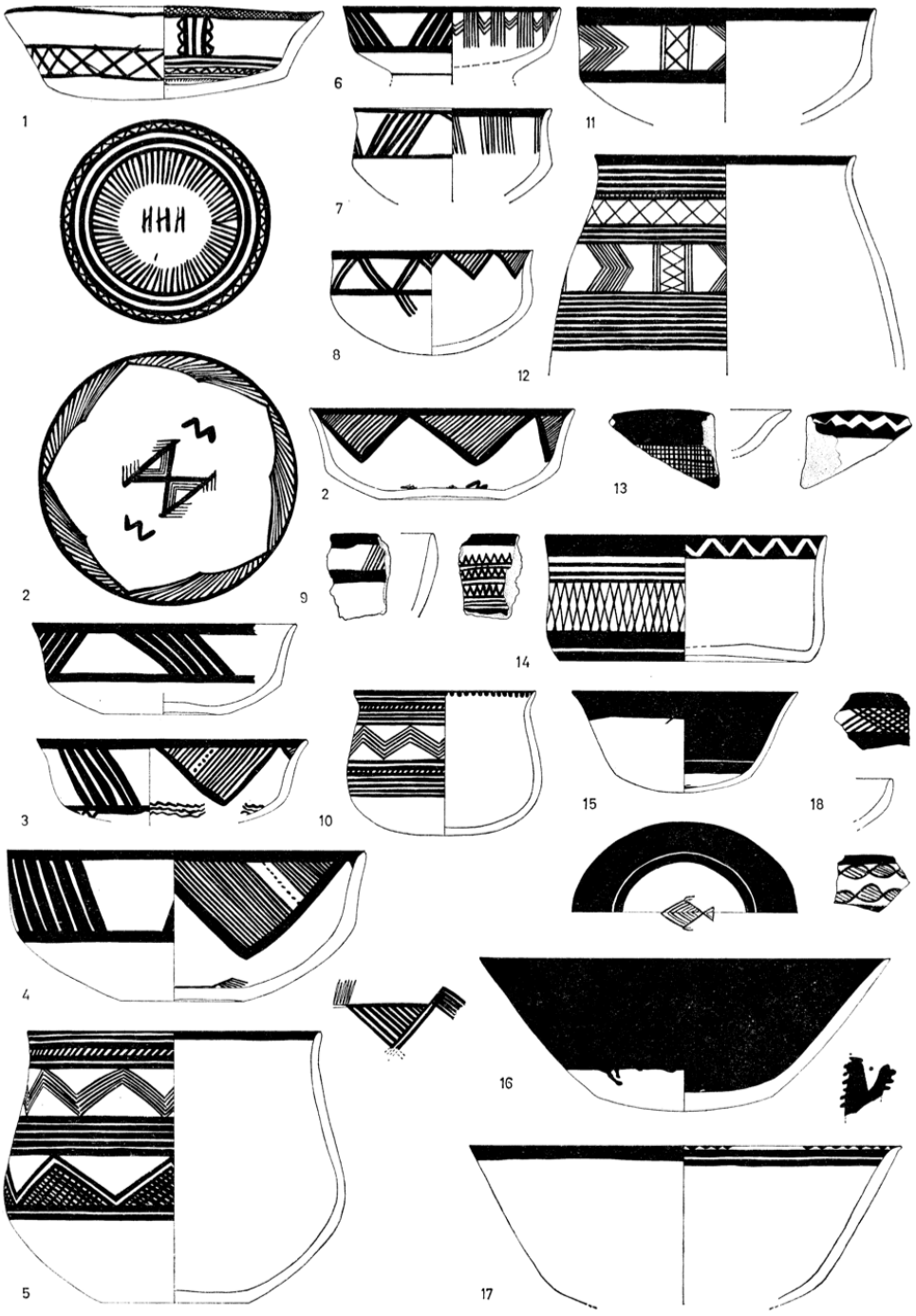
5.2.2.3.2 Choga Mami

Choga Mami yerleşimi, Doğu Irak'ta Bağdat'ın yaklaşık 110 km kuzeydoğusundaki, Diyala ilçesinde yer almaktadır. Yerleşim Samarra kültüründen Ubeyd'e kadar çeşitli evrelerde iskân edilmiş ve yaklaşık olarak M.Ö. 6000 yılına dayanan ilk kanal sulama işleminin faaliyete geçmesiyle bilinmektedir (Oates, 1969; Helbaek, 1972).

Şekil 5.79: Choga Mami yerleşimi konumu.

Choga Mami'deki kazıların ilk aşamalarında, Tell Es-Sawwan ve Tell Hassuna'da bulunan çanak çömleklere çok benzeyen klasik Samarra tarzı çanak çömlekler gözlenmiştir. Buna karşın, Choga Mami'de boyalı ve kazı bezemeli çanak çömleğe rastlanılmamış ayrıca Hassuna tarzı ve husking trayler de göreli olarak azdır. Boyalı çanak çömlek tipleri genel olarak Samarra tarzı çanak çömleklere benzerlik göstermektedir. Choga Mami yerleşiminde, Samarra döneminin repertuarına benzeyen çanak çömlekler gözlenmiştir. Daha sonraki seviyelerde ortaya çıkan özellikler, yerel bir gelişmeye işaret edebileceği gibi, aynı zamanda Mandali'nin güney Irak'ta bulunan ve Eridu'ya benzer malzemeler gözlenen yerleşimlere yakın olmasının bir yansıması da olabileceği düşünülmektedir (Oates, 1969).

Şekil 5.80: Son Samarra çanak çömleği (Oates, 1969, plate XXXII).

5.2.2.3.3 Tell Sabi Abyad (I-IIIA)

Tell Sabi Abyad, Kuzey Suriye'de, Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan bölgede, Fırat Nehri'nin bir kolu olan Balikh Nehri üzerinde kurulmuş bir yerleşmedir. 8. binden ve 6. binin başlarına kadar iskân gören Sabi Abyad kesintisiz kültürel dizilimi ile Kuzey Mezopotamya'daki önemli Neolitik Çağ yerleşmelerinden biridir (Nieuwenhuyse v.d., 2015, 54).

Şekil 5.81: Sabi Abyad I-IV konumu.

Höyükteki ilk çalışmalar 1986 yılında, Amsterdan Üniversitesi desteği ile Peter Akkermans başkanlığında, sondaj çalışmaları ile başlatılmıştır. Ardından höyükteki ilk sistematik kazılar Leiden Üniversitesi desteği 1988 yılında başlamış ve 2010 yılına kadar devam etmiştir (Akkermans, 1988) (Akkermans ve Le Miere, 1992) (Nieuwenhuyse, 2018).

Sabi Abyad, birbirine yakın 4 farklı höyükten oluşmaktadır. 1988 yılından itibaren Sabi Abyad I, II ve III üzerindeki çalışmalara yoğunlaşılmıştır. 1988-1999 yıllarında Operation I olarak adlandırılan Sabi Abyad I höyüğü üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiş ve Halaf Öncesi ve Erken Halaf Evrelerini işaret eden veriler ortaya koyulmuştur. Sabi Abyad I'in erken evreleri, MÖ 7000-6700 Cal tarihleri ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in erken evrelerini işaret etmektedir. Bu bahsi geçen erken evreler Sabi Abyad II ve III 'te de görülmektedir (Nieuwenhuyse, 2018, 16-18).

Date cal. BC	Period	Tell Sabi Abyad I - operations					Tell Sabi Abyad II	Tell Sabi Abyad III
		I	II	III	IV	V		
5700	Middle Halaf			D-Seq.				
5800	Early Halaf	level 1 level 2 level 3 level 4	level 1 level 2	C-Seq.				
5900								
6000	Transitional	level 5 Burnt Village level 7	level 3 level 4	level B1 level B2 level B3		phase III		
6100	Pre-Halaf	level 8 P15 - 8 P15 - 9		level B4 level B5 level B6 level B7 level B8				
6200		P15 - 10		level A1		phase II		
6300	Early Pottery Neolithic			level A2		phase I		
6400		P15 - 11		level A3 level A4	level 1 level 2			
6500				level A5 level A6 level A7				
6600				level A8 level A9			level 1	trench H7
6700	Initial PN			level A10 level A11 level A12 level A13 level A14 level A15 level A16			level 2	trench H8
6800								
6900								
7000	Late PPNB						level 3	trench H9
7100							level 4	

Tablo 5.7: Sabi Abyad kronoloji tablosu (Nieuwenhuyse, 2018, 19).

Eldeki verilere göre, insanların Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde, 8. Binin sonlarında, höyüğe yerleştiği bilinmektedir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in erken evrelerinde, açık alanlarla bölünmüş, bir grup doğrusal yapı ile karakterize edilen küçük bir köy kurulmuştur. MÖ 6300 Cal tarihinde erken Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Halaf öncesi döneme geçiş ile, insanlar köyü doğuya doğru, Operation I-

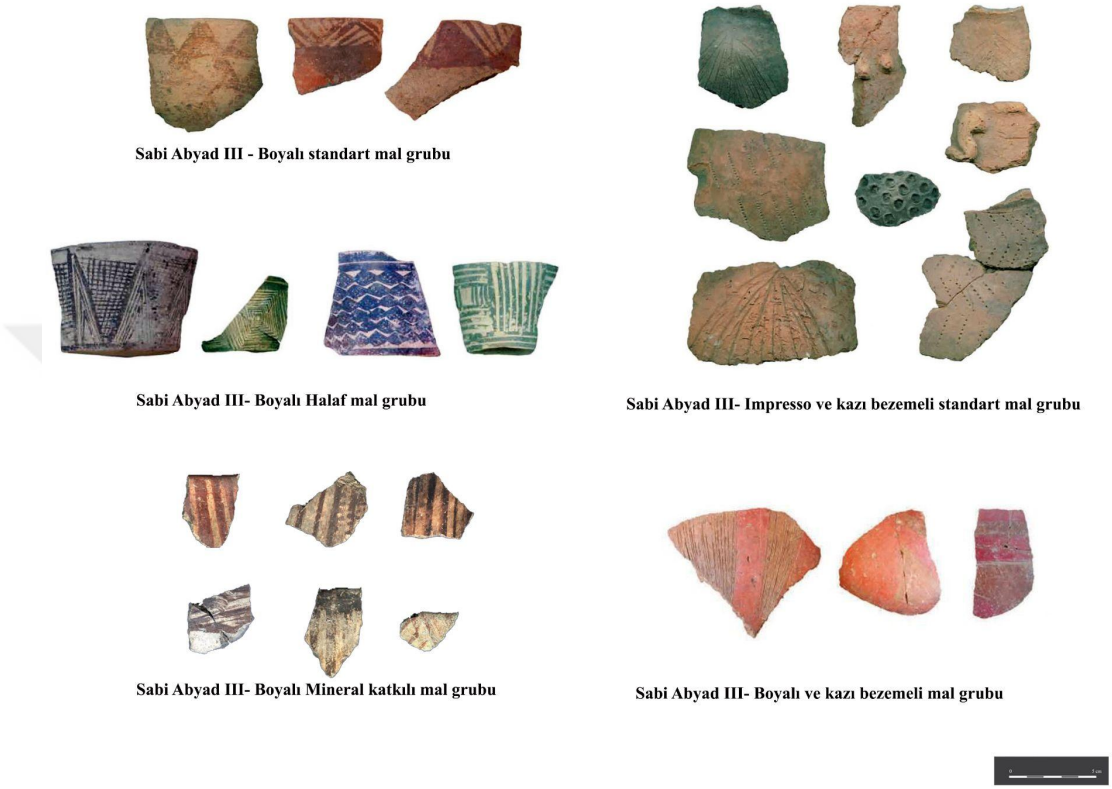
II olarak bilinen yerleşimin doğu yamaçlarına taşımıştır. Bu yer değiştirme ile, yarı pastoral bir yaşam biçimi süren topluluk için depolama görevi gördüğü düşünülen çok odalı yapılar yoğun bir biçimde inşa edilmiştir (Akkermans ve Van der Plicht, 2014) (Nieuwenhuyse v.d., 2015).

Sabi Abyad topluluğu başta domuz, koyun, keçi ve av hayvanları olmak üzere barındırmaktaydı. 7 binin sonunda (Halaf öncesi dönem), tam evcilleştirme başarılmıştır (Astruc ve Russel, 2013). Halaf öncesi dönem ve Erken Halaf Dönemi çanak çömlek üzerindeki sığır, keçi ve koyun betimlemeleri bu hayvanların artan kültürel değerini de işaret etmektedir. (Nieuwenhuyse, 2007)

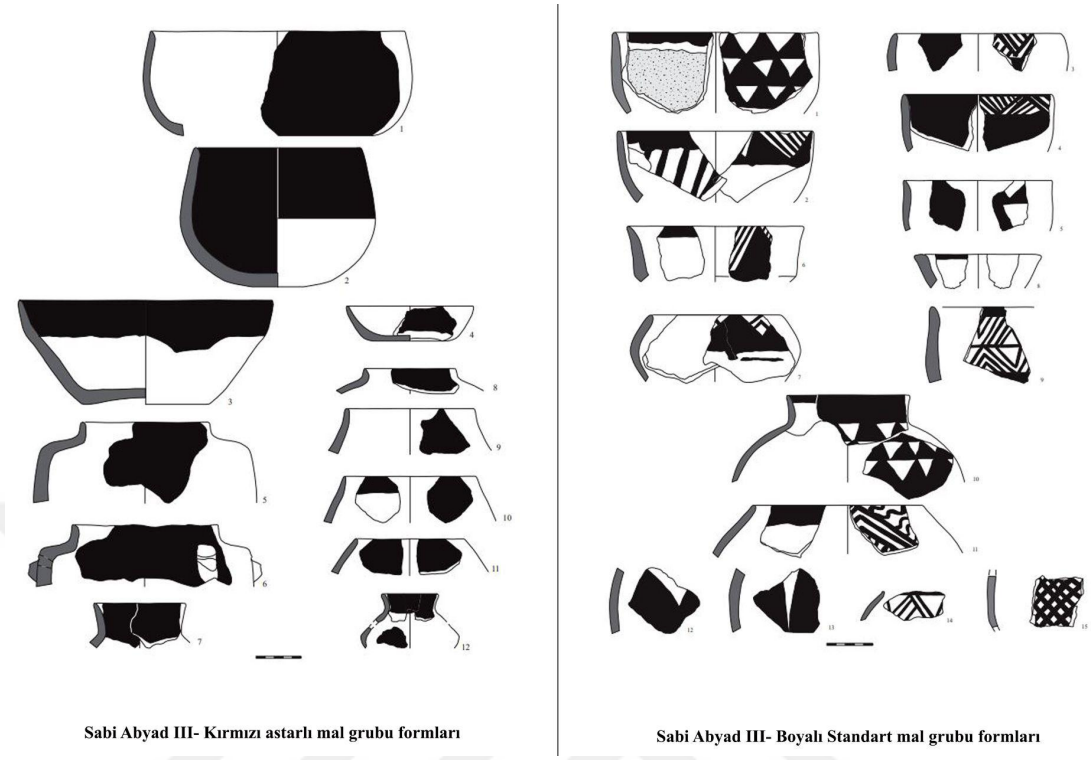
Sabi Abyad I yerleşimi, kuzey Mezopotamya'nın en eski çanak çömlek üretim örneklerinden biridir. Özellikle üçüncü höyükteki A12-A10 tabakasındaki çanak çömlek grupları, diğer tabakalardaki gruplardan önemli ölçüde farklıdır. Sabi Abyad çanak çömlek topluluğu, çeşitli faaliyetlerde kullanılan çeşitli mal gruplarından oluşmaktadır. Başlangıçta bitkisel katkılı, kaba ve basit formlarda üretilen Standart Mal, yerleşimdeki servisi ve teşhir amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Daha sonraki dönemde ise daha büyük boyutlarda, depolama çömlekleri üretilmiştir (Nieuwenhuyse v.d., 2015, 54-55). Bir diğer mal grubu ise Koyu Yüzlü Açkılı mal grubudur (DFBW), bu mal grubu Halaf öncesi dönemden Halaf Dönemi'ne geçiş evresinde görülmeye başlamıştır. Fakat bu mal grubunun Balikh vadisinde üretilmiş olmadığı ve Kuzey Levant veya Anadolu'dan gelmiş olabileceği düşünülmektedir (Bader v.d., 1994) (Nieuwenhuyse, 2007, 82-85). Yoğun mineral bileşenleri, açkılı yüzeyi ve sıkıştırılmış gözenekleri ile karakterize edilen koyu yüzlü açkılı mal grubu daha dayanıklı ve geçirimsiz bir mal grubunu oluşturmaktadır. Bu nedenle çoğunlukla pişirme kabı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Nieuwenhuyse, 2007, 129-130).

Yukarıda bahsedilen işlevsel mal gruplarının yanı sıra, yiyecek-içecek tüketimine ve sosyal statü simgesi olarak teşhire yönelik, özenli, boyalı mal grubu mevcuttur. Bunun yanı sıra Halaf öncesi dönemden Halaf Dönemi'ne geçiş evresinde Standart İnce Mal Grubu ön plana çıkmış ve 6. Binyılın başı için önem arz etmekteydi. Standart Mal

grubunun yanı sıra teknolojik olarak daha ince işçilikli olan Turuncu İnce Mal Grubu (Orange Fine Ware) bir diğer servis grubunu temsil etmektedir (Nieuwenhuyse, 2007).

Şekil 5.82: Sabi Abyad III çanak çömlek mal grupları (Nieuwenhuyse, 2018, Plate 10.1, 10.2, 11, 12.2, 13.2).

Şekil 5.83: Sabi Abyad Kırmızı astarlı ve standart boyalı mal grubu formları (Nieuwenhuyse, 2018, Şekil. 4.107-4.108).

5.2.2.3.4 Mezraa Teleilat

Mezraa Teleilat Höyüğü, Şanlıurfa ilinin, Birecik İlçesine bağlı Mezraa Köyü'nde yer almaktadır. Fırat Nehri'nin batısındaki düzlükte yer almaktadır (Karul, 2001:135). Yerleşme 1989 yılında G. Algaze tarafından yürütülen bir yüzey araştırması kapsamında saptananmış, ardından yerleşmede 1999 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Mehmet Özdoğan ortaklığında kazı çalışmaları başlatılmıştır.

Şekil 5.84: Mezraa Teleilat konum.

7 yıllık çalışmaların ardından 2005-2006 sezonunda kazılara ara verilmiş ve 2007 yılında yine Şanlıurfa Müzesi ve Necmi Karul ortaklığıyla kazılara devam edilmiştir. Çalışmalar sonucunda yerleşmenin 350x300 metrelik bir alana yayıldığı ve yaklaşık 5 metrelik bir kültürel dolguya sahip olduğu ortaya koyulmuştur (Karul v.d. 2004). Höyükte Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ve Demir Çağ olmak üzere üç ana kültür evresi gözlenmiştir (Karul v.d. 2002, 67).

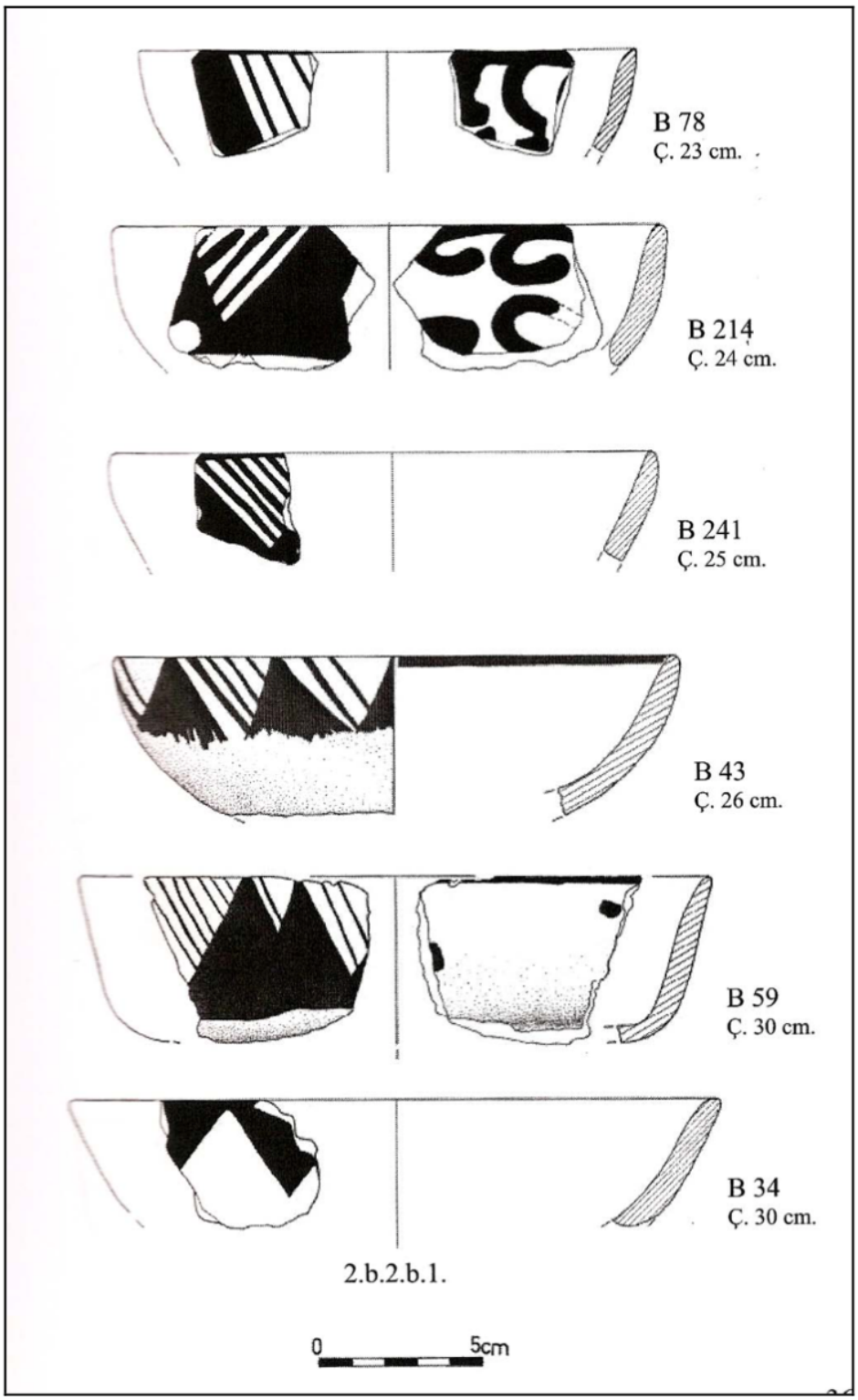
Mezraa Teleilat	
TABAKA	**Dönem**
I	**Demir Çağı**
IA	Pers Akhamenid Dönemi
IB	Yeni Asur Dönemi
IC	Son Tunç-İlk Demir Çağı Geçiş
II	**PN**
II A	Geç PN
II A 1	Halaf Dönemi
II A 2	Proto-Halaf Boya Bezemeli Dönem
II B	Orta PN
II B 1	Kırmızı Astarlı, İlk Boya Bezemeli Dönem
II B 2	İmpresso Bezemeli Dönem
II B 3	Hassuna/İlk İmpresso Dönemi
II C	Erken PN
II C 1	Yalın, açık renkli mallar
II C 2	Kaba Çanak Çömlek
II D	Koridorlu Yapılar Evresi
III	**PPN-PN Geçiş Evresi**
III A	Çok az KYAM malı
III B	Çanak Çömlek Bulunmayan Dönem
IV	**Geç PPNB**

Tablo 5.8: Mezraa Teleilat Höyük tabakalanma.

Mezraa Teleilat Höyüğü'ndeki ilk yerleşim Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de (PPN), yaklaşık MÖ. 8. binyılda gerçekleşmiş ve kesintisiz bir şekilde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in (PN) sonuna, MÖ 5200, yıllarına kadar devam etmiştir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonunda terk edildiği düşünülen yerleşimin, Demir Çağ'da tekrardan iskan gördüğü bilinmektedir (Karul v.d. 2002, 67).

Höyükte ikinci kültür evresi olan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmesi, geniş alanda açılmış ve kendi içinde dört evreye ayrılıştır (Karul v.d. 2002, 65). Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında, ilk çanak çömleğin ortaya çıkışından, Halaf Kültürünün oluşum sürecine kadar takip etmek mümkündür. Bunun yanı sıra mimari anlamda da birçok değişim ve gelişim izlenmektedir.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçiş evresinde, mineral katkılı ve KYAM mal grupları görülmekte ve ithal olarak yerleşmeye getirildiği düşünülmektedir. Bu mal gruplarının daha sonra II. evrede de devam ettiği, ancak teknolojik olarak öncekilere göre daha farklı olduğu gözlenmiştir. II C tabakasında, yerel olarak üretilen ilk mal grubunu bitkisel katkılı kaba mal grubudur. Hemen ardından, II B tabakasında Hassuna Kültürü'nden bilinen Husking Tray türü kaplar ve Hassuna bezemeli mal görülmeye başlanmıştır. II B tabakasında Impresso (baskı bezeme) mallar görülmeye başlanmıştır. Yine II B evresinde Kırmızı Astarlı mal grubu ve ilk Boya Bezemeli mal grupları gözlenmeye başlanmıştır (Aytek, 2008). Boyalı mal grubu uzun bir süre boyunca devam etmiştir ve parçaların hemen hemen hepsinde geometrik desenlerden oluşan motifler dikkati çekmektedir. Bezemelerde, bantlar, çizgiler, içi boyalı veya boş üçgenler, noktalar, dalgalar ve şevronlar görmek mümkündür (Gürdil, 2006).

Şekil 5.85: Mezraa Teleilat Höyük, Boyalı Çanak Çömlek Örnekleri (Gürdil, 2006: 367, Levha:20).

Şekil 5.86: Mezraa Teleilat boyalı çanak çömlek (Gürdil, 2006, katalog no 25, 28, 29, 33, 231, 237, 288).

5.2.2.4 Değerlendirme

Neolitik Çağ, yalnızca yerleşik yaşamın ve tarımın yaygınlaşmasıyla değil, aynı zamanda toplumlar arası etkileşim ve kültürel aktarım süreçlerinin hız kazanmasıyla da karakterize edilmektedir (Bellwood, 2013). Bu dönemde etkileşim ve hareketlilik, özellikle Doğu Akdeniz'de, Mezopotamya, Levant ve Anadolu bölgeleri arasında çanak çömlek üretimi, gelişimi ve yayılımı açısından önemli bir rol oynamıştır. Değerlendirilen yerleşimlerin çanak çömlek verileri, farklı bölgelerde ortaya çıkan üretim geleneklerinin karşılıklı etkileşim içinde olduğunu ve bu süreçlerin belirli kronolojik aşamalarla ilerlediğini işaret etmektedir.

Anadolu'daki Çatalhöyük, Can Hasan, Köşk Höyük, Hacılar, Kuruçay, Yumuktepe ve Tepecik-Çiftlik gibi yerleşimlerde, çanak çömlek üretimi erken evrelerden itibaren belirgin bir gelişim göstermiştir. Bu gelişim, yalnızca teknik yeniliklerden değil, toplumsal ve ekonomik dönüşümlerden de beslenmiştir (Pawłowska v.d., 2023). Doğu Çatalhöyük'ün erken tabakalarında yüzey işlemsiz çanak çömlekler yaygınken, Batı

Çatalhöyük'te boya bezemeli mal grubu artmıştır. Bu dönüşüm, sadece teknolojik olarak değil, yerleşimin dış etkileşimlerinin artmasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. (Pawłowska v.d., 2023). Hacılar'da çanak çömlek kullanımı MÖ 6400-6200 civarında başlamış, MÖ 6080-5820 yıllarında boyalı çanak çömlekler daha karmaşık hale gelmiştir. Bu süreç, Doğu Akdeniz'deki Neolitik kültürlerle karşılıklı teknoloji ve bilgi alışverişini işaret etmektedir (Fairbairn v.d., 2020). Kuruçay'da ise MÖ 6380-6010 yıllarına tarihlenen tabakalarda kırmızı astarlı ve boyalı mal grupları yaygınlaşmıştır. Hemen hemen benzer karakterlede olan göller bölgesi Neolitik kültürlerinin, uzun mesafeli kültürel ve etkilşim ağlarına dahil olduğunu işaret etmektedir (French, 1968; Duru, 2008). Anadolu yerleşimlerine genel olarak bakıldığında, boyalı çanak çömlek geleneğinin aşamalarla geliştiği ve kültürel etkileşimlerin bu süreci hızlandırdığı gözlenmektedir. Can Hasan, Çatalhöyük, Kuruçay ve Hacılar'daki boyalı çanak çömlekler, yalnızca estetik bir tercih değil, toplumsal kimlik ve teknoloji aktarımının da bir işaretidir (Brami & Zanotti, 2015; Özdoğan, 2016 Fairbairn v.d., 2020).

Levant'taki Tell Ain el-Kerkh, Ras Shamra, Sha'ar Hagolan ve Tell Abu Suwwan yerleşimleri, Anadolu'daki koyu yüzlü açkılı mal (KYAM) üretimiyle paralel, benzer kültürel ve teknolojik etkileşim ağlarının varlığına işaret etmektedir. Tell Ain el-Kerkh'te tespit edilen KYAM örnekleri, Amik Ovası ile ortak üretim geleneklerine sahipken, Ras Shamra'da çömlek biçimleri ve bezeme teknikleri, Levant-Anadolu etkileşiminin geniş kapsamlı olduğunu düşünürmektedir (Nieuwenhuyse v.d., 2018). Sha'ar Hagolan'da yaygın olarak kullanılan boyalı ve kazı bezemeli mal grupları, Yarmukian kültürü bağlamında gelişen ve şekillenen geleneklerin bölgesel çeşitliliğe rağmen ortak elemanlar barındırdığını göstermektedir (Nieuwenhuyse v.d., 2018). Levant'taki çanak çömlek yapımıi diğer bölgelerle karşılaştırıldığında bazı bölgesel farklılıklar taşısa da, Anadolu ve Mezopotamya ile bilgi ve teknoloji paylaşımına dayanan bir etkileşim sürecinin parçasıdır (Gibbs, 2008a; Nieuwenhuyse v.d., 2018).

Mezopotamya'daki Tell Hassuna, Mezraa Teleilat, Tell Sabi Abyad ve Choga Mami yerleşimlerindeki çanak çömlekler kültürel etkileşimi işaret ederken bölgesel

çeşitliliği de vurgulamaktadır. Tell Hassuna ve Choga Mami, Hassuna-Samarra geleneğini devam ettiren, ince cidarlı, geometrik bezemeli boyalı çömlekleriyle öne çıkarken, Mezraa Teleilat ve Tell Sabi Abyad'da üretim teknikleri daha esnek ve değişken bir gelişimi göstermektedir (Nieuwenhuyse v.d., 2017). Mezraa Teleilat'taki koyu yüzlü açkılı mallardan kırmızı boyalı mal grubuna geçiş, çanak çömlek yapımındaki gelişim ve dönüşümün işaretidir. Tell Sabi Abyad'ın Halaf kültürüyle ilişkili motifleri ise, yerel üretim geleneklerinin bölgesel etkileşimlerle şekillendiğini göstermektedir (Nieuwenhuyse v.d., 2017). Genel olarak, Mezopotamya'daki boyalı çanak çömlek geleneği, tek yönlü bir gelişim sürecinden ziyade, hammadde erişimi, bölgesel dinamikleri, teknoloji, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar ile şekillenen çok yönlü bir gelişim sürecini sunmaktadır. Hassuna-Samarra ve Halaf kültürleri çerçevesinde belirginleşen stilistik çeşitlilik, buradaki yerleşimlerin farklı çevre ve kültürel şartlara uyum sağlayarak üretim geleneklerini dönüştürdüğünü düşünüdürmektedir. Neolitik Çağ'da Çömlekçilik, sadece bir fonksiyon ürünü değil, aynı zamanda bölgesel bağlantıların, toplumsal kimliklerin ve ekonomik ilişkilerin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Mezopotamya'daki boyalı çanak çömleklerin gelişimi, yerel üretim merkezlerinin bağımsız teknolojik gelişimleri kadar, uzun mesafeli etkileşim, bilgi ve teknoloji alışverişinin de etkili olduğu dinamik bir süreci yansıtmaktadır.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem boyunca Anadolu, Levant ve Mezopotamya arasındaki kültürel etkileşim, çanak çömlek üretiminin gelişiminde belirleyici bir parametre olmuştur. Erken evrelerde koyu yüzlü açkılı malların yaygın kullanımı, ortak üretim geleneklerine işaret ederken, ilerleyen süreçte boyalı çanak çömleklerin ortaya çıkışı ve geniş coğrafyalarca yaygınlaşması, bu gelişimin tekdüze ilerlemediğini, bölgesel dinamikler ve yerel varyasyonlarla şekillendiğini göstermektedir.

Çanak çömleklerin yayılımı, yalnızca kültürel etkileşimlerle ve bilgi aktarımıyla değil, aynı zamanda toplulukların teknolojik adaptasyonları ile şekillenmiştir. Bu süreçte, hamur özellikleri, yüzey işlemleri ve bezemeler doğrultusunda saptanan benzerlikler, bilgi paylaşımının varlığını kanıtlarken, her bölgenin kendine özgü üretim geleneklerini de koruduğu işaret etmektedir. Bu doğrultuda, karasal rotalar boyunca gerçekleşen bilgi ve teknoloji aktarımı, Neolitik toplulukların çanak çömlek

üretiminde ortak bir bilgi havuzu oluşturmasını sağlamış ve bu süreç aynı zamanda bölgesel yeniliklerin ve yerel üretim pratiklerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu çerçevede, çömlek üretimindeki benzerlikler kadar farklılıkları da göz önünde bulundurarak, Neolitik toplumların kültürel dinamiklerini daha geniş kapsamlı bir yaklaşımla değerlendirmeyi sağlamaktadır.

5.3 Tartışma

Kıbrıs, Neolitik Çağ boyunca stratejik konumu ve çekirdek bölgeye olan yakınlığı ile belirlenen bir süreci yansıtmaktadır. Diğer taraftan bir ada olması nedeniyle kültürel izolasyonun özelliklerini de yansıtır. Kıbrıs'ta Neolitik MÖ 10. binyıldan MÖ 4. binyıla kadar sürmekte, adada tarımın benimsenmesi, hayvanların evcilleştirilmesi ile maddi kültürde ilerlemeler gibi önemli kültürel evrimlerle karakterize edilmektedir. MÖ 10. ve 9. binyıllarda anakaradan gelen kolonizasyon dalgasıyla başlayan bu süreç, adada Neolitik yaşam biçiminin temellerini atmıştır (Vigne v.d., 2011). Genetik çalışmalar Kıbrıs'taki Neolitik toplumların Orta Anadolu'lu çiftçiler ve Epipaleolitik Levant topluluklarının bir karışımı olduğunu gösterir. Özellikle Kissonerga-Mylouthkia'dan elde edilen örnekler, bu genetik karışımın MÖ 14,000-10,000 arasında gerçekleştiğini işaret etmektedir (Heraclides v.d., 2024).

Genel çevreler tarafından kabul gören geleneksel kronolojide MÖ 4500 ile 3900 [5]yılları arasına tarihlendirilen Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Kıbrıs'ın kültürel, sosyal ve ekonomik yapısını etkileyen dönüşümlere sahne olmuştur (Clarke, 1992; 2007; Boness v.d. 2015). Bu dönemde, topluluklar daha karmaşık ve nispeten büyük yerleşmelere geçiş yapmış, düzenli köyler ve kısmen merkezi yapılar içeren karmaşık mimari düzenler inşa edilmiştir. Ancak, adada mimari gelişimin daha yavaş olduğu gözlemlenmiştir; örneğin, ankarada MÖ 8. binyıldan itibaren yaygınlaşan dörtgen mimari adada çok daha geç benimsenmiştir. Tarım, adanın yaşam biçiminde merkezi

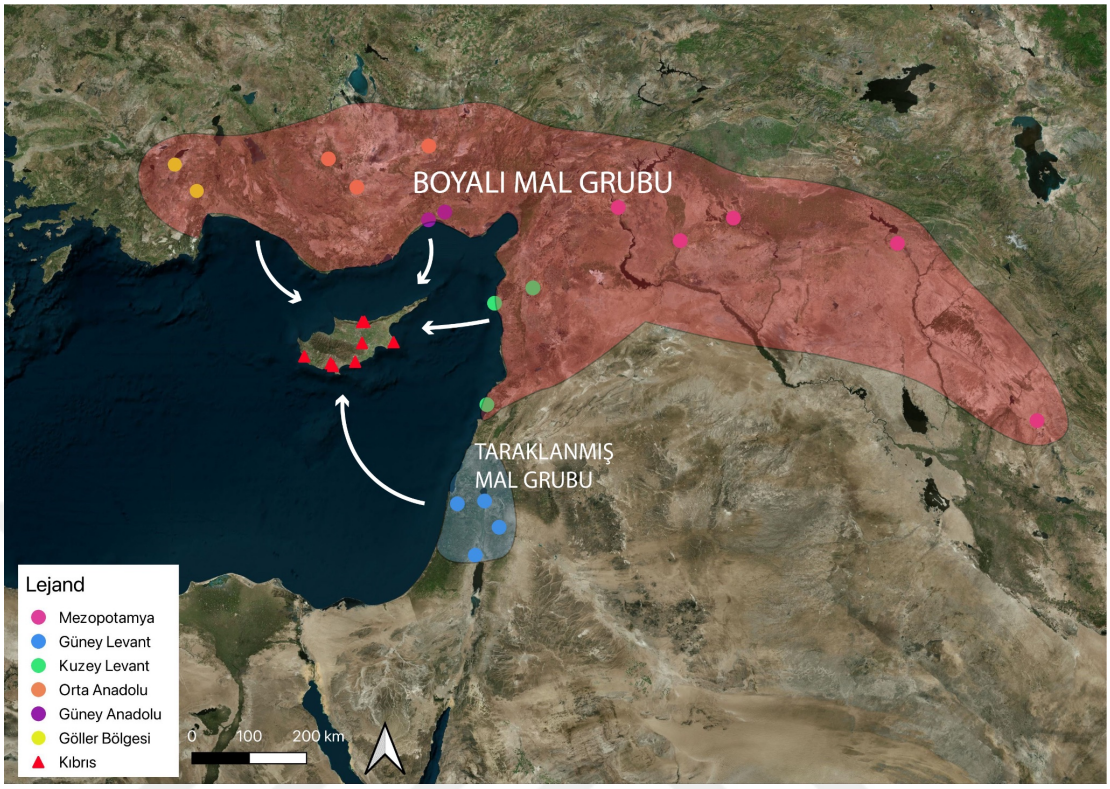
[5] Çanak çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yerleşmelerde, daha erken tarihler sunan, MÖ 6. binyıla kadar tarihlendirilen radyokarbon sonuçları söz konusudur. Fakat bu radyokarbon sonuçlarının sayısı az olduğu için, genel akademik çevreler tarafından kabul görmemiş, uyumsuz/hatalı olarak değerlendirilmiştir. Detaylı bilgi için tablo 1.2 bkz.

bir rol oynamış, bitki ve hayvan evcilleştirilmesi yoğunlaşmıştır (Le Brun, 1989; Clarke, 2010). Ancak, anakaradakine kıyasla daha düşük nüfus yoğunluğu ve çevresel baskılar nedeniyle yeniliklerin yavaş bir tempoda geliştiği gözlenmektedir. Örneğin, avcı-toplayıcı ekonomi ile tarımın bir arada sürdürüldüğü geçiş dönemi, Kıbrıs'ta anakaraya kıyasla daha uzun bir süre boyunca devam etmiştir (Wasse, 2007, 62).

Çanak çömlek ve alet yapımındaki teknolojik yenilikler bu dönemde daha da karakteristik bir hal almıştır. MÖ 5. binyılın başlarında Cypro-DFBW adı verilen koyu yüzeyli ve açkılı çanak çömlek türleri yaygınlaşmıştır. Bu çanak çömlek üretiminde kullanılan kil Trodos Dağları'nın eteklerinden çıkarılmaktadır (Boness, v.d. 2015). Ana karadaki KYAM mal grupları ile genel teknolojik benzerliklere rağmen, doğrudan ithal ya da birebir etkiler yerine daha yerel varyasyonlar ve adaptasyonlar bu gelişimi yönlendirmiştir (Clarke, 2007; 2010). Kıbrıs'taki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem toplulukları, maddi kültür öğeleri ile tanımlanan daha karmaşık sosyal ilişkilere işaret etmiştir (Clarke, 2007; 2010; Boness, v.d. 2015). Bu dönem, Kıbrıs'ın maddi kültüründe belirgin bir değişim sürecini başlatarak, toplulukların sosyal yapısında köklü dönüşümlere neden olmuştur. Çanak çömlek üretiminde kullanılan teknikler ve tasarım unsurları, adadaki kültürel karmaşıklığın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Kıbrıs'taki çömlekçilik, Anadolu, Levant ve Kuzey Mezopotamya gibi anakara bölgelerinden gelen etkilerle şekillenmiş olmasına rağmen, birebir kopyalanmamış, yerel toplulukların ihtiyaçlarına ve tercihlerine göre yeniden yorumlanmıştır. Bu durum, kültürel yayılımın doğrusal olmayan yapısını açıkça göstermektedir. Halaf Kültürü, Kuzey Mezopotamya ve çevresindeki bölgelerde belirleyici bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Halaf'ın boyalı çanak çömlek üretimi, Kuzey Mezopotamya'dan Doğu Akdeniz kıyılarına kadar yayılım göstermiştir (Frangipane, 2002). Halaf Kültürü'nün geometrik desenleri, Kıbrıs çanak çömleğinde daha sade, çizgisel ve işlevsel tasarımlara dönüşmüştür. Klepini-Troulli ve Philia-Drakos A'daki çanak çömlek koleksiyonu, Halaf ilişkili mal grupları ile makroskopik olarak benzerlikler göstermektedir. Ancak, yöntem ve kil tercihindeki farklılıklar, bölgesel kaynakların kullanımına işaret etmektedir. Bu durum, Kıbrıs'ta çömlekçiliğin hem yerel koşullara hem de geniş bölgesel etkileşimlere dayandığını göstermektedir. Çömleklerin üzerindeki bezemelerin çeşitliliği, yalnızca bireysel tercihlerle değil, aynı

zamanda toplulukların kültürel ve estetik değerlerini ifade etme arzusuyla açıklanabilir. Bu bağlamda, çömlekçilik, Kıbrıs'taki toplulukların hem yerel hem de bölgesel kültürel kimliklerini temsil eden bir araç olarak görülebilir.

Ancak, çanak çömlekler üzerindeki bezemeler aracılığıyla bölgesel farklılıkların yorumlanması zordur; bu farklılıklar adadaki ve denizaşırı diğer gruplarla olan ekonomik ve sosyal sınırları belirlemenin bir yolu olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Halaf Kültürü, MÖ 6100 ile 5400 yılları arasında Mezopotamya'dan Doğu Akdeniz'e kadar geniş bir alanda etkili olmuş ve boyalı çanak çömleği, karmaşık geometrik desenler, hayvan motifleri ve insan figürleri içeren çanak çömlekleri ile tanınmıştır (Mellaart, 1975; Davidson, 1977; Tekin, 2017). Kıbrıs'ta Halaf benzeri özellikler gösteren çanak çömlekler, özellikle adanın kuzeyinde erken ve orta Halaf özelliklerini yansıtırken, adanın orta-güney bölgelerinde geç Halaf ve Yarmukian Kültürü'nün karakteristik özelliklerine rastlanmaktadır. Bu durum, Kıbrıs'ın anakara ile olan kültürel etkileşimlerinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Kıbrıs'taki çanak çömlek bezemeleri hem yerel geleneklerin korunması hem de dış etkilere karşı adaptasyon süreçlerinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

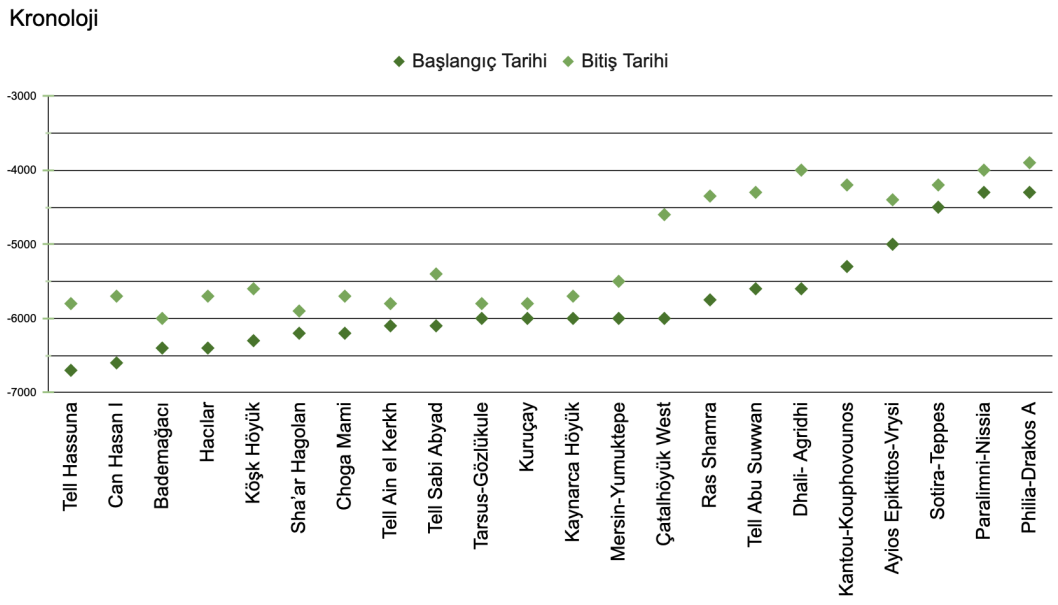
Şekil 5.87: Mal grupları ve olası etkileşim haritası.

Çanak çömlekler arasındaki benzerlikler ve farklılıkların öğrenme süreci, taklit ve kasıtlı/kasıtsız hatalarla ilişkilendirilmekte; her köyün veya hane halkının kendi çömlekçilik tarzına sahip olabileceği düşünülmektedir (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023). Bu farklılıklar, sadece teknik değil, aynı zamanda estetik tercihlerde de kendini göstermektedir. Kıbrıs'ın nispeten büyük bir ada olması nedeniyle hem yakın hem de uzak yerleşimler arasında çanak çömlek üretiminde ve tasarımında kaçınılmaz farklılıklar oluşmuştur. Adadaki bu çeşitlilik, farklı toplulukların birbirinden bağımsız olarak geliştirdikleri kültürel formların da bir yansımasıdır. Örneğin, Philia-Drakos A, Klepini-Troulli, Ayios Epiktitos-Vrysi ve Sotira-Tepees gibi yerleşimlerdeki mal gruplarının hem teknik hem de stilistik benzerlikler sergilediği gibi bazı farklılıklar da göstermektedir (Watkins, 1970; Peltenburg, 1979). Benzerlik ve farklılıklar genellikle çömleklerin stilistik yapılarında ortaya çıkmaktadır. Çanak çömleklerin üzerindeki bezemeler, toplumlar arası iletişim ve etkileşim süreçlerinin bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Bu benzerlikler, çizgiler, şevronlar, iç içe geçmiş daireler ve üçgenler gibi çanak çömlek bezemelerinde gözlenirken, farklılıklar da aynı şekilde kişisel ya da toplumsal tercihe dayalı olarak süslemelerle sınırlandırılmıştır. Bu süslemeler,

toplulukların estetik değerlerini ve kültürel kimliklerini yansıtan birer araç olarak değerlendirilmelidir (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023).

Bu bulgular, Doğu Akdeniz ve Kuzey Mazopotamya'nın, Kıbrıs'ın Neolitikleşme sürecinde önemli bir rol oynadığını ve adanın bu dönemdeki sosyal ve kültürel gelişmelerinin, geniş bölgesel çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini işaret etmektedir. Bununla birlikte, Kıbrıs'taki Neolitik toplulukların, adanın coğrafi izolasyonu nedeniyle, kendine özgü bir kültürel evrim süreci yaşadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Kıbrıs'ta Halaf benzeri çanak çömlek örnekleri bulunmasına rağmen, bu etkileşimlerin zamansal olarak gecikmeli ve kademeli olarak gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bu durum, arkeolojik süreçlerin karmaşıklığını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kıbrıs'taki kültürel dinamikler, anakara ile olan ilişkilerin yanı sıra, adanın kendi içindeki yerel gelişmelerin de bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 5.88: Karşılaştırmalı kronoloji tablosu.

Sonuç olarak, MÖ 7. binyılın sonları ve 6. binyılın başlarında görülmeye başlanan boyalı mal gruplarının Doğu Akdeniz bölgesinde, Kuzey Mezopotamya, Anadolu'nun güney kıyısı ve kuzey Levant'taki topluluklar tarafından benimsenmesi ve kuzeybatıya doğru kademeli yayılımı ile Güneydoğu Avrupa'daki yerel topluluklar tarafından benimsendiği bilinmektedir (Özdoğan, 2023). Kıbrıs'ta da benzer mal gruplarının varlığı, bu kültürel sürekliliğin adaya ulaştığını göstermektedir. Ancak, daha fazla araştırma ve güncel verilerle, çevre kültürel bölgelerdeki baskın kültürlerin Kıbrıs ile etkileşimleri daha net bir şekilde anlaşılabilir. Bu etkileşimlerin adadaki yerel kültürler üzerindeki etkisinin, zamansal ve mekânsal bir bağlamda incelenmesi, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'daki rolünü daha iyi anlamamıza olanak tanıyacaktır. Bu bağlamda, Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi'ndeki rolüne dair kapsamlı bir anlayışa ulaşmak için gelecekteki kazılar ve bilimsel çalışmalar büyük önem taşımaktadır.

Kıbrıs'ın çevre kültürel bölgeler arasında hem izole hem de erişilebilir bir konumda bulunması, tarımcı-çiftçi topluluklar için alternatif bir yerleşim alanı olarak değerlendirilmiş olabileceğini işaret etmektedir. Adadaki bu ikili durum hem içsel gelişmelerin hem de dış etkilerin Kıbrıs'ta nasıl bir etkileşim içinde olduğunu düşündürmektedir.

Arkeolojik veriler, Kıbrıs'ın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de Orta Anadolu ve Kuzey Levant ile tarihsel olarak eş zamanlı bir gelişim izlediğini ve bu dönemde adaya yoğun bir geliş gidişin yaşandığını işaret etmektedir. Ancak, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçildiğinde, bu dinamiklerin zamanla yavaşladığı ve hammadde alışverişinden ziyade teknolojik ve kültürel bilgi alışverişine evrildiği görülmektedir. Çanak çömlek üzerindeki stilistik ve teknolojik benzerlikler incelendiğinde, adanın kültürel evrimi ve kolonizasyon süreçleri üzerinden bölgesel Neolitikleşme sürecinin karmaşıklığını vurgulamaktadır.

Bu çerçevede, adaya yerleşen toplulukların, anakaradan getirdikleri geleneksel bilgi ve düzenleri, yeni yaşam şartlarına entegre etme çabaları sırasında, karşılaştıkları zorluklar karşısında radikal olmayan, bilinenin sınırları içinde kalan çözüm yolları ortaya koydukları öne sürülebilir. Bu adaptasyon süreçleri, Kıbrıs'ta yaşayan toplulukların çevresel koşullara nasıl uyum sağladığını ve bu süreçlerin kültürel evrim

üzerindeki etkilerini anlamamız için kritiktir. Bu durum, Kıbrıs ile anakara arasındaki kültürel benzerlikler ve farklılıkları tanımlarken yol gösterici olabilir. Dolayısıyla, bu tür etkileşimler, adaptasyonlar ve kültürel versiyonlar sonucunda, gelenekler, inançlar ve uygulamaların yeniden şekillenmesi ile ortaya çıkan yeni kültürel formların evrimleştiği söylenebilir. Bu bağlamda, Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'daki kültürel gelişim süreci, yalnızca anakara ile olan ilişkilerle değil, aynı zamanda adanın iç dinamikleriyle de şekillenmiş olacaktır.

Anadolu'da Göller Bölgesi'nden Hacılar, Kuruçay, Bademağacı, Mersin'de Yumuktepe, Konya Ovası'ndan Batı Çatalhöyük, Fırat Havzasından Mezraa Teleilat ve Samsat, Dicle Havzasından Hakemi Use ve Griki Hacıyan, Sinjar Vadisi'nden (Irak) Yarım Tepe gibi yerleşimler, Kıbrıs ile yadsınamaz benzerlikler ve bazı teknolojik farklılıklar göstermektedir (Mellaart 1970; Duru 1994; Balossi-Restelli 2004; Tekin 2005). Bu durum, Kıbrıs'ın, Doğu Akdeniz bölgesi kapsamında, geniş bir bölgesel ağ içinde, değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Kültürel yayılım süreci, bir kültürel özelliğin bir coğrafyadan diğerine aktarılması sırasında çeşitli etkenlerin belirleyici rol oynamasıyla gerçekleşir ve bu süreç genellikle hızlı ve doğrusal olmaktan uzaktır (Eerkens v.d., 2014). Kıbrıs'taki kültürel yayılım örnekleri, bu sürecin ne kadar karmaşık ve çok yönlü olabileceğini bir kez daha göstermektedir. Kıbrıs'taki arkeolojik bulguların, ana karada gerek KYAM gerekse boyalı malların ortaya çıkışı ve yaygın kullanımından çok daha sonraya tarihlenmesi ciddi bir sorundur. Bu gecikmenin araştırmaların eksikliği ve C14 tarihlerinin eski olmasından mı yoksa adadaki yavaş gelişim sürecinden mi kaynaklandığını kesin olarak söylemek güçtür.

Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen veriler hem Kıbrıs'ın Neolitik sürecini hem de adanın çevre anakara ile olan etkileşimini anlamada ciddi boşluklar içermektedir. Bahsi geçen döneme tarihlendirilebilecek kazılar oldukça sınırlı olup, büyük ölçüde 1950-2000 yılları arasında, dar alanlarda gerçekleştirilmiş çalışmalardan elde edilen verilerle sınırlıdır. Çoğunlukla mimari kalıntılar ve çanak çömlek verileri üzerinde yoğunlaşan çalışmalar, yerleşimlerin toplumsal, ekonomik ve sosyal yapıları hakkında yeterli bilgi sağlamamaktadır. Bu durum, Kıbrıs'taki Çanak

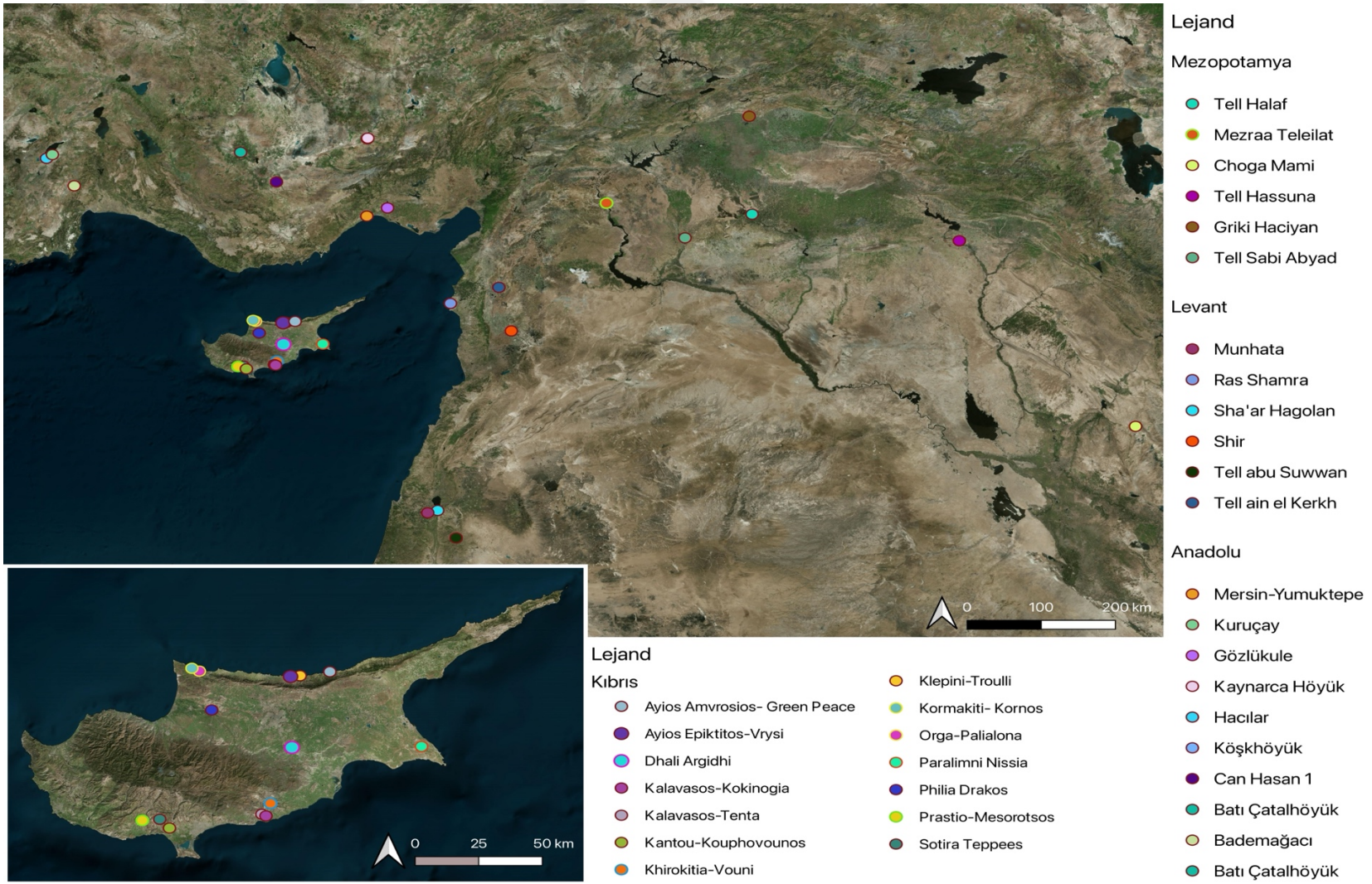
Çömlekli Neolitik Dönem'in çevre anakara kronolojileriyle nasıl ilişkilendirileceğine dair önemli metodolojik sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Özellikle Kantou-Kouphovounos, Dhali-Agridhi ve Kissonerga-Mylouthkia gibi yerleşimlerde saptanan az sayıdaki erken tarihler veren radyokarbon analizleri hem yerleşimlerdeki kronolojiye kıyasla hem de Kıbrıs içindeki diğer Çanak Çömlekli Neolitik yerleşimlerine göre daha erken bir zaman dilimine işaret etmektedir. Ancak bu erken tarihler, adadaki mevcut kronolojiye uyumsuz oldukları sebebiyle dikkate alınmamıştır. Khirokitia-Vouni, yaklaşık MÖ 7. binyıla tarihlenen bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimi olarak tanımlanmaktadır. Ancak, yerleşimin belirli alanlarında kayda değer miktarda çanak çömlek bulunması, Khirokitia'nın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de iskan edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu tabakalara ilişkin herhangi bir radyokarbon analizinin bulunmaması, adadaki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e dair bilgilerimizi önemli ölçüde sınırlamaktadır. Eğer Khirokitia'daki çanak çömlek buluntuları, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşiminin sona ermesinin hemen ardından kullanılmaya başlanmışsa, adadaki Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönemler arasındaki yaklaşık bin yıllık yıllık boşluk ortadan kalkabilir ve Kıbrıs'ta çanak çömlek üretiminin düşünüldüğünden daha erken gerçekleşmiş olabileceği kanıtlanabilir.

Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi'ne dair en önemli sorunsal, araştırmaların yalnızca kazısı yapılmış ve belirli akademik çevreler tarafından kabul gören verilerle sınırlandırılmasıdır. Bu durum, alternatif erken tarihlerin göz ardı edilmesine ve mevcut veri havuzu içinde uyumlu görülen tarihlere dayalı bir kronoloji oluşturulmasına yol açmaktadır. Ancak, erken tarihler sunan örneklerin bulunduğu tabakalarda kapsamlı araştırmaların genişletilmesi, bu tür verilerin sayısının artırılması ve güncel tarihlendirme yöntemleriyle doğrulanması, Kıbrıs'ın çanak çömlek kronolojisinin anakara ile daha uyumlu hale gelebileceği olasılığını düşündürmektedir.

Bu sorunun temelinde, gerçekleştirilen kazı çalışmalarının sınırlılığı ve radyokarbon analizlerinin eksikliği yer almaktadır. Belirli yerleşimler üzerinde yeni çalışmaların

gerçekleştirilmesi ve kesin tarihlendirmelerinin sağlanması adanın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki potansiyel boşlukların gerçekten var olup, olmadığını ortaya çıkarabilir.

Şekil 5.89: Metinde ismi geçen yerleşmelerin haritası

SONUÇ

Bu tez çalışması Kıbrıs adasındaki Neolitik toplumlarının kültürel gelişimi ve süreç içinde yaşanan dönüşümler ile bunun çevre bölgelerle olan etkileşim biçimlerini anlamaya yönelik bir çalışma olarak planlanmıştır. Bu bağlamda görece yoğun araştırılan ve iyi bilinen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerine, bunun hemen sonrasında izlenen sonraki boşluk ve akabindeki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e odaklanılmıştır. Adada Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yaklaşık bin yıllık bir boşluğun ardından çevre bölgelere oranla geç bir dönemde başlamış ve yine gecikmeli bir şekilde sonlanmıştır. Ancak adada bulunan Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmeler anakaradaki çanak çömlek geleneğinin gecikmiş izdüşümlerini yansıtmaktadır. Adadaki kesinti sonrasında ortaya çıkan Neolitik toplumların ana karanın gecikmiş bir temsili olması önemli bir sorundur. Çünkü yeni ortaya çıkan toplulukların ya tümüyle özgün ya da çevre bölgelerdeki çağdaşlarıyla paralel olması beklenir. Ada toplumlarının çevrede bölgelerin gecikmeli bir benzeri olması, iki olasılığı akla getirmektedir. Birincisi, dönemin erken evrelerine tarihlenen yerlerin henüz bilinmiyor oluşu, ikincisi ise mevcut radyokarbon tarihlerinin sorunlu olmasıdır. Ancak çalışmamız kapsamında bunlardan hangisinin ya da her ikisinin de mi belirleyici olduğunu kanıtlayacak somut bir bulguya rastlanılmamıştır. Yine de bugüne kadar bilimsel çevrelerde yaygın bir şekilde kabul gören ve hiç tartışılmayan bu konuyu çalışmamız kapsamında bir sorun olarak tanımlanmış olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızın bir diğer sonuncuda adada henüz çok net olarak tanımlanmamış olan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ada genelinde bütünlükçü bir şekilde yaklaşılmış olması ve dönem insanının çevre bölgelerle olası etkileşimlerinin, özellikle çanak çömlek bulgularının gösterildiği üzere, doğrudan bir kültürel etki yerine yeniliklerin benimsenerek sentezlendiği şeklinde gerçekleşmiş olduğunun anlaşılmasıdır.

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'in merkezi konumunda yer alan büyük bir ada olarak, çağlar boyunca farklı toplumların ziyaret ettiği, göç ettiği ve yerleştiği bir bölge olmuştur. Bu çalışmada Kıbrıs'ın Neolitik Çağ'ı bütünsel bir şekilde tüm ada olarak ele alınmıştır. Adanın kuzey ve güney bölgelerinde yer alan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

yerleşmeleri, diplomatik ve siyasi unsurlardan bağımsız olarak, objektif bir yaklaşımla incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Kıbrıs'ın tarihöncesinde, özellikle Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de, çevre anakaralar ile olan benzerliklerini ve farklılıklarını incelemek, buna bağlı olarak nasıl bir kültürel gelişim gösterdiğini ortaya koymaktır. Ayrıca, bu dönemdeki teknolojik gelişmelerin Kıbrıs'a ulaşmasındaki kronolojik gecikmeler ve bu gecikmelerin nedenleri de hem maddi hem de teorik yaklaşımlarla incelenmiştir.

Adada Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ilişkin araştırmaların çoğu hem eski tarihlidir hem de sınırlı bir şekilde yayınlanmıştır. Bu durum hem adanın kendi içinde hem de bölgeler arası karşılaştırmalarında, çalışmamız açısından önemli bir sorun teşkil etmiş, değerlendirilmelerin çanak çömlek gruplarıyla sınırlı bir şekilde yapılmasına neden oluştur

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem boyunca Kıbrıs'ta maddi kültür genel anlamda homojen bir yapıya sahip olsa da çömlekçilikte gözlenen bölgesel stil farklılıkları dikkat çekicidir. Bu durum, bir çelişki gibi görünse de aslında karmaşık bir etkileşim ağına işaret etmektedir. Özellikle boyalı çömleklerde gözlenen bu farklılıklar, yalnızca rastgele ya da estetik tercihlere dayanmamaktadır; çeşitli diyalektik etkilerin entegrasyonunu yansıtmaktadır. Çömlek tasarımını ve çeşitliliğini belirleyen unsurlar, ekonomik dinamiklerden, kültürel tercihlere, seçimlerden, ulaşılabilirlik ve ihtiyaçlara kadar uzanan geniş bir faktörler yelpazesidir. Bunların birbiriyle sürekli etkileşim içinde olması, adada gözlemlenen stilistik farklılıkların temelini oluşturur. Anakara ile Kıbrıs arasında belirli bir ölçekte etkilenme ve etkileşim söz konusu olmuş, bu durum karşılıklı etkileşim ağları şeklinde yorumlanmıştır. Çömlekçilik teknolojisinin Kıbrıs'a tanıtılması, anakara ile karşılaştırıldığında oldukça geç gerçekleşmiştir. Ancak, adadaki çanak çömlek grupları incelendiğinde, teknolojinin anakara ile büyük benzerlikler taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu benzerlikler, adadaki çanak çömlek teknolojisinin anakara ile güçlü bağlantılara sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda, Kıbrıs'ta Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait çanak çömleklerin aslında daha erken tarihlerde var olabileceği düşüncesi önem kazanmıştır. Birçok yerleşimden elde edilen radyokarbon tarihlerine bakıldığında, bu tarihlendirmeler anakara ile

gözlenen kültürel sürekliliğin aksine, daha geç bir zaman dilimine tekabül etmektedir (Yurtdaş ve Şevketoğlu, 2023). Bu durum, adadaki Neolitik gelişim sürecinin ana kara ile tam olarak eş zamanlı olmadığını ortaya koymaktadır. Radyometrik tarihlendirmelerin daha erkene çekilmesi durumunda Kıbrıs'taki kronolojinin ana kara ile daha uyumlu hale geleceği açıktır. Çanak çömlek teknolojisinin Kıbrıs'a yayılmasıyla birlikte yerel kültürlerde belirgin bölgesel farklılaşmalar gözlemlenmiştir. Bu farklılaşma, yerel adaptasyonlar ile teknolojinin yayılımı arasındaki ilişkinin doğrudan bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Anakaradan Kıbrıs'a bu yayılma, ada topluluklarının mevcut yapılarına yeni etkileri ve zorlukları asimile etmelerini zorunlu kılmıştır. Bu süreç, adanın kültürel manzarasında önemli değişikliklere neden olmuş olacaktır.

Ada coğrafyasının getirdiği izolasyon, sınırlı arkeolojik veri ve anakara ile kurulan çok yönlü ilişkiler çerçevesinde uzun süredir tartışmalı bir konudur. Bu tez, bu tartışmalara katkı sunmak amacıyla Kıbrıs'ın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki kültürel ve ekonomik etkileşim ağlarını analiz eden bütüncül bir değerlendirme sunmaktadır. Özellikle çanak çömlek yapımı üzerinden, adanın anakara ile olan etkileşimi çok katmanlı bir parametre seti aracılığıyla ele alınmıştır. Bu parametreler arasında hammadde dolaşımı, teknoloji aktarımı, bitki ve hayvan türlerinin dolaşımı, analojik bağlar, sembolik değerlerin iletimi, ulaşım teknolojileri ve insan hareketliliği gibi başlıklar yer almakta ve anakara ile Kıbrıs arasındaki ilişkiler çok boyutlu bir çerçevede analiz edilmiştir. Ancak ada genelinde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmaların sınırlılığı nedeniyle bu parametrelerin çoğu her yerleşimde eşit olarak takip edilememiştir. Belirlenen bu parametrelerin yalnızca çanak çömlek özelinde tüm yerleşmelere izlenebilir olması, araştırmanın odak noktasını bu malzeme grubuna yönlendirmiştir. Bu durum, özellikle çanak çömlek teknolojisinin, adadaki tüm yerleşimlerde ortak biçimde takip edilebilen tek kültürel unsur olarak öne çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bu tezde anakara ile Kıbrıs arasındaki etkileşim, çanak çömlek üretim teknikleri, biçimsel özellikler ve bezeme stilleri üzerinden, hem teknolojik hem de stilistik yaklaşımlar dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in (MÖ 6.-4. binyıllar) Kıbrıs'taki başlangıcı, ana karaya kıyasla yaklaşık bin yıl gecikmelidir. Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması kapsamında belgelenen yerleşim ve buluntu alanlarından elde edilen veriler ile önceki kazıların yayınlanmış verileri bir araya getirilerek bu dönem hakkındaki bilgi birikimi genişletilmiştir. Özellikle Orga-Palialona, Philia-Drakos A, Klepini-Troulli ve Kormakiti-Kornos gibi yerleşimlerde belgelenen çanak çömlekler, ada genelinde homojen bir malzeme kültürü ve boyalı çanak çömlek geleneğinin güçlü temsilini göstermektedir. Buna ek olarak, Kantou-Kouphovounos, Paralimni-Nissia, Ayios Epiktitos-Vrysi ve Dhali-Agridhi gibi merkezlerden elde edilen veriler de, ada genelinde farklı bölgelerde benzer malzeme gruplarının görüldüğünü ve bu geleneğin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, Kıbrıs'taki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arasındaki geleneksel kronolojide kabul edilen bin yıllık boşluk, veri eksikliğinden mi yoksa gerçekten var olan kültürel-süreçsel bir geçişten mi kaynaklandığı açısından yeniden değerlendirilmiştir.

Kıbrıs'taki kazıların büyük çoğunluğunun 1950-1980 yılları arasında gerçekleştirilmiş olması ve bu dönemde alınan radyokarbon tarihlerinin eski yöntemlerle analiz edilmiş olması, mevcut kronolojinin güvenilirliğini tartışmaya açmaktadır. Tarihlendirmeye esas teşkil eden örneklerin arşivlenme, saklama ve belgeleme koşullarının yeterince açık olmaması, bu tarihler üzerinden yapılan yorumların yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Günümüzde modern kalibrasyon eğrileri ve gelişmiş laboratuvar teknikleriyle bu radyokarbon verilerinin yeniden analiz edilmesi, Kıbrıs ile çevre anakara kronolojisi arasındaki bin yıllık boşluğun gerçek olup olmadığını sorgulamamıza olanak tanımaktadır. Kıbrıs'ta çanak çömlek teknolojisinin anakara bölgelerine kıyasla daha geç tarihlere yerleştirilmiş olması, literatürde adanın izole olduğu ya da kültürel gelişmeleri geriden takip ettiği yönündeki yorumları beslemektedir. Ancak bu gecikme, yalnızca sınırlı radyokarbon tarihlerine dayanmaktadır ve tipolojik, teknolojik ve stilistik benzerlikler, bu teknolojinin eş zamanlı ya da yakın bir tarihte benimsenmiş olabileceğini işaret etmektedir.

Kronolojik olarak boyalı çanak çömlek geleneğinin Kıbrıs'ta ortaya çıkışı ile aynı dönemde Levant ve Anadolu gibi anakara bölgelerinde bu tür çömleklerin kullanımının sona ermiş olması, doğrusal bir kültürel aktarım modelinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Ortaya çıkan genel sonuç, Kıbrıs'ta gözlenen çanak çömlek geleneğinin, çevre anakara kültürlerinin teknolojik ve estetik unsurlarının seçilerek, dönüştürülerek ve adaya özgü biçimde sentezlenerek uygulanmış bir versiyonu olduğudur.

Bu sentez süreci yalnızca şekil ve bezeme düzeyinde değil, teknolojik uygulamalar açısından da izlenebilir durumdadır. Kıbrıs'taki form repertuarı anakara bölgelerine göre daha sınırlı, sade ve işlevsel odaklıdır. Ada toplulukları sembolik değeri yüksek karmaşık formlar yerine, gündelik kullanıma yönelik sade kap biçimlerini tercih etmiş görünmektedir. Kullanılan kil hammaddesi, katkı maddeleri ve pişirme teknikleri de adanın jeolojik özelliklerine göre uyarlanmış, anakara formlarının doğrudan taklit edilmediği ancak yerel olanaklarla yeniden biçimlendirildiği bir üretim pratiği oluşturulmuştur.

Bezeme düzeyinde de benzer bir "filtreleme" gözlemlenmektedir: Kıbrıs'taki boyalı çanak çömleklerde sade, geometrik ve düzenli motifler tercih edilirken, Mezopotamya gibi bölgelerde çok daha karmaşık ve figüratif süslemeler yaygındır. Bu durum, estetik tercihlerin ve teknik kapasitenin kültürel kimliğin oluşumundaki rolünü vurgulamakta; Kıbrıs'ın dış etkileri doğrudan kopyalamak yerine, kendi sosyal, ekonomik ve çevresel çerçevesine uyarladığını göstermektedir. Özellikle Halaf kültürünün estetik beğenileri ve teknik yaklaşımlarıyla üretilen çömleklerin, Kıbrıs'taki örneklerde daha sade biçimlerde yansıması, ada toplumlarının bu etkileri yerelleştirerek yeniden biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, Kıbrıs'taki çanak çömlek mal gruplarının anakara ile stilistik benzerlikleri de bu kültürel filtreleme sürecini destekler niteliktedir. Beyaz üzerine kırmızı boyalı çömleklerin Anadolu'nun Göller Bölgesi, Orta Anadolu, Kuzey Levant ve Kuzey Mezopotamya üzerinden kuzeyden veya kuzeydoğudan adaya ulaştığı; tarak baskılı mal gruplarının ise Güney Levant ve özellikle Yarmukian etkisiyle adaya güneyden giriş yaptığı hipotezi önerilmektedir. Sotira-Teppes, Ayios Epiktitos-Vrysi ve

Paralimni-Nissia gibi yerleşimlerde görülen bezemeli çömlekler, Yarmukian ve Halaf kültürleriyle olası stilistik bağlar kurarken; Dhali-Agridhi ve Philia-Drakos A gibi merkezlerdeki KYAM tipi koyu yüzlü açkılı mallar, Tell Ain el Kerkh ve Ras Shamra gibi Levant yerleşimleriyle paralellik göstermektedir.

Çanak çömleklerin sembolik ya da ritüel kullanımlarına ilişkin ise, ada ile anakara toplumları arasında belirgin bir farklılık olup olmadığı henüz net biçimde ortaya konamamıştır. Elde edilen arkeolojik veriler daha çok çömleklerin işlevsel kullanımlarına dair bilgiler sunmaktadır. Sembolik içerikli kullanımın eksikliği, bu tür bağlamların Kıbrıs'ta hiç var olmadığı anlamına gelmese de, mevcut veri seti bu yönde sağlam analizler yapılmasına imkan tanımamaktadır.

Ayrıca, Kıbrıs'taki boyalı mal gruplarının anakara bölgelerine kıyasla daha uzun süre kullanılması dikkat çekicidir. Anakara yerleşimlerinde boyalı çömlek kullanımı görece erken sonlanırken, Kıbrıs'ta bu gelenek MÖ 4000'lere kadar devam etmiştir. Bu durum, ada toplumlarının daha yavaş değişen, istikrarlı ve düşük nüfus yoğunluklu bir yapıya sahip olduğunu; kültürel dönüşümün dış baskılardan ve hızlı sosyal değişimlerden ziyade içsel tercihlere dayandığını düşündürmektedir. Bu süreklilik, adanın fiziksel izolasyonu kadar, dönüşümü zorunlu kılacak dış dinamiklerin eksikliğiyle de ilişkili olabilir.

Kıbrıs'ın görece stabil kültürel yapısı, bölgesel dönüşüm süreçlerinden mutlak olarak izole olmadığı halde, bu dönüşümleri filtreleyerek sınırlı düzeyde içselleştirmiştir. Mezopotamya'da MÖ 5500 yıllarında, Obeyd kültürü ile birlikte kentleşme süreci başlamış ve katmanlaşmış toplum yapısı ve organize ticaret ortaya çıkmıştır. Kıbrıs kararlı bir şekilde bu süreçten etkilenmemiş ve aynı materyal kültür ve çiftçi yaşam biçimini sürdürmeye devam etmiştir. Nitekim Philia-Drakos A, Ayios Epiktitos-Vrysi, Klepini-Troulli ve Sotira-Teppes gibi yerleşimlerde, Obeyd kültürüne özgü akıtaçlı çömlek formları tespit edilmiştir. Bu durum, anakara ile kültürel temasın varlığını desteklemekle birlikte, bu temasın ada toplumlarında köklü bir sosyo-ekonomik dönüşüm yaratmadığını ve dış etkilerin belirli sınırlar içinde özümsendiğini ortaya koymaktadır.

Kıbrıs’taki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimcilerinin genetik yapısının çevre anakaralarla büyük ölçüde örtüştüğünü ortaya koyulmuştur. Bu toplulukların genetik mirasının yaklaşık %68’inin Orta Anadolu, %20’sinin Levant ve %12’sinin Zagros kökenli gruplara dayandığını gözlenmektedir (Heraclides vd.,2024). Bu veriler, adanın Neolitik Çağ’ın başından itibaren Doğu Akdeniz'in kültürel ve demografik ağları ile güçlü bağlara sahip olduğunu kanıtlamakta ve adanın izole değil, geniş bir etkileşim sisteminin parçası olduğunu desteklemektedir.

Bu süreç, Kıbrıs çömlekçiliğinin de gecikmiş değil, tercihen yeniden biçimlenmiş bir model sunduğunu düşündürmektedir. Bu modelde, çevre anakara kültürlerinden alınan teknik ve biçimsel bilgiler, ada topluluklarının sosyal örgütlenmesi, hammaddeye erişimi ve ekonomik ihtiyaçlarına göre yeniden işlenmiş ve uygulanmıştır. Bu çanak çömlek geleneğinin adaya görece geç ulaşması ise, Neolitik kültürlerin yayılımında doğrusal değil, çok yönlü ve dengesiz ilerleyen bir sürecin göstergesi olarak değerlendirilebilir (Renfrew, 1972; Broodbank, 2006; Knapp, 2008). Bu bağlamda denizcilik faaliyetleri ve Doğu Akdeniz rotaları, Kıbrıs’ın kültürel alışverişteki konumunu belirleyici hale getirmiştir.

Şekil 5.90: Kültürel Sentez şeması.

Bu nedenle “özgün bir kimlik”ten çok, “etkileşimli bir sentez”den söz edilmelidir. Kıbrıs’ın Neolitik çanak çömlek kültürü; çeşitli kültürel, teknolojik ve estetik etkileşimleri içselleştirerek, ada topluluklarının tercihlerine ve doğal çevrenin olanaklarına göre yeniden şekillenmiş bir üretim sistemine dönüşmüştür. Gelecekte yapılacak detaylı kazılar, yeni radyokarbon analizleri, petrografik ve karşılaştırmalı malzeme çalışmaları sayesinde bu sentez süreci daha iyi anlaşılabilecek, Kıbrıs’ın Doğu Akdeniz Neolitik coğrafyasındaki rolü daha belirgin bir şekilde yeniden tanımlanabilecektir.

KAYNAKÇA

ABULAFIA, D: 2013 ***The Great Sea: A Human History of the Mediterranean***. Oxford, Oxford University Press.

ADOVASİO, J. M., FRY, G. F., GUNN, J. D., R. F. MASLOWSKİ:1975 "Prehistoric and historic settlement patterns in western Cyprus (with a discussion of Cypriot Neolithic stone tool technology)", **World Archaeology**, 6/3, 339-364.

AKKERMANS, P. M. M. G.:1988 "Tell Sabi Abyad: 1986 Campaign", **Syria**, 65/3, 399-401.

AKKERMANS, P. M. M. G.: 1996 **Tell Sabi Abyad: The Late Neolithic Settlement**, Leiden, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.

AKKERMANS, P.M.M.G.: 2000 "Old and New Perspectives on the Origins of the Halaf Culture". In. **La Djezire Et L'Euphrate Syriens de La Protohistoire a la Fin Du Second Millenaire AV. J.C.: Tendances Dans L'Interpretation Historique Des Donnees Nouvelles**: 7, M. G. Masetti-Rouault, O. Rouault, M. Wafler (yayımlayan), Brepols, Turnhout, 43-54.

AKKERMANS, P. M. M. G., LE MIERE, M.: 1992. "The 1988 Excavations at Tell Sabi Abyad, a Later Neolithic Village in Northern Syria", American **Journal of Archaeology**, 96/1, 1-22.

AKKERMANS, P. M. M. G., G. M. SCHWARTZ: 2003 **The Archaeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (c. 16, 000-300 BC),** Cambridge, Cambridge University Press.

AKKERMANS, P. M. M. G., J. VAN DER PLİCHT: 2014 "Tell Sabi Abyad: the site and its chronology". In P. M. M. G. Akkermans, M. L. Brüning, H. O. Huigens, ve O. Nieuwenhuyse (yayımlayanlar), Excavations **at Late Neolithic Tell Sabi Abyad, Syria: The 1994-1999 Field Seasons.**

AL-NAHAR, M.: 2010 "Tell Abu Suwwan, A Neolithic Site in Jordan: Preliminary Report on the 2005 and 2006 Field Seasons", **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, 357, 1-18.

AL-NAHAR, M., Z. KAFAFİ: 2015 "The Yarmukian Pottery Assemblage of Tell Abu Suwwan, Jordan", **Mediterranean Archaeology and Archaeometry**, 15/3, 57-72.

ALTINBAS, C., YILDIRIM, C., TÜYSÜZ, O., D. MELNİCK:2016 "Distribution of Deformation on Cyprus, Inferences from Morphotectonic Analysis", **Geophysical Research Abstracts**, EGU General Assembly.

AMMERMAN, A. J.: 2020 "Cyprus: The Submerged Final Palaeolithic of Aspros Dive Site C", In G. Bailey, H. Jöns, H. Peeters, N. Galanidou, ve M. Mennenga (yayımlayanlar), The **Archaeology of Europe's Drowned Landscapes**, London, Springer International Publishing, s.429-442.

AMMERMAN, A., J. NOLLER: 2005 "New Light on Aetokremnos". **World Archaeology**, 37/4, 533-543.

ANDREOU, G. M., D. A. SEWELL: 2016 "The Cyprus Ancient Shoreline Project: Report – 2014" **Honor Frost Foundation**.

ARBUCKLE, B. S.: 2014 "Pace and process in the emergence of animal husbandry in Neolithic Southwest Asia" **Bioarchaeology of the Near East**, 8, 53-81.

ARENSBURG, B, I. HERSHKOVİTZ: 1988 "Cranial deformation and trephination in the Middle East", Bulletins **et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris**, 3-5, 139-150.

ARNOLD, B.: 1999 "Les pirogues neolithiques de ´ Paris-Bercy. Traces de travail et technique de façonnage", **Archaeonautica**, 14, 73-78.

ASHRAF, Q., S. MICHALOPOULOS: 2010. The Climatic Origins of the Neolithic Revolution: Theory and Evidence. ***MPRA**, 23137, 1-65.*

ASOUTİ, E.: 2006 "Beyond the "Pre-Pottery Neolithic B" interaction sphere", **Journal of World Prehistory**, 20, 87-126.

ASOUTİ, E., D. Q. FULLER: 2013 "A contextual approach to the emergence of agriculture in Southwest Asia: reconstructing Early Neolithic plant-food production", **Current Anthropology**, 54, 299-345.

ASTRUC, L.: 2002 **L'outillage lithique taillé de Khirokitia: Analyse fonctionnelle et spatiale,** Paris, CNRS.

ASTRUC, L., A. RUSSEL: 2013 "Trends in early pottery Neolithic projectiles and wild fauna exploitation at Tell Sabi Abyad I, Northern Syria", In O. Nieuwenhuyse, P. M. M. G. Akkermans, R. Bernbeck, ve J. Rogasch (yayımlayanlar), **Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia** Bristol, Isd.

ATHANASSİOU, A., REESE, D., ILIOPOULOS, G., HERRİDGE, V., ROUSSİAKİS, T., MITSOPOULOU, V., TSİOLAKİS, E., G. THEODOROU: 2014 "The endemic elephants of Cyprus: A reconsideration of their variation and taxonomy based on new fossil finds". In **Scientific Annals, School of Geology** Vol. 102, Thessaloniki, Aristotle University of Thessaloniki.

AURENCHE, O., EVİN, J., GASCO, J., P. SANLANVİLLE :1987 "Une Sequence Chronologie dans le Proche Orient de 12000 a 3700 et Sa Relation Avec les Donnes du Radiocarbon". In O. Aurenche ve M. C. Cauvin (yayımlayanlar), **Chronologies Du Proche Orient** Vol. 379, Oxford, British Archaeological Reports International Series, s. 221-237.

BACHHUBER, C.: 2015 "The Anatolian Context of Philia Material Culture in Cyprus", In A. B. Knapp, P. A. R. V. Dommelen, ve P. van Dommelen (yayımlayanlar), **The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean,** Cambridge, Cambridge University Press, s. 139–156.

BADER, N., BASHILOV, V. A., LE MIERE, M., M. PICON: 1994 "Productions locales et im- portations de ceramique dans le Djebel Sinjar au VIe millenaire", **Paleorient**, 20/1, 61-68.

BAHN, P. G., C. RENFREW: 2020 Archaeology: Theories, Methods and Practice. Thames ve Hudson.

BALOSSİ RESTELLI, F.: 2004 "The pottery production of levels XXVII – XXVI", **Mersin-Yumuktepe a Reappraisal,** Congedo, s. 135-142.

BALOSSİ RESTELLI, F: 2006 **The Development of "Cultural Regions" in the Neolithic of the Near East: The 'dark Faced Burnished Ware Horizon'**, Oxford, BAR International.

BANNİNG, E.B.: 2012 **Archaeological Survey**, USA, Springer.

BAR-YOSEF MAYER, D.: 2015 "Neolithic Voyages to Cyprus: Wind Patterns, Routes, and Mechanisms", **Journal of Island and Coastal Archaeology**, 10, 412-435.

BAR-YOSEF MAYER, D.: 2017 "Shell ornaments and artifacts in Neolithic Cyprus and correlations with other Mediterranean regions", **Quaternary International**, 1-10.

BAR-YOSEF MAYER, D.: 2022 "Marine resources in the Early Neolithic of the Levant: Their relevance to early seafaring". **Eurasian Prehistory**, 10/1-2, 83-98.

BAR-YOSEF, O.: 2001 "The world around Cyprus: From Epi-paleolithic foragers to the collapse of the PPNB civilization". In S. Swiny (yayımlayan), **The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation**, Boston, American Schools of Oriental Research, s. 129-151.

BAR-YOSEF, O.: 2011 "Climatic fluctuations and early farming in West and East Asia", **Current Anthropology**, 52/4, 175-193.

BAR-YOSEF, O., A. BELFER-COHEN: 1989 "The Levantine PPNB Interaction Sphere", In I. Hershkovitz (yayımlayan), **People and Culture in Change: Proceedings of the Second Symposium on Upper Palaeolithic, Mesolithic and Neolithic Populations of Europe and the Mediterranean Basin** (Vol. BAR International Series 508, Oxford, British Archaeological Reports, s. 59-72.

BARKER, G.: 2009 **The Agricultural Revolution in Prehistory: Why Did Foragers Become Farmers?**, Oxford, Oxford University Press.

BATES, R., BATES, M., BEGG, C., COWLEY, D., DAWSON, S., DASALLE, T., HOLLİNRAKE, A., HUWS, D., JOHNSON, M., OVENDEN, S., SAUNDERS, M., TEUFEL, L., THOMSON, W., WHITTAKER, J., C. WİCKHAM-JONES: 2020 "Approaching The Landscape". In A. Brend, N. Card, J. Downes, M. R. Edmonds, ve J. Moore (yayımlayanlar), **Landscapes Revealed: Geophysical Survey in the Heart of Neolithic Orkney World Heritage Area 2002-2011,** Oxford, Oxbow Books, s. 12-31.

BELFER-COHEN, A., A., N. GORİNG-MORRİS: 2011 "Becoming farmers: the inside story", **Current Anthropology**, 52, 209-220.

BELLWOOD, P.: 2013 **First Migrants: Ancient Migration in Global Perspective,** Wiley

BENDER, B.: 1978 "Gatherer-Hunter to Farmer: A Social Perspective", World **Archaeology**, 10/2, 204-222.

BERGER, J. F., LESPEZ, L., KUZUCUOĞLU, C., GLAİS, A., HOURANİ, F., BARRA, A., J. GUILAINE: 2016 "Interactions between climate change and human activities during the early to mid-Holocene in the eastern Mediterranean basins", **Climate of the Past**, 12, 1847–1877.

BERGER, J. A., L. HODGES: 2019 Environmental stress and Neolithic mobility: Evidence from resource shortages, **Journal of Anthropological Archaeology***, 38*/4, 267-289.

BERGGREN, A., I. HODDER: 2003 "Social Practice, Method, and Some Problems of Field Archaeology", **American Antiquity**, 68/3, 421-434.

BETTI, L., BEYER, R. M., JONES, E. R., ERIKSSON, A., TASSI, F., SISKA, V., A. MANICA: 2020 Climate shaped how Neolithic farmers and European hunter-gatherers interacted after a major slowdown from 6,100 BCE to 4,500 BCE. **Nature Human Behaviour***, 4*(10), 1004–1010.

BEZIC, A.:2007 "Distribution of flint in Turkey from 10, 000 to 6, 000 cal BC. Case study–Çatalhöyük". In D. Delage (yayımlayan), **Chert Availability and Prehistoric**

Exploitation in the Near East, Vol. 1615, Oxford, British Archaeological Reports, s. 68-86.

BIÇAKÇI, E., M. GODON, Y. G. ÇAKAN: 2012 "Tepecik-Çiftlik", In M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Yayımlayanlar), **The Neolithic in Turkey: Central and Western Anatolia,** Istanbul Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 197-211.

BINFORD, L. R.: 1962 "Archaeology as Anthropology", **American Antiquity**, 28/2, 217-225.

BLINKHORN, E., D. POWLESLAND: 2018 "Geophysical Survey". In C. Conneller, N. Milner, ve B. Taylor (yayımlayanlar), Star **Carr: Studies in Technology, Subsistence and Environment**. Volume 2, White Rose University Press, s. 17-30.

BODET, C.: 2018 "Neolithic Cyprus: An Isolated Reflection of the Mainland". **TINA**, 10, 70-89.

BODET, C.: 2021 "Deciphering Neolithic Cyprus: a reflection of the mainland, a reflection on society", **Academia Letters,1-20.** ((Çevrimiçi) 04/11/2023).

BOEKSCHOTEN, G. J., P. Y. SONDAAR: 1972 "On the fossil mammalia of Cyprus", **Proceedings of the Kononklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen**, 75/4, 306-308.

BOLGER, L. D.: 1991 "The Evolution of the Chalcolithic Painted Style", **Bulletin Of The American Society Of Overseas Research** ,282-283, s. 81-93.

BOLGER, L. D., MCCARTNEY, C., E. J. PELTENBURG: 2004 "Regional Interaction in the Prehistoric West: Lemba Archaeological Project Western Cyprus Survey", **Athens, British School at Athens Studies**, 11, 105-123.

BOMBARDİERİ, L.: 2017 **Erimi Laonin Tou Porakou: A Middle Bronze Age Community in Cyprus, Excavations 2008-2014**. Uppsala, Astrom Editions.

BONESS, D., CLARKE, J., Y. GOREN: 2015 "Ceramic Neolithic pottery in Cyprus—origin, technology and possible implications for social structure and identity", **Levant**, 47/3, 233-254.

BOROWSKİ, M. P., GOLITKO, M., FURMANEK, M., NOWAK, M., N. SZCZEPARA: 2021 "Addressing the issue of the Early Neolithic pottery exchange through a combined petrographic and geochemical approach: A case study on LBK ware from Dzielnica (Upper Silesia, southern Poland)", **Archaeological and Anthropological Sciences**, 13/1, 4-35

BOURDIEU, P.: 1998 **La domination masculine**. Paris, Le Seuil.

BRADY, J., ANVARI, J., FRANZ, I., NAUMOV, G., ORTON, D., OSTAPTCHOUK, S., P. BİEHL: 2022 "Çatalhöyük West and the Late Neolithic to Early Chalcolithic Transition in Central Anatolia". In. **6000 BC: Transformation and Change in the Near East and Europe**, P. Biehl, E. Rosenstock (yayımlayan). Cambridge University Press, Cambridge: 158-177.

BRAIDWOOD, R. J., L. S. BRAIDWOOD: 1960 **Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages, Phases A-J**, Chicago,The University of Chicago Press.

BRAMI, M., A. ZANOTTI : 2015 "Modelling the initial expansion of the Neolithic out of Anatolia", **Documenta Praehistorica***, 42*, 103-118.

BRIOIS, F., J. GUILAINE: 1997 "Obsidiennes du Site Neolithique Preceramique de Shillourokambos (Chypre)", **Paleorient**, 23/1, 95-112.

BRIOIS, F., VIGNE, D. J., Y. FLANELL: 2016 "Village néolithique de Klimonas (Ayios Tychonas)", **Bulletin archéologique des Écoles françaises à l'étranger**.

BROMAGE, T. G., DIRKS, W., ERDJUMENT-BROMAGE, H., "A life history and climate change solution to the evolution and extinction of insular dwarves: a Cypriot experience". In W. H. Waldren ve J. A. Ensenyat (yayımlayanlar), **World Islands in Prehistory:**

HUCK, M., KULMER, O., ÖNER, R., SANDROCK, O., F. SCHRENK: 2002 **International Insular Investigations**. V Deia International Conference of Prehistory (pp. 420-427), Oxford, British Archaeological Reports.

BROODBANK, C.: 2013 **The Making of the Middle Sea: A History of the Mediterranean from the Beginning to the Emergence of the Classical World,** Oxford**,** Oxford University Press.

BROODBANK, C., F. T. STRASSER: 1991 "Migrant farmers and the Neolithic colonization of Crete", **Antiquity**, 65, 233-245.

BROOKS, N.: 2006 "Cultural Responses to aridity in the Middle Holocene and increased social complexity", **Quaternary International**, 151, 29-49.

BRUGHMANS, T.: 2013 "Thinking Through Networks: A Review of Formal Network Methods in Archaeology", **Journal of Archaeological Method Theory**, 20, 623–662.

BURKE, P.: 2009 **Cultural Hybridity**, Cambridge Polity Press

BÖKONYİ, S.: 1993 "Domestication Models: the Anatolian-Mesopotamian and the others in Southwest Asia". In H. Buitenhuis ve A. T. Clason (yayımlayanlar), Archaeozoology **of the**

Near East Proceedings of the first International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent areas: **4-9**, Leiden, Leiden Universal Book Services.

BÖLLİ, D.: 2019 **Cyprus geology, topography, and climate: An overview. Institute of Botany**, Stutgart, University of Hohenheim.

CABANA, G. S., J. J. CLARK: 2011 **Rethinking Anthropological Perspectives on Migration**, Florida, University Press of Florida.

CAMPBELL S.: 1995 "The Small Finds", Baird D., Campbell S., and Watkins T. (yayımlayanlar), **Excavations at Kharabeh Shattani,** Volume II: 147-160. Edinburgh, University of Edinburgh.

CAMPBELL, S.: 2007 "Rethinking Halaf Chronology", **Paleorient** 33(1): 103-136.

CANEVA, I.: 2004 "The early human occupation (7000 – 6000 BC)", In I. Caneva ve V. Sevin (yayımlayanlar), **Mersin – Yumuktepe a Reappraisal,** s. 33-44, Lecce, Congedo Editore.

CANEVA, I.: 2013 "Mersin – Yumuktepe, In the Seventh Millenium BC: An Updated View". In M. Ozdoğan, N. Başgelen, ve P.

I. Kuniholm (yayımlayanlar), **The Neolithic in Turkey: Northwestern Turkey and Istanbul,** s. 1-29. Archaeology ve Art Publications.

CANEVA, I.: 2022 "Mersin-Yumuktepe in the 7th Millennium BC: The Social Dimension of Technological Changes". In P. F. Biehl ve E. Rosenstock (yayımlayanlar), 6000 **BC: Transformation and Change in the Near East and Europe,** s. 54–63, Cambridge University Press.

CANEVA, I., G. KÖROĞLU: 2010 Yumuktepe. Dokuzbin Yıllık Yolculuk, İstanbul, Ege Yayınları.

CANEVA, I., PALUMBİ, G., A. PASQUİNO: 2012 "The Ubaid impact on the periphery: Mersin-Yumuktepe during the fifth millennium BC. After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC)", Papers **from the Post-Ubaid Horizon in the Fertile Crescent and Beyond International Workshop held at Fosseuse**, 29th June-1st July 2009, s. 353-389, C. Marro (yayımlayan), Paris, Publications de L'Institut Français d'Études Anatoliennes.

CANEVA, I., V. SEVİN:2004 **Mersin-Yumuktepe: A Reappraisal**, Dipartmento di Beni Culturali Universita degli Studi Lecce, Lecce, Congedo.

CANTWELL, C. D., K. PETERSEN: 2021 **Digital Humanities and Research Methods in Religious Studies: An Introduction,** Berlin, De Gruyter.

CARTER, P. L.: 1989 "Fauna from the 1976 season", In L. E. Stager ve A. Walker (yayımlayanlar), **American Expedition to Idalion Cyprus 1973-1980,** s. 244-258, Chicago, University of Chicago Press.

CARTER, R.: 2006 "Boat remains and maritime trade in the Persian Gulf during the sixth and fifth millennia BC", **Antiquity**, 80, 52-63.

CARTER, T., LE BOURDONNEC, F.X., KARTAL, M., POUPEAU, G., CALLİGARO, T., P. MORETTO: 2011 "Marginal Perspectives: Sourcing Epi-Palaeolithic to Chalcolithic Obsidian from the Öküzini Cave (SW Turkey)", Paléorient 37(2): 123-149.

CASTAGNİNO BERLİNGHİERİ, E. F., ANTONİOLİ, F., G. BAILEY: 2020 "Italy: The Archaeology of Palaeoshorelines, Coastal Caves and Seafaring Connections", In G. Bailey, N. Galanidou, H. Peeters, H. Jöns, ve M. Mennenga (yayımlayanlar), **The Archaeology of Europe's Drowned Landscapes,** s. 321-340, Springer International Publishing.

CATLING, H. W.: 1966 **Cyprus in the Neolithic and Bronze Age Periods,** Cambridge, Cambridge University Press.

CAUVİN, M. C, KELLER, J, E. PERNİCKA: 1997 "Obsidian from Anatolian sources in the Neolithic of the Middle Euphrates region (Syria)", **Paléorient** 23, 113-122

CESNOLA, L. P. D.: 2015 **Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples: A Narrative of Researches and Excavations During Ten Years' Residence,** Cambridge, Cambridge University Press

CHATAIGNER, C.: 1995 **La Transcaucasie au Néolithique et au Chalcolithique,** Oxford, Bar International Series 624.

CHELAZZİ, F.: 2021 "In the Beginning Was the Record: Stuart Swiny and the History of Field Survey in Cyprus. A Succesful Trajectory in Forty Years of Archaeology". In Z.

Chovanec ve W. Crist (yayımlayanlar), **All Things Cypriot: Studies on Ancient Environment, Technology, and Society in Honor of Stuart Swiny,** s. 33-47). American Society of Overseas Research.

CHERRY, J. F.: 1981 "Pattern and process in the earliest colonisation of the Mediterranean islands", **Proceedings of the Prehistoric Society**, 47, 41-68.

CHERRY, J. F., T. P. LEPPARD: 2015 "Experimental archaeology and the earliest seagoing: The limitations of inference", **World Archaeology**, 47/4, 469-487.

CHILDE, V. G.: 1969a **Piecing Together the Past: The Interpretation of Archaeological Data**, Praeger.

CHILDE, V. G.: 1969b **Prehistoric Migrations in Europe,** New York, Humanities Press.

CLARKE, D.:1953 "Archaeological Theories and Interpretations: Old World", In A. L. Kroeber (yayımlayan), Anthropology **Today: An Encyclopedic Inventory** s. 343-360), Chicago, University of Chicago Press.

CLARKE, D.:1973 "Archaeology: The Loss of Innocence", **Antiquity**, 47, 6-18.

CLARKE, D: 2014 **Analytical Archaeology**. London, Routledge.

CLARKE, D: 2016 **Analytical Archaeology**. London, Routledge.

CLARKE, J.: 1992 "The Ceramic Neolithic Period in Northern Cyprus", **Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes**, 17, 3-16.

CLARKE, J.: 1998 **Regional Variation in the Ceramics of Neolithic Cyprus. Implications for the Socio-economic and Cultural Dynamics of a Prehistoric Society**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edinburgh, University of Edinburgh.

CLARKE, J.: 2001a "Style and society in ceramic Neolithic Cyprus", **Levant**, 33, 65-80.

CLARKE, J.: 2001b "Insularity and identity in prehistoric Cyprus", In **Le néolithique de Chypre: actes du colloque international organisé par le Dé partement des antiquités de Chypre et l'École française d'Athènes Nicosie, 17–19 mai 2001,** Athens, École Française d'Athènes.

CLARKE, J.: 2007a **On the margins of Southwest Asia: Cyprus during the 6th to 4th millennia BC,** Oxford**,** Oxbow Books.

CLARKE, J.: 2007b "Site Diversity in Cyprus in the Late 5th Millennium cal. BC: Evidence from Kalavasos Kokkinoyia". **Levant**, 39, 13-26.

CLARKE, J.: 2007c "Social and technological changes in pottery production", In J. Clarke, C. McCartney, ve A. Wasse (yayımlayanlar), On **the Margins of Southwest Asia. Cyprus in the 6th to 4th Millennia BC,** s. 91-109, Oxford, Oxbow Books.

CLARKE, J.: 2009 "Excavations at Kalavasos-Kokkinogia, 2004-2007" **Report of the Department of Antiquities Cyprus**, 39-57.

CLARKE, J.: 2010 "Contextualising Neolithic Cyprus: Preliminary Investigations into Connections Between Cyprus and the Near East in the Later Neolithic", In D. Bolger ve L. C. Maguire (yayımlayanlar), The **Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East: Studies in Honour of Edgar Peltenburg,** s. 197-206, Oxford, Oxbow Books.

CLARKE, J.: 2013 "Cyprus During The Neolithic Period" In M. L. Steiner ve A. E. Killebrew (yayımlayanlar), **The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant: C. 8000-332 BCE,** s. 183-199, Oxford, OUP.

CLARKE, J.:2021 "The Late Neolithic Ceramics from Choirokoitia (Khirokitia) in Local and Regional Context", In A. Le Brun (yayımlayan), **Fouilles récentes à Khirokitia (Chypre): 1993-2009,** s. 277-291). Nicosia, Département des antiquités, Chypre.

CLARKE, J., I. A. TODD: 1993 "The field survey of Kalavasos Pamboules", **RDAC,** 1993, 11-28.

CLARKE, J., A. WASSE: 2020 "Time out of joint: A re-assessment of the Cypriot Aceramic Neolithic site of Kalavasos-Tenta and its regional implications", **Levant**, 51/1, 26-53.

CLARKE, J., WASSE, A., C. MCCARTNEY: 2007 "Chronology and Terminology", In **On the margins of Southwest Asia: Cyprus during the 6th to 4th millennia BC,** s. 9-28, Oxford, Oxbow Books.

CLEINTUAR, M. R., KNOX, G. J., P. J. EALEY: 1977 "The geology of Cyprus and its place in the East-Mediterranean framework", **Geologie en Mijnbouw**, 56/1, 66-82.

COLLINS, J. M., B. MOLYNEAUX: 2003 **Archaeological Survey**. California, Altamira Press.

COMBES, C.: 2006 **Darwin, dessine-moi les hommes**. Paris, Le Pommier.

CONNELLY, J. B., C. MCCARTNEY: 2004 "The Chalcolithic Occupation of Geronisos Island", **Reports of Department of Antiquities Cyprus, 2004**, 19-50.

CONTENSON, H. D.: 1977 "Le néolithique de Ras Shamra V d'après les campagnes 1972-1976 dans le sondage SH", Syria**. Archéologie, Art et histoire**, 54/1-2, 1-23.

CONTENSON, H. D.: 1982 "Les Phases Prehistoriques de Ras Shamra et de L'amuq", **Paleorient**, 8(1), 95-98.

CROFT, P.:1988 **A Study of some Faunal Remains from Neolithic and Chalcolithic Cyprus**. Cambridge, University of Cambridge, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

CROFT, P.:1989 "A reconsideration of fauna from the 1972 season", In L. E. Stager ve A. Walker (yayımlayanlar), **American Expedition to Idalion Cyprus 1973–1980,** s.. 259-274, Chicago, University of Chicago Press.

CROFT, P.:1991 "Man and Beast in Chalcolithic Cyprus", **BASOR**, 282/283, 63-67.

CROFT, P., G. THOMAS, G: 2003 "Buildings", In E. J. Peltenburg (yayımlayan), **Lemba Archaeological Project, Cyprus VolII.I The Colonisation and Settlement of Cyprus. Investigations at Kissonerga-Mylouthkia 1976-1996,** Vol. Studies in Mediterranean Archaeology Vol LXX:4, s. 117-132.

CROFT, P., CERÓN-CARRASCO, R., PELTENBURG, E. J., BAILON, S., CUCCHİ, T., MANO, L., COLEDGE, S., DECKERS, K., LORENTZ, K. O., J. "Neolithic Kisonerga-Myloudia, 2000-2006: the bioarchaeology", **Report of The Deparment of The Antiquities Cyprus, 2011-2012**, 189-217.

RİDOUT-SHARPE: 2017

CUCCHI, T., J. D. VIGNE: 2016 “Origin and diffusion of the house mouse in the Mediterranean**”, Human Evolution**, 21/2, 95-106.

ÇAKAN, Y. G: 2019 "Neolitik Dönem'de Yeni Bir Yapı Tipi: Tepecik-Çiftlik'te "Fırınlı Yapılar", **Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçur Armağanı**, P. Çaylı, I. Demirtaş, B. Eser (yayımlayanlar), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 659-672.

ÇAYLI, P.: 2017 “Gelenekte Devamlılık: Orta Kalkolitik Güvercinkayası ve Köşk Höyük”. S. Özkan, H. Hüryılmaz, ve A. Turker (yayımlayanlar), **From Samosata to Acemhöyük trailing the ancient civilizations: studies presented to honour of Aliye Öztan**, s. 23-39, İzmir, Ege Üniversitesi Basimevi.

ÇİLİNGİROĞLU, Ç: 2005 “The Concept of "Neolithic Package": Considering Its Meaning and Applicability”, **Documenta Praehistorica**, XXXII, 1-13.

ÇİLİNGİROĞLU, Ç., M. GODON: 2018 “Çanak Çömlek Çalışmaları: Tarihçe, Temel Kavramlar ve Yeni yaklaşımlar”, In Ç. Çilingiroğlu, S. Ünlüsoy, ve C. Çakırlar (yayımlayanlar), **Arkeolojide temel yöntemler**, s. 355-403, İstanbul, Ege Yayınları.

DAVIDSON, T. E.: 1977 **Regional Variation within the Halaf Tradition,** Edinburg, University of Edinburg, Yayınlanmamış doktora tezi,

DAVIS, S. J. M. :1984 "Khirokitia and It's Mammal Remains. A Neolithic Noah'd Ark". In **Fouilles Recentes A Khirokitia (Chypre) 1977-1981** s.147-162, Paris, Reserche sur les civilisations**,**

DAVIS, S. J. M. :1989 "Some more animal remains from the Aceramic Neolithic of Cyprus", **Proceedings of the Prehistoric Society**, 55, 569-579.

DAVIS, S. J. M. :2005 "Why domesticate food animals? some zoo-archaeological evidence from the Levant", **Journal of Archaeological Science**, 32/9, 1408-1416.

DELIPETROU, P., VOGİATZAKIS, I. N., Z. ZOMENI: 2008 "The impact of human activities on biodiversity and ecosystem services in Cyprus", **Conservation Biology**, 22/3, 695-705.

Department of Environment-Cyprus: 2010 "Convention on Biological Diversity", (Çevrimiçi) August 14, 2024, from https://www.cbd.int/doc/world/cy/cy-nr-04-en.pdf

DEPRAETERE, C., T. MOUTSİOU: 2021 "Potential location of early Neolithic sites in Crete and Cyprus: A GIS-based regional potamological approach", **17th International Conference on Environmental Science and Technology (CEST),** September 1-4, 2021, Athens, Greece,

DIKAIOS, P.: 1935 "Some Neolithic Sites in Cyprus" **Report of the Department of Antiquities, Cyprus,** 11-13.

DIKAIOS, P.: 1952 "Excavations at Sotira 1951", **University Museum Bulletin of The University of Pennsylvania**, XVII/1, 49-58.

DIKAIOS, P.: 1953 **Khirokitia Final Report on the Excavation of a Neolithic Settlement in Cyprus on Behalf of the Department of Antiquities, 1936-1946**, Cyprus, Oxford University Press.

DIKAIOS, P.: 1961 **Sotira,** University Museum Monograph 23, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

DIKAIOS, P.: 1962 "The Stone Age". **The Swedish Cyprus Expedition IV: IA**, In E. Gjerstad (yayımlayan), s. 63-72, Lund, Cambridge University Press.

DİKAİOS, P., J. R. STEWART: 1962 "The Stone Age and the Early Bronze Age in Cyprus" **Swedish Cyprus Expedition**, IV-Ia, s. 63-71, Lund.

DONNELLAN, L.: 2020 "Archaeological Networks and Social Interaction", In L. Donnellan (yayımlayan), **Archaeological Networks and Social Interaction,** s. 1-19, London, Routledge.

DUNNELL, R. C.: 1978 "Style and Function: A Fundamental Dichotomy", **American Antiquity**, 43, 192-202.

DUPUY, F.: 2016 **Anthropologie économique**, Paris, Armand Colin

DURING, B. S., KLINKENBERG, V., SOUTER, E., CROFT, P., M. GAMBLE: 2023 "The 2015–2017 excavations at the Chalcolithic site of Chlorakas-Palloures on Cyprus", **Mediterranean Archaeology and Archaeometry**, 23/1, 165-198.

DURU, R.: 1994 Kuruçay Höyük, results of the excavations 1978-1988: the Neolithic and early Chalcolithic periods. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

DURU, R.: 1998 "Were the Earliest Cultures at Hacılar Really Aceramic", Anatolia **and Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç,** s. 99-105, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

DURU, R.: 2008 **MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya bölgesi'nin altıbin yılı,** İstanbul, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü

DURUGÖNÜL, S.: 2001 "Dağlık kilikya ve Karpaz Bölgesi (Kuzey Kıbrıs) Antik Yerleşim Özellikleri", **Olba**, VI, 57-69.

ECK, D. L.: 1993 **Banaras: City of Light,** London, Penguin Books

EERKENS, J. W., BETTİNGER, R. L., P. J. RİCHERSON: 2014 "Cultural Transmission Theory and Hunter-Gatherer Archaeology". In V. Cummings, P. Jordan, ve M. Zvelebil (yayımlayanlar), **The Oxford Handbook of the Archaeology and Anthropology of Hunter-gatherers,** s. 1127-1142, Oxford, Oxford University Press.

EHRLICH, P. R., P. H. RAVEN: 1969 "Differentiation of populations", **Science**, 1228-1232.

EMBASSY OF THE REPUBLIC OF CYPRUS TO THE HAGUE-: 2022 Geography/Climate ((Çevrimiçi) October 23, 2022)

EMMERSON, R. M.: 1976 "Social Exchange Theory", Annual **Review of Sociology**, 2, 335-362.

ERDALKIRAN, M.: 2018 "The First Halaf Painted Fine Ware from The Tigris Valley in Turkey", A.Gómez-Bach, J. Becker, M. Molist (Yayımlayan), **Workshop on Late Neolithic Ceramics in Ancient Mesopotamia: pottery in context**, Barcelona, Monografies del MAC 1.

ERDOĞU, B.: 2014 "Türkiye Arkeolojisi'nde Yerleşim Sistemleri: Sorun ve Yöntemler". In Ö. Çevik ve B. Erdoğu (yayımlayanlar), **Yerleşim sistemleri ve mekân analizi,** İstanbul, Ege Yayınları, s. 5-18.

ERDOĞU, B., YÜCEL, N., E. GÜRÇAL: 2022 "Archaeological and dating evidence for the 8.2 ka BP climate event on the island of Gökçeada, Northeast Aegean", **Materiale şi Cercetări Arheologice**, 18, 27–33.

ERIKSSON, G., K. LIDÉN: 2021 Isotope analysis and mobility in Neolithic Sweden, **Archaeological Science International***, 35*(1), 49-60

ESİN, U.: 1993 "The Relief Decorations on the Prehistoric Pottery of Tülintepe in Eastern Anatolia", In M. Frangipane, H. Hauptman, M. Liverani, P. Matthiae, ve M. Mellink (yayımlayanlar), Between **the Rivers and over the Mountains**, s. 105-119, Roma, Università di Roma.

FAIRBAIRN, A., P. JACOBSSON, D. BAIRD, G. JACOBSEN, E. STROUD: 2020 "Settlement change on the western Konya Plain: Refining Neolithic and Chalcolithic chronologies at Canhasan, Turkey" **Antiquity***, 94*/374, 342–360.

FAZELİ NASHLİ, H.: 2013 **The Neolithisation of Iran,** Oxford, Oxbow Books

FELDBACHER, R.: 2020 "Cyprus –Political Impact on its Cultural Heritage", **International Journal of Social Science And Human Research**, 3/10, 235-245.

FERNÁNDEZ, E., PÉREZ-PÉREZ, A., GAMBA, C., PRATS, E., P. CUESTA: 2014 "Ancient DNA Analysis of 8000 B.C. Near Eastern Farmers Supports an Early Neolithic Pioneer Maritime Colonization of Mainland Europe through Cyprus and the Aegean Islands", **PLOS Genetics**, 10/6.

FERNÁNDEZ-GÖTZ, M., N. ROYMANS: 2019 **Conflict Archaeology: Materialities of Collective Violence from Prehistory to Late Antiquity**. Oxfordshire, Taylor ve Francis.

FITZPATRICK, M. S.: 2007 "Archaeology's contribution to island studies", **Island Studies Journal**, 2/1, 77-100.

FLOHR, P., FLEITMANN, D., MATTHEWS, R., MATTHEWS, W., S. BLACK: 2015 Evidence of resilience to past climate change in Southwest Asia: Early farming communities and the 9.2 and 8.2 ka events, **Quaternary Science Reviews***, 122,* 1-17.

FLOURENTZOS, P.: 2003 "Paralimni-Nissia: a unique Neolithic settlement in Cyprus. In Le Néolithique de Chypre", **Actes du Colloque International Nicosie 17–19 Mai 2001 Bulletin Correspondance Hellénique Supplément ,**43, s. 73-84, Paris, École française d'Athènes.

FLOURENTZOS, P., MCCARTNEY, C., CROFT, P., D. S. REESE: 2008 "The Neolithic Settlement of Paralimni", **Report of Department of Antiquities Cyprus, 2008**, Nicosia.

FRANGİPANE, M.: 2002 **Yakındoğu'da Devletin Doğuşu**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

FRANZ, I.: 2011 "West Mound Pottery, Trench 5-7, Çatalhöyük 2011" **Archive Report**, 79-90. catalhoyuk.com/downloads/Archive_Report_2011.pdf ((Çevrimiçi) 04/11/2023)

FREGEL, R., ORDÓÑEZ, A.C., SANTANA-CABRERA, J., CABRERA, V. M., J. VELASCO-VÁZQUEZ: 2019 "Mitogenomes illuminate the origin and migration patterns of the indigenous people of the Canary Islands", **Plos One**, 14/3.

FRENCH, D.: 1963 "Excavations at Can Hasan, Second Preliminary Report 1962", **Anatolian Studies**, XII, 29-42.

FRENCH, D.: 1966 "Excavations at Can Hasan. Sixth Preliminary Report", **Anatolian Studies**, XVII, 165-178.

FRENCH, D.: 1967 "Excavations at Can Hasan 1967; Seventh Preliminary Report", **Anatolian Studies**, XVIII, 45-53.

FRENCH, D.: 2005 **Can Hasan I: The Pottery,** Ankara, British Institute of Archaeology at Ankara.

FUKAİ S., HORIUCHI K., T. MATSUTANİ: 1974 **Telul eth-Thalathat. Vol. 3, The excavation of Tell V, the fourth season (1965),** Tokyo, Institute of Oriental Culture University of Tokyo.

FULLER, D. Q.: 2007 "Contrasting Patterns in Crop Domestication and Domestication Rates: Recent Archaeobotanical Insights from the Old World", **Annals of Botany,** 100(5), 903-924

GARCİA-MARTİNEZ DE LAGRAN I.: 2015 "Recent Data and Approaches on the Neolithization of the Iberian Peninsula", **European Journal of Archaeology**, 18/3, 429–453.

GARFINKEL, Y.; 1999 **Neolithic and Chalcolithic Pottery of the Southern Levant,** Jerusalem**,** The Hebrew University of Jerusalem.

GARFINKEL, Y.; 2003 **Dancing at the dawn of agriculture,** Texas**,** University of Texas Press

GARFINKEL, Y.; 2019 **Sha'ar Hagolan 5. Early Pyrotechnology: Ceramics and White Ware,** Jerusalem**,** The Hebrew University of Jerusalem

GARFINKEL, Y., BEN-SHLOMO, D., N. MAROM: 2012 "Sha'ar Hagolan: A Major Pottery Neolithic Settlement and Artistic Center in the Jordan Valley", **Eurasian Prehistory**, 8/1-2, 97-143.

GARSTANG, J.: 1908 "Excavations at Sakje-Geuzi, in North Syria: preliminary report for 1908", **University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology**, 1, 98-117.

GARSTANG, J.: 1935 "Jericho: City and Necropolis: Sixth Report", **University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology**, 22, 142-184.

GARSTANG, J.: 1953 **Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey; the Neilson Expedition in Cilicia**, Oxford, Clarendon Press.

GAUTIER, A.: 1990 **La domestication: et l'homme créa ses animaux,** Paris, Errance

GEORGIOU, A.: 2019 "Tracing the Foundation Horizon of Palaepaphos: New Research on the Early History of the Paphos Region". In C. Kearns ve S. W. Manning (yayımlayanlar), **New Directions in Cypriot Archaeology,** Cornell University Press, s. 190-218.

GESELOWITZ, M. N.: 1993 "Archaeology and the Social Study of Technological Innovation" **Science Technology Human Values**, 18, 231-246.

GIBAJA, J. F., MİNEO, M., JAVIER SANTOS, F., MORELL, B., CARUSO-FERME´, L., REMOLİNS, G., MASCLANS, A., N. MAZZUCCO: 2024 "The first Neolithic boats in the Mediterranean: The settlement of La Marmotta (Anguillara Sabazia, Lazio, Italy)", **PLOS ONE**, 19/3, 1-17.

GIBBS, K.T: 2008 "Pierced Clay Disks and Late Neolithic Textile Production. Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East", Ma Córdoba, J., Molist, M., Pérez, M., Rubio, I., Martínez, S. (Yayımlayan). **Actas del V Congreso Internacional de Arqueología del Oriente Próximo Antiguo**, Madrid: 89-96.

GIBBS, K. T.:2008a **Ceramics and the social dimensions of Neolithic communities in the Near East and Anatolia: Evidence**

from Çatalhöyük and the Amuq Valley, University of Liverpool, Liverpool, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

GIBSON, C., J. LAST: 2003 "An Early Chalcolithic Building on the West mound at Çatalhöyük", **Anatolian Archaeology**, 9, 12-13.

GİLLESPİE, R. G., D. A. CLAGUE: 2009 **Encyclopedia of Islands**, California, University of California Press.

GILLINGS, M., HACIGÜZELLER, P., G. R. LOCK, G. R.: 2020 **Archaeological Spatial Analysis: A Methodological Guide**, London, Routledge.

GIVEN, M., A. B. KNAPP: 2003 **The Sydney Cyprus Survey Project: Social Approaches to Regional Archaeological Survey,** (A. B. Knapp ve D. Coleman, (Yayımlayanlar), California, Institute of Archaeology, University of California.

GIVEN, M., KNAPP, A. B., MEYER, N., GREGORY, T. E., KASSIANIDOU, V., NOLLER, J., WELLS, "The Sydney Cyprus Survey Project: An Interdisciplinary Investigation of Long-term Change in the North Central Trodos, Cyprus", **Journal of Field Archaeology**, 26/1, 19-39.

L., URWIN, N., H. WRIGHT: 1999

GIVEN, M., KNAPP, A. B., NOLLER, J. S., SOLLARS, L., V. KASSIANIDOU: 2013 **Landscape and Interaction: The Trodos Archaeological and Environmental Survey Project, Cyprus (Vol. 1).** Oxford, The Council for British Research in the Levant and Oxbow Books.

GJERSTAD, E.: 1926 **Studies on Prehistoric Cyprus**, Uppsala Uppsala Universitets Arsskrift.

GJERSTAD, E.: 1934 "Cilician Studies. Revue Archéologique", 3, 155-203.

GOEL, T.: 1974 **Samosata Archaeological Excavations, Turkey 1967**. National Geographic Society.

GODON, M: 2008 **Les productions céramiques d'Anatolie centrale: Développements culturels et phénomènes d'expansion du Néolithique céramique entre 7000 et 5500 BC cal,** Université Paris X-Nanterre, Paris, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

GODON, M: 2010 "De l'empreinte à l'outil, de la trace à la fonction: Exemples d'outils de potier dans le Néolithique céramique centre-anatolien (7000-5500 BC cal.)", **Bulletin de la Société préhistorique française**, 107/4, 691-707.

GOLDMAN, H.: 1956 **Excavations at Gözlükule, Tarsus II. From the Neolithic through the Bronze Age**, Princeton, Princeton University Press.

GOODWIN, J. C.: 1978 **An Historical toponymy of Cyprus**, Nicosia, MAM.

GOPHER, A., BARKAI, R., A. ASAF: 2001 "Trends in Sickle Blades Production in the Neolithic of the Hula valley, Israel". In I. Caneva (yayımlayan), Beyond **tools: redefining the PPN lithic assemblages of the Levant: proceedings of the third workshop on PPN chipped lithic industries**, Department of Classical and Near Eastern Studies Ca'Foscari University of Venice, 1st - 4th November, 1998, Ex oriente, s. 411-425.

GRAHAM, N. R., GRUNER, D. S., LİM, J. Y., R. G. GİLLESPİE: 2017 "Island ecology and evolution: challenges in the Anthropocene", **Environmental Conservation**, 44/4, 323–335.

GUILAINE, J.: 2003a "Parekklisha-Shillourokambos: Périodisation Et Amenagements Domestiques", J. Guilaine, A. Le Brun (Yayımlayan) **Le Neolithique de Chypre, Bulletin de Correspondance Hellenique Supplement** 43, Athenes: Ecole Francais d'Athenes, 3-14

GUILAINE, J.: 2003b **De la vague à la tombe: la conquête néolithique de la Méditerranée, 8000-2000 avant J.-C**. Paris, Seuil.

GUILAINE, J.: 2011 "Shillourokambos: un établissement néolithique pré-céramique à Chypre". **Les fouilles du secteur 1** (J. Guilaine, F. Briois, ve J.-D. Vigne, (Yayımlayanlar), Paris, Errance

GUILAINE, J.: 2015 "The Neolithization of Mediterranean Europe: Mobility and Interactions from the Near East to the Iberian Peninsula". In C. Fowler, J. Harding, ve D. Hofmann (yayımlayanlar)**, The Oxford Handbook of Neolithic Europe**, s. 81-98, Oxford, Oxford University Press.

GUILAINE, J.: 2016 "Neolithic Houses: Mediterranean Examples" **OpenEdition Journals**. (Çevrimiçi) Ocak 30, 2024.

GUILAINE, J., F. BRIOIS: 2001 "Parekklisha Shillourokambos: An Early Neolithic Site in Cyprus", In. **The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation**, S. Swiny (yayımlayan). 37-54, American Schools of Oriental Research.

GÜNDEM C. Y.:2019 "Archaeozoological study of a unique Late Neolithic pit from Tepecik- Çiftlik, central Turkey", **Anthropozoologica***, 54*/11, 97-110.

GÜRDİL, V: 2006 **Güneydoğu Anadolu'da Halaf Kültürü'ne kadar Boya Bezemeli Çanak Çömleğin Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

HACAR, A., S. H. EGECİ: 2019 "Niğde İli Dağlık Alan Arkeolojik Yüzey Araştırması: 2018 Yılı", **Araştırma Sonuçları Toplantısı,** 2019/1, 1-20.

HADJICHAMBIS, A., DELLA, A., PARASKEVA HADJICHAMBIS, D., GEORGHİOU, K., P. DİMOPOULO: 2004 "Flora of the sand dune ecosystems of Cyprus", In **Proceedings of the 10th MEDECOS Conference**, s. 1-7, Greece, Millpress.

HADJIKOUMIS, A., CROFT, P., SİMMONS, A., GUILAINE, J., PELTENBURG, E., TODD, I., LE BRUN, A., J. D. VIGNE: 2017 "A first glimpse into butchery practices in Pre-Pottery Neolithic Cyprus: Evidence on sheep and goat remains from six sites", In **Nouvelles données sur les débuts du Néolithique à Chypre**, s. 199-213, Paris, Société préhistorique française.

HADJISTERKOTIS, E.: 1993 **The Cyprus mouflon, Ovis gmelini ophion, management, conservation and evolution**, Mc Gill University Yayınlanmamış Doktora Tezi.

HAJEK, F.: 2023 **Coastal Landscape and Maritime Context of Neolithic Settlement of Paralimni-Nissia, Cyprus**, Lefkoşa, University of Cyprus, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

HAKYEMEZ, H. Y. :2014 "Kuzey Kıbrıs'ın temel jeolojik özellikleri", Bulletin **of the Turkish Association of Petroleum Geologists**, 26/2, 7-46.

HAND, R.: 2003 "Supplementary notes to the flora of Cyprus III". **Willdenowia**, 5, 305-325.

HANSON, I., ŞEVKETOĞLU, M., YAKUPOĞLULARI, P., YURTDAŞ, E., P. ÖZEN: 2023 "Protecting The Maritime Heritage of The North Cyprus Coastline". In **Hayat: A Life Dedicated to Archaeology: Studies in Mediterranean Archaeology in Memory of Hayat Erkanal**, s. 181-194, Ankara, Ankara Üniversitesi Geliştirme Vakfı Yayınları.

HARRIS, D. R.: 2002 "Development of the Agro-Pastoral Economy in the Fertile Crescent during the Pre- Pottery Neolithic Period", In R. T. J. Cappers ve S. Bottema

(yayımlayanlar), **The Dawn of Farming in the Near East**, s. 67-83, Ex oriente.

HARRISON, S., TSIOLAKIS, E., STONE, B. D., LORD, A., MCGEEHIN, J. P., MAHAN, S. A., P. CHIRICO: 2014 **Late Pleistocene and Holocene uplift history of Cyprus: implications for active tectonics along the southern margin of the Anatolian microplate**. London, Geological Society of London.

HARROWER, M. J.: 2013 "Methods, Concepts and Challenges in Archaeological Site Detection and Modeling". In D. C. Comer ve M. J. Harrower (yayımlayanlar), **Mapping Archaeological Landscapes from Space**, s. 213-218, New York, Springer.

HASSAN, F.: 1985 "Radiocarbon Chronology of the Neolithic and Predynastic sites in Upper Egypt and the Delta", **The African Archaeological Review**, 3, 95-116.

HELBAEK, H.: 1972 "Samarran Irrigation Agriculture at Choga Mami in Iraq". **Iraq**, 34(1), 35-48.

HELD, S. O.:1983 "Contributions to the Early Prehistoric Archaeology of Cyprus" Environmental **and Chronological**

Background Studies, Nicosia, Cyprus American Archaeological Research Institute.

HELD, S. O.:1992a "Colonization and Extinction on Early Prehistoric Cyprus", In P. Aström (yayımlayan), **Acta Cypria: Acts of an International Congress on Cypriote Archaeology and Literature**, s. 104-163, Paul Astrom's Förlag.

HELD, S. O.:1992b "Pleistocene Fauna and Holocene Humans: A Gazetteer of Paleontological and Early Archaeological Sites on Cyprus", **Studies in Mediterranean Archaeology** 95. Paul Astroms Förlag.

HELMER, D., L. GOURICHON: 2008 "Premières données sur les modalités de subsistance à Tell Aswad (Syrie, PPNB Moyen et Récent, Néolithique céramique ancien) - fouilles 2001-2005", **Archaeology of the Near East VIII**, 49, 119-151.

HENDRICKX, S., P. VERMEERSCH: 2000 "Prehistory: From the Paleolithic to the Badarian culture", In I. Shaw (yayımlayan), **The Oxford History of Ancient Egypt**, Oxford, Oxford University Press.

HER, C., REZAEİ, H. R., HUGHES, S., NADERİ, S., DUFFRAİSSE, M., MASHKOUR, M., NAGHASH, H. R., BĂLĂȘESCU, A., LUİKART, G., JORDAN, S., ÖZÜT, D., KENCE, A., BRUFORD, M. W., TRESSET, A., VİGNE, J. D., TABERLET, P., HÄNNİ, C., F. POMPANON: 2022 "Broad maternal geographic origin of domestic sheep in Anatolia and the Zagros", **Animal Genetics**, 53(4), 452–459.

HERACLIDES, A., ARISTODEMOU, A., GEORGIOU, A. N., ANTONIOU, M., ILGNER, E., R. L. DAVRANOGLOU: 2024 Palaeogenomic insights into the origins of early settlers on the island of Cyprus, **Scientific Reports***, 14*/1, 9632

HIGL, U.: 2019 "Fauna of Cyprus – an overview", **Seminar contribution to the module "Terrestrial Ecosystems**, Stuttgart, Institute of Botany, University of Hohenheim.

HODDER, I.: 1985 "Postprocessual Archaeology", In M. B. Schiffer (yayımlayan), **Advances in Archaeological Method and Theory**, s. 1-26, London, Academic Press.

HODDER, I.: 1987 "Contextual archaeology: an interpreration of (Çatal Hüyük and a discussion of the origins of agriculture", **Bulletin of the Institute of Archaeology**, 24, 43-56.

HODDER, I.: 1990 **The domestication of Europe: structure and contingency in neolithic societies**, London, Wiley.

HODDER, I.: 2006 **Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

HODDER, I.: 2007 "Çatalhöyük: Yeni Çalışmalar", In M. Özdoğan ve N. Başgelen (yayımlayanlar), **Türkiye'de Neolitik Dönem**, s. 313-330, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

HODDER, I.: 2012 **Entangled: An Archaeology of the Relationships Between Humans and Things**, London, Wiley.

HOREJS, B., MİLİC, B., OSTMANN, F., THANHEİSER, U., WENİNGER, B., A. GALİK: 2015 "The Aegean in the Early 7th Millennium BC: Maritime networks and colonization", **Journal of World Prehistory**, 23/4, 289-330.

HORSBURGH, K. A., M. D. MCCOY: 2017 "Dispersal, Isolation, and Interaction in the Islands of Polynesia: A Critical Review of Archaeological and Genetic Evidence", **Diversity**, 9(3).

HORWİTZ, L. K., TCHERNOV, E., H. HONGO: 2004 "The domestic status of the early Neolithic fauna of Cyprus: a view from the mainland", In E. J. Peltenburg ve A. Wasse (yayımlayanlar), **Neolithic Revolution: New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus**, s.35-48), Oxford, Oxbow Books.

IOANNIDIS, A., BLANCO-PORTİLLO, J., MENDOZA, K. S. HAGELBERG E., "Paths and timings of the peopling of Polynesia inferred from genomic networks", **Nature**, 597/7877, 522-526.

BARBERENA-JONAS, C., HİLL, A. V.S., RODRÍGUEZ-RODRÍGUEZ, J. E., FOX, K., ROBSON, K., HAOA-CARDİNALİ, S., QUİNTO-CORTÉS, C. D., J. F. MİQUEL-POBLETE: 2021

ITAHASHİ, Y., M. YONEDA :2022 "Radiocarbon dating at Tell el-Kerkh", A. Tsuneki, N. Hironaga, & S. Jammo (yayımlayanlar.), **The Neolithic Cemetery at Tell el-Kerkh**, Archaeopress, 317-319.

İLKSEVEN, S: 2021 **Kıbrıs Fiziki Coğrafya**, Lefkoşa, K. T. Eğitim Vakfı.

İNANÇOĞLU, S., ÖZDEN, Ö., C. KARA: 2020 "Green Corridors in Urban Landscapes, Case Study Nicosia Pedieos River**", European Journal of Sustainable Development**, 9/1, 1-8.

JARVI, F. D.: 2015 **Picrolite and the Cypriot Neolithic: An Experimental Study**, Las Vegas, University of Nevada, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

JASINK, A. M., L. BOMBARDİERİ: 2010 "Researches in Cypriote History and Archaeology", **Proceedings of the Meeting Held in Florence**, April 29-30th 2009. Florence, Firenze University Press.

JOHNSON, M.: 2010 **Archaeological Theory: An Introduction**, London,Wiley.

JOHNSTONE, P.: 1980 **The Sea-Craft of Prehistory**, Cambridge, Harvard University Press.

JORİS, P., VON DEN DRİESCH, A., D. HELMER: 2005 "The upper Euphrates-Tigris basin: cradle of agro-pastoralism", In J.-D. Vigne, D. Helmer, ve J. Peters (yayımlayanlar), The **First Steps of Animal Domestication: New Archaeozoological Approaches**, s. 96-124, Oxford, Oxbow.

KABA, H.: 2015 "A Cypro-Classical Aphrodite and Eros Figurine from Soloi (Cyprus)" **Anatolia**, 41, 77-108.

KACZANOWSKA, M., KOZŁOWSKİ, J. K., J. KAMİŃSKA-SZYMCRAK: 2014 **Contributions to the Archaeology of Early Cyprus**, Krakow, Polish Academy of Arts and Sciences.

KALKAN, E.: 2015 **Uruk Yayılım Kuramları: Tarihteki en Eski Koloniciler Barışçılar mı Savaşçılar mı? Kuramsal bir Değerlendirme**, İstanbul, Ege Yayınları.

KAPLAN, J.: 1969 "Ein El-Jarba: Chalcolithic Remains in the Plain of Esdraelon", **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, 194, 2-39.

KARAGEORGHIS, V.: 1982 **Cyprus: from the Stone Age to the Romans**, London, ThamesveHudson.

KARALİ, L.: 2002 "The Animals of Prehistoric Cyprus", In W. H. Waldren ve J. A. Ensenyat (yayımlayanlar), **World Islands in Prehistory: International Insular Investigations: V Deia International Conference of Prehistory**, s. 465-471, Archaeopress.

KARUL, N.: 2017 **Aktopraklık: tasarlanmış prehistorik bir köy**, İstanbul, Ege Yayınları.

KASSAPİS, H., CLERİDES, N., E. HADJİSTERKOTİS: 2005 "A new fallow deer fossil site in Cyprus: Preliminary results", In **Proceedings of the XXVth International Congress of the International Union of Game Biologists – IUGB and the IXth International Symposium Perdix**, s. 22-49, Institute of Natural History and Environmental Research

KATZEV, S. W., H. W. SWINY: 2022 **The Kyrenia Ship Final Excavation Report, Volume I: History of the Excavation, Amphoras, Pottery and Coins as Evidence for Dating**, Oxford, Oxbow Books.

KAYACAN, N.: 2019 "Tatlısu-Çiftlikdüzü/Akanthou-Arkosykos Cypro-PPNB Orak Bıçakları**", SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 47, 251-264.

KAYCI, O. H.: 2019 **Neolitik Dönem'de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerde İlişkiler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KEARNS, C.: 2022 **The Rural Landscapes of Archaic Cyprus: An Archaeology of Environmental and Social Change**, Cambridge, Cambridge University Press.

KENYON, K., T. A.HOLLAND: 1982 **Excavations at Jericho IV**, Jerusalem, British School of Archaeology in Jerusalem.

KESWANI, P.: 2004 **Mortuary Ritual and Society in Bronze Age Cyprus**, Equinox Pub

KIESSEL, M.: 2023 "A new Archaic Sanctuary in Cyprus? On Sculptural Finds from Aphendrika in the Karpas Peninsula". In L.

Summerer, M. Kiessel, ve H. Kaba (yayımlayanlar), New **Approaches Toward Recording, Preserving and Studying Cultural Heritage in Divided Cyprus: Problems ve Opportunities**, s. 271-300, Nicosia, ARUCAD Press.

KINTIGH, K. W., ALTSCHUL, J. H., BEAUDRY, M. C., DRENNAN, R. D., KİNZİG, A. P., KOHLER, T. A., M. A. ZEDER: 2014 "Grand Challenges for Archaeology", **American Antiquity**, 79/1, 5-24.

KINZL, K.H., F. SCHACHERMEYR: 1977 "Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory", **Studies Presented to Fritz Schachermeyr on the Occasion of His 80**, Birthday, Berlin, De Gruyter.

KIRCH, P. V.: 2017 **On the Road of the Winds: An Archaeological History of the Pacific Islands Before European Contact**, California, University of California Press.

KIRIATZI, E., C. KNAPPETT: 2016 **Human Mobility and Technological Transfer in the Prehistoric Mediterranean**, Cambridge, Cambridge University Press.

KIRKBRIDE, D.: 1958 **Notes on a survey of Pre-Roman archaeological sites near Jerash**, London, Institute of Archaeology.

KIRKBRIDE, D.: 1972 "Umm Dabaghiyah 1971: A Preliminary Report. An Early Ceramic Farming Settlement in Marginal North Central Jazira, Iraq", **Iraq**, 34, 3–15

KLINKENBERG, V.: 2022 "Building biographies of the Cypriot Chalcolithic", **Levant**, 54/3, 295-308.

KLINKENBERG, V., B. S. DURİNG: 2022 "Inequality before the bronze age: The case of Chalcolithic Cyprus", **Oxford Journal of Archaeology**, 42/1, 1-16.

KNAPP, A. B.: 2013 **The Archaeology of Cyprus: From Earliest Prehistory through the Bronze Age**, New York, Cambridge University Press.

KNAPP, A. B.: 2015 "Prehistoric Cyprus: A Crossroads of Interaction?", In. **Multiple Mediterranean Realities: Current Approaches to Spaces, Resources, and Connectivities**, A. Lichtenberger, C. v. Rüden (yayımlayan), Leiden, Brill, 15-30.

KNAPP, A. B., E. BLAKE: 2005 "Prehistory in the Mediterranean: The Connecting and Corrupting Sea". In E. Blake ve A. B. Knapp (yayımlayanlar), **The Archaeology of Mediterranean Prehistory**, s. 1-23, Blackwell Publishing.

KNAPP, A. B., L. MESKELL: 1997 "Bodies of Evidence on Prehistoric Cyprus", **Cambridge Archaeological Journal**, 7/2, 183–204.

KNAPP, A. B., HELD, S. O., S. W. MANNING: 1994 "The Prehistory of Cyprus: problems and Prospects", **Journal of World Prehistory**, 8, 377-453.

KNAPPET, C.: 2013 "Introduction: why networks?", In C. Knappett (yayımlayan), **Network Analysis in Archaeology: New Approaches to Regional Interaction**, s. 3-16, Oxford, OUP.

KNAPPETT, C., E. KIRIATZI: 2017 "Technological mobilities: Perspectives from the eastern Mediterranean- An introduction", In E. Kiriatzi ve C. Knappett (yayımlayanlar), **Human Mobility and Technological Transfer in the Prehistoric Mediterranean**, s. 1-17, Cambridge, Cambridge University Press.

KOSSO, P., C. KOSSO: 1995 "Central Place Theory and the Reciprocity between Theory and Evidence", Philosophy **of Science**, 62/4, 581-598.

KOWALEWSKİ, S. A.:2008 "Regional Settlement Pattern Studies", **Journal of Archaeological Research**, 16, 225-285

KUIJT, I., N. GORING-MORRİS: 2002 "Foraging, farming, and social complexity in the Pre-Pottery Neolithic of the southern Levant: a review and synthesis", **Journal of World Prehistory**, 16, 361-440.

KILINC, G. M., KOPTEKİN, D., ATAKUMAN, Ç., SÜMER, A. P., DÖNERTAŞ, H. M., YAKA, R., BİLGİN, C. C., BÜYÜKKARAKAYA, A. M., BAİRD, D., ALTINIŞIK, E., FLEGONTOV, P., GÖTHERSTRÖM, A., TOGAN, İ., M. SOMEL: 2017 "Archaeogenomic analysis of the first steps of Neolithization in Anatolia and the Aegean", **Proceedings of Royal Society B**, 284/1867.

LANG, R. H.: 1878 **Cyprus: Its History, Its Present Resources, And Future Prospects**, London, Macmillian and Co.

LAWRENCE, S. E., A. M. WALKER: 1989 **The American Expedition to Idalion, Cyprus 1973-1980**, Chicago, Oriental Institute Communications.

LEARY, J., T. KADOR: 2016 **Mobility and movement in the Neolithic: Themes, perspectives, and new directions**, Oxford, Oxbow Books

LE BRUN, A.: 1981 "Une site néolithique précéramique en Chypre: Cap Andreas – Kastros", In **Recherche sur les grandes civilisations / Mémoire**, 5, Paris.

LE BRUN, A.: 1989a **Fouilles récentes à Khirokitia (Chypre 1983–1986),** Paris, Editions Recherche sur les Civilisations.

LE BRUN, A.: 1989b "Le traitement des morts et les representations des vivants a Khirokitia", In E. J. Peltenburg (yayımlayan), Early **Society in Cyprus,** s. 71-81, Edinburgh, Edinburgh University Press.

LE BRUN, A.: 1994 **Fouilles Recentes a Khirokitia (Chypre) 1988–1991**, Paris, Editions Recherche sur les Civilisations.

LE BRUN, A.: 1997 **Khirokitia: A Neolithic Site**, Nicosia, Bank of Cyprus Cultural Foundation.

LE BRUN, A.: 2001 "At the other end of the sequence: The Cypriot Aceramic Neolithic as seen from Khirokitia", In S. Swiny (yayımlayan), **The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation**, s. 109-118, Boston, American Schools of Oriental Research.

LE BRUN, A., P. DUCOS: 1981 **Un site néolithique précéramique en Chypre: Cap Andreas-Kastros**, Paris, Association pour la diffusion de la pensée française.

LE BRUN, A., CLUZAN, S., DAVİS, S. J.M., HANSEN, J., J. RENAULT-MİSKOVSKY: 1987 "Le neolithique preceramique de Chipre", **L'Anthropologie, 91**, 283-316.

LE BRUN, O. D., HOURANİ, F., A. LE BRUN: 2017 "Khirokitia (Chypre, VIIe-VIe millénaires av. J.-C.)", La **séquence stratigraphique dans son contexte. In Nouvelles données sur les débuts du Néolithique à Chypre**, s. 217-228, Paris, Société préhistorique française.

LE MORT, F.: 2011 "Mortuary Practices in The Island of Cyprus During The Pre-Pottery Neolithic Period", **TÜBA-AR**, 14, 271-282.

LEGGE, A. J.: 1982 "The Vertebrate Fauna". In E. J. Peltenburg (yayımlayan), **Vrysi: A Subterranian Settlement in Cyprus. Excavations at Prehistoric Ayios Epiktitos-Vrysi 1969-1973,** s. 76-90, Warminster, Aris and Philips.

LEHAVY, Y. M., J. H. SCHWARTZ: 1974 "Excavations at Neolithic Dhali-Agridhi", **Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies**, 18, 94-118.

LEHAVY, Y. M.: 1974 "Excavations at neolithic Dhali-Agridhi, Part 1: Excavation Report". In L. E. Stager, A. Walker, ve G. E. Wright (yayımlayanlar), **American Expedition to Idalion, Cyprus First Preliminary Report: Seasons of 1971 and 1972**, s. 95-102, Cambridge, American Schools of Oriental Research.

LEHAVY, Y. M.: 1989 "Excavations at Dhali-Agridhi: 1972, 1974, 1976", In L. E. Stager ve A. Walker (yayımlayanlar), **American Expedition to Idalion, Cyprus 1973-1980**, s. 203-232, Chicago Oriental Institute.

LEPPARD, T. P.: 2014 "Mobility and migration in the Early Neolithic of the Mediterranean: questions of motivation and mechanism", **World Archaeology**, 46/4, 484-50.

LEPPARD, T. P.: 2022 "Process and Dynamics of Mediterranean Neolithization (7000–5500 bc", **Journal of Archaeological Research**, 30/2, 231-283.

LEPPARD, T. P., J. F. CHERRY: 2023 "Connectivity and demography in the insular and coastal Mediterranean: Perspectives from paleogenomics and radiocarbon probability distributions", In S. M. Fitzpatrick ve J. Erlandson (yayımlayanlar), **The Oxford Handbook of Island and Coastal Archaeology**, Oxford, Oxford University Press.

LEPPARD, T. P., C. RUNNELS: 2017 "Maritime hominin dispersals in the Pleistocene: Advancing the debate", **Antiquity**, 91/356, 510-519.

LEPPARD, T. P., COCHRANE, E. E., GAFFNEY, D., HOFMAN, C. L., LAFFOON, J. E., "Global Patterns in Island Colonization during the Holocene", **Journal of World Prehistory**, 35, 163–232

BUNBURY, M. E., C. BROODBANK: 2022

LEVY, T. E.: 1995 **The Archaeology of Society in the Holy land**, London, Leicester University Press.

LİPO, C., M. MADSEN: 2001 "Neutrality, "Style" and Drift: Building Methods for Studying Cultural Transmission in the Archaeological Record", In T. D. Hurt ve G. F. M. Rakita (yayımlayanlar), **Style and Function: Conceptual Issues in Evolutionary Archaeology**, s. 91-118, Bergin ve Garvey.

LLOYD, S., SAFAR, F., R. J. BRAİDWOOD: 1945 "Tell Hassuna Excavations by the Iraq Government Directorate General of Antiquities in 1943 and 1944", **Journal of Near Eastern Studies**, 4/4, 255-289.

LOCK, G., B. MOLYNEAUX: 2007 **Confronting Scale in Archaeology: Issues of Theory and Practice**, London, Springer.

LORENTZ, K. O.: 2016 "Challenges for funerary taphonomy viewed through prehistoric Cyprus**", Journal of Archaeological Science: Reports**, 10, 757-768.

LOVELL, J. L.: 2001 **The late Neolithic and Chalcolithic periods in the southern Levant: new data from the site of Teleilat Ghassul, Jordan**, London, Archaeopress.

LUBBOCK, J.: 1865 **Pre-historic Times**, London, Williams and Norgate.

LUCAS, L., D. Q. FULLER: 2020 "Against the Grain: Long-Term Patterns in Agricultural Production in Prehistoric Cyprus", **Journal of World Prehistory**, 33/3, 233–266.

LUCAS, L., COLLEDGE, S., A. SİMMONS: 2012 "Crop introduction and accelerated island evolution: archaeobotanical evidence from 'Ais Yiorkis and Pre-Pottery Neolithic Cyprus", In **Vegetation History and Archaeobotany**, 21, 117-129.

MACARTHUR, R. H., E. O. WILSON: 2001 **The Theory of Island Biogeography**, New Jersey, Princeton University Press.

MACARTHUR, R. H., E. O. WILSON: 2016 **The Theory of Island Biogeography**, Princeton, Princeton University Press.

MAGUIRE, B., J. CHICK: 2016a "Coastal geomorphology and sea level change in the Mediterranean: A comprehensive review", **Journal of Coastal Research**, 79, 72-81.

MAGUIRE, B., J. CHICK: 2016b **"Approaching Cyprus": Proceedings of the Post-Graduate Conference of Cypriot Archaeology (PoCA),** Cambridge, Cambridge Scholars Publishing.

MALLOWAN M.E.L., J. CRUİKSHANK ROSE:1935 **Prehistoric Assyria. The Excavations at Tell Arpachiyah 1933**, London, Oxford University Press.

MANEN, C.: 2017 "Manufacturing and use of the stone vessels from PPN Shillourokambos in the context of Cypriot and Near Eastern PPN stone vessel production", In **Nouvelles données sur les débuts du Néolithique à Chypre**, s. 167-182, Paris, Société préhistorique française.

MANNING, S. W., MCCARTNEY, C., KROMER, B., S. T. STEWART: 2010 "The earlier Neolithic in Cyprus: recognition and dating of a Pre-Pottery Neolithic A occupation", **Antiquity**, 84/325, 693-706.

MANTZOURANI, E.: 2003 "Kantou-Kouphovounos: a Late Neolithic site in the Limassol District", In J. Guilaine ve A. Le Brun (yayımlayanlar), **Le Néolithique de Chypre. Acts du Colloque International (Vol. Bulletin de Correspondance Hellénique Supplément,** 43, s. 85-98, Athens, École Française D' Athènes.

MARRO, C., BAKHSHALİYEV, V. BERTHON R., J. THOMALSKY: 2019 "New light on the Late Prehistory of the South Caucasus: Data from the recent excavation campaigns at Kültepe I in Nakhchivan, Azerbaijan (2012-2018)", **Paléorient**, 45/1, 81-113.

MAZZUCCO, N., IBÁÑEZ, J. J., CAPUZZO, G., GASSIN, B., MINEO, M., J. F. GIBAJA: 2020 Migration, adaptation, innovation: The spread of Neolithic, Plos One, 15/4,

MCCARTNEY, C.: 2004 "Cypriot Neolithic chipped stone industries and the progress of regionalization", E. J. Peltenburg and A. Wasse (Yayımlayan), **Neolithic Revolution: New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus**, Oxford, Oxbow Books, 103-23.

MCCARTNEY, C.: 2007 "Lithics". In J. Clarke, A. Wasse ve C. McCartney (yayımlayanlar), **On the margins of Southwest Asia: Cyprus during the 6th to 4th millennia BC**, s.72-90, Oxford, Oxbow Books.

MCCARTNEY, C.: 2010 "Outside the Corridor? The Neolithisation of Cyprus", In D. Bolger ve L. Maguire (yayımlayanlar), **The Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East**, Vol. 2, s. 186-196, Oxford, BANEA Publication Series.

MCCARTNEY, C., E. J. PELTENBURG: 2000 "The colonization of Cyprus: Questions of origins and isolation", **Neo-lithics**, 1, 8-11.

MCHUGH, C. M. G., GURUNG, D., GIOSAN, L., RYAN, W. B. F., MART, Y., SANCAR, U., BURCKLE, L., M. N. ÇAĞATAY: 2008 "The last reconnection of the Marmara Sea (Turkey) to the World Ocean: A paleoceanographic and paleoclimatic perspective", **Marine Geology**, 255, 64-82.

MELAART, J.: 1962 "Excavations at Çatal Hüyük. First Preliminary Report 1961", **Anatolian Studies** 12, 41-65.

MELAART, J.: 1965 "Çatalhöyük West", **Anatolian Studies**, XV, 135-156.

MELLAART, J.: 1967 **Çatal Hüyük: a Neolithic Town in Anatolia**, London, Thames ve Hudson.

MELLAART, J.: 1970a **Excavation at Hacılar I**, Edinburg, Edinburg University Press.

MELLAART, J.: 1970b **Excavations at Hacılar 1 and 2**, Edinburgh, Edinburgh University Press.

MELLAART, J.: 1975 **The Neolithic of the Near East**, New York, Scribner.

MELLAART, J.: 1990 **Excavations at Hacılar 1**, Edinburgh, British Institute of Archaeology at Ankara.

MELLINK, M. J.: 1956 "Neolithic and Chalcolithic Pottery"**,** In H. Goldman, **Excavations at Gözlükule – Tarsus, From the Neolithic through the Bronze Age I,** s. 63-91, Princeton, Princeton University Press.

MEMMI, A.: 1991 **The colonizer and the colonized**, Boston, Beacon Press.

MENELAOU, I.: 2021 **The Rhetoric of the Cyprus Problem**, Budapest, Trivent Publishing.

MENOZZİ, O., DİVALERİO, E., AGOSTİNİ, S., ANTONELLO, S., TORNESE, M., GİOBBE, M., MANCİNİ, M. C., Dİ "Moni Valley (Cyprus): Survey, Archaeometry and Landscape Archaeology, Seasons 2011 2013", In **Archaeologia Cypria** Vol. VII s. 95-133, Lefkosia, Association of Cypriot Archaeologists.

NİNO, S. T., A. CİNALLİ: 2018

MICHAEL, M.: 2022 **To Fish or Not To Fish? The case study of fishing activity in Cyprus**, Southampton, Southampton Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

MICHAEL, M.: 2023 "Fishing activity in Cyprus through time: An archaeologically neglected aspect in Cypriot society" **Journal of Archaeological Science: Reports**, 49, 1-10.

MICHAEL, M., L. BLUE, L: 2019 "Dreamer's Bay, Akrotiri- ongoing Project" **Honor Frost Foundation**. (Çevrimiçi) August 12, 2024, from https://honorfrostfoundation.org/2019/07/04/akrotiri-cyprus/

MIKSA, E. J., J. M. HEİDKE: 1995 "Drawing a line in the sands: models for ceramic temper provenance" In J. M. Heidke ve M. T. Stark (yayımlayanlar), **The Roosevelt Community Development Study, Vol. 2: Ceramic Chronology, Technology, and Economics**, Tucson, Center for Desert Archaeology, s. 133-204.

MIYAKE, Y.: 1996 **Doğu Anadolu'daki Koyu Yüzlü Açkılı Çanak Çömlek**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi.

MORTENSEN P.: 1970 **Tell Shimshara The Hassuna Period**, Kopenhagen, Munks- gaard.

MOUTSIOU, T.: 2018 "The Obsidian Evidence for Trans-Maritime Interactions in the Eastern Mediterranean: The View from Aceramic Neolithic Cyprus", **Journal of Mediterranean Archaeology** 31/2, 229-248.

MOUTSIOU, T.: 2019 "A Compositional Study (pXRF) of Early Holocene Obsidian Assemblages from Cyprus, Eastern Mediterranean", **Open Archaeology**, 5, 155-166.

MOUTSIOU, T., A. AGAPıOU: 2019 "Least Cost Pathway Analysis of obsidian circulation in Early Holocene–Early Middle Holocene Cyprus**",** **Journal of Archaeological Science: Reports**, 26, 1-11.

MOUTSIOU, T., IOANNIDES, D., CHARALAMBOUS, A., SCHÖDER, S., WEBB, S. M., THOURY, M., KASSIANIDOU, V., ZOMENI, Z., C. REEPMEYER: 2022 "X-ray Fluorescence Spectroscopy of Picrolite Raw Material on Cyprus", **Heritage**, 5, 664-676.

MYRES, J. L.: 2018 **Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities From Cyprus**, New York, LLC.

NIEUWENHUYSE, O.: 2007 **Plain and Painted Pottery: The Rise of Late Neolithic Ceramic Styles on the Syrian and Northern Mesopotamian Plains**, Belgium, Brepols Publishers.

NIEUWENHUYSE, O.: 2018 "The Excavations at Tell Sabi Abyad", In O. Nieuwenhuyse (yayımlayan), **Relentlessly Plain: Seventh Millennium Ceramics at Tell Sabi Abyad, Syria**, s. 16-30, Oxford, Oxbow Books.

NIEUWENHUYSE, O., BRÜNING, M. L., AKKERMANS, P. M. M. G., H. O. HUIGENS: 2014 **Excavations at Late Neolithic Tell Sabi Abyad, Syria: The 1994-1999 Field Seasons**, Brisstol, ISD.

NIEUWENHUYSE, O. P., AKKERMANS, P. M. M. G., VAN DER PLICHT, J., RUSSELL, A., A. KANEDA: 2016 "The 8.2 Event in Upper Mesopotamia: Climate and Cultural Change", **Climate and cultural change in prehistoric Europe and the Near East**, 67–88.

NIEUWENHUYSE, O. P., ROFFET-SALQUE, M., EVERSHED, R. P., AKKERMANS, P. M. M. G., A. RUSSELL: 2015 "Tracing pottery use and the emergence of secondary product exploitation through lipid residue analysis at Late Neolithic Tell Sabi Abyad (Syria)", **Journal of Archaeological Science**, 64, 54-66.

NILHAMN, B., JACOBS, L., VAN AS, A., O. P. NİEUWENHUYSE: 2018 "Raw materials for early ceramic production at Tell Sabi Abyad" In O. Nieuwenhuyse (yayımlayan), **Relentlessly Plain: Seventh Millennium Ceramics at Tell Sabi Abyad, Syria**, Oxford, Oxbow Books.

NISHIAKI, Y., M. MIÈRE: 2005 "The oldest pottery Neolithic of Upper Mesopotamia: New evidence from Tell Seker al-Aheimar, The Khabur, Northeast Syria", **Paléorient** 31, 55-68

NOLLER, J. S., W. C. MAHANEY: 2005 "Geomorphology of Cyprus: A Comprehensive Overview. Geological Society of America Special Paper", **Geomorphology of Cyprus-Final Technical Report**, Lefkosia, Ministry of Agriculture, Rural Development and Environment Cyprus.

NOVAK, M., ÖZYAR, A., D'AGATA, A. L., "Cilician Chronology Group: A Comparative Stratigraphy of Cilicia Results of the first three Cilician

GATES, M. H., GİRGİNER, Ö. O., JEAN, E., KOZAL, E., LEHMANN, G., ŞAHİN, F., UNLU, E., ESLİCK, C., T. ÖZAYDIN: 2017 Chronology Workshops", **Altorientalische Forschungen**, 44/2, 150-186.

NIR, Y.: 1993 **The Coasts of Cyprus. Geological Survey Department,** Ministry of Agriculture, Natural Resources and Environment Cyprus.

OATES, J.: 1969 "Choga Mami, 1967-68: A Preliminary Report", **Iraq**, 31/2, 115-152.

OPENSHAW, S., Y. VENERIS: 2003 "Numerical experiments with central place theory and spatial interaction modelling", **Environment and Planning A: Economy and Space,** 35/8, 1389-1403.

OPPENHEIMER M.F.: 1943 **Tell Halaf. I, Die prähistorischen Funde**, Berlin, Walter de Gruyter ve Co.

ORTON, D. C., M. HUGHES: 2014 **Pottery in Archaeology**, Cambridge, Cambridge University Press.

ORTON, D.C., ANVARI, J., GIBSON, C., LAST, J., "A tale of two tells: Dating the Çatalhöyük West Mound", **Antiquity** 92/363, 620- 639.

BOGAARD, A., ROSENSTOCK, E., P. F. BİEHL: 2018

ÖKSE, A. T.: 2015 **Arkeolojik çalışmalarda seramik değerlendirme yöntemleri**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ÖNOL, B.: 2012 "Effects of coastal topography on climate: High-resolution simulation with a regional climate model", **Climate Research**, 52, 159-174.

ÖZBAL, R.: 2012 "The challenge of identifying households at Tell Kurdu (Turkey)", B. J. Parker ve C. P. Foster (yayımlayanlar)**,** **New perspectives on household archaeology***,* s. 321-346, Pennysylvania, Eisenbrauns.

ÖZBAL R., GERRITSEN F., DIEBOLD B., HEALEY E., AYDIN N., LOYET M., NARDULLI F., REESE D., EKSTROM H., SHOLTS S., MEKEL- "Tell Kurdu Excavations 2001", **Anatolica**, XXX, 37-107

BOBROV N., B. LAHN: 2004

ÖZBAL, R., F. GERRITSEN: 2013 "Burnishing, painting, and fenestrating: Social uses of pottery at Tell Kurdu", O. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P. M. M. G. Akkermans, & J. Rogasch (Yayımlayanlar), **Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia** (s. 107–116), Belgium, Brepols Publishers.

ÖZBAŞARAN, M., H. BUITENHUIS: 2002 "Proposal for a Regional Terminology for Central Anatolia", In F. Gerard ve L. Thiessen (yayımlayanlar), The **Neolithic of Central Anatolia**, s. 67-78, İstanbul, Ege Yayınları.

ÖZDOĞAN, M.: 1999 **Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization, New Discoveries I,** İstanbul**,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ÖZDOĞAN, M.: 2002 "Redefining the Neolithic of Anatolia: A Critical Overview", In R. T. J. Cappers ve S. Bottema (yayımlayanlar)**, The Dawn of Farming in the Near East**, Vol. 6, s. 155-161, Lindenberg, Ex oriente.

ÖZDOĞAN, M.: 2004 "The Neolithic and the Highlands of Eastern Anatolia". In A. Sagona (yayımlayan), **A View From The**

Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney, s. 23-34, Leuven, Peeters.

ÖZDOĞAN, M.: 2010 "Westward expansion of the Neolithic way of life: Sorting the Neolithic package into distinct packages", In **Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East**, s. 883-897, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.

ÖZDOĞAN, M.: 2011 "Archaeological Evidence on the Westward Expansion of Farming Communities from Eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans", **Current Anthropology**, 52, 415-430.

ÖZDOĞAN, M.: 2019 **Hammaddeden ustalara: tarihöncesi arkeolojisinde malzeme: yontmataş, sürtmetaş, kemik, boynuz, diş, kil, çanak çömlek**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ÖZDOĞAN, M.: 2023 "Establishment of Neolithic Way of Living in Northwest Turkey", In **Archaeological Sites of Eurasia From The Neolithic to The Middle Ages/ Археологические памятники Евразии от неолита до средневековья**, s. 68-91, Moscow, LLC Multiprint.

ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN: 1989 "Çayönü, A Conspectus of Recent Work", **Paleorient**, 15, 387-396.

ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN: 1993 "Pre-Halafian Pottery of Southeastern Anatolia with Special Reference to the Çayönü Sequence", M. Frangipane et al. (Yayımlayan) **Between The Rivers and Over The Mountains**, **Archaeologica Anatolica Et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata,** s. 87-103, Rome, Università di Roma "La Sapienza.

ÖZDOĞAN, M., C. LICHTER: 2005 "The expansion of the Neolithic way of life: what we know and what we do not know", **How did farming reach Europe**, 13-27.

ÖZTAN, A.: 2002 "Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar", **TÜBA-AR**, 5, 55-69.

ÖZTAN, A.: 2005 "1.dönem Köşk höyük- Niğde kazı buluntularının değerlendirilmesi ve stratigrafik kontrolü", **Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu**, 34, Ankara, Ankara Üniversitesi.

ÖZTAN, A.: 2007 "Köşkhöyük", In M. Özdoğan ve N. Başgelen (yayımlayanlar), **Türkiye'de Neolitik Dönem, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya**

Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, s. 223-235, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ÖZYAR, A.: 2005 **Field Seasons 2001 – 2003 of the Tarsus – Gözlükule, Interdisiplinary Research Project**, İstanbul, Ege Yayınları.

PAPANTONIOU, G., A. K. VIONIS: 2017 "Landscape Archaeology and Sacred Space in the Eastern Mediterranean: A Glimpse from Cyprus" **Land**, 6/40, 1-18.

PAPANTONIOU, G., A. K. VIONIS: 2018 "The River as an Economic Asset: Settlement and Society in the Xeros Valley in Cyprus", **Land**,7/157, 1-29.

PAWŁOWSKA, K., J. PYZEL, M. Z., BARAŃSKI, M. ROFFET-SALQUE :2023 "Commensality as social integration in Neolithic Çatalhöyük: Pottery, faunal, and architectural approaches", **Journal of Anthropological Archaeology***, 70*.

PEARLMAN, D. A.: 1984 **Threshing Sledges in the Easr Mediterranean: Ethnoarchaeology with Chert Knappers and**

Dhoukanes in Cyprus, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Minneapolis, University of Minnesota.

PEARSON, C. E.: 1980 "Rank-Size Distributions and the Analysis of Prehistoric Settlement Systems", **Journal of Anthropological Research**, 36/4, 453-462.

PELLEGRINI, M., M. TAGLIABUE: 2024 An overview of psychological factors in mobility choices: The impact on pro-environmental behavior. **Discover Sustainability***, 5*/161.

PELTENBURG, E. J.: 1975 "Ayios Epiktitos Vrysi, Cyprus: preliminary results of the 1969-1973 excavations of a neolithic coastal settlement" **Proceedings of the Prehistoric Society**, 41, 17-45.

PELTENBURG, E. J.: 1978 "The Sotira Culture: Regional Diversity and Cultural Unity in Late Neoltihic Cyprus", **Levant**, 10, 55-74.

PELTENBURG, E. J.: 1979 "Troulli Reconsidered", In V. Karageorghis, H. W. Catling, K. Nicolaou, A. Papageorghiou, M. Loulloupis, D. Christou, ve I. Nicolaou (yayımlayanlar), **Studies Presented in Memory of Porphyrios Dikaios,** s. 21-45, Nicosia, Lions Club (Cosmopolitan).

PELTENBURG, E. J.: 1982a "Recent Developments in the Later Prehistory of Cyprus", **Studies in Mediterranean Archaeology**, Göteborg, Paul Astroms Förlag.

PELTENBURG, E. J.: 1982b **Vrysi a Subterranean Settlement in Cyprus: Excavations at Prehistoric Ayios Epiktitos-Vrysi 1969–73**, Warminster, Aris and Phillips.

PELTENBURG, E. J.: 1991a **"**Kissonerga-Mosphilia: A Major Chalcolithic Site in Cyprus". In **Chalcolithic Cyprus**, s. 17-36, Los Angeles, J. Paul Getty Museum.

PELTENBURG, E. J.: 1991b "Local Exchange in Prehistoric Cyprus: An Initial Assessment of Picrolite", In **Chalcolithic Cyprus** s. 107-126, Los Angeles, J. Paul Getty Museum.

PELTENBURG, E. J.: 1998 **Lemba Archaeological Project, Cyprus: Excavations at Kissonerga-Mosphilia, 1979-1992**, Vol. II/1B, Sweden, Astrom Forlag.

PELTENBURG, E. J.: 2003 "Incorporated Houses, Memory and Identity in Prehistoric Cyprus: Infrences from Ayios Epiktitos-Vrysi", In J. Guilaine ve A. Le Brun (yayımlayanlar)**, Le Neolithique de Chypre, Bulletin de Correspondance Hellenique**, s.15-34**,** Athens, l'Ecole Francaise dAthenes.

PELTENBURG, E. J.: 2004 "Social Space in Early Sedentary Communities of Southwest Asia and Cyprus", In E. J. Peltenburg ve A. Wasse (yayımlayanlar), **Neolithic Revolution: New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus**, s. 71-90, Oxford, Oxbow Books.

PELTENBURG, E. J.: 2014 "Cyprus During the Chalcolithic Period", In M. L. Steiner ve A. E. Killebrew (yayımlayanlar)**, The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant: C. 8000-332 BCE**, s. 252-265, Oxford, OUP.

PELTENBURG, E. J., COLLEDGE, S., CROFT, P., JACKSON, A., MC CARTNEY, C., M. A. MURRAY: 2000 "Agro-Pastoralist Colonization of Cyprus in the 10th Millennium BP: Initial Assessments", **Antiquity**, 74, 844-853.

PELTENBURG, E. J., COLLEDGE, S., CROFT, P., JACKSON, A., MC CARTNEY, C., M. A. MURRAY: 2001 "Neolithic Dispersals from the Levantine Corridor: a Mediterranean Perspective" **Levant**, 33, 35-64.

PELTENBURG, E. J., BOLGER, D., COLLEDGE, S., CROFT, P., FOX, S. C., GORING, E., JACKSON, A., LUNT, D. A., MCCARTNEY, C., MURRAY, M. A., RIDOUT-SHARPE, J., THOMAS, G., M. E. WATT: 2003 "The Colonisation and Settlement of Cyprus" **Investigations at Kissonerga-Mylouthkia, 1976-1996, Lemba Archaeological Project, Cyprus III.1: Studies in Mediterranean Archaeology** 70/4, Sweden, Åström Verlag.

PELTENBURG, E. J., BOLGER, D., CROFT, P., GORING, E., IRVING, B., LUNT, D. A., MANNING, S. W., MURRAY, M. A., MCCARTNEY, C., RIDOUT-SHARP, J. S., THOMAS, G., WATT, M. E., C. ELLIOT- **Excavations at Kissonerga-Mosphilia, 1979-1992**, Sweden, Paul Aströms Förlag.

XENOPHOONTOS: 1998

PERKINS, A. L.: 1949 **The Comparative Archeology of Early Mesopotamia**, Chicago, University of Chicago Press.

PETRIE, W. M. F.: 1901 **Diospolis Parva**, London, Egyptian Exploration Fund Memoirs.

PETROVA, N.: 2012 "A Technological Study of Hassuna Culture Ceramics (Yarim Tepe I Settlement)", **Documenta Praehistorica** XXXIX, 75-82.

PETROVA, N.: 2019 "The development of Neolithic pottery technology in Eastern Jazira and the Zagros Mountains", **Documenta Praehistorica**, 46, 128-136.

PHLOURENTZOS, P., MCCARTNEY, C., CROFT, P., REESE, D. S., ERGÖN, C.H. S., C. T. ARCHAEIOTETON: 2008 **The Neolithic Settlement of Paralimni**, Lefkosia, Department of Antiquities, Cyprus.

PICON, M., M. LE MIERE: 1998 "Les débuts de la céramique au Proche-Orient" **Paléorient**, 24/2, 5-26.

PILIDES, D., A. MCCARTHY: 2014 **Protecting the Cultural Heritage of Cyprus: Joining Efforts in Preventing the Illicit Trafficking of Cultural Heritage**, Nicosia, Department of Antiquities, Cyprus.

POLIDOROU, M., N. EVELPIDOU: 2017 "Coastal geomorphology and coastal dynamics in Cyprus: An overview", **Mediterranean Journal of Earth Sciences**, 9/3, 193-205.

POUND, M. J., HAZELL, C. J., E. P. HOCKING: 2023 "The late Holocene introduction of Juglans regia (walnut) to Cyprus", **Vegetation History and Archaeobotany**, 32, 125-131.

PRABHAKAR, V. N., R. KORİSETTAR: 2017 "Ground survey to aerial survey: methods and best practices in systematic archaeological explorations and excavations", **Current Science**, 113/10, 1873–1890.

QUINN, P. S.: 2013 **Ceramic Petrography: The Interpretation of Archaeological Pottery ve Related Artefacts in Thin Section**, London, Archaeopress.

QUINTERO, L. A.: 1996 "Flint Mining in the Pre-Pottery Neolithic: Preliminary Report on the Exploitation of Flint at Neolithic 'Ain Ghazal in Highland Jordan", In S. K. Kozłowski ve H. G. Gebel (yayımlayanlar), **Neolithic Chipped Stone**

Industries of the Fertile Crescent, and Their Contemporaries in Adjacent Regions: Proceedings of the Second Workshop on PPN Chipped Lithic Industries, s. 233-260. Ex oriente.

RAINBIRD, P.: 2000 "Islands out of Time: Towards a Critique of Island Archaeology", **Journal of Mediterranean Archaeology**, 12/2, 216-234.

RAPP, G. R., C. L. HILL: 1998 **Geoarchaeology: The Earth-science Approach to Archaeological Interpretation**, New Haven, Yale University Press.

RASTELLI, B. F.: 2017 "Yumuktepe Early Ceramic Production: Dark versus Light Coloured Wares and the Construction of Social Identity", In O. Nieuwenhuyse, A. Tsuneki, ve S. Campbell (yayımlayanlar), **The Emergence of Pottery in West Asia**, s. 135-142, Oxford, Oxbow Books.

REDDING, R. W.: 2005 "Breaking the mold: a consideration of variation in the evolution of animal domestication", In J.-D. Vigne, J. Peters, ve D. Helmer (yayımlayanlar), **The First Steps of Animal Domestication: New Archaeozoological Approaches**, s. 41-48, Oxford, Oxbow.

REIMER, P. J., AUSTIN, W.E. N., BARD, E., BAYLISS, A., BLACKWELL, P. G., RAMSEY, C. B., BUTZİN, M., CHENG, H., EDWARDS, R. L., FRIEDRICH, M., GROOTES, P. M., HEATON, T. J., HOGG, A. G., HUGHEN, K. A., KROMER, B., MANNING, S. W., MUSCHELER, R., PALMER, J. G., PEARSON, C., S. TALAMO: 2020 "The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP)", **Radiocarbon**, 62/4, 725-757.

RENFREW, C.: 2011 **The Emergence of Civilisation: The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium BC**, Oxford, Oxbow Books.

RENFREW, C., P. BAHN: 2016 **Archaeology: Theories, Methods, and Practice**, London, Thames ve Hudson.

RENFREW, C., P. BAHN: 2020 **Archaeology: Theories, Methods, and Practice**, London, Thames ve Hudson.

RICE, P. M.: 2015 **Pottery Analysis, Second Edition: A Sourcebook**, Chicago, University of Chicago Press.

RIVERS, R., KNAPPET, C., T. EVANS: 2013 "What Makes a Site Important: Centrality, Gateways, and Gravity", In C. Knappett (yayımlayan), **Network Analysis in Archaeology: New Approaches to Regional Interaction** s. 125-150, Oxford, OUP.

ROBB, J.: 2001 "Island identities: ritual, travel and the creation of difference in Neolithic Malta", **European Journal of Archaeology**, 42/2, 175–202.

ROBINSON, S. A., BLACK, S., SELLWOOD, B. W., P. J. VALDES: 2006 "A Review of Paleoclimates and Paleoenvironments in the Levant and Estern Mediterranean from 25.000 to 5000 years BP: Setting the Environment Background for the Evolution of Human Civilisation" **Quaternary Science Review**, 25, 1517-1541.

ROGERS, D. S., P. R. EHRLICH: 2008 "Natural selection and cultural rates of change", **Proceedings of the National Academy of Sciences**, 105, 3416-3420.

RONEN, A.: 1995 "Core, Periphery and Ideology in Aceramic Cyprus" **Quartär, International Yearbook for Ice Age and Stone Age Research**, 45/46, 177-206.

ROOIJAKKERS, C.T.: 2012 "Spinning Animal Fibres at Late Neolithic Tell Sabi Abyad, Syria", **Paleorient** 38/1-2, 93-109.

ROSEN, A. M., S. A. ROSEN: 2017 "Environmental change and society in Holocene prehistory", In Y. Enzel ve O. Bar-Yosef (yayımlayanlar), **Quaternary of the Levant: Environments, Climate Change, and Humans**, s. 761–766, Cambridge, Cambridge University Press.

ROSENBERG, M., NESBİTT, R. M., REDDİNG, R. W., B. L. PEASNALL: 1998 "Hallan Çemi, pig husbandry, and post-Pleistocene adaptations along the Taurus-Zagros arc (Turkey)", **Paleorient**, 24/1, 25-41.

ROSENSTOCK, E., WİLLETT, P. T., "Rethinking the 8.2 Cal BP Event: Resilience and Collapse in the Konya Plain in Central Anatolia",

ANVARİ, J., P. F. BİEHL: 2019 **Proceedings of the Conference on the 8.2 Cal BP Event**.

ROSSEL, F.: 2001 **Reassessment of the island's water resources and demand: Hydrometeorological study examining changes in recorded precipitation**, Ministry of Agriculture, Natural Resources and Environment of the Republic of Cyprus, Lefkosia .

ROUX, V.: 2003 "A Dynamic Systems Framework for Studying Technological Change: Application to the Emergence of the Potter's Wheel in the Southern Levant", **Journal of Archaeological Method and Theory**, 10, 1-30.

RUNNELS, C. N.: 1982 "Flaked Stone Artifacts in Greece During the Historical Period", **Journal of Field Archaeology**, 9, 363-374.

RUNNELS, C., DİGREGORİO, C., WEGMANN, K. W., GALLEN, S. F., STRASSER, T. F., E. PANAGOPOULOU: 2015 "Lower Palaeolithic artifacts from Plakias, Crete: Implications for hominin dispersals", **Eurasian Prehistory**, 11/1-2, 129-152.

SACKETT, J. R.:1982 "Approaches to Style in Lithic Archaeology", **Journal of Anthropological Archaeology**, 1/1, 59-112.

SACKETT, J. R.:1990 "Style and ethnicity in archaeology: the case for isochrestism", In M. W. Conkey ve C. A. Hastorf (yayımlayanlar), **The Uses of Style in Archaeology,** s. 32-43, Cambrige, Cambridge University Press.

SADOWSKI, R. F.: 2018 "Neolithic Revolution" In D. M. Kaplan, K. Millar, L. Heldke, ve R. Bawden (yayımlayanlar), **Encyclopedia of Food and Agricultural Ethics**, Netherlands, Springer.

SAID, E. W: 1994 **Culture and imperialism**, New York, Knopf Doubleday Publishing Group.

SANTONJA, M., P. VILLA: 2006 "The Acheulian of Western Europe", In N. Goren-Inbar ve G. Sharon (yayımlayanlar), **Axe Age: Acheulian Tool-making from Quarry to Discard**, s. 429-478, Equinox.

SARRİS, A., BALL, S., GEORGİLA, K., KOKKİNOU, E., KARAMALİ, E., E. "A Geophysical Campaign at the Neolithic Settlement of Kandou-Kouphouvounos (Cyprus)" **Archaeometry**, 98: proceedings of the 31st Symposium, Budapest.

MANTZOURANİ:
2002

SAVARD, M., NESBITT, M., M. JONES: 2006 "The role of wild grasses in subsistence and sedentism: New evidence from the northern Fertile Crescent", **World Archaeology**, 38/2, 179-196.

SCHAEFFER, C. F. A.: 1962 "Ugaritica IV: Découvertes des XVIIIe et XIXe campagnes 1954-1955", **Fondements préhistoriques d'Ugarit et nouveaux sondages : études anthropologiques : poteries grecques et monnaies islamiques de Ras Shamra et environs**. Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner.

SCHIFFER, M. B.: 1987 **Formation Processes of the Archaeological Record**, Mexico, University of New Mexico Press.

SCHIFFER, M. B., SULLIVAN, A. P., T. C. KLİNGER: 1978 "The Design of Archaeological Surveys", **World Archaeology**, 10/1, 1-28.

SERRAND, N., VIGNE, D. J., J. GUILAINE: 2005 "Early preceramic Neolithic marine shells from Shillourokambos, Cyprus (late 9th-8t millenium cal BC): a mainly-ornamental set with similarities to mainland PPNB" In D. B.-Y. Mayer (yayımlayan), **Archaeomalacology: Molluscs in Former**

Environments of Human Behaviour, s. 122-131, Oxford, Oxbow Books.

SETON-WILLIAMS, M. W.: 1954 "Cilician Survey", **Anatolian Studies**, IX, 121-174.

SEVİN, V.: 2004 "Introduction", In **Mersin-Yumuktepe a Reappraisal**, s.13-22, Rome, Congedo.

SHEPARD, A. O.: 1956 **Ceramic for the Archaeologist**, Washington D.C, Carnegie Institution of Washington.

SİLİSTRELİ, U.: 1990 "Köşk Höyük'te Bulunan Kabartma Insan ve Hayvan Figurleriyle Bezeli Vazolar", **Belleten**, 206, 361-374.

SIMMONS, A. H.: 1998 "Extinct pygmy hippopotamus and early man in Cyprus", **Nature**, 333, 554-557.

SIMMONS, A. H.: 1999 **Faunal extinction in an island society: pygmy hippopotamus hunters of Cyprus**, New York, Kluwer Academic/Plenum.

SIMMONS, A. H.: 2001 "The First Humans and Last Pygmy Hippopotami of Cyprus". In. S. Swiny (yayımlayan), **The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation**, s. 1-18, American Schools of Oriental Research.

SIMMONS, A. H.: 2004 "Bitter hippos of Cyprus: the island's first occupants and last endemic animals? setting the stage for colonization", In A. Wasse ve E. J. Peltenburg (yayımlayanlar), **Neolithic Revolution: New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus**, s. 1-14, Oxford, Oxbow Books.

SIMMONS, A. H.: 2006 "Bitter Hippos of Cyprus?" In **Faunal Extinction in an Island Society: Pygmy Hippopotamus Hunters of Cyprus,** s. 287-301, USA, Springer.

SIMMONS, A. H.: 2007 **The Neolithic Revolution in the Near East: Transforming the Human Landscape**, Tucson, The University of Arizona Press.

SIMMONS, A. H.: 2009 "Until the cows come home", **Before Farming**, 1, 1-10.

SIMMONS, A. H.: 2011a "Re-writing the colonisation of Cyprus: tales of hippo hunters and cow herders", In N. Phoca-Cosmetatou (yayımlayan), **The First Mediterranean Islanders: Initial Occupation and Survival Strategies**, s. 55-75, Oxford, University of Oxford School of Archaeology.

SIMMONS, A. H.: 2011b "The Colonization of Cyprus", In **The Neolithic Revolution in the Near East: Transforming the Human Landscape**, s. 229-261, Arizona, University of Arizona Press.

SIMMONS, A. H.: 2012 "Ais Giorkis: An unusual early Neolithic settlement in Cyprus", **Journal of Field Archaeology**, 37/2, 86-103.

SIMMONS, A. H.: 2013 "Akrotiri-Aetokremnos (Cyprus) 20 years later: An assessment of its significance", **Eurasian Prehistory**, 10/1-2, 139–156.

SIMMONS, A. H.: 2016 **Stone Age Sailors: Paleolithic Seafaring in the Mediterranean**, London, Taylor ve Francis Group.

SIMMONS, A. H., R. MANDEL: 2007 "Not such a new light: a response to Ammerman and Noller", **World Archaeology**, 39, 475-482.

SIMMONS, A., M. ROLFE: 2016 "Site Formation Processes at Akrotiri Aetokremnos, Cyprus: Why is the site so controversial?" In M. Ghilardi (yayımlayan), **Géoarchéologie des îles de la Méditerranée: Geoarchaeology of the Mediterranean Islands,** s. 55-72, Paris, CNRS Éditions.

SIMMONS, A. H., DIBENEDETTO, K., L. KEACH: 2018 "Neolithic Kritou Marottou-Ais Giorkis, Cyprus—Living in the Uplands", **American Schools of Oriental Research,** 379, 171-195.

SKIBO, J. M.: 2012 **Understanding Pottery Function**, USA, Springer.

SKOURTANIOTI, E., P. W. STOCKHAMMER, A. JURAS, C. SELÇUK, G. M., KILINÇ, S. TAMER., J. KRAUSE. 2023 "Ancient DNA reveals admixture history and endogamy in the prehistoric Aegean", **Nature Ecology & Evolution,** 7/2, 290–303.

SOYLUOĞLU, M.: 2020 "Underwater cultural heritage protection in Cyprus and its contribution to Roman archaeology", **Maritime Archaeology Graduate Symposium 2020 Short Report Series**, 1-17.

SPARROW, D. J., E. JOHN: 2016 **An Introduction to the Wildlife of Cyprus**, Nicosia, Terra Cypria.

SPATARO, M., A. VILLING: 2015 **Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World**, Oxford, Oxbow Books.

SPATARO, M., A. FLETCHER: 2010 "Centralisation or Regional Identity in the Halaf Period? Examining Interactions within Fine Painted Ware Production", **Paléorient,** 36/2, 91–116.

STANCIC, Z., T. VELJANOVSKI: 2019 "Predictive Modeling in Archaeological Location Analysis and Archaeological Resource Management: Principles and Applications", In M. W. Mehrer ve K. Wescott (yayımlayanlar)**, GIS and Archaeological Site Location Modeling**, s. 362-379, USA, CRC Press.

STANLEY PRICE, N. P..: 1975 "On the Dating of Khirokitia in Cyprus", **Proceedings of the Prehistoric Society**, 41, 46-49.

STANLEY PRICE, N. P.: 1979 "The structure of settlement at Sotira in Cyprus", **Levant**, 11, 46-83.

STANLEY PRICE, N. P.: 1980 "The Early Prehistoric Settlement in Cyprus, ca 6500–3000 BC", In **British Archaeological Reports International Series 65**, Oxford, British Archaeological Reports.

STEEL, L.: 1998 "Archaeology in Cyprus 1987-1997", **Archaeological Reports**, 44, 137–149.

STEEL, L.: 2004 **Cyprus Before History: From the Earliest Settlers to the End of the Bronze Age**, London, Bloomsbury Academic.

STEWART, S. T., HITCHINGS, P. M.N., BIKOULIS, P., E. B. BANNING: 2017 "Novel survey methods shed light on prehistoric exploration in Cyprus", **Antiquity**, 91/255, 1-6.

STOCKTON, E. D.: 1968 "Pre-Neolithic Remains at Kyrenia, Cyprus?" **Report of the Department of Antiquities Cyprus,** 1969, 16-19.

STRASSER, T. F., RUNNELS, C., C. VITA-FİNZİ: 2016 "A possible Palaeolithic hand axe from Cyprus", **Antiquity Project Gallery**, 90/350.

STRASSER, T. F., RUNNELS, C., WEGMAN, K., PANAGOPOULOU, E., MCCOY, F., DIGREGORIO, C., "Dating Palaeolithic Sites in Southwestern Crete, Greece", **Journal of Quaternary Science**, 26, 553-560.

KARKANAS, P., N. THOMPSON: 2011

SULEİMAN, A., O. NİEUWENHUYSE: 2002 **Tell Boueid II: A Late Neolithic Village on the Middle Khabur (Syria)**, Belgium, Brepols.

SUMMERER, L.: 2023 "In Fear of Blacklisting. How the Division Shaped Archaeology in Cyprus", L. Summerer, M. Kiessel, H. Kaba (Yayımlayanlar), **New Approaches toward Recording, Preserving and Studying Cultural Heritage in Divided Cyprus,** Girne**,** ARUCAD Press**.**

SUMMERS, G. D.: 1993 "The Chalcolithic Period in Central Anatolia. In The Fourth Millenium B.C", **Proceedings of the International Symposium Nesseburg**, 20-30 August 1992, s. 29-48, New Bulgarian University, Sofia.

SWINY, S.: 2001 "Preface", **The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation**, S. Swiny (yayımlayan), s.11-17, USA, American Schools of Oriental Research.

SÜMER, O.: 1942 "Tarsus Gözlükule Hafriyatı", **Görüşler** (**Adana Halkevi Kültür Dergisi)**, 44, 13.

ŞEVKETOĞLU, M.: 2000 **Archaeological Field Survey of the Neolithic and Chalcolithic Settlement Sites in Kyrenia District, North Cyprus**, **Systematic Surface Collection and the Interpretation of Artefact Scatters,** Vol. 834, Oxford, British Archaeological Reports International Series.

ŞEVKETOĞLU, M.: 2002 "Akanthou-Arkosyko (Tatlısu-Çiftlikdüzü): The Anatolian connections in the 9th millenium BC". In W. H. Waldren ve J. A. Ensenyat (yayımlayanlar), **World Islands in Prehistory: International Insular Investigations : V Deia International Conference of Prehistory,** s. 98-107, Archaeopress.

ŞEVKETOĞLU, M.: 2006 "M.Ö. 8000 de Anadolu Kıbrıs İlişkileri: Akanthou/Tatlısu Kurtarma Kazısı", **Anatolia**, 30, 111-118

ŞEVKETOĞLU, M.: 2008 "Early Settlements and Precurement of Raw Materials-New Evidence Based on Research at Akanthou-Arkosykos (Tatlısu-Çiftlikdüzü), Northern Cyprus", **TÜBA-AR**, 11, 63-72.

ŞEVKETOĞLU, M.: 2018 "Tatlısu-Çiftlikdüzü (Akanthou-Arkosykos): Maritime Connections of Early Neolithic Society in Cyprus", **TİNA**, 9, 9-28.

ŞEVKETOĞLU, M., I. HANSON: 2015 "Akanthou- Arkosykos , a ninth Millenium BC coastal settlement in Cyprus", **Environmental Archaeology**, 20/3, 225-238.

TAX, S., EISELEY, L. C., ROUSE, I., F. C. VOEGELIN: 1953 **An appraisal of Anthropology Today**, Chicago, The University of Chicago Press.

TANNAHIL, R.: 1973 **Food in History,** New York, Stein and Day.

TEKİN, H.: 2005 "Hakemi Use: a new discovery regarding the northern distribution of Hassunan/Samarran pottery in the Near East", **Antiquity**, 79, 5-18.

TEKİN, H.: 2017 **Tarih öncesinde Mezopotamya: yeni yaklaşımlar, yeni yorumlar ve yeni kronoloji**, Ankara, Bilgin Kültür Sanat.

TEKİN, H.: 2020 "Hakemi Use Excavations Within the Ilısu Project", **Anatolia**, 46, 147-165.

TIDBURY, L.: 2021 "Investigation of beachrock formations – ongoing", **Honor Frost Foundation**, (Çevrimiçi) August 26, 2024, from

https://honorfrostfoundation.org/2021/06/24/investigation-of-beachrock-formations-ongoing/

TODD, I. A.: 1968 "Preliminary Report on a Survey of Neolithic Sites in Central Anatolia", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 15/2, 103-107.

TODD, I. A.: 1981 "A Cypriote Neolithic Wall-Painting", **Antiquity**, 55/213, 47-51.

TODD, I. A.: 1986 "The foreign Relations of Cyprus in the Neolithic/Chalcolithic periods. New Evidence from the Vasilikos Valley, In V. Karageorghis (yayımlayan), **Acts of the International Archaeological Symposium "Cyprus Between the Orient and the Occident** ", s. 12-27, Nicosia Republic of Cyprus Press.

TODD, I. A.: 1987 "Vasilikos Valley Project 6: Excavations at Kalavasos-Tenta", In **Studies in Mediterranean Archaeology**, Vol. LXXI:6, Göteborg, Paul Åströms Förlag:.

TODD, I. A.: 1991 "The Vasilikos Valley and the Chalcolithic Period in Cyprus", In **Chalcolithic Cyprus**, s. 3-16, Los Angeles, J. Paul Getty Museum.

TODD, I. A.: 2001 Kalavasos Tenta Revisited1, In S. Swiny (yayımlayan), **The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation**, s. 95-109, New York, American Schools of Oriental Research.

TODD, I.A.: 2005 **Vasilikos Valley Project 7: Excavations at Kalavasos-Tenta. Volume II (Studies in Mediterranean Archaeology,** 71/7**,** Sweden**,** Paul Åströms.

TODD, I. A., CROFT, P., ERACLEOUS-ARGYROU, M., BAIRD, D., BETTS, A., DEMETROPOULOS, A., HANSEN, J., KıNGSNORTH, A., MOYER, C. J., A. SOUTH: 2004 **Vasilikos Valley project. 8, Excavations at Kalavasos-Ayious, Studies in Mediterranean archaeology**, 71/ 8, Sweden, Paul Åströms Förlag.

TRIGGER, B. G.: 1989 **A History of Archaeological Thought**, Cambridge, Cambridge University Press.

TRIGGER, B. G.: 2006 **A History of Archaeological Thought**, Cambridge, Cambridge University Press.

TSAKALOS, E., EFSTRATİOU, N., BASSİAKOS, Y., KAZANTZAKİ, M., E. FİLİPPAKİ: 2021 "Early Cypriot Prehistory On the Traces of the Last Hunters and Gatherers on the Island— Preliminary Results of Luminescence Dating", **Current Anthropology**, 62/4, 412-425.

TSUNEKİ, A: 2012 "Tell el-Kerkh as a Neolithic Mega Site", **Orient**, XLVII, 29-66.

TSUNEKİ, A., Y. MİYAKE: 1996 "The earliest pottery sequence of the Levant: new data from Tell El-Kerkh 2, Northern Syria", **Paléorient**, 22/1, 109-123.

TSUNEKİ, A., MAKOTO, A., OSAMU, M., KEN'İCHİ, T., A. TOMOKO: 2006 "The Early PPNB in The North Levant : A New Perspective from Tell Ain el-Kerkh, Northwest Syria", **Paléorient**, 32/1, 47-71.

TUNCEL, R.: 2016 "Cyprus in the Chalcolithic Period", In H. Kaba ve L. Summerer (yayımlayanlar), **The Northern Face of Cyprus: New Studies in Cypriot Archaeology and Art History**, s. 15-35, Ege Yayinlari.

TÜRK, M.: 2022 **Kaynarca Höyük (Niğde-Bor Ovası) Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği**, T.C. Hitit Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum.

UNESCO: 2012 "Neolithic Site of Çatalhöyük", **UNESCO World Heritage Centre**, (Çevrimiçi) August 27, 2024, from https://whc.unesco.org/en/list/1405/

ULBRICH, A., T. KIELY: 2012 "Britain and the Archaeology of Cyprus, The long 19th century"**. Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes**, 42, 305-356.

UMURTAK G., R. DURU: 2019 **Excavations at Bademağacı Höyük: The Neolithic and Early Chalcolithic**, İstanbul, Ege Yayınları.

UREM-KOTSOU, D.: 2016 "Changing Pottery Technology in the Later Neolithic in Macedonia, North Greece", In C. Knappett ve E. Kiriatzi (yayımlayanlar), **Human Mobility and Technological Transfer in the Prehistoric Mediterranean**, s. 31-45, Cambridge, Cambridge University Press.

VAGNETTI, L.: 1974 "Preliminary Remarks on Cypriote Chalcolithic Figurines" **RDAC**, 1974, 24-34.

VAGNETTI, L.: 1979 "Two Steatite Figurines of Anatolian type in Chalcolithic Cyprus" **RDAC**, 1979, 112-114.

VAGNETTI, L.: 1980 "Figurines and minor objects from a Chalcolithic cemetery at Souskiou-Vathyrkakas (Cyprus)" **SMEA**, 21, 17-72.

VAN DER HORN, S. A., VAN KOLFSCHOTEN, T., VAN DER PLICHT, J., Z. W. HOEK: 2015 "The effects of the 8.2 ka event on the natural environment of Tell Sabi Abyad, Syria: Implications for ecosystem resilience studies", **Quaternary International**, 378, 111-118

VAN ZEIST, W., J. A. H. BAKKER-HEERES: 1984 "Archaeobotanical studies in the Levant, Neolithic and Halaf levels at Ras Shamra" **Palaeohistoria**, 26, 151-170.

VERHOEVEN, M.: 2002 "Transformations of society : the changing role of ritual and symbolism in the PPNB and the PN in the Levant, Syria and south-east Anatolia", **Paleorient**, 28/1, 5-13.

VIGNE, J. D.: 1999 "The large "true" Mediterranean as a model for the Holocene human impact on the European vertebrate fauna? recent data and new reflections", In N. Benecke (yayımlayan), **The Holocene History of the European Vertebrate Fauna: Modern Aspects of Research Workshop**, s. 295-322, Berlin Leidorf.

VIGNE, J. D.: 2001 "Large Mammals of Early Aceramic Neolithic Cyprus: Prekliminary Results from Parekklisha Shillourokambos", In S. Swiny (yayımlayan), **The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation**, s. 55-60). American Schools of Oriental Research.

VIGNE, J. D.: 2009 "Introductions et réintroduction de mammifères à Chypre aux IXe et VIIIe millénaires av. J.-C (Néolithique précéramique): Indices indirects de l'usage de la voile au Néolithique?", **De Méditerranée Et D'ailleurs: Mélanges Offerts À Jean Guilaine**, 807-820.

VIGNE, J. D., CARRERE, I., SALIEGE, J. F., PERSON, A., BOCHERENS, H., J. GUILAINE: 2000 "Predomestic cattle, sheep, goat, and pig during the late 9th and the 8th millennium cal. BC on Cyprus: Preliminary results of Shillourokambos (Parekklisha, Limassol)", In M. Maskour, A. M. Choyke, H. Buitenhuis, ve F. Poplin (yayımlayanlar), **Archaeozoology of Near East IV A**, s. 73-106, Paris, Centre for Archeological Research and Consultancy.

VIGNE, J. D., BRIOIS, F., ZAZZO, A., CARRÈRE, I., DAUJAT, J., J. GUILAINE: 2011 "A New Early Pre-Pottery Neolithic Site in Cyprus:Ayios Tychonas – Klimonas (ca . 8700 cal. BC)", **Neo-Lithics**, 1, 3-18.

VIGNE, J. D., CARRERE, I., BRIOIS, F., J. GUILAINE: 2011 "The Early Process of Mammal Domestication in the Near East: New Evidence from the Pre- Neolithic and Pre-Pottery Neolithic in Cyprus", **Current Anthropology**, 52/4, 255-271.

VIGNE, J. D.: 2014 "Cat: Domestication", In C. Smith (yayımlayan), **Encyclopedia of Global Archaeology**, Vol. 2, s. 1175-1177, London, Springer.

VIGNE, J. D H. BUİTENHUİS: 1999 "Les premiers pas de la domestication animale à l'ouest de l'Euphrate: Chypre et l'Anatolie Centrale", **Paleorient**, 25/2, 49-62.

VIGNE, J. D., GUILAINE, J., DEBUE, K., HAYE, L., P. GERARD: 2004 "Early Taming of the Cat in Cyprus", **Science**, 304, 259.

VIGNE, J. D., BRIOIS, F., ZAZZO, A., WİLCOX, G., "First wave of cultivators spread to Cyprus at least 10, 600 y ago", **PNAS**, 109/22, 8445-8449.

CUCCHI, T., THIEBAULT, S., CARRERE, I., FRANEL, Y., TOUQUET, R., MARTINA, C., MOUREAU, C., COMBY, C., J. GUILAINE: 2012

VIGNE, J. D., CUCCHI, T., ZAZZO, A., CARRERE, I., BRIOIS, F., J. GUILAINE: 2014 "The transportation of mammals to Cyprus sheds light on early voyaging and boats in the Mediterranean Sea", **Eurasian Prehistory**, 10/1-2), 157-176.

VIONIS, A.: 2018 "Settled and Sacred Landscapes of Cyprus: Church and Landscape in the Xeros Valley During the Early Byzantine Period", In M. Horster, D. Nicolaou, ve S. Rogge (yayımlayanlar), **Church Building in Cyprus (fourth to Seventh Centuries): A Mirror of Intercultural Contacts in the Eastern Mediterranean**, s. 45-72, Berlin, Waxmann Verlag.

VITA-FINZI, C.: 1973 "Palaeolithic finds from Cyprus**?", Proceedings of the Prehistoric Society**, 39, 453-454.

VŠIANSKÝ, D., R. ÖZBAL, J. KYNİCKÝ: 2019 "Interregional contacts in the Halaf Period: Archaeometric analyses of pottery from Tell Kurdu, Turkey", **Archaeological and Anthropological Sciences**, *11*/4, s.1305–1321.

WAAGEN, J.: 2022 "Breakage, bias and the archaeological surface record: Assessing the quantification problem in archaeological field survey", **Archaeometry**, 64/2, 529-544.

WASSE, A.: 2007 "Climate, economy and change: Cyprus and the Levant during the Late Pleistocene–Mid Holocene", **On the margins of Southwest Asia: Cyprus during the 6th to 4th millennia BC**, s. 43-63, Oxford, Oxbow Books.

WASSE, A., E. J. PELTENBURG: 2004 **Neolithic Revolution: New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus**, Oxford, Oxbow Books.

WATKINS, T.: 1968 "Philia Drakos A- Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1967", **Bulletin de Correspondance Hellénique**, 92, 297-302.

WATKINS, T.: 1969 "Philia Drakos A- Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1968", **Bulletin de Correspondance Hellénique**, 93, 504-512.

WATKINS, T.: 1970 "Philia Drakos A: Pottery, Stratigraphy, Chronology", **RDAC**, 1970, 1-10.

WATKINS, T.: 1973 "Some Problems of the Neolithic and Chalcolithic Period in Cyprus" **RDAC**, 1973, 34-61.

WATKINS, T.: 1980 "The economic status of the Aceramic Neolithic culture of Cyprus", **Journal of Mediterranean Anthropology and Archaeology,** 1/1, 139-149.

WATKINS, T.: 2004 "Putting Colonization of Cyprus into Context", In A. Wasse ve E. J. Peltenburg (yayımlayanlar), **Neolithic Revolution: New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus,** s. 23-34, Oxford, Oxbow Books.

WATKINS, T.: 2011 "Opening the Door, Pointing the Way" **Paléorient**, 37/1, 29-38.

WATKINS, T., S. CAMPBELL: 1987 "The Chronology of the Halaf Culture", In O. Auranche, J. Evin ve F. Hours (yayımlayanlar), **Chronologies in the Near East, Relative Chronologies and Absolute Chronology 16.000-4000 BP**, s. 427-464, Oxford, British Archaeological Reports.

WEBB, J. M., FRANKEL, D., CROFT, P., C. MCCARTNEY: 2009 "Excavations at Politiko Kokkinorotsos. A Chalcolithic Hunting Station in Cyprus", **Proceedings of the Prehistoric Society**, 75, 189-237.

WEBB, M. J., GEORGAKOPOULOU, M., B. FRANKEL. 2013 "**Ambelikou Aletri Metallurgy and Pottery Production in Middle Bronze Age Cyprus**" Berlin, Aaströms förlag.

WESTROPP, H. M.: 1872 **Pre-historic Phases**, London, Bell ve Daldy.

WHEATLEY, D., M. GILLINGS: 2002 **Spatial Technology and Archaeology: The Archaeological Applications of GIS**, London, Taylor ve Francis.

WILCOX, G.: 2003 "The origins of Cypriot farming", In J. Guilaine ve A. Le Brun (yayımlayanlar), **Le Neolithique de Chypre**, s. 231-238, Nicosia, Actes du Colloque International.

WILCOX, G.: 2011 "Témoignages d'une agriculture précoce à Shillourokambos, étude du Secteur 1", In F. Briois, J.-D. Vigne, ve J. Guilaine (yayımlayanlar), **Shillourokambos: un établissement néolithique pré-céramique à Chypre. Les fouilles du secteur 1**, s. 569-575, Paris, Errance.

WINKELMANN, C.: 2020 **The Neolithic and Chalcolithic Figurines of Cyprus**, Münster, Zaphon.

WRIGHT, G. A.: 1978 "Social Differentiation in the Early Natufian", In C. L. Redman, M. J. Berman, E. V. Curtin, V. T. Langhorne, N. M. Versaggl, ve J. C. Wanser (yayımlayanlar), **Social Archeology, Beyond Subsistence and Dating**, s. 201-223, New York, Academic Press.

WÖRN, A.: 2019 "Cyprus vegetation: An overview", **Seminar contribution to the module "Terrestrial Ecosystems**, Stuttgart, University of Hohenheim.

XENOPHONTOS, C: 1991 "Picrolite, Its Nature, Provenance, and Possible Distrubution Patterns in the Chalcolithic Period of Cyprus" **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, 282/283, 127-138.

YANCHAR, K.: 2013 **Degree and scale of interactions among chiefdoms during the pre-Hispanic late period in northern Highland Ecuador (AD 1250-1525),** Oregon, Oregon State University.

YESHURUN, R., KAUFMAN, D., SHTOBER-ZISU, N., GERSHTEIN, E., RIEMER, Y., ROSEN, A. M., D. NADEL: 2015 "Renewed Fieldwork at the Geometric Kebaran Site of Neve David, Mount Carmel", **Journal of Israel Prehistoric Society**, 45, 31-54.

YON, M.: 2006 **The City of Ugarit at Tell Ras Shamra**, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press.

YURTDAŞ, E., M. ÖZERENLER: 2021 "Morphou Bay Prehistoric Survey Preliminary Report: Pebble Tools from Orga-Kourvelia and Vasilia-Mosphilia", **TÜBA-AR**, 29, 177-195.

YURTDAŞ, E., M. ŞEVKETOĞLU: 2023 "Klepini-Troulli: A Coastal Neolithic Settlement in Cyprus and Possible Mainland Interactions", **Colloquium Anatolicum**, 22, 89-116.

YURTSEVER, A.:2011 **Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ'larda Burdur-Antalya Bölgesi Bant ve Geometrik Boya Bezekli Çanak Çömleği**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

YILANKAYA, G.: 2010 **Batı Çatalhöyük İnsan ve Hayvan Betimlemeli Çanak Çömlekleri**, Edirne, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ZAZZO, A., LEBON, M., QUILES, A., REICHE, I., J. D. VIGNE: 2015 "Direct dating and physico-chemical analyses cast doubts on the coexistence of humans and dwarf hippos in Cyprus", **PLOS ONE**, 10/8, 1-13.

ZEDER, M. A.: 2006 "Central questions in the domestication of plants and animals",**Evolutionary Anthropology**, 15/3, 105-117.

ZEDER, M. A.: 2008 "Domestication and early agriculture in the Mediterranean Basin: origins, diffusion, and impact", **Proceedings of the National Academy of Sciences**, 105, 11597-11604.

ZEDER, M. A.: 2011 "The origins of agriculture in the Near East" **Current Anthropology**, 52, 222-235.

ZEDER, M. A., BRADLEY, D., EMSHWILLER, E., B. SMITH: 2006 D"ocumenting domestication. Bringing together Plants, Animals, Archaeology and Genetics", In M. A. Zeder (yayımlayan), **Documenting Domestication: New Genetic and Archaeological Paradigms**, s. 1-12, California, University of California Press.

ZIMMERMAN, L.: 2012 **Comparison of Mortuary Practices and Ritual in Neolithic Cyprus, Levant, and Anatolia**, New York, State University of New York, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ZOHAR, M., ZOHAR, M., A. ISSAR: 2004 **Climate Change: Environment and Civilization in the Middle East**, London, Springer.

ZOROĞLU, L.: 1995 **Tarsus Tarihi ve Tarihsel Anıtları**, Adana, Yeni Zamanlar Dağıtım.

ZVELEBIL, M.: 2001 The agricultural transition and Origins of Neolithic Society in Europe**, Documenta Praehistorica** XXVIII, 1-26.

ERGE YURTDAŞ

==========

EĞİTİM

2018 – 2025	Tarihöncesi Arkeolojisi-İstanbul Üniversitesi (Doktora)
2015 – 2018	Müze Yönetimi- İstanbul Üniversitesi (Yüksek Lisans)
2010 – 2014	Tarihöncesi Arkeolojisi-İstanbul Üniversitesi (Lisans)
2003 – 2010	Güzelyurt Türk Maarif Koleji (Lise)

SERTİFİKALAR / BECERİLER

2022	EASA-A1/A3 Drone Pilot (Kıbrıs Cumhuriyeti)
2014	PADI- Advanced Open Water Diver
2013	PADI- Open Water Diver

YABANCI DİL

İngilizce	İleri Seviye
Türkçe	Anadil

ARKEOLOJİK KAZI DENEYİMİ

2023

Tatlısu/Akanthou Rescue Excavation Project

2020-2022

Güzelyurt Körfezi Tarihöncesi Yüzey Araştırması

2017- 2019

Manyas Gölü, Doğu Taraça Neolitik Araştırmaları

2012- 2019

Aşağı Pınar Höyüğü / Kırklareli Projesi

2014

Ekim-Kasım 2014- Preliminary underwater archaeological survey in the waters of the harbor of Chernomorets/Bulgaria

Kasım-Aralık 2014 – Underwater archaeological excavation on inundated Early Bronze Age settlement situated in the southern bay of Kiten/Bulgaria

2013

Underwater History and Field Practices, Sozopol, Bulgaria Sozopol Underwater Research Centre (Cross-border cooperation for capacity development in the field of archaeological heritage (CrossCoopArch), PROJECT NO. 2007CBI6IPO008-2011-2-089 with the partner KIRKLARELI CULTURAL ASSETS ASSOCIATION – TURKEY)

KONFERANS

Yurtdaş, E., *"Pottery Unity in Diversity: Red on White Ware and the Neolithic Synthesis in Cyprus"* The World Neolithic Congress, 4-8 November 2024, Şanlurfa/Turkey

Yurtdaş, E., M. Michael, D. Karşılı, *"Forensic Archaeology Methodologies developed in Direct Ratio to Practice and Experience: Innovative Drilling Technique for the Well Excavations of Committee on Missing Persons in Cyprus"* American Academy of Forensic Sciences 76th Annual Meeting, 19-24 February 2024, Denver/Colorado-USA.

Yurtdaş, E., *"Geleneksel Mimarinin Modern Sergi Binası Olarak Yeniden Kullanımı: Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi, Zaman Tüneli Sergi Binası Tasarımı"* İstanbul Üniversitesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı 18, 13-15 Mayıs 2019, İstanbul

Yurtdaş, E., *"The Prehistoric Period Architecture in the light of Aşağı Pınar Mound"* Basic Design in Architecture Course, Kadir Has University, Department of Architecture, İstanbul, 2017.

Yurtdaş, E., *"Evaluation of Peggy Guggenheim (Venice) Museum Collection"*, The Culture Industry and The Recent Exhibitions Conference, Karaköy Chamber of Architects, İstanbul, 2016

YAYINLAR

Yurtdaş, E., Şevketoğlu M., (2023), *Klepini-Troulli: A Coastal Neolithic Settlement in Cyprus and Possible Mainland Interactions*", Colloquium Anatolicum, 22, 89-116.

Hanson, I., Şevketoğlu, M., Yakupoğluları, P., Yurtdaş, E., Özen, P., (2023), *Protecting the Maritime Heritage of The North Cyprus Coastline*, in Hayat: A Life Dedicated to Archaeology: Studies in Mediterranean Archaeology in Memory of Hayat Erkanal.

Yurtdaş, E., Özerenler, M., (2021) *Morphou Bay Prehistoric Survey Preliminary Report: Pebble Tools from Orga-Kourvelia and Vasilia-Mosphilia*, TÜBA-AR 29.

Özdoğan, E., Yurtdaş, E., Nergiz, Ş., Azeri, H., Birol, Ö., Zidarov, P., (2020), *"Manyas Gölü Doğu Kesim Yüzey Araştırmaları: Bulgular ve Ön Değerlendirme*", Arkeoloji ve Sanat 164, 1-20.

Yurtdaş, E., (2019), *"Aşağı Pınar, Son Neolitik-İlk Kalkolitik Dönem Hendekleri",* İstanbul Üniversitesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı 18, 13-15 May 2019, İstanbul.

Yurtdaş, E., Nergiz, Ş, (2019), *"Manyas Gölü Doğu Kesim Tarihöncesi Araştırmaları 2018",* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı 18, 13-15 May 2019, İstanbul.

Yurtdaş, E., "*Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi: Zaman Tüneli, Geçmişten Günümüze Kırklareli'nin Öyküsü Sergi Binası*" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı 17. 16-18 May 2018, İstanbul.

Bayır, C., E. Yurtdaş, *"Aşağı Pınar Höyüğü Son Neolitik- İlk Kalkolitik Dönem"*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı 16. 11-12 April 2017, İstanbul

Yurtdaş, E., C. Bayır, E. Etik, *"Kırklareli Projesi Kültürel Miras Çalışmaları: Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi"* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı 16. 11-12 April 2017, İstanbul

Yurtdaş, E., H., Azeri, C., Bayır, "*Aşağı Pınar Late Neolithic- Early Chalcolithic Period Pottery*", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Uluslararası Trakya Seramikleri Kongresi/ Mimar Sinan Fine Arts University Congress of International Thrace Ceramics, 26-28 April 2017, İstanbul

Yurtdaş, E., "3. Anadolu ve Yakın Çevresi Prehistorya Araştırmaları Çalıştayı" Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 44, 2018, İstanbul.

STAJ

2012-2015	İstanbul Arkeoloji Müzeleri
2011	Güzelyurt Arkeoloji ve Doğa Müzesi, Kıbrıs

REFERANSLAR

Prof. Dr. Mehmet Özdoğan / İstanbul Üniversitesi- Tarihöncesi Arkeolojisi

Prof. Dr. Necmi Karul/ İstanbul Üniversitesi- Tarihöncesi Arkeolojisi

Doç. Dr. Eylem Özdoğan / İstanbul Üniversitesi- Tarihöncesi Arkeolojisi

Doç. Dr. Müge Şevketoğlu/ Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi